

DÜNYA ƏDƏBİYYATI
KLASSİKLƏRİ

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
İlham Əliyevin
**“Dünya ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrinin
əsərlərinin Azərbaycan dilində nəşr edilməsi
haqqında”** 2007-ci il 24 avqust tarixli
sərəncamı ilə nəşr olunur.

“Şərq–Qərb”

Bakı – 2009

JACK LONDON

MARTIN EDEN

CEK LONDON

1876–1916

MARTİN İDEN

(roman)

“Şərq–Qərb”

Bakı – 2009

ISBN 978-9952-448-56-6

Tərcümə edəni və
ön sözün müəllifi: İslam İbrahimov
Redaktor: Mahir Qarayev
Korrektor: Yeganə Mehdiyeva

Bədii tərtibat və
dizaynın müəllifi: Tərlan Qorçu
Kompüter düzümü: Hikmət Aydınov
Mehman Musabəyli
Həsən Yaqubov

Cek London. Martin İden (roman). – Bakı, “Şərq-Qərb”, 2009, 400 səh.

“Martin İden” romanı görkəmli Amerika yazıçısı Cek Londonun (1876-1916) ən məşhur əsərlərindən biridir. Romanda sənət adamının faciəli həyatından söhbət açılır.

Əsər indi də gənclər tərəfindən sevilə-sevilə oxunur.

Mətn: Bakı Slavyan Universiteti, “Kitab aləmi” NPM, 2009
Bədii tərtibat, səhifələnmə: “Tutu” nəşriyyatı, 2009
© “Şərq-Qərb” ASC, 2009

CEK LONDONUN

“MARTİN İDEN”

ROMANI

Amerikanın liman şəhəri San-Fransiskoda adı Martin, soyadı isə İden olan adi bir oğlan yaşayırdı. Onun valideynləri rəhmətə getmişdilər, qardaşları xoşbəxtlik sorağında yer üzünə səpələnmişdilər, bacıları isə güc-bəla ilə dolanırdılar. Martin ağır dənizçi əməyi ilə çörəkpu lu qazanırdı. Müxtəlif gəmilərlə o, Artıkaya, cənub dənizlərinə, Avropaya və Yaponiyaya gedirdi. O, bu aləmin kiçik bir hissəsi idi və özünü bu aləmsiz təsəvvür etmirdi.

Əgər bir gün qərribə bir hadisə baş verməsəydi, onun acınacaqlı həyatı elə belə də davam edərdi. İlk baxışdan bu hadisə də mənasız görünə bilər. Martin bərədə bir tələbəni içkili oğlanların əlindən qurtarmışdı.

Hər şey bununla da bitərdi, Martin də bu hadisəni bir vaxt yadından silib atardı, əgər döyülməkdən xilas olmuş tələbə minnətdarlıq məqsədi ilə Martini öz evlərinə nahara dəvət etməsəydi.

Cek Londonun “Martin İden” (1908) romanı məhz əsas qəhrəmanın Morzların mötəbər burjua evinə ilk gəlişi, eləcə də bu ailənin qızı, qardaşı kimi universitet tələbəsi olan Rufla tanışlığı ilə başlanır. İri mavi gözləri, qızılı saçları olan bu solğun ilahi məxluq ilk baxışdan təkçə gözəlliyi ilə yox, poeziyanı yaxşı bilməyi, eləcə də incəsənət və ədəbiyyat haqqında çox asan və azad fikir yürütmək bacarığı ilə Martini valeh elədi. Onun royalda ifası Martinin rahatlığını əlindən aldı. Rufla və bütün Morzlar ailəsi ilə tanışlıq Martin İdenin həm şəxsi, həm də ictimai həyatında vacib dəyişikliyin əsasını qoydu.

“Martin İden” əsəri avtobioqrafik xarakter daşıyır. C.London bu əsəri cənub dənizlərində səyahətdə olduğu vaxtlar yazmışdı. Yeni romanı haqqında o, ilk dəfə 1907-ci il noyabrın 25-də bacısı Elizaya

məktubunda yazırdı: “Hər gün işləyirəm. Yeni romandan 95 000 söz yazmışam... Bu ən uzun roman olacaq”.

“Martin İden” Cek Londonun sayca iyirmi birinci romanıdır. Romanın çapına qədər C.London artıq “Canavar oğlu”, “Həyat eşqi” adlı hekayələr məcmuəsinin, “Əcdadların harayı” və “Ağ diş” povestlərinin, “Dəniz canavarı” və “Dəmir daban” romanlarının müəllifi kimi kifayət qədər tanınmış yazıçı idi. Təsadüfi deyil ki, “Martin İden” dərhal oxucuların diqqətini cəlb etdi. Romanda hadisələr bir-biri ilə bağlı iki planda inkişaf edir. Bir tərəfdən şəxsi plan, yəni Martinin Rufa olan məhəbbəti və onun öz təhsili üzərində söylə çalışması, digər tərəfdən, sosial plan – Martin İdenin yazıçılıq istedadının cəmiyyət tərəfindən tanınması və bu cəmiyyətdə yer tutması üçün apardığı mübarizə. Lakin dərhal qeyd etmək istərdim ki, bu mübarizə “zanbaqtək solğun qız” uğrunda idi, yəni sırf şəxsi, fərdi məqsəd daşıyırdı.

Martin və Ruf arasındakı məhəbbət hər iki tərəfi ilk baxışdan çulğamışdı. Ruf Martini görə kimi bu qeyri-adi qabiliyyətə malik şəxsiyyətin təsiri altına düşdü və onun dəniz sərgüzəştləri haqqında söhbətlərinə ovsunlanmış kimi qulaq asırdı.

Martin İden çox yaxşı başa düşürdü ki, onunla, yəni sadə bir matrosla varlı, mötəbər ailənin qızı Ruf arasında böyük bir uçurum var. Onların həyata baxışları da tam fərqli idi, hətta ünsiyyətdə də, sanki, başqa-başqa dillərdə danışırdılar.

Əvvəl bu iki müxtəlif baxışlı və xasiyyətli insan arasındakı münasibətlər çox yaxşı inkişaf edirdi. Ruf çox böyük məmnuniyyətlə Martinlə görüşürdü, onun pərəstişini də qəbul edirdi, Martində baş verən dəyişikliklərdən razı qalırdı.

Martin artıq həmin Martin deyildi. O, düzgün danışırdı, səliqəli geyinirdi, Ruf onunla birlikdə cəmiyyətə çıxanda artıq utanmırdı. Əvvəl Ruf əmin idi ki, Martinə doğru onu şeytani bir güc çəkir. Lakin vaxt keçdikcə onların münasibətləri dəyişdi. Ruf anladı ki, o, Martini sevir.

Ruf bu hissi tam dərk edəne qədər Martini öz dairəsinin insanlarınla uyğunlaşdırmağa çalışırdı. Onu ətrafındakılara bənzədirdi. Rufun gözü önünə nümunə kimi atasının şəriklərindən biri Çarlz Betler gəlirdi. O, uşaqlıqdan yetim qalmış və özünü həyatın bütün ləzzətlərindən məhrum edərək, yalnız əməyə və işə qapanıb, ildə otuz min gəlirə nail ola bilmişdi.

Belə perspektiv özünə həyatda layiqli məqsəd seçən və həyat eşqi ilə yaşayan Martini heç də ruhlandırmırdı. O heç də yaşlananda varlanmaq xatirinə həyat sevinclərindən əl çəkmək fikrində deyildi. O yazıb-yaratmaq istəyirdi. O istəyirdi ki, “dünya onun gözləri ilə görsün, qulaqları ilə eşitsin, ürəyi ilə hiss etsin. O, şeirlər və hekayələr, romanlar və oçerklər, Şekspir kimi pyeslər yazacaq. Yazıçılar dünyanın nəhəngləridir axı...”

Romanın əsas qəhrəmanlarının xarakterlərinin inkişafı belə ehtimal olunurdu. Bir tərəfdən, yazıçı olmağa can atan və məhz bu yolla sevgilisinin ürəyini fəth etməyə çalışan Martin. Digər tərəfdən isə, əvvəl, Martindən fərqli olaraq, təhsilə yiyələnmiş, lakin sonradan onun fikir və düşüncələrinin dərinliyini anlamayan Ruf. Martin həyatı dərinədən başa düşərək, fəlsəfə və ədəbiyyatı ciddi öyrənərək, artıq Ruf düşüncəsindən daha dərin olan fikirlər irəli sürməyə başlayır.

Martinin qeyri-adi dərrakəsi özünə uyğun həmsöhbət axtarırdı. Onun ağına belə gəlmirdi ki, dərin düşüncəli insanları Morzların mötəbər evində axtarmaq mənasızdır. Martin inadkarlıqla həyatda özünə yer tapmağa çalışırdı, sakitlik bilmədən axtarışda idi, nəhayət, kitabları, incəsənəti və məhəbbəti tapdı. Məhz bunlardan ilham alaraq, o, uzun aylar boyu çalışırdı, su və çörəklə dolanırdı, hətta aclıq elan edirdi, Morzların evində bir qarın çörəyə belə möhtac qalırdı. Axırncı qəpik-quruşuna poçt markaları alaraq, öz məqalə, hekayə və povestlərini səliqə ilə jurnalların redaksiyalarına göndərirdi. Bir müddət sonra onun əlyazmaları geri qaytarılırdı. O, yenə marka alırdı və yenə yazılarını göndərməkdə davam edirdi. Ancaq onun bəxti gətirmirdi ki gətirmirdi. Rufla münasibətlər də artıq çıxılmaz olmuşdu. Ruf üçün yenə əsas şey pulsuzluq ucbatından evlənə bilmədikləri idi. Ruf Martinin axtarışlarını hələ də başa düşmürdü.

Burjua dünyasının dar çərçivəsinə qapanan Ruf Martinlə öz arasında yaranan yeni uçurumu anlamırdı. O, Martinə ədəbi axtarışlarında kömək etməyə səy göstərmir, hətta onu ədəbi yoldan daşıdıraraq, hökumət qulluğuna sövq etdirməyə çalışırdı.

Rufun atasına da Martinin fikirləri tamamilə yad idi. Təsadüfi deyil ki, Morzlar ailəsi ilə nahar edərkən Martinin söylədikləri hörmətsizlik və təhqir sayıldı, Morzlar onu artıq bu evdə görmək istəmədiklərini bildirdilər. Martin bir neçə dəfə küçədə Rufla söhbət açmaq istədi. Lakin bu da heç bir nəticə vermədi.

Ruf və Martinin münasibətlərindəki bu uyğunsuzluq romanda baş qəhrəmanların şəxsi münasibətləri çərçivəsindən kənara çıxaraq, artıq müasir cəmiyyətdəki münasibətlərin təsvirinə dönür. Problem təkcə Rufun atasının sözündən çıxma bilməməsində və Martinlə bütün əlaqələri kəsməsində deyil. İş ondadır ki, Morzlar ailəsinin dardüşüncəli qanunları təmiz, saf məhəbbət hisslərindən güclü olur. Yazıçı göstərmək istəyir ki, belə bir cəmiyyətdə məhəbbət də yalnız onun tərəfindən müəyyən edilmiş qayda-qanunlara uyğun olmalıdır.

Burada oxucuların fikrini bir şeyə də yönəltmək lazımdır ki, Morzlar gec-tez Martinin adı bir dənizçi olmasına göz yummalı idilər. Çünki, Morzların əqidəsinə görə, Martin qətiyyətlə “heç kəsə lazım olmayan yazılarında” əl çəkib, “normal qulluğa” işə düzəlmək fikrində deyildi.

Martin durmadan öz əsərlərini redaksiya və nəşriyyatlara göndərməkdə davam edirdi. Nəhayət, elə bir gün gəlib çatdı ki, növbəti məktubun içindən geri qaytarılmış əlyazma əvəzinə, pul çeki çıxdı. Nəhayət, Martinin də bəxti gətirdi. İndiyə qədər iki il ərzində bütün redaksiyalar tərəfindən rədd edilən əsərlər indi heç bir araşdırmaya məruz qalmadan qəbul edilirdi. Böyük nəşriyyat firması onun “Günəşin rüsvayçılığı” tənqidi-fəlsəfi kitabını azacıq tirajla çap eləmişdi.

Bu kitab çap olunduqdan sonra böyük səs-küyə səbəb olmuşdu. Birinci çapın ardınca ikinci, üçüncü dəfə çapa verilən kitab sonra İngiltərədə nəşr olunur, fransız, alman və skandinaviya dillərinə tərcümə edilir. Nəşriyyat Martinə növbəti kitabı üçün, məzmunu ilə bağlı heç bir şərt qoymadan, avans təklif etdi. Beləliklə, Martin İden dəbdə olan yazıçıya çevrildi. Demək olar ki, Martin artıq bütün arzularına nail olmuşdu: onun bütün kitabları çap olunurdu və oxucular tərəfindən dərhal alınır, nə vaxtsa yazdığı əsərləri qəzet və jurnalların səhifələrində özünə yer tapırdı, tənqidçilər onun əsərlərini təhlil edir, qəzet müxbirləri müsahibə almaq üçün onu tənqə gətirirdilər, onun bankdakı hesabında yüz min dollar pul var idi. Lakin Martinin qiyamçı qəlbi sakitləşmək bilmirdi.

Bütün jurnal və nəşriyyatlar Martinin qələmindən çıxan hər hansı sözü belə çap eləməyə hazır olduqları bir vaxtda Martin heç bir şey yazmaq istəmirdi. Onun fikri ancaq insan həyatının nə üzərində qurulduğunu, bu həyatın mənasını anlamaq istəyi ilə məşğul idi.

Martinə iki hadisə çox təsir etmişdi. Bir tərəfdən, Rufla ayrılması, o biri tərəfdən isə, Morzlargildə tanış olduğu Ress Brissendenin intihar etməsi. Brissendenlə ilk tanışlıq zamanı o, Martinə maraqlı görünməmişdi. Lakin sonradan Martin İden bu vərəmli xəstə şairlə yaxından tanış oldu və onlar dostlaşdılar. Onlar tez-tez birlikdə vaxt keçirir, sosialistlərin klubuna gedirdilər. Martin Brissendeni jurnallardan birinin redaksiyasına “Efemerida” poemasını göndərməsi üçün yola gətirmişdi. Martin redaksiya tərəfindən poemanın çapına razılıq aldıqda sevincək Brissendenə bu xəbəri çatdırmaq üçün onlara yollanır. Lakin şair yaşayan mehmanxanada ona xəbər verirlər ki, Brissenden beş gün bundan əvvəl intihar etmişdi. Bu xəbər Martinə çox pis təsir etmişdi, amma buna baxmayaraq, o, özündə güc tapıb gecə-gündüz çalışmaqda davam edirdi. O, “Gecikmiş” adlandırdığı povesti yekunlaşdırıb, yazıçılığa əlvida deyir.

Martin elə hey insan həyatının mənası, bütün baş verənlərdə özünün nə qədər dəyərlı olduğu barədə fikirləşdi. Bu düşüncələr çox qəddar və amansız həyat məktəbi keçmiş bir insanın düşüncələri idi. Bu insan öz əməyi və ağılı sayəsində aşağılardan müasir cəmiyyətin yüksəkliklərinə qalxa bilmiş, amma yüksəldikcə bu cəmiyyətin bir “iyrənc bataqlıq” olduğunu anlamışdı. Martin bilmirdi ki, içərisindəki boşluğu nə ilə doldursun. O, restoranları gəzir, Misir papirusları ilə maraqlanır, lakin bunun heç bir xeyri olmur. Onun pulu artıq çox idi, lakin bu pullar da ona sevinc gətirmədi. O, bacılarına, dostuna, qaldığı mənzilin sahibəsinə kifayət qədər pul ayırmışdı. Bəs indi nə etsin? Hətta artıq həyat yoldaşı olmağa razılıq verən Ruf belə onu maraqlandırmırdı. Bu məhəbbət onun qəlbində çoxdan ölmüşdü. Hərdən ona elə gəlirdi ki, bu vəziyyətdən ən yaxşı çıxış yolu keçmiş məşğulliyətinə qayıtmaqdır. Amma burada da təhsilli, dəbdə olan bir yazıçı ilə sadə matroslar arasında böyük bir uçurum var idi. Xeyir, geriye yol yox idi, keçmiş cənnəti qaytarmaq qeyri-mümkün idi.

Onun başından tökülən pula və qazandığı şöhrətə baxmayaraq, yeni cənnəti hələ də tapmamışdı. Kənardan baxanda hər şey normal idi: onu fasiləsiz nahar və şam yeməklərinə dəvət edirdilər, hamı onunla tanış olmağa çalışırdı, gözəl qadınlar onunla ünsiyyətə can atırdılar. Lakin onun qəlbi rahatlıq tapmırdı. O heç cür anlaya bilmirdi ki, Martin İden adında birdən-birə nə dəyişiklik baş verdi

ki, hamı onu evində görmək istəyir. Çünki onun bütün əsərləri düz iki il bundan əvvəl yazılmışdı və o vaxtdan indiyədək o heç dəyişilməmişdi. Ancaq iki il öncə nə qohumları, nə yaxın tanışları onu nahara dəvət etmir, o isə elə olurdu ki, günlərlə yeməyə bir tikə çörək belə tapmırdı. İndi isə hətta hakim Blount belə onu nahara dəvət etməkdən qürur duyur. Həmin Blount ki nə vaxtsa Morzların evində onun sözündən incimiş və demək olar ki, məhz elə Blountun bu incikliyinə görə Ruf Martindən ayrılmışdı.

Martin, nəhayət, anlayır ki, bu dəyişiklik tək bir şeylə bağlıdır: onun kitablarının durmadan çap olunması və oxucuları tərəfindən tanınması, yəni Martinin bankdakı hesabının miqdarı ilə bağlı idi.

Martinə elə gəlir ki, müasir sivilizasiyadan qaçıb cənub dənizlərinə üz tutsa, orada öz xoşbəxtliyini tapa bilər. O, Taiti adasına yollanan “Maripoza” gəmisinə bilet sifariş verir. Tüfəng, güllə, balıq tutmaq üçün ləvazimat alır və nəhayət, gəmi ilə yola düşür. Lakin burada da ona gəzintiyə çıxan tanınmış bir adam kimi baxırlar. O, özünə qapanır.

Burada biz öz hekayətimizi dayandıraq və romanın süjet xəttinin son dramatik səhnələrini danışmayaq. Bircə onu deyək ki, Martin İden öz çətin və keşməkeşli yolunda heç bir şeyə baxmayaraq, müvəffəqiyyətə nail olur. Martinin əsl faciəsi də elə bundadır, heç bir şeyə baxmayaraq, o, təkbaşına, heç kəsin köməyi olmadan bu cəmiyyətdə yaşayıb-yaradaraq, bütün çətinliklərə sinə gərməyi bacarmışdı və şöhrət qazanmışdı. Bu mübarizədə o, sevgilisini itirir, qohumları ondan üz döndərirlər, o hətta get-gedə öz işinin düzgünlüyünə olan inamını itirməyə başlayır və bir daha qələmi əlinə almayacağına qərar verir. Halal zəhməti ilə qazandığı şöhrət ona rahatlıq gətirmir.

Martin İden obrazında tənqidçilər sosialisti gördülər, kilsə qulluqçuları isə bu qəhrəmanın allahsız olduğu üçün məğlubiyyətə uğradığını iddia edirdilər. Cek London bütün bunları cavablandıraraq açıq məktubunda belə yazırdı: “Mən “Martin İden”i nə şəxsi avtobiografiya kimi, nə də Allaha inanmayanların onları necə dəhşətlər gözlədiyini göstərmək üçün yazmışam. Martin İden fərdiyyətçiliyə ittihamdır. Martin İden sosialist deyildi. Martin İden yalnız özü üçün yaşayırdı, özü üçün çalışırdı, mübarizə aparırdı, yaxınlarının, tanışlarının heç bir ehtiyacı onu maraqlandırmırdı. O, burjua mühitinə daxil olmaqdan ötrü vuruşurdu. Mədəniyyəti,

gözəl həyatı və yüksək fikirləri məhz burada axtarırdı. O, bu sıralara qəbul olundu, lakin burjuaziyanın qabiliyyətsizliyi və istedadsızlığı onu sarsıtmışdı. O sevdiyi üçün, ideallaşdırdığı qadından ötrü mübarizə aparırdı. O gördü ki, məhəbbət onun bütün ümidlərini aldatdı və ona xəyanət etdi: belə çıxdı ki, o sevdiyi qadından çox özü yaratdığı ideali sevirmiş.

Onun fikrincə, bu həyatda yaşamağa və mübarizə aparmağa layiq olan bütün dəyərlər puç oldu. Martin İden üçün artıq bu həyatda heç bir dəyər qalmamışdı. O, Allaha yox, insana inanmadığı üçün məğlubiyyətə uğradı”.

Amerikada kitab rəflərində ilk dəfə “Martin İden” romanı göründüyü vaxtdan artıq bir əsr keçir. Bütün bu uzun zaman ərzində dünyanın hər yerində müxtəlif yaş dərəcələrinə mənsub oxucular tərəfindən bu kitab sevilə-sevilə oxunur. C.Londonun bu romanı gənc oxucuların sevimli kitabına çevrilib.

İslam İbrahimov

Cek London

DÜNYA ƏDƏBİYYATI KLASSİKLƏRİ

MARTİN İDEN

(roman)

Cek London

DÜNYA ƏDƏBİYYATI KLASSİKLƏRİ

Martin İden

BİRİNCİ FƏSİL

İrəlidə gedən adam öz fransız açarı ilə qapını açdı. Onun ardınca gələn cavan oğlan astanaya ayaq basmazdan əvvəl yöndəmsiz hərəkətlə kepkasını başından çıxardı. Bu cavan oğlanın əynində dəniz iyi verən sadə, qaba paltar vardı. O, necə oldusa, gen-bol salonda özünə münasib bir yer tapa bilmədi, sıxılmağa başladı. O bilmirdi kepkasını haraya qoysun, təzəcə onu büküb cibinə soxmaq istəyirdi ki, elə bu vaxt yol yoldaşı kepkanı onun əlindən aldı, həm də o qədər sadə və təbii tərpəndi ki, oğlanın ürəyində riqqət doğurdu. Cavan oğlanın başından ani bir fikir keçdi: “O, məni başa düşür, məni satmaz”.

Döşəmə ayaqları altında dəniz dalğası tək qalxıb-enirmiş kimi, cavan oğlan ayaqlarını gen qoya-qoya, yırğalana-yırğalana yoldaşının arxasınca gədirdi. İlk baxışda adama elə gəlirdi ki, onun iri addımları üçün bu böyük otaqlar çox darısqaldır; o hey qorxurdu ki, çiyini qapının çərçivəsinə ilişəcək və ya nəyəsə – buxarıya toxunub bir bəzək şeyini yerə salacaqdır. Oğlan oyan-buyana sıçrayır və bununla daha çox öz təsəvvüründə mövcud olan təhlükəni qat-qat artırır. Royal ilə üstü kitabla dolu masanın arasından altı nəfər asanlıqla keçə bilərdi. Lakin o, cəsarətə gəlib buranı keçəndə ürəyi əməlli-başlı titrədi. Onun iri qolları yanına sallanıb qalmışdı, bilmirdi onları neyləsin, hara qoysun. Birdən-birə ona elə gəldi ki, bu saat masanın üstündəki kitablara toxunacaq, buna görə də ürkdülmüş at kimi geri sıçradı və az qaldı royalın qabağındakı kətili aşırınsın. O, qabaqda inamla yeriyən yol yoldaşına baxdı və ömründə birinci dəfə öz yerişinin nə qədər yöndəmsiz olduğunu, başqa adamların

yerişindən nə qədər fərqləndiyini düşündü. Bu fikir bir an içində cavan oğlanı utandırıb, qıpqırmızı qızartdı. Muncuq-muncuq tər damcıları onun alnını bürüdü. Buna görə də oğlan dayandı, cib yaylığı ilə tunc rəngli əsmər üzünü sildi. O, pərtliyini zarafatla gizləməyə çalışaraq dedi:

– Artur, dostum, bir ayaq saxlayın. Bu ilk gəlişdə gördüklərim bəsdir, həddindən artıqdır. Bir qoyun özümə gəlim. Axı siz özünüz bilirsiniz ki, mən bura gəlmək istəmədim, yəqin, elə sizinkilər də mənə görməyə o qədər can atmırlar.

Artur onu sakitləşdirməyə çalışaraq cavab verdi:

– Boş şeydir! Siz bizdən qorxmayın. Biz sadə adamlarıq... Oho! Deyəsən, mənə məktub var!

Artur masaya yaxınlaşdı, konverti açdı və məktubu oxumağa başladı, bununla da, qonağa imkan verdi ki, özünə gəlsin. Qonaq isə bunu başa düşüb, layiqincə qiymətləndirdi. Qonaq təbiətən həssas və qayğıkeşdi, zahirən özünü itirdiyinə baxmayaraq, həmin duyğuları indi də qoruyub saxlaya bilməmişdi. O, yenidən alınının tərini sildi və diqqətlə otağı nəzərdən keçirdi, lakin bu baxışda hələ də tələyə düşməkdən qorxan vəhşi bir heyvan təlaşı vardı. Bu oğlanı görmədiyi, bilmədiyi şeylər əhatə edirdi; o, qarşısına gözlənilməz əhvalatlar çıxacağından qorxurdu, nə etmək lazım gəldiyini bilmirdi və bununla birlikdə başa düşürdü ki, özünü çox pis, yöndəmsiz aparır və yəqin, bu yöndəmsizlik yalnız yerşindən və hərəkətlərindən görünməklə qalmır. Onun həssaslığı daha da şiddətlənmiş, pərtliyi isə həddini aşmışdı. Buna görə də Arturun məktubun üstündən ona dikilən oğrun baxışları oğlanı bir bıçaq zərbəsi kimi yaraladı. Cavan oğlan, Arturun baxışı ilə qarşılaşdığını hiss etdirmədi, çünki fürsət tapıb çox şeyi, hər şeydən əvvəl, intizamlı olmağı öyrənə bilməmişdi. Lakin bu bıçaq zərbəsi onun mənliliyinə, vüqarına toxundu. O, bura gəldiyinə görə öz-özünü söydü, amma elə həmin dəqiqə qət etdi ki, qoy nə olursa olsun, bir halda ki gəlib bura çıxmışdır, axıra kimi hər şeyə dözəcəkdir. Onun üzü sərt bir ifadə aldı, gözlərində də hiddət qığılcımları parladı. O, yenidən yan-yörəsinə baxdı, həm də bu dəfə daha inamla hərəkət etdi, ətrafındakı avadanlığı bütün təfərrüatı ilə beyninə həkk eləməyə, yadında saxlamağa çalışdı. Onun böyümüş gözlərindən heç bir şey qaçmadı. Cavan oğlan bu gözəl şeylərə baxdıqca gözlərindəki hiddət qığılcımları sönmür, əvəzində mülayim bir parıltı

doğurdu. O heç bir zaman gözəlliyə biganə qala bilmirdi, burada isə insan könlündə əks-səda doğuran gözəl şeylər heç də az deyildi.

Yağlı boya ilə çəkilmiş, divardan asılı lövhə onun nəzərini cəlb etdi. Böyük və qüdrətli bir dalğa sahildəki qayaya çırpılıb parçalanırdı. Göyün üzünü aşağı enmiş qara buludlar bürümüşdü, qürub edən günəşin şəfəqlərinə boyanmış, şahə qalxan dalğalar üzərində kiçik bir yelkənli gəmi vardı. Gəminin bir yanı elə əyilmişdi ki, bütün göyertəsi aşkar görünürdü. Bu mənzərə çox gözəldi – gözəllik isə cavan oğlanı yenilməz bir qüvvə ilə çəkib öz ağışuna alırdı. O, öz yöndəmsiz yerini unutdu və lövhənin lap yanına gəldi. Gözəllik, elə bil, heç yox imiş. O, indi rənglərin qarışığından ibarət cızma-qaraya çevrilən şeyə təəccüblə baxırdı. O geri çəkildi. Lövhə yenə əvvəlki kimi görünməyə başladı. Oğlan lövhədən üzünü döndərərək, bu fikrə gəldi ki, bu cür lövhəni hoqqabazlıq xatirinə yaratmışlar, buna görə də ürəyində baş qaldıran yeni, coşqun təəssürata baxmadan vaxt tapıb hiddətlə düşündü ki, bu səfeh hoqqabazlıq ucundan bu qədər gözəllik qurban verilmişdir. Onun rəssamlıq haqqında heç bir təsəvvürü yoxdu. O, indiyədək yalnız həm yaxından, həm də uzaqdan eyni dərəcədə aydın və saya görünən xromolitoqrafiyalara baxmağa alışmışdı. Doğrudur, bu oğlan mağazaların vitrinlərində yağlı boya ilə çəkilmiş lövhələr görmüşdü, lakin vitrinin şüşəsi həmin lövhələrə diqqətlə baxmağa imkan verməmişdi.

Cavan oğlan dönüb məktub oxuyan dostuna baxdı, gözü masanın üstündəki kitablara sataşdı. Onun gözləri, yemək görəndə ac bir adamın gözləri kimi hərisliklə parladı. O, qeyri-ixtiyari olaraq masaya doğru addımladı və böyük bir həyəcanla kitabları araşdırmağa başladı. O, kitabların sərlövhələrinə və müəlliflərin adlarına baxır, mətndəki ayrı-ayrı cümlələri oxuyur, gözləri və əlləri ilə kitabları oxşayırdı; birdən-birə bu yaxınlarda oxuduğu kitabı tanıdı. Lakin bu kitabdan başqa, bütün qalan kitabları, habelə onların müəlliflərini əsla tanımırdı. Suinbernin bir cildi onun əlinə düşdü; o oxumağa başladı və harada olduğunu unutdu; oğlanın sifəti alışıb-yandı. O, şəhadət barmağını səhifələrin arasına keçirərək, müəllifin adına baxmaq üçün iki dəfə kitabı örtüdü. Suinbern! O, bu adı yadında saxlayacaqdı! Görünür, bu Suinbernin gözləri iti olmuş, o, cizgiləri və rəngləri görməyi bacarmışdır. Lakin o kimdir? Şairlərin əksəriyyəti kimi, yüz il bundan əvvəl vəfat etmişmi və ya indi də yaşayıb-yaratmaqdadır?

O, kitabın ilk səhifəsini çevirdi. Hə, deməli, bu Suinbern başqa kitablar da yazmışdır. Yaxşı, günü sabah səhər ümumi kitabxanaya gedərəm və çalışaram onun əsərlərindən birini tapım.

Onun başı kitab oxumağa elə qarışmışdı ki, gənc bir qızın otağa girdiyini belə görmədi. Yalnız Arturun səsi onu özünə gəlməyə məcbur etdi:

– Ruf! Bu, mister İdendir.

O, kitabı qapadı və qızın gəlişindən deyil, onun qardaşı Arturun dediyi sözlərdən doğan yeni, hələ aydın olmayan bir duyğunun təsiri altında təpədən-dırnağa titrəməyə başladı. Bu əzələli bədəndə coşqun bir hissiyyat yaşayırdı. Xarici aləmin ən kiçik bir təsiri altında onun hissiyyatı və düşüncələri alov kimi alışır və şölə saçırdı. O, son dərəcə həssas və nazikürəkli bir gənçdi; onun qızgın xəyalı isə həmişə işləyir, şeylər arasında əlaqə yaradır, bu şeylərin bənzəyiş və fərqi müəyyən edirdi. Məhz “mister İden” sözləri onu səksənməyə məcbur etdi. Bütün həyatı boyu “İden” və ya “Martin İden”, yaxud da, sadəcə olaraq, “Martin” deyə çağırılan bu oğlana, birdən “mister” demişlər. O, öz-özünə: “Hər halda, bunun bir mənası var”, – dedi. Sanki, onun düşüncəsi birdən-birə qaranlıq bir kameraya çevrildi və tanış lövhələr bir-birini təqib edərək, onun gözləri önündə canlandı; ocaqxanalar, gəmi anbarları, tərsanələr, körpülər, həbsxanalar və aşxanalar, xəstəxanalar və uçuq-sökük qaranlıq damlar təsəvvürünə gəldi; bütün bunlar bir milin – həyatda alışdığı müraciət formasının ətrafında fırlanırdı.

Lakin o, geri dönüb qızı görəndə hafizəsində qaynayıb-qarışan tutqun lövhələr yox olub getdi, qarşısında bənizi solğun, ilahi bir xilqət dayanmışdı. Bu xilqətin həyat eşqiylə parlayan iri, mavi gözləri və qalın sarışın saçları vardı. O, qızın geyiminə fikir vermirdi, yalnız bunu bilirdi ki, qızın paltarları da özü kimi gözəldir. O, xəyalında qızı incə saplaq üzərində bitmiş açıq-sarı bir çiçəklə müqayisə etdi. Yox, bu, adi xilqət deyil, daha doğrusu, ruhdur, Tanrıdır, ilahədir – belə ülvü bir gözəllik yer üzündə ola bilməz. Bəlkə, kitablarda, doğrudan da, həqiqəti yazırlar və cəmiyyətin başqa kübar dairələrində bu qız kimi gözəllər çoxdur? Suinbern bu qızı tərənnüm etsəydi, nə olardı?! Bəlkə də, Suinbern orada, masanın üstündəki kitabda İzoldanı təsvir edərkən elə bu qıza oxşayan birisini düşünmüşdür. Bu düşüncələr, obrazlar və hissiyyat bir an içində bir-birini əvəz edib keçdi.

Zahiri hadisələr isə, öz növbəsində, arasıkəsilmədən davam edirdi. Ruf əlini ona uzatdı və onlar bir-birinin əllərini, lap kişilərə məxsus bir şəkildə, möhkəm sıxdıqları zaman qızın onun gözləri içinə dik baxdığını sezdi. Onun tanıdığı qadınlar bu cür əl sıxmırdılar. Onlar, ümumiyyətlə, çox az əl verib görüşürdülər. O, yenidən cürbəcür lövhələr, müxtəlif qadınlarla görüşlər və tanışlıqlar haqqında xatirələr dəryasına qərq oldu. Lakin o, bütün bu xatirələri özündən uzaqlaşdırıb qıza baxırdı. O, ömründə belə bir qız görməmişdi. Onun tanıdığı qadınlar dərhal gəlib qızın yanında sərəya düzöldülər. O, tamamilə əbədiyyət kimi görünən bir an içində, sanki, portretlər qalereyasının ortasında dayanmışdı, qız burada mərkəzi yeri tuturdu, ətrafında isə bir çox qadınlar gəzib-dolaşırdılar; həm də ani bir baxışla bu qadınların hər birinə qiymət vermək, onların hər birini qızla tutuşdurmaq lazım idi. O, fabrikdə çalışan qadınların və şəhərin küçələrində doluşan hərəis qızların arıq, xəstə, sısqa üzlərini gördü, iri heyvandarlıq rançolarında çalışan muzdur qadınları və daim damaqlarında siqaret tutan əsmər Meksika qızlarını nəzərinə gətirdi. Sonra taxta ayaqqabılarda narin-narin yeriyan, kuklaya bənzəyan yapon qadınları, nəsil-lərinin pozulması əlamətləri açıq görünən incəsifətli Avropa, Asiya qadınları, bunlardan sonra başlarına çiçəklərdən çələng taxan və bununla da qara dərilərini daha qabanıq nəzərə çarpdıran Sakit okean adalarının gonbul qadınları onun gözləri önündən gəlib keçdi. Nəhayət, qorxunc, vahiməli bir izdiham – Uaytçepel səkilərində doluşan saçları dağınıq fahişələr, qaranlıq fahişəxanalarda yaşayan, cin¹ qoxusu verən ifritələr, bir yığın iyrenc və əxlaqsız əntərlər körpülərdə dayanıb dənizçiləri güdən miskin xilqətləri, qalan qadınların hamısını limanların tör-töküntüsü, insan qazanının köpüyü və kəfi kimi sıxışdırıb aradan çıxardılar.

Qız:

– Mister İden, əyləşin, – dedi. – Arturun bizə danışdığı şeylərdən sonra mən sizinlə yaman tanış olmaq istəyirdim. Siz özünüzü çox cəsəətli aparmısınız.

O, yuxarı qaldırdığı əlinin hərəkəti ilə qızı susdurdu və dodaqaltı dedi ki, bunların hamısı boş şeydir, onun yerinə başqası olsaydı, eynilə bu cür hərəkət edərdi. Qız gördü ki, cavan oğlanın əli başdan-başa sıyrılmışdır; yaralar isə yenice sağalmağa başlayır. Qız oğlanın

¹ *Cin* – ingilis arağı

o biri əlinə də baxdı və eyni şeyi gördü. Daha sonra iti və sınaıçı bir nəzərlə oğlanı gözdən keçirərək, onun yanağında bir çapıq, lap saçlarına bitişik bir yerdə – alnında ikinci bir çapıq və nəhayət, nişastalanmış boyunluğunun dalında gözdən itən üçüncü bir çapıq yeri gördü. Qız onun tunc rəngli boynunda boyunluğun sürtüb əmələ gətirdiyi qırmızı zolağı gördükdə təbəssümünü zorla gizlətdi. Görünür, o, boyunluq taxmağa alışmamışdı. Ruf iti qadın gözü ilə onun kostyumunun da pis tikildiyini, torba kimi sallandığını, çiyinlərinin yığışdığını, qollarının bürüşdüyünü gördü, bu qollar altından oğlanın qüvvətli əzələləri aydın görünürdü.

O, öz hərəkətində diqqətəlayiq heç bir şey olmadığını təkrar edə-edə, dinməz-söyləməz kresloya doğru getdi. İden bu əsnada qızın sərbəst, lətif bir əda ilə oturduğunu görüb bundan xoşlandı və öz yöndəmsiz vücudunu təsəvvürünə gətirib, daha da pərt oldu. Bu, onun üçün yeni bir hiss idi. O, ömründə bir dəfə də olsun çevik və ya ləng tərənən bir adam olub-olmaması məsələsi üzərində düşünməmişdi. Belə bir nöqtəyi-nəzərdən özünə yanaşmaq heç bir zaman onun ağılına gəlməmişdi. O, ehtiyatla kreslonun qırağında oturdu; bilmirdi ki, əllərini hara qoysun. O, əllərini necə qoyursa-qoysun, əlləri daim ona mane olurdu. Bu, az imiş kimi, Artur da durub otaqdan çıxdı və Martin İden qeyri-ixtiyari bir intizarla, həsrətlə onun ardınca baxdı. O, qadın simasına girmiş bu solğun ruhla otaqda tək qalıb, tamamilə özünü itirdi. Burada nə bir piştaxta vardı ki, Martin İden cin tələb etsin, nə də bir oğlan uşağı ki pivə dalınca göndərsin; o istəyirdi, insanları ünsiyyətə çağıran bu içkilərin köməyi ilə dostcasına söhbətə girişsin.

Qız:

– Mister İden, boynunuzda çapıq yeri var, – dedi. – Bu yaranı harada almısınız? Yəqin, bu, qeyri-adi bir macəranın izidir?

Martin İden dodaqlarını yaladı və boğazını arıtlamaq üçün öskürərək cavab verdi:

– Məni bir meksikalı bıçaqla vurubdur, miss. Davamız düşmüşdü. Sonra mən bıçağı çəkib onun əlindən alanda o, burnumu dişləyib qoparmaq istəyirdi.

Martin bu sözləri çox sadə bir şəkildə dedi, onun gözləri önündə isə Salina-Krutsdakı ulduzlu, bürkülü bir gecənin mənərəsi – sahilin ağ zolaqları, qənd yüklənmiş paroxodların işıqları, sərxoş matrosların

bir az uzaqdan gələn səsləri, hanbalların basabası, meksikalının hiddət və qəzəbdən eybəcər hala düşmüş üzü, ulduzların işığında meksikalının gözlərindəki vəhşi parıltı, boynuna dəyən poladın soyuqluğu, qan fəvvarəsi, izdiham və bağırtılar, bir-birinə sarmaşan və qum üzərində yuvarlanan iki bədən, haradasa – uzaqlarda çalınan gitaranın məlahətli sədaları canlandı. Bu hadisə belə olmuşdu və odur ki o, bu hadisəni yalnız xatırladıqda belə tükləri ürpərdi. O düşündü ki, görəsən, divardan asılmış lövhəni çəkən adam bütün bunları boyalarla təsvir edə bilərdimi? Ağ sahil, ulduzlar, yük pəroxodlarının işıqları (bütün bunlar yamanca gözəl çıxardı), ortada isə qumların üzərində dalaşanları araya almış qara camaat! O, bu qərara gəldi ki, lövhədə bıçağı da təsvir etmək lazımdır – ulduzların işığı altında polad elə gözəl parıldayardı ki!

Lakin o, bütün bu şeylər haqqında bir kəlmə də demədi, yalnız bu sözləri təkrar etdi:

– Hə, o, mənim burnumu dişləyib qoparmaq istəyirdi.

Qız ucadan:

– Ah! – dedi.

O, qızın səsində də, üzünün ifadəsində də bir çaşqınlıq hiss etdi. Martinin özü də çaşdı, günəş altında yanıb-qaralmış yanaqlarına incə bir qızartı çökdü, lakin ona elə gəldi ki, yanaqları, açıq ocaqxana önündə tam bir saat dayandığı vaxt olduğu kimi, od tutub yanır. Bıçaq davası tək çirkin şeylər haqqında kübar bir xanımla söhbət etmək çətin ki münasib olsun. Kitablarda yazılanlardan görünür ki, qızın mənsub olduğu zümrənin adamları bu cür söhbətlər etmirlər, bəlkə də, onların heç bu cür şeylərdən xəbərləri də yoxdur.

Təzəcə yoluna düşməyə başlayan söhbət kiçik bir əngələ rast gəlib kəsildi. Onda Ruf bir sual da verdi; bu dəfə Martinin yanağının harada çapıldığını soruşurdu. Ruf bu sualı verdikdə Martin başa düşdü ki, qız ona yaxın olan şeylərdən danışmağa çalışır və buna görə də dərhal bu qərara gəldi: “Suala cavab verib söhbəti qıza yaxın olan şeylər üzərinə keçirəcəyəm”. O, əlini yanağına çəkərək dedi:

– Belə bir vəqəə üz verdi. Bir gecə, dalğalar şahə qalxanda külək yelkəni və onun bütün iplərini qırıb qoparmışdı. Buraz isə məftildəndi, bir ilan kimi ətrafı döyəcəlməyə başlamışdı. Bütün növbə çəkən dəstə onu tutmağa çalışırdı. Hə də, mən atılıb onu tutdum və bərkitdim. Ancaq bu zaman buraz yanağımı ehmalca “tumarladı”.

Qız yenə ucadan köksünü ötürdü:

– Ah!

Bu dəfə qızın səmindən bir balaca ürəyi yandığı hiss olunurdu, lakin bütün bu “qotlar” və “troslar” onun üçün əsl anlaşılmaz şeylər idi.

Martin öz planını həyata keçirməyə başlayaraq, həm də sözü tələffüz edərkən səhv buraxaraq:

– O nədir... Svaynbern, – dedi.

– Kim?

O bir daha təkrar etdi:

– Svaynbern, şair.

Qız onun səhvini düzəldərək:

– Suinbern, – dedi.

Martin yenə də qızarıb:

– Hə, özüdür ki var, – dedi. – Çoxdan ölüb?

– Mən hələ onun öldüyünü eşitməmişəm. – Qız Martinə maraqla baxdı. – Siz onunla harada tanış olmusunuz?

O cavab verərək:

– Mən onun üzünü də görməmişəm, – dedi. – Siz gəlməmişdən əvvəl, bax, o masanın üstündəki kitabda mən onun bəzi şeir-merini oxudum. Onun şeirləri sizin xoşunuza gəlir?

Qız Martini maraqlandıran şeylərdən çox sərbəst və asanlıqla danışmağa başladı. O, özünü daha yaxşı hiss etdi və hətta kresloda daha rahat oturdu, lakin kreslonun yanlarından bərk-bərk tutub buraxmaq istəmirdi, elə bil, qorxurdu ki, kreslo onun altından sürüşüb çıxacaq, o da yerə sərələncəkdir. Martin qıza yaxın olan maraqlı bir mövzu verə bilmişdi, indi isə böyük bir gərginliklə qulaq asır, bu gözəl qızın necə də bilikli olduğuna təəccüb edir və eyni zamanda onun zərif gözəlliyindən həzz alırdı. O, qızın dodaqlarından asanlıqla qopub gələn sözləri bilməsə də, eşitdiklərini anlamağa çalışırdı; burası da vardı ki, Rufun bütün mühakimə təzi tamamilə ona yabançı idi. Lakin buna baxmayaraq bütün danışqlar onun başını işləməyə məcbur edirdi. O düşünürdü ki, əqli həyat da buradadır, yuxusunda belə görmədiyi parlaq və ecazkar gözəllik də buradadır! Martin ətrafındakı hər şeyi unutdu və onun alıcı gözləri qıza sancıldı. Hə, bu qız elə bir xilqətdir ki, onun xatirinə yaşamağa, ona qovuşmağa, onun xatirinə vuruşmağa və onun yolunda candan keçməyə dəyər. Kitablarda həqiqəti yazmışlar. Dünyada belə qadınlar olur. Bu qız həmin

qadınlardan biridir. O, Martinin xəyalına qanad vermiş, onun gözləri önündə isə parlaq, böyük lövhələr canlanmış, bu lövhələrdə əsrarəngiz, romantik obrazlar – qadının, bənizi solğun bir qadının, qızıl çiçəyin yolunda məhəbbət və qəhrəmanlıq səhnələri qaynayıb-qarışmağa başlamışdı. O isə gözəl bir xəyal aləminə düşmüşdü; dumanlı titrək lövhələr arasından baxıb sənət və ədəbiyyatdan danışan canlı bir qadın görürdü. O dinləyirdi və baxırdı, başa düşmürdü ki, gözlərində, qıza dikilmiş diqqətli nəzərlərində kişi təbiətinin bütün mahiyyəti əks olunmuşdur. Lakin həyatı və kişiləri çox da yaxşı tanımayan bu qız onun odlu baxışlarını görüb birdən qadınlara məxsus bir ehtiyatla özünü yığışdırdı. Hələ heç bir kişi ona belə baxmamışdı; bu baxış onu şaşırdı. Qızın dili dolaşdı və o susdu. Qız birdən-birə söhbətin də ucunu itirdi. Bu adam onu qorxudurdu, eyni zamanda bu adamın ona belə baxması qıza, nədənsə, xoş gəlirdi. Aldığı tərbiyə qızı bu əsrarəngiz, məkrli cazibənin təhlükə və qüdrətindən yayındırırdı, lakin instinkt onun qanında qaynayır, tələb edirdi ki, kim və nəçi olduğunu unutsun, başqa dünyadan gəlmiş bu qonağın, əlləri çox yerdən yaralanmış və yaxalığa alışmayan boynunda qırmızı zolaq olan bu yöndəmsiz cavan oğlanın simasında, qaba adamlar arasında qabalıqla keçən bir ömrün açıq və çirkin izlərini gəzdirən bu gəncin qabağına yüyürsün. O, məsumdur və onun bütün məsumluğu təlatümə gəlirdi; lakin o, qadındır; həm də qadın təbiətinin qərribə paradoksunu təzəcə dərk etməyə başlayan bir qadındır.

– Hə, dediyim kimi... Axı mən nə deyirdim? – Birdən qız özü öz sözünü kəsib, bərkdən soruşdu və özü də sevincək güldü.

– Siz deyirdiniz ki, bu Suinbern ona görə böyük şair ola bilmədi ki, ona görə ki... Hə... miss, siz elə burada qaldınız...

O, bu sözləri dedi və elə bil ki, birdən acdı. Qızın gülüşündən bədənində xoş bir gizilti duydu. O fikirləşdi ki, lap gümüşdür, lap kiçik gümüş zıncırovlardır, lakin elə həmin anda və yalnız biranlığa onun xəyalı baş alıb uzaq bir ölkəyə getdi; həmin ölkədə çəhrayı çiçək açmış albalı ağacı altında oturub papiros çəkir və həsir səndəl geymiş möminləri ibadətə çağıran sivriqülləli Budda məbədinin zəng səslərinə qulaq asırdı. Qız:

– Hə, hə... Təşəkkür edirəm, – deyə cavab verdi. – Suinbern ona görə böyük şair ola bilməmiş ki, düzü, bəzən çox kobud yazır. Onun elə şeirləri var ki, heç onları oxumağa da dəyməz. Əsl şairin

hər misrasında ülvü bir həqiqət çırpınmalı, insanın ən ülvü və nəcib duyğularına üz tutmalıdır. Böyük şairin əsərindən bir misranı belə çıxarıb atmaq olmaz. Bu, bütün dünya üçün böyük bir itki olardı.

Oğlan tərəddüdlə dilləndi:

– Burada indicə oxuduğum şey isə mənə çox xoş gəldi, heç ağılıma gətirə bilməzdim ki, o, bu qədər... bu qədər iyrəncdir. Yəqin, bunu şairin başqa kitablarından görmək olur.

Qız qəti və heç bir etiraza yer qoymayan bir səslə dedi:

– Sizin oxuduğunuz kitabın özündə də elə misralar var ki, onları əsərə heç bir ziyan vurmadan çıxarıb atmaq olardı.

Martin:

– Yəqin, həmin misralar mənə rast gəlməmişdir, – dedi. – Mənim oxuduqlarım, nə deyim, çox gözəldi. Elə bil ki, adamın qəlbinə günəş şüası düşür və ya projektordan işıq salınır. Miss, mənə belə gəldi, axı bir də, yəqin, mənim şeirdən heç başım çıxmır.

O, danışıq qabiliyyətinə malik olmadığını böyük bir əzabla dərk edərək qəfildən susdu. Martin indicə oxuduğu şeirlərdə həyatın qüvvəsini və ilıq nəfəsini duymuşdu, lakin bütün bunlardan bəhs etmək üçün söz tapa bilmirdi. O, özünü qaranlıq gecədə yad bir gəmiyə düşmüş, gəmi avadanlığına ilişib qalmış bir matros kimi hiss edirdi. O, belə bir qərar verdi: yaxşı, deməli, nə olursa olsun bu yabançı aləmə alışmaq lazımdır. Hələ ömründə elə olmamışdı ki, Martin istədiyi şeyi əldə edə bilməsin, indi isə o, öz duyğu və düşüncələrini qızın başa düşə biləcəyi bir dildə ifadə etməyə alışmağı böyük bir ehtirasla arzulayırdı. Qız onun gözləri önündə açılan bütün üfüqləri kölgədə buraxmışdı.

Qız sözə başlayaraq:

– Bax, məsələn, Lonqfellonu götürək... – dedi.

Martin ədəbiyyat sahəsində özünün, az da olsa, bütün biliklərini tezliklə büruzə verməyə çalışaraq, tələsik qızın sözünü kəşib dedi:

– Hə, hə, mən onu oxumuşam. – Qoy qız bilsin ki, Martin o qədər də avam adam deyildir. – Mən “Həyat surələri”ni, “Eksselsior”u oxumuşam... Gərək ki, vur-tut elə bunları oxumuşam, vəssalam.

Qız gülümsədi, başını tərپətdi və oğlan onun təbəssümündə bir mərhəmət, şəfqətdən doğan bir mərhəmət duydu. O, öz miskin biliyi ilə qürrələnmək fikrinə düşməkdə yamanca səfehlik edib. Yəqin, bu Lonqfello saya-hesaba gəlməyən kitablar yazmışdır.

O dedi:

– Miss, bu cür söhbətlərlə zəhlənizi apardığıma görə üzr istəyirəm. Düzünü desək, belə şeylərdən mənim çox da başım çıxmır. Bunlar mənim aqlım kəsən şeylər deyil... Lakin çalışacağam ki, bunları aqlım kəssin.

Onun son sözləri hədə-qorxu kimi səsləndi. Onun səsi cingildəyir, gözləri parıldaıyır, dodaqlarının künclərindəki qırıqlar daha qabarıq şəkildə gözə çarpırdı. Hətta qıza elə gəldi ki, onun çənəsi irəli çıxmış, buna görə də oğlanın bütün üzündə nə isə xoşagəlməyən, meydan oxuyan bir ifadə əmələ gəlmişdir. Eyni zamanda oğlandakı mərdlik qızın hissələrini coşdururdu. Qız gülə-gülə Martinin sözlərini təsdiq edib dedi:

– Mən inanıram, siz... bütün bunları sizin aqlınızın kəsməsinə çalışıb... nail olacaqsınız. Siz elə güclüsünüz ki!

Qızın baxışları biranlığa Martinin günəş altında yanıb-qaralmış əzələli, buğa boynunu andıran, sağlamlıq və qüvvə timsalı olan tunc rəngli boynuna dikilib qaldı. Oğlan qızın qarşısında utancaq və müti bir halda oturduğuna baxmayaraq, yenə də nə isə Rufu ona cəzb etdi. Birdən qızın başından dəli bir fikir gəlib keçdi. Ona elə gəldi ki, bu boyunu qucaqlasa, oğlanın bütün gücü və qüdrəti ona keçər. Qız bu fikirdən utandı. Sanki, onun təbiətindəki gizli qəbahət özünü birdən-birə büruzə vermişdi. Bundan əlavə, fiziki qüvvə ona həmişə nə isə qaba və alçaq bir şey kimi görünürdü. İndiyədək qızın təsəvvüründə kişi gözəlliyinin ideali şux bir qədd-qamətdən ibarətdi. Lakin bu qəribə fikir qızın başından çıxmırdı. Qız günəş altında yanıb-qaralmış bu boyunu qucaqlamaq arzusunun qəlbində necə baş qaldırdığını başa düşə bilmirdi. Halbuki hər şey çox sadə idi. Qız təbiətən lətif idi və buna görə də malik olmadığı qüvvəyə doğru bütün varlığı ilə can atırdı. Lakin qız bunu dərk etmirdi; qız yalnız bunu bilirdi ki, hələ heç bir kişi düzgün olmayan danışıqları ilə ara-sıra ona təsir edən bu oğlan kimi onun şiddətli marağına səbəb olmamışdır. Martin dedi:

– Bəli, mən, ümumiyyətlə, buğa kimi sağlamam. Lazım gəlsə, paslı dəmiri də həzm edə bilərəm. Lakin indi, nədənsə, bir şeyi həzm eləyə bilmirəm. Sizin danışıqlarınızın çoxunu mən ömrümdə həzm eləyə bilməyəcəyəm. Bilirsiniz, heç bir zaman mənə belə şeylər öyrətməmişlər. Mən kitabları və şeiri sevirəm və vaxtım olan kimi onları oxuyuram. Lakin həmin şeylər haqqında mən heç bir zaman

sizin kimi düşünürəm. Buna görə də onlardan danışmaq mənim üçün çətindir. Mən xəritəsiz və kompassız tanımadığı dənizdə qalmış bir dənizçi kimiyəm. Halbuki mən bu məsələlərin mənasını anlamaq istəyirəm. Bəlkə, siz mənə kömək edə bildiniz? Axı siz özünüz haradan bu qədər bilirsiniz?

Qız cavab verərək dedi:

– Mən oxumuşam, məktəbə getmişəm.

Martin etiraf etdi:

– Uşaq olanda mən də məktəbə getmişəm.

– Elədir, ancaq mən orta məktəbi qurtarmışam, sonra təhsilimə universitetdə davam etmişəm, mühazirələr dinləmişəm.

Oğlan açıqdan-açığa heyrət edərək, təkrar soruşdu:

– Siz universitetdə oxumusunuz? – Onların arasında dərhal milyonmillik bir məsafə yarandı.

– Mən indi də orada oxuyuram. Mən ingilis filologiyasına dair xüsusi kursu dinləyirəm.

Oğlan “filologiya” sözünün mənasını bilmirdi; buna görə də bu nöqtədə öz nadanlığını etiraf edərək soruşdu:

– Universitetə girmək üçün mənə nə qədər oxumaq lazımdır?

Qız biliyə can atan oğlana ürək-dirək verməyi qərara aldı:

– Sizin qabaqlar nə qədər oxumağınızdan asılıdır. Siz orta məktəbdə heç oxumamısınız? Hə, əlbəttə, yox... Yəqin ki, ibtidai məktəbi bitirmisiniz, eləmi?

Martin cavab verərək:

– Orta məktəbi bitirməyə cəmi iki ilim qalmışdı, – dedi. – Ancaq mən məktəbi buraxdım... Lakin oxuyanda həmişə mükafat alardım.

O öyündüyünə görə özünü danladı və elə həmin dəqiqə kreslonu elə sıxdı ki, barmaqları sızıldadı. Eyni anda Martin bir xanımın otağa girdiyini gördü. Qız o saat ayağa durub, xanımın qabağına getdi. Onlar öpüşdülər və qucaqlaşmış halda, ona doğru gəldilər. O düşündü ki, yəqin, anasıdır. Bu xanım ucaboyle, qədd-qamətli, əzəmətli, gözəl, sarışın bir qadıncı. O, bu cür evin sahibəsinə layiq yaraşlıq paltar geymişdi. Xanımın paltarının zərif görünüşü Martinin gözlerini oxşayırdı. Onun siması Martin İdenə səhnədə gördüyü qadınları xatırlatdı. Sonra onun yadına düşdü ki, eynilə bu cür geyinən təkəbburlü xanımları London teatrlarının vestibüllərində görmüşdü, bəzən də polis gəlib onu küçəyə, yağışın altına qovana qədər

kirpik çalmadan onlara baxmışdı. Bundan sonra xəyal onu İloqamaya, Qrand-Otelə çəkib apardı, o, burada da uzaqdan bu cür xanımlar görmüşdü. O saat İloqama şəhəri və limanının yuzlərcə lövhəsi gəlib onun gözləri önündən keçdi. Lakin o, özünü bir-birini əvəz edən xatirələr kaleydoskopunu qapamağa və bütün fikrini indi qarşısında dayanmış aləmə verməyə məcbur etdi. O, birtəhər başa düşdü ki, xanıma təqdim olunmaq üçün ayağa durmalıdır, odur ki çətinliklə kreslodan qalxdı, şalvarının dizlərinin necə biabırçı şəkildə torbalandığını hiss etdi. Onun qolları süstəlib yanına düşdü, qarşıda imtahandan keçmək lazım gəldiyini düşündükdə isə tutuldu, qaşqabağını salladı.

İKİNCİ FƏSİL

Yemək otağına keçəndə Martini vahimə götürmüşdü. O, hər saniyə iləş biləcəyi bütün bu şeylərin arası ilə yeriyərkən ləngiyir, bürəyir, dayanır və bəzən də ona elə gəlirdi ki, heç bir zaman gedib mənzilə çata bilməyəcəkdir. Lakin axır ki, Martin bu təhlükəli yolu keçdi, indi qızla yanaşı oturmuşdu. Masanın üstündə qoyulmuş çoxlu çəngəl-bıçaq onu qorxuya saldı. Bu çəngəl-bıçaqlar onun üçün gizli bir təhlükə idi. Buna görə də o, əfsunlanmış bir adam kimi gözləri qamaşincaya qədər mat-mat həmin çəngəl-bıçağa baxırdı. Bu parlaq fonda, onun gözləri önündə matrosların alt göyertəsinin tanış mənzərəsi canlandı, onun özü və yoldaşları burada qatlama bıçaqla, bəzən də, sadəcə, əllə duzlu ət yeyir və ya əzik-üzük dəmir qaşıqlarla ümumi qazandan qatı noxud şorbası içirdilər. Onun burnunda iyənmiş ət iyi qalmışdı, qulaqlarında isə matrosların marçılıtsı səslənir, gəmi kəndirlərinin xışılıtsı da buna qarışırdı. Martin qət etdi ki, matroslar xörəyi donuz kimi yeyirlər. Nə isə, gərək burada özünə fikir versin. Tikəni marçıldatmadan çeynəməyə çalışsın, daim bunu yadda saxlasın. O, masaya göz gəzdirdi. Artur və Norman onunla qabaq-qabağa oturmuşdular. O, öz-özünə: “Onun qardaşlandır”, – dedi və onlara ürəyində səmimi bir məhəbbət duydu. Bu ailənin üzvləri bir-birlərini nə qədər də böyük məhəbbətlə sevirler! Martin Rufun öz anasını necə qarşıladığını, onların necə öpüşdüklərini, qucaqlaşaraq

ona doğru gəldiklərini xatırladı. Martinin çıxdığı mühitdə valideynlərlə uşaqlar arasında bu cür mehriban münasibətlər adət deyildi. Onun gözlərində bu, bir növ, kəşfə, kübar siniflərin incə hissə məxsus olmalarının sübutuna çevrildi. Özü üçün yeni olan bu mühitdə gördüyü şeylərdən ən gözəli bu idi. O, dərinədən mütəəssir olmuşdu, ürəyində isə mehribanlıq və rəğbət hissləri aşıb-daşmışdı. Martin bütün həyatı boyu məhəbbət axtarmışdı. Onun təbiəti ehtirasla məhəbbətə can atırdı. Bu, Martinin bütün varlığının üzvi bir tələbatı idi. Lakin o, məhəbbətsiz yaşayırdı və buna görə də tənha könlü getdikcə daha da sərtiləşirdi. Ancaq o özü heç bir zaman başa düşmürdü ki, məhəbbətə ehtiyacı var. O, indi də bunu anlamırdı. O yalnız öz qarşısında məhəbbət təzahürləri görürdü, bu təzahürlər onun qəlbini təlatümə gətirirdi, ona nəcib, ülvi, gözəl görünürdü.

O sevinirdi ki, mister Morz otaqda yoxdur. Rufa, onun anası və qardaşı Normanla tanışlıq Martinə bəs idi. Arturu isə bir balaca tanıyırdı. Bir də atası ilə tanış olmaq lap ağ olardı. Ona elə gəlirdi ki, hələ ömründə heç bir vaxt heç nəyə bu qədər səy göstərməmişdi. Bunun yanında ən ağır iş bir uşaq oyunu idi. Onun alınını muncuq-muncuq tər damlları basmış, adət etmədiyi bir çox vərdişlərin hamısına birdən əməl etməli olacağı ilə əlaqədar cidd-cəhd göstərdiyindən köynəyi su içində idi. O, əvvəllər heç bir zaman bu qaydada xörək yeməmişdi, indi isə nə üçün işlədildiyini bilmədiyi şeylərdən istifadə etməli, bütün bunları necə etmək lazım gəldiyini başa düşmək üçün xəlvətcə başqalarına baxmalı və eyni zamanda coşqun bir sel kimi axıb gələn yeni təəssürat axınıni qavramalı idi; o, bütün bu təəssüratı beynində güc-bəla ilə araşdırmağa vaxt tapırdı. Bununla yanaşı, bir də Rufda güclü bir cazibə duyurdu, bu cazibə isə onun qəlbini qarışıq hisslərlə, əzablı bir təlaşla doldururdu. O, böyük bir ehtirasla arzu edirdi ki, Rufun həyat səviyyəsinə yüksəlsin, bu məqsədə çatmaq üçün sərgin və aramsız düşünür, fikri fikrə qoşurdu. O, bu və ya digər halda, hansı bıçağı, yaxud hansı çəngəli götürmək lazım gəldiyini bilmək üçün qarşısında oturmuş Normana və ya nahar edənlərdən başqa birinə gözaltı baxırdı, eyni zamanda masanın arxasında oturanlardan hər birinin xüsusiyyətlərini öz beynində aydın həkk eləməyə və onlarla Ruf arasında nə kimi münasibətlər olduğunu müəyyən etməyə səy göstərirdi. Bundan əlavə, Martin ona deyilən sözlərə və ya ətrafda danışılanlara qulaq asmalı,

lazım gəldikdə cavab verməli, açıq-saçıqlığa adət etmiş dilini saxlamağa çalışmalı, namünasib söz danışmamalı idi. Bunların hamısı bir yana qalsın, bir də səssizcə gəlib onun stulunun arxasında dayanan və bir sfinks vücud kimi tapmaca suallar verən, dərhal da cavab tələb edən lakey, Martin üçün daimi bir təhlükə idi. Martin barmaqları yaxalamaq üçün ayrılan fincanlar barədə hey düşünür, rahatlıq tapa bilmirdi. Martin bu fincanların nə zaman masanın üstünə düzüləcəyi fikrindən yaxasını qurtara bilmirdi. O, indiyədək bu fincanların ancaq adını eşitmişdi, indi isə, bəlkə də, bir-iki dəqiqədən sonra həmin fincanları görəcəkdə. Axı o, yeməkdən sonra barmaqlarını yaxalamağa alışmış üli xilqətlərlə bir masanın arxasında oturmuşdu, özü də, bəli, özü də barmaqlarını yaxalamalıdır. Lakin hər şeydən çox onu başından çıxmayan bir fikir məşğul edirdi: bu adamlarla necə davransın? Özünü necə aparsın? O, əzab-əziyyət çəkəçəkə, gərginliklə bu problemi həll eləməyə çalışırdı. Bəzən onu əslində olduğundan başqa cür görünmək arzusu yoldan çıxarırdı, lakin o saat ehtiyatla düşünürdü ki, bu heç bir nəticə verməz, çünki yalnızılığa alışmamışdı və çox asanlıqla gülünc vəziyyətə düşə bilərdi.

Bütün bu fikirlərə başı qarışmış Martin naharın birinci yarısını çox sakit oturdu. O bilmirdi ki, bununla da Arturun dediyi sözləri puça çıxarır. Artur öz qohumlarına demişdi ki, vəhşinin birisini nahara gətirəcək, lakin onlar gərək qorxmasınlar, çünki onun qonağı vəhşi olsa da, çox maraqlıdır. Ömründə Martinin ağılına gəlməzdi ki, Rufun qardaşı, xüsusilə, onu bələdan xilas etdikdən sonra, bu cür xəyanətə əl ata bilər. Buna görə də Martin masanın arxasında oturub öz miskinliyini düşünə-düşünə sıxılır və ətrafında baş verən hadisələrə məftun-məftun baxırdı.

O, ömründə ilk dəfə olaraq başa düşdü ki, yemək yalnız cismani tələbatın ödənilməsi deyildir. O, əvvəllər yediyinə heç bir vaxt fikir verməzdi. Bu, yeməkdir, vəssalam. Burada, bu masanın arxasında isə o, yeməyin gözəllik duyğusu ilə ahəngdarlığını görürdü. Çünki burada yemək estetik bir vəzifə daşıyırdı. Nəinki yalnız estetik, həm də intellektual bir vəzifə! Onun başı yaman gərgin işləyirdi. Onun ətrafında mənasını bilmədiyi və ya yalnız kitablarda rast gəldiyi sözlər danışılırdı. Martinin mənsub olduğu mühitdəki adamların heç biri bu sözləri dilinə belə gətirə bilməzdi. O, bu qaribə ailənin, qızın ailə üzvlərinin bu cür sözləri nə qədər asanlıqla işlətdiklərinə

qulaq asaraq, heyranlıqdan titrəyirdi. Martin kitablarda oxuduğu bütün cazibədar, ülvi və gözəl şeylərin həqiqət olduğunu görürdü. O, şirin xəyala dalmış elə bir adam vəziyyətində idi ki, xəyalları birdən-birə xəyallıqdan çıxmış və həqiqətə çevrilmişdi.

O, ömründə heç bir zaman bu cür yüksək həyat zirvələrinə qalxmamışdı. Buna görə də hamının diqqətini özünə mümkün olduqca az cəlb etməyə çalışır, ətrafa göz qoyur və qulaq asırdı. Suallara qısaca, qız müraciət etdikdə: “Hə, miss”, “Yox, miss”, – deyir, qızın anası müraciət etdikdə isə: “Hə, xanım”, “Yox, xanım”, – deyər cavab verirdi. O, özünü güc-bəla ilə saxlayır, az qalır ki, dəniz intizamı qaydalarında nəzərdə tutulduğu kimi, qızın qardaşlarına: “Sizi dinləyirəm, ser”, – desin. O hiss edirdi ki, bununla da özünü rəzil bir vəziyyətdə qoya bilər. Halbuki Martin qıza çatmaq istəyirdisə, bu cür hərəkətə yol verməməlidir. Bundan əlavə, Martinin vüqarı da buna qarşı üsyan edirdi. O düşünürdü: “Allaha and olsun, mən bunlardan pis deyiləm, əgər onlar mənim bilmədiyim çox şeyi bilirərsə, mən də onlara bəzi şeylər öyrədə bilərəm”. Lakin qız və ya anası ona: “Mister İden”, – deyər müraciət etdikdə o, özünün ipə-sapa yatmayan vüqarını unudur və vəcdə gəlib gülürdü. O, indi mədəni adam idi. Hə, hə, məhz mədəni adam, özü də elə adamlar arasında nahar edirdi ki, əvvəllər onların barəsində ancaq kitablarda oxumuşdu. O, sanki, özü kitab səhifələrinə düşmüş və indi cildlənmiş bir kitabın səhifələrində səyahətə başlamışdı.

Lakin masanın arxasında oturub Arturun təsvir etdiyi vəhşidən ziyadə həlim bir quzunu xatırladan Martin necə davranmaq məsələsi üzərində hey baş sındırırdı. O heç də məsum bir quzu deyildi və onun möhkəm təbiəti ikinci dərəcəli rol oynamağa razı ola bilmirdi. O yalnız lazım gələndə danışırdı, danışığının isə qonaq otağından yemək otağına keçməməsi üçün çox çalışırdı. O, eynilə hər dəqiqə çəşir və dayanırdı, özünün bir çox dillərdən alınmış söz ehtiyatını araşdırır və qorxurdu ki, münasib sözləri dürüst tələffüz edə bilməyəcək, bildiyi bəzi başqa sözlər isə qaba və ya anlaşılmaz olacaq. O, aramsız əzab çəkir, düşünürdü ki, dildən kasıb olması ona ziyan vurur, əslində, duyduğu və düşündüyü şeyləri ifadə etməkdə ona maneçilik törədir. Bundan əlavə, nişastalanmış boyunluq boynunu sıxdığı kimi, sözləri ölçüb-biçmək məcburiyyəti də eynilə onun sərbəstliyə alışmış ruhunu sıxırdı. O bilirdi ki, buna uzun müddət dözə bilməyəcək. Onu

çulğayan hiss və düşüncələr təkidlə daşıb zahirə axmağa və müəyyən bir forma almağa çalışırdı. Nəhayət, Martin harada olduğunu unutdu və işlətməyə alışdığı köhnə, tanış sözlərdən birini ağızından qaçırdı.

Martin arxasında durub zəhləsini tökə-tökə, yemək təklif edən lakeyi rədd etdi, qısa və aydın bir şəkildə:

– Pau, – dedi.

Masanın arxasında oturanların hamısı bir an içində donub qaldı, nəyi isə gözləməyə başladılar, lakey istehzalılı dodaqaltı gülüşünü güclə saxladı, Martin özü isə dəhşətə gələrək, yerində qurudu. Lakin o, tez özünü ələ aldı və dedi:

– Bu, kanak sözüdür, mənası da “bəsdir”, “yeter”dir. Birdən, qəfildən ağızından çıxdı.

Martin Rufun maraqla onun əllərinə baxdığını gördü və söhbətə xüsusi bir həvəs duyaraq sözünə davam etdi:

– Mən bu yaxınlarda Sakit okean poçt yolunun paroxodlarından birində gəlmişəm. Paroxod gecikirdi, buna görə də biz Püçet körfəzinin limanlarında yük vurarkən çox cəld işləməli olduğumuzdan dərim bir balaca sıyrılmışdır.

Qız tələsik:

– Mən heç də sizin yaralarınıza baxmırdım, – dedi. – Belə boy-buxunlu, iri bir kişi olduğunuz halda, əlləriniz çox balacadır.

O, qıpqırmızı qızardı. Sanki, nöqsanlarından birisini də ona göstərdilər. Məyus-məyus:

– Hə, düzdür, – dedi. – Yumruqlarım bir az balacadır. Lakin əzələlərim möhkəmdir, zərbəmə tab gətirən istəyirəm, birisinin ağızına bir yumruq vuranda, hökmən, əlim yaralanıb qana boyanır.

Martin dediyindən razı qalmadı. O, özünə nifrət hissi duydu. Dilini saxlaya bilməmiş və o saat çox da gözəl olmayan şeylərdən boş-boş danışmağa başlamışdı.

Ruf, Martinin utandığını gördü, lakin bunun səbəbini anlamadan nəzakətlə dedi:

– Yamanca şücaət göstərib, Arturun köməyinə gəlmisiniz. Bir də ki axı Artur tamamilə sizə yaddır.

Martin qızın nəzakətini yaxşı başa düşüb qiymətləndirdi və minnətdarlıq hissəsinə qapılaraq, yenə də artıq-əskik danışmağa başladı. O:

– Boş şeydir, – dedi. – Mənim yerimə kim olsaydı, belə hərəkət edərdi. Bu əclaf uşağı əclafı elə özləri dava axtarırdılar. Arturun

heç onlarla işi yoxdu. Onlar Arturun üstünə, mən isə onların üstünə atıldım, onları möhkəmcə kötəklədim. Düzdür, mənim əllərim yaralandı, ancaq əvəzində, onlardan bəziləri dişsiz qaldı. Bu cür nəticə məni çox sevindirir. Mən görəndə ki...

O, birdən-birə susdu, öz miskinliyindən sarsıldığından ağız açıldı və hiss etdi ki, qızla eyni havadan həтта nəfəs almağa belə layiq deyildir. Artur söhbətə qoşularaq, bəradə olmuş hadisəni – sərxoş xuliqanların necə onun üstünə hücum çəkdiqlərini və Martin İdenin onların üzərinə atılıb onu necə xilas etdiyini iyirminci kərə danışmağa başladığı zaman bu macəranın qəhrəmanı qaşlarını çatıb lal-dinməz düşünürdü ki, özünü qanmaz kimi göstərmişdir, odur ki bu adamların arasında özünü necə aparmaq lazım gəlmişdi sualı üzərində əvvəlkindən daha çox fikirləşib əzab çəkirdi. Açıq-aydın görünürdü ki, Martin daim çaşır, nə lazımsa, onu eləmir. Martin onların zümrəsindən deyildi və onların dilində danışa bilmirdi. Bu, onun üçün heç bir şübhə doğurmayan həqiqət idi. Nə etməli, onları yamsılmalıımı? Axı bundan bir şey çıxmazdı, bir də ki dondan-dona girmək, ümumiyyətlə, onun təbiətinə yad idi. Yalan və saxtakarlıq üçün onun qəlbində yer yoxdu. Nə olursa olsun, o, necədirsə, elə də qalmalıdır. Martin indi onlar kimi danışa bilmir, lakin zaman gələcək danışar. Hələliklə susmamalıdır, təbii ki, daha yumşaq ifadələr seçərək danışmalıdır. Qoy Martinin danışığı onları utandırmasın və onlar üçün aydın olsun. Bundan əlavə, o susub oturmaq istəmirdi. Susub otursaydı, elə bilərdilər ki, əslində, tamamilə aydın olmayan şey ona aydındır. Buna görə də qardaşlar universitet işlərindən danışmağa başlayaraq, bir neçə dəfə “triy” sözü işlətdikdə Martin İden verdiyi qərara əməl edərək onlardan soruşdu:

– “Triy” nə deməkdir?

Norman cavab verərək:

– Triqonometriya, – dedi. – Ali “matika”nın bir hissəsi.

Bundan sonra Martin İden:

– Bəs “matika” nədir? – deyərək soruşdu. Bu dəfə, nədənsə, hamı Normana baxaraq güldü. Norman isə cavabında:

– Matematika, yəni arifmetika, – dedi.

Martin İden başını tərpətdi. O, ilk baxışda hüdudsuz görünən hikmət üfüqlərinə baxdı. Lakin onun gördükləri hiss ediləcək, duyulacaq formalar kəsb etdi. Martinin qeyri-adi təxəyyül gücü mücərrəd anlayışları konkret obrazlarda təcəssüm etdirirdi.

Onun beyninin kimya cihazında həm triqonometriya və riyaziyyat, həm də bu sözlərin əhatə etdiyi bütün bilik sahəsi canlı bir mənzərəyə çevrildi. O, tabloda olduğu kimi, gah gur işığa boyanan, gah da günəşin qızıl şüalarının dəlib keçdiyi yaşıl yarpaqları, meşədəki talaları görürdü. Uzaqdan hər şey ona al-qırmızı seyrək bir tüstüyə bürünmüş kimi görünürdü. Lakin o, dəqiq bilirdi ki, bu tüstünün arxasında əsrarəngiz bir aləm, romantik möcüzə aləmi vardır. Hər şey onu bir şərab kimi kefləndirib xumarlandırır. Burada hünər üçün zəmin, düşüncə və əməllər üçün vüsət, fəth etmək üçün aləm vardı. Dərhal onun şüurunun dərinliklərindən bir fikir baş qaldırdı: həmin aləmi yanında oturan, zanbaq kimi solğunbənzil qızın xatirinə fəth etməlidir.

Martin İdenin gözləri önündə canlanan parlaq mənzərəni Artur pozdu. O, bütün gücünü sərf edirdi ki, nəhayət, Martin İdenin vəhşiliyi meydana çıxsın. Martin öz qərarını unutmamışdı. Axşamdan bəri ilk dəfə olaraq o, öz mənliliyini qoruyub saxlamış və əvvəlcə çətinliklə, sonra isə sərbəst bir şəkildə, yaradıcılıq coşğunluğuna uyaraq danışmağa, həyatı bildiyi kimi təsvir etməyə başlamışdı. Gömrük kateri "Alkion" adlı pirat gəmisini tutduqda Martin orada matros idi. Martin hər şeyi görməyi və bundan əlavə, gördüklərini danışmağı bacarırdı. O, fırtınalı dənizi, gəmiləri, komandanın adamlarını təsvir edir və öz xəyalının gücü ilə dinləyiciləri hər şeyə öz gözü ilə baxmağa məcbur edirdi. Martin əsl sənətkar həssaslığı ilə çoxlu təfərrüat içərisindən ən parlağını və ən qəbarığını seçir, işıq, boya və hərəkət dolu lövhələr yaradır, öz fitri natiqliyi, ilhamı və gücü ilə dinləyiciləri ardınca çəkib aparırdı. Bəzən onlar təsvirlərin açıq-saçıqlığından və ya ayrı-ayrı cümlələrdən utanırdılar. Lakin onun danışdığındakı kobud bir şeyi mütləq gözəl bir şey əvəz edir, faciəni isə yumor, matrosların hazırcavablığının qəribə və nəşəli nümunələri yumşaldırdı.

Martin İden şövlə danışdıqca Ruf məftun-məftun ona baxırdı. Onun atəşi qızı isidirdi. Qız ömründə ilk dəfə olaraq hiss etdi ki, bütün bu illəri atəşdən doğan istinin nə demək olduğunu bilmədən yaşamışdır. O, bu qüvvətli, ehtiraslı adamın qoynuna qısılmaq istəyirdi, bu adamda güc və sağlamlıq vulkanı coşub-daşırdı. Qızın arzusu o qədər güclü idi ki, o, özünü çox çətinliklə saxlayırdı. Lakin eyni zamanda nə isə qızı Martindən həm də uzaqlaşdırırdı. Sanki, dərisinin altına çirk hopmuş bu yaralı, qabarlı əllər, bu şişmiş əzələlər, boyunluğunun sürtüb yara etdiyi boyun qızı ondan ayırırdı. Martinin kobudluğu qızı

qorxudurdu. Hər kobud söz qızın qulağına pis gəlir, Martinin həyatının hər qaba təfərrüatı qızın heysiyyətinə toxunurdu. Lakin bütün bunlara baxmayaraq qızı nə isə bir şey, özü hiss etdiyi kimi, dəhşətli bir qüvvə ona cəzb edirdi. Qızın beynində çoxdan bəri möhkəm qərar tutmuş bütün fikirlər birdən-birə sarsılmağa başladı. Martinin romantika və macəralar dolu həyatı qızın adət etdiyi bütün şərti təsəvvürləri alt-üst edirdi. Qız onun gülüşünü, təhlükələr haqqında nəşəli danışıqlarını dinləyir və buna görə də həyat qıza artıq nə isə ciddi və məşəq-qətli bir şey kimi görünmürdü, əksinə, həyat ona bir oyuncaq təsiri bağışlayırdı. Adam bu oyuncaqla oynamaqdan, onu oyan-buyana çevirməkdən ləzzət alır; həm də bu oyuncağı xüsusi bir təəssüf hissi duymadan da qurban vermək olar. Daxildən gələn bir səs ona deyirdi: “Sən də oyna, onun sinəsinə qısl, istəyirsən, dur, onun boynunu qucaqla”. Qız bu duyğuların yüngüllüyündən dəhşətə gəldi. Lakin əbəs yerə öz məsumluğunu, öz mədəniyyətini, özünü Martindən ayıran bütün şeyləri düşünməyə çalışırdı. Ruf ətrafına baxaraq gördü ki, məclisdəkilərin qalanları da əfsunlanmış kimi, ona qulaq asırlar, lakin qız anasının gözlərində bir dəhşət – məftunluq ifadə etsə də, hər halda, bir dəhşət oxudu və bu, ona qüvvə verdi. Bəli, zülmətdən gələn bu adam şərdən yoğrulmuşdur. Bunu onun anası da görür, deməli, bu elə belədir ki, var. Həmişə aldığı kimi, indi də Ruf öz anasının hökmünə bel bağlamağa hazırı. Daha Martinin alovu qızı yandırmırdı və Martinin ona aşladığı dəhşət hissi öz kəsərini itirmişdi.

Nahardan sonra Ruf royalda Martin üçün mahnılar çalmağa başladı. Qız Martinə gizli meydan oxuyurdu. Aralarında mövcud olan uçurumu özü də dərk etmədən daha da dərinləşdirmək istəyirdi. Qızın çaldığı musiqi Martini son dərəcə heyran etdi, onun başına endirilən ağır bir zərbə təsiri buraxdı, lakin heyran etmək və sarsıtmaqla birlikdə, eyni zamanda onun qəlbini təlatümə gətirdi. O, pərəstiş hissiylə Rufa baxırdı. Qız kimi, Martin də hiss etdi ki, aralarındakı uçurum daha da dərinləşmişdir. Lakin Martin bu uçurumu addamağı daha da çox arzu edirdi. Axsamdan bəri, xüsusilə, musiqi sədaları altında susub, bu uçurumu seyr etmək üçün Martinin həyat eşqi və qüvvəsi həddindən artıq böyükdü. Musiqi həmişə ona qüvvətli təsir bağışlayırdı. Musiqi tünd çaxır kimi onun hissiyyatını coşdurur, təxəyyülünü xumarlandırır və onu səmələrə çəkib aparırdı. Sanki, Martin qanad açıb uçurdu. Mənfur həyat səhnələri göz önündən

çəkilib, öz yerini gözəl və qəribə xülyalara verirdi. O, əlbəttə, Rufun çaldığı əsərləri anlamırdı. Bu musiqinin sədalını matrosların rəqs yığnaqlarında Martinin eşitdiyi sınıq pianonun səsinə və ya nəfəsli orkestrin qulaqbatırın mis səsinə əsla bənzəmirdi. Lakin Martin kitablarda bu musiqi barədə bəzi şeylər oxumuşdu, qulağı isə sadə və aydın ahəngə alışdığından Rufun çalğı tərzində bu ahəngi görməyərək, onun çalğısına gözüyumulu inam gətirirdi. Bəzən ona elə gəlirdi ki, həmin ahəngi tutmuşdur, istəyirdi qarşısında canlanan obrazlar sistemini həmin ahəngə tabe etdirsin, lakin o saat yenidən qarışıq səslər aləminə düşüb çaşır və onun təxəyyülü, dayaq nöqtəsini itirmiş ağır bir şey kimi, köməksiz halda yerə düşürdü.

Bir dəfə Martinin ağına hətta belə bir fikir gəldi; bəlkə, qız mənə gülür. Qızın çalğı tərzində, nə isə, ona düşmən bir şey görünürdü. Buna görə də Martin pianonun dillərini səsləndirən barmaqların nə demək istədiyini anlamağa çalışırdı. Lakin o, tələsik bu nalayiq fikirdən əl çəkdi və özünü sərbəst bir şəkildə bu musiqinin ixtiyarına verməyə çalışdı. Əvvəlki məftunluq tədricən Martini yenidən ələ aldı. Sanki, onun ayaqları yerdən üzüldü, cismi ruha çevrildi, gözləri önündə şəfəq dolu bir mənərə canlandı. Onu əhatə edən hər şey yox olub getdi. Martin çoxdan bəri arzusunda olduğu əsrarəngiz bir aləmdə qanad çalmağa başladı. Tanış olan və olmayan şeylərin bir-birinə qarışması nəticəsində gözü önündən çəkilməyən parlaq bir mənərə yarandı. O görmədiyi, bilmədiyi isti ölkələrin limanlarına gedir, heç kəsə məlum olmayan vəhşi qəbilələrin kəndlərindəki izdihamlı meydanları gəzib-dolaşırdı. O, dənizdə bürkülü gecələrdə cənub adalarından yayılan məstedici ətri yenidən duyur, yenidən uzunsürən tropik günlərdə okeanın firuzəyə çalan səthində gah yox olan, gah da təzədən görünən, palmalarla bəzənmiş mərcan qayaları arasında cənub-şərqdən əsən quru küləklərə sinə gərirdi. Bu lövhələr düşüncələr kimi tez görünür, tez də yoxa çıxırdı. Martin gah günəş altında yanıb-yaxılmış qupquru Arizona səhrasını at belində çapıb keçir, gah da bundan sonra gələn anda qızmar havanın rəngdən-rəngə çalan dumanı arasında Kaliforniyadakı Ölüm vadisinin ağ sərdabasına baş çəkir və ya nəhəng buz parçaları günəş şüaları altında parlayan Buzlu okeanın dalğalarını avarla yarıb keçirdi. O bəzən də mərcan adasında hindqozu palmasının kölgəsində uzanıb, sahilə çarpan dalğaların aram-aram gələn səsinə

dinləyirdi. Qəzaya uğramış köhnə bir gəminin gövdəsi dənizdə göyümtül alov içində yanır və bu əsrarəngiz işıqda oxuyanların qızğın bağırtısı, Havay gitarasının sədası, tam-tamın gurultusu altında rəqqaslar “qulu” rəqsi oynayırdılar. Üzücü bir tropik gecəsi idi. Uzaqda, ulduz dolu səmanın fonunda vulkanın silueti görünməyə başlamışdı. Solğun ay yavaş-yavaş insanların başı üzərindən süzüb keçir və Cənub Xaçının ulduzları lap aşağıda, üfünün üstündə parlayırdı.

Sanki, o, Eol arfasına¹ çevrilmişdi. İndiyədək Martinin ömründə gördüyü, bildiyi şeylər simlərdi, musiqi isə bu simləri dilə gətirən bir küləkdi. Bu simlər titrəyərək, yeni xatirələr və arzular doğururdu. O, sadəcə olaraq, duymaqdan uzaqdı. Onun hər bir duyğusu müəyyən bir forma və rəng kəsb edir, nə isə ecazkar və əsrarəngiz bir yolla obrazlara çevrilirdi. Keçmiş, indiki zaman və gələcək qaynayıb bir-birinə qarışırdı. O, böyük, isti, gözəl bir aləmə baş vurur, qıza qovuşmağa çalışaraq, böyük qəhrəmanlıqlar göstərirdi. Budur, Martin öz arzusuna çatır, qıza qovuşur, qızı qucaqlayır, onu öz xülyalar səltənətinə çəkib aparır.

Ruf qanrılıb çiyini üzərindən Martinə baxdı. Martinin keçirdiyi hissləri üzündən oxudu. Bu, tamamilə başqa bir üzdü: onda parıldayan iri gözlər var idi. Sanki, bu gözlər səslər pərdəsi arxasına nüfuz edir, orada canlı həyatın nəbzini və xəyalın nəhəng kabuslarını tuturdu. Qız sarsılmışdı. Kobud, yöndəmsiz oğlan itib getmişdi. Pis tikilmiş kostyum, yaralı əllər və günün altında yanıb qaralmış üz əvvəlki kimi, yenə də qızın qarşısında idi; lakin indi bütün bunlar qıza yalnız bir həbsxana barmaqlığı kimi görünürdü. Qız bu barmaqlıqdan baxıb, böyük, aciz və lal bir ürək görürdü, çünki elə bir söz yoxdu ki, qızı təlatümə gətirən hissiyyatı ifadə edə bilsin. Lakin bütün bunları Ruf yalnız biranlığa gördü; yöndəmsiz oğlan yenə meydana çıxdı və qız öz xam xəyalına güldü. Ancaq bu andan alınmış təəssürat qalmışdı. Martin utancaq hərəkətlə ona yaxınlaşıb vidalaşmaq istəyəndə qız Suinbernin və habelə Brauninqin bircildiyini ona verdi, qız indi ingilis ədəbiyyatı kursu üzrə Brauninqi öyrənirdi. Martin qızın qarşısında dayananda və minnətdarlıq ifadə edən sözlər deyəndə birdən-birə ona lap uşaq kimi göründü, buna görə də qız qeyri-ixtiyari olaraq ürəyində Martinə bir ana mehribanlığı və ana şəfqəti hiss etdi. Qız kobud oğlanı da, əsir düşmüş könülü də, ona bir kişi

¹ *Eol arfası* – küləyin əsməsindən səslənən simli musiqi aləti

kimi baxan, öz baxışı ilə həm onu sevindirən, həm də eyni zamanda qorxudan kişini də unutdu. Onun qarşısında yalnız kiçik bir oğlan uşağı dayanmışdı, bu oğlan uşağı özünün bu qədər sərt, qaba əliylə onun əlini sıxarkən dərisini cızmış, dili tutula-tutula ona demişdi:

– Bu gün mənim həyatımda ən gözəl gündür. Bilirsiniz, bütün bu şeylərə mən çox da alışmamışam, – o, özünü itirmiş halda ətrafına baxdı, – bu cür adamlara və bu cür evlərə alışmamışam. Bütün bunlar mənim üçün lap yenidir... və bu, mənə xoş gəlir.

Martin qızın qardaşları ilə vidalaşanda qız dedi:

– Ümidvaram ki, siz bizə yenə gələcəksiniz.

O, kepkasını başına basdı, astanaya ilişib büdrədi və qapıdan çıxdı. Artur soruşdu:

– Hə, xoşuna gəldimi?

Qız cavab verdi:

– Çox məzəli adamdır. O, bizim üçün, sanki, təmiz bir hava axınıdır. Onun neçə yaşı olar?

– İyirmi, bu yaxında iyirmi bir. Mən bu gün ondan soruşmuşam. Heç ağılıma gətirməzdim ki, bu qədər cavandır.

Ruf qardaşlarını öpüb ayrılarkən və onlara “Gecəniz xeyrə qalsın!” deyərkən düşündü: “Deməli, mən ondan düz üç yaş böyüyəm”.

ÜÇÜNCÜ FƏSİL

Martin İden pilləkəndən düşüb əlini cibinə saldı və bir parça qəhvəyi cığara kağızı və bir tutum Meksika tütünü çıxardıb papiros eşdi. O, ləzzətlə bir qullab vurdu və tüstünü yavaş-yavaş bayra buraxdı.

– Lənət sənə, kor şeytan! – deyə səsləndi. Bu səsdə həm hey-rət, həm də böyük heyranlıq var idi. – Lənət sənə, kor şeytan! – deyə o təkrar etdi, sonra susdu və bir daha dodaqaltı: – Lənət sənə, kor şeytan! – dedi. Bundan sonra o, boyunluğunu açıb cibinə soxdu. Soyuq bir yağış çisələyirdi, lakin Martin ətrafa nəzər salmadan başı-açıq və pencəyinin yaxası yellənə-yellənə gedirdi. Yalnız çox dumanlı bir şəkildə ağılına gəlirdi ki, yağış yağır. O, qəribə bir vəcdə gəlmişdi, ayıq olduğu halda, xülyaya dalmışdı, indicə başına gələn bütün şeyləri fikrən yenidən yaşayırdı.

Axır ki, o, xəyalı ilə yaşadığı qadına rast gəlmişdir. Doğrudur, Martin qadınları çox da düşünmürdü, çünki bu, onun təbiətinə yad idi. Lakin o, dumanlı şəkildə olsa da, həyat yollarında qarşısına belə bir qadın çıxacağına həmişə ümid bəsləyirdi. O, həmin qadınla yanaşı masanın arxasında oturub, onun əlini sıxır, onun gözlərinin içinə baxır və bu gözlərin misilsiz gözəlliyində parlayıb əks edən qadın könlünün eyni gözəlliyini, onun zahiri cildini – əndamını görürdü. Lakin qadının əndamı Martini düşündürmürdü; bu, onun üçün yeni hal idi, çünki indiyə qədər yalnız qadınların bədənləri ilə maraqlanmışdı. Onun bədənisə tamamilə başqa bir aləmdi, hətta Martinə elə gəlirdi ki, bu bədən adı cismani xəstəliklərə tutula bilməz, bu bədəndə adı zəifliklər ola bilməz. Bu bədən onun könlünün nəinki yalnız məskəniydi, eyni zamanda ruhun təzahürü, onun ilahi mahiyyətinin ən saf və ən gözəl bir təcəssümü idi. Martinin təəssüratına görə, bu qadın bir ilahəydi. Bu təəssürat onu heyrətə saldı və xəyallarını dağıdıb, daha ayıq-sayıq düşünməyə məcbur etdi. İndiyədək ilahiyyət haqqında bir söz, bir mülahizə, bir eyham belə onun ağına təsir eləməmişdi. Martin heç bir zaman ilahiyyətə inanmamışdı. O, həmişə dinsiz yaşamış və ruhun əbədiyyətindən dəm vuran ruhaniləri məsxərəyə qoyub gülmüşdü. O, öz-özünə: “Orada heç bir həyat yoxdur və ola da bilməz, bütün həyat buradadır, irəlində isə əbədi zülmət var”, – deyirdi. Lakin qızın gözlərində gördüyü məhz ruh idi – ölümdən uzaq əbədi bir ruh! Əvvəllər heç bir kişi, heç bir qadın ona əbədiyyət düşüncələri təlqin etməmişdi. Bu qız isə təlqin etdi! Qız Martinə baxan kimi ona səssiz-səmirsiz bu fikri təlqin etdi. Qızın solğun və ciddi, nəvazişkar və mənalı, yalnız mələklərə məxsus bir mehribanlıq və şəfqətlə gülüm-səyən çöhrəsi indi də onun gözləri önündə dayanıb şölə saçırdı. Heç bir zaman onun ağına gəlməzdi ki, insan çöhrəsindən bu qədər saf bir işıq süzülə bilsin.

Qızın məsumluğu onu heyrətə gətirdi və sarsıtdı. O bilirdi ki, dünyada xeyir və şər vardır, lakin canlı həyatın ayrılmaz hissələrindən biri olan məsumluq haqqında fikir heç bir zaman onun ağına gəlməmişdi. İndi isə qızın şəxsində su saflığı, xeyirxahlıq və məsumluğun bu yüksək zirvəsini görürdü; həmin sifətlərin qaynayıb-qarışması isə əbədi həyat deməkdir.

Bu əbədi həyata qovuşmağa olan çılgın bir istək qəflətən onun varlığına hakim kəsildi. O, çox gözəl bilirdi ki, Ruf kimi bir qızın əlinə

su tökməyə belə layiq deyil; Rufla oturub axşamdan bəri söhbət etməsinin özü gözlənilməyən, xəyala sığmayan bir səadətdi. Əlbəttə, bu yalnız bir təsadüf idi. Belə səadətə çatmaq üçün heç bir hünər göstərməmişdi, ona – səadətə layiq deyildi. O, dini düşüncələrə daldı. Özünü fəda etməyə və alçaltmağa hazır olan həlim və məzlum bir adama çevrildi – günah işləmiş adam günahlarını etiraf etməyə bu vəziyyətdə gedir. Onu günah iş üstündə tutmuşdular, lakin öz günahlarından pəşman olub, qəm yeməklə bərabər, gələcək bəxtiyarlığı duyan hər bir günahkar kimi, Martin də qıza yetməklə irəlində səadətə qovuşacağını düşünürdü. Lakin qıza yetmək haqqında düşüncələr dumanlı idi və adətən, onun ağılına gələn fikirlərə əslə oxşamırdı. Çılgın xəyallar ona qanad verirdi, ona elə gəlirdi ki, qızla birlikdə göylərdə qanad çalır, həyatın bütün gözəllik və ülvyyətdən həzz alır, qızla bir düşünür. O, qıza yetməyi düşünərkən hər cür kobudluqdan uzaqdı, bu qovuşma mənəvi mahiyyətdə idi, mənasını axıradək başa düşmədiyi sərbəst könüllərin əməkdaşlığı idi. O, bunu heç ağılına da gətirməmişdi. O, ümumiyyətlə, heç nəyi düşünmürdü. Onun duyğuları ağılına üstün gəlmişdi və buna görə də özünü əvvəllər heç bir zaman keçirmədiyi duyğuların ixtiyarına verib, ülvə və incə hisslər dəryasında üzür, əsl həyatın hüdudlarını aşmış gedirdi. O, sərxoş adamlar kimi, səndirləyə səndirləyə yeriyir və yavaşcadan deyiniirdi:

– Lənət sənə, kor şeytan! Lənət sənə, kor şeytan!

Tində dayanmış polis şübhə ilə ona baxdı və yerindən matros olduğunu kəsdirdi:

– Yükünü harada tutmusan? – deyə ondan soruşdu.

Martin İden göydən yerə endi. O, fitrətən daxili bir çeviklik hissinə, dərhal şəraitə uyğunlaşmaq bacarığına malikdi. Polis onu səsləyən kimi Martin özünə gəldi. O, gülə-gülə dedi:

– Bəh-bəh! Heç ucadan öz-özümle danışdığımı da hiss etməmişəm.

Polis onun vəziyyətini aydınlaşdıraraq:

– Bir az da keçsə, oxumağa başlayarsan, – dedi.

– Sənin acığına başlamayacağam. Kibritini bəri ver görüm, indi tramvaya minib evə gedəcəyəm.

O, papirosunu yandırdı, polisə: “Gecən xeyrə qalsın”, – deyib yoluna davam etdi. O, burnunun altında öz-özünə mızıldandı:

– Görəcəkli günlərim varmı! Bu sarsaq elə bildi ki, mən sərxoşam. – O, acı-acı gülümseyib fikirləşdi: “Axı mən, doğrudan da, sərxoşam, yatsam, yuxuma da girməzdi ki, bir qadın çöhrəsi məni kefləndirsin”.

O, Teleqraf-avenüdə atılıb, Berkliyə gedən tramvaya mindi. Vaqon tələbə mahnıları oxuyan cavanlarla ağızına kimi dolu idi. O, maraqla cavanlara göz qoyurdu. Bunlar universitet tələbələri idilər. Onlar Rufun dinlədiyi mühazirələri dinləyirdilər, onunla eyni bir cəmiyyətə mənsubdular, istəsəydilər, onunla dostluq edərdilər, hər gün onu görərdilər. O, tələbələrin bunu istəməməsinə, bu axşamı Rufa keçirmək, onunla söhbət etmək, heyran-heyran və hörmətlə ona baxmaq əvəzinə, haradasa bütün axşamı veyilləndiklərinə təəcüb edirdi. Sallaqçodaqlı, badamgözlü bir gənc onun gözüne sataşdı. O qərar verdi ki, bu, pis, pozğun bir uşaqdır. Gəmidə belələri qorxaq olur, ağızının seliyini yığa bilmir, xəbərçilik edir. Özünün bu bıq yeri tərleməmiş cavandan qat-qat qəşəng olduğu fikri onu çox sevindirirdi. Bu fikir onu, sanki, qıza daha da yaxınlaşdırdı. O, özünü bu tələbələrlə müqayisə etməyə başladı; özünün möhkəm, əzəlali bədənini düşündü və bu qərara gəldi ki, cismani cəhətdən tələbələr ondan çox geridədir. Lakin tələbələrin başı biliklə dolu idi, buna görə də qızla eyni dildə danışa bilərdilər. Martini də sıxıncıdan bu fikir idi. O, hiddətlə düşündü: “Bəs beyini mənə nə üçün veriblər”. Doğrudan da, məgər o, tələbələrin əldə etdiklərinə nail ola bilməzdimi? Onlar həyatı kitablardan öyrənirdilər, halbuki Martin, bilavasitə, həyatın özü ilə, yaşamaqla məşğul idi. Onun başı da biliklə dolu idi, lakin bu bilik başqa qəbildəndi. Onlardan hansı biri yelkəni tarıma çəkə bilər, sükanı hərledə bilər, növbədə dayana bilərdi? Həyatının təhlükə, hünər, məhrumiyət və ağır əmək dolu səhnələri gəlib, Martinin gözləri önündən keçdi. O, həyat məktəbini keçdiyi zaman duyub gördüklərinin hamısını xatırladı. Nə olsun ki, hər halda, o uduzmamışdır. Zaman gələcək, həmin tələbələr də canlı həyatla üz bəzürdüyü olacaq və Martinin çəkdiklərinin hamısını çəkəcəklər. Çox gözəl! Onlar Martinə çoxdan məlum olan şeyləri öyrəndikcə o da kitablardan həyatın başqa cəhətlərini öyrənməyə başlayacaqdır.

Tramvay Oklendlə Berkli arasındakı boş, kimsəsiz yerlərin yanından keçib-gedir, Martin isə tramvayın yaxşı tanıdığı ikimərtəbəli evin yanına gəlib çatmasını gözləyirdi. Üstündə lovğa-lovğa,

“Higginbotamın pərakəndə satışı” sözləri yazılmış lövhə bu evin bəzəyi idi. O, bu evin yanında tramvaydan sıçrayıb düşdü və bir an ayaq saxlayıb lövhəyə baxdı. Bu lövhəyə yazılmış sözlərin arxasında çox şeylər gizlənməmişdi. Martin bunu bilirdi. Sanki, hərflərdə də xırdaçılıq, xudbinlik və miskinlik əlaməti görünürdü. Bernard Higginbotam Martinin bacısını almışdı və indi Martin ona çox yaxşı bələd idi. Martin açarı ilə qapını açdı və pillələrlə ikinci mərtəbəyə qalxdı. Onun yeznəsi burada olurdu. Dükən alt qatda idi. Lakin çürümüş tərəvəz qoxusu buranı da ağzına götürmüşdü. O, qaranlıq dəhlizdən keçərkən çoxlu bacioglu və bacıqızlarından birinin yaddan çıxarıb burada qoyduğu oyuncaq arabaya ilişib bürədi və gurultu ilə qapıya dəydi. O düşündü: “Xəsisin biri xəsis, qaza iki sent artıq verməyə əli gəlmir ki, kirayənişinlər ağız-burunlarını qanatmasınlar”.

O, qaranlıqda əliylə axtarıb dəstəyi tapdı, qapını açdı və işıqlı otağa girdi, bacısı ilə Bernard Higginbotam burada oturmuşdular. Bacısı onun şalvarını yamayır, nimdaş yumşaq ayaqqabı geymiş Bernard isə bir stulda oturub, arıq ayaqlarını o biri stula uzadaraq qəzet oxuyurdu. Martin otağa girərkən o, kiçik, iti, hiyləgər gözlərini çevirib, qəzetin üstündən ona baxdı. Bernard həmişə Martin İdenin qəlbində qeyri-ixtiyari olaraq, bir ikrah hissi doğururdu. Bu adamın nəyi bacımı cəlb edə bilirdi. Bernard ona həmişə murdar bir qurd kimi görünür və Martin də onu dabanı ilə basıb əzmək arzusundan əl çəkə bilmirdi. O, öz-özünü ovudaraq deyirdi: “Bir gün bunun ağız-burununun qanını bir-birinə qatacağam”. Yalnız bu fikir Martinə yeznəsinin orada olmasına dözməkdə kömək edirdi. İndi bu kinli, yırtıcı gözlər narazılıqla Martinə dikilmişdi.

– Hə, nə olub? – deyə Martin soruşdu.

Mister Higginbotam şikayətmi, ya qəzəbmi ifadə etdiyi anlaşılmayan bir tərzdə dedi:

– Bu qapıya ancaq keçən həftə rəng çəkiblər. Özün yaxşı bilir-sən ki, ittifaqlar zəhmət haqqı almırlar, adamın dərisini soyurlar. Ehtiyatlı tərpenə bilərdin!

Martin cavab vermək istəyirdi, lakin fikrindən vaz keçdi, bu qərara gəldi ki, onsuz da, dediyi sözlərin yeznəsinə heç bir təsiri olmayacaqdır. Yeznəsinin oyatdığı ikrah hissindən yaxasını qurtarmağa çalışan Martin, divardan asılmış xromolitoqrafiyaya baxdı və təəccüb etdi. Əvvəllər bu şəkil həmişə onun xoşuna gəlirdi, lakin

indi onu, sanki, ilk dəfə görürdü. Bu daxmadakı bütün şeylər kimi, həmin şəkil də üçüncü dərəcəli, ucuz bir şeydi. Birdən, indicə tərək edib gəlmiş ev Martinin təsəvvüründə canlandı və o, əvvəlcə divarlardan asılmış lövhələri, sonra dodaqlarında nəvazişkar bir təbəssüm olduğu halda, onunla vidalaşan, onun əlini sıxan qızı gördü. Martin harada olduğunu unutdu. Bernard Higginbotamın varlığını belə unutdu. Yalnız adını çəkdiyimiz centlmen:

– Səni qaramı basır, nədir? – deyər soruşduqda xəyaldan ayıldı.

Martin özünə gəldi və bu kiçik, kinli, hiyləgər gözlərə baxıb birdən xatırladı ki, yeznəsi dükanda mal satarkən onlar tamamilə başqa bir ifadə alır – bu gözlərdən yaltaqlıq, şitlik, mütilik, itaətkarlıq yağır.

Martin:

– Hə, məni qara basırdı, – deyər cavab verdi. – Gecən xeyrə qalsın! Gecən xeyrə qalsın, Hertruda!

O, qapıya doğru yönəldi və yolda yenə nəyə isə toxunub bürədi, toz basmış xalçanın qırışığına ilişib, az qala, yıxılacaqdı.

Mister Higginbotam onu arxadan səsləyib xəbərdarlıq etdi:

– Qapını bərk çırpma!

Qan Martinin beyninə vurdu, lakin o, özünü saxladı və arxasınca qapını ehtiyatla çəkdi.

Mister Higginbotam qalibənə nəzərlər arvadına baxdı və xırıltılı bir səslə pıçıldadı:

– Sərxoşdur. Sənə demədimmi ki, doyunca vurub dəmlənəcək?!

Arvad itaətlə onun sözlərini başı ilə təsdiq etdi və dedi:

– Doğrudur, onun gözləri par-par parlayır, boyunluğunu da harada isə qoyub, evdən çıxanda boyunluq taxmışdı. Bəlkə, bir o qədər də çox içməyib.

Əri etiraz edərək:

– Görmürdün, güclə ayaqüstə dururdu, – dedi. – Mən ona göz qoyurdum. Addım başı bürəyirdi. Eşitmədin, az qalmışdı, dəhlizdə yıxılırsın?

Hertruda:

– Yəqin, ayağı Alisanın arabasına ilişib, – dedi. – Qaranlıqda onu gözü seçməyib.

Mister Higginbotam səsinə qaldırdı. Getdikcə şiddətlənən hiddətini bürüzə verməyə başladı. O, bütün günü dükanda müştərilər

qabağında özünü təvazökar göstərir, kaxıx qalır, axşamı gözləyirdi ki, nəhayət, axşam ailə içərisində öz simasını yenidən göstərsin.

– Sənə deyirəm ki, sənin göyçək qardaşcığızın kefidir!

O, sözləri dəzğahda qəlibə vururmuş kimi aydın deyir, kəskin, soyuq, qəti bir tərzdə danışırdı. Arvad məlul-mələl susurdu. Bu, həmişə üst-başı tökülən, həmişə öz bədəninin, öz işinin ağırlığı və ərinin zülmü altında inləyən şişman, tosqun, lırt bir qadındı.

Ər, prokuror ədası ilə sözüne davam edərək deyirdi:

– İçkiyə aludəlik ona irsən, atasından keçib. Bu da divar dibində ölüb gedəcək! Qabaqcadan deyirəm. Yadında saxla!

Arvad yenə də onun sözlərini başı ilə təsdiq etdi və köksünü ötürüb tikişinə başladı. Hər ikisi – ər də, arvad da bu əqidədə idi ki, Martin evə sərxoş gəlmişdir. Onların qəlbə gözəl olan hər şeyə qarşı laqeyd idi, əks təqdirdə, başa düşərdilər ki, Martinin pənildayan göz-ləri və şölə saçan üzü ilk gənclik məhəbbətini əks etdirir.

Mister Higginbotam arvadının susmasından acıqlanaraq, birdən qışqırdı:

– Uşaqlara çox yaxşı dərslər olar! – Bəzən o istəyirdi ki, arvadı tez-tez etiraz etsin, – əgər bir də içib bu evə gəlsə, rədd olub getsin. Anladınmı? Mən istəmirəm ki, məsum uşaqlar onun kefli, idbar üzünə baxıb pozulsunlar! – Mister Higginbotam təzəcə qəzetdən oxuduğu sözləri işlətməyi xoşlardı. – Bəli, pozulsunlar. Buna başqa ad vermək olmaz.

Lakin arvad yenə də əvvəlki kimi yalnız köksünü ötürür, başını tərpədir və tikişini davam etdirirdi. Mister Higginbotam qəzeti yenidən götürdü.

O, başını qəzet səhifəsinin arxasından çıxararaq, birdən soruşdu:

– Keçən həftənin pulunu necə, verib?

Arvad təsdiq əlaməti olaraq başını tərpətdi.

– Onun hələ pulu var.

– Bilmirsən, dəniz səfərinə yenidən getməyinə çox qalmayıb ki?

Arvad cavabında dedi:

– Yəqin ki, pullarının hamısını xərcləyib qurtarandan sonra gedəcək. Mənasib gəmi olub-olmadığını öyrənməkdən ötrü dünən San-Fransiskoya getmişdi. Lakin nə qədər ki cibində pulu var, təbii, rastına çıxan ilk gəmiyə işə girməyəcək. O, çox götür-qoy eləyən tələbkar adamdır.

– Bircə bu əskikdir! Göyertə süpürgəsinə özünü çəkmək yaraşmaz. – Mister Higginbotam acı-acı gülümsədi. – Götür-qoy eləyir, tələbkardır! Sən bir buna bax!

– O, bu günlərdə deyirdi ki, bir gəmi var, uzaq ölkələrə, hansı bir dəfinənisi axtarmağa gedəcək. Pulu çatsa, gözləyib həmin gəmiyə işə girəcək, onunla səfərə çıxacaq.

Ər:

– Burada iş düzəlmək istəsəydi, onu özümə arabaçı götürərdim, – dedi. Lakin onun sözlərində xeyirxahlıqdan əsər belə yoxdu, – Tom haqq-hesabını alıb getdi.

Arvad həyəcan və sual dolu nəzərlərlə ona baxdı.

– Bu gün haqq-hesabını aldı. Garruzerslərin əli altında işləyəcək. Onlar daha çox zəhmət haqqı verirlər. Mən o qədər verə bilmərəm.

Arvad qışqıraraq:

– Görürsən?! – dedi. – Mən sənə demişdim. Gördüyü işin əvəzinə, sən ona çox az zəhmət haqqı veriridin.

Mister acıqlı-acıqlı dedi:

– Bura bax, qarı. Mən sənə min dəfə demişəm ki, başqasının işinə qarışma. Daha təkrar eləməyəcəyəm.

Arvad donquldana-donquldana:

– Mənə nə, mənim nə vecimə, – dedi. – Bircə onu bilirəm ki, Tom çox yaxşı oğlandı.

Ərin qəzəbli nəzərləri ona sancıldı. Arvad tərəfdən bu böyük bir ədəbsizlik və hörmətsizlikdi.

– Sənin qardaşçıqazın tənbel olmasaydı, arabanı sürərdi.

Arvad etiraz edərək dedi:

– O, yemək və mənzil pulunu vaxtlı-vaxtında verir. O, mənim qardaşımdır, nə qədər ki sənə heç bir borcu yoxdur, onunla öcəşməyin nahaqdır. Axı mən də adamam, düz yeddi il sənə havayı yerə arvadlıq eləməmişəm ki...

Əri soruşdu:

– Ona demisənmi ki, gecələr kitab oxusa, qaz pulu verməlidir?

Missis Higginbotama heç bir cavab vermədi. Ərinin hiddəti soyumuş, canı isə dincəlmişdi. Ər qələbə çalmışdı. O üstün gəlmişdi. Onun muncuq kimi xırda gözlərində bir sevinc parlayırdı. O, arvadı itaətə gətirməkdən böyük həzz alırdı və doğrusunu desək, indi bu əsla çətin bir iş deyildi, halbuki ər-arvad həyatlarının ilk illərində bu

belə deyildi, hər il uşaq doğan və ərindən hər cür tənələr götürən arvad hələ taqətdən düşməmişdi.

Əri dedi:

– Eşitdin, nə var, günü sabah qulağına çatdır. Bir də yadından çıxmasın, sabah tezdən Meriyenin dalınca adam göndər, gəlsin, uşaqlara baxsın. Bir halda ki Tom işdən çıxıb, indi mən özüm mal dalınca getməli olacağam, sən isə mənim əvəzimə dükanda alver eləməlisən.

Arvad qorxa-qorxa etiraz edərək:

– Sabah paltar yuyacağam, – dedi.

– Nə olar ki, yuxudan tez durarsan, hər şey düzələr, vəssalam...

Mən saat ondan tez evdən çıxıb bilməyəcəyəm.

O, acıqlı-acıqlı qəzet səhifəsini çevirdi və yenidən oxumağa qapıldı.

DÖRDÜNCÜ FƏSİL

Yeznəsiylə sözləşəndən sonra hələ də özünə gələ bilməyən, sarsıntı keçirən Martin əllərini qabağa verib bir şey olub-olmadığını yoxlaya-yoxlaya qaranlıq dəhlizdən keçdi və öz otağına gəldi. Otaq adlanan bu dar daxməyə yalnız bir çarpayı, əlüzyuyan və bir stul yerləşə bilirdi. Mister Higginbotam arvadının işləyə bildiyini görüb qulluqçu saxlamırdı, bunun üçün o, həddindən artıq xəsisdi. Həm də ki artıq otağı bir kirayənişin əvəzinə ikisini saxlamağa imkan verirdi. Martin, Suinbern və Brouninqin kitablarını stulun üstünə qoydu, pencəyini çıxardı və çarpayıda oturdu. Çarpayının yayları onun bədəninin ağırlığına davam gətirməyib yavaşdan cırıldadı, lakin o, buna əhəmiyyət vermədi, əyilib ayaqqabısını çıxarmaq istəyirdi ki nəzərləri birdən qarşıdakı divara dikildi. Ağ suvaq çəkilməmiş divarda damdan sızmış yağışdan sonra qara zolaqlar qalmışdı. Martin donub qaldı. Bu kirli fonda müxtəlif xəyallar baş qaldırmağa və əriyib getməyə başladı. O, ayaqqabısını unudub uzun-uzadı divara baxdı, sonra dodaqları tərpəndi və: “Ruf!” – deyər pıçıldadı.

“Ruf!” Martin heç bir zaman ağlına belə gətirməzdi ki, adi bir səs bu qədər gözəl ola bilər. Bu səs onun könlünü oxşayır, o isə məst olmuş kimi: “Ruf, Ruf”, – deyər təkrar edirdi. Onun adı bir tilsim,

ecazkar bir ovsundu. Martin hər dəfə bu adı çəkərkən qızın çöhrəsi onun qarşısında canlanır, bütün divarı qızıl şəfəqlərlə işıqlandırır; yalnız divarı işıqlandırmaqla qalmır, bu çöhrə baş alıb intəhasızlığa gedir və oraların bir yerində, qızıl yamaclarda oğlanın könü qızın könünü axtarırdı. Xilqətdən Martinə verilmiş yaxşı cəhətlərin hamısı güdrətli bir axın halında kükrəyib üzə çıxdı. Qızı düşünmək belə onu nəcibləşdirir və yüksəldir, gözəlləşdirir və onun ürəyində daha gözəl olmaq arzusu doğururdu. Bu, Martin üçün yeni bir şey idi. Martin hələ indiyədək elə qadına rast gəlməmişdi ki, onunla görüşdən sonra daha da nəcibləşsin. Əksinə, görüşdüyü qadınların hamısı, adətən, onu qaba bir heyvana çevirirdi. O bilmirdi ki, bu qadınların çoxu, hər şeyə rəğmən, nə qədər miskin olsa da, ən yaxşı duyğularını ona verirdi. Martin heç bir zaman özünü düşünməmiş və ağılına belə gətirməmişdi ki, onda nə isə, ürəklərdə məhəbbət doğuran bir şey vardır və məhz buna görə də bir çox qadın inadla çalışıb onun diqqətini özünə cəlb etmək istəyir. O heç bir zaman həmin qadınları axtarmırdı, onlar özləri onu axtarırdılar. O yatsa belə, yuxusuna girməzdi ki, görüşdüyü qadınların bəziləri onun sayəsində daha da gözəlləşirlər. Martin indiyədək qadınlara qayğısız bir etinasızlıqla yanaşırdı və indi bu əqidədə idi ki, onlar həmişə onu öz murdar əlləriylə tutub saxlamağa çalışmışlar. O həm onlara, həm də özünə qarşı haqsızdı. Lakin Martin bunu başa düşə bilməzdi, çünki hələ özünü düşünməyə alışmamışdı, oğlana yalnız bu qalırdı ki, indi ona ayıb görünən şeyləri xatırlayıb, utandığından yerə girsin.

O, birdən ayağa durdu və əlüzyuyanın üstündəki milçəklərin buladığı güzgüyə baxdı. O, güzgünü cib dəsmalı ilə təmizcə sildi, uzun-uzadı və diqqətlə özünə baxdı. Əslində, o, həyatda ilk dəfə olaraq özünü diqqətlə gözdən keçirirdi. Onun gözləri iti və diqqətli idi, lakin Martinin başı indiyədək həmişə xarici aləmin müxtəlif rəngarəngliyinə qarışdığına görə onun dönüb özünə baxmağa vaxtı da qalmırdı. İndi Martin qarşısında gənc, iyirmiyəşli bir oğlanın üzünü görürdü, lakin heç bir vəchlə bu üzün gözəl olub-olmadığını kəsdirə bilmirdi, çünki bu cür qiymət üçün onun meyanı yoxdu. O, güzgüdə geniş dik alnı üstündə qıvrılan bir çəngə şabalıdı saç gördü. Onun qıvrım saçları qadınların xoşuna gəlirdi, qadınlar barmaqlarını bu saçlarda gəzdirməyi və onları tumarlamağı xoşlayırdılar. Lakin öz saçlarına diqqətlə baxmaqdan vaz keçdi, o, bu fikirdə idi ki, saçların

qız üçün heç bir mənası yoxdur, buna görə də qayğı və düşüncələr içərisində öz alnına baxır, sanki, bu baxışlarla alnını dəlməyə, onun ardında nələr gizləndiyini öyrənməyə çalışırdı. O, təkidlə öz-özündən soruşurdu: “Mənim beynim nəyə qadirdir? Bu beyin mənə nə verə bilər? Bu beyinin köməyi ilə nələr əldə edə bilərəm? Qıza qovuşa bilərəmmi?”

O, öz-özündən soruşurdu: “Günəşin şəfəqlərinə boyanmış dənizlərin lacivərdliyini sormuş kimi, ara-sıra tamamilə mavi görünən bu ala gözlərdə könül əks olunurmu?” O, öz gözlərinin qızın xoşuna gəlib-gəlməyəcəyini düşünürdü. O, bu gözlərə kənardan, qızın gözləri ilə baxmağa çalışdı, lakin bundan bir şey çıxmadı. O, adətən, başqa adamların ürəyinə asanlıqla girə bilir, düşüncələrinə müdaxilə edirdi, lakin onların hamısı elə adamlar idi ki, Martin onların həyatına yaxşı bələd idi. Qızın həyatına isə əsla bələd deyildi. O qız bir sirr və möcüzə idi, Martin, heç olmazsa, onun bir fikrini qabaqcadan duymaq iqtidarında idi? Nəhayət, o qərar verib dedi ki, nə olar, bu gözlər adicə gözlərdir, bunlarda nə rəzalət, nə də məkr vardır. Qarayanızlığı onu çox təcübləndirdi; o heç bir zaman bunca qara olduğunu düşünməmişdi. O, köynəyinin qollarını çirmədi və dirsəyindən yuxarı ağı dərisini üzünün dərisilə tutuşdurdu. Yox, o, hər halda, ağıdır. Lakin onun qolları da günün altında yanıb qaralmışdı. Onda Martin qolunu bükdü və qollarının günəş dəyməyən hissələrini nəzərdən keçirməyə çalışdı. Bu hissələr ağappaq idi. O düşündü ki, güzgüdə görünən bu tunc rəngli üz də bir zamanlar eynilə ağı olmuşdur. Martin özü bu fikrə güldü, onun ağına belə gəlmirdi ki, dünyada eynilə onunku kimi ağı dərisilə (əlbəttə, günəşin yandıraraq qaraltmadığı hissələri götürdükdə) lovğalanan qadın bir o qədər də çox deyildir.

Martinin ağı lap mələk ağını xatırladırdı. Ancaq bu şərtlə ki, o acıqlananda, adəti üzrə, dodaqlarını bərk-bərk sıxmayaydı, bu isə ona bir sərtlik, bir ciddiyyət verirdi. Bu dodaqlar cəngavər və aşıq dodaqları idi. Bu dodaqlar həyatın ləzzətini bütün dolğunluğu ilə dadmışdı, lakin lazım gəldikdə amiranə bir tərzdə əyilə də bilirdi. Onun buxağı və azca sallaq alt çənəsi bu amiranə ifadəni bir daha nəzərə çarpdırırdı. Sirlə bir qüvvə ondakı ehtirası cilovlayırdı və buna görə də Martin sağlam gözəlliyi sevirdi və sağlam duyğulara biganə qalmırdı. Dodaqları arasından dişləri ağarırdı, bu dişlər bir dəfə olsun belə, diş həkiminə möhtac olmamışdı. O, dişlərini nəzərdən

keçirdikdən sonra belə qərar verdi ki, onlar ağ, möhkəm və hamardır. Lakin Martin o saat pərt oldu. Onun xatirində belə dumanlı bir təsəvvür oyandı ki, bəzi adamlar hər gün dişlərini yuyub-təmizləyirlər. Bu adamlar kübar dairələrə mənsub adamlardır. Ehtimal ki, qız da hər gün dişlərini yuyub-təmizləyir. Qız bilsəydi ki, o, ömründə bir dəfə olsun belə, dişlərini yuyub-təmizləməyib, onda onun haqqında nələr düşünərdi. O, günü sabah diş fırçası almaq və dişini yumağa adət etmək qərarına gəldi. Yalnız hünər göstərməklə ona qovuşmaq olmaz. O, dişlərini təmizləməkdən tutmuş boyunluq taxmağa qədər öz görkəminə aid olan hər şeydə dəyişiklik etməlidir, halbuki nişastalanmış boyunluq taxanda Martin həmişə özünü elə hiss edirdi ki, guya, azadlığı əlindən alınmışdır.

Martin əlini qaldırdı və qabarlı ovcunu qaşımaya başladı. Ovcunun içindəki çirk, elə bil, dəriyə o qədər yerimişdi ki, onu qaşovla belə qaşayıb tökmək olmazdı. Qızın nə qəşəng ovuqları var! Bunu xatırlamaq belə xoşdu. Qızılgül ləçəyi kimi zərif, qar kimi sərin və lətif. O heç bir zaman güman belə etməzdi ki, qadın əli bu qədər yumşaq və zərif ola bilər. O, belə bir əldən süzülüb gələn nəvazişin nə qədər gözəl olduğunu düşündü və belə bir fikrə düşdüyünü duyub, qıpqırmızı qızaranaq pərt oldu. Bu fikir həddindən artıq cəsəretli, qaba bir fikirdi və qızın mənəvi gözəlliyini təhqir edirdi. Axı bu qız yer üzünə məxsus bütün şeylərdən aralı, uzaq-uzaq fəzalarda cövlan edən solğun bir ruh, cisimsiz bir kölgə idi. Lakin bütün bunlara baxmayaraq, Martin qızın yumşaq ovuqları haqqında xatirələri qovub özündən uzaqlaşdıra bilmədi. O, fabrikdə çalışan qadınların, zəhmət çəkməkdən və ev işi görməkdən üzülən qadınların cəmləşmiş, qabalasmış əllərinə alışmışdı. Bəli, əlbəttə, o, onların əllərinin nə üçün bu qədər kobud olduğunu başa düşürdü. Qızın əli isə... ona görə zərif və yumşaqdı ki, zəhmətin nə demək olduğunu bilmirdi, əli ağdan qaraya dəymirdi. O yaşamaq üçün işləmələri lazım gəlməyən adamların olduğunu düşünən kimi aralarındakı uçurum daha da dərinləşdi. O, birdən gözləri önündə kübarların, əməyin nə demək olduğunu bilməyən adamların obrazını gördü. Bu obraz təkəbbürlü və möhtəşəm tunc bir yarımheykəl şəklində çirkli ağ divarda baş qaldırdı. Martin özünü tanıyan gündən, bütün həyatı boyu işləmişdir. Onun bütün ailəsi də öz əməyi ilə çörək qazanmışdır. Lap elə Hertrudanı götürək. Onun paltar yumaqdan yorulmuş

əlləri şişir və bişmiş ət kimi qıpqırmızı olurdu. Ya da onun o biri bacısı Meriyen. Meriyen konserv zavodunda işləyirdi, kiçik, qəşəng əlləri isə pomidor kəsilən bıçaqlara toxunmaqdan sürtülüb başdan-başa yara olmuşdu. Bundan əlavə, Meriyen keçən il, kartonaj fabrikinə işlədiyi zaman, maşın onun iki əl barmağını aparmışdı. O, anasının tabutun içində çarpazlanıb sinəsinə qoyulmuş cadarcadar əllərini xatırladı. Onun atası da ömrünün son günlərindəki çalışıb-çapalamış və onun ovucları, az qala, qalınlığı yarımduyüm olan qabar bağlamışdı. Rufun əlləri isə zərif idi; təkcə onun yox, anasının da, qardaşlarının da əlləri zərifdi. Onun anasının və qardaşlarının zərif əlləri Martini, xüsusilə, heyrətə saldı. Bu, silkin aydın bir əlaməti, onları ayıran məsafənin uzaqlığının sübutu idi.

Martin acı-acı gülümsəyərək, yenidən çarpayıda oturdu və nəhayət, ayaqqabılarını çıxardı. O dəli olmuş, zərif qadın üzünü, zərif qadın əllərini görüb xumarlanmışdı. Birdən onun gözləri önündə başqa bir xəyal canlandı. Martin gecə Londonun İst-ənd küçəsində böyük, tutqun bir evin qarşısında dayanmışdır, onbeşyaşlı qız, fabrikinin işçisi Marci də onun yanındadır. O gəzməkdən sonra qızı evlərinə ötürürdü. Qız böyük bir pəyəyə oxşayan bu zibilli evdə yaşayırdı. Vidalaşarkən Martin ona əl verdi. Qız isə öpsün deyərək, dodaqlarını onun dodaqlarına yaxınlaşdırdı, lakin Martin qızı öpmək istəməirdi. Qızdakı hansı bir cəhət onu qorxudurdu. Onda qız şiddətli bir ürək çırpıntısı ilə onun əlini sıxdı. Martin onun kiçik ovcundakı qabarları hiss etdi və birdən mərhəmət dalğaları onu öz qoynuna aldı. Martin qızın yalvarıcı ac gözlərini, taqətdən düşmüş, yarıuşaq, cılız bədənini görürdü, bu bədəndə qorxaq, lakin acgöz qadın instinkti oyanmışdı. Onda şəfqət hissində qapılan Martin qızı qucaqlamış və onun dodaqlarından öpmüşdü. O, qızın sevinc dolu nidalarını eşitmiş və pişik kimi ona qısıldığını duymuşdu. Zavallı sısqa xilqət! Martin uzaq keçmişin bu lövhəsinə baxırdı. Onda, qız ona qısıldığı dəqiqədə olduğu kimi, indi də Martinin tükləri biz-biz durdu və qəlbi şəfqətdən sıxıldı. Bu, tutqun bir lövhə idi: onda göy üzü də tutqun idi, narın yağış da küçənin sal daşları üzərinə çisələyirdi. Lakin birdən parlaq bir işıq divarı şölələndirdi və Rufun qızıl saçlar haləsinə bürünmüş, ulduz kimi uzaqlarda, əlçatmaz ənginliklərdə sayrışan solğun çöhrəsi şəfəq saçmağa başladı, bütün obraz və xəyalları kölgədə buraxdı.

O, Suinbernlə Brouningin stulun üstündəki cildlərini götürüb öpdü. Martin: “Hər halda, məni yenə də evlərinə dəvət etdi”, – deyə düşündü. Sonra yenə güzgüdə özünə baxdı, ucadan və qürurlu bir tərzdə:

– Martin İden, – dedi, – sabah səhər sənin birinci işin o olacaq ki, havayı kitab verilən qıraətxanaya gedəcəksən və yaxşı davranış qaydaları haqqında bir şey oxuyacaqsan. Başa düşdünmü?

O, bundan sonra qazı söndürdü. Bədəninin ağırlığı altında çarpayının yayları cırıldamağa başladı.

– Başlıcası da budur ki, Martin, sən “cəhənnəmə olsun”, “lənət sənə, kor şeytan!” sözlərini çox az dilinə gətirməlisən. Eşitdin, köhnə dost! Bunu birdəfəlik yadında saxla!

O, bu sözləri deyib, yuxuya getdi, onun qeyri-adi rüyalarını isə yalnız tiryəkilərin xulyaları ilə müqayisə etmək olardı.

BEŞİNCİ FƏSİL

Ertəsi gün səhər yuxudan oyanan Martin sabun və çirkli paltar iyini duyub, özünün çəhrayı yuxularını unuttu. Ağır, sevincdən uzaq bir həyatın qatmaqarışıq gurultusu dərhal onun qulaqlarını batırdı, O, otağından çıxıb, bacısının acıqla kimisə səslədiyini və sonra şillə səsini eşitdi. Bacısı uşaqlardan kimisə şapalaqlayıb acığını töküdü. Uşağın çığırtısı, sanki, bir bıçaq olub onun ürəyinə saplandı. Burada hər şey, hətta nəfəs aldığı hava belə iyrenc görünürdü. Bütün bunlar Rufun yaşadığı evdə hökm sürən asayiş və ahəngə nə qədər də yabançıdır! Orada hər şey ülvi və mənəvi mahiyyətdədir; burada isə maddi, kobud maddi mahiyyətdədir.

O, gözünün yaşını tökən uşağı səsləyib:

– Alfred, bura gəl! – dedi və əlini cibinə saldı. Martin pulu xərc-ləməirdi, səpələyirdi, onun böyük ürəyi, nəcib təbiəti bunda özünü göstərirdi. O, uşağın əlinə iyirmibeşsentlik bir sikkə basdı və ovutmaq, sakitləşdirmək üçün onu qucağına aldı.

– Bəsdir, indisə qaç, özünə nabat al, qardaşlarınla, bacılarınınla bölüş. Eləsin seç ki, tez-tələsik ağzında əriməsin, bir xeyli sora biləsən.

Bacısı biranlığa ləyənin üstündən başını qaldırıb qəddini düzəltdi və ona baxdı.

– On sent də bəsdir, – dedi. – Sən öz pulunun qədrini bilmirsən. Uşaq çox yesə, ürəyini vuracaq.

Martin sevinə-sevinə:

– Heç nə olmaz, fikir vermə, mənim pullarım öz qədrini bilir. Bacıcan, sabahın xeyir, başın belə qarışıq olmasaydı, Allah haqqı, tutub səni öpərdim.

O, bacısı ilə mehriban olmaq istəyirdi. Bacısının ürəyi yumşaq idi və onu özünəməxsus bir tərzdə sevirdi. Martin bunu bilirdi. Doğrudur, illər gəlib keçdikcə bacısı öz əvvəlki simasını getdikcə itirir, deyingən və hirsli bir arvad olurdu. O qərara gəldi ki, bu dönüşün əsas səbəbi ağır əmək, böyük ailə və ərin cansıxıcı xasiyyətidir. Birdən onun ağılına gəldi ki, bütün bu müddət ərzində çürümüş tərəvəzin, çirkli paltarın və piştaxta arxasında dayanıb saydığı, əldən-ələ keçib çirkələnmiş mis pulların qoxusu bacısının bütün varlığına işləmişdir.

Bacısı zahirən sərt, lakin içəridən, ürəkdən çox razı halda:

– Yaxşısı budur, get yeməyini ye, – dedi. Onun dünyanı gəzib-dolaşan qardaşları içərisində Martin həmişə ən sevimli qardaş olmuşdu. Sonra özünü saxlaya bilməyib coşdu, – yaxşı, bura gəl, səni öpüm, – deyə əlavə etdi.

O, barmaqları ilə əvvəlcə bir əlinin, sonra o biri əlinin köpüyünü sıyırdı. Martin onun yoğun belini qucaqladı və pörtmüş yaş dodaqlarından öpdü. Tələtümə gəlmiş hissiyyatın təsiri altında deyil, həmişə yorulub əldən düşmək nəticəsində əmələ gəlmiş zəiflikdən qadının gözləri yaşla doldu. Bacısı Martini itələyib özündən kənar etdi, lakin o, hər halda, bacısının göz yaşlarını görməmiş deyildi.

Bacısı tələsik:

– Yemək sobadadır, – dedi, – yəqin, Cim də durub. Mən bu gün paltar yumaq üçün ala qararıqdan durmuşam. Get tez yeməyini ye, sonra da evdən çıx. Bu gün bizim işimiz yaman ağırdır. Tom işdən çıxıb, deməli, Bernardın özü arabanı qoşub mal dalınca gedəcək.

Martin qəlbi sıxıla-sıxıla mətbəxə getdi. Bacısının pörtmüş üzü və pinti görkəmi onun gözləri önündən çəkilmirdi. Martin: “Onun vaxtı olsaydı, mənə nəvaziş göstərərdi”, – deyə düşündü. Lakin o işləməkdən yorulub əldən düşür. Bu Bernard Higginbotam lap heyvandır ki, onu bu qədər işləməyə məcbur edir. Eyni zamanda Martin belə bir fikirdən də yaxasını qurtara bilmirdi: bacımın öpüşündə

heç də gözəl bir şey yoxdur. Doğrudur, bu öpüş öz-özlüyündə qeyri-adi bir öpüş idi. Uzun illərdən bəri idi ki, bacısı Martini yalnız dəniz səfərinə yola salanda, ya da evə qayıdarkən qarşılayanda öpərdi. Lakin bu öpüşdə sabun köpüyünün dadı duyulurdu, bacısının dodaqları solub bürüşmüşdü. Öpüş zamanı dodaqlar tələsik və bərk-bərk bir-birinə sıxılmalıdır, halbuki bacısının öpüşü bu cür öpüşlərdən deyildi. Onun öpüşü o qədər yorğun bir qadın öpüşü idi ki, bu qadın necə öpüşmək lazım gəldiyini belə unutmuşdu. O qeyri-ixtiyari olaraq, bacısının ərə getməzdən əvvəl ağır iş günündən sonra gecə səhərə kimi oynadığını və bunu vecinə almadan rəqsdən çıxıb birbaşa yenə öz camaşırxanasına getdiyini xatırladı. Bu yerdə Martin yenə Rufu, özü kimi onun dodaqlarının da, yaqın ki, eynilə tərəvətli olduğunu düşündü. Yəqin ki, Ruf baxdığı kimi, əl sıxdığı kimi, bərk-bərk və səmimiyyətlə də öpür. Martin hətta onun dodaqlarının öz dodaqlarına toxunduğunu belə cəsarət edib təsəvvürünə gətirdi. Martinin təsəvvürü o qədər aydın idi ki, başı hərləndi. Ona elə gəldi ki, ətrindən məst olduğu qızılgül ləçəklərindən yaranmış buludun arası ilə yavaş-yavaş üzüb gedir.

O, mətbəxdə ikinci kirayənişini, Cimi gördü. Cim mənasız, laqeyd baxışlarını boşluğa dikərək, yavaş-yavaş vələmir yarması yeyirdi. O, çilingər şagirdi idi. Onun ölüvay xasiyyəti, iradəsizliyini əks etdirən çənəsi, üstəlik də, əqli cəhətdən müəyyən dərəcədə geri qalması, təbii ki, həyat qovğasında ona uqur qazandıra bilməyəcəkdi.

O, Martinin öz soyuq, yaxşı bişməmiş vələmir yarmasını könülsüz-könülsüz qurdaladığını görüb:

– Nə üçün yemirsən? – deyə soruşdu. – Yoxsa, dünən yenə içib dəmlənmisən?

Martin başını buladı. O, əhatəsində yaşadığı bütün şeylərin miskinliyindən sıxılırdı. İndi Ruf Morz ondan daha da uzaqlarda idi.

Cim əsəbi-əsəbi pıqqıldayaraq:

– Mən vurub dəmlənmişdim, – dedi. – O qədər içmişdim ki, özümü-sözümü bilmirdim. Eh, əlimə qəşəng bir qız da keçmişdi. Bill zorla sürüyüb, məni evə gətirib.

Martin başı ilə işarə edib onu dinlədiyini bildirdi; müsahibinə öz diqqətini bu şəkildə göstərmək Martində qeyri-şüuri bir vərdişə çevrilmişdi. Sonra o, özünə bir fincan ilıq qəhvə süzdü.

Cim:

– Bu gün “Lotos” a oynamağa gedirikmi? – deyə soruşdu. – Pivə də olacaq. Temeskaldan kompaniya yıışıb gəlsə, davasız-savaşız keçinmək mümkün olmayacaq. Əlbəttə, mən bunları heç vecimə də almıram. Nə olursa olsun, qızımı dartıb oraya aparacağam. Fu!.. Elə bil, ağzımın içi palçıq bağlayıb. Ay dadı var ha! Allah bilir, bu nədir!

O, üz-gözünü turşutdu və bir qurtum qəhvə içib ağzını yaxalamağa çalışdı.

– Sən Culyanı tanıyırsan?

Martin başını buladı. Cim izahat verərək dedi:

– O, indi mənimlə gəzir. Qız deyil, konfetdir, konfet, barmaqlarını yalayarsan. Mən səni tanış edərdim, ancaq qorxuram ki, tutub əlimdən alarsan. Allaha and olsun, heç başa düşə bilmirəm, bu qızlar səndə nə tapıblar ki, az qalırlar, boynuna sarılısınlar. Sənin hər hansı bir qızı başqasının əlindən asanlıqla aldığına gördükdə adamın hirs başına vurur.

Martin laqeydcəsinə:

– Mən hələ sənin əlindən bir dəfə də olsa qız almamışam, – deyə sezdirdi. – Yeməyini yeyib qurtarmamış, onsuz da, çıxıb gedəsi deyilsən.

Cim etiraz edərək:

– Necə yəni almamısan, – dedi. – Bəs Meggi?

– Başa düş ki, mənimlə onun arasında bir şey olmayıb. O səfərdən sonra mən onunla heç oynamamışam.

– Elə məsələ də bundadır, – deyə Cim qışqırdı. – Sən ancaq onunla oynamısan, bir də ki bir-iki dəfə üzünə baxmısan, iş də bununla bitib gedib. Bəlkə də, sən başqa fikrə, xəyala heç düşməmişən. Lakin o, səndən sonra mənim üzümə baxmaq da istəmirdi. Durub-oturub səndən söz salırdı, səni soruşurdu. Əgər sən istəsəydin, o, dərhal sənə görüş təyin edərdi.

– Mən ki istəmədim.

– Fərqi yoxdur. Onsuz da, məni istifaya çıxardılar. – Cim heyran-heyran ona baxdı. – Mart, nə eləyirsən ki, belə asanlıqla qızların könlünü ovlayırsan?

– Onlarla az maraqlanıram, vəssalam.

Cim onu sorğu-suala çəkib deyirdi:

– Deməli, sən özünü elə göstərirsən ki, guya, onlar heç sənin eyninə də deyil, eləmi?

Martin öz cavabı üzərində bir an düşündü.

– Bəlkə, bunun da təsiri ola bilər. Lakin onlar, doğrudan da, mənim eynimə də gəlmir. Sən çalış özünü elə göstər ki, guya, onlara heç bir əhəmiyyət vermirsən, bəlkə, bir şey çıxdı.

Cim birdən-birə, heç bir dəxli, əlaqəsi olmadan bildirdi:

– Heyif, dünən Rayligildə yoxdun, orada Siçovul ləqəbli qərbi okləndli bir gözəl oğlan vardı. Dalaşmaqda tayı-bərabəri yoxdur. Yaman zirəkdir, ha! Bizim uşaqların heç biri vurub onu yerə yıxa bilmədi. Hamı təəssüflənirdi ki, sən yoxsan! Dünən harada veyil-lənirdin?

Martin:

– Heç, Oklənddə idim, – deyə cavab verdi.

– Teatra getmişdin?

Martin boşqabını kənara itələdi və qapıya doğru yönəldi.

Cim onun dalınca qışqıraraq:

– Hə, nə oldu, axşam rəqs yığnağına gələcəksən? – deyə soruşdu.

Martin:

– Yox, canım, çox güman ki, gəlmədim, – deyərək cavab verdi.

O, təmiz hava almaq ehtiyacı hiss etdiyinə görə pillələrdən yüyürə-yüyürə düşdü və küçəyə çıxdı. Martin, onsuz da, bu evdə hökm sürən mühitdə boğulurdu, Cimin boş söhbətləri isə onu tamam-kamal qəzəbləndirmişdi. Elə an olmuşdu ki, Martin, az qala, ayağa qalxıb onun başından tutmaq, burnunu yarma dolu boşqaba soxmaq istəmişdi. Cim nə qədər çox danışırdısa, Ruf Martindən bir o qədər aralanıb uzaqlaşırı. Məgər o, belə heyvanların arasında yaşadığı halda, ümid edə bilirdi ki, bir zamanlar o qızla bir səviyyədə duracaqdır. Qarşısında duran vəzifənin çətinliyi onu ümitsiz hala gətirirdi. O hiss edirdi ki, bu vəziyyətdən, fəhlə sinfinə mənsub bir adamın vəziyyətindən çıxış yolu yoxdur. Martinə elə gəlirdi ki, onu əhatə edən hər şey, aldığı, varlığının bütün tellərilə bağlandığı hər şey – bacısı da, onun evi də, ailəsi də, çilingər Cim də bir qara daş kimi, onun boğazından asılmış, ona imkan vermir suyun üzünə çıx-sın, həyat onun üçün öz mənasını, dadını, tamını itirmişdi. O, indiyə kimi həyatı necə var, elə də qəbul edirdi. Martin, yalnız kitab oxuduğu vaxtlardan başqa, heç bir zaman həyatın yaxşı və ya yaman olması məsələsi üzərində ciddi düşünməmişdi. Lakin onlar yalnız

kitablarda, mövcud olmayan gözəl bir aləmdən söz açan gözəl nağıllardı. İndi isə Martin bu aləmin, həqiqətən, mövcud olduğunu və ortasında isə Ruf adlı bir çiçəyin, bir qadının dayandığını görmüşdü. Buna görə də o, indən belə həyatın acısını, həsrət və ümitsizliyini yamanca dadmalıdır; bu ümitsizlik isə, xüsusilə, ona görə əzablı idi ki, ümidə bağlıydı, öz qidasını ümiddən alırdı.

Martin hansı qiraətxanaya – Berklidəki ümumi qiraətxanayamı və ya Oklənd qiraətxanasınamı getməyi uzun zaman düşünüb bir qərara gələ bilmirdi, nəhayət, Oklənd qiraətxanası üzərində dayanmışdı, çünki Ruf Oklənddə yaşayırdı. Kim bilir! Qiraətxana qız üçün çox münasib bir yerdir və çox ehtimal ki, o, burada Rufa rast gələcəkdir. O, şöbələrin harada yerləşdiyini əsla bilmirdi və saysız-hesabsız bədii ədəbiyyat rəfləri arasında gəzib-dolaşırdı. Axır ki, fransız oxşayan arıq bir qız məlumat kitabxanasının yuxarı qatda olduğunu ona dedi. Onun ağılına gəlmədi ki, masanın arxasında oturmuş adama müraciət etsin və buna görə də fərqi nə varmadan, düşünmədən irəli keçib fəlsəfə şöbəsinə gəlib çıxdı. O, fəlsəfi kitablar olduğunu eşitmişdi, lakin heç güman etməzdi ki, bu elm haqqında bu qədər kitab yazılsın. Ağzına kimi qalın cildlərlə dolu, hündür kitab dolablarının görünüşü onu həm mütəəssir edib sıxır, həm də onun xəyal köhlənini qırmanclayıb irəli sürürdü. Burada insan beyni düşünmək üçün istənilən qədər məsələ tapa bilirdi. O, riyaziyyat şöbəsində triqonometriyaya aid kitablar tapdı və ona mənasız görünən düsturları, çertyojları uzun zaman nəzərdən keçirdi. O, ingilis sözlərini oxuyur, lakin mənasını anlaya bilmir, tuta bilmirdi. Bu, nə isə, xüsusi, ayrı bir dildi. Norman və Artur bu dili bilirdilər. Onların bu dildə danışdıqlarını Martin eşitmişdi. Onlar isə qızın qardaşları idilər, Martin ümitsiz bir hisslə fəlsəfə şöbəsindən çıxıb getdi. Martinə elə gəlirdi ki, kitablar yerbəyerdən ayaq alıb onun üstünə yeriylir və onu basıb əzmək istəyir. O heç bir zaman güman etməzdi ki, insan bilikləri bu qədər dərin və tükənməzdir. Onu dəhşət götürdü: bütün bunların öhdəsindən gələ biləcəkmidi? Lakin həmin saat da xatırladı ki, bunların öhdəsindən gələn adamlar olmuş, həm də çox olmuşdur. Buna görə də ürəkdən and içdi ki, başqalarının qavradığı şeylərin hamısını qavrayacaqdır.

O, məyusluqdan heyranlığa keçərək, hikmət xəzinəsinin daş-qaşları düzülmüş rəflər arasında dolaşırdı. Martin ümumi şöbədə

Norrinin “Xülasə kursu”nu tapdı. O, həmin əsəri dərin bir pərəstiş hissilə vərəqlədi. Bu əsərdə, heç olmasa, doğma bir şey vardı. Onun müəllifi də, Martin kimi, dənizçi olmuşdur. Sonra o, Boudiçin “Naviqasiya haqqında məlumat” kitabını, Lekki və Marşallın əsərlərini tapdı. Çox gözəl! O, naviqasiyanı öyrənməklə məşğul olar. İçkini tərgidər, ciddi çalışmağa başlayar və kapitan olar. Bu anda Ruf ona çox yaxın görünürdü. Kapitan olandan sonra Ruf istərsə, onu alar. İstəməsə, nə etməli, onun sayəsində ləyaqətli, gözəl bir həyat keçirəcək, içkini isə, nə təhər olsa, tərgidəcəkdir. Martin sonra kapitani, mənafeləri heç bir zaman bir-birilə uyuşmayan iki ağasını – sığorta edənlə gəmi sahibini xatırladı və düşündü ki, onların hər biri onun axırına çıxmağa bilər və mütləq çıxacaqdır. Martin otağı gözdən keçirərək on min cildin əzəmətli mənzərəsinə dözə bilmədi, hətta gözləri də qamaşdı. Yox, dənizin daşını atdım. Burada, bu saysız kitablarda böyük bir qüvvə vardır, buna görə əgər o, böyük işlər görmək istəyirsə, onları hökmən quruda görməlidir! Bundan əlavə, kapitanlara icazə vermirlər ki, səfərə çıxanda arvadlarını özləriylə aparsınlar.

Günorta oldu. Vaxt gəlib-keçirdi. Martin yeməyi unutmuşdu, kitabların başlıqlarını nəzərdən keçirməkdən doymur, nəzakət qaydaları haqqında təlimat kitabını axtarıb tapmaq istəyirdi. Onun zəkası, mənəbə çatmaq düşüncələrindən başqa, daha sadə bir məsələnin həlli ilə məşğuldu; gənc bir ledi sizinlə vidalaşarkən bir də təşrif gətirməyinizi xahiş edərsə, nə qədər gözləmək lazımdır, aradan nə qədər keçməlidir ki, bir də gedəsən? Lakin o, nəhayət, istədiyi kitabı tapdıqdan sonra yenə də sualına cavab ala bilmədi. O, etiket formalınının mürəkkəbliyindən və rəngarəngliyindən dəhşətə gəldi, kübar cəmiyyətində qəbul olunmuş vizit kartlarınının təqdimi qaydası haqqında uzun-uzadı yazılmış tövsiyələr içərisində dolaşmaq qaldı və qəmli-qəmli geri çəkildi. Martin istədiyini tapmadı, lakin zəhməti hədəf getmədi, başa düşdü ki, bütün nəzakət formalarını gözləmək həddindən çox vaxt tələb edir və bütün bu formaları mənimsəmək üçün o, əvvəlcə daha bir insan ömrü sürmək məcburiyyəti qarşısında qalardı.

O, qıraətxanadan çıxarkən masanın arxasında oturmuş adam:

– Hə, nə oldu, lazım olan kitabı tapdınız mı? – deyər soruşdu.

Martin:

– Bəli, ser, – deyər cavab verdi. – Sizin çox gözəl kitabxananız var.

Adam başını tərپətdi.

– Tez-tez gəlin. Siz dənizçisiniz?

– Bəli, ser. Mən vaxt tapıb bir də gələrəm.

Martin pilləkəndən düşdükdən sonra öz-özündən: “O, mənim dənizçi olduğumu haradan bildi?” – deyə soruşdu.

O, küçəyə çıxdıqdan sonra yanını basa-basa yox, yöndəmsiz-yöndəmsiz düz yeriməyə çalışdı. Martin nə qədər ki fikrə getməmişdi, düz yeriməyə çalışırdı, fikrə getdikdən sonra isə öz adi yerişiyə addımlamağa başladı.

ALTINCI FƏSİL

Acılıqdan irəli gələn əzablara oxşar bir üzüntü Martinin bütün varlığını sardı. O, öz zərif əlləriylə, gözlənilməz bir inadla bütün həyatını tutub buraxmayan qızı yenə görmək arzusu ilə alışıb-yanır, qovrulurdu. Onun qızgılı getməyə cəsarəti çatmırdı; qorxurdu ki, həddindən artıq tələsmiş olar və bununla da, nəzakət adlanan dəhşətli qaydalar məcəlləsini pozar. Martin saatlarla Oklənd və Berkli kitabxanalarında qapılıb qalırdı. O, bu kitabxanalara öz adına, Hertrudanın, Meriyenin və hətta Cimin adına yazılmışdı. Cimin razılığını almaq üçün Martin əvvəlcə onu bolluca pivəyə qonaq etdi. O, dörd abunəçinin dördünün də adına çoxlu kitab aldı və bundan sonra onun daxmasında qaz, demək olar ki, gecə səhərə kimi yanmağa başladı. Artıq qaz yandırdığına görə mister Higginbotam ondan əlavə olaraq həftədə əlli sent alırdı.

Lakin oxuduğu kitablar Martinin həyəcanını daha da artırırdu. Martin yeni oxuduğu kitabın hər səhifəsinə bilik bağlarına gedən bir yol kimi baxırdı. Bu kitabları oxuduqdan sonra onun biliyə ehtiyacı daha da artıb şiddətlənirdi. Bir də ki o, nədən başlamaq lazım gəldiyini bilmirdi və əlbəttə, hazırlığının olmaması bu işdə ona çox mane olurdu. O ən adi şeyləri belə bilmirdi; halbuki əlinə kitab alan hər kəs bu şeyləri, aydındı ki, bilməli idi. Bu, Martinin qeyri-adi bir aludəliklə oxuduğu poeziyaya da aid idi. O, Suinbernin şeirlərindən yalnız Rufun verdiyi kiçik cildə toplanmış nümunələri oxumaqla kifayətlənmədi. Martin “Doleres”i də oxudu və hər şeyi çox gözəl başa

düşdü. O qət etdi ki, yəqin, Ruf bu əsəri anlamamışdır. Cah-calal içində ömür sürən bu qız həmin əsəri necə başa düşə bilərdi? Sonra Kiplinqin şeirləri onun əlinə keçdi və yaxşı bildiyi şeylərdən bəhs edən misraların ahəngi, musiqisi, ritmi, ecazkar obrazlılığı Martini ovsunladı. Kiplinqin şeirlərini başqa şairlərin əsərlərindən fərqləndirən həyat məhəbbəti, psixoloji incəlik onu heyrətə gətirdi. “Psixologiya” Martin İdenin dilində yeni bir sözdü. O, izahlı lüğət almaqla öz pul kisəsini boşaltdı və bununla da, istər-istəməz quruda qalmaq müddətini azaltdı; bundan əlavə, mister Higgenbotamı da qəzəbləndirdi, çünki bacısının əri bu pulların kitabına verilməkdənsə, otaq kirayəsinə verilməsini daha münasib hesab edirdi.

O, gündüzlər Rufun məskəninə yaxınlaşmağa belə cəsarət etmirdi, lakin gecələr bir oğru kimi Morzların evinin başına dolanır, işıq gələn pəncərələrə oğrun-oğrun baxır və qızı əhatə edən divarlara belə qəlbində bir şəfqət duyurdu. O, bir neçə dəfə, az qala, qızın qardaşları ilə rastlaşmış, bir dəfə isə mister Morzun dalına düşüb onu uzun zaman təqib etmiş, tinləri burulanda küçə fənlərinin işığında onun üzünə diqqət edib, yadında saxlamağa çalışmış və bütün varlığı ilə arzu etmişdi ki, bu hörmətli centlmen hər hansı bir ölüm təhlükəsinə məruz qalsın və onun həyatını xilas etmək üçün Martinin əlinə fürsət düşsün. Başqa bir dəfə, Martin birdən Rufu ikinci mərtəbənin pəncərəsi önündə görmüşdü. Qızın yalnız başı, çiyinləri və əlləri görünürdü, onların hərəkətindən bəlli olurdu ki, qız saçlarını darayır. Bu yalnız bir an sürmüşdü, lakin Martinin bütün qanının qaynayıb təlatümə gəlməsi və xumar gətirən bir şəraba çevrilməsi üçün elə bu an da bəs olmuşdu. Doğrudur, qız o saat da pərdəni salmışdı, lakin Martin qızın otağının yerini öyrənmiş və bundan sonra papirosu papirosa calayaraq, qarşıdakı səkidə, ağac altında saatlarla dayanıb gözləmişdi.

Bir dəfə Martin qızın anasının bankdan çıxdığını görmüş və onları ayıran məsafənin ölçüyə gəlmədiyini bir daha kəsdirmişdi. Qız öz pulunu bankda saxlayan adamlar dairəsinə mənsubdur! O isə ömründə bir dəfə də olsun, bankın qapısından içəri girməmişdi və bu əqidədə idi ki, bu kimi idarələrə yalnız çox zəngin və çox qüdrətli adamlar gəlirlər.

Sözün müəyyən mənasında, Martinin məişətində tam bir inqilab baş verməkdə idi. Rufun saflığı və məsumluğu Martinə elə qüvvətli təsir bağışlamışdı ki, oğlan indi tamam-kamal təmizkarlıq dəlisi idi.

Onunla yanaşı nəfəs almağa layiq olmaq istəyirsə, tərtəmiz olmalıdır. O, dişlərini yuyub-təmizləyir və əllərini aramsız olaraq, mətbəx şotkası ilə qaşıyır. Bu, mağazanın şüşəsi arxasında kiçik dırnaq şotkasını görəne və onun nə üçün işlədildiyini başa düşənə qədər belə davam etdi. Pirkeşik Martinin dırnaqlarını görüb, ona dırnaqtəmizləyən də təklif etdi və beləliklə də, onun bir yığın tualet şeylərinə daha bir şey əlavə olundu. O, kitabxanadan şəxsi gigiyena haqqında bir kitab alıb gətirdi; kitabda oxuculara tövsiyə olunurdu ki, hər səhər üstlərinə soyuq su töksünlər. Martin tövsiyəyə əməl etməyə başladı, bu isə Cimin böyük sevincinə və mister Higginbotamın pərtliyinə səbəb olurdu. Bu cür qəribəliklərdən xoşu gəlməyən mister Higginbotam Martindən ayrıca supulu alıb-almamağı bütün ciddiyyətiylə düşünməyə başlamışdı. Şalvarının qeydinə qalmaq tərəqqi yollarında irəli atılmış ikinci addım oldu. Martin bu məsələ ilə maraqlanmağa başlayıb, çox keçmədən fəhlələrin torba kimi sallanan şalvarları ilə yüksək silkə mənsub adamların dizdən pəncəyə qədər düz qatı olan şalvarları arasında fərqi gördü. Bunun sirrini başa düşən Martin ütünü və ütü taxtasını gətirmək üçün mətbəxə keçdi, lakin onun ilk təşəbbüsü baş tutmadı. O, öz şalvarını yandırdı və yeni şalvar almalı oldu, bununla da, dəniz səfərinə çıxacağı günü daha da yaxınlaşdırdı.

Lakin məsələ zahiri islahatlarla bitmədi. O, hələ də papiros çəkməkdə davam edirdi, lakin içkini tərgitmişdi. O, indiyədək içkini kişi üçün ən münasib bir məşğələ hesab edirdi və hətta çox qürrelənib deyirdi ki, içəndə başım həmişə üstümdə olur, içki dostlarımlın əksəriyyəti çoxdan masanın altına sərilib qaldığı halda, mən içməyi davam etdirə bilərəm. Onun San-Fransiskoda əvvəlki səfərlər vaxtı tanış olduğu çoxlu yoldaşı vardı, onlara rast gəldikdə yenə də, qabaqlar olduğu kimi, yoldaşlarını qonaq edirdi, lakin özünə ya bir parç zəif pivə, ya da zəncəfilli limonad sifariş edir, yoldaşlarının bütün istehzalarına qarşı mülayimlik göstərir, əhəmiyyət verməyərək dözürdü. O, böyük maraqla yoldaşlarının necə içdiklərinə, kefləndiklərinə, yavaş-yavaş heyvan kökünə düşdüklərinə göz qoyur və ürəkdən sevinirdi ki, onun özü daha belə deyildir. Onların hər birinin öz dərdi vardı, şərab isə onlara həyatı unutmaqda, xülyalar və xam xəyallar aləminə dalmaqda kömək edirdi, lakin Martinə daha alkoqol lazım deyildi. O daha ağır bir məstlik keçirmişdi – ürəyində məhəbbət alovu yandıran və yeni, daha yaxşı həyata meyil oyadan

Ruf onu məst etmişdi. O, qəlbində saysız-hesabsız duyulmamış arzular doğuran kitablardan məst olmuşdu, yenidən özünə qaytarılmış təmizlikdən məst olmuşdu, bu təmizlik isə Martinə sağlam olduğunu əvvəlkinə nisbətən daha dərinəndən duyurur və cismani yaşayış sevincindən onun bütün bədənini tir-tir əsdirirdi.

Martin bir axşam Rufu görmək üçün qeyri-müəyyən bir ümidlə teatra getdi və ikinci yarusun balkonundan, doğrudan da, qızı gördü. Qız Arturun və tanımadığı eynəkli, saçlarını bobrik qaydasında vurdurmuş daha bir cavan oğlanın müşayiətiylə parterə keçdi. Həmin oğlan dərhal Martinin qəlbində təşviş və qışqanclıq hissi doğurdu. Qız keçib birinci sırada oturdu, Martin isə bütün axşamı onun yaraşlıq çiyinlərindən, uzaqdan xəfif dumana bürünmüş kimi, nəzərə çarpan qızıl saçlarından başqa, demək olar ki, heç nə görmədi. Lakin Martin yenə də özünü saxlaya bilmədi, boylanıb bir-iki dəfə yan-yörəsinə baxdı, ondan bir neçə yer aralı oturmuş iki qız gördü; bu qızlar gülümsəyir və ona qaş-göz atırdılar. O, həmişə ünsiyyətçil olmuş və bu cür iltifat təzahürlərinə biganə qalmağa alışmamış, adət etməmişdi. Bir neçə gün bundan əvvəl olsaydı, Martin, öz növbəsində, hökmən, gülümsərdi, sonradan lap o yana da keçərdi. Lakin indi hər şey dəyişmişdir. Doğrudur, o, təbəssümünü saxlaya bilmədi, lakin bundan sonra dərhal qızlardan üz döndərdi və bir daha o tərəfə baxmağa çalışdı. Lakin həmin qızların bir neçə dəfə ona baxıb gülümsədiklərini təsadüfən sezdi, halbuki o, qızları büsbütün unutmuşdu. Bir günün içində dəyişmək çətindir, bir də ki Martin təbiətən mehriban və gülərüz bir gənçdi; elə buna görə də qeyri-ixtiyari olaraq, onların üzünə gülümsəyir, elə-belə, bir dost kimi gülümsəyirdi. Bütün bunlar Martin üçün təzə bir şey deyildi. O bilirdi ki, qızlar onunla adi qadın oyunu başlamışlar. Lakin indi onun üçün hər şey başqa şəkil almışdı. Orada, uzaqda, birinci cərgədə elə bir qadın oturmuşdu ki, dünyada təkdir, Martinin sinfinə mənsub olan bu iki qıza heç bir oxşarı yoxdur, onlardan son dərəcə seçilir; buna görə də o artıq həmin qızlara, mərhəmət duyğusundan savayı, özgə bir münasibət bəsləyə bilməzdi. O, ürəkdən arzu edirdi ki, Rufun gözəlliyinin və mənəvi əzəmətinin, heç olmasa, kiçik bir hissəsi bu qızlarda olsun. Dünya bir-birinə dəyşəydi də, Martin həmin qızları dilxoşluğu bacarmayıb, şitini çıxarmaqda təqsirləndirməzdi. Lakin bu cür dilxoşluq ona zövq vermirdi, əksinə, elə bil ki, onun aşağı silkə mənsub olub, ağır vəziyyətdə

yaşadığını bir daha ona xatırladı, bu isə Martini açmırdı. O, çox yaxşı başa düşürdü ki, Rufun mühitinə mənsub olsaydı, bu qızlar onunla dilxoşluq eləməyə cürət etməzdilər. Qızlar hər dəfə Martinə baxdıqda o mənsub olduğu mühitin möhkəm çaynaqlarının boynuna dolanıb daraldığını və onu aşağı çəkdiyini hiss edirdi.

Martin tamaşanın axırına bir az qalmış Ruf küçəyə çıxarkən onu görmək ümidiylə yerindən durub salondan çıxdı. Teatrın qapısına həmişə çoxlu maymaq toplaşır, odur ki, kepkanı gözünün üstünə bassan və birisinin arxasında gizlənsən, heç gözə çarpmazsan. Teatrda hamıdan qabaq çıxanlardan biri olan Martin izdihama qarışdı, lakin səkinin qırağında təzəcə özünə münasib bir yer tapmışdı ki, həmin iki qız gəlib çıxdı. O bilirdi ki, qızlar onu axtarır və bu anda qadınları özünə cəlb edən qüvvəni lənətlə damğalayır. Əvvəlcə qızlar özlərini elə apardılar ki, guya, Martini görmürlər, lakin o başa düşürdü, onlar özlərini bilə-bilə görməməzliyə vururlar, bu yalnız bir kələkdir. Onlar Martinə yaxınlaşdıqda addımlarını yavaşıtıdılar və nəhayət, qızlardan biri onun yanından keçərkən çiyənlə ona toxundu, dönüb geri baxdı, özünü elə göstərdi ki, guya, oğlanı ancaq indicə görüb tanıdı. Bu, qara gözlərindən cin yağan boylu-buxunlu, qarabuğdayı bir qızdı. Hər iki qız yenə onun üzünə baxıb gülümsədi, onlara cavab olaraq, o da gülümsədi.

O:

– Hörmət və ehtiram, – dedi.

Bu sözlər tamamilə qeyri-ixtiyari olaraq onun dilindən çıxmışdı, çünki Martin qızlarla tanışlığa, adətən, bu şəkildə başlamağa alışmışdı. Doğrusu, fitri mehribanlıq və həlimlik onu başqa cür hərəkət etməyə qoymazdı. Qaragözlü qız ona meydan oxuyaraq, şaqraq-şaqraq güldü və öz rəfiqəsinin qoluna girib ayaq saxlamaq istədiyini bildirdi. Razılıq əlaməti olaraq, onun rəfiqəsi pıqqıldayıb güldü. Martin qorxdu ki, Ruf indicə teatrdan çıxacaq və onu bu qızlarla danışan görəcək. Bunun qarşısını almaq lazımdı. O, elə-belə qaragözlü qıza yaxınlaşdı və onunla yanaşı yeriməyə başladı. Guya, elə belə də lazım imiş. O, bu qızların yanında özünü sərbəst, dilli-dilavər bir adam kimi hiss edirdi. O, burada öz mühitinə düşmüşdü, asan və təsadüfi tanışlığın ilk mərhələsinə xas olan bir şəkildə iti, məzəli sözlər söyləyə də bilərdi, lovğalanıb məhəlli sözlər də işlədərdi, gülərdi və ağızına gələni danışa da bilərdi. O, tinə çatanda qızlardan

geri qalmağa və burulub dalana girməyə çalışdı. Lakin qaragözlü qız rəfiqəsinin əlini buraxmadan onun dirsəyindən tutdu və:

– Dayan, Bill, – deyə qışqırdı. – Hara tələsirsən? Yoxsa bizi qoyub qaçmaq istəyirsən?

Martin dayandı və gülə-gülə üzünü qızlara tərəf çevirdi. Onların arxasından, küçə fənərlərinin parlaq işığı altında, dalğa-dalğa insan axıb gedirdi. Onun dayandığı yer nisbətən qaranlıq idi və Ruf yanından gəlib keçsə, gözə çarpmadan onu görə bilərdi. Ruf isə mütləq oğlanın yanından keçməli idi, çünki bu yol onların evinə gedirdi.

O, qaragözlü qıza işarə ilə onun pıqqıldayan rəfiqəsinə müraciət edərək soruşdu:

– Bunun adı nədir?

Həmin qız pıqqıldayıb:

– Bunu siz onun özündən soruşun, – deyə cavab verdi.

Martin dönüb qaragözlü qızdan soruşdu:

– Hə, adınız nə oldu?

Qaragözlü qız söz altında qalmayıb dedi:

– Siz mənə öz adınızı dediniz məgər?

O gülümsəyərək:

– Axı siz heç soruşdunuz ki? – dedi. – Nə isə, yaxşı tapmısınız.

Mənim adım, doğrudan da, Billdir. Düz sözümdür, düz!

Qaragözlü qız uzun-uzadı, gəl-gəl deyən və açıqdan-açığa ehtiras yağan bir nəzərlə ona baxdı:

– Di yaxşı, dolamayın görək! Yox, doğrudan? Deyin görək!

Qaragözlü qız bir də ona baxdı. Əsrlərdən bəri dəyişməmiş bütün qadın təbiəti onun baxışında əks olunurdu. Martin isə sonradan nələr olacağını artıq bilirdi; indi qız məzlum-məzlum, ürkək-ürkək geri çəkiləcək, lakin oğlanın qəlbində təqib atəşinin, ehtirasının soyuduğunu duyan kimi, hər an hücumə keçməyə hazır vəziyyətdə dayanacaqdır. Necə olsa, Martin kişi idi, buna görə də qızın şuxluğunu, cazibəsini görüb lazımcına qiymətləndirməyə bilməzdi; qızın ehtiraslı baxışları isə onun mənliyini oxşayırdı. Eh, Martin bu qızları çox gözəl tanıyırdı, onların iç üzünü bilirdi. Bu qəbildən olan qızlar nə dərəcədə yaxşı ola bilərdilərsə, bunlar da eynilə gözəl-göycək qızlardı! Ağır əmək bahasına çörək qazanmağa alışan, öz nəvazişlərini satmaq üçün həddindən artıq vüqarlı olan bu qızlar həyat adlanan bir səhrada, heç olmasa, kiçik bir səadət axtarırdılar; onlar gələcəyi

düşünməməyə, köhnə tükənməz əməklə fahişəlik uçurumu arasındaxatixabı təxirə salmağa çalışırdılar. Uçuruma aparan bu yolda qazanc yaxşı olsa da, yolun özü dəhşətlidir.

O dönə-dönə:

– Adım Billdir, – deyə cavab verdi. – Allaha and olsun! Billdir, vəssalam, başqa adım yoxdur.

Qaragözlü qız bir də:

– Zarafat eləmirsiniz ki? – deyə soruşdu.

O biri qız sözə qarışaraq:

– Bill-zad deyil, – dedi.

– Siz haradan bilirsiniz? Axı siz məni heç vədə görməmişiniz.

– Nə olsun ki, görməmişəm! Onsuz da, bilirəm ki, yalan deyirsiniz!

Qaragözlü qız:

– Hə, dillənin görüm, adınız nə oldu, Billmi?

Martin səmimiyyətlə:

– Qoy Bill olsun! – dedi.

Qaragözlü qız onun çiyindən tutub sevincək silkələdi.

– Qabaqcadan bilirdim ki, yalan deyirsiniz. Ancaq siz, hər halda, pis oğlan deyilsiniz.

O, qızın əlini sıxdı və onun ovcunun içində tanıyıb-bildiği sıyrıntıları, çapıqları hiss etdi.

O:

– Konserv zavodundan çoxdan çıxmısınız? – deyə soruşdu.

Qızların ikisi də birdən qışqırdı:

– Siz haradan bilirsiniz? Peyğəmbər-zad deyilsiniz ki?

Martin qızlarla bayağı, şit-şit zarafatlaşarkən birdən əsrlərin hüdudlarını aşmış hikməti saxlayan çoxqatlı kitabxana rəflərinin fikrən qarşısında canlandığını gördü. O, indi yersiz olan bu xəyala acı-acı güldü və şübhələr onu yenə məngənə arasına aldı. Lakin bütün bunlara – boş danışıqlara və düşüncələrə başı qatışsa da, o, küçə ilə axıb gedən izdihamı gözədən qoymurdu. O, birdən fənərlərin parlaq işığında qızı gördü; qız qardaşı ilə Martinin tanımadığı eynəkli oğlanın arasında gedirdi. Onun ürəyi düşdü. O, bu anı uzun zamam gözləmişdi. O, qızın şux qədd-qamətini, incə yerişini, küçəni keçərkən paltarını zərif bir hərəkətlə yığışdırdığını görə bildi. Ruf keçib-getdi, o isə fabrikdə işləyən bu iki qız ilə qaldı; o, yerində dayanıb qızların paltarlarına (onların üzərində qəşəng geyinmək üçün göstərilən acınacaqlı və son

dərəcə şiddətli cəhdlərin izləri vardı), onların ucuz ayaqqabılarına, ucuz lentlərinə, qaba barmaqlarındakı ucuz üzüklərinə baxırdı.

Kim isə Martinin əlinə toxundu və o, bu sözləri eşitdi:

– Yatmayın, ayılın, Bill. Sizə nə olub?

O bir daha:

– Gərək ki, siz nə isə dediniz? – deyərək soruşdu.

Qaragözlü qız başını tərpedərək cavab verdi:

– Heç, elə-belə. Eləcə mənim ağılıma gəldi ki...

– Nə gəldi?

Qaragözlü qız rəfiqəsinə işarə ilə dedi:

– Siz onun üçün bir kavalər tapsaydınız, heç də pis olmazdı, hamımız birgə qəhvə içməyə, ya da dondurma yeməyə gedərdik.

Birdən Martin qəlbən çiyrəndi. Rufdan üzülüb bütün bu şeylərə keçmək həddindən artıq iyrəncdi. Bu qızın ədəbsiz, açıqdan-açıq, gəlgəl deyən gözləriylə yanaşı, birdən-birə Rufun nurlu, parlaq gözlərini, əlçatmaz pəklilik zirvələrindən ona baxan müqəddəs bir qadın gözləri gördü. Buna görə də o, özündə böyük bir qüvvə duydu. O, bütün bunlardan yüksəkdə dururdu. Arzularını kavalərlərdən və dondurmadan irəli getməyən qızlara nisbətən onun üçün həyat daha böyük, daha mənalı bir şeydi. Əslinə baxanda, axı o, əvvəllər də fikir-xəyal aləminə qapılıb, əlahiddə, gizli bir həyat sürərdi. O, bəzən bu fikirlərini etibar edib başqalarına danışmaq istəyirdi, lakin hələ indiyədək elə bir qadına, nəinki yalnız qadına, hətta elə bir kişiylə rast gəlməmişdi ki, bu fikirləri başa düşə bilsin. Həmin fikirlərini ucadan söylədikdə qulaq asanlar ona təəccüblə baxırdılar. Nə olar, bir halda ki onlar Martinin fikirlərini anlamaq iqtidarında deyildilər, deməli, o özü də həmin adamlardan yüksəkdə durur. Öz qüvvəsini duymaq onu sevindirirdi, o, yumruqlarını düyünlədi. Həyat onun üçün nəsə daha böyük bir şeydirsə, deməli, onun həyatdan xeyli çox nemət tələb etməyə haqqı da vardır, lakin, təbii ki, burada, bu adamların yanında yox. Bu qara gözlər ona heç bir şey verə bilməzdi. O, bu baxışlarda nə kimi arzuların – dondurma və bir də, ola bilsin ki, başqa bir şey arzusunun əks olunmuşunu bilirdi. Halbuki, Rufun ilahi gözləri Martinə istədiyi hər şeyi və daha nələr vəd edirdi. Rufun baxışı ona kitablar, tablolar, gözəllik və ahəng, ülvi və kübar bir həyatın ləfəfətini vəd edirdi. Martinə baxan qara gözlərdə əks olunmuş fikirlər bütün təfərrüatı, təfsilatı ilə ona tanışdı. Bu, sanki, bir saat mexanizmi idi və Martin bu mexanizmdə hər

kiçik çarxı müşahidə edə bilərdi. Bu gözlər insanı usandıran bayağı, iyərənc əyləncələrə çağırırdı; həmin əyləncələrin axırında isə soyuq məzar vardı. O biri, ilahi baxışlar isə əbədi həyatın anlaşılmayan sirrinə, möcüzəsinə müdaxilə etməyə çağırırdı. Bu baxışlarda Martin həm onun, həm də öz könlünün inikasını görürdü. O, ucadan dedi:

– Proqramınızda bir səhv var. Mən bu gün məşğulam.

Qaragözlü qız peşmançılığını, məyusluğunu gizlətmək istəmirdi.

O, Martini acıladı:

– Bəlkə, xəstə dostunuza baş çəkməyə getmək istəyirsiniz?

Martin dili dolaşa-dolaşa:

– Yox, ona görə ki... – dedi, – mənim... bir qızla... görüşüm var.

Qaragözlü qız ciddiyyətlə soruşdu:

– Yalan demirsiniz ki?

O, qızın gözlərinin içinə baxdı və cavab verdi:

– Vicdanıma and olsun ki, düz deyirəm. Lakin biz başqa bir gün görüşə bilərik. Yenə də olsun, axı adınız nədir? Harada yaşayırsınız?

Qaragözlü qız Martinin qoluna girib, bütün bədənilə ona qısılaraq deyirdi:

– Mənim adım Lizzidir. Lizzi Konolli. Market-Stritlə Beşinci küçənin tinində oluram.

Onlar ayrılmazdan əvvəl daha bir neçə dəqiqə mırt vurdular. Martin birbaşa evə getmək istəmirdi. O, tanış ağacın yanına gəldi. Onun pəncərəsi altında, adət etdiyi yerdə dayandı və həyəcanla pıçıldadı:

– Mən sizə görüş təyin etmişəm, Ruf. Mənə başqa görüşlər gərək deyil.

YEDDİNCİ FƏSİL

Martinin Rufla tanış olduğu gündən bir həftə keçirdi, lakin onun hələ də qızgılı getməyə cəsarəti çatmırdı. Bəzən o getməyi lap qət edirdi, lakin hər dəfə şübhələr üstün gəlirdi. O, neçə müddətdən sonra yenidən qızı görməyə getməyin münasib olduğunu bilmirdi və elə bir adam da yox idi ki, bunu ona desin; Martin özü isə düzəlməsi mümkün olmayan bir yanlışlığa yol verməkdən qorxurdu. O, özünün əvvəlki yoldaşlarının hamısından uzaqlaşmış və əvvəlki vərdişlərindən əl çəkmişdi, onun təzə dostları isə yoxdu və buna görə də

yalnız kitablarla kifayətlənirdi. Martin o qədər oxuyurdu ki, adi insan gözləri bu cür ağırlığa çoxdan davam gətirməyib xarab olardı. Lakin onun gözləri dözümlü, orqanizmi isə möhkəm və davamlı idi. Bundan əlavə, Martin indiyə qədər kitablardakı mücərrəd fikirlərdən bixəbər yaşamışdı, ona görə də onun beyni əkin üçün toxunulmamış xam bir yer, münbit bir torpaq idi. Elm onu yormamışdı və indi o, kitablardakı hikmətdən möhkəm yapışıb buraxmaq istəmirdi.

Həftənin axırında Martinə elə gəldi ki, o, əsrlərlə yaşamışdır, çünki əvvəlki həyat və dünyaya əvvəlki münasibət ondan çox uzaq idi. Lakin hazırlığının çatışmaması həmişə ona maneçilik törədir. O, əvvəlcədən bir neçə il xüsusi məşğələ keçməyi tələb edən kitablardan yapışırdı. Martin bu gün antik fəlsəfəyə, sabah isə ən yeni fəlsəfəyə dair kitablar oxuyurdu, beləliklə də, onun başında həmişə ideyalar dolaşığı hökm sürürdü. İqtisad nəzəriyyələrinə gəlinə, vəziyyət eynilə qalır. O, kitabxananın eyni rəfindən Karl Marksın, Rikardonun, Adam Smitin və Millin əsərlərini tapdı, bunlardan birinin Martin tərəfindən anlaşılmayan düsturları o birinin iddialarını rədd edirdi. O, tamamilə başını itirmişdi, lakin buna baxmayaraq, hər şeyi bilmək istəyirdi. O, iqtisadiyyat, sənaye və siyasət məsələləriylə maraqlanırdı. Martin bir gün Siti-holl-parkdan keçərkən beş-altı nəfəri araya almış bir izdiham gördü. Görünür, həmin beş-altı nəfərin başı nə isə qızğın bir mübahisəyə qarışmışdı. O, yaxına gəldi və bu vaxt hələ onun bilmədiyi xalq filosoflarının danışdığı ilk dəfə olaraq eşitdi. Mübahisə edənlərdən biri avara, digəri həmkarlar ittifaqı təşviqatçısı, üçüncüsü hüquq fakültəsinin tələbəsi idi, qalanları isə fəhlələr arasından çıxmış mübahisə həvəskarları idilər. O, ilk dəfə olaraq, anarxizm, sosializm haqqında, vahid vergi haqqında burada eşitdi. Öyrəndi ki, ictimai fəlsəfənin müxtəlif, bir-birinə zidd, yabançı sistemləri vardır. O, özünün dayaz bilik aləminə hələ də daxil olmamış elm sahələrinin tamamilə yeni olan yüzlərlə istilahını eşitdi. Məhz buna görə də o, mübahisənin gedişini izləyə bilmir və yalnız fəhmlə bu qəribə sözlərin ifadə etdiyi fikirləri duya bilirdi. Mübahisə edənlərin içərisində restoranda işləyən qaragözlü bir lakey – teosof, şatırların həmkarlar ittifaqının üzvü – aqnostik, mövcud olan hər şeyin ədalətli olması iddiasına əsaslanan, qəribə fəlsəfəsilə hamını çəşbaş salan bir qoca və uzun-uzadı kosmosdan, ata-atomdan və ana-atomdan bəhs edən daha bir qoca vardı.

Bütün bu mühakimələrdən Martinin başı şişdi, odur ki, o, yad-
daşına həkk olunmuş onlarca sözün mənasını aydınlaşdırmaq üçün
tələsik kitabxanaya getdi. O, kitabxanadan çıxarkən qoltuğunda
dörd qalın cild – xanım Blavatskayanın “Gizli nəzəriyyə” əsəri, habe-
lə “Tərəqqi və yoxsulluq”, “Sosializmin mahiyyəti”, “Din ilə elmin
müharibəsi” kitabları vardı. Bədbəxtlikdən, Martin “Gizli nəzəriyyə”
dən başladı. Bu kitabın hər bir sətri çox mürəkkəb sözlərlə dolu
idi. Martin bu sözləri başa düşmürdü. O, çarpayının üstündə otur-
muşdu, kitaba baxmaqdan daha çox lüğətə baxırdı. Sözlər
o qədər çoxdu ki, o, birini yadında saxlayanda o birisi yadından
çıxırdı və beləliklə də, yenidən həmin sözü lüğətdə axtarmalı olurdu.
O, sözləri xüsusi bir dəftərçəyə yazmağı qərara aldı və qısa bir müd-
dətdə iyirmi səhifəni yazıb doldurdu. Bütün bunlara baxmayaraq,
o, yenə də bir şey başa düşə bilmədi. Gecə saat üçə kimi oxudu,
artıq onun ağı çaşmışdı, lakin yenə də oxuduğu səhifələrdən əhə-
miyyətli bir fikir qavraya bilmədi. O, başını qaldırdı və ona elə gəldi
ki, təlatüm vaxtı gəmidə olduğu kimi, divarlar da, tavan da ləngər
vurur. Onda Martin söyüb ürəyini boşaltdı, “Gizli nəzəriyyə”ni bir
kənara atdı, qazı keçirdi və yatmaq qərarına gəldi. Qalan üç kitabı
da oxuyarkən işlər bundan yaxşı getmədi. Demək olmazdı ki, onun
beyni kütdür və ya həssas deyildir – o, bu kitabların bəhs etdiyi
bütün məsələləri qavraya bilirdi, lakin onun düşünmə vərdişi və
söz ehtiyatı zəngin deyildi, çatışmırdı. Nəhayət, Martin bunu başa
düşdü və bir müddət bilmədiyi sözlərin hamısını əzbərdən öyrənmə-
yincə yalnız lüğət kitabı oxumaq fikrinə düşdü.

Martinin yeganə təsəllisi poeziya idi. O, hər misrasını gözəl anla-
dığı şeirləri vəcdlə oxuyurdu. O, gözəlliyi sevirdi, həmin misralarda
isə istənilən qədər gözəllik vardı. Musiqi kimi poeziya da ona qüvvət-
li təsir bağışlayır və özü də bilmədən onun zəkasını irəlidə daha
çətin işlər görməyə hazırlayırdı. Onun yaddaşının səhifələri hələ
tərtəmizdi, buna görə də o, özünü heç bir çətinliyə salmadan şeirləri
bənd-bənd yadında saxlayırdı, beləliklə, çox keçmədən Martin
canlanmış çap misralarının ahəngdar səsindən ləzzət alaraq, bütöv-
bütöv şeirləri artıq əzbərdən deyə bilirdi. O, bir gün təsadüfən
Keylinin “Klassik əsətlər” və Bulfinçin “Əsatiri əsər” əsərlərinə rast
gəldi. Sanki, birdən-birə parlaq işıq şüası onun nadanlıq zülmətini
yardı, odur ki, Martin poeziyaya daha da dərinlən, ürəkdən bağlandı.

Masa arxasında oturan adam daha Martini tanıyırdı, ona xoş üz göstərirdi və Martin kitabxanaya gəldikdə mehribancasına başı ilə salam verirdi. Buna görə də Martin bir gün cəsarətli bir addım atmaqdan qorxmadı. O, bir neçə kitab aldı və kitabxanaçı onun abunə dəftərçəsinə möhür basarkən Martin astadan dedi:

– Bura baxın, sizdən bəzi şeylər soruşmaq olarmı?

Kitabxanaçı gülümsədi və ona ürək-dirək verərək başını tərpətdi.

– Tutaq ki, siz cavan bir ledi ilə tanış olmusunuz, o da sizi evinə gəlməyə dəvət etmişdir... Hə, bunu deyəcəkdiniz ki... o ledinin yanına nə vaxt getmək olar?

Martin hiss etdi ki, həyəcədən tərlənmiş köynəyi kürəyinə yapışdır.

Kitabxanaçı:

– Məncə, nə vaxt kefiniz istəsə, – deyə cavab verdi.

Martin etiraz etdi:

– Yox, siz anlamırsınız. O... bilirsiniz, məsələn nə yerdədir: o, evdə olmaya bilər. O, universitetdə oxuyur.

– Nə olsun ki, onda ayrı bir gün gedərsiniz.

Nəhayət, Martin öz müsahibinin mərhəmətinə sığınmağı qət edərək etirafa başladı:

– Sözü düz, məsələn bunda deyil. Bilirsinizmi, mən adi bir matrosam və kübar cəmiyyətinə çox da alışıbmışam. O isə heç mənə oxşamır, mən də heç ona oxşamıram... – Martin birdən-birə öz sözünü kəsərək: – Elə bilməyin ki, mən özümü səfehliyə vurmüşəm, – dedi.

Kitabxanaçı buna etiraz edərək:

– Yox, yox, siz nə danışsınız, – dedi. – Doğrudur, sizin sorğusualınız məlumat şöbəsinin səlahiyyətinə aid deyil, lakin mən məmnuniyyətlə sizə kömək etməyə çalışacağam.

Martin heyran-heyran ona baxdı. Sonra dedi:

– Eh, mən sizin kimi doğrayıb tökə bilsəydim, dünyada dərdim olmazdı.

– Üzr istəyirəm, başa düşmədim.

– Demək istəyirəm ki, sizin kimi səlis və nəzakətlə danışa bilsəydim, çox yaxşı olardı.

Kitabxanaçı oğlanın dərdinə acıyaraq:

– Aha! – deyə səsləndi.

– Nə vaxt getmək yaxşıdır? Gündüz? Ancaq elə getmək lazımdır ki, nahar vaxtına düşməsin, eləmi? Yoxsa axşam vaxtı münasibdir? Bəlkə, bazar günü gedim?

Kitabxanaçı gülümsəyərək dedi:

– Bilirsiniz, nə var, sizə məsləhət görürəm ki, qıza telefonla zəng çalısınız və onun özündən soruşasınız.

Martin:

– Doğrudan da! – deyə səsləndi, kitablarını yığışdırdı və qapıya doğru getdi.

O, astanada başını geri çevirib soruşdu:

– Siz gənc bir ledi ilə, hə, deyəlim ki, miss Lizzi Smitlə danışanda, ona necə muraciət edirsiniz: miss Lizzi, ya miss Smit?

Kitabxanaçı qəti bir tərzdə dedi:

– “Miss Smit” deyin, hələ ki onunla yaxından tanış olmamısınız, “miss Smit” deyin.

Beləliklə, problem həll olundu.

Martinin ürkək-ürkək:

– Sizdən aldığım kitabları nə vaxt qaytara bilərəm – sualına Ruf telefonla belə cavab verdi:

– Nə vaxt istəyirsiniz, gəlin. Mən nahardan sonra həmişə evdə oluram.

Martini qapının ağzında onun özü qarşılıdı, oğlanın ütülənmiş şalvarının qatları da, güclə seziləcək dərəcədə yaxşılaşması da qadının gözündən qaçmadı. Lakin onun üzünün ifadəsi hər şeydən qəribə idi. Adama elə gəlirdi ki, cavan oğlanın sağlam gücü aşib-daşır və onu, Rufu öz dalğaları arasına alır. Qızın ürəyində yenidən ona qısılmaq, onun bədəninin hərərətini duymaq arzusu baş qaldırdı və təkrarən oğlanın onun yanında olmasının özünə necə təsir etdiyinə heyran qaldı. Martin isə qızın əlini sıxarkən, öz növbəsində, yenidən bəxtiyar bir ürək çırpıntısı duydu. Onların arasındakı fərq bunda idi ki, oğlan təpədən dırnağa qıpqırmızı qızardığı halda, qız öz həyəcanını gizlədə bilir, heç bir vəchlə büruzə vermir.

O, əvvəlki kimi, yöndəmsizcəsinə yanını basa-basa qızın dalınca getdi. Lakin onlar gəlib qonaq otağında oturduqda Martin ehtimal etdiyinə əksinə olaraq, özünü çox sərbəst hiss etdi. Ruf hər vasitə ilə onda sərbəstlik duyğusu yaratmağa çalışır, həm də bunu elə nəzakətlə və ehtiyatla edirdi ki, Martinin gözündə birə-yüz qat cazibəli

görünürdü. Onlar əvvəlcə kitablardan, Martinin pərəstiş etdiyi Suinberndən və anlamadığı Brauninqdən danışdılar. Ruf söhbətə lazımı istiqamət verir, özü isə ona necə kömək etməyi hey düşünürdü. Onların ilk görüşündən sonra bunu Ruf tez-tez düşünürdü. Qız ona hökmən kömək etmək istəyirdi. Rufun ona münasibətində mehribanlıq və şəfqət duyulurdu, lakin bu şəfqətdə qəlbə toxunacaq bir şey yoxdu. Bu, qızın əvvəllər heç bir zaman duymadığı, demək olar ki, analıq hissi idi. Ümumiyyətlə, bu heç də sadə, adi bir şəfqət hissi ola bilməzdi, çünki bu hissi doğuran adamda o qədər mərdanə bir qüvvə vardı ki, təkcə onun yaxınlığı qızlara xas olan qeyri-ixtiyari qorxu hissi oyadır və onun ürəyini qəribə düşünçə və duyğuların təsiri altında çarpdırırdı. Qızın ürəyində yenə də Martinin boynuna sarılmaq, ya da əllərini onun çiyinlərinə qoymaq arzusu doğdu. Bu arzu əvvəlki kimi onu yenə də utandırır, lakin qız buna artıq alışmışdı. Onun heç ağına da gəlmirdi ki, doğulmaqda olan məhəbbət bu cür formalar kəsb edə bilər. Lakin qızın ağına bu da gəlmirdi ki, onu sarmış olan duyğunu məhəbbət adlandırmaq olar. Qıza elə gəlirdi ki, Martin onu böyük, gizli imkanları olan istedadlı bir şəxsiyyət kimi, elə-beləcə maraqlandırmış və onun hərəkətləri də yalnız insani mərhəmətdən irəli gəlir.

Qız başa düşürdü ki, oğlanı istəyir, lakin oğlanın işi başqa idi. Martin Rufu sevdiyini bilirdi, həm də bilirdi ki, qızı elə istəyir ki, ömründə heç kimi bu cür istəməmişdir. O, gözəl olan hər şeyi sevdiyi kimi, əvvəllər də poeziyanı sevdi, lakin onunla görüşdükdən sonra məhəbbət lirikasının böyük aləminin qapıları qarşısında taybatay açıldı. O, Martinə Bulfinç və Geylidən daha çox şey verdi. O, bir həftə bundan əvvəl, məsələn, “Ey bəxtiyar gənc, sən məhəbbət dələsisən və sevgilini öpərək ölmək istərsən” mısrası üzərində düşünməzdi, halbuki indi bu sözlər onun beynindən çıxmırdı. O ən böyük bir kəşf kimi, bu sözlərə heyran olmuşdu. O, Rufa baxır və fikirləşirdi ki, onu öpüb sonradan gülə-gülə ölümə gedərdi. O, özünü “məhəbbət dəlisi” olan həmin bəxtiyar gənc hesab edir və cəngavərlik rütbəsi alıb iftixar etməkdənsə, bununla daha çox fəxr edirdi. Nəhayət, o, həyatın mənasını və yer üzündə yaşamağının məqsədini dərk etdi.

O, qıza baxanda və ona qulaq asanda fikirləri cəsarətli olur, qanadlarırdı. O, qızın əlini sıxdığı zaman duyduğu ləzzəti xatırlayırdı və həmin ləzzəti bir daha duymaq istəyirdi. O, ara-sıra həsrətlə qızın dodaqlarına baxırdı. Lakin bu həsrətdə heç bir kobud və dünyəvi bir

çəhət yoxdu. Qız danışıarkən onun dodaqlarının hər bir tərپənişini görmək ona çox böyük ləzzət verirdi. Bu, bütün kişi və qadınlarda olan adi dodaqlardan deyildi. Bu dodaqlar ətdən və qandan yaranmamışdı. Bu, cisimsiz bir ruhun dodaqları idi. Onları öpmək arzusu isə başqa qadın dodaqlarının onda oyatdığı arzuya əsla bənzəməirdi. O, öz dodaqlarını bu ilahi dodaqlara, əlbəttə, məmnuniyyətlə yapışdırardı, lakin bu, müqəddəs bir şeyi öpməkdən başqa, heç nə olmazdı. O, daxilində gedən sərвətlərə orijinal şəkildə yenidən qiymət vermək prosesindən baş çıxarmır və anlamırdı ki, qıza baxanda, məhəbbət diləyən hər bir kişinin gözləri kimi, özünün də gözləri eyni atəş saçır. O, öz baxışlarının necə də ehtiraslı və mərdanə olduğunu, onun könlünü necə də qüvvətlə təlatümə gətirdiyini zənn etmirdi. RUFUN qızlıq şərəfi Martinin şəxsi hissələrini nəcibləşdirir və bu hissələr ulduzların soyuq bəkarəti zirvəsinə yüksəldirdi. Martin gözlərinin gizli bir qıçılıcıma saçıdığını, bu qıçılıcımın qızın təbiətinin dərinliyinə sirayət etdiyini və orada əks-səda doğurub, yeni atəş yaxdığıni bilsəydi, təəcüb edərdi. Onun baxışları altında özünü itirən, ürəküb həyəcənlanan qız bir neçə dəfə söhbətin ucunu itirmiş və pərişan fikirlərini zor-güclə yenidən toplamışdı. Ruf, adətən, söhbət zamanı çətinlik çəkməzdi və indi, başına nələr gəldiyini anlamayaraq, qət etdi ki, heç bir vaxt belə qərribə bir müsahiblə üz-üzə gəlməmişdir. Ruf təbiətçə çox həssasdı və buna görə də başqa bir mühitdən gəlmiş bu adamın onu utandırmasında heç də qərribə bir şey görmürdü.

O, oğlana necə kömək edəcəyini düşünürdü və buna görə də yenicə söhbəti bu istiqamətə yönəltmək istəyirdi ki, Martin onu qabaqlayaraq, sözə başladı:

– Mən sizdən bir məsləhət almaq istəyirəm, – dedi və qız onun üçün əlindən gələn hər şeyi etməyə hazır olduğunu bildirdikdə sevincindən, az qala, nəfəsi daraldı.

– Yadıңызdadır, mən keçən səfər deyirdim ki, kitablardan, bu cür şeylərin heç birindən danışmağı bacarmıram, mənim cidd-cəhdimdən bir şey çıxmır.

Ancaq o zamandan bəri mən çox şeyi ölçüb-biçmişəm, düşündüyüm bəzi şeylərdən daşınmışam. Kitabxanaya getməyə başladım, oradan hər cür kitab aldım. Lakin onların heç birindən başım çıxmır. Bəlkə, hər şeyi lap əvvəldən başlamağım daha yaxşı olar? Axı mən heç bir vaxt əməlli-başlı oxumamışam da. Mən lap uşaq

yaşarımdan işləməyə məcbur olmuşam, indi isə kitabxanaya getdim, kitablara baxdım, onları vərəqləyib gördüm ki, əvvəllər heç də lazım olan kitablari oxumamışam. Bilirsiniz, lap sizin evinizi götürək: burada olan kitablari hər hansı bir fermada va ya gəminin alt göyər-təsində tapmaq mümkün deyil. Orada başqa kitablari oxuyurlar. Mən də elə o cür kitablari oxumağa alışımışam. Halbuki özümü öymədən deyə bilərəm ki, mən heç də oturub-durduğum adamlar kimi deyiləm, onlara bənzəmirəm. Demək istəmirəm ki, mən başqa matroslardan və kovboylardan yaxşıyam. Burasını da deyim ki, mən kovboy da olmuşam. Ancaq mən, bilirsinizmi, kitablari həmişə sev-mişəm və əlimə düşən kitabı həmişə oxumuşam, buna görə də mənə elə gəlir ki, yoldaşlarımların başı bir cür, mənim başım isə başqa cür işləyir. Ancaq məsələ heç bunda deyil. Bilirsiniz, məsələ bun-dadır ki, mən heç bir zaman sizin ev kimi evlərdə olmamışam. Keçən həftə sizə gəlib, sizi də, ananızı da, qardaşlarımları da gördüm. Eviniz-də hamının, hər şeyin yerində olduğunu görəndə mənim çox xoşu-ma gəldi, mən bütün bunları qabaqlar ancaq kitablarda oxumuş-dum, lakin buradan belə çıxdı ki, kitablari yalan yazmır, aldatmır. Hə də, mənim xoşuma gəldi. Bütün bunlar ürəyimdən keçdi, elə indi də keçir. Mən sizin evinizin havası ilə nəfəs almaq istərdim. İstərdim, ətrafımda kitablari, tablolar və hər cür qəşəng şeylər olsun, adamlar da sakit və yavaşdan danışımlar, təmiz geyinsinlər, onların fikirləri də saf, aydın olsun. Bütün ömrüm boyu mənim nəfəs aldığımlar hava-ya isə mətbəx iyi, spirt qoxusu, söyüş və mənzil kirayəsi haqqında söz-söhbət qarışmışdır. Siz ananızı öpmək üçün ayağa duranda bu, mənə o qədər gözəl göründü ki, elə bil, dünyada bundan gözəl bir şey görməmişdim. Mən isə dünyada az şey görməmişəm və deyə bilərəm ki, həmişə başqalarından daha çox şey görmüşəm. Mən baxmağı çox sevirəm, buna görə də hər hansı bir şeyi dönə-dönə həmişə görmək istəyirəm.

Demək istədiyim, hər halda, bunlar da deyil. Ən başlıcası, bax, budur: mən istərdim ki, sizin burada, bu evdə sürdüyünüz həyata-dək yüksələm. Axı həyat yalnız sərxoşluğa uymaqdan, dava-şavadan, ağır işdən ibarət deyil. İndi qarşıda belə bir məsələ durur: buna necə nail olmalıyam? Nədən başlamalıyam? Mən işdən, çalışmaqdan qorxmuram, bundan danışmalı olsaq, mən deyərdim ki, işdə hamını ötüb-keçərəm. Mənim üçün çətini başlamaqdır, elə ki başladım,

gecəni gündüzə qatıb işləyəcəyəm. Bəlkə, sizinlə bu barədə danışmağım sizə gülünc gəlir? Bilirəm, gərək, öz sorğu-sualımla sizin başınızı ağrıtmayıdım, lakin mənim başqa bir adamım yoxdur ki, ondan soruşum, bəlkə, Arturdan soruşaydım? Bəlkə, mən onun yanına getsəydim, daha yaxşı olardı? Əgər mənim... olsaydı...

O, birdən susdu. Doğrudan da, Arturu sorğu-suala çəkmək lazım gəldiyini və özünü səfehliyə vurduğunu düşünərkən Martinin bütün planı sarsılıb alt-üst oldu. Ruf dərhal cavab vermədi, ləngidi. O, bütün fikir-zikrini ona vermişdi ki, çalışıb Martinin dolaşmaq, mənasız danışmalarını və sadələvh fikirlərini oğlanın gözlərindən oxuduqları ilə bir yerə toplansın, əlaqələndirsin. Qız ömründə bunca sarsılmaz, yenilməz bir qüvvəni əks etdirən gözlər görməmişdi. Oğlanın baxışlarından oxunan bu idi ki, mən hər şeyə qadirem, bu isə onun sözləri işlətməyi bacarmaması ilə uyuşmurdu. Bundan əlavə, qızın öz ağılı o qədər kəskin və düşüncələri elə mürəkkəb idi ki, sadəliyə və səmimiyyətə lazımınca qiymət verə bilmirdi. Bütün bunlara baxmayaraq, bu fikir dolaşığığının özündə də bir qüvvə olduğu hiss edilirdi. Martin onun gözlərində öz zəncirlərini parçalayıb atmağa çalışan bir nəhəngə çevrilirdi. Qız dilə gəlib danışmağa başlayanda çöhrəsindən mehribanlıq yağırdı.

Qız dedi:

– Siz özünüz bilirsiniz, nəyiniz çatışmır. Sizin təhsiliniz çatışmır. Siz gərək lap əvvəldən başlayaydınız, məktəbi qurtaraydınız, sonra isə universitet kursu keçəydiniz.

O, qızın sözünü kəsərək:

– Bunun üçün pul lazımdır, – dedi.

Qız:

– Oho, mən işin bu tərəfini düşünməmişəm! – deyə səsləndi.
– Lakin sizin qohumlarınızdan birisi sizə kömək edə bilməzdimi?

O, inkar əlaməti olaraq başını buladı.

– Mənim atam da, anam da ölüblər. İki bacım var: biri ərddədir, o birisi də, yəqin ki, bu yaxınlarda ərə gedəcək. Bir yığın qardaşım var, mən ən kiçiyiyəm, lakin onlar heç bir vaxt, heç kəsə kömək etməmişlər. Bir də ki qardaşlarımla hamısı çoxdan dağılışıb səadət sorağında dünyanı dolaşır, həm də hərə ancaq öz gücünə arxalanır. Böyük qardaşım Hindistanda ölmüşdür. İki qardaşım indi Cənubi Afrikadadır, üçüncüsü balina ovlayan gəmidə işləyir, dördüncüsü isə, səyyar bir sirkə şəhər-şəhər, kənd-kənd gəzib-dolaşır, özü akrobatdır. Mən də

onun kimi. On bir yaşımdan, anam öləndən bəri, öz əlimin əməyiylə dolanıram. Deməli, hər şeyi mən özüm məktəbsiz-filansız əldə etməliyəm. Yalnız nədən başlamaq lazım gəldiyini bilmək istəyirəm.

– Siz gərək, hər şeydən əvvəl, öz danışığınıza fikir verəsiniz. Siz bəzən çox da dürüst (Ruf “çox qaba” demək istəyirdi, lakin özünü saxladı) danışmırsınız.

Martinin alnına muncuq-muncuq tər gəldi.

– Özüm bilirəm, bəzən elə sözlər işlədirəm ki, onları siz ömründə başa düşməzsiniz. Lakin bu sözləri necə tələffüz etmək lazım gəldiyini, heç olmasa, bilirəm. Mən kitablardan oxuduğum bəzi sözləri beynimdə saxlayıram, lakin onların necə tələffüz olunduğunu bilmirəm, elə buna görə də onları işlətmirəm.

– Məsələ yalnız sözlərdə deyil, nitqin ümumi quruluşundadır. Sizinlə açıq danışmaq olarmı? Siz məndən inciməzsiniz ki?

O, qəlbən qızın xeyirxahlığından razı qalıb:

– Yox, yox! – deyər səsləndi. – Döşəyin gəlsin! Başqa bir adamdan eşitməkdənsə, hər şeyi sizdən eşitməyim mənəim üçün daha yaxşıdır.

– Deməli, belə. Siz çox tez-tez cümləni düzgün qurmursunuz. Ədəbi dildə qəbul olunmamış ifadələr işlədirsiniz. Mən sizin danışığınıza qulaq asanda bir çox şeyə fikir vermişəm, bunları tamamilə tərgitməlisiniz. Lakin sizin üçün qrammatikadan başlamaq daha yaxşı olar. Bu saat sizə bir dərslik gətirim.

Ruf ayağa duranda Martin nəzakət qaydaları haqqında təlimat kitabından oxuyub öyrəndiyi bir qaydanı xatırladı, buna görə də oturduğu yerdən yəndəmsizcəsinə sıçrayıb ayağa qalxdı, lakin elə o andaca qorxuya düşüb fikirləşdi ki, qız elə bilər, mən çıxıb getmək istəyirəm.

Ruf qrammatika dərsliyini gətirdi, öz stulunu onun stulunun yanına çəkdi, Martin isə o dəqiqə fikirləşdi ki, yəqin, ona kömək etmək lazımdır. Qız kitabı açdı, odur ki, onların başları bir-birinə yaxınlaşdı. Bu yaxınlıq Martini elə həyəcanlandırmışdı ki, qızın izahatını çox çətinliklə izləyirdi. Lakin Ruf təsərifin sirlərini izah etməyə başladığıda o, dünyada hər şeyi unutdu. O heç bir zaman təsəriflər haqqında heç nə eşitməmişdi, buna görə də nitqin gizli qanunlarına bu ilk müdaxilə onu məftun etdi. Martin daha da aşağı əyilib kitaba baxmağa başladı və elə bu vaxt birdən-birə qızın saçları oğlanın yanaqlarına toxundu.

Martin İden ömründə yalnız bircə dəfə hüşunu itirmişdi, lakin elə bu vaxt düşündü ki, indi bir daha hüşunu itirəcəkdir. O, təng-nəfəs oldu, ürəyi elə şiddətlə döyünməyə başladı ki, sanki, indicə köksünü partladıb bayıra çıxacaqdı. Qız heç bir vaxt ona bu qədər asanlıqla qovuşulacaq bir xilqət kimi görünməmişdi. Onları bir-birindən ayıran uçurumun üzərindən biranlığa körpü salındı. Lakin buna baxmayaraq, onun duyğuları heç də bayağılaşmadı. Yox, qız onun səviyyəsinə qədər enmədi. Əksinə, Martin özü buludların fəvqünə yüksəldi və ona yaxınlaşdı. Əvvəlki kimi, indi də Martinin məhəbbətində, demək olar ki, dini bir pərəstiş çırpınırdı. Martinin gözüne elə göründü ki, o, nə isə, bir məbədin ən müqəddəs bir guşəsinə soxulmuşdur və buna görə də elektrik cərəyanı kimi, bütün varlığını sızıldadan bu təmasa yol verməmək üçün ehtiyatla başını kənara çəkdi. Lakin Ruf bir şey sezmədi.

SƏKKİZİNCİ FƏSİL

Aradan bir neçə həftə gəlib-keçdi, lakin Martin İden hələ də qrammatikani öyrənməkdə davam edir, nəzakət qaydaları haqqında təlimat kitabını dərinləndirib oxuyub öyrənir və xəyalını arxasınca aparıb hər bir əsəri, az qala, gözüne təpirdi. O, əvvəllər mənsub olduğu dərindən tamamilə uzaqlaşdı. “Lotos” qızları, Martinə nə üz verdiyini başa düşmür və buna görə də Cimi yərbəyərdən sorğu-suala tuturdular, cavan oğlanların çoxu isə sevinirdi ki, o daha Rayligildə düzəldilən yarışlara gəlmir. O, kitabxana xəzinəsində daha bir qiymətli daşqaşa rast gəldi. Qrammatika onun qarşısında dilin əsaslarını açdığı kimi, bu yeni kitab da poeziyanın təməlini təşkil edən qaydaları göstərdi. O, vəznləri, şeirin forma və qanunlarını öyrənməyə başladı və onu məftun edən gözəlliyin necə yarandığını başa düşdü. Ən yeni elmi əsərlərdən birində poeziya təsviri sənəti əsaslandırılırdı. Martin heç bir romanı bu cür maraqla oxumamışdı. Buna görə də onun iyirmi-yaşlı saf, parlaq ağıllı bilik almaq ehtirasından cuşa gəlir, hər şeyi tələbə qavrayışına xas olmayan bir fəallıqla və səylə mənimsəyirdi.

Martin dönüb öz əvvəlki mühitinə: uzaq məmləkətlər, dənizlər, gəmilər, matroslar və küçə qadınları mühitinə baxdıqda həmin mühit

onun nəzərində çox kiçik görünürdü; lakin buna baxmayaraq, özünün müəyyən hüdudları ilə Martinin önündə yenidən açılmış böyük mühitlə təmasda bulunurdu. Onun ağılı hər şeydə instinktiv olaraq, vəhdət axtarırdı, lakin o, bu iki dünyanın, iki mühitin bir-biriylə əlaqədar olduğunu ilk dəfə aydınlaşdırdıqda istər-istəməz təəccüb etdi. O, kitablardan götürülmüş ülvi fikir və duyğular sayəsində nəcibləşirdi. O, indi əmindir ki, Ruf və onun ailəsinin mənsub olduğu kübar dairelərdə bütün kişilər də, bütün qadınlar da məhz bu cür düşüncə və duyurlar. Martin indiyədək nə isə çirkab dolu bir bataqlıqda yaşamışdı, indisə təmiz olub yüksəlmək, ali mühitə düşmək istəyir. Hələ uşaqlıq və gənclik çağlarında onu nə isə qarışıq, dumanlı bir təşviş daim təqib edib üzürdü. O, nəyinsə arxasınca baş alıb gedir, lakin Rufa rast gəlməyincə nə üçün getdiyini özü də anlamırdı. İndisə onun üzgünlüyü şiddətlənib bir xəstəliyə çevrilmiş, o, açıq-aydın və qəti başa düşmüşdü ki, gözəllik, zəka və məhəbbət soruşduğunda gəzirmiş.

O, bu həftələr ərzində Rufa bir neçə dəfə görüşmüş və hər dəfə qızla görüş ona ilham vermişdi. Ruf onun danışdığı dilini və tələffüzünü düzəldir, onunla hesabdən məşğələ keçirdi. Lakin onların söhbətləri yalnız dərs məşğələləriylə məhdudlaşmış qalmırdı. Martin kəsirlərlə, kub köklərlə, qrammatik təhlil və təsriflərlə kifayətlənə bilməzdi, çünki o, həyatda həddindən çox şey görmüşdü, ağılı isə həddindən artıq yetkin idi. Elə anlar olurdu ki, onların söhbətləri tamamilə başqa mövzuların üzərinə gəlib çıxırdı – onlar Martinin təzəcə oxumuş olduğu şeirlərdən, yaradıcılığını Rufun indi öyrənməyə başladığı şairdən danışirdilər. Qız ona öz sevimli misralarını hündürdən oxuduqda isə o, olmazın bir həzz alırdı. O, dünyada heç bir zaman heç bir qadından belə bir səs eşitməmişdi. Qızın danışdığındakı təkcə bir səs kifayət idi ki, Martinin məhəbbəti çağlasın; qızın hər bir sözü onu əsdirirdi. Bu səsin məlahəti, mədəniyyət və mənəvi nəciblik sayəsində əldə edilmiş keyfiyyətləri – çevik, zəngin ahəngi insanı valeh edirdi. O, Rufu dinlərkən vəhşi qəbilə qadınlarının boğazdan gələn səsləri, limanlardakı fahişələrin çıxır-bağırını, fabriklərin fəhlə qadınlarının, öz sinfinə mənsub qadın və qızların qulağa xoş gəlməyən danışığını xatırlayırdı. Elə o saat Martinin xəyalı işə düşür, neçə-neçə qadın obrazı onun beynində canlanır, buna görə də onlarla tutuşdurulduqda Rufun şanı-şövkəti daha parlaq şəfəq saçır. O yalnız qızın səsinə xoşlanmaqla qalmırdı, hədsiz

bir məmnuniyyətlə düşünürdü ki, Ruf oxuduğu kitabların mahiyyətini dərinlən qavrayır və poetik təfəkkürün gözəlliyinə biganə qalmır, dərhal səs verir. Ruf ona “Prinsessa”dan çoxlu parçalar oxumuş və bu zaman o, qızın gözlərini tez-tez yaşlı görmüşdü, çünki qız gözəlliyi incədən-incəyə duyurdu. Belə anlarda ona elə gəlirdi ki, Allaha qədər yüksəlib hər şeyi görür, seyr edir; ona baxarkən və onun səsini dinləyərkən Martin, sanki, həyatın özünü seyr edir və həyatın ən gizli sirlərinə bələd olurdu. Buna görə də hissiyyatın bu zirvələrinə yüksəldikdən sonra Martin anlamağa başlayırdı ki, bu elə məhəbbətdir və məhəbbət dünyada ən böyük bir hissdır. Martin fikirləşdikcə keçmiş həyat səhnələri, bir zamanlar aldığı bütün nəşə, eys-ışrət – qadın nəvazişləri, qumar, cismani mübarizə ehtirası gəlib gözləri önündən keçir və indi varlığına hakim kəsilən duyğulara nisbətən bütün bunlar son dərəcə bayağı və alçaq görünürdü.

Ruf baş verən hadisəni anlamırdı. Onun məhəbbət məsələlərində hələ heç bir təcrübəsi yoxdu. Bildiyi nə varsa, hamısını kitablardan götürmüşdü, kitabları yazan müəlliflərin yaradıcı təxəyyülü isə adi həyat hadisələrini dəyişib, həmişə, nə isə, qeyri-real və gözəl bir şəkllə salır; qızın ağına gəlmirdi ki, bu kobud matrosun onun ürəyinə saldığı qığılıcım günlərin birində alışıcaq, yolunun üstündə hər şeyi yaxıb-yandıran bir alova çevriləcəkdir. İndiyədək o, bu alovdan bir dəfə də olsun, yanmamışdı. Məhəbbət haqqında Rufun təsəvvürləri sırf mücərrəd mahiyyətdə idi, “məhəbbət” sözünün özü isə ona ulduzların munis sayrışmasını, dənizin narın ləpələrini, mülayim bir yay gecəsi səhərə qovuşarkən düşən sərin şəhi xatırladırdı. Onun təsəvvüründə məhəbbət – məhrabanlıq, sədaqət deməkdi, çiçəklərin ətriylə dolmuş və şəfqətli bir asayışdan aşib-daşan toranlıq, sükut içərisində sevgilinin qulluğunda durmaq deməkdi. Ruf məhəbbətin vulkan kimi püskürən fırtınalarından, insan qəlbini yandıran külə çevirən dəhşətli atəşindən bixəbərdi. Onun dünyadakı güclü qüvvələr, öz içərisində gizlənmiş qüvvələr haqqında heç bir təsəvvürü yoxdu, həyatın dərinlikləri xəfif xülya dumanları arxasında itib gedirdi. Atasını ilə anasının ər-arvad kimi, bir-birinə məhraban münasibəti onun üçün məhəbbət aləminin ideali idi; buna görə də Ruf sakit oturub gözləyirdi ki, zaman keçəcək, bir gün gələcək, heç bir həyəcan və sarsıntı keçirmədən sevdiyi adamla dinc, birgə yaşamağa başlayacaqdır.

Beləliklə, qız Martin İdenə yeni bir şey kimi, qəribə, müstəsna bir xilqət kimi baxır, oğlanın onun qəlbində oyatdığı qeyri-adi duyğuları isə bu yenilik və müstəsnalığa bağlayırdı. Bu, təbii idi. Qız heyvanxanada vəhşi heyvanlara baxdıqda və ya fırtınanın təzyiği altında ağacların əyildiyini gördükdə, həmçinin şimşək çaxarkən səksəndikdə eyni şeyləri hiss edirdi. Bu qəbildən olan hadisələrdə nə isə kosmik (böyük) bir cəhət, şübhəsiz, Martinin özündə də kosmik bir xüsusiyyət vardı. O, qıza dənizlərin nəfəsini, ucsuz-bucaqsız torpaqların intəhasızlığını ərməğan gətirmişdi. Tropik ölkələrin istisi onun üzündə dərin izlər buraxmışdı, dəmir kimi möhkəm əzələlərində isə əzəli həyat qüvvəsi çarpırdı. Martinin bədəni, Rufun görüş dairəsinin hüdudları xaricində bilinməz, qəddar insanlar və amansız əməllər dünyasında aldığı yaralardan başdan-başa çapıq-çapıq idi. Bu, hələ əhliləşdirilməmiş bir vəhşi idi, odur ki, qız gizlində bu vəhşinin mütiliyindən razı qalıb qürrələnirdi; Rufun qəlbində bu vəhşini əhliləşdirmək arzusu doğdu. Bu, qeyri-şüuri bir arzu idi, buna görə də Rufun ağına gəlmirdi ki, ondan ən kamil insan hesab etdiyi atasına oxşayan bir şəxsiyyət yaratmaq istəyir. Dünyadan bixəbər olan bu qız başa düşmürdü ki, oğlanın onun qəlbində doğurduğu coşqun hissiyyət məhəbbətdir, elə yenilməz bir qüvvədir ki, kişiylə qadını dünyalardan keçib bir-birinə qovuşmağa sövq edir, maralları hövrə gələrkən bir-birini buynuzlayıb öldürməyə məcbur edir və bütün canlıları birləşməyə, bir-birinə bağlanmağa təhrik edir.

Martinin sürətli irəliləyişi onu son dərəcə təəccübləndirir və əyləndirirdi. Qız Martində ağına belə gətirmədiyi bir qabiliyyətə rast gəlmişdi. Oğlanın bu qabiliyyəti isə münbit torpaqlarda bitən çiçəklər kimi, gündən-günə açılırdı. Qız ucadan ona Brauninqi oxuyur, Martin isə şeirlərin aydın olmayan yerlərini gözlənilməz şəkildə şərh etməklə tez-tez onu heyrətə salırdı. Qız başa düşmürdü ki, oğlanın həyatı və insanları bilməyə əsaslanan şərhləri ara-sıra onunkundan daha düz olurdu. Ona elə gəlirdi ki, Martinin mühakimələri çox sadələvhüdür, halbuki oğlanı ulduzlardan da uzaqlara çəkib aparən xəyalının gücü bəzən onu aludə edirdi; lakin qız onun ardınca haman uzaqlara gedə bilmir və nə isə anlaşılmaz bir qüvvə ilə toqquşacağından qorxaraq, tir-tir əsirdi. Ruf bəzən Martinə royalda havalər çalır, musiqi də onun varlığının ən dərin qatlarına sirayət edirdi; Ruf isə bu dərinlikləri ölçə bilmirdi. Çiçək günəşin şüaları altında açıldığı kimi, Martinin də

musiqi sədalarını dinlərkən qəlbi açılırdı; çox çəkmədi ki, o, matrosların rəqs yığıncaqlarında çalınan musiqinin titrək ritmlərini, qulaq batıran səslərini unudtu və Rufun sevdiyi klassik repertuarı qiymətləndirməyə alışdı. Lakin bütün bunlara baxmayaraq, Vaqnerə nə isə demokratik bir həvəs bəsləyir, xüsusən Rufun izahatından sonra “Tangezyer”in uvertürasından daha çox xoşu gəlirdi. Elə bil ki, bu uvertürə onun həyatını əks etdirən lövhələrə çevrilirdi. Martin üçün öz keçmişi, məhəbbət ilahəsi Veneranın yelkəni leytmotivində təcəssüm edir, Rufu isə o, səyyahların xoru ilə əlaqələndirirdi; belə görünürdü ki, Vaqnerin təraneləri onu öz qanadlarında xəyali ruhlar səltənətinə aparır; bu səltənətdə isə xeyirlə şər əzəli qovğadadır.

Martin bəzən suallar verirdi, buna görə də birdən qıza elə gəlirdi ki, özü də musiqini yanlış başa düşür. Ancaq qız oxuyarkən o heç nə soruşmurdu. O, hörmətlə, pərəstişlə susaraq, Rufun təmiz zil sopranosunu dinləyir və ona elə gəlirdi ki, qızın könlündən axıb gələn təraneləri eşidir. Yenə də təzad təşkil edən özgə həyat səhnələrini – fabriklərin cırcı, ciyiltili səslə oxuduqları mahnıları və liman meyxanalarında acı dil, kefli qadınların xırıltılı ulaşmalarını xatırlayırdı. Martin üçün çalib-oxumaq qızın xoşuna gəlirdi. Əslində, qız canlı insan qəlbinə ilk dəfə rast gəlirdi; həm də bu aləm elə yumşaq və tez təsirə uyan idi ki, onu müəyyən formaya salmaq başdan-başaya ləzzətli. Rufa isə elə gəlirdi ki, Martinin mənəvi aləmini formaya salır və buna görə də həmin işi ən nəcib niyyətlərlə görürdü. Bundan əlavə, Martinlə bir yerdə olmaq Rufun xoşuna gəlirdi. Martin daha onu qorxutmurdu. Əvvəllər qız oğlanın önündə deyil, birdən-birə öz könlündə doğan nə isə başqa bir şey önündə, doğrudan da, qarışıq bir qorxu keçirirdi, lakin indi bu qorxu hissi keçmişdi. Qız özü də sezmədən Martinə müəyyən dərəcədə yiyə durmağa başlamışdı. Digər tərəfdən, Martin onu canlandırır, həyata qaytarırdı. Qız universitet məşğələsinə həddindən çox vaxt sərf edirdi və buna görə də aydındır ki, onun üçün bəzən tozlu kitablardan ayrılmaq və Martinin ilklərinə işləmiş dəniz küləyinin sərin cərəyanına baş vurmaq faydalı idi. Qüvvə! Bəli, ona qüvvə lazımdı, oğlan isə alimcənablıq edib, öz tükənməz qüvvə ehtiyatını onunla bölüşürdü. Onunla bir otaqda olmaq, qapının ağzında onu qarşılamaq artıq Ruf üçün dərinlən, bütün köksüylə nəfəs almaq deməkdi. Martin getdikdən sonra isə Ruf ikiqat qüvvə ilə kitablara girişirdi.

Ruf, Brauninqi çox gözəl bilirdi, lakin heç bir zaman ağına gəlməmişdi ki, insan könü ilə əylənmək təhlükəlidir. Onun Martine qarşı marağı nə qədər artırdısa da, oğlanın həyat tərzini dəyişməyi bir o qədər şiddətlə arzu edirdi.

Bir gün onlar qrammatika ilə də, hesabla da, poeziya ilə də lazımınca məşğul olduqdan sonra Ruf söz açıb dedi:

– Lap Mister Betleri götürün. Əvvəllər nədən yapışırmışsa, əli boşa çıxarmış, bəxti gətirmirmiş. Onun atası bankda kassir işləmiş, lakin bir neçə il xəstə yatdıqdan sonra Arizonada vərəmdən ölmüş, belədiklə də, o zamanlar, sadəcə Çarlz Betler adlandırılan indiki mister Betler tək-tənha qalmışdı; onun atası Avstraliyada anadan olmuş, buna görə də, təbii ki, Kaliforniyada qohum-qardaşı yox imiş. Mister Betler mənə bir neçə dəfə bundan danışmışdır. O deyirdi ki, mətbəyə işə girmiş və ilk vaxtlar həftədə üç dollar qazanmışdır. İndi isə onun illik gəliri otuz min dollardır. O, bunu necə əldə etmişdir? O, namuslu olmuş, zəhməti sevmiş və pulun qədrini bilməmişdir. Mister Betler, adətən, cavan oğlanların çox sevdiyi əyləncələrə uymamışdı. O, nə cür məhrumiyət bahasına olursa olsun, hər həftə bir qədər pul geriye atmağa qərar vermiş, bu qaydaya əməl etmişdir. Əlbəttə, aradan çox keçməmiş üç dollardan daha artıq zəhməthaqqı almağa başlamış və qazancı artdıqca ehtiyatı da artmışdır. Gündüzləri işləmiş, işdən sonra isə axşam məktəbində oxumuşdur. O, həmişə gələcəyi düşünmüşdür. Sonra axşam kurslarına davam etməyə başlamışdır. O, on yeddi yaşında ikən müəttib olmuş və yaxşı maaş almışdır, lakin şöhrətpərəst olduğuna görə “Bir parça halal çörəyim var – bəsdir”, – deyər düşünməmiş, mənsəbə çatmaq istəmiş və gələcək xatirinə hər cür qurban verməyə hazır olmuşdur. O, vəkil olmağı qərara almış və atamın kontorunda, fikir verirsinizmi, həftədə dörd dollara kuryerlik etməyə başlamışdır. Lakin o, qənaətcil olmağı öyrənmiş və hətta bu dörd dollardan belə ayırıb yığmağı bacarmışdır.

Ruf nəfəsini dərmək və Martinin bu söhbətə necə baxdığını bilmək üçün biranlığa sözünə ara verdi. Martinin üzündə mister Betlerin taleyinə qızgın bir maraq əks olunurdu, lakin qaşları bir azca çatılmışdı.

O:

– Yəqin, bir qədər çətinlik çəkib, – dedi. – Həftədə dörd dollar! Bu pulla çox da əl-qol açə bilməzsən. Mənim özüm mənzilə və yeməyə həftədə beş dollar verirəm, buna baxmayaraq, Allaha and

olsun ki, yaxşı bir gün görmürəm. Yəqin, o, it kimi yaşamışdır. Yemək-
içməyi də, görünür ki...

Qız onun sözünü kəsərək:

– O, pilotədə özünə xörək hazırlayırmış, – dedi.

– Yəqin ki, balıqovlayan gəmilərdəki matroslar kimi yemək-içməyinə
çox pis baxmışdır, bu da o deməkdir ki, bundan da pis ola bilməz.

Qız coşqunluqla səslənib:

– Lakin bir görün indi nələri vardır! – dedi. – Axı o, indi cavan-
lıqda dözdüyü bütün məhrumiyyətlərin əvəzini birə-beş çıxı bilər.

Martin sınaqçı nəzərlə ona baxdı. Sonra etiraz edərək dedi:

– Bilirsiniz, nə var. Sizin mister Betler, mənəcə, həyatdan daha
ləzzət ala bilmir. Aradan gəlib-keçmiş illərdə yemək-içmək sarıdan
o qədər korluq çəkmişdir ki, indi, ehtimal ki, mədəsi xarab olmuş-
dur, heç bir şeyə yaramır.

Qız onun baxışlarına tab gətirməyib gözlərini çəkdi.

– Mərc gəlirəm ki, onun katar xəstəliyi var.

Qız razılaşıaraq:

– Hə, – dedi, – lakin...

Martin sözünə davam edərək:

– Bir də, yəqin ki, qoca yapalaq kimi acıqlı və qaraqabaqdır,
otuz min dollardan isə heç də ürəyi açılmaz. Yəqin ki, ətrafındakı
adamlar deyib-güləndə onun xoşu gəlmir, onlara baxa bilmir. Belə-
dir, yoxsa yox?

Qız təsdiq əlaməti olaraq başını tərpətdi və tələsik izahat ver-
məyə başladı:

– Lakin bu, ona heç lazım da deyil. O, təbiətən qaradınmız və
ciddi bir adamdır. O, həmişə belə olmuşdur.

Martin:

– Bir gəl olmasın! – deyərək səsləndi. – Həftədə üç, ya dörd dollara
dolanan adam bundan yaxşı olmaz; cavan oğlan özü bişir-düşür
eləyir ki, pul yığınsın! Gündüzlər işləyir, gecələr oxuyur, bircə onu bilir
ki, əlləşib-vuruşsun, bir dəfə də olsun, əylənmiş, heç bir vaxt gəz-
məyə çıxmır, bəlkə, heç gəzməyə necə çıxarlar, onu da bilmir. Oho!
Bu otuz min onun əlinə çox gec gəlmişdir.

Martinin canlı təsəvvürü bu qənaətçil oğlanın həyatını dərhal
bütün təfərrüatı ilə, həmçinin son nəticədə onu ildə otuzminlik gəlirə
gətirib çıxaran məhdud həyat yolunu gözləri qarşısında canlandırdı.

Çarlz Betlerin bütün düşüncə və hərəkətləri, ekranda olduğu kimi, onun gözləri önündən gəlib keçdi. Martin əlavə edərək dedi:

– Bilirsiniz, nə var, mənim ona, sizin mister Betlərə, yazığım gəlir. O zamanlar çox cavan olmuş və özü də başa düşməmişdir ki, həmin otuz minin xatirinə özünün bütün həyatını özündən oğurlamışdır. İndi isə həmin otuz mindən heç bir fərəh duymur. Onda dala atdığı on sentə, tutaq ki, uşaqlıqda nabat, ya qoz, ya da balkona bilet ala bilərdisə, indi bu otuz minə onları da ala bilməz.

Martinin bu cür mühakimələri həmişə Rufu bir qədər heyrətə gətirirdi. Bu, qız üçün nəinki yeni bir şey idi və onun baxışlarına uyğun gəlmirdi, həm də bu mühakimələrdə müəyyən bir həqiqət olduğunu o, dumanlı da olsa, başa düşürdü; həmin həqiqət dünya haqqında Rufun bütün təsəvvürlərini alt-üst edə bilər və ya əsaslı şəkildə dəyişdirərdi. Qızın iyirmi dörd yox, on dörd yaşı olsaydı, bəlkə də, Martinin təsiri altında öz əqidəsini, baxışlarını dəyişərdi. Lakin qızın iyirmi dörd yaşı vardı və bundan əlavə, o, təbiəti etibarilə, mühafizəkardı, bir də ki doğulub böyüdüyü mühitin həyat və təfəkkür tərzinə həddindən artıq alışmışdı. Düzdür, söhbət zamanı Martinin orijinal mühakimələri bəzən onu təntidirdi, lakin qız bunları oğlanın şəxsiyyət və taleyinin orijinallığı ilə izah edir, tez-tələsik xatirindən silib atmağa çalışırdı. Ançaq buna baxmayaraq, Ruf onunla razılaşmasa da, danışarkən oğlanın səsindəki inam, gözlərinin parlılığı və üzünün ciddi ifadəsi həmişə qızı həyəcanlandırır və ona doğru cəzb edirdi. Qızın ağılına belə gəlmirdi ki, ona yabançı olan bir aləmdən gəlmiş bu adam ara-sıra onun dərrakəsi üçün həddindən artıq dərin olan və görüş dairəsinin hüdudlarını aşıb kənara çıxan fikirlər söyləyir. Bu görüş dairəsinin hüdudlarından kənar qız dünyanı təsəvvürünə gətirə bilmirdi, lakin məhdud ağıllı adamlar məhdudluğu yalnız başqalarında görürlər. Beləliklə, qız öz görüş dairəsini çox geniş hesab edir və hər dəfə Martinlə öz arasında fikiraynılığı başlananda buna oğlanın məhdudluğunun nəticəsi kimi baxır, hadisələrə öz gözləriylə baxmağı ona öyrətməyi və onun görüş dairəsini genişləndirib özününkünə çatdırmağı arzulayırdı. Ruf:

– Dayanın, mən hələ sözümlü qurtarmamışam, – dedi. – Mister Betler, atamın dediyinə görə, az rast gəlinən bir qeyrət və səylə çalışmış. O, həmişə başqalarından öz qeyri-adi iş qabiliyyəti ilə seçilmiş, işə heç vaxt gecikməmiş, əksinə, çox tez-tez vaxtından

əvvəl gələrmiş. Lakin buna baxmayaraq, vaxta da qənaət etmək yolunu tapıbmiş, özünün hər boş dəqiqəsini elmə sərf edirmiş. O, mühasibatı, makinada yazmağı öyrənmiş, stenoqrafiya dərsi almış və bunun əvəzində gecələr öz müəlliminə, təcrübəyə ehtiyacı olan məhkəmə xəbərləri yazan müxbirə mətnlər diktə etmişdir. Aradan bir az keçmiş o, kuryerdən dönüb klerk olmuş və müəyyən mənada, tayı-bərabəri olmayan bir adama çevrilmişdir. Mənim atam onun əsl qiymətini vermiş və görmüşdür ki, bu adamın böyük gələcəyi vardır. O, atamın məsləhətiylə hüquq məktəbinə girmiş, vəkil olmuş və kontora artıq kiçik orta qifətiylə qayıtmışdır. Bu, görkəmli adamdır. O, Birləşmiş Ştatların senatında təklif olunan yerdən indiyədək bir neçə dəfə imtina etmişdir, istəsəydi, Ali məhkəmənin üzvü olardı. Belə bir həyat yolu bizim hamımıza ilham verməlidir. Bu həyat sübut edir ki, inadkar və iradəli adam tay-tuşlarından çox yüksəklərə qalxa bilər.

Martin İden tamamilə səmimi bir şəkildə razılaşaraq:

– Hə, o, görkəmli adamdır, – dedi.

Bütün bunlara baxmayaraq, qızın söhbətində nə isə onun həyat və gözəllik haqqında təsəvvürlərinə uyğun gəlmirdi. O, mister Betlerin dözdüyü məhrumiyət və məşəqqətləri heç bir vəchlə lazımcaca doğrulda bilmirdi. Əgər mister Betler bu məhrumiyət və məşəqqətlərə qadına məhəbbət xatirinə və ya gözəlliyə məftunluq naminə dözsəydi, Martin onu başa düşərdi. Məhəbbət dəlisi olan bir gənc ildə otuz min dollara görə deyil, bir öpüşə görə canını verə bilərdi! Mister Betlerin çatdığı mənsəbdə nə isə mərhəmət doğuran, misikin, xırda bir cəhət vardı. Otuz min dollar, əlbəttə, yaxşı puldur, lakin katar xəstəliyi və həyatın nemətlərindən şad-xürrəm ola bilməmək onun qiymətini heçə endirirdi.

Martin bu mülahizələrinin çoxunu açıb Rufa dedi və bununla da, qızı bir daha bu qənaətə gətirdi ki, oğlanı yenidən tərbiyə etmək işiylə məşğul olmaq lazımdır. Rufda səciyyəvi bir fikir məhdudluğu vardı; bu, elə bir fikir məhdudluğu idi ki, insanları yalnız öz irqlərinin, dini və siyasi əqidələrinin münasib və dürüst olması, dünyanı başına götürmüş qalan adamların özlərindən qat-qat aşağıda durması əqidəsinə gətirib çıxarırdı. Bu, elə bir fikir məhdudluğu idi ki, qədimlərdə yaşamış qoca yəhudini anadan qadın doğulmadığına görə Allaha şükür etməyə təhrik edirmiş, indi isə din təbliğatçıları öz

Allahını bütün insanlara sırmaq üçün yer üzünü qarış-qarış gəzib dolanmağa məcbur edir. Eyni fikir məhdudluğu Rufa belə bir arzu təlqin edirdi ki, tamamilə başqa həyat şəraitində böyümüş bu adamı götürsün və öz dairəsinə mənsub adamların timsalı əsasında yenedən yaratsın.

DOQQUZUNCU FƏSİL

Martin İden dəniz səfərindən qayıdıb, bir aşıq səbirsizliyi ilə tələsik Kaliforniyaya çatmaq istəyirdi. O, səkkiz ay bundan əvvəl, var-yoxunu xərcleyib Solomon adalarının naməlum bir yerində basdırılmış xəzinəni axtarmağa gedən gəmiyə işə girmişdi. Uzun və əbəs axtarışlardan sonra bu təşəbbüsün baş tutmadığı etiraf edilmişdi. Avstraliyada gəminin heyətiylə haqq-hesab çürüdülmüş, Martin isə San-Fransiskoya gedən gəmiyə dərhal işə girmişdi. Bu səkkiz ayda o, quruda daha çox qalmaq üçün nəinki yalnız lazımınca pul qazanmış, həm də, bundan əlavə, həmişə vaxt tapa bildiyi məşğələlərində xeyli irəliləmişdi.

Martinin iti ağılı vardı; bir də ki fitri tərsliyi və Rufa olan məhəbbəti də ona kömək edirdi. O, Rufadan aldığı qrammatika dərsliyini bir neçə dəfə dərinədən öyrənmiş və nəhayət, fənni əsaslı surətdə qavramışdı. O, indi matrosların danışdığındakı yanlışlıqları sezir, sözləri tələffüz edərkən və cümlə qurarkən onların buraxdıqları səhvləri ürəyində düzəldirdi. Martin sevinclə sezirdi ki, qulağı sözə çox həssas olmuş və özündə xüsusi olaraq qrammatikanı duyma qabiliyyəti yaranmışdır. Adət etmədiyindən, bəzən özü də çaşıb qeyri-ixtiyari olaraq, yanlış ifadələr işlətdiyinə baxmayaraq, danışq dilindəki hər cür nöqsan, saxta bir akkord kimi, ona pis təsir edirdi. Görünür, ifadə nöqsanlarından birdəfəlik yaxasını qurtarmaq üçün Martinə vaxt lazımdı.

O, qrammatikanı axıra çıxıb, lüğətdən yapışdı və öz söz ehtiyatına gündə iyirmi söz əlavə etməyi bir qanun kimi qəbul etdi. Bu, çox da asan bir iş deyildi. O, növbədə və ya sükan arxasında durarkən öyrəndiyi sözləri təkrar edir və onları əməlli-başlı, dürüst tələffüz etməyə çalışırdı. O, Rufun bütün nəsihətlərini xatırlayırdı və aradan bir az keçmiş göürdü ki, ingiliscə zabitlərin özlərindən də, bütün bu macərəyə pul

qoyan, kayutlarda oturmuş centlmenlərdən də daha təmiz və dürüst danışmağa başlamışdır; oğlan, təbii ki, buna təəccüb edirdi.

O, baliqların kimi ifadəsiz gözləri olan norveçli kapitanda təsadüfi olaraq Şekspirin külliyyatını gördü. Təbii ki, kapitan bu əsərləri bir dəfə də olsun, vərəqləməmişdi; Martin isə kapitanın alt paltarlarını yumağa razılıq verib, həmin qiymətli kitablardan istifadə etməyə icazə aldı. O, faciələrin, xüsusilə, xoşuna gələn ayrı-ayrı parçalarını asanlıqla yadında saxlayırdı və bir müddət Şekspirə o qədər valeh olmuşdu ki, bütün aləmi Yelizaveta teatrı obrazlarında və formalarında təsəvvür edir, fikirləri isə öz-özlüyündə qafiyəsiz şeir məcrasına düşürdü. Bu, Martinin eşidib-qavramaq qabiliyyəti üçün faydalı bir məşq olmuş və onun danışığına bir çox köhnəlmiş, az-az işlənən ifadələr gətirdiyinə baxmayaraq, ona ingilis dilinin nəcibliyinə qiymət verməyi öyrətmişdi.

Martin bu səkkiz ayı səmərəli keçirmişdi. O, öz söz və fikir ehtiyatını daha da zənginləşdirmiş, özünə isə daha yaxşı bələd olmuşdu. O, bir tərəfdən, ağır-fağır öz nadanlığını başa düşüb etiraf edir, digər tərəfdən isə, özündə böyük qüvvələr duyurdu. O, özü ilə yoldaşları arasındakı böyük fərqi görür, anlayırdı ki, bu fərq nailiyyətlərdən daha çox qarşıdakı imkanlardadır. Onun gördüyü işi yoldaşları da görə bilərdi, lakin nə isə daxili bir hissə ona deyirdi ki, o daha çox şeyə qadirdir. O, dünyanın gözəlliyini son dərəcə iti bir həssaslıqla qavrayır və istəyirdi ki, özü ilə birlikdə Ruf da bu gözəlliyi seyr edib həzz alsın. O, Rufa Sakit okeanın əzəmətini təsvir etməyi qət etdi. Bu fikir Martinin qəlbində coşqun bir yaradıcılıq arzusu doğurdu; o, dünyanın gözəlliyini təkcə Rufa bildirməklə kifayətlənmək istəmədi. Buna görə də birdən-birə ağına parlaq bir fikir gəldi: əsər yazacaqdır. O, elə adamlardan biri olaçaqdır ki, dünyaya o adamların gözlərilə baxır, onların qulaqları ilə eşidir, qəlbləriylə duyur. O, Şekspir kimi hər şey: şeir də, nəsr də, roman da, oçerk də, pyes də yazacaqdır. Əsl karyera budur, bundan əlavə, bu yol birbaşa Rufun qəlbinə gedir. Axı ədiblər dünyanın nəhəngləridirlər; ildə otuz min dollar gəliri olan və istəsəydi, Ali məhkəmənin üzvlüyünə keçə bilən mister Betler hara, bu nəhənglər hara!

Başında təzəcə doğmuş bu fikir Martinin bütün varlığına hakim kəsildi və o, San-Fransiskoya dönərkən bütün yolu, sanki, yuxuda keçdi. O, öz qüvvəsini anladığından və hər işə qadir olduğunu

duyduğundan xumar olmuşdu. Dünya adlanan böyük okeanın qulaq cingildədən yalqızlığı içərisində hadisələr perspektiv kəsb etmişdi. O, ilk dəfə olaraq, Rufu da, onun içərisində yaşadığı mühiti də aydınca gördü. Bu mühit onun üçün hiss edilən, konkret bir formaya büründü; o, həmin mühiti, sanki, əlində tutar, dörd bir yana çevirib nəzərdən keçirə bilərdi. Bu mühitdə bir çox şeylər anlaşılmaz və dumanlı idi, lakin Martin təfərrüata yox, ümumi bütöv mənzərəyə baxır və eyni zamanda bütün bunları ələ keçirmək üsulunu görürdü. Yazmaq! Bu fikir atəş kimi onu yandırır-yaxırdı. O, evə qayıtdıqdan sonra dərhal yazmağa başlayacaqdır. Hər şeydən əvvəl, dəfinə axtaranların səfərini təsvir edəcəkdə. Sonra hekayəsini, Rufa bu bərdə bir söz demədən, San-Fransiskoda çıxan jurnallardan birinə göndərəcəkdir. Qız isə onun adını mətbuat səhifələrində gördükdə həm heyrət edəcək, həm də sevinəcəkdir. O eyni zamanda həm yaza, həm də oxuyub öyrənə bilər. Axı bir gecə-gündüzdə iyirmi dörd saat vardır. O, yenilməzdir, çünki çalışdığı bacarıq, buna görə də bütün qalalar onun önündə dayana bilməyərək uçub dağılır. O daha adi bir matros sifətilə dənizlərdə üzməli olmayacaqdır; o, birdən özünə gəmi aldığı gözləri qarşısına gətirdi. Axı öz şəxsi gəmiləri olan yazıçılar var. O, özünü cilovlayaraq düşünürdü: əlbəttə, müvəffəqiyyət dərhal əldə edilmir, oxuyub öyrənməyini davam etdirmək üçün ilk vaxtlar öz yazıları ilə, heç olmasa, kifayət qədər pul qazansa, bu da pis deyil. Gələcəkdə isə çox, qeyri-müəyyən bir vaxt keçdikdən, Martin təlimi başa vurduqdan və hazırladıqdan sonra böyük əsərlər yazacaq, adı da dildən-dilə düşəcəkdir. Lakin bundan da vacib, ən vacib şeylərdən intəhasız dərəcədə vacib odur ki, yalnız o zaman, nəhayət, Rufa layiq olacaqdır. Şöhrət yaxşı şeydir, lakin Martin bu xəyalları öz ürəyində şöhrət xatirinə yox, Rufun xatirinə bəsləyib yaşadırdı. O, şöhrət axtaran deyildi, yalnız məhəbbətdən dəli-divanə olmuş bir gəncdi.

Martin cibi pulla dolu Okləndə qayıdıb, yenə Bernard Higginbotamın evindəki daxmasına çəkildi və işə başladı. O, səfərdən qayıtdığını Rufa xəbər vermədi, yalnız dəfinə axtaranlar haqqında oçerkinini yazıb qurtardıqdan sonra qızın yanına getməyi qət etdi. Varlığını bürüyən yaradıcılıq həyəcanı bu möhlətə dözməkdə ona kömək edirdi. Bundan əlavə, Martinin yazdığı hər bir cümlə qızı ona daha da yaxınlaşdırırdı. O, oçerkinin həcmi bilmirdi, lakin "San-Fransisko icmalçısı"na bazar günü buraxılan əlavədə çap olunmuş ikisəhifəlik

oçerkdəki sözləri saydı və bunu əldə əsas götürməyə qərar verdi. Martin ara vermədən işləyərək, üç günün içərisində oçerkinə qurtardı, sonra asan oxunsun deyə, iri-iri hərf-lərlə, diqqət edə-edə onun üzünü köçürdü və elə işin bu yerində birdən-birə kitabxanadan aldığı ədəbiyyat dərsliyindən öyrəndi ki, sən demə, dünyada abzaslar və dırnaqlar da varmış! O isə heç bunu ağına da gətirməmişdir! Martin elə həmin saat oturub, daim dərsliyə baxa-baxa oçerkinin üzünü yenidən köçürməyə başladı və bir günün içərisində inşa yazı haqqında o qədər məlumat aldı ki, adı məktəbli onu bir ildə də ala bilməzdi. O, ikinci dəfə oçerkinin üzünü köçürdükdən və əlyazmasını ehtiyatla lülələdikdən sonra qəfildən bir qəzetdə yeni başlayan müəlliflər üçün qaydaları oxudu. Həmin qaydalarda deyilirdi ki, əlyazmasını lülələmək olmaz və vərəqin yalnız bir kənarında yazmaq lazımdır. O, hər iki qaydanı pozmuşdu. Lakin daha bir xəbər də oxuyub öyrəndi ki, ən yaxşı jurnallarda kiçik bir sütuna görə on dollar verirlər. Martin üçüncü dəfə əlyazmasının üzünü köçürərəkən hey on sütunu on dollara vurur və bununla da özünə təsəlli verirdi. Hər dəfə eyni nəticə – yüz dollar alınır və buna görə də Martin qət etdi ki, bu, matros xidmətindən qat-qat faydalı işdir. Əgər o, dalbadal iki dəfə çaşmasaydı, hekayə üç günün içərisində hazır olardı. Üç gündə yüz dollar! Bu qədər pul qazanmaq üçün Martin gərək üç ay dənizləri gəzib dolaşaydı. Əgər yaza bildiyin halda, ağır-əziyyətli matros işinə dözürsənsə, deməli, səfeh-sən. Lakin Martinin gözündə pulun bir o qədər də qiyməti yoxdu. Pulun üstünlüyü yalnız onda idi ki, boş vaxtı olurdu, abırlı bir kostyum almağa imkan tapırdı; bütün bunlar isə, küll halında götürüldükdə, Martini, onun həyatını alt-üst edib, bu həyatı ilham qaynağına çevirən boylubuxunlu solğun qıza yaxınlaşdırmalı idi.

Martin əlyazmasını iri bir zərfə qoydu, zərfin ağzını bağladı və “San-Fransisko icmalçısı”nın redaktoruna göndərdi. Ona elə gəlirdi ki, redaksiyaya göndərilən bütün yazılar dərhal nəşr edilir. Buna görə də oçerki cümə günü göndərdiyindən onun bazar günü çıxacağını gözləyirdi. Özünün qayıtması barədə Rufa bu şəkildə xəbər çatdırmaq daha xoş olar. O elə bu bazar günü Rufun yanına gedəcək. Bununla belə, onun başına daha yeni bir fikir gəlmişdi. Oğlan uşaqları üçün macərə səpkisində hekayə yazıb “Gəncliyin yol yoldaşı” həftəliyinə göndərmək istədi; həm də bu fikir Martinə son dərəcə əlverişli, doğru,

ağıllı və eyni zamanda böyük iddiadan xali bir fikir kimi göründü. O, qıraətəxanaya getdi və “Gəncliyin yol yoldaşı”nın bir neçə komp-
lektini gözdən keçirdi; məlum oldu ki, bu həftəlikdə böyük hekayə və
povestlər hissə-hissə nəşr olunur, hər hissə, təqribən, üç min sözdən
ibarət olur. Hər povest beş, hətta bəziləri isə dalbadal yeddi nömrədə
nəşr edilir; Martin də bu mülahizələri əsas götürməyi qət etdi.

Bir dəfə Martin balinaovlayan gəmidə Arktikaya səfər edirdi;
səfər üç il davam etməli idi, lakin yarım ildən sonra qurtardı, çünki
gəmi fəlakətə uğramışdı. Martində qızgın xəyal olduğuna baxmaya-
raq, ürəyində həqiqətə böyük eşq bəsləyirdi və buna görə də yalnız
bildiyi şeylərdən yazmaq istəyirdi. O, balina ovunu çox gözəl bilirdi
və faktik materiallara əsaslanaraq, hekayəsini iki yeniyetmə oğlan
uşağının uydurulmuş sərgüzəştlərindən başlamağı qərara aldı. Bu,
çətin deyildi; Martin cümə ertəsi axşam üç min sözdən ibarət olan
birinci hissəni yazıb qurtarmış, bununla da, Cimə böyük kef vermiş
və mister Higginbotamın ailədə peyda olmuş “cızma-qaraçı” haq-
qında məsxərəylə danışib söz atmasına səbəb olmuşdu.

Martin susur və yalnız məmnuniyyətlə düşünürdü ki, yeznəsi
“İcmalçı”nın bazar günü nömrəsini açıb dəfinə axtaranlar oçerkini
oxuyanda heyrətə gələcəkdir. O, bazar günü səhər tezdən qəzeti
götürmək üçün baş qapıya özü düşüb getdi.

O, nömrəni bir neçə dəfə diqqətlə nəzərdən keçirdi, sonra büküb
yerinə qoydu, ürəyində sevindi ki, özünün ilk yazıçılıq təşəbbüsü
haqqında kimsəyə bir söz deməmişdir. Aradan bir az keçdikdən
sonra fikirləşib bu qərara gəldi ki, hekayənin mətbuatda çıxması
günü barədə səhvə yol vermişdir. Bundan əlavə, onun oçerkində
aktual heç bir şey yoxdu və ehtimal ki, redaktor əvvəlcə ona öz
mülahizələrini yazmaq qərarına gəlmişdi.

Səhər yeməyindən sonra yenə povestlə məşğul oldu. Lüğətə
və ya ədəbiyyat dərsləyinə nəzər salmaq üçün çox tez-tez işinə ara
verdiyinə baxmayaraq, sözlər Martinin qələmindən ardı-arası kəsil-
mədən axıb tökülürdü. O, bəzən bu fasilələr zamanı yazdığı fəsli
dönə-dönə oxuyur, özünə təsəlli verərək düşünürdü ki, böyük yara-
dıçılıq işindən ayrılrsa da, əvəzində, bu müddətdə yazmaq qayda-
larını mənimsəyir, həm də öz fikirlərini ifadə və izah etməyi öyrənir.
O, şər qarışana qədər yazır, sonra kitabxanaya gedir və axşam saat
ona kimi, yəni kitabxana bağlanana kimi həftəlik və aylıq jurnalları

töküb araşdırırdı. Onun bu həftə üçün tutduğu proqram belə idi. O, hər gün üç min söz yazır və hər axşam kitabxanaya gedib jurnalları vərəqləyir, nəşirlərə hansı şeirlərin, povestlərin, hekayələrin xoş gəldiyini aydınlaşdırmağa çalışırdı. Bir şeyə şübhə yoxdu: o, saysız-hesabsız yazıçıların yazdıqlarının hamısını yazmağa qadirdi. Hətta daha irəli gedib deyirdi: mənə vaxt verin, onda elə şeylər yazım ki, siz ömrünüzdə onları yaza bilməmişiniz və bilməyəcəksiniz; qonolarlar haqqında “Kitab bülleteni”ndəki məqaləni oxuyanda ürəyi açıldı; həmin məqalədə deyilirdi ki, Kiplinq hər sözə bir dollar alır, yeni başlayan yazıçılara isə (bu, Martini, xüsusilə, maraqlandırır) birinci dərəcəli jurnalda hər sözə görə azı iki sent verirlər. Şübhəsiz ki, “Gəncliyin yol yoldaşı” birincidərəcəli jurnaldı və beləliklə də, gündə yazdığı hər üç min sözə görə altmış dollar almalı idi, bu isə dənizdə qalan matrosun ikiaylıq qazancıdır.

O, cümə günü axşam povestini yazıb qurtardı. Povestdə düz iyirmi bir min söz var idi. Hər sözə iki sent hesabından belə götürsən, Martin gərək dörd yüz iyirmi dollar alaydı. Bir həftə davam edən işə görə heç də pis qazanc deyildi. Hələ ömründə onun əlinə birdən bu qədər pul gəlməmişdi. O hətta bu qədər pulu nəyə və necə xərcləmək mümkün olduğunu da başa düşə bilmirdi. Axı bu, çox gəlirli bir sənətdir! Gözəl günlər keçirmək üçün tükənməz bir mənbədir! O geyinib-kecinməyə, bir çox qəzet və jurnallara abunə yazılmağa, indi dalınca hər dəfə tələsik kitabxanaya getməli olduğu bütün lazımlı məlumat kitablarını almağa qərar verdi. Lakin buna baxmayaraq, dörd yüz iyirmi dollardan yenə də çoxlu pul artıq qalırdı. O, nəhayət, Hertruda üçün xidmətçi tutmaq və Meriyenə velosiped almaq qərarına gəlməyincə qalan məbləğdən necə istifadə etmək məsələsi üzərində baş sındırırdı.

Martin qalın əlyazmasını “Gəncliyin yol yoldaşı” redaksiyasına yolladı və cümə ertəsi axşam inci ovu haqqında oçerkin planını ətraflı surətdə götür-qoy etdikdən sonra Rufgilə getdi. O, qabaqca telefonla Rufa zəng çaldı və qızın özü onun qabağına çıxdı. Elə həmin dəqiqə Martinin aşıladığı tanış qüvvə və sağlamlıq duyğuları qızı çulğadı. Adama elə gəlirdi ki, bu qüvvə qıza da sirayət edir, qızgın dalğa onun damarlarına yayılır və həyəcandan onu tir-tir əsməyə məcbur edir. O, qızın əlinə toxunanda və mavi gözlərinin içinə baxanda pörtüb pul-pul oldu, lakin Ruf bunu sezmədi, çünki Martin səkkiz ay günün

altında qalmış, üzü yanıb qapqara qaralmışdı. Lakin yaxalığın oğlanın boynunda sürtüb açdığı zolağı gün qarası da gizlədə bilməmişdi. Odur ki, Ruf bunu görən kimi təbəssümünü zorla saxladı. Lakin Ruf Martinin kostyumuna baxanda daha gülümsəməyə həvəsi də qalmadı. Bu dəfə şalvar lap onun əyninə idi, onu yamanca tuturdu; bu, Martinin sifarişlə tikilmiş ilk kostyumu idi; Martin isə bu kostyumda daha boy-buxunlu və zərif görünürdü. Bundan əlavə, oğlanın əlində kepka əvəzinə, yumşaq bir şlyapa vardı; qız dərhal oğlana buyurdu ki, şlyapanı başına qoysun, görək onu necə tutur və onun xarici görünüşünü təriflədi. Ruf heç bir zaman belə bəxtiyar olmamışdı. Martindəki bu dəyişiklik onun işidir və bununla qürurlanaraq, gələcəkdə də ona necə istiqamət verəcəyini indidən xəyalında gəzdirirdi.

Lakin Rufu ən mühüm görünən bir şey: Martinin danışığında baş vermiş dəyişiklik, xüsusilə, sevindirirdi. O, indi nəinki daha dürüst, həm də çox sərbəst danışdı, onun söz ehtiyatı da xeyli zənginləşmişdi. Doğrudur, hissiyata qapıldığı zamanlar özünü unudub yenə də məhəlli, şit sözlər işlətməyə başlayır və söz sonluqlarını yeyirdi; o, bəzən təzəcə öyrəndiyi sözü tələffüz etmək istərkən dili dolaşır, tutulurdu. Lakin məsələ yalnız ifadələrin dürüstlüyündə deyildi. Onun danışığı getdikcə səlisləşir, o, məzəli, ağıllı sözlər işlədirdi, bunlar da Rufu son dərəcə sevindirirdi. Onun təbii yumoru özünü bürüzə verirdi ki, buna görə də yoldaşları onu həmişə sevirdilər, lakin Martin əvvəllər lazımı qədər münasib söz bilmədiyindən qızın yanında özünün məzəli danışmaq qabiliyyətini göstərə bilməzdi. Amma indi o, yavaş-yavaş alışmışdı və daha qızın yanında özünü yad bir adam kimi hiss etmirdi. Ancaq o, yenə də həddindən artıq ehtiyatlı tərپənir, məzəli, sərbəst bir tərzdə söhbət aparmağı yenə də Rufun ixtiyarına buraxırdı; doğrudur, ondan geri qalmamağa çalışırdısa da, bir dəfə də olsun, sözə başlamaq təşəbbüsünü öz üzərinə götürməmişdi.

O, qıza yazmağa başladığından danışdı, öz planını – qazanmaq və oxumağı davam etdirmək üçün yazmaq istədiyini izah etdi. Lakin onun ümidi qırıldı: Ruf bu plana şübhə ilə yanaşdı, dodaq büzdü.

Qız açıqdan-açıq ona:

– Bilirsinizmi, hər çür başqa sənət kimi, ədəbiyyat da sənətdir, – dedi. – Mən, əlbəttə, mütəxəssis deyiləm, mən ancaq hamıya məlum olan həqiqətləri deyirəm. Qabaqca üç il, bəlkə də, lap elə beş il oxuyub öyrənmədən axı dəmirçi də olmaq olmaz. Lakin yazıçılar dəmirçilərdən

daha yaxşı qazanırlar və yaqin ki, buna görə də bir çoxları yazıçı olmaq istərdilər və hətta qələmlərini də sınaırlar.

Martin:

– Axı siz nə üçün bu fikirdəsiniz ki, mənə də ədəbi istedad yoxdur? – deyə soruşdu, fikrini belə yaxşı ifadə edə bildiyinə görə ürəyində sevindi; onun xəyalı isə dərhal iş düşdü, qonaq otağında gedən bu söhbəti, sanki, kənardan gördü; bununla yanaşı, gözləri önündə əvvəlki həyatından yüzlərcə qaba və iyrənc lövhə canlandı.

Lakin bütün bu qarmaqarışq, rəngarəng həyat lövhələri onun düşüncələrinin cərəyanını pozmadan, söhbətin sürətini azaltmadan bir an içində gəlib Martinin gözləri önündən keçdi. Martin öz təxəyyülünün ekranında bu gözəl, nazlı qızı və özünü, bütün yar-yaraşığı mədəniyyət və yaxşı tərbiyəyə dəlalət edən, rahat bir otaqda, kitablar və tablolar arasında oturub ürəyəyatan qəşəng bir ingilis dilində söhbət edən gördü. Gözü oxşayan, aydın şəfəqlərlə işıqlandırılan bu səhnə, elə bil ki, ekranın ortasını tuturdu. Ətrafda, ekranın kənarlarında isə, tamamilə başqa səhnələr gözə görünür və gözdən itirdi, o da bir tamaşaçı kimi, bu səhnələr içərisindən seçib istədiyinə baxa bilərdi. Qırmızıya çalan parlaq işıq şüaları ilə aydın olmayan, alatoran duman içərisindən üzə çıxarılan bu səhnələr onun gözləri qarşısında bir-birini əvəz edirdi. O, meyhanada tünd viski içən kovboyları görür, ətrafda gedən söyüş dolu kobud danışıqları eşidirdi; Martin özü də buradadır, piştaxtanın qabağında dayanıb ən qatı mey düşkünlərindən və qalmaqalçılardan bir qətrə də geri qalmadan içir, söyüş söyür, ya da hisli neft çırağının işığında onlarla birlikdə masanın arxasında oturaraq, kart paylayır və pul yerinə işlədilən fişkaları cingildədir, sonra o, özünü “Saskvehanna”nın çəni üstündə kürən liverpullu ilə tutaşma başlanmazdan əvvəl qurşağa kimi çıpaq, yumruqları düyünlənmiş halda görür; daha sonra tutqun bir səhərçağı, qiyam qalxan zaman “Con Rocer”sin qana boyanmış göyertəsi, qıvrıla-qıvrıla can verən, ölümlə çəkişən baş köməkçi, əlində tapanca tüstülənən kapitan, ətrafda isə lənət yağdıran, qəzəbdən üzləri eybəcər hala düşmüş dəstə-dəstə matroslar onun gözüne göründü; sonra o, bu mənzərələrdən gözünü çəkib yenə parlaq şəfəqlərlə işıqlandırılan əsas qovğalardan uzaq mənzərəyə qayıtdı, yenə Rufu kitablar və tablolar arasında özü ilə söhbət edən gördü; böyük royali gördü, bir az sonra Ruf ona bu royalda havalər çalacaqdır;

özünün dürüst qurulmuş və tələffüz edilmiş bu cümləsini eşitdi: “Axı siz nə üçün bu fikirdəsiniz ki, məndə ədəbi istedad yoxdur?”

Qız gülə-gülə etiraz edib dedi:

– Hətta adamın dəmirçilik qabiliyyəti olsa belə, məgər bu, kifayətdirmi? Mən heç bir vaxt eşitməmişəm ki, əvvəlcə təlim almadan, şagird olmadan bir kəs dəmirçi olsun.

O:

– Yaxşı, siz mənə nə məsləhət görürsünüz? – deyə soruşdu.

– Lakin bir şeyi yadda saxlayın ki, yaza biləcəyimi, doğrudan da, duyuram. Bunu izah etmək çətindir, lakin bu, belədir.

Buna cavab olaraq qız dedi:

– Yazıçı olacaqsınız, olmayacaqsınız, bunun fərqi yoxdur, lakin siz hökmən oxumalısınız. Hansı sənəti seçirsinizsə seçin, sizə təhsil lazımdır, həm də bu təhsil təsadüfi deyil, müntəzəm olmalıdır. Siz gərək məktəbə gedəsiniz.

– Hə...– deyə Martin sözə başladı, lakin qız onun sözünü kəsib dedi:

– Onda da yazıçılığın davam etdirə bilərsiniz.

O, kobud cavab verərək:

– İstər-istəməz davam etdirməli olacağam, – deyirdi.

– Axı nə üçün?

Qız Martinə, demək olar ki, narazı halda baxdı: oğlanın inad etməsi, dediyi sözün üstündə durması onun xoşuna gəlmirdi.

– Çünki bunsuz oxumaq da mümkün olmayacaqdır. Axı mən yeməliyəm, kitab almalyam, geyinməliyəm.

Qız gülə-gülə:

– Mən həmişə bunu yaddan çıxarıram, – dedi. – Anadan hazır gəlirlə birlikdə doğulsaydınız, nə yaxşı olardı!

O cavab verib deyirdi:

– Sağlam olmağı, xəyallar bəsləməyi daha üstün tuturam, gəlir isə olacaqdır. Mən... xatirinə... başqa bir şey xatirinə (az qalmışdı, desin ki, “sizin xatirinizə”) min cür əməllərdən çıxardım.

Qız zarafata salıb, dəhşətə gəldiyini göstərərək, bərkdən dedi:

– “Əməllərdən çıxardım” deməyin! Bu, çox kobud sözdür.

Martin çaşıb qaldı, pərt oldu. O:

– Siz haqlısınız, – dedi. – Zəhmət olmasa, həmişə mənim səhvimi düzəldin.

Ruf tərəddüd edərək:

– Mən... mən məmnuniyyətlə, – deyə cavab verirdi. – Sizdə yaxşı cəhətlər çoxdur və mən də istərdim ki, bütün bunların hamısı daha yaxşı olsun.

Martin qızın əlində yenə də dərhal gilpalçığa çevrildi və Rufun ondan istədiyi şeyi yapmasını ehtirasla arzuladı. Ruf isə eyni ehtirasla ondan təsəvvüründə ideal hesab etdiyi timsal əsasında bir kişi yaratmaq istəyirdi. Qız ona orta məktəbə qəbul imtahanlarının bazar ertəsi başlanacağını dedikdə Martin elə o saat bildirdi ki, imtahan verməyə gedəcəkdir.

Bundan sonra qız royalın dalına keçdi, uzun zaman onun üçün çalıb-oxudu. O isə möhtəris gözlərlə qıza baxır, ondan vəcdə gəlir və heyrət edirdi ki, nə üçün yüzlərlə pərəstişkar Rufun başına dolanmış, özü kimi onu dinləmir, özü kimi onun həsrətini çəkmir.

ONUNCU FƏSİL

Martin bu axşam Morzlargildə nahara qaldı və Rufun böyük sevincinə səbəb oldu, çünki qızın atasına çox gözəl təsir bağışlamışdı. Söhbət dənizçi sənətindən gedirdi – Martin də ki bunu beş barmağı kimi bilirdi; Mister Morz isə sonradan onun haqqında rəy söyləyib dedi ki, çox qanacaq, ayıq və sağlamfikirli oğlandır. Martin kobud sözlər və yanlış ifadələr işlətməməyə çalışır, buna görə də yavaş-yavaş danışıq və öz fikirlərini daha yaxşı izah edirdi. Nahar zamanı o, birinci dəfəyə, təqribən, bir il bundan əvvəlkinə nisbətən indi özünü daha sərbəst aparır, lakin təvazökar tərپənir, müəyyən dərəcədə utanırdı; bu isə missis Morzun çox xoşuna gəlir, Martin-dəki dəyişiklik onda ürəyəyatan bir heyrət doğururdu.

Missis Morz sonradan öz ərinə:

– Bu, birinci kişidir ki, Rufun diqqətinə layiq olmuşdur, – deyirdi. – Qız həmişə kişilərə qarşı elə laqeydlik göstərirdi ki, mən hətta təşvişə düşməyə başlamışdım.

Mister Morz təəccüblə ona baxdı. O soruşdu:

– İstəyirsən ki, bu cavan matros qızda qadınlıq hissi oyatsın?

– İstəmirəm ki, qız qarıyıb, sonra torpağa getsin. Əgər Martin İden onda, ümumiyyətlə, kişilərə qarşı maraqlı olarsa, bu, çox yaxşı olar.

Mister Morz onunla razılaşaraq:

– Çox gözəl! – dedi. – Lakin fərz edək ki, mənim əzizim, bəzən fərziyyələrlə də məşğul olmaq lazım gəlir, fərz edək ki, o, qızı ümumiyyətlə yox, xüsusən maraqlandırdı, onda nə olsun?

Missis Morz gülə-gülə:

– Bu mümkün olan şey deyil, – dedi. – O, qızdan üç yaş kiçikdir, bir də ki bu heç mümkün deyildir! Axır yaxşı olar. Sən mənə inan.

Beləliklə, Martin İdenin rolu çox dəqiq şəkildə müəyyən edildi. Martin özü isə bu zaman çox qəribə bir təşəbbüs üzərində ətraflı düşünürdü, bunu Arturla Norman onun beyninə salmışdı. İş burasında idi ki, onlar bazar günü velosipedlə şəhərdən kənara gəzməyə getmək istəyirdilər; Martin Rufun da getmək istədiyini öyrənməşəydi, əlbəttə, çox çətin ki, bu gəzinti ilə maraqlanardı. O, ömründə velosiped sürməmişdi, lakin bir halda ki, Ruf sürür, onda onun başqa əlacı qalmır, daha heç bir şübhə yoxdur ki, o da öyrənməlidir. Buna görə də evə qayıdarkən yolda mağazaya girdi və qırx dollara bir velosiped aldı. O, bu məbləği ən ağır zəhmət bahasına belə bir aya da qazana bilməzdi və təbii ki, bu, Martini var-yoxdan çıxarırdı. Lakin “Gəncliyin yol yoldaşı”nın verəcəyi dörd yüz iyirmi dolları “İcmalçı”dan almalı olduğu yüz dollara əlavə edib hətta sevindi ki, bütün bu pulların, heç olmasa, bir hissəsini ağıllı-başlı bir şeyə sərf edə bilmişdir. O, ilk dəfə velosiped sürməyi öyrənməyə başlarkən şalvarı və penceyi ilişib cırıldı. Lakin belə bir vəziyyət də onu çaşdırıb pərt edə bilmədi. Martin elə həmin dəqiqə Higginbotamın dükanından telefonla dəriziyə zəng çaldı və özünə təzə kostyum sifariş verdi. O, sonra velosipedi bayırdan qalxan dar pilləkənlə yuxarı sürüyüb öz daxmasına saldı. Çarpayını divarın yanından çəkdikdə isə otaqda yalnız ona və velosipedə yer qaldı.

O, bazar gününü qəbul imtahanlarına hazırlaşmağa sərf etməyi qərara aldı, lakin inci ovu haqqında hekayə onu elə tutdu, elə cəlb etdi ki, beynində alışıb-yanan lövhələrin gözəlliyini kağız üzərində canlandırmağa çalışaraq, bütün gününü yaradıcılıq həyəcanı içərisində keçirdi. Bu bazar günü “İcmalçı” onun dəfinəaxtaranlar haqqında hekayəsini yenə də buraxmamışdı, lakin Martin buna görə zərrə qədər də pərt olmamışdı. O, öz xəyalının qanadlarında uçub çox yüksəklərə qalxmış, hətta iki dəfə nahar etməyə çağırıldığını belə eşitməmişdi. Beləliklə, Martin, adəti üzrə, mister Higginbotamın

bazar günləri münasibətilə bişirtirdiyi ləzzətli nahar yeməyindən də dadmadı. Bu cür nahar yeməkləri mister Higginbotam üçün həyat yollarında qazandığı müvəffəqiyyəti gözgörəti sübut edirdi və o da həmişə belə nahar zamanı amerikan həyat tərzinin müdrikliyindən və həyat tərzinin adamlara verdiyi böyük imkanlardan qaba şəkildə boşboğazlıq edə-edə danışardı; o, xüsusilə, qeyd edərdi ki, həmin həyat təzi adama tərəvəz dükəninin pirkeşiyindən ticarət müəssisəsinin sahibi mərtəbəsinə qalxmağa imkan verir.

Bazar ertəsi səhər Martin inci ovu haqqında yarımçıq qalmış oçerkinə qəmli-qəmli baxdı və çıxıb Oklənd məktəbinə getdi. O, bir neçə gündən sonra gəlib imtahanların nəticələrini öyrənmək istədikdə ona bildirdilər ki, qrammatikadan savayı, bütün fənlərdən kəsilməşdir.

Professor Xilton qalınşüşəli eynəkləri arxasından ona baxa-baxa dedi:

– Qrammatikanı çox gözəl bilirsiniz, lakin başqa fənlərdən heç nə bilmirsiniz, qətiyyə, heç nə bilmirsiniz, Birləşmiş Ştatların tarixinə dair suallara cavablarınız isə dəhşətlidir, hə, məhz dəhşətlidir, başqa söz tapmaq mümkün deyil. Mən sizə məsləhət görərdim ki...

Professor Xilton susdu və ona öz sınaq şüşələrindən birinə baxdığı kimi laqeyd və kinli-kinli baxdı. O, məktəbdə fizikadan dərş deyirdi, ailəsi böyükdü, az maaş alırdı, bilik ehtiyatını isə, tutuquşu sözləri əzbərlədiyi kimi, əzbərləyib yığmışdı.

Martin fağır-fağır:

– Bəli, nə, ser? – dedi; təəssüf etdi ki, professor Xiltonun əvəzinə, onunla məlumat şöbəsinə çalışın kitabxanaçı söhbət eləmir.

– Mən sizə məsləhət görərdim ki, hələ iki il da ibtə dai məktəbdə oxuyasınız. Xoş gəldiniz!

Bu məğlubiyət Martinə o qədər də toxunmadı, lakin professor Xiltonun dediklərini Rufa danışanda onun necə kədərləndiyini gördü və heyrət etdi. Rufun kədəri elə aşkar idi ki, Martin də imtahanlarda kəsildiyinə təəssüf etdi – özünə görə yox, qıza görə.

Qız:

– Gördünüz ki, – dedi, – mən haqlı imişəm. Siz bəzi tələbələrədən xeyli çox bilirsiniz, lakin imtahandan çıxı bilmirsiniz. Səbəbi də odur ki, siz həmişə hərdən bir, imkan tapanda və qeyri-müntəzəm oxumusunuz. Siz müəyyən bir sistem üzrə oxumalısınız, bunun

üçünse yaxşı müəlliminiz olmalıdır. Əsaslı surətdə bilik almaq lazımdır. Professor Xilton haqlıdır, mən sizin yerinizə olsaydım, ibtidai axşam məktəbinə girərdim, siz il yarımında bütün kursu keçib qurtararsınız, altı ay da artıq vaxtınız qalar. Bundan əlavə, gündüzlər yaza və ya öz qələminizlə çörəkpulu qazana bilməsəniz, başqa bir iş görməyə də vaxtınız olar.

“Lakin mən gündüz işləsəm, axşamlar isə məktəbə getsəm, onda bəs sizinlə nə vaxt görüşərəm?” – Martinin ilk fikri bu oldu, lakin onu açıb deməkdən qorxdı, bunun əvəzində dedi:

– Axşam məktəbinə getmək mənim üçün lap uşaq oyunudur. Bilsəydim ki, bu işdən bir şey çıxacaq, əlbəttə, mən heç nəyə baxmazdım, əhəmiyyət verməzdim. Lakin, mənəcə, bu işdən bir şey çıxmayacaq. Məktəb müəllimlərinin rəhbərliyi altında oxumaqdansa, mən hər şeyi özüm təkbaşına daha tez öyrənə bilərdim. Məktəbə getmək əbəs yerə vaxt sərf etmək deməkdir (Martin Rufu, özünün ona qovuşmaq arzusunu düşünürdü). Mən isə boş yerə vaxt sərf eləyə bilmərəm! Mənim vaxtım yoxdur!

– Lakin irəlidə axı siz çox iş görməlisiniz.

Ruf mehribancasına ona baxdı. Martin isə qızın dedikləriylə razılaşmadığına görə ürəyində özünü kobud heyvan adlandırdı.

Qız:

– Fizika və kimya üçün sizə laboratoriya lazımdır, – dedi. – Siz özünüz təkbaşına heç bir vaxt cəbrin və həndəsənin öhdəsindən gələ bilməzsınız. Sizin rəhbəriniz, mütəxəssis müəllimləriniz olmalıdır.

O, biranlığa susdu, qıza daha yaxşı cavab vermək üçün götür-qoy etdi, sonra dedi:

– Elə bilməyin ki, mən öyünürəm. Bunun məsələyə heç bir dəxli yoxdur. Lakin məni həmişə belə bir hiss təqib edir ki, hər şeyi asanlıqla öyrənə bilərəm. Mən özüm hər şeyi öyrənə bilərəm. Ördək suya aludə olduğu kimi, mən də elmə, biliyə aludəyəm. Siz özünüz gördünüz ki, qrammatikanın öhdəsindən necə gəldim. Mən hələ bir çox başqa şeylər də öyrənmişəm. O qədər çox şey ki siz təsəvvürünüze belə gətirə bilməzsınız. Axı mən hələ yenicə öyrənməyə başlamışam. Mənim hələ... – o, bir an söz tapa bilmədi və sonra qətiyyətlə dedi, – sövq-təbim çatışmır. Axı mən təzəcə xəttə durmağa başlamışam.

Qız onun sözünü kəsib soruşdu:

– Xəttə durmaq nə deməkdir?

O:

– Yəni ki bir şey ayırd eləmək, başa düşmək, – dedi.

Qız təkrarən:

– Bu cümlənin heç bir mənası yoxdur, – dedi.

Onda Martin fikrini başqa cür ifadə etmək istədi:

– Mən ancaq indi özümdə istiqamət olduğumu başa düşürəm.

Bu dəfə Rufun ona yazdığı gəldi, buna görə də susub, heç nə demədi. Martin isə sözüünə davam etdi:

– Mən elmi dəniz xəritələrinin saxlandığı göyertədəki şturman otağı kimi təsəvvür edirəm. Mən kitabxanaya gələndə bunu həmişə düşünürəm. Müəllimin vəzifəsi öz şagirdini bir-bir bütün xəritələrlə tanış etməkdir. Vəssalam. O, bələdçi kimi bir şeydir: öz başından heç bir şey çıxara bilməz. O, yeni heç bir şey yaratmır. Xəritələrdə hər şey var. Müəllim isə yeni başlayan şagirdə ancaq nəyin harada yerləşdiyini göstərməlidir ki, o çaşıb yolunu azmasın. Mən isə yolu azmaram. Mən ölkələrin yerini göstərməyi, təyin etməyi bacarıram. Özü də, adətən, mən nəyi etməyi qanıram. Deyəsən, yenə nəyi isə çaşbaş saldım, hə?

Ruf:

– “Nəyi etməyi” yox, “nə etməyi” – dedi.

O, minnətdarlıqla:

– Doğrudur, nə etməyi – deyər təkrar etdi. – Nədən danışırıdım? Hə, dəniz xəritələrindən. Bilirsiniz, necə deyərlər, bəzi adamları...

Qız yenə onun səhvinə düzəldərək:

– Adamlara, – dedi.

– Bəzi adamlara bələdçilər lazımdır. Bu belədir. Mənə isə elə gəlir ki, onlarsız da keçinə bilərəm. Mən bu xəritələrin oyan-buyanına çox keçmişəm, hansı xəritələrin mənə lazım olduğunu da, hansı sahilləri tədqiq etmək lazım gəldiyini də bilirəm. Bir də ki mən özüm təkbaşına onları daha tez tədqiq edə bilərəm. Donanmanın sürəti həmişə ən yavaş gedən gəminin sürətilə ölçülür; hə, deyirəm ki, elə məktəb də bunun kimi. Müəllimlər ayaq saxlayıb geri qalan şagirdləri gözləməlidirlər, mən isə özüm təkbaşına daha tez irəli gedə bilərəm.

Qız sevdiyi bir əsərdən misal gətirib dedi: “Tək yola çıxan adam hamıdan yeyin yeriyib irəliləyir”.

Bunun cavabında Martin, az qala, birdən-birə: “Lakin mən tək yox, sizinlə qoşa yerimək istərdim”, – deyəcəkdə. Onun qarşısında

günəşin şəfəqlərinə boyanmış əngin fəzaların və ulduz yollarının möhtəşəm mənzərəsi canlandı. O, qızla əl-ələ verib, bu fəzaları və ulduz yollarını uçub keçir, qızın açıq-qızılı saçları isə dalğalanaraq, onun yanaqlarına toxunur. Martin elə həmin dəqiqə öz nitqinin mis-kinliyini duydu. Sən, ey haqq Allah! Nə olar, kömək et, hər şeyi qıza elə danışa bilim ki, mənim gözümə görünənləri o da görsün! Qəflətən özünün düşüncələr aynasında görünən lövhələri qızın qarşısında təsvir etmək arzusu, ehtiraslı, yenilməz bir arzu, şiddətli bir ağrı kimi, onun iliklərinə qədər işlədi. Bu vaxt birdən-birə o, hər şeyi başa düşdü! Axır ki, bu sirrin açarı əlimə keçdi! Axı böyük ustadlar – şairlər və ədiblər məhz bu cür edirlər. Onların əzəməti də bundadır. Onlar gördükləri, düşündükləri və duyduqları hər şeyi söz vasitəsilə başqa insanlara çatdırmağı bacarırlar. Günün altında mürgü çalan köpək yuxuda tez-tez zingildəyir və hürür, lakin köpək onu zingildəməyə və hürməyə məcbur edən səbəbləri anlada bilməz! Mənim özüm də qızmar günəş altında yatmış köpəkdən yaxşı vəziyyətdə deyiləm; mən də gözəl, qəribə, əsrarəngiz yuxular görürəm, fəqət onları Rufa danışmaqda acizəm. Lakin indi daha bəsdir, yatmışam, mən gözlərim və dilim açılmayınca, öz xəyallarımın qəribə, gözəl xəzinəsinin incilərindən Rufa danışmağı bacarmayınca oxuyacağam, işləyəcəyəm, min bir əzaba qatlaşacağam. Axı elə adamlar var ki, öz fikirlərini ifadə etmək sirrinə bələddirlər, sözləri özlərinin müti köhlələrinə çevirməyi bacarırlar, onları əlaqələndirib məharətlə işlədirlər, nəticədə yeni bir şey alınır, bu yeni şey isə ayrı-ayrı mənalara adicə məcmusundan daha dərinidir. Martin çoxdan onu incidən sirri açdığını düşünüb biranlığa dərin sarsıntı keçirdi, günəşli və ulduzlu fəzalar isə yenə də onun gözləri önündə parlağa başladı. Nəhayət, o, araya çökmüş sükuta heyrət edərək, özünə gəldi və gördü ki, Ruf xoş bir təbəssümlə ona baxır. Martin: – Mən indicə ayıq ikən yuxu görürdüm, – dedi və bu sözləri deyərək ürəyi daha şiddətlə döyündü.

O, bu sözləri necə tapa bilməmişdir? Bu sözlər söhbət əsnasında Martinin nə üçün susduğunu doğru izah edirdi. Bu bir möcüzə idi! O heç bir zaman öz gözəl fikirlərini bu qədər gözəl ifadə etməmişdi. Axı o heç bir zaman belə bir təşəbbüsdə də olmamışdı. Əlbəttə ki, indi hər şey aydındır. O, təşəbbüsdə olmamışdır. Suinbern, Tennison, Kiplinq və başqa böyük şairlər təşəbbüs göstərmişlər və bu təşəbbüs

baş tutmuşdur. O, özünün “İnci ovçuları” yazısını xatırladı. O heç bir zaman qəlbində yaşayan gözəlliyi sözlərlə təsvir etməyə çalışmamışdı. Çalışsaydı, təsvir etsəydi, hekayə tamamilə başqa cür çıxardı. O, nə qədər gözəl şey təsvir etmək imkanını əldən verdiyini düşünərkən, az qala, dəhşətə gəldi, xəyalı isə onu çəkib uzaqlara aparırdı; o, birdən-birə fikirləşdi: mənəi təlatümə gətirən gözəlliyi, böyük şairlər kimi, şaqraq, nəcib, zərif şeir misraları vasitəsilə nə üçün ifadə etməyim? Heç olmasa, Rufa olan məhəbbətimi, bu məhəbbətin əsarəngiz məlahətini və ülvi, mənəvi mənasını ifadə edirəm. Nə üçün mən şairlərin etdiyi kimi edə bilmirəm? Onlar məhəbbəti tərənnüm edirlər. Mən də tərənnüm edəcəyəm, lənət sənə, kor şeytan!

Bu sözlər Martinin qulaqlarında göy gurultusu tək eşidildi. O, xəyala dalmış və həmin sözləri ucadan demişdi. Martin pörtüdü və gün altında yanib rəngi tunca çaldığına baxmayaraq, qıpqırmızı qızardı. Pıçıltı ilə:

– Mən... mən... lütfən, bağışlayın, – dedi. – Mən fikrə getmişdim...

Ruf zarafata salmağa çalışaraq, hünərlə dedi:

– “Mən dua edirdim” sözlərini necə deyirlərsə, siz də onları eləcə dediniz, – lakin qızın butun varlığı əsim-əsim əsirdi.

Ruf tanıdığı adamın dilindən ömründə ilk dəfə lənət sözü çıxdığını eşitmiş və buna görə dərinə sarsılmışdı; səbəbi də yalnız onda deyildi ki, qulağına pis söz çatıb onu təhqir eləmiş və ədəb-ərkan hissi tapdanmışdı; Rufu qorxudan qayğı ilə gizlədilmiş ismət yuvasına qəflətən soxulan şiddətli, başsız küləklərdi.

Lakin bütün bunlara baxmayaraq, qız onun günahından keçdi və özü də yumşaqlığına təəccüb etdi. Martini bağışlamaq, nədənsə, çətin deyildi. Həyat şəraiti başqalarına verdiyi bir çox imkanı oğlana verməmişdi. Lakin o, bu nöqsanı düzəltməyə çalışırdı və indinin özündə belə, bir çox nəticələr əldə etmişdi. Qızın ağına gəlmirdi ki, özünün yumşaqlığını daha aydın izah edən başqa səbəblər də var. O, Martinə əsl mehribanlıq göstərirdisə də, özü bunu sezmirdi. Bir də ki sezə də bilməzdi. O, ömrünün iyirmi dörd ilini dinc yaşamış, ötəri də olsa, bir dəfə belə bənd olmamışdı, buna görə də öz duyğularından baş açə bilmirdi, indiyə kimi eşq atəsinə yanmadığından başa düşmürdü ki, hazırda onu isidən eşqin özüdür.

ON BİRİNCİ FƏSİL

Martin yenidən öz “İnci ovçuları” oçerkinə girişdi və şeir yazmaq arzusu onu işdən ayırmısaydı, ehtimal ki, əsəri çox tez qurtarardı. Martinin yazdığı şeirlər məhəbbətdəndi, onların ilhamçısı isə Rufdu.

Lakin o, bir şeirini belə yazıb qurtara bilmədi. Nəcib şeir sənətini belə qısa bir müddətdə öyrənmək mümkün deyildi. Şeirin ahəngi, vəzni, ümumi quruluşu öz-özlüyündə lazımi qədər mürəkkəbdə, lakin bütün bunlardan başqa, nə isə güclə sezilən daha bir şey vardı; o, bu cəhəti böyük şairlərin şeirində görür, fəqət heç bir vəçhlə öz şeirlərinə aşılama bilmirdi. Bu, şeirin ruhu idi ki, onu da Martin nə qədər əlləşirdisə, qavraya bilmirdi. Bu şeir ruhu Martinin gözlərinə nə isə bir halə kimi, qızmar havanın rəngdən-rəngə çalan dumanı kimi görünürdü, həmişə o, əlini atan kimi tüstü parça-parça olub dağılırdı, bəxti gətirəndə də yalnız həmin parçaları tutur, yalnız ayrı-ayrı gözəl misralar yazı bilirdi, bu misralar isə Martinin beynində mahnı kimi səslənir və ya gözləri önündən xəyali kölgələr kimi gəlib-keçirdi. Bu, Martinə yaman əzab verirdi. Gözəl duyğular dilinin ucunda idi, lakin yazıya köçürdükdə adi, sönük cümlələr çıxırdı. Martin şeirlərini ucadan özünə oxuyurdu. Vəzn bütün qayda-qanunlara əsasən saxlanmışdı. Qafiyə və ahəng də yerli-yerində idi, lakin, təəssüf ki, şeirlər nə atəşin bir hərərin, nə də əsl ilhamın nəticəsi idi. O, nədən belə olduğunu heç bir vəçhlə başa düşə bilmir və buna görə də bəzən bütün ümidini itirib, yenidən öz oçerki üzərinə qayıdırdı. Nəsr daha müti bir alətdi.

Martin “İnci ovçuları” oçerkindən sonra dənizçilik peşəsi haqqında, tısbağa ovu haqqında, şimal-şərq küləkləri haqqında daha bir neçə oçerk yazdı. Bundan sonra o, öz gücünü sınamaq istədi, süjetli kiçik bir hekayə yazmaq təşəbbüsündə oldu və işə bütün varlığı ilə qapıldığından hər şeyi unudub, bir hekayə əvəzinə, düz altı hekayə yazdı və müxtəlif jurnallara göndərdi. O, kitabxanaya getdiyi və ya Rufa baş çəkdiyi saatlar istisna edilməklə, səhərdən axşama kimi, hətta gecəyarısına qədər gərgin və səmərəli işləyirdi. Bu günlər Martin son dərəcə bəxtiyardı, onun həyatı dolğun və gözəldi, yaradıcılıq ehtirası onu bir an belə tərk etmirdi. Əvvəllər allahlrın imtiyazı hesab etdiyi yaratmaq səadəti indi ona da nəsib olmuşdu. Ətrafındakı hər

şey – çürümüş tərəvəz və sabunlu su qoxusu, bacısının şişkin gövdəsi və mister Higginbotamın hiyləgər siması – bütün bunlar Martinə bir yuxu kimi gəlirdi. Real aləm yalnız onun beynində mövcuddu və yazdığı hekayələr isə bu aləmin parçaları idi.

Günlər həddindən artıq qısa görünürdü, çünki Martinin baş vurmaq istədiyi bilik sahələri dedikcə çoxdu. O, yuxu üçün ayırdığı vaxtı azaldıb, beş saata çatdırdı və aydınlaşdırdı ki, bu, tamamilə kifayətdir. O, dörd saat yarım yatmağa belə çalışdı, lakin təəssüflə beşsaatlıq normaya qayıtmalı oldu. O, bütün qalan vaxtını vəcdlə öz məşğələlərinə həsr edir, dərsləklərə baxmaq üçün yazısına könülsüz ara verir, kitabxanaya getmək üçün dərsləkləri bir kənara qoyurdu; elmin şturman otağından və ya da yol tapıb öz əsərlərini yeridə bilmiş yazıçıların hekayələriylə dolu jurnallardan kədərlə ayrılırdı. Martin Rufgildə olanda və hər dəfə durub gedəndə, elə bil, qızı zorla öz qəlbindən qoparmalı olurdu; onlardan çıxanda isə mümkün qədər tez kitabların üzərinə qayıtmaq üçün qaranlıq küçələrdən qaçaraq yüyürüb keçirdi. Lakin ən çətini cəbr və ya fizika kitabını qapamaq, qələmi, dəftəri bir kənara qoymaq və yorğun gözlərini yummaq qərarına gəlmək idi. Heç olmasa, belə bir müddətdə həyatdan ayrılmaq Martinə çox çətin gəlirdi və o yalnız belə bir fikirdən təsəlli alırdı ki, beş saatdan sonra saat zəng çalıb onu yenidən oyadacaqdır. O yalnız beş saat itirəcək, sonra isə qulaqlara işləyən zəng səsi onu mənasız yuxunun pəncəsindən çəkib alacaq və yenidən qarşısında on doqquz saat dalbadal işləmək imkanı açılacaqdır.

Bu ara vaxt gəlib-keçirdi, Martinin pulu qurtarmaq üzrə idi, qonolar isə hələ ki gəlmirdi. “Gəncliyin yol yoldaşı”na göndərdiyi əlyazmasını bir aydan sonra geri qayıtdılar. Hekayəni nəşr edə bilməməyin səbəbləri çox nəzakətli şəkildə əsaslandırıldığından Martində nəşirə qarşı rəğbət hissi belə oyandı. Lakin “San-Fransisko icmalçısı”nın işi başqa idi. Martin iki həftə gözlədikdən sonra oraya məktub yazdı, bir həftədən sonra bir də yazdı. Axırda redaktorla söhbət etmək üçün redaksiyaya getməyə məcbur oldu. Lakin kürənsaçlı bir gənc cildinə girib qapını gözləyən cəhənnəm köpəyi ona bu cür görkəmli bir şəxsiyyəti öz gözü ilə seyr etməyə imkan vermədi. Beşinci həftənin axırında izahatsız-filansız əlyazması poçt ilə geri qaytarıldı. Heç nə, nə çap olunmamağın səbəbi, nə də izahat məktubu yazılmamışdı. San-Fransiskonun ən iri qəzetlərinə göndərdiyi başqa əlyazmaları da

aradan çox keçməmiş eynilə geri qaytarıldı. Onda Martin əsərlərini Şərq ştatlarında çıxan jurnallara göndərirdi, lakin bir göz qırpımında onların hamısını geri aldı, doğrudur, hər dəfə yazılı şəkildə xəbər verirdilər ki, istifadə etmək mümkün deyildir. Onun hekayələrinin də qisməti eyni şey oldu. Martin hekayələri dalbadal bir neçə dəfə oxudu və onlar ona elə xoş gəldi ki, qəzetlərdən birində əlyazmalarını hökmən makinada yazdırmaq lazım gəldiyini oxumayınca onların nə üçün belə bir qətiyyətlə jurnallar tərəfindən rədd edildiyini başa düşə bilmədi. Hər şey aydınlaşdı. Şübhəsiz, redaktorlar elə məşğuldurlar ki, qarmaqarışq xətləri öyrənməyə vaxt sərf edə bilməzdilər. Martin kirayə yazı makinası götürdü və bütün günü makinada yazmağı öyrəndi. O, indi hər axşam gündüz yazdıqlarının hamısını çap edirdi, bundan əlavə, yavaş-yavaş əvvəlki əsərlərinin hamısını da makinada yazdı. Makinada yazılmış əsərlər də geri qaytarılmağa başlandıqda Martinin heyreti yerə-göyə sığmırdı. Martinin üzü tərs bir ifadə aldı, çənəsi hirsli irəli çıxdı və o, inadına salıb öz əlyazmalarını yeni-yeni ünvanlara göndərməkdə davam etdi.

Nəhayət, onun ağına gəldi ki, əsərləri haqqında özünün fikir söyləməsi çox çətindir. O, əsərlərinin Hertrudaya təsirini yoxlamağı qət etdi və bir neçə hekayəsini ona oxudu. Hertrudanın gözləri parladı və o, iftixarla Martinə baxıb dedi:

– Belə şeyləri yamanca yazırsan, ha!..

Oğlan səbirsizliklə Hertrudanın sözünü kəsərək:

– Hə, hə, – dedi. – Yaxşısı budur, de görüm sənin xoşuna gəlirmi?

Hertruda:

– Allah günahımdan keçsin! – deyə səsləndi. – Bir gəl xoşuma gəlməsin. Məni yamanca tutub; az qalır, gözlərim qaralsın.

Lakin Martin hiss edirdi ki, hekayəsinin bəzi yerləri bacısına heç də aydın deyil. Onun mehriban üzündə heyrət ifadəsi donub qalmışdı. Martin susub gözləyirdi.

Uzun fasilədən sonra Hertruda dilləndi:

– Yaxşı, Mart, de görüm, bəs onların işinin axırı nə oldu? Sonrası necə olur, o, dilotu yemiş oğlan... nə eləyir, qızı alırmı?

Martin süjetin inkişafından ona tamamilə aydın görünən hekayənin sonunu bacısına başa saldıqdan sonra Hertruda dilləndi:

– Deyirəm axı, gərək belə olaydı. Bəs sən nə üçün hamısını bu cür açıq yazmamısan?

Martin Hertrudaya azı on hekayə oxuduqdan sonra anladı ki, bacısına yalnız qəhrəmanların səadətiylə bitən hekayələrin sonu xoş gəlir.

Təknənin üzərinə əylmiş qəddini düzəldən və köks ötürərək qırmızı, tərli əliylə alını silən Hertruda deyirdi:

– Hekayə yaxşıdır, buna heç söz ola bilməz, lakin ondan mənim dərdim yaman artdı. Az qaldı, ağlayam. Ətrafda isə, onsuz da, dərd-qəm çoxdur. Mən yaxşı şey eşidəndə özümü daha yaxşı hiss eləməyə başlayıram. Ancaq onlar evlənsəydilər, nə olardı... Sənin mənə acığın tutmur ki, Mart? – deyə Hertruda həyəcanla soruşdu. – Bəlkə, bu, mənə ona görə belə gəlir ki, yamanca yorulmuşam. Yoxsa hekayə qəşəngdir, onu deyə bilərəm ki, çox qəşəngdir. Onu hara vermək fikrindəsən?

Martin acı-acı gülümsəyərək:

– Bu oldu tamam başqa məsələ, – dedi.

– Yaxşı, onu bir yerə verə bilsəydin, onda nə qədər alardın?

– Yəqin, azı yüz dollar.

– Oh! Onu verib buraxdıra bilsəydin, nə yaxşı olardı!

Martin:

– Az pul deyil, eləmi? – dedi. Sonra isə vüqarla əlavə etdi, – nəzərə al ki, onu ikicə günə yazmışam. Gününə əlli dollar düşür!

Martin böyük həvəslə öz hekayələrini Rufa oxumaq istəyirdi, lakin buna cürəti çatmırdı. O, hekayələrindən birisinin nəşr olunacağı vaxtadək gözləməyə qərar verdi. Onda Ruf, heç olmazsa, onun cidd-cəhdinə daha yaxşı qiymət verər. Martin arada öyrənməyini davam etdirirdi. Heç bir macərə ona elmin tədqiq olunmamış bu dərinliklərilə səyahət qədər cazibədar görünmürdü. O, fizika və kimya dərsləkləri aldı və cəbrlə yanaşı, fizika qanunlarını, onların sübutlarını öyrənməyə başladı. Təcrübə hissəsinə gəldikdə isə o, yazılanları yoxlamadan inanmaq məcburiyyətində qalırdı, lakin onun qüdrətli təsəvvürü kimyəvi maddələrin hər cür qarşılıqlı təsirini, elə bil, öz gözlərilə görməkdə ona kömək edirdi; buna görə də Martin onları təcrübə zamanı görmüş tələbələrdən daha yaxşı başa düşürdü. Martin dərsləklərin səhifələrindən keçib tədriclə təbiətin və dünyanın sirlərinə bələd olmağa başlayırdı. Əvəllər o, dünyanı nəsə mövcud bir varlıq kimi başa düşürdü, lakin indi onun quruluşunu, enerjilə maddənin qarşılıqlı təsirini və nisbətini anlamağa başlamışdı. İndi onun ağılı həmişə çoxdan tanıdığı şeylərin izahını axtarıb tapırdı. Linglər və bloklar dənizdə

işlətməli olduğu bucurqadları və qaldırıcı kranları dərhal onun yadına salırdı. Açıq dənizdə gəmilərin yolunu azmamasına imkan verən naviqasiya nəzəriyyəsi birdən-birə onun üçün sadələşdi və aydınlaşdı; o, fırtınaların, yağışların, dəniz sularının qabarmasının sirrini dərk etdi, passat küləklərinin əmələ gəlməsi səbəbini öyrəndi və hətta şimal-şərq küləyi haqqında oçerk yazmaqda tələsdiyini belə düşündü. O, hər halda, hiss edirdi ki, indi həmin oçerki daha yaxşı yaza bilərdi. Martin bir gün Arturla universitetə getdi və cıncığını çəkmədən, dini pərəstiş hissiylə laboratoriyada aparılan təcrübələrə baxdı və fizika professorunun mühazirəsini dinlədi.

Lakin o, ədəbi məşğələlərindən əl çəkməmişdi. Oçerk və heka-yələr hey onun qələmindən axıb gəlirdi. O, jurnallarda nəşr olunan şeirlərə bənzər bəsit şeirlər yazmağa da hələ vaxt tapırdı; sonra Martin birdən baş alıb götürüldü və iki həftənin içərisində qafiyəsiz şeirlə bir faciə yazdı, lakin həmin faciəni beş-altı naşir dərhal brak etməklə onu təəccübə saldı. O, bir dəfə Genlini doyunca oxuduqdan sonra “Xəstə çarpayısından gələn poemalar”ın timsalı əsasında dəniz haqqında tam bir silsilə şeirlər yazdı. Bu, romantika və mübariz bir ruhla dolu sadə, aydın və gözəl şeirlərdir. Martin bu şeirləri “Dəniz nəğmələri” adlandırdı və bu qərara gəldi ki, onlar indiyədək yazdıqlarının ən yaxşısıdır. Silsilə şeirlər otuz şeirdən ibarətdi; o, bütün günü nəsr üzərində işlədikdən sonra hər axşam şeirlərin birini yazmaqda silsilə şeirləri bir aya qurtarmışdı. Nəsr üzərində birgünlük işə gəlincə, demək lazımdır ki, dəbdə olan hər hansı bir yazıçı həmin işə azı bir həftə sərf edərdi. Lakin bu cür əmək Martinin heç eyninə də deyildi. O, bunu hətta əmək belə hesab etmirdi. O ancaq dilə gəlmişdi və uzun illərdən bəri içərisində susub qalan bütün xəyallar, gözəllik haqqında bütün düşüncələr yenilməz, qüdrətli, qijiltılı bir axın şəklində kükrəyib bayıra tökülməyə başlamışdı.

Martin özünün “Dəniz nəğmələri”ni heç kəsə göstərmədi və heç yerə yollamadı. O daha redaktorlara inanmırdı. Bu səfər öz əsərini yollamamasına səbəb inamsızlığı deyildi. Onun üçün bu əsər o qədər sevindirici, gözəldi ki, Martin, nəhayət, Rufa öz əsərlərini oxumağa cəsarəti çatacağı bəxtiyar bir anın gələcəyini gözləyir, onu təkcə qıza oxuyub, sevincinə şərik etmək istəyirdi. O vaxta qədər “Dəniz nəğmələri”ni özündə saxlamağa qərar vermişdi, onları dönə-dönə ucadan oxumuş və nəhayət, istər-istəməz əzbərləmişdi.

O ayıq olduğu hər anı gərgin keçirir və yuxuda belə duymaqla davam edirdi; onun şüuru beş saat davam edən məcburi fəaliyyətsizliyə qarşı üsyan qaldıraraq, bir gündə dönə-dönə düşünüb xəyalından keçirdiklərindən yapışıb, ağlasığmaz mənasız xülyalar doğururdu. Beləliklə, Martin heç vaxt dincəlmirdi və onun yerinə bədəncə daha zərif, ruhən davamsız başqa bir adam olsaydı, çoxdan yatağa düşmüşdü. O, Rufla getdikçə daha az-az görüşürdü, çünki iyun ayı yaxınlaşırdı, qız bu ayın əvvəllərində imtahanlarını verib universitet diplomu almalı idi. Sənətsüənəslıq bakalavrı! Martin bu alimlik dərəcəsinı düşünəndə ona elə gəlirdi ki, Ruf uçub ondan uzaqlaşaraq, elə zirvələrə yüksəlir, ömründə ona çata bilməyəcəkdir.

Buna baxmayaraq, Ruf həftədə bir gününü Martinə həsr edirdi və o, həmin gün Morzlargildə nahara qalır, nahardan sonra musiqiyə qulaq asırdı. Bu günlər onun üçün əsl bayramdı. Morzlar ailəsində hökm sürən mühit Martinin yaşadığı mühitə əsla oxşamırdı, həm də Rufun yaxınlığı onu elə qanadlandırır ki, hər dəfə evə qayıdarkən, nəyin bahasına olursa olsun, həmin zirvələrə çatmağa ürəyində and içirdi. Tükənməz yaradıcılıq çoxqunluğuna və könlünə əzab verən gözəllik ehtirasına baxmayaraq, Martin axır ki yalnız Rufun xatirinə çalışırdı. O, hər şeydən əvvəl, aşıqdi və qalan hər şeyi öz eşqinə tabe etdirirdi. Onun üçün məhəbbət arzusu bilik arzusundan daha vacib idi. Dünya hər hansı gizli qanunların təsirinə tabe olan molekullar və atomlardan ibarət olduğuna görə qəribə deyildi, ona görə qəribə idi ki, bu dünyada Ruf yaşayırdı. Ruf elə bir möcüzə idi ki, əvvəllər heç bir zaman, hətta xəyalında belə onun gözlərinə görünməmişdi.

Lakin Martin aralarındakı məsafəni düşünərkən həmişə məyus olurdu. Ruf ondan intəhasız dərəcədə uzaqdi; odur ki, ona yaxınlaşmaq üçün nə etmək lazım gəldiyini Martin heç vəchlə fikirləşib tapa bilmirdi. Öz sinfinin qadın və qızlarının həmişə ondan xoşu gələrdi, lakin Martin onlardan heç birini sevməmişdi, bu qızı isə sevdi. Məsələ onda deyildi ki, Ruf başqa sinfə mənsubdu, Martinin məhəbbəti qızı qaldırıb hər cür siniflərdən yüksəyə qoymuşdu. Ruf ayrı bir candı, bütün başqa qızlardan o qədər seçilirdi ki, Martin hətta öz məhəbbətini açmaq üçün ona necə yaxınlaşmaq lazım gəldiyini belə bilmirdi. Doğrudur, indi Martin daha çox bildiyi və daha yaxşı danışmağı bacardığı bir zamanda qız, sanki, ona yaxın olmuşdu, indi onların ümumi dili, ümumi mövzuları, zövqləri və maraqları vardı, lakin bütün bunlar məhəbbət ehtirasını

söndürə bilməzdi. Onun aşiq təsəvvürü qızı o qədər müqəddəsləşdir-mişdi, ona elə cisimsiz bir məsumluq vermişdi ki, çisməni yaxınlıq haqqında hər cür fikir öz-özünə aradan qalxırdı. Onun belə bir ehtirasla istədiyi şeyi məhəbbətin özü çəkib əlindən alırdı.

Lakin günlərin bir günü onları bir-birindən ayıran uçurum üzə-rindən biranlığa körpü salındı və bu andan sonra uçurum daha belə keçilməz görünmürdü. Onlar oturub albalı, iri qara albalı, yeyirdilər. Albalının şirəsi ağız bürüşdürən şərəbı xatırladırdı. Sonra qız ona “Prinsessa”nı oxumağa başladığı zaman Martinin gözü onun dodaqlarında albalı şirəsinin buraxdığı izlərə sataşdı, qız biranlığa mələklıkdən, allahlıqdan çıxdı. O, ətdən və qandan yağrulmuş bir xilqətə çevrildi, qızın bədəni də Martinin bədəni kimi, hər bir adamın bədəni kimi, eyni qanunlara tabe idi. Qızın dodaqları da, Martinin dodaqları kimi, ətdəndi və albalı bu dodaqlarda eyni izləri buraxırdı. Bir halda ki, onun dodaqları belədir, deməli, özü də tərəpədən dırna-ğa kimi belədir. Hər bir başqa qadın kimi, Ruf da qadındı. Bu fikir onu ıldırımtək vurdu. Bu, onun üçün əsl bir kəşf idi. O, sanki, günə-şin göydən qopub yerə düşdüyünü görmüşdü və ya Allah mürtədlər tərəfindən təhqir edilib hörmətdən salınanda orada olmuşdu.

Martin bu kəşfin mənasını özü üçün əməlli-başlı aydınlaşdırdıqda üreyi sinəsində şiddətlə çırpınmağa başladı, bu qəlb onu heç də göy-lərdən uçub gəlmiş bir mələk deyil, əksinə, dodaqları albalı şirəsinə batmış adi bir qadının məhəbbətini qazanmağa təhrik edirdi. O, bu ədəbsiz fikirlərdən sarsıldı, lakin beynindən gələn səda ilə ürəkdən gələn səda qaynayıb qarışaraq, bir qalibiyət himni yaradır və ona hey deyirdi ki, sən haqlısan. Gərək ki, Ruf Martinin əhvalındakı bu qəfil dəyişikliyi duydu, çünki birdən oxumağa ara verdi, ona baxdı və gülümsədi. Martinin baxışları mavi gözlərindən tutmuş dodaqlarına-dək qızın çöhrəsini dolaşdı, albalı şirəsinin izi – onu dəli edən, ağılını başından alan kiçik bir ləkə görünürdü. Əvvəllər pozğun həyat keçir-diği günlərdə əlləri tez-tez başqa qadınlara doğru uzandığı kimi, indi də Rufa tərəf uzanmaq üzrə idi. Ruf isə bir balaca ona doğru əylilərək, sanki, gözləyirdi; buna görə də Martin özünü saxlaya bilmək üçün bütün iradəsini toplamalı oldu. Qız incimmiş halda ona:

– Siz bir söz belə eşitmədiniz, – dedi.

Sonra da Martinin pərtliyindən ləzzət ala-ala elə o saat onun üzünə baxıb gülümsədi. Martin onun sudan duru gözlərinin içinə

baxıb başa düşdü ki, qız onun daxilində baş vermiş hadisələrdən, azacıq da olsa, duyuq düşməmişdir; buna görə də Martin utandı. O, xəyalında çox dərinliyə varmağa cəsarət etmişdi! Rufdan savayı, hər hansı başqa bir qadın duyuq düşərdi. Lakin qız duyuq düşməmişdi. Fərq də elə məhz burasında idi! O, özgə qadınlara oxşamırdı. Martin ona baxır, öz kobudluğunu və qızın məsumluğunu düşünür, xəcalətdən utanıb yerə girirdi; onların arasında yenidən dərin uçurum əmələ gəldi. Körpü uçurulub dağıdılmışdı.

Lakin bütün bunlara baxmayaraq, həmin təsadüf onu qıza yaxınlaşdırmışdı. Bu təsadüfün xatirəsi Martinin yadından çıxmır, peşmançılıq və şübhələr baş qaldırdığı anlarda ona təsəlli verirdi. Aralarındakı uçurum daha əvvəlki kimi, o qədər keçilməz deyildi. O, sənətsüinaslıq bakalavrı adı almaq haqqı verən yoldan daha uzun, qat-qat artıq yol keçmişdi. Düzdür, qız məsumdu, elə məsumdu ki, Martin əvvəllər hətta bu cür məsumluq olduğunu belə bilmirdi. Lakin albalı onun dodaqlarına ləkə salırdı. Dünyada hər şey kimi, bu qız da fiziki qanunlara tabe idi, yaşamaq üçün yeməli idi, özünü soyuğa verib xəstələnə də bilərdi. Lakin bu, mühüm deyil. Mühüm o idi ki, bu qız aca və susuya bilərdi, istidən və soyuqdan əziyyət çəkə bilərdi, deməli, məhəbbət də, kişiyə qarşı məhəbbət də duya bilərdi. Martin isə kişi idi! Belə olduğu halda, nə üçün Martin o qızın sevgilisi olmasın? O, həyəcanla pıçıldayıb deyirdi: “Mən səadətə çatacağam. Qızın sevgilisi olacağam. Olmağı bacaracağam. Mən səadətə çatacağam!”

ON İKİNCİ FƏSİL

Bir axşam Martin beynində dolaşan gözəl, lakin dumanlı obrazları əbəs yerə əlləşərək, sonetə salmağa çalışdığı zaman onu telefona çağırdılar.

Mister Heggibotam istehza ilə:

– Səni bir xanım soruşur. Səindən bilinir ki, əsl xanımdır, – dedi.

Martin otağın küncündəki telefona yaxınlaşdı və Rufun səsinə eşitcək atəşin bir dalğa, sanki, onun bütün varlığını bürüdü. O, öz sonetiylə əlləşərkən qızın varlığını unutmuşdu. Lakin tanış səsi eşidəndə onun məhəbbəti ildırım kimi, yeni, sarsıdıcı bir qüvvə ilə

ürəyini ağrıtdı. Bu səs nə qədər gözəldi! Uzaqlardan gələn musiqi tərənəsi kimi, incə və mələhətli, gümüş zıncırovların cingiltisi kimi, büllur saflığında bir səs! Yox! Adi bir qadının bu cür səsi ola bilməzdi. Bu səsdə dünya ilə əlaqəsi olmayan, nə isə ilahi bir şey vardı. Coşub-daşan duyğular selindən yaxasını qurtara bilməyən Martin, mister Higginbotamın siçan gözləritək xırda gözlərinin ona dikilib qaldığını bildiyindən zahirən özünü sakit göstərməyə çalışsa da, qızın dediklərini çox çətin başa düşürdü.

Rufun onunla heç bir işi yoxdu; qız bu axşam Normanla bir yerdə açıq mühazirəyə gedəcəkmış, lakin, təəssüf ki, birdən-birə Normanın başının ağrısı tutmuşdu. Biletlər alınmış hazır, əgər Martin məşğul deyilsə, onunla getmək istərdimi?

Məşğul deyilsə! Martin səsinin titrəyişini çətinliklə gizlədə bildi. O, öz qulaqlarına inanmırdı! Martin indiyədək Rufu yalnız onların evində görüşürdü və bir dəfə də olsa, onu başqa bir yerə dəvət etməyə ürək eləməmişdi. O, telefon dəstəyini əlində tutub dayanmışdı, yerindən tərpənə bilmirdi, birdən-birə Rufun yolunda ölməyi dəli bir şiddətlə arzuladı, xəyalında isə qəhrəmanlıq obrazları, məhəbbət yolunda fədakarlığı, ömrü qurban verməyi əks etdirən səhnələr canlandı. O, qızı böyük, qorxunc və ümitsiz bir məhəbbətlə sevirdi. Qızın onunla, Martin İdenlə mühazirəyə gedəcəyini düşünərkən qəlbini elə dəli bir sevinc sardı ki, qızın yolunda dərhal ölmək istədi. O, nə qədər düşünüb-daşınırdısa, bundan daha yaxşı bir yol tapa bilmirdi. Martin sonsuz və saf məhəbbətini yalnız bu yol ilə sübut edə bilirdi. Bu, bütün həqiqi aşiqlərə məlum olan böyük bir fədakarlıq ehtirası, arzusu idi. Bu arzu isə telefonla qısa danışmaq zamanı odlu bir qasırğa kimi qopub gəlmiş, onun başının üstünü almışdı. O düşünürdü: qızın yolunda canımı versəm, bu, o deməkdir ki, əsl insan kimi yaşamışam və sevmişəm. Martinin isə cəmi iyirmi bir yaşı vardı və bu, onun ilk məhəbbəti idi!

İndicə keçirdiyi sarsıntıdan sonra taqətdən düşmüş Martin əli əsə-əse dəstəyi asdı. Onun gözlərindən, nə isə, mələklərə məxsus bir nur tökülürdü, siması tamamilə dəyişmişdi, elə bil ki, yer üzündəki rəzalətdən təmizlənmiş, müqəddəs və pak bir məxluqa çevrilmişdi.

Martinin yeznəsi:

– İndi də künc-bucaqda görüş təyin edirsən, eləmi? – deyə acı-acı dilləndi. – Bilirsənmi, bu cür işlərin axırı necə olur? Lap yaxşı olar, birbaşa polis məhkəməsinə düşərsən, canım, ciyərim!

Lakin Martin qalxdığı zirvələrdən birdən-birə yerə enə bilmədi. Bu iyrənc eyhamlar belə onu yerə qaytara bilmədi. O, qəzəbdən də, hiddətdən də yüksəkdə idi. Martin hələ də gözəl bir xəyalın ixtiyarında idi və eynilə bir Allah kimi, yəznəsitək bu cür miskin məxluqlara yalnız yazığı gələ bilirdi. O heç mister Higginbotamı görmürdü. Baxışları onu dəlib keçir, başqa səmtə zillənirdi, nəhayət, Martin yuxuda imiş kimi, paltarını dəyişmək üçün otaqdan çıxdı. Yalnız kiçik güzgü qabağında qalstukunu bağlayarkən şüuruna nə isə hiddətə səbəb olan bir səs gəlib çatdı. Bu isə mister Higginbotamın Martinin qulağında qalmış səfeh qaqqıltısı idi, sanki, onu yalnız indicə eşitmişdi.

Morzlar evinin qapısı onların dalınca örtüldükdə və Martin Rufla birlikdə artırmanın pillələrindən enməyə başladığıda birdən-birə çaşib qaldı. Gözlənilməyən şübhələr onun qızla gəzməyə çıxmaqdan aldığı sevincə acı qatdı. O bilmirdi, necə davransın. Martin dəfələrlə görmüşdü ki, qızın mənsub olduğu dairənin adamları küçəyə çıxanda qadının qoluna girirlər. Lakin bu heç də həmişə belə olmurdu. Martin isə yalnız axşamlarını qol-qola gəzməyin qəbul edildiyini kəsdirə bilmirdi, fikirləşirdi ki, bəlkə də, ancaq ər-arvad və ya bacı-qardaş belə gəzir.

O, ayağını son pilləyə qoyarkən birdən Minnini xatırladı. Minni yamanca moda əsiri idi, odur ki, onlar ikinci dəfə görüşə çıxanda Martin divar dibiyə getdiyinə görə onu danlamışdı, halbuki əsl cəntimən xanımı ilə gəzərkən həmişə səkinin qırağıyla yeriməlidir. Minni də adət etmişdi, Martin səkinin qırağı ilə getməyi yadından çıxarmasın deyə, həmişə küçəni keçəndə onun ayağını basdalayırdı. Lakin o, Minninin bu qaydanı haradan tapıb çıxardığını, bunun kübar cəmiyyətdə, doğrudanmı, qəbul olunub-olunmadığını bilmirdi.

Nəhayət, Martin bu qərara gəldi ki, hər halda, bunun heç bir ziyanı olmaz. Buna görə də küçəyə çıxdıqda Rufu irəli buraxdı, özü isə onun yanına düşüb səkinin qırağı ilə getməyə başladı, lakin burada ikinci bir problem meydana çıxdı; qıza “qoluma girin” desin, ya yox? O, indiyədək yol getdiyi heç bir qadına “qoluma gir” deməmişdi. Onun oturub durduğu qızlar öz kavalərləriylə qol-qola gəzmirdilər. Tanışlıq başlananda qız, adətən, beləcə yan-yana gedir, sonralar isə daha qaranlıq döngələr axtarıb tapır və başını oğlanın çiyinə qoyaraq yeriyirdi.

Martin isə qızın belini qucaqlayırdı. Lakin indi iş tamamilə başqa cürdü. Ruf əsla həmin qızlardan deyildi. Buna görə də Martin nə etməli olduğunu bilmirdi. Martinin ağına gəldi ki, sağ qolunu bir

balaca qatlasın, guya, təsadüfən belə eləyir, adətidir. Lakin elə bu zaman böyük bir möcüzə oldu. Martin qızın qolunun öz qoluna salındığını hiss etdi. Bədənindən xoş bir gizilti keçdi və bir neçə an ona elə gəldi ki, ayaqları yerdən üzülmüş, kürəklərində isə qanadlar bitmişdir. Lakin yeni bir çətinlik onu əsl vəziyyətinə qaytardı. Onlar küçəni keçdilər və indi Martin səkinin qırağı ilə deyil, divarın dibiyə gedirdi. Yaxşı, bəs indi başına nə çarə qılsın? Onun qolunu buraxıb yerini dəyişsin? Bəs ikinci dəfə küçəni keçəndə neyləsin? Üçüncü dəfədə necə olsun? Bu məsələ, nə isə, çox da aydın deyildi, buna görə də Martin qət etdi ki, irəli-geri sıçramaqla özünü gülünc vəziyyətə salacaqdır. Lakin belə bir qərar heç də tamamilə onu qane etmirdi və odur ki, divar dibiyə yeridiyini görüb, nədənsə, tez-tez, vəcdlə danışmağa başladı. Qoy bir şey olsa, qız elə bilsin ki, Martinin başı söhbətə qarışmış və buna görə də səkinin qırağına keçməyi unutmuşdur. Brodveydə Martin daha bir sınaqdan çıxmalı oldu. O, küçə fənlərinin işığında birdən Lizzi Konollini və onun güləyən rəfiqəsini gördü. O, bir an, yalnız bir an tərəddüd etdi, lakin elə o saat şlyapasını çıxardı və onlara baş əydi. O, öz mühitindən utanmaq fikrinə düşməmişdi, bir də ki onun salamı təkcə Lizzi Konolliyə aid deyildi. Lizzi gözəl və alıcı gözləriylə cəld ona baxdı, başını tərpətib Martinin salamını aldı, lakin Lizzinin gözləri hara, Rufun açıq və aydın baxışları hara! Lizzi Rufu gözdən keçirdi və görünür ki, elə həmin saat onun zahiri görkəmini də, paltarını da layiqincə qiymətləndirib, cəmiyyətdə tutduğu mövqeyini duydu. Martin sezdi ki, Ruf da dönüb qıza nəzər saldı və göyərçin məsumluğu ilə dolu bu ani nəzərdən gənc fəhlə qadınların geyinib lovğa-lovğa gəzməyi, sevdikləri ucuz paltar, qəribə, məzəli şlyapa da, hər halda, gözündən yayınmadı.

Bir an sonra Ruf:

– Nə gözəl qızıdır! – dedi.

Martin bu cümləyə görə ona təşəkkür etmək istəyirdi, lakin təkcə bu sözləri deyə bildi:

– Bilmirəm, yəqin ki, məsələ adamın zövqündədir; mənçə, o qədər də gözəl deyildir.

– Yox, siz nə danışırsınız! Mində bir adamın üzündə bu cür düzgün cizgilər görmək olur, onun üzünü eynilə kameya¹ kimidir. Gözləri də füsunkardır!

¹ *Kameya* – daş və ya balıqqulağından hazırlanan bəzək şeyi

Martin laqeydcəsinə:

– Siz, doğrudan da, bu fikirdəsiniz? – deyə soruşdu, çünki onun nəzərində dünyada tək-cə bir gözəl vardı və bu gözəl də onun qoluna girib yanaşı gedirdi.

– Mister İden, bu qızı yaxşıca geyindirsən və ona oturub-durmağı öyrətsən, sizi inandırırım ki, bütün kişiləri, o cümlədən sizi də məftun edərdi.

Martin cavabında:

– Hər şeydən əvvəl, ona düzgün danışmağı öyrətmək lazım gələrdi, yoxsa kişilərin çoxu onun danışmalarını heç başa düşməzdi. Mən əminəm ki, o qız adət etdiyi kimi danışsaydı, siz onun işlətdiyi sözlərin yarısını belə başa düşə bilməzdiniz.

– Boş şeydir! Siz də Artur kimi bir şeyi sübut etmək istəyəndə tərsliyinizə salıb dediyinizin üstündə durursunuz.

– Yaxşı, biz ilk dəfə görüşdükdə mənim necə danışdığım sizin yadınızdan çıxıb? İndi mən tamamilə başqa cür danışırım. Mən onda eynilə bu qız kimi danışdım. Lakin bu müddət ərzində mən bəzi şeylər öyrənmişəm və sizin anlayacağınız bir dildə deyə bilərəm ki, onun dilini başa düşə bilməzsiniz. Özünüz indicə deyirdiniz ki, qızın duruşu zərif, gözəl deyildir. Bilirsiniz nə üçün? Axı mən indi həmişə elə şeyləri düşünürəm ki, əvvəllər o şeylər heç ağılıma da gəlmirdi, həm də mən bir çox şeyləri anlamağa başlayıram.

– Yaxşı, bəs nə üçün o qızın duruşu elədir?

– O qız bir neçə ildir ki, fabrikdə işləyir. Gənc insan bədəni mum kimi yumşaqdır, ağır əmək isə ona istədiyi şəkli verir; bu bədən müəyyən işi görmək üçün münasib bir vəziyyətə istər-istəməz alışır. Mən indi bir dəfə baxanda küçədə rast gəldiyim fəhlənin nə iş gördüyünü müəyyən edə bilərəm. Mənim özümü götürün. Nə üçün mən yanıma basa-basa yeriyirəm? Lap onun üçün ki, təqribən, bütün ömrümü dənizdə keçirmişəm. Bütün bu illərdə mən matros olmasaydım, kovboy olsaydım, yeriyəndə yırgalanmazdım, lakin onda ayaqlarım əyri olardı. Elə bu qız da eyni vəziyyətdədir. Məgər siz görmədinizmi ki, onun baxışları nə qədər sərtidir? Axı o qız heç bir zaman başqalarının qanadı altında yaşamamışdır. O qız həmişə özü öz qayğısına qalmalıdır, qız öz-özünü düşündükdə və özü öz qayğısına qaldıqda isə onun bu cür, məsələn, sizinki kimi mehriban, həlim baxışları ola bilməz.

Ruf yavaşdan:

– Bəlkə də, siz haqlısınız, – dedi. – Həyat nə qədər amansızmış!
O qız isə elə gözəldir ki!..

Martin Rufa baxıb gördü ki, qızın gözündə şəfqət şölələri yanır. Elə o dəqiqə də qızı nə qədər böyük bir məhəbbətlə sevdiyini, onu sevmək və onunla yanaşı qol-qola yeriyib mühazirəyə getmək kimi misilsiz bir səadətin payına düşdüyünü düşündü.

O, həmin axşam evə qayıtdıqdan sonra güzgüdə özü özünə baxıb soruşdu: “Axı sən kimsən, Martin İden? – O, güzgüdə özü-nə uzun-uzadı və maraqla baxırdı. – Sən kimsən, nəçisən? Sənin yerin haradır? Sənin yerin Lizzi Konolli kimi bir qızın yanındadır. Sənin yerin milyonlarla əmək adamının arasında – hər şeyin kobud, qaba və çirkin olduğu bir aləmdədir. Sənin yerin çirkab və peyinin içidir, pəyədir, tövlədir. Çürüntü qoxusunu duyursanmı? Çürüyən kartofdur. Hə, nə durmusan, iylə, Allah bəlanı versin, yaxşı-yaxşı iylə! Sənin hələ bir cəsərin çatır, kitablara da başını soxursan, gözəl musiqi dinləyirsən, füsunkar lövhələrə baxıb həzz alırsan, öz danışığının qeydinə qalırsan, sənin yoldaşlarının heç birinin düşünmədiyi şeyləri düşünürsən, Lizzi Konollidən kənar gəzirsən, onu rədd edirsən və səndən çox-çox uzaqlarda olan, ulduzlar arasında yaşayan bir qızı sevirsən! Allah sənin bəlanı versin, axı sən kimsən, nəçisən? Sən öz arzuna çata biləcəksənmi?”

O, yumruqlarını düyünləyib güzgüdə özünü hədələdi, bərəlməmiş, geniş açılmış, heç bir şey görməyən donuq gözlərlə qarşısına baxa-baxa gəlib, çarpayının qırağında oturdu. Aradan bir az keçdikdən sonra öz dəftərçəsini, cəbr dərsliyini götürdü və kvadrat tənlikləri öyrənməyə girişdi, saatlar isə gəlib-keçir, ulduzlar sönür, pəncərə arxasında da dan yeri sökülməyə başlayırdı.

ON ÜÇÜNCÜ FƏSİL

Fəhlələr içərisindən çıxmış danışqan sosialistlərin və filosofların isti günlərdə Siti-holl parkda toplaşan dərnəyi təsadüfən Martini böyük bir kəşfə gətirib çıxardı.

Martin parkın içindən keçib kitabxanaya gedərkən ayda iki dəfə velosipeddən düşür, mübahisələrə qulaq verir və hər dəfə də bu

mübahisə edənlərdən çox çətinliklə ayrılırdı. Mister Morzun masası arxasındakı söhbətlərə, mübahisələrə nisbətən bu mübahisələrin ümumi ahəngi tamamilə başqa idi. Mübahisə edənlər lovğa deyildilər və öz ləyaqətlərini gözə soxmurdular. Onlar ehtiraslarını özbaşına buraxır və bir-birinə xətirə dəyən ləqəblər verir, söyüş və acı eyhamlar yağdırırdılar. Məsələ bir-iki dəfə dava-dalaşla qurtarmışdı. Lakin bunlara baxmayaraq, Martin səbəbini özü də aydınca başa düşmədən bütün bu mübahisələrdə nə isə həqiqi bir əsas görürdü. Mister Morzun sakit, təmkinli doqmatizminə nisbətən bunlar Martinə daha qüvvətli təsir bağışlayırdı. Martinə elə gəlirdi ki, mister Morza və onun dostu mister Betlərə nisbətən ingilis dilinin qolunu-qanadını amansızcasına sındıran, dəli kimi əl-qol atan və öz əleyhdarlarının üzərinə ibtidai vəhşi hiddətiylə hücum çəkən bu adamlarda həyat eşqi daha qüvvətlidir.

Martin parkdakı yığıncaqlarda bir neçə dəfə Herbert Spenserin adını eşitmişdi, lakin bir dəfə onun şagirdi və ardıcılı, alt köynəyinin olmadığını gizlətmək üçün cırıq gödəkcəsini boğazacan düymələmiş miskin bir avara oraya gəlib çıxdı. Ardı-arası kəsilmədən çəkilən papiros tüstüsü içərisində, hey tüpürülüb atılan tütün qalıqları arasında əsas döyüş başlandı, həm də avara, hətta sosialist fəhlələrdən birinin istehza ilə ucadan qışqırıb: “Dərək edilməyəndən sava-yı, başqa Allah yoxdur, Herbert Spenser də onun peyğəmbəridir!” – sözlərini dedikdə belə, endirilən bütün zərbələri bacarıqla dəf edirdi. Martin mübahisənin nədən getdiyini başa düşə bilmirdi, lakin o, Herbert Spenserlə maraqlandı və kitabxanaya gəlib, onun “Başlıca əsaslar” əsərini istədi, çünki avara mübahisənin qızğın vaxtında tez-tez bu əsərin adını çəkirdi.

Bu isə böyük bir kəşfin başlanğıcı oldu. Martin bir dəfə də Spenseri oxumağa çalışmış, lakin “Psixologiyanın əsasları” əsərini seçdiyinə görə, xanım Blavatskayanın kitabını başa düşmədiyi kimi, bunu da başa düşməyib, geri durmuşdu. O, bu kitabdən bir şey anlaya bilməmiş və oxumadan geri qaytarmışdı. Lakin bu axşam cəbrlə fizikanı oxuduqdan, uzun zaman sonetlə əlləşdikdən sonra yatağına uzanmış və “Başlıca əsaslar” əsərini açmışdı. Səhər açılarkən Martin hələ də oxuyurdu. O yata bilmirdi. Martin bu gün hətta yazı da yazmamışdı. O, yerində uzanıb, böyürləri ağrımağa başlayıncaya qədər oxudu. Sonra yataqdan qalxdı, quru döşəmənin üzərinə uzandı. Kitabı başının üstündə tutaraq və ya dirsəklənərək,

oxumaqda davam etdi. O biri gecə isə yata bilməmiş və səhəri yazmaq istəmişdi, lakin kitab onu elə cəzb etmişdi ki, aradan bir az keçməmiş dünyada hər şeyi, hətta bu axşam Rufun yanına gedəcəyini belə unudub oxumağa başlamışdı. Yalnız Higginbotam qapını taybatay açıb: “Bəlkə, sən elə bilirsən, bura restorandır?” – deyər soruşduqda Martin özünə gəlmişdi.

Martin İdendə həmişə biliyə həvəs olmuşdu. Bununla da, başqalarından seçilirdi. O, hər şeyi bilmək istəyirdi və qismən də, buna görə bütün dünyanı gəzib dolaşan sərgərdan dənizçi sənətinə könül vermişdi. Lakin indi, Spenseri oxuyarkən, başa düşdü ki, heç nə bilmir, dənizləri nə qədər gəzirsə gəzsin, heç bir zaman heç nə bilə də bilməzdi. O, pərakəndə hadisələri müşahidə etməklə, ayrı-ayrı faktları toplamaqla, bəzən də kiçik əlahiddə ümumiləşdirmələrə gəlməklə məhdudlaşmış, üzdən keçmiş, dərinə getməmiş, əlaqələri müəyyən etməyə, təsadüflərin qaribə yığımı kimi təsəvvür etdiyi aləmi sistemə salmağa əsla çalışmamışdı. O, uçan quşlara baxarkən onların uçuş mexanizmi üzərində tez-tez düşündü, lakin uçan canlı xilqətlərin yaranması ilə nəticələnən inkişaf prosesini bir dəfə də olsun düşünməmişdi. O hətta belə bir prosesin varlığını da ağılına gətirmirdi. Onun ağılına gəlmirdi ki, quşlar “yarana” bilər. Quşlar “olmuşlar”, vəssalam, həmişə olmuşlar.

Quşlara münasibət necə idisə, qalan şeylərə münasibət də elə idi. Biliyi və təfəkkür vərdişi olmadığından fəlsəfi nəticələrə gəlmək sahəsində Martinin etdiyi bütün cəhdlər baş tutmamış, puça çıxmışdı. Kantın orta əsr metafizikası ona heç bir şeyi açmamış, əksinə, onda yalnız öz zehni qüvvələrinə şübhə oyatmışdı. O, Romensin sırf mütəxəssislər üçün yazılmış kitabı əsasında təkamül nəzəriyyəsini öyrənməyə başladığıda da eyni uğursuzluğa uğradı. Bu kitabı oxuyandan sonra Martinin qavradığı yeganə fikir bu oldu ki, təkamül haqqında təsəvvür anlaşılmaz dildə danışan quru pedantların zəminsiz nəzəri uydurmasıdır. İndi isə o gördü ki, bu heç də quru bir nəzəriyyə deyil, hamının qəbul etdiyi inkişaf qanunudur; əgər hələ də bu barədə alimlər arasında ara-sıra mübahisələr olursa, bu da yalnız təkamülün formaları haqqında xüsusi məsələlərlə əlaqədardır.

Nəhayət, bir adam – Spenser meydana gəlmiş, bütün bunları sistemə salmış, birləşdirmiş, nəticələr çıxarmış və matrosların boş vaxtlarında düzəldib şüşə bankalara qoyduqları kiçik gəmi modelləri

kimi, eynilə aydınca görünən bir şəkildə, konkret və yoluna salınmış bir dünyanı bütün təfərrüatı ilə Martinin heyrət dolu baxışları önündə canlandırmışdır. Burada nə gözlənilməyən hadisələr, nə də təsadüflər vardı. Hər şey qanuna tabe idi. Bu qanuna tabe olaraq, quş uçurdu; formasız plazma eyni qanuna tabe olaraq hərəkətə, qıvrılmağa başlamış, onun qanadları və pəncələri çıxmış və beləliklə də, quş yaranmışdır.

Martin öz zehni həyatında bir zirvədən o biri zirvəyə qalxırdı, indi isə ən yüksək zirvəyə çatmışdı. O, qəfildən şeylərin əsrarəngiz mahiyyətini qavramış və bu idrak isə onu məst etmişdi. O, gecələr, yuxuda Allahlarla bir yerdə yaşayırdı, möhtəşəm kabuslar onu təqib edirdi. O, gündüzlər gəzib-dolanır, onun gözləri önündə isə yalnız Spenserin kəşf etdiyi aləm gəlib dayanırdı. Nahar vaxtı masa arxasında oturarkən Martin müxtəlif xırda-xuruş həyat məsələləri haqqında söhbət və mübahisələri eşitmirdi, çünki ağılı daim gərgin bir şəkildə işləyir, gördüyü bütün şeylər arasında əlaqələri araşdırıb aşkara çıxarırdı. O, qabağına qoyulmuş boşqabdakı ətdə günəş şüalarının enerjisi olduğunu dərk edir və geri qayıdaraq, günəş şüalarının bütün dəyişmə mərhələlərini keçərək, milyonlarla mil aralı məsafədəki ilk mənbəyədək gəldiyi yolu izləyir və ya xəyalən bu yolu davam etdirir və onun əllərinin əzələlərini hərəkətə gətirən, bu əlləri əti kəsməyə məcbur edən qüvvəni və həmçinin əzələlərə hökm edən beyni düşünür, beləliklə də, son nəticədə öz beynində eyni günəş şüaları enerjisi duyurdu. Martin o qədər fikrə dalmışdı ki, Cimin dodaqaltı: “Başı xarab olub” dediyini eşitmir, bacısının həyəcanlı baxışlarını görmür və bir neçə dəfə barmağını alına yaxınlaşdırıb tərpədən, bununla da, nə demək istədiyini aydınca bildirən Bernard Higginbotama əhəmiyyət vermirdi.

Martini hər şeydən çox elmlər – bütün elmlər arasındakı qarşılıqlı əlaqə təəccübləndirdi. O, həmişə bilik dəlisi idi, lakin ala bildiyi biliklər yığılıb onun yaddaşının, sanki, ayrı-ayrı xanalarında qalırdı. Beləliklə, bir xanada dəniz səfəri haqqında bir çox qırıq-kəsik məlumat toplanmışdı, o biri xanada isə qadınlar haqqında. Lakin bu iki xananın bir-biriylə heç bir əlaqəsi yoxdu. Əsəb xəstəliyinə tutulmuş qadınla tufana düşmüş gəmi arasında əlaqə yaratmağın mümkün olması fikri Martinə mənasız və müşkül bir fikir kimi görünə bilərdi. Lakin Herbert Spenser ona nəinki yalnız bu fikirdə mənasız bir şey

olmadığını, həm də, əksinə, bu iki hadisə arasında əlaqənin mütləqliyini sübut etmişdi. Göylərin ənginliklərindəki ən uzaq ulduzdan tutmuş insanın ayağı altında qalan qum dənəsindəki ən kiçik atom qədər dünyada hər şey bir-biriylə əlaqədardır.

Bu, Martin üçün daimi bir heyrət mənbəyi idi. İndi onun başı həmişə bu planetdə şeylərlə hadisələrin əlaqəsini müəyyən etməyə qarışmışdı. Həm də o yalnız bizim planetlə kifayətlənib qalmırdı. O ən müxtəlif şeylərin uzun-uzadı siyahısını tutur və onların arasındakı əlaqələri tapmayınca rahat ola bilmirdi. Beləliklə, məlum oldu ki, məhəbbət, poeziya, zəlzələ, od, zıncırovlu ilanlar, göy qurşağı, daş-qaş, eybəcərlik, günəşin qürubu, aslan nəbəsi, işıq qazı, vəhşilik, gözəllik, qətl, linglər, istinad nöqtəsi və tütün bir-biriylə əlaqədardır. İndi bütün kainat onun gözləri önündə vahid küll halında görünürdü. Martin isə əsrarəngiz cəngəlliklərdən keçib anlaşılmaz bir məqsədə doğru can atan yolunu azmış bir yolçu kimi deyil, heç bir şeyi nəzərdən qaçırmamağa çalışan və hər şeyi xəritəyə keçirən təcrübəli bir səyyah kimi, bu kainatın ən xəlvət, ən çıxılmaz yerlərini gəzib-dolaşırdı. Həm də nə qədər çox şey öyrənirdisə, dünyaya və bu dünyada sürdüyü ömrə bir o qədər çox heyran olurdu.

Martin güzgüdə öz əksinin üstünə qışqırıb deyirdi:

– Eh, qanmazın biri qanmaz! Ürəyindən yazmaq keçirdi, sən də yazırdın, lakin yazmağa ki bir şeyin yox imiş. Hə, de görüm, nəyin vardı? Gözəllik haqqında körpə uşaq anlayışları, yetkinləşməmiş hissiyyat, dumanlı təsəvvürlər, böyük bir cəhalət zülməti, məhəbbətdən parçalanıb dağılan ürək, bir də ki sənin məhəbbətin kimi böyük, sənin nadanlığın qədər ümitsiz bir mənliyin. Bu ağıllamı yazmaq istəyirdin, hə? Axı sən yalnız indi nədən yazmaq lazım gəldiyini anlamağa başlayırsan. Sən gözəllik yaratmaq istəyirdin, lakin özün gözəlliyin təbiəti haqqında heç nə bilmirdin, lakin həyatın özünün mahiyyəti haqqında təsəvvürün yoxdu. Sən dünyadan yazmaq istəyirdin, lakin dünya sənin üçün böyük bir müəmma idi, həm də sən nədən yazsaydın, öz nadanlığını bir dəfə də yenidən etiraf etmiş olardın! Lakin, Martin, mənim körpə balam, ruhdan düşmə! Sən hələ yazacaqsan. Sən indi bəzi şeyləri bilirsən, düzdür, biliyin hələ çox azdır, lakin indi daha doğru yol seçmişən və bir azdan sonra daha çox şey biləcəksən. Bəxtin gətirsə, bilməli şeylərin, demək olar ki, hamısını bir zaman biləcəksən. Bax, yalnız onda yazmağa başlayacaqsan!

O, sevinc və heyrətini Rufa danışmağa ehtiyac hiss edərək, öz böyük kəşfini ona bildirdi. Lakin Ruf bu xəbəri çox sakit qarşıladı, çünki, yəqin, bütün bunların hamısını əvvəldən bilirmiş. Martini isə bütün varlığını sarsıdıb təlatümə gətirmiş bir şeyə qızın bu cür laqeyd, soyuq münasibəti çox da təəccübləndirmədi, çünki bu xəbərdə qız üçün yeni bir şeyin olmadığını anlayırdı. O öyrənə bildi ki, Arturla Norman təkamül nəzəriyyəsinin tərəfdarlarıdır və hər ikisi də Herbert Spenseri oxumuşdur, lakin, görünür, Spenser onlara bir o qədər də qüvvətli təsir bağışlamamış, onları heyrətə salmamışdı. Villi Olni deyər çağırılan pırtlaşıqsaçlı oğlan isə Spenserin adı çəkildə xoşagəlməz bir tərzdə güldü və Martinin artıq eşitmiş olduğu bu kəsərli, məzəli sözləri təkrar etdi: “Dərək edilməyəndən savayı, başqa Allah yoxdur, Herbert Spenser də onun peyğəmbəridir”.

Lakin Martin bu istehzaya əhəmiyyət verməyib, onun günahından keçdi, çünki artıq anlamağa başlamışdı ki, Olni heç də Rufa vurulmamışdır. Martin sonralar müxtəlif kiçik faktlar əsasında yəqin etdi ki, Olni nəinki Rufa vurulmamış, hətta onunla açıqdan-açığa ədavəti vardır. Martin bunu anlaya bilmirdi. Bu, Martin üçün görünməmiş bir hadisə idi; bu hadisəni o, kainatın başqa hadisələriylə heç bir vəchlə əlaqələndirə bilmirdi. Onun hətta bu gəncə yazığı da gəlirdi, görünür, nə isə təbiətindən doğan bir nöqsan Rufun məlahət və gözəlliyini qiymətləndirməkdə Olniyə maneçilik törədirdi. Onlar bazar günləri çox tez-tez yığışib, hamısı birlikdə velosipedlərə minir, gəzməyə çıxırdı, odur ki, Martin bu gəzintilər zamanı tamamilə əmin olmuşdu ki, Rufa Olni silahlı barışıq vəziyyətindədirlər. Olni daha çox Normanla dostluq edir, Rufu, Arturu və Martini isə bir-birinin öhdəsinə buraxırdı, buna görə Martin Olniyə ürəkdən minnətdardı.

Bu bazar günləri Martin üçün ikiqat bayrama çevrilirdi, çünki bu günlərdə Rufa görüşmək üçün imkan tapırdı; bundan əlavə, o, qızın sinfinə mənsub olan cavan oğlanlarla bir məclisdə oturdurdu. Bu adamlar müntəzəm təhsil alsalar da, Martin görürdü ki, zehni cəhətdən heç də onlardan geridə qalmır; onlarla söhbət isə danışmaq dilini öyrənmək üçün Martindən ötrü gözəl bir təcrübə məktəbi idi. O, cəmiyyətdə mövcud olan nəzakət qaydaları haqqında təlim kitablarını oxumaqdan çoxdan əl çəkmiş, öz müşahidə qabiliyyətinə bel bağlamaq qərarına gəlmişdi. Söhbətin mövzusunda

aludə olub, Martinin dünyada hər şeyi unutduğu halları nəzərə almasaq, o, öz yol yoldaşlarının davranışını həmişə diqqətlə izləyir, onların bir-biriylə rəftarında ən kiçik təfəsilatı belə yadında saxlamağa çalışırdı. Ümumiyyətlə, adamların Spenseri çox az oxuması Martini heyrətə gətirirdi. Məlumat şöbəsində çalışan kitabxanaçı: “Herbert Spenser, oho, çox böyük zəka sahibidir!” – dedi. Lakin, görünür, kitabxanaçının özü də bu böyük zəka sahibinin əsərlərini o qədər də çox oxumamışdı. Bir dəfə Morzlargildə nahar edərkən Martin, mister Betlerin yanında Spenserdən söhbət saldı. Mister Morz ingilis filosofunun aqnostisizmini yamanca pislədi, lakin “Başlıca əsaslar” əsərini oxumadığını da etiraf etdi; mister Betler isə bildirdi ki, Spenser adama can sıxıntısı gətirir, onun əsərlərindən bir sətir də oxumamışdır və onsuz da çox gözəl keçinir. Martinin beynini şübhələr gəmirməyə başladı; o, son dərəcə orijinal bir şəxsiyyət olmasaydı, deyəsən, ümumi rəyə tabe olardı və Spenserin əsərləriylə daha dərinədən tanış olmaqdan vaz keçərdi. Lakin Spenserin dünyabaxışı Martinə son dərəcə inandırıcı görünürdü, odur ki, bu baxışdan əl çəkmək onun üçün dəniz səyyahının kompas və xəritələri dənizə atması kimi bir şey idi. Buna görə də Martin təkamül nəzəriyyəsini öyrənməkdə davam edir, nəzəriyyəni getdikcə daha dərinədən qavrayır və minlərlə başqa yazıcının Spenserin baxışlarını təsdiq etdiyini görürdü. Martin öz məşğələlərində nə qədər irəli və dərinə gedirdisə, qarşısında bir o qədər tədqiq olunmamış bilik sahələri açılır və o getdikcə daha tez-tez təəssüf edirdi ki, bir gündə cəmi iyirmi dörd saat var.

O, bir dəfə günün qısalığını, vaxtın çatmadığını nəzərə alaraq, cəbr və həndəsədən əl çəkməyi qərara aldı. Triqonometriyanı isə hələ öyrənməyə belə başlamamışdı. Martin sonra öz cədvəlindən kimyanı da sildi, təkcə fizikanı saxladı.

Özünə haqq qazandırmağa çalışaraq Rufa:

– Mən ki mütəxəssis deyiləm, – dedi. – Mütəxəssis olmaq da istəmirəm. Axı elmlər o qədər çoxdur ki, onların hamısını öyrənməyə bir insan ömrü çatmaz. Mən ümumi təhsil almaq istəyirəm. Mənə xüsusi biliklər lazım olduqda isə kitablara əl ata bilərəm.

Qız etiraz edərək dedi:

– Lakin adamın özünün bütün bu bilikləri qavramağı bir şey, kitablara əl atmağı isə tamam başqa şeydir.

– Axı bu bilikləri qavramaq nəyə lazımdır? Biz həmişə mütəxəssislərin əsərlərindən istifadə edirik. Mütəxəssislər də elə bunun üçün yaranmışlar. Bax, elə bu gün, sizin evə girəndə, gördüm ki, burada bacatəmizləyənlər işləyirlər. Onlar da mütəxəssisdirlər, öz işlərinin ustalarıdır. Onlar öz işlərini görüb qurtardıqdan sonra, siz sobaların quruluşu haqqında bir şey bilməsəniz də, təmizlənmiş bacalardan istifadə edəcəksiniz.

– Eh, bu ki lap ağ oldu!

Ruf narazı halda Martinə baxdı və o da qızın baxışından, danışıq ahəngindən bir məzəmmət oxudu. Lakin Martin haqlı olduğuna əmindir.

Ümumi problemlər üzərində baş sındırmış bütün mütəfəkkirlər, ən böyük zəka sahibləri ayrı-ayrı məsələlərdə, əslində, mütəxəssislərin rəylərinə əsaslanmışlar. Herbert Spenser də eynilə bu cür hərəkət etmişdir. O, min-min tədqiqatçının kəşflərini ümumiləşdirmişdir. Yalnız öz qüvvəsiylə hər şeyin məğzinə çatmaq üçün o gərək minlərlə insan ömrü sürəydi. Darvin də eynilə bu cür işləmişdir. O, bağbanların və heyvandarların öyrəndikləri şeylərdən istifadə etmişdir. Olni:

– Siz haqlısınız, Martin – dedi, – siz nə istədiyinizi bilirsiniz, Ruf isə bilmir. Ruf hətta özünün də nə istədiyini bilmir. – O, Rufa macal vermədi ki, etiraz etsin və sözünə davam edərək dedi, – hə, hə. Bilirəm, siz bunu ümumi mədəniyyət adlandırırırsınız. Lakin bu cür ümumi mədəniyyətə çatmaq lazımdırsa, onda nə təfavütü var, nəyi istəyirsən, öyrən, elə deyilmi? Siz fransız dilini öyrənə bilərsiniz, alman dilini və ya esperantonu öyrənə bilərsiniz, siz, hər halda, “ümumi mədəniyyət” deyilən bir şey qazanacaqsınız. Yaxud da istəyirsiniz, latın və ya yunan dilləriylə məşğul olun. Düzdür, bu dillərin nə biri, nə də o birisi heç zaman karınıza gəlməyəcəkdir, lakin, heç şübhəsiz ki, sizi mədəniyyətə qovuşduracaqdır. Axı Rufun özü iki il əvvəl köhnə ingilis dilini öyrənirdi, həm də çox uğurla öyrənirdi. İndi isə heç nə yadında qalmayıb, yalnız bu misra xatirində qalıb: “Aprel gəlib bol yağışla”. Gərək ki, belədir? Elə bircə bu misra sizi “ümumi mədəniyyətə” gətirdi, – deyib güldü və yenə də Rufun etiraz etməsinə imkan vermədi, – bilirəm, bilirəm, axı biz sizinlə bir kursda idik.

Ruf:

– Siz mədəniyyətdən elə danışırsınız ki, guya, bu, məqsəd deyil, yalnız vasitədir, – deyə ucadan dilləndi, qızın gözlərində od parladı, yanaqlarında isə iki qırmızı ləkə görüldü. – Mədəniyyətin qiyməti özündədir!

– Lakin Martinin istədiyi bu deyil.

– Siz haradan bilirsiniz?

Olni birdən Martinə tərəf dönərək:

– Sizin istədiyiniz nədir, Martin? – deyə soruşdu.

Martin özünü çox pis hiss etdi və yalvarıcı nəzərlərlə Rufa baxdı.

Ruf:

– Hə, deyin görək, nə istəyirsiniz? – dedi. – Bu, bizim mübahisəmizə son qoyar.

Martin tərəddüd edərək:

– Əlbəttə, mənə mədəniyyət lazımdır, – dedi. – Mən gözəlliyi sevirəm, mədəniyyət isə mənə imkan verir ki, onu daha yaxşı başa düşüb qiymətləndirim.

Ruf qələbə çalmış bir adam kimi başını tərpətdi.

Olni dedi:

– Boş sözdür! Siz özünüz də bunu çox gözəl bilirsiniz. Martin mədəniyyətə yox, mənəsbə çatmaq istəyir. İş belə gətirib ki, Martinin mənəsbə məsələsi mədəniyyətlə əlaqədardır – bu isə adicə bir təsadüfdür. O, kimyaçı olmaq istəsəydi, mədəniyyəti neyləyirdi. Martin yazıçı olmaq istəyir, lakin bunu deməkdən qorxur ki, mübahisədə siz məğlubiyyətə uğramayasınız. – O, sözünə davam edərək soruşdu: – axı Martin nə üçün yazıçı olmaq istəyir? Onun üçün ki, pulu yoxdur. Siz nəyə görə öz başınızı köhnə ingilis diliylə və bütün bu “ümumi mədəniyyətinizlə” doldurursunuz? Ona görə ki, sizin əlləşib-çalışıb özünüə yol açmağa ehtiyacınız yoxdur. Atanız özü bunun qeydinə qalır. O, sizin geyim-keçiminizin pulunu verir, sizin üçün qalan işlərin hamısını da görəcəkdir. Bizim hamımızın – sizin də, mənim də, Arturun da, Normanın da aldığı təhsilin nə xeyri var? Bizim beynimizi həddən artıq “ümumi mədəniyyətlə” doldurmuşlar, lakin sabah atalarımız var-yoxdan çıxsa, bizim ancaq birçə çarəmiz qalır ki, gedib məktəb müəllimi adı almaq üçün imtahan verək. Onda Ruf nəyə ümid ola bilirdi – uzaqbaşı kənd müəllimi və ya qadın pansionunda musiqi müəllimi olmağa.

Ruf:

– Bəs siz nə edərdiniz? – deyə soruşdu.

– Əlimdən faydalı bir iş gəlməzdi. Gündə dollar yarıma qara fəhlə işlərdim, ya da ki risk edib korazehin şagirdləri imtahanlara səthi hazırlamaq üçün Henlinin məktəbində repetitor vəzifəsini boynuma götürərdim; mən “risk edib” deyirəm, çünki bir həftədən sonra tamamilə işə yaramadığıma görə məni, çox güman, oradan qovardılar.

Martin susub danışanlara qulaq verirdi. O hiss edirdi ki, Olni haqlıdır, lakin Rufa qarşı hörmətsizlik etdiyinə görə onu eyni zamanda qınayırdı. Bu mübahisə zamanı Martinin beynində məhəbbətə yeni baxışlar yaranırdı. Ağıl məhəbbət məsələlərinə qarışmamalıdır. Sevdinin qadın doğru mühakimə yeridir və ya yanılır, bunun heç bir əhəmiyyəti yoxdur. Məhəbbət ağıldan yüksəkdir. Bu halda, Ruf mənəşəbin Martin üçün nə qədər vacib olduğunu, görünür, anlamırdı; lakin aydındır ki, bu, qızın gözəlliyini bir qətrə də azaltmamışdı. Qız gözəldi və onun düşündüklərinin gözəlliyinə heç bir dəxli yoxdu.

Martin gözlənilmədən sual verib onu fikrindən ayıran Olnidən təkrarən soruşdu:

– Nə dediniz?

– Dedim, yəni o qədər səfehsiniz ki, latın dilini öyrənməyə başlayacaqsınız?

Ruf onun sözünü kəsərək:

– Latın dili yalnız mədəniyyət verməklə qalmır – dedi. – Ağıl üçün məşqdır.

Olni isə təkidlə:

– Hə, nə oldu. Martin, latın dilini öyrənəcəksiniz, ya yox? – deyə soruşdu.

Martini divara dirəmişdilər. O görürdü ki, Ruf səbirsizliklə onun cavabını gözləyir.

Martin, nəhayət, özünü yığışdırıb cavab verdi:

– Qorxuram ki, vaxtım çatmaya, mən öyrənərdim, lakin yetirə bilmərəm.

Olni şadlığını gizlətmədən deyirdi:

– Görürsünüz, sizin “ümumi mədəniyyətiniz” Martinə əsla lazım deyil. O, həyatda müəyyən bir mənəşəbə çatmaq, ad-san qazanmaq istəyir.

– Orası elədir, lakin axı latın dili ağıl üçün məşqdır, latın dili intizamdır. Latın dili ağılı intizama alışdırır! – Ruf bu sözləri deyərək,

Martinə elə baxdı ki, sanki, ondan öz fikrini dəyişməyi xahiş edirdi. – Futbolçuların oyundan qabaq məşq etdiklərini heç görmüsünüz-mü? Latın dili də mütəfəkkirlər üçün eyni bir şeydir. Məşqdır, təlimdir.

– Boş sözdür! Bunu uşaqlıqda bizim başımıza yeridiblər! Lakin elə bir həqiqət var ki, onu vaxtında bizə aşılamağı unudublar. Mən özüm öz ağıllımla həqiqəti tapmağa məcbur olmuşam. – Olni daha güclü təsir doğurmaq üçün sözünə ara verdi və təkəbbürlə bildirdi: – centlmen latıncanı öyrənməlidir, lakin centlmen bu dili bilməməlidir.

Ruf:

– Bu heç də düzgün olmadı! – deyər qışqırdı. – Mən elə qabaq-cadan bilirdim ki, bütün söhbəti zarafata salacaqsınız.

Olni etiraz edərək:

– Boynunuza alın ki, ağıllı zarafatdır! – dedi. – Bir də ki bu doğrudur. Latıncanı bilən yeganə adamlar əczaçılar, vəkillər və latın dili müəllimləridir. Əgər Martin əczaçı və ya vəkil olmaq istəyirsə, onda mən susdum. Bəs onda Herbert Spenserin latın dilinə nə dəxli var axı? Martin, Spenseri təzəcə kəşf etmiş və ona dəlicəsinə heyran olmuşdur. Nə üçün? Onun üçün ki, Spenser ona bəzi şeylər verir; nə sizə, nə də mənə Spenser bir şey verə bilməz. Çünki bizə heç bir şey də lazım deyil. Siz günlərin bir günü ərə gedəcəksiniz, mən isə, ümumiyyətlə, heç bir iş görməyəcəyəm, çünki mənim əvəzimə bütün işləri cürbəcür vəkillər və müdirilər aparacaqlar, onlar atamdan qalan kapitalın qeydinə qalacaqlar.

Olni qapıya tərəf getmək istəyirdi ki, birdən dayandı və son zərbəsini də endirərək dedi:

– Ruf, Martinlə işiniz olmasın. O özü nə istədiyini çox gözəl bilir. Görürsünüz, nə qədər çox şeyə nail olmuşdur. Bəzən mən qızarıb, öz-özümdən xəcalət çəkirəm. Bizim bütün latın, fransız və köhnə ingilis dillərini bilməməyimizə baxmayaraq, bizim mədəniyyət adlanan bütün mədəniyyətimizə baxmayaraq, o elə indi də dünya və həyat haqqında, insanın əsas mövqeyi haqqında Arturdan, Normandan, məndən və ya sizdən daha çox şey bilir.

Martin alicənablıq edərək:

– Lakin Ruf mənim müəllimimdir, – dedi. – Əgər bir biliyim varsa, yalnız onun sayəsində qazanmışam.

Olni Rufa nə isə bədxah bir nəzərlə baxıb:

– Boş danışığıdır! – dedi. – Bir o qalıbdır deyəsiniz ki, Spenseri də onun məsləhətiylə oxumağa başlamısınız. Mən də sizə inandım! Mən Süleyman padşahın almaz dolu xəzinəsindən nə bilirəmsə, Ruf da Darvin və təkamül nəzəriyyəsini o qədər bilir. Yadınızdadır, bir neçə gün bundan əvvəl qeyri-müəyyən, qavranılmayan və eyni şeylər haqqında Spenser fəlsəfəsinin bir yerinə verdiyiniz şərhinizlə hamımızı heyrətə saldınız. Çalışın, bu yeri Rufa şərh edin, görün sizi başa düşər, ya yox. Bilirsiniz, bu, “mədəniyyət”-filan deyil! Xülasə, Martin, latın dilini əzbərləməyə başlasanız, gözümdən lap düşərsiniz, sizə bir qətrə də hörmətim qalmaz.

Bu söhbətə maraqla qulaq asan Martin qəlbində, eyni zamanda nə isə xoşagəlməyən bir təəssürat qaldığını hiss edirdi. Təlim və dərslərdən, bilik haqqında ilk məlumatlardan söhbət gedirdi; odur ki, mübahisənin uşaqlara məxsus ümumi bir tərzdə aparılması Martini həyəcana gətirən, onu bütün həyat hadisələrindən bərk-bərk yapışmağa və özünün var gücünü anlayıb, nə isə böyük bir titrəyişlə tir-tir əsməyə məcbur edən məsələlərə uyğun gəlmirdi. O, xəyalında özünü əsrarəngiz bir məmləkətin sahilinə atılan, ətrafdakı gözəlliyi görüb sarsılan, heyrətə gələn və bu gözəlliyi vəhşi yerlilərin yabançı dilində tərənnüm etməyə əbəs yerə çalışan bir şairlə müqayisə edirdi. Martin də eynilə belə bir vəziyyətdə idi. O hiss edirdi ki, min cür əziyyətə qatlaşıb dünyanın əzəmətli həqiqətlərini dərk etmək istəyir, bunun əvəzində isə, oturub latıncanı öyrənmək lazımdır, ya lazım deyil məsələsi ətrafında uşaqqasına çəkişmələrə qulaq asmağa məcburdur.

Martin həmin axşam güzgünün qabağında dayanıb öz-özünə deyirdi:

– Bu latınca hansı cəhənnəmdən gəlib çıxdı! Qoy ölümlər ölüyündə qalsınlar. Axı mənim ölümlərlə nə işim var? Gözəllik əbədidir. Dillər yaranır və yox olub gedir. Onlar ölümlərin külüdür.

O elə həmin dəqiqə düşündü ki, öz fikirlərini yaxşı ifadə etməyi öyrənmişdir. Buna görə də yatmağa uzanarkən Rufun yanında bu qabiliyyətini nə üçün itirdiyini başa düşməyə çalışırdı. O, qızın yanında dönüb bir məktəbli olur və məktəbli dilində danışdı. O, ucadan:

– Mənə vaxt verin! – dedi. – Mənə ancaq vaxt verin!
Vaxt! Vaxt! Bu, Martinin əbədi yalvarışı idi.

ON DÖRDÜNCÜ FƏSİL

Martin Rufu sevdiyinə baxmayaraq, latın dilini öyrənməkdən vaz keçdi. Olninin məsləhətlərinin buna heç bir dəxli yoxdu. Vaxt onun üçün pul kimi bir şeydi, latın dilindən qat-qat vacib olan bir çox başqa elm isə hökmə Martindən diqqət tələb edirdi. Bir də ki o yazmalı idi. O gərək pul qazanaydı. Lakin, təəssüf ki, onun yazılarını heç yerdə çap etmirdilər. Əlyazmaları həsrətlə redaksiyaları gəzirdi. Yaxşı, başqa yazıçıların əsərlərini bəs nə üçün çap edirdilər? O, saatlarla qiraətxanada vaxt keçirir, başqa yazıçıların əsərlərini oxuyur, diqqətlə və tənqidi surətdə öyrənir, öz əsərləriylə tutuşdurur və həmin yazıçılara öz əsərlərini yol tapıb nəşr etdirməkdə kömək edən sirri əbəs yerə açmağa çalışırdı.

O, mətbuat səhifələrində çıxan yazıların çox hissəsinin uydurma olmasına təəccüb edirdi. Bu hekayələrdə nə işiq, nə də boya vardı. Onlardan əsla həyat nəfəsi gəlmirdi, halbuki Martinin qəzətdən kəsib götürdüyü məqalədə deyilirdi ki, həmin hekayələrin hər sözünə iki sent, hər min sözünə isə iyirmi dollar pul verilir. O, saysız-hesabsız hekayələri dönə-dönə oxuyub təəccüb edirdi. Bu hekayələr asan və iti bir qələmlə (Martin bunu etiraf etməyə bilməzdi) yazılsa da, həyatın mahiyyətini təşkil edən şeylərdən uzaqdı. Axı həyat öz-özlüyündə son dərəcə füsunkar, son dərəcə qəribədir, həyatda həll edilməmiş bir çox məsələ, xülya, qəhrəmanlıq səyləri vardır. Halbuki bu hekayələrdə həmişə yalnız adi güzərandan bəhs olunurdu. Martin həyatın qüdrət və əzəmətini, hərərət və nəbzini, üsyankar ruhunu duyurdu – bax, yazanda da bundan yazasan! O, təhlükələr qoynuna atılan cəsur insanları, məhəbbətdən dəli-divanə olmuş gəncləri, dəhşət və iztirablar içərisində mübarizə aparan, güclü zərbələrlə həyatın nəfəsini kəsən nəhəngləri tərənnüm etmək istəyirdi. Halbuki jurnallardakı hekayələrdə dollar dalınca düşmüş miskin ovçular, müxtəlif qəbildən olan mister Betlərər mədh olunur, alçaq, cılız adamların cılız məhəbbət iztirabları təsvir edilirdi. O, öz-özündən: “Bəlkə, buna səbəb odur ki, redaktorların özləri cılız adamlardır? – deyər soruşurdu. – Yaxud ona görə ki, bütun bu redaktorların, yazıçıların və oxucuların hamısı, sadəcə olaraq, həyatdan qorxur?”

Martini hər şeydən çox pərt edən o idi ki, nə redaktorlarla, nə də yazıçılarla tanış deyildi. O nəinki yalnız bir nəfər yazıçı, hətta bir zamanlar yazmaq təşəbbüsündə olan bir adam belə tanımırdı. Bir adam tapılmırdı ki, onunla ürəkdən söhbət eləsin, ona istiqamət və yaxşı məsləhətlər versin. O hətta redaktorların canlı insanlar olduğuna belə şübhə etməyə başlamışdı. Onun təsəvvüründə redaktorlar, nə isə, bir maşının xırda vintləri və dəstəkləri idilər. Bəli, bəli, məhz beləydilər. O, öz hekayə, oçerk və poemalarında ürəyində nə varsa, açib töküdü və bütün bunları maşınların mühakiməsinə verirdi. Martin əlyazmasını böyük zərfə qoyur, içərisinə cavab üçün bir marka da əlavə edib bağlayır və poçt qutusuna salırdı. Əlyazması müəyyən bir muddət qitəni dolaşdıqdan sonra geri, Martinin üstünə qayıdırdı, həm də əlyazması başqa zərfə qoyulub bağlanmış olur, içərisindəki marka üzərinə yapışdırılırdı. Ehtimal ki, heç bir redaktor yoxdu, yalnız əlyazmasını bir zərfdən başqa zərfə qoyan və marka yapışdırın məharətlə düzəlmiş bir mexanizm vardı. İçərisinə xırda pul asanlıqla düşən, dərhal saqqız və ya şokolad plitkəsi pırtlayıb çıxan avtomatlara bənzər bir şey. Xırda pulu bir dəliyə salsan, saqqız alarsan, başqa dəliyə salsan, şokolad. Yazı işində də vəziyyət eynilə belə idi. Bir dəlikdən qonorar çekləri, başqa dəlikdən isə əsərin rədd edilməsi haqqında məktublar pırtlayıb çıxırdı; Martin indiyə kimi həmişə yalnız ikinci dəliyə düşürdü.

Başabələ məktublarnın maşına bənzəyişi daha da artırdı. Bunlar çap olunmuş basmaqəlib blanklardı, həmin blanklarda yalnız müəllifin və əsərin adı yazılırdı. Martin indiyədək yüzlərlə bu cür blank almışdı ki, hər əlyazmasına onu düşürdü. Əgər Martin, şəxsən ona müraciətlə, əl ilə yazılmış, heç olmasa, canlı bir sətir alsaydı, bəxtiyar olardı. Lakin redaktorlardan biri də həyat nişanəsi göstərmirdi: ehtimal edəsən ki, dünyada heç bir canlı redaktor yoxdur, yalnız yaxşı yağlanmış və saz işləyən avtomatlar vardır.

Martin fitrətən şücaətli və davamlı bir adam idi, buna görə də uzun illər boyu bu daşürəkli maşınlara qida verməyə gücü çatardı. Lakin o, gücdən düşməkdə idi; hər həftə yeməyə və ev kirəsinə verdiyi pul iflas saatını yaxınlaşdırır, poçt xərclərisə bunu daha da sürətləndirirdi. O daha kitab ala bilmirdi və fəlakəti yalnız uzaqlaşdırmaq üçün xırda-xuruş xərcini də azaltmaq qərarına gəldi. Lakin o qənaət etməyi bacarmırdı və paltar almaq üçün bacısı Meriyənə

beş dollar bağışlamaqla tam bir həftə əvvəl iflasa uğrayıb öz taleyini həll etdi.

Martin zülmət içərisində vuruşurdu. Onun nə məsləhətçisi, nə də ilhamçısı vardı. Ətrafındakı adamların hamısı, sanki, sözü bir yerə qoyub, onun mətanətini içəridən sarsıtmaq istəyirdi, hətta Hertruda da ona çəp-çəp baxmağa başlamışdı. Əvvəlcə o, xeyirxah bir bacı kimi, uşaq şıltaqlığı hesab etdiyi şeyə barmaqarası baxırdı, lakin sonra yenə də xeyirxah bir bacı kimi təşvişə düşməyə başladı. Ona elə gəlirdi ki, uşaq şıltaqlığı açıqdan-açığa divanəliyə keçir. Martin bacısının ürkək baxışlarını sezir və mister Higginbotamın nəzakətsiz, həyasız istehzalarından çox, bu baxışlardan əzab çəkirdi. O, özünə inanırdı, lakin bu inamı başqalarına aşılaya bilmədiyinə görə yalqızdı. Ruf belə onun inamına şərik deyildi. Qız istəyirdi ki, Martin yalnız təhsil xatirinə təhsil alsın, odur ki, onun ədəbiyyata məftunluğunu açıqdan-açığa heç bir zaman pisləməsə də, heç bir zaman təqdir də etməmişdi.

Martin öz yazılarını bir dəfə də olsun, Rufa göstərməmişdi. Nə isə xüsusi bir vasvasılıq onun əl-qolunu bağlayırdı. Bundan əlavə, qızın universitetdə bərk məşğul olduğunu bildiyinə görə onun vaxtını almağa utanırdı. Lakin bütün imtahan verilib qurtardıqdan sonra Ruf özü dedi ki, onun əsərlərindən birini oxumaq istəyir. Martin həm sevinir, həm də qorxurdu. Ruf əsl hakimdi. O, sənətşünas idi. O, ədəbiyyatı professorların rəhbərliyi altında öyrənmişdi. Bəlkə, redaktorlar da təcrübəli hakimlərdir, lakin qız onun əsərlərinə başqa cür yanaşacaqdır. Qız əsərin rədd olunması haqqında ona mətbəədə çap olunmuş blank verməyəcək, bildirməyəcəkdir ki, onun hekayələri bütün məziyyətlərinə baxmayaraq, təəssüf ki, müəyyən bir nəşriyyatda çıxmağa yaramır, münasib deyil. O, canlı, ilıq insan nəfəsi duyulan sözlər işlədərək, əsərlər haqqında öz rəyini onun üzünə deyəcək və ən ümdəsi də budur ki, nəhayət, əsl Martin İdeni tanıyacaqdır. Ruf onun əsərlərini oxuyub könlünü, ürəyini duyacaq, heç olmasa, bir az, heç olmasa, bir balaca onun nələr arzuladığını və nələr yaratmağa qadir olduğunu başa düşəcəkdir.

Martin bir neçə hekayə seçdi və bir qədər tərəddüddən sonra "Dəniz nəğmələri"ni də onlara əlavə etdi. İsti iyun günlərindən birində Martin ilə Ruf velosipedə minib şəhərdən kənara, qızın sevdiyi təpələrə doğru getdilər. Bu, onların ikilikdə çıxdıqları ikinci gəzinti idi; onlar

dənizdən əsən, gündüzün istisini azaldan mehdən xoşlanaraq, yolu sürətlə arxada buraxarkən Martin dərindən, bütün varlığı ilə duyurdu ki, dünya gözəl, yaşamaq da, sevmək də gözəl nemətdir. Onlar velosipedləri yolun qırağına qoydular, özləri isə dırmaşıb təpənin qonur zirvəsinə çıxdılar. Burada günün altında yanmış otlardan gələn təzə biçilmiş quru otun tünd rəyihəsi insanı xumarlandırırdı.

Onlar oturdular, Ruf onun gödəkcəsinin, oğlan isə düz ilıq torpağın üstünə əyləşdi. Martin:

– Bu yaşıl ot öz işini görmüşdür, – dedi.

O, insanı bihuş edən xoş ətri qoxulaya-qoxulaya, adəti üzrə, dərhal düşünməyə, xüsusi hadisələrdən ümumi və əsas hadisələrə keçməyə başladı.

O, qurumuş otu nəvazişlə tumarlaya-tumarlaya, sözünə davam edirdi:

– Bu ot öz həyat vəzifəsini yerinə yetirmişdir. Güclü qış yağışlarının suyundan içmiş, baharın ilk qasırgalarına sinə gərmiş, çiçək açmış, qurd-quşu və anları cəlb etmiş, toxumlarını ətrafa səpələnmiş, indi isə dünya önündə öz vəzifəsini yerinə yetirərək...

Ruf onun sözünü kəsib:

– Siz nə üçün hər şeyə ürək bulandıran əməli bir nöqtəyi-nəzərdən baxırsınız? – deyə soruşdu.

– Yəqin, ona görə ki, təkamül nəzəriyyəsini öyrənirəm. Düzünə qalsa, mən yalnız bir neçə müddət bundan əvvəl hər şeyin əsl mahiyyətini anlamağa başlamışam.

– Lakin mənə elə gəlir ki, siz bu əməli münasibət üzündən gözəlliyi başa düşməkdən uzaqlaşırırsınız. Balaca bir uşaq kəpənəyin gözəl qanadlarının tozcuğunu silməklə onu məhv etdiyi kimi, siz də gözəlliyi dağıdıb məhv edirsiniz.

Martin başını buladı:

– Gözəlliğin öz mənası var, lakin mən indiyə kimi o mənanı duymurdum. Gözəl şey ona görə mənim xoşuma gəlirdi ki, gözəldir, vəssalam. Mən gözəlliğin mahiyyətini anlamırdım. İndi isə anlayıram və ya, daha doğrusu, anlamağa başlayıram. Bu yaşıl ot mənim üçün indi daha gözəldir, çünki onun nə üçün belə olduğunu bilirəm, bu təpədə bitməsi üçün lazım gələn günəş şüalarının, yağışların və torpağın şirəsinin bütün mürəkkəb təsirini görürəm. Hər kiçik otun tarixində bir çox romantik cəhətlər vardır. Onun

başına gələn sərgüzəştlər də az deyildir. İlhama gəlmək üçün mənə təkcə bu fikir bəsdir. Mən enerji ilə maddənin oyununu, bütün əzəmətli həyat qovğasını düşünəndə hiss edirəm ki, bu ot haqqında böyük bir poema, hətta bir neçə poema yaza bilərəm.

Ruf dalğın halda:

– Siz gözəl danışırsınız, – bu vaxt Martin birdən qızın qəribə, sınaıçı baxışının üzünə dikildiyini gördü. O, dərhal karıxdı, hətta özünü itirdi və yanaqlarına qızartı çökdü.

Dili dolaşa-dolaşa sözə başlayıb:

– Eh, bircə, həqiqətən, yaxşı danışmağı bacarsaydım, – dedi.
– Başımda o qədər müxtəlif fikirlər vardır ki, bütün varlığım onları demək istəyirəm. Lakin bunların hamısı o qədər böyükdür ki, münasib sözlər tapa bilmirəm. Bəzən mənə elə gəlir ki, bütün dünya, bütün canlı xilqət mənə üz tutub: – bizim əvəzimizə sən danış – deyər tələb edir. Mən bunu duyuram, lakin bunu necə ifadə edirəm? Mən hər şeyin əzəmətini hiss edirəm, lakin elə ki danışmağa başlayıram, dilim dolaşır, uşaq kimi kəkələyirəm. İnsanın öz düşüncə və duyğularını sözlərdə təcəssüm etdirməyi bacarması, dinləyici və oxucunun başa düşməsi üçün, onlarda həmin sözlərin yenidən eyni düşüncə və eyni duyğuya çevrilməsi üçün sözləri yazmağı və ya deməyi bacarması böyük bir məharətdir. Bunu heç bir şeylə müqayisə etmək olmaz. Görürsünüz, mən başımı otların arasına soxuram və sinəmə çəkdiyim bu rayihə məndə min cür fikir və obraz doğurur. Axı mənim sinəmə çəkdiyim kainatın rayihəsidir. Mən mahnı və gülüş səsləri eşidirəm, səadət və ələmi, mübarizəni, ölümü görürəm. Beynimdə saysız-hesabsız xəyali lövhələr doğur, mən də istərdim ki, onların hamısını sizə, bütün dünyaya danışım! Lakin mən bunu necə edirəm? Mənim nitqim quruyubdur. Yaşıl otların rayihəsini sinəmə çəkərkən indi duyduqlarımın hamısını sözlərlə sizə çatdırmaq istədim, lakin təşəbbüsmədən bir şey çıxmadı. Sönük, ağır eyhamlar meydana çıxdı. Nə isə rabitəsiz bir söz yığını əmələ gəldi... Halbuki mən böyük bir ehtirasla danışmaq istəyirəm! – O, ümidini itirmiş adamlar kimi, əllərini ovuşdura-ovuşdura... – Ax, bu, mümkün deyil!, – dedi. – Danışmaq mümkün deyil! Çatdırmaq mümkün deyil!

Ruf iddia edərək:

– Lakin siz gözəl danışırsınız, – dedi. – Lap təəccüb etməlidir, bu qısa müddətdə necə olub ki, belə danışmağı öyrənmişiniz. Mister

Betler hamının yanında hörməti olan bir natiqdir. Ştatın komitəsi seçkiqabağı kampaniya zamanı həmişə onu nitqlər söyləməyə dəvət edir. Onda, nahar zamanı, siz ondan pis danışırdınız. Bircə burası vardır ki, o, sizdən möhkəmdir, özünü ələ ala bilər. Siz isə tez-tələsik özünüzdən çıxırsınız. Lakin bu, tədriclə keçib-gedər. Sizdən çox gözəl bir natiq çıxa bilər. Siz istəsəniz, çox yüksək mənsəblərə çata bilərsiniz. Sizin buna qüvvəniz çatar. Mən əminəm ki, siz adamları öz ardınızca aparmağı bacarırsınız. Siz qrammatikanın öhdəsindən gəldiyiniz kimi, eynilə rastınıza çıxan hər cür başqa çətinliyin də öhdəsindən gələ bilərsiniz. Siz məşhur vəkil ola bilərsiniz, ya da siyasi xadim. Mister Betler kimi, sizin də müvəffəqiyyət qazanmağınıza heç bir şey mane olmur. – Qız gülümsəyərək, – həm də katar xəstəliyinə tutulmadan, – deyə əlavə etdi.

Onlar söhbətlərini davam etdirirdilər; Ruf, adəti üzrə, mehriban-casına, lakin təkidlə oxumaq zərurətindən danışır, biliyin hər bir sahəsində latıncanın vacib olduğunu göstərirdi. Qız təsəvvür etdiyi insan və kişi idealını Martinə təsvir etdi, bu ideali isə tamamilə öz atasından götürmüş və açıqdan-açığa mister Betlərdən aldığı bəzi xassələri ona əlavə etmişdi. Martin arxası üstündə uzanıb qıza qulaq asır və onun dodaqlarının hər bir tərpənişindən həzz alırdı, lakin qızın dedikləri onun qəlbində heç bir əks-səda doğurmurdu. Qızın təsvir etdiyi perspektivlər Martini cəlb etmədiyindən o məyus olub, için-için acıyır, həsrətlə sevlilmək istəyirdi. Qız onun yazıçılığından bir söz belə demədi, odur ki, Martinin özü ilə götürdüyü əlyazmaları atılıb yerdə qalırdı. Bu əlyazmaları yaddan çıxarılmışdı.

Martin, nəhayət, araya çökmüş fasilələrdən birində günəşə baxdı, üfüqdə onun nə qədər ucaldığını hesabladı və öz əlyazmalarını yığışdırmağa başladı, bununla da onları xatırlatdı.

Ruf tələsik:

– Ah, mənim lap yadımdan çıxıb! – dedi. – Onlara elə qulaq asmaq istəyirəm ki!

Martin qıza ən yaxşı hesab etdiyi hekayələrindən birini oxudu. O, hekayəni “Həyat şərabı” adlandırmışdı. Hekayəni yazarkən Martini məst edən şərab indi, oxuduğu zaman yenidən onun başına vurdu. Hekayənin orijinal mövzusunda xüsusi bir məlahət vardı, Martin isə təmtəraqlı sözlər və ifadələr işlətməklə bu məlahəti daha da qüvvətləndirməyə çalışmışdı. Hekayəni oxuyarkən Martinin qəlbində

alışıb-yanan ilham alovu yenidən onu çulğamışdı, buna görə də o heç bir nöqsan sezmədən yazısını böyük bir həyəcanla oxuyurdu. Lakin Rufun münasibəti tamamilə başqa idi. Yazının bütün zəif cəhətləri, bütün mübaligələr, yeni yazmağa başlayanlara xas olan ifrat pafos, cümlənin ahəng quruluşunun tez-tez pozulması, qızın incəlikləri sezə bilən qulaqlarından yayınmadı... Qız, ümumiyyətlə, onun hekayəsinin ritmini duya bilmirdi, yalnız hekayənin müəyyən iddia və ahənglə yazılmış yerləri istisna təşkil etsə də, bu bayağı bir diletantizm kimi qızın xoşuna gəlmirdi, onda təəccüb doğururdu. Qız özlüyündə qəti hökm verib hekayəni “diletantizm” adlandırdı, lakin bu sözü ucadan demədi. Əksinə, o, bir neçə kiçik qeydlə kifayətləndi, dedi ki, ümumiyyətlə, hekayə xoşuna gəlir.

Amma Martin məyus olmuşdu. Qızın tənqidi haqlı idi, Martin bunu etiraf etməyə bilməzdi, lakin o öz əsərini qızın kiçik düzəlişlərini eşitmək üçün oxumamışdı. Məsələ təfərrüatda deyil. Bunların hamısına əncam çəkmək olar. Əlbəttə, gec-tez o özü kiçik qüsurları görməyi və hətta onlara yol verməməyi belə öyrənəcəkdi. Axı Martin bu hekayədə böyük, canlı həyatın bir parçasını verməyə çalışmışdı. O, nöqtə və vergüllərlə bir-birindən ayrılan bir sıra cümlələri deyil, həyatın bir parçasını qıza göstərmək istəyirdi. Martin istəyirdi qız onun öz gözləriylə gördüyü, öz ağılı ilə qavradığı və öz əllərlə makinada çap olunmuş bu sətirlərə aşılacağı böyük və əhəmiyyətli cəhətləri hiss etsin. O düşündü: Görünür, buna nail ola bilməmişəm”. Bəlkə də, redaktorlar, doğrudan da, haqlıdılar. O, həyatın böyük və ümdə cəhətlərini görürdü, lakin sözlər vasitəsilə ifadə edə bilmirdi. Buna görə də Martin öz məyusluğunu gizlədib, qızın tənqidi qeydləriylə elə asanlıqla razılaşdı ki, onun könlündə nə qədər böyük bir etiraz doğurduğu qızın ağılına belə gəlmədi.

O, başqa bir əlyazmasını açaraq:

– Bax, bu yazını mən “Qazan” adlandırmışam, – dedi. – Dörd-beş jurnal bu yazını rədd etmişdir, lakin buna baxmayaraq, hekayə öz xoşuma gəlir. Əlbəttə, adamın öz yazısı haqqında fikir deməsi çətindir, fəqət, mənəcə, bu hekayədə nə isə bir şey var. Bəlkə, bu sizi, məni tutan qədər tutmasın, lakin hekayə kiçikdir, cəmi iki min sözdən ibarətdir.

O, hekayəni oxuyub qurtardıqdan sonra qız:

– Nə qədər də qorxuncdur! – deyə qışqırdı. – Bu lap qorxuludur!

Martin gizli bir ləzzətlə qızın solmuş çöhrəsinə, parıldayan gözlərinə və çarpazlaşmış, açılmaq bilməyən əllərinə baxırdı. O, öz məqsədinə çatmışdı; bütün varlığına hakim kəsilmiş duyğu və obrazları qıza çatdırıb bilmişdi, hekayənin qızın xoşuna gəlib-gəlməməsinin əhəmiyyəti yoxdu; burası mühümdü ki, Martin qıza təsir göstərə bilmiş, qızı diqqətlə qulaq asmağa məcbur etmişdi, qız hətta xırda-xuruş qüsurları belə görə bilməmişdi. Martin etiraz edərək:

– Bu, həyatdır, – dedi. – Həyat isə heç də həmişə gözəl olmur. Nə bilim, bəlkə də, mən çox qəribə yaranmış bir məxluqam, lakin mən burada da bir gözəllik görürəm. Bu gözəllik mənə hələ onqat qiymətli görünür. Belə bir...

Ruf onun sözünü kəsərək:

– Lakin nə üçün bu bədbəxt qadın elə eləyə bilmədi ki... – dedi və cümləsini qurtarmadan yenə hiddətlə bağırırdı, – aman! Bu, biabırılıqdır! İyrənclikdir! Çirkinlikdir!

Biranlığa Martinə elə gəldi ki, qəlbi çırpınmaqdan dayandı. Çirkinlikdir! O heç bir zaman bunu düşünməmişdi, heç bir vaxt bu, onun gumanına gəlməmişdi. Hekayə başdan-başa alovlu həflərə çevrilib onun qarşısında şölə saçdı; o isə gözləri bu şöələrdən qamaşdığına görə hekayədə heç bir çirkin şey görmürdü. Lakin budur, qəlbi sinəsində yenidən vurmağa başladı. Onun vicdanı rahatdı.

Qız:

– Nə üçün daha gözəl süjet götürməmişiniz? – deyər soruşurdu. – Biz bilirik ki, dünyada çirkin şey çoxdur, lakin bu heç də o demək deyildir ki...

Ruf nə isə danışmaqda davam edirdi, onun səsinə qəzəb duyulurdu, lakin Martin ona qulaq asmırdı. O, qızın belə incə bir məsumluqla şölələnen, alışıb-yanan gözəl çöhrəsinə baxırdı, sanki, bu məsumluq yol tapıb Martinin ürəyinin ən dərin yerlərinə sirayət etmiş, onu ulduzların işıltısı kimi soyuq, zərif və mehriban efirdən gələn şəfəqlərlə uyub-təmizləmişdi. “Biz bilirik ki, dünyada çirkin şey çoxdur”. O, qızın nələr “bilə” biləcəyini düşündü və elə bil, qız onunla zarafat edirmiş kimi, sevincindən öz-özünə gülümsədi. Anı bir qığılcım işığında qarış-qarış gəzdirdi hüduzsuz həyat çirkağı dəryasının mənərəsi onun gözləri önündə canlandı və buna görə də o, hekayəsini başa düşməyən qızın günahından keçdi. Qız hekayəni başa düşməməkdə təqsirkar deyildi. Allaha çox şükür ki, qız bütün

bu çirkəbdən kənarında doğulub böyümüşdü. Lakin Martin... Martin həyatı bilirdi, həyatdakı bütün rəzil və müəzzəm şeyləri bilirdi, bilirdi ki, üstünü örtən bütün çirkəbə baxmayaraq, həyat gözəldir; Martin: “Bu barədə bütün dünyaya öz sözümlü söyləyəcəyəm, lənət sənə, kor şeytan!” – deyirdi. Göylərdə müqəddəslərin pak və təmiz olmaları heç də qəribə deyildir. Bunda onların böyük bir xidməti yoxdur. Lakin çirkəb arasında yaşayan müqəddəslər isə əsl möcüzədir! Elə bu möcüzə xətinə yaşamağa dəyər! İyrənc haqsızlıq mühitindən doğan yüksək əxlaqi ideali görmək, böyümək və hələ də çirkəb örtülmüş gözlərinlə gözəlliyin ilk əlamətlərini görmək; zəiflikdən, əxlaqsızlıqdan, miskinlikdən və heyvani kobudluqdan həm qüdrət, həm həqiqət, həm də mənəvi nəcibliyin doğduğunu görmək lazımdır.

Birdən Martinin qulağına Rufun səsi gəlirdi:

– Bütün məzmunu, nə isə, rəzil şeylərdən alınmışdır, halbuki dünyada o qədər gözəl və ülvi şey vardır ki. “In Memoriam”ı xatırlayın.

O, qıza: “Bəs Lokslı Holl?” – demək istədi, lakin xəyallar yenidən diqqətini yayındırmasaydı, bəlkə də, demişdi. O, qıza baxır və yüz min əsrlər ərzində qadının həyat pillələriylə dırmanaraq mürəkkəb yollar keçdiyini, nəhayət, ən yüksək kamala çatdığını düşünür və Rufa – ilahi qüvvə almış pak və gözəl bir xilqət timsalına çevrildiyini və özü də anlaşılmaz bir təzədə ibtidai həyatın dərinliklərindən əbədi yaranma prosesinin saysız-hesabsız səhvləri və uğursuzluqları nəticəsində törəmiş hərc-mərclikdən çıxmış gəncə – Martin İdenə məhəbbət, saflıq və bu ilahi qüvvəni sınamaq arzuları aşılamaq bildiyini düşünürdü. Romantika da, gözəllik də, möcüzə də elə bundadır. Yalnız bundan yazmaq lazımdır, tək söz tapa biləsən. Göylərdə yaşayan müqəddəslər ancaq müqəddəs olub qalırlar. Mən isə insanam.

O, Rufun:

– Sizin buna qüvvəniz çatar, – deyər səsinə eşitdi, – lakin bu qüvvə nə isə ipə-sapa yatan deyil.

Martin zarafatına:

– Qab-qacaq dükənina girmiş begemota oxşayıram, – dedi və qızı gülümsəməyə məcbur etdi.

– Bu cür, ağına-bozuna baxmadan hər şeydən yazmaq olmaz. Siz çalışmalısınız ki, gözəl zövqünüz olsun, incə yazasınız, öz üslubunuzu yaradasınız.

Martin dodaqaltı:

– Görünür, mən özümdən bədgümanam, – dedi.

Ruf öz təbəssümü ilə ona ürək-dirək verdi və o biri hekayəyə qulaq asmağa hazırlaşdı.

Martin, sanki, özünü təmizə çıxarmağa çalışaraq:

– Bilmirəm, sizin xoşunuza gələcəkmi? – dedi. – Bu qərribə bir hekayədir! Bəlkə, bu hekayəni yazarkən həddimi aşmışam, lakin doğrusu budur ki, yaxşı niyyətdə olmuşam. Çalışın xırda-xuruş şeylərə fikir verməyin. Əsas cəhət odur ki, siz başlıca fikri duya bilərsiniz. Bu, çox mühüm və doğru bir fikirdir, ancaq bilmirəm, bunu aydın deyə bilmmişəm, ya yox.

O oxumağa başladı, oxuduqca ara-sıra Rufa baxırdı. Nəhayət, ona elə gəldi ki, hekayə qızı yamanca tutmuşdur. Qız nəfəsini almadan, yerindən tərpənmədən oturub Martindən gözlərini çəkmirdi. Martinin yaratdığı obrazlar, elə bil, onu ovsunlamışdı. O, hekayəni “Macərə” adlandırmışdı; bu, doğrudan da, kitablarda təsvir olunan deyil, əsl həyat macərəsinin – həm cəza, həm də hədiyyə verərkən eyni səxavət göstərən, şiltaq və məkrli, insanı gah gözqamaşdırıcı günəşli ənginliklərə gətirib çıxaran, gah da susuzluqdan, aclıqdan, yorucu uzaq yoldan və ya ölümsaçan dəhşətli qızdırmadan əzab çəkmək məcburiyyəti qarşısında qoyan, kölə itaəti və fasiləsiz əmək tələb edən, nəhayət, tər tökə-tökə, qan axıda-axıda, zəhərli həşəratın çalmasına dözə-dözə, kiçik hadisələrin uzun müsibətləri arasından keçirib gözəl, müzəffər bir nəticəyə gətirən qorxunc bir hökmdarın böyük həflə yazılan macərəsinin ən yüksək şöhrət dərəcəsi idi.

Martin öz hekayəsində bütün bunları və bir çox başqa şeyləri təsvir etmişdi. Ona elə gəlirdi ki, bütün bunlar Rufun gözlərində qığılcım çaxdıraraq, onu dinləməyə məcbur edir; qızın yanaqları qızardığından hekayəni qurtarar-qurtarmaz Martinə elə gəldi ki, indi bu saat qız bayılacaqdır. Qız, doğrudan da, həyəcan içində çırpınırdı, lakin onu həyəcana gətirən hekayə deyil, Martinin özü idi. Hekayəlik bir iş yoxdu; Martinin nəfəsindən qopub gələn və Rufu qaplayan əvvəlki tanış qüvvənin təsirini qız yenidən duyurdu. Lakin qərribə burasıydı ki, bu qüvvə hekayəyə də aşılanmışdı; odur ki, indi Ruf həmin qüvvəni yalnız və yalnız hekayə vasitəsilə qavrayırdı. Qız yalnız bu qüvvəni duyurdu, lakin bu qüvvəni aşılaraq, demək olar ki, görmürdü; ilk baxışda Martinin oxuduqları qızı cəlb edən kimi görünsə də, əslində, onu cəlb edən birdən-birə beynində baş

qaldıran tamamilə yabançı, dəhşətli, gümana gəlməyən bir fikir idi. Qız qəfildən ərə getmək barədə düşündü və bu fikrin qəribə bir inadla ondan əl çəkməməsi qızı qorxutdu. Bu, qıza yaraşmırdı, şitlikdi. Bu fikir indiyəcən Rufa tamamilə yabançı olmuşdu. Baş qaldırmaqda olan qadınlıq tələbi hələ indiyədək heç bir zaman ona əzab verməmiş, onu incitməmişdi, o da indiyədək Tennison poeziyasının doğurduğu xülyalar aləmində yaşamış, hətta cəngavərlərlə kraliçalar arasında mövcud olmuş qarşılıqlı münasibətlərə toxunarkən ən nəzakətli şairin nəzakətlə söylədiyi eyhamlara belə biganə qalmışdı. Qız indiyədək yatmışdı; həyat isə birdən-birə onun qapısını hökmmlə döyməyə başlamışdı. Dəhşətə gələn qız bütün qapıları möhkəm bağlamaq, altdan-üstədən qıfılmaq istəmiş, lakin baş qaldıran instinkt tələb etmişdi ki, o, qəribə və gözəl qonaq önündə bütün qapıları taybatay açsın.

Martin razılıq hissiylə qızın hökmünü gözləyirdi. O, bu hökmün necə bir hökm olacağına şübhə etmirdi, lakin Ruf yalnız:

– Gözəldir, – dedikdə təəccübdən çasıb qaldı. Kiçik bir fasilədən sonra qız hərətlə təkrar etdi:

– Çox gözəldir!

Əlbəttə, bu hekayə gözəldi, lakin onda, nə isə daha böyük bir şey, elə bir şey vardı ki, gözəllik ona yalnız kənzlik edir və ona əsir olurdu. Martin yerə sərələnmişdi, dəhşətli, amansız şübhə buludları başının üstünü çulğamağa başlamışdı... “Yenə də baş tutmadı, istəyimə nail ola bilməmişəm. Mənim əlimdə söz muma çevrilməmişdir. Mən dünyanın ən böyük xariqələrini görürəm, lakin onları təsvir etməyə iqtidarım çatmır”.

O, yeni öyrəndiyi kəlməni işlətməyə cəsarəti çatmadığından qəsdən sözü uzadaraq soruşdu:

– Bəs siz hekayənin... hə, ideyası haqqında nə deyə bilərsiniz?

Qız ona belə cavab verdi:

– İdeya çox da aydın deyildir. Mənim ümumi təəssüratım belədir. Mən əsas süjet xəttini izləməyə çalışırdım, lakin bu çox çətinidir. Siz həddindən çox söz işlədirsiniz. Siz təhkiyəyə tamamilə kənar material daxil etməklə hadisələr cərəyanını qarışdırırsınız.

O, tələsik izahat verməyə başlayıb:

– Axı bütün bunlar əsas ideyaya tabe etdirilmişdir, – dedi. – Əsas ideyanın çox böyük, cahansümul əhəmiyyəti vardır. Mən bu ideyanı

bütün hekayəyə aşılamaq istəmişəm. Hekayə həmin ideya üçün yalnız zahiri bir örtükdür. Mən doğru yol götürmüşəm, lakin qarşıma qoyduğum vəzifənin öhdəsindən lazımınca gələ bilməmişəm. Demək istədiyimi bütünlüklə deyə bilməmişəm. Bəlkə, zaman keçdikcə bunu öyrənə bildim.

Ruf onun fikirlərinin inkişafını izləyə bilmirdi. Qız sənətsünas olsa da, Martinin fikirlərini anlaya bilmirdi. Qız onları anlamırdı və bunu Martinin öz istədiyini ifadə etməyi bacarmaması kimi izah edirdi.

Qız təkrarən:

– Siz həddindən çox söz işlədirsiniz, – dedi. – Lakin bəzi yerləri çox yaxşıdır.

Rufun səsi Martinin qulaqlarına, elə bil, uzaqlardan gəlirdi, çünki bu vaxt o, qıza “Dəniz nəğmələri”ni oxuyub-oxumamağı düşünüb qəti qərara gələ bilmirdi. Martin dinməzəcə uzanmışdı, intizar və məyusluq içində çırpınırdı. Qız isə ona baxır, başından yenə də əre getmək haqqında fikirlər gəlib-keçirdi. Bu fikirlər ondan əl çəkmək bilmirdi.

Qız qəfildən:

– Siz məşhur olmaq istəyirsiniz? – deyər soruşdu. O, qızın fikriylə razılaşaraq:

– Hə, ola bilsin! – dedi. – Lakin mənim əsas qayəm bu deyildir. Məni şöhrətə aparıb çıxaran yol şöhrətin özündən daha çox düşündürür, bundan əlavə, şöhrət mənə başqa şey üçün lazımdır. Müəyyən bir səbəb var. Bu səbəb ucbatından mən bütün varlığım ilə məşhur olmaq istəyirəm.

O, “sizin ucbatınızdan” demək istədi, Ruf onun əsərlərini daha hərarətlə qarşılasaydı, çox güman ki, deyəcəkdi.

Lakin bu an qızın fikri Martinə az-çox münasib bir mənəşəb tapmaqla həddindən artıq məşğul idi və buna görə də oğlanın nəyə işarə etdiyini belə soruşmadı. Ruf möhkəm əmindir ki, Martindən yazıçı çıxmıyacaqdır. O, bunu indicə öz diletant, sadələvh yazıları ilə sübut etmişdi. O, yaxşı danışa bilirdi, lakin ədəbi üslubdan tamamilə uzaqdı. Qız onu Tennisonla, Brauninqlə və çox sevdiyi yazıçı-nasirlərlə müqayisə edirdi və əlbəttə, bu müqayisə Martinin xeyrinə olmamaqdan da o yana keçirdi. Lakin qız düşüncülərinin heç də hamısını ona demək istəmədi. Rufu Martinə doğru sürükləyən qəribə duyğular onu çox da tələbkər olmamağa məcbur edirdi. Axır ki, onun yazıcılığa olan meyli

kiçik, zəif bir cəhətdir və ehtimal ki, zaman keçdikcə yox olub gedəcəkdir. Onda Martin, heç şübhəsiz ki, öz gücünü həyatın hər hansı başqa, daha ciddi bir sahəsində sınayacaq və müvəffəqiyyət qazanacaqdır. Ruf buna əmindir. Martin o qədər güclüdür ki, yəqin, bütün arzularına çatacaqdır... Təki yazmaqdan tezliklə əl çəksin.

Qız:

– Mister İden, mən arzu edirəm ki, yazdıqlarınızın hamısını mənə oxuyasınız, – dedi.

Martin şadlığından pörtüdü. Qız onun yazıları ilə maraqlanmışdı; buna şübhə ola bilməzdi. Axı bir də ki qız onun əsərlərini yararsız da hesab etməmişdi. Ruf hətta əsərlərin ayrı-ayrı parçalarını gözəl hesab etmişdi; ürək-dirək verən sözləri də ilk dəfə qızdan eşidirdi.

O coşaraq:

– Yaxşı, – dedi. – Miss Morz, mən sizə söz verirəm ki, qabil yazıçı olacağam. Mən uzaqlardan gəlmişəm, mən bunu bilirəm və hələ uzun bir yol keçməliyəm, lap yerlə sürünməli, iməkləməli olsam da, bu yolu keçəcəyəm. – O, makinada yazılmış bir yığın səhifəni qıza uzatdı. – Bunlar “Dəniz nəğmələri”dir. Onları sizə verirəm, vaxtınız olanda evdə oxuyarsınız. Lakin sonradan öz fikrinizi mənə açıqca deməlisiniz. Mənə tənqid yamanca lazımdır! Xahiş edirəm, mənə əsl həqiqəti deyəsiz!

Qız:

– Mən heç nəyi gizlətməyəcəyəm, – deyərək söz verdi, lakin ürəyinin dərinliyində hiss etdi ki, bu gün onunla açıq danışmamışdır. Bilmirdi ki, gələcəkdə onunla açıq danışmağa iqtidarı çatacaq, ya yox.

ON BEŞİNCİ FƏSİL

Aradan on gün keçdikdən sonra Martin güzgüyə baxaraq, öz əksinə müraciətlə deyirdi:

– İlk döyüş baş verdi, ikinci, üçüncü və mən...

O, cümləsini qurtarmamış dönüb öz miskin dar otağını nəzərdən keçirdi və kədərli gözləri atılıb küncdə qalmış bir yığın uzun zərfə dikildi. Bütün bunlar Martinin geri qaytarılmış əlyazmaları idi. Həmin əlyazmalarını yeni ünvanlara göndərmək üçün marka almağa onun pulu yoxdu və buna görə də onlar bir həftə içərisində yığılıb bir qalaq

olmuşdu; hamısı öz yiyəsinin üstünə qayıtmayınca onlar sabah da, birisi gün də gələcəkdi. Onun isə əlyazmalarını başqa və daha uzaq yerlərə göndərməyə imkanı yoxdu. O, bir aydı ki, makinadan istifadə etdiyinə görə kirayə verməmişdi və verməyə imkanı da yoxdu, çünki birhəftəlik yaşayış xərcini və dəllal kontorunun haqqını ver-məyə pulu güclə çatırdı. Məsələ burasındaydı ki, Martin həmin dəllal kontoru vasitəsilə işə düzəlmək ümidində idi. O oturdu və fikirli-fikirli masasına baxdı. Masanın üstündə mürəkkəb ləkələri göründüyün-dən Martin birdən-birə ona qarşı şəfqət duydu. O:

– Mənim əziz, köhnə masam. – dedi. – Mən sənənin arxanda otu-rub çoxlu bəxtiyar saatlar keçirmişəm, sən də həmişə vəfali dostum olmusan. Sən heç bir zaman məni özündən uzaqlaşdırmamısan, heç bir zaman işdən nahaq yerə imtina edib məni incitməmişəm, heç bir zaman işin ağırlığından şikayətlənməmişəm.

O, masaya dirsəkləndi və əlləri ilə üzünü örtüdü. Boğazı qəhər-ləndi, hönkürüb ağlamaq istədi. Martin özünün ilk dalaşmasını xatır-ladı, o zaman altıyaşlı uşaq gözündən gildir-gildir yaş tökə-tökə, əl-qol atıb özündən iki yaş böyük olan başqa bir oğlanın zərbələrini dəf edirdi; həmin oğlan Martinə var gücü ilə yumruq vururdu. Martin gözlərindən axan yaşla burnundan sızan qanın qarışığını uda-uda, nəhayət, yerə sərələnərkən dalaşanların ətrafında sıx dövrə vurmuş uşaqların qulaqbatıran səs-küyünü təsəvvürünə gətirirdi.

O:

– Yazıq bala, – deyər mızıldadı, – indi də səni yenidən şil-küt elədi-lər! Elə şil-küt elədilər ki, yerindən qalxmağa da təqətin qalmamışdır.

Lakin bu ilk dava haqqında onun xatirələri heç də birdən-birə çəkilib getmədi. O zamanlar bunun ardınca bir çox davalar bir-birini təqib etdi və onların hamısı Martinin xatirəsində yavaş-yavaş can-landı. Yarım ildən sonra Yağlısifət (bu, həmin oğlanın ləqəbi idi) yenə onun üstünə düşdü. Lakin bu dəfə Martin borclu qalmadı, o da vurub onun gözünün altını qaraltdı. Bu, hər halda, mənasız deyildi! O, bir-birinin ardınca özlərinin bütün davalarını xatırladı, Yağlısifət davadan həmişə qalib çıxdı. Lakin Martin bir dəfə də olsun onun qabağından qaçmamışdı. O, bunu düşünərkən bir vüqar duydu. Martin, çox çətin də olsa, davanın axırına kimi həmişə möhkəm dayanırdı. Yağlısifət alçaq bir düşməndi və heç kəsə aman vermirdi. Lakin Martin təslim olmurdu. O, həmişə axıra kimi davam gətirirdi.

Sonra sıra-sıra dayanmış köhnəgörməli evlər arasından keçən dar dalan Martinin gözləri önündə canlandı. Dalanın axırında kərpicdən tikilmiş birmərtəbəli bina vardı, bu binada “Xəbərlər” qəzetinin gündüz buraxılışını çap edən maşınların ahəngdar boğuş uğultusu gəlirdi. Onda Martinin on bir, Yağlısifətin isə on üç yaşı vardı; onların hər ikisi qəzet satırdı. Buna görə də onlar mətbəənin darvazası qabağında dayanıb gözləyirdilər. Təbii ki, Yağlısifət dərhal Martinə sataşdı və dava yenidən başlandı, lakin nəticəsiz qaldı, kimin qalib gəldiyi aydın olmadı, çünki saat dördə on beş dəqiqə qalmış mətbəənin darvazası açıldı və bir dəstə uşaq qəzet dalınca içəri cumdu.

Yağlısifət onu hədələyərək:

– Sabah gələrsən, əzişdirərəm səni, – dedi. Martin isə ağlaya-ağlaya, titrək bir səslə bildirdi ki, sabah şərtləşdikləri yerdə olacaqdır.

Sabahı günü Martin məktəbdən qaçıb, tən timersə halda, Yağlısifətdən iki dəqiqə qabaq dava yerinə gəldi. Başqa uşaqlar Martini tərifləyir və ona yerbəyerdən məsləhətlər verirdilər, bu məsləhətlərə əməl etsəydi, hökmən düşməninə döyərdi. Lakin həmin uşaqlar eyni məsləhətləri Yağlısifətə də verirdilər. Bu pulsuz tamaşaçılar davadan necə də ləzzət alırdılar! İndi Martin bunu xatırlayıb, o zaman uşaqların nə qədər böyük ləzzət aldıqlarını düşündü və hətta onlara qibtə də etdi. Dava başlandı və mətbəənin darvazası açılana qədər davam edən dava düz yarım saat çəkdi. Uşaqlığı, hər gün məktəbdən çıxıb tələsik mətbəənin darvazası qabağına gəlməsi dönə-dönə Martinin gözləri önündə canlanırdı. O, bərk qaça bilmirdi, həmişə dava-dalaş içində olduğundan yeri-yerkən belini əyir, axsayırdı. Bütün bədəni göm-göydü, əllərinin dərisi cırmaq-cırmaqdı, bəzi cırmaq yerləri irinləməyə başlamışdı. Onun böyürləri ağrıyırdı, kürəyi ağrıyırdı, çiyinləri ağrıyırdı, başı üstündə deyildi, sanki, oraya qurğuşun əridib tökmüşdülər. O daha məktəbdə oynaya bilmirdi, dərslərinə baxmırdı. Bütün günü partanın arxasında oturmaq onun üçün böyük əzabdı. Ona elə gəlirdi ki, hər gün başlanan bu davalardan bəri aradan əsrlər gəlib-keçmişdir, aramsız olaraq yeni toqquşma gözlədikcə vaxt qorxulu bir yuxu kimi uzanıb keçirdi. Martin düşünürdü: “Axı nə üçün Yağlısifəti döymək olmaz?” Bu, Martini bütün işgəncələrdən dərhal xilas edərdi. Lakin təslim olmaq və Yağlısifətin özündən güclü olduğunu etiraf etmək heç vaxt onun ağına gəlmirdi.

Beləliklə, Martin ruhən və cismən üzülmüş halda, gündən-günə sürünüb mətbəenin darvazası qabağına gəlir, böyük dözümlü elmini öyrənir və orada özünün həmişəki düşmənilə – Yağlısifətlə qarşılaşırdı. Onun kimi Yağlısifət də üzülüb əldən düşmüşdü, qəzətsatan uşaqlar ara qızıdırmasaydılar (o, bunların qarşısında rüsvay olmaq istəməirdi), bu amansız davaya məmnuniyyətlə son qoyardı. Bir dəfə bütün vuruşma qaydalarını (təpik atmaq olmazdı) gözləməklə iyirmi dəqiqə sürmüş şiddətli çarpışmadan sonra Yağlısifət səndirləyə-səndirləyə, tənəgnəfəs halda, davanı heç-heçə qurtarmağı təklif etdi. Bu şirin xatirə indi də onu yerindən oynatdı: Martin o zaman yaralanmış, parça-parça olmuş dodağından axan qandan tənəgnəfəs ola-ola, qanı udduqca boğula-boğula Yağlısifətin üstünə cummuş, danışmasına maneçilik törədən qanı yerə tüpürmüş və qışqırmışdı ki, heç-heçə ilə razı deyil; Yağlısifət əldən düşmüşsə, açığını desin, təslim olsun. Lakin Yağlısifət təslim olmamış və çarpışma yenidən davam etmişdi.

Sabahısı çarpışma yenidən başlanmış və əvvəlki kimi, günbə-gün davam etmişdi. Martin hər dəfə dalaşma başlananda bədəninin ağrısından özünü-sözünü bilməmiş, yaman əzab çəkmiş, lakin sonradan, ağır korlaşınca, yuxudaymış kimi, qarşısında yalnız Yağlısifətin almacıq sümüklərini və vəhşi heyvanın kimi alışıb-yanan gözlərini görərək, hiddətdən dodaqlarını gəmirə-gəmirə vuruşmuşdu. O, bütün diqqətini bu sifətə vermiş, gözü daha heç nəyi seçməmişdi. Dünyada bu sifətdən başqa özgə bir şey olmamış və Martin qərara gəlmişdi ki, bu sifəti qanına qəltan eləməyincə, ya da öz sifəti qanına qəltan olmayınca əl çəkməyəcək, dincəlməyəcəkdir. Onda bu çəkişməni kəsmək olar. Lakin onun üçün, Martin üçün heç-heçəyə razılıq vermək mümkün olan şey deyildir! Nəhayət, elə bir gün gəldi ki, Martin adət etdiyi vaxtda mətbəenin darvazasına yaxınlaşıb Yağlısifəti orada görmədi. Yağlısifət heç gəlib çıxmadı. Uşaqlar Martini təbrik edir, deyirdilər ki, Yağlısifət təslim olmuşdur. Lakin Martin çarpışmanın belə qurtarmasından razı qalmamışdı. O, Yağlısifətə qalib gəlməmişdi, Yağlısifət də ona qalib gəlməmişdi. Mübahisə həll edilməmişdi. Sonralar məlum oldu ki, elə həmin gün Yağlısifətin atası qəfildən vəfat etmişdi.

Martin fikrən bir neçə ili addayıb arxada buraxdı və özünü teatrda, balkonda oturan gördü. O, on yeddi yaşına yenicə girmişdi,

özü də dəniz səfərindən təzəcə qayıtmışdı. Tamaşaçılar arasında dava düşdü. Kim isə birisini itələmişdi. Martin ortaya girdi və özünün köhnə düşməninin – Yağlısifətin pırıldayan gözləri ilə qarşılaşdı.

Düşməni hirsindən boğula-boğula Martinə:

– Tamaşadan sonra səni əzişdirmək mənim boynuma, – dedi.

Martin başını tərپətdi. Gözətçi polis nəfəri tələsik dava-dalaş yerinə gəlirdi. Martin pıçıldadı:

– Tamaşa qurtarandan sonra qapıda görüşərik, – dedi və özünü elə göstərdi ki, guya, bütün fikir-zikri səhnədə baş verən hadisədir.

Gözətçi polis nəfəri onlara baxdı və çəkilib getdi.

Pərdə qurtarandan sonra Martin Yağlısifətdən:

– Sən öz dəstənləsən? – deyə soruşdu.

– Əlbəttə!

Martin:

– Onda mən də bir neçə adamımı çağıraram, – deyə bildirdi.

Fasilə zamanı o, özünə mıx zavodunda çalışan üç dostundan, bir nəfər yanğınsöndürəndən, beş-altı matrosdan və Market-strit küçəsindən olan məşhur oğruların bir dəstə düzəltdi.

Tamaşa qurtarandan sonra hər iki dəstə küçənin ayrı-ayrı tərəfiylə yola düzəldi. Onlar yaxındakı xəlvət bir dalanda birləşdilər və “hərbi şura” düzəldilər.

Yağlısifətin dəstəsindən olan kürən bir oğlan:

– Ən münasib yer Səkkizinci küçənin körpüsüdür, – dedi. – Körpünün ortasında, elektrik fənərinin altında vuruşarsınız, biz isə fironların gəlib-gəlməməsinə göz olarıq. Əgər körpünün bir başından görünsələr, qaçıb o biri başından aradan çıxarıq.

Martin öz adamları ilə məsləhətləşdikdən sonra:

– Yaxşı, mən razı! – dedi.

Səkkizinci küçənin San-Antonio mənsəbinin qolu üstündən çəkilmiş körpüsünün uzunluğu üç şəhər məhəlləsi boyda idi. Körpünün ortasında və hər iki başında elektrik fənərləri yanırdı. Bir polis nəfəri belə gözə dəymədən yaxınlaşa bilməzdi. Vuruşmaq üçün əlverişli, münasib olan bu yer bütün təfərrüatı ilə Martinin qapalı gözləri önündə canlandı. O, hərəsi öz döyüşçüsünün arxasında, üzbəüz dayanmış, qaşqabaqlı iki düşmən dəstəni gördü. Martin və Yağlısifət qurşağa kimi soyundu. Gözətçilər körpünün hər iki başında müşahidə üçün yer seçib, keşik çəkməyə başladılar. Matroslardan biri

Martinin gödəkcəsini, köynəyini və papağını götürdü ki, polis gəlsə, onları qapıb təhlükəsiz bir yerə qaçsın. Martin özünün döyüş meydanının ortasına necə çıxdığını, Yağlısifətin gözlərinin düz içinə baxdığını və yumruğunu qaldıraraq:

– Heç bir nəzakət-filan lazım deyil, uzun danışıq da! Anladın?! Axıra kimi vuruşacağıq, sürüşüb aradan çıxmaq da olmaz. Bizim səninlə köhnədən haqq-hesabımız var. Haqq-hesabı tamam çürütmək lazımdır! Anladın? – deyərkən nə vəziyyətdə olduğunu aydın gördü.

Martin sezdi ki, düşməni tərəddüd edir, lakin Yağlısifət xudbin olduğundan bu qədər tamaşaçı qarşısında rüsvay olmaq istəmədi.

O:

– Sözüüm yoxdur, çıx qabağa, – deyə qışqırdı. – Niyə hədə-qorxu gəlirsən? Axıra kimi deyirsən, axıra kimi olsun!

Elə bu vaxt onlar yumruqlarını düyünləyib, bütün gənclik ehtirası ilə, döymək, əzmək, şil-küt etmək arzusu ilə alışıb-yanaraq, iki cavan buğa kimi bir-birinin üstünə atıldılar. Kamala doğru bəşəriyyətin min il sürən məşəqqətli bir yolda əldə etdiyi nailiyyətlərin hamısı bir an içində dağılıb alt-üst oldu. Tərəqqinin unudulmuş bir mərhələsi kimi, təkcə elektrik fənəri qalmışdı. Martin və Yağlısifət daş dövrünün vəhşiləri, mağaraların və ağacların sakinləri idilər. Onlar ibtidai yaşayış bataqlığına getdikcə daha dərinə batır, göy cisimlərinin parçaları kimi, əbədi olaraq bir-birini cəzb edən və bir-birindən uzaqlaşan atomlar kimi, kor-koranə, qeyri-ixtiyari olaraq toqquşurdular.

Martin bu davanın bütün təfsilatını xatırlayaraq:

– Aman Allah! Necə də heyvan idik! Nə qədər də yırtıcı vəhşilər idik! – deyə inlədi. O, öz təsəvvürünün ecazkar qüdrəti sayəsində hər şeyi elə canlı şəkildə görürdü ki, elə bil, kinoya baxırdı. O, eyni vaxtda həm iştirakçı, həm də tamaşaçı idi. Martinin uzun aylardan bəri çalışıb əldə etdiklərinin hamısı bu mənzərəni xatırlayarkən sarsılırdı, lakin aradan bir az keçdikdən sonra keçmiş, bu günü sıxışdırıb onun başından çıxardı və o, yenidən əvvəlki Martin İdenə çevrildi, təzəcə dəniz səfərindən qayıdıb, Səkkizinci küçənin körpüsünün ortasında dayanıb, Yağlısifətlə çarpışmağa başlamışdı. O, bütün qüvvəsini toplayır, tərleyir, qan axıdır, yumruğunu hədəfə vurduqda isə şadlanırdı.

Adama elə gəlirdi ki, onlar insan deyil, bir-birinin üstünə atılan iki şiddətli qasırgadır. Vaxt gəlib keçirdi, dəstələrin hər ikisi də nəfəs belə dərmədən, sakit dayanıb baxırdı. Onlar ömürlərində belə bir qəzəb görməmişdilər və bu qəzəb onlara dəhşət təlqin edirdi. Onların qarşısında özlərindən də yırtıcı iki vəhşi çarpışırdı.

Düşmənlərin ilk coşqun qəzəbi soyuduqdan sonra onlar daha ehtiyatla və fəndlə vuruşmağa başladılar. Hələlik heç kim üstün deyildi. Kim isə:

– Heç biri basılmayacaq, – dedi. Martin bu sözləri eşitdi.

O bilmədən ehtiyatsız bir hərəkətə yol verdi və elə həmin anda da yanağına dəhşətli bir zərbə endirildi. Bu zərbə Martinin yanağını parçalayıb sümüyü kimi işləmişdi. Yalın yumruqla bu cür zərbə endirmək olmazdı. Martin heyrətdən doğan bağırtılar eşitdi və hiss etdi ki, yanağından qan fışqırır. Lakin Martin özünü o yerə qoymadı, dərhal diqqətini topladı, çünki kiminlə rastlaşdığını və ondan hər cür alçaqlıq gözləmək mümkün olduğunu yaxşı bilirdi. O, düşməni daha diqqətlə izləməyə başladı, metalın parıltısını görüb, cəld bir fənd işlətdi və onun əlindən yapışdı.

O:

– Yumruğunu aç! – deyə acıqla bağırdı. – Sən məni kastetlə¹ vurdun.

Hər iki dəstə bağıra-bağıra, söyə-söyə bir-birinin üstünə atıldı; bir an belə keçsəydi, ara qarışacaq, aləm bir-birinə dəyəcəkdi, onda da Martin öz qisas arzusuna çatıb ürəyini soyuda bilməyəcəkdi. O, özündən çıxmışdı.

Martin:

– Bircə geri çəkilin! – deyə qışqırdı. – Hamınız geri çəkilin! Anladınız?

Onlar geri çəkildilər, aralandılar. Onlar vəhşiyə dönmüşdülər, lakin o lap vəhşi idi və onun dəhşətli baxışları davaya qarışanları itaətə məcbur elədi.

– Bu, mənim işimdir, gərək heç kəs qarışmaya. Ey, bura bax! Kasteti bəri ver!

Bir az qorxuya düşmüş Yağlısifət onun sözünə baxdı və namərd silahını ona verdi. Martin kasteti çaya ataraq, sözünə davam edib:

¹ *Kastet* – beşbarmaq

– Kasteti ona sən verdin, kürən əclaf – dedi. – Burada fırlan-
dığını gördüm, lakin nə istədiyini başa düşə bilmədim. Bir də araya
girsən, səni ölüncə döyərəm. Başa düşdün?

Dava yenidən başlandı, hər iki düşmən yorulub tamamilə əldən
düşsə də, nəhayət, onları əhatə edən, qana susamış vəhşilər sürüsü
qan görməyincə, qorxuya düşməyincə və davanı kəsmək üçün onları
dilə tutmayınca bir-birinə zərbələr yağdırmaqda davam edirdilər. Güc-
bəla ilə ayaq üstündə duran, döyülüb insan simasını itirən və
bədheybət, qorxunc vəhşiyyə çevrilən Yağlısifət tərəddüd edərək
dayandı, lakin Martin onun üstünə cumub dalbadal zərbələr vurdu.

Adama elə gəlirdi ki, onlar çox uzun zamandan bəri vuruşurlar;
həm də Yağlısifət açıqca yorulmuşdu, lakin birdən bərk bir xırıltı
əşidildi və Martinin sağ qolu sallanıb yanına düşdü. Onun sümüyü
sınımışdı. Bunu hamı eşitdi və hamı anladı. Yağlısifət də anladı və
bir pələng kimi yaralı düşməninin üstünə atılıb, var-gücü ilə döy-
məyə başladı. Martinin dəstəsi köməyə gəldi. Lakin aldığı zərbə-
lərdən sərsəmləmiş Martin lənətlər yağdırı-yağdırı, arada ağrıdan
və qəzəbindən inləyə-inləyə, qışqırdı ki, onlar qarışmasınlar; o tək-
cə sol əliylə hey vurur, heç bir şey bilmədən, hey döyür, döyürdü.
Qorxu bildirən pıçıltılar, sanki, onun qulağına uzaqlardan gəlirdi,
daha sonra kiminsə titrək səslə: “Uşaqlar, bu, dava deyil! Bu, adam
öldürməkdir! Onları ayırmaq lazımdır!” – dediyini eşitdi.

Lakin onların biri də yaxına gəlməyə cəsarət etmirdi, Martin isə
hey sol əliylə vurur, hər dəfə nə isə yumşaq, qanlı, dəhşətli və insan
üzünə heç bir oxşarı olmayan bir şeyə dəyirdi; bu şey isə, nədənsə,
təslim olmaq istəmir və onun qaralan gözü önündə dayanıb çəkil-
mirdi. Martin də vurduqca hey vurur, onun zərbələri getdikcə zəif-
ləyir, özü isə tədricən həyat qüvvəsinin son qalıqlarını itirirdi; elə bil,
o, uzun əsrlərdən bəri, tam min illərdən bəri vururdu; axır ki bu
biçimsiz qanlı kütlə körpünün taxtaları üstünə sərələndi. Martin isə
sərxoşlar kimi səntirləyə-səntirləyə, havada dayaq nöqtəsi axtara-
axtara və dəyişmiş səsiylə:

– Yenə də istəyirsən? De görüm... Yenə də istəyirsən? – soruşa-
soruşa onun başının üstünü aldı.

O hey soruşur, təkidlə cavab tələb edirdi, bu vaxt birdən hiss
etdi ki, yoldaşları onu tuturlar, geri dartırlar, gödəkcəsini geyindir-
məyə çalışırlar. Elə bu an Martin qəfildən huşunu itirdi.

Masanın üstündəki saat zəng çaldı, lakin Martin zəngi eşitmədi və əlləriylə üzünü örtmüş halda, oturduğu yerdə qaldı. O heç nə eşitmirdi, heç nə düşünmürdü. O, hər şeyi yenidən elə aydın şəkildə hiss edib xəyalından keçirmişdi ki, həmin gecə, Səkkizinci küçənin körpüsü üstündə olduğu kimi, yenə də huşunu itirmişdi. Ətrafını bir neçə dəqiqə içərisində zülmət və boşluq sarmışdı. Sonra o dirilmiş ölü kimi sıçrayıb ayaq üstə durdu; gözləri parlayırdı, özü də qan-tər içində idi.

O qışqıraraq:

– Axır ki, mən səni döydüm, Yağlısifət! – dedi. – Bunun üçün mən on bir il əlləşməli oldum, lakin səni döydüm!

Onun ayaqları əsir, başı hərlənirdi, buna görə də səndirləyərək, yataqda oturmağa məcbur oldu. O, hələ də olub-keçənlərin pəncəsində idi. O, çaşbaş halda yan-yörəsinə baxır, nəhayət, küncdə bir yığın əlyazmanı görməyincə, elə bil, harada olduğunu anlamırdı. Onda Martinin hafizəsinin təkərləri daha sürətlə hərlənməyə başladı, onu dörd il sürən bir zamandan keçirib gətirdi, bu vaxt o, kitabları, onların açdığı aləmi xatırladı, özünün məğrur xəyallarını və həssas, sevimli, bənizi solğun bir qıza məhəbbətini yadına saldı; bu qız Martinin indicə yenidən hiss edib xəyalından keçirdiklərinin ani bir şahidi olsaydı, Martinin keçdiyi həyat bataqlığını, heç olmasa, biranlığa görsəydi, dəhşətdən ürəyi partlardı.

O ayağa qalxdı və güzgüdə özünə baxdı. Öz-özünə qürurla:

– Sən indi bu bataqlıqdan çıxmısan, Martin, – dedi. – Sənin gözlərin açılıb, çiyinlərin ulduzlara dəyir, dolğun bir həyat keçirirsən və əsrlərin ən qiymətli irsini mübarizə edə-edə sahiblərinin əlindən geri alırsan.

O, diqqətlə özünə baxdı və güldü:

– Bir balaca əsəb sarsıntısı və melodram, eləmi? Nə olar ki! Bu qorxulu deyildir. Bir zamanlar sən Yağlısifətin öhdəsindən gəlmisən. On bir ildən artıq bir vaxt sərf eləmək lazım gəlsə də, eynilə naşirlərin də öhdəsindən gələcəksən! Lakin yolda dayanıb qalmağ fikrini başından çıxar, irəli get. İndi ki vuruşmalı olmusan, möhkəm dayan, axıra kimi vuruş!

ON ALTINCI FƏSİL

Zəngli saat Martini elə qəfildən oyatdı ki, zəif orqanizmi olan adamın bundan, yəqin, başı ağrıyardı. O, çox bərk yatsa da, pişik kimi, bir anda oyandı, beş saat sürən bir yuxunun gəlib-keçdiyinə sevindi. O, yuxuya nifrət edirdi. Həyatda o qədər iş görmək, o qədər şeyi dişə vurub sınamaq lazımdı ki! O, yuxunun oğurlayıb apardığı hər bir ana təəssüf edirdi; saatın səsi hələ kəsilməmişdi ki, Martin soyuqdan ləzzət ala-ala, başını su doldurulmuş ləyənə saldı.

Lakin gün həmişəki proqram üzrə keçmədi. Bitirilməsi lazım gələn yarımçıq bir hekayə, kağız üzərinə köçürüləsi yeni bir fikir, yeni bir niyyət yoxdu. Martin dünən məşğələni çox gec qurtarmışdı, indisə səhər yeməyinin vaxtı yaxınlaşırdı. O, Fiskdən bir fəsil oxumaq istədi, lakin başı başqa fikirlərə qarışdığından kitabı bir kənara qoymalı oldu, Martin bu gün həyatla yeni bir qovğaya girməli idi və buna görə də bir müddət daha yazmamağı qərara almışdı. İnsan öz ailəsindən, doğma evindən ayrılarkən kədərləndiyi kimi, o da kədərlənirdi. O atılıb bir küncdə qalmış əlyazmalarına baxdı. Bəli o heç kəsin sığınacaq vermək istəmədiyi zavallı, rüsvay olmuş balalarını tərk etməlidir. O əyilib əlyazmalarını araşdırmağa, sevdiyi parçaları bir də oxumağa başladı. O hətta “Qazan”la “Macərə” hekayələrini ucadan oxumağı belə layiq bildi. Dünən yazdığı və marka olmadığına görə küncə atdığı “Sevinc” hekayəsindən, xüsusilə, razı qaldı. O:

– Başa düşmürəm, – deyə donquldandı. – Bəlkə, mən yox, redaktorlar başa düşürlər. Axı onlar daha nə istəyirlər? Onlar bundan qat-qat pis yazıları çap edirlər. Elədir, onların çap elədiklərinin hamısı bundan qat-qat pisdir... Demək olar ki, hamısı.

O, səhər yeməyindən sonra yazı makinasını qutusuna qoydu və Okləndə apardı.

Martin pirkeşiyə:

– Sizə biraylıq borcum qalır, – dedi. – Sahibə çatdır ki, iş dalınca gedirəm, qayıdandan sonra haqq-hesabı verəcəyəm. Bir aydan sonra, ya da buna yaxın bir müddətdə.

O, bərəyə minib, San-Fransiskoya keçdi və dəlall kontoruna gəldi. Martin sözə başlayaraq:

– Nə cür iş olursa olsun, razıyam, – dedi, lakin yeni bir adamın gəlişi onun sözünü yarıda qoydu; bu adam, asan yaşamağa meylilən fəhlələr kimi, zahiri bir zinətlə geyinib-kecinmişdi.

Masanın arxasında oturan adam ümitsiz halda başını buladı.

Təzə gəlmiş adam:

– Yəni, doğrudan, heç kəs gəlməyib? Lakin bıçaq xirtdəyə dayanmışdır. Mən hökmən bu gün bir adam tapmalıyam. – dedi.

O dönüb Martinə, Martin isə ona baxdı və əməllicə gözəl, lakin coşqun keçən bir gecədən sonra olduğu kimi, solğun və əzgin bir üz gördü.

O, Martindən:

– İş axtarırsan? – deyə soruşdu. – Nə iş bacarırsan?

– Hər cür ağır iş görə bilərəm, dənizçilik işini bilərəm, makinada yazmağı bacarıram, lakin stenoqrafiyanı bilmirəm; at sürə bilərəm, umumiyətlə, nə iş olsa, öhdəsindən gələərəm.

Həmin adam başını tərpətdi.

– Nə deyirəm ki, yaramağına yararırısan. Mənim adım Dousondur. Co Douson, mən özümə camaşırxanada işləmək üçün bir köməkçi axtarıram.

– Camaşırxanada? – deyə soruşan Martin, orada qadınların krujevalı bəzək-düzək şeylərini ütüləməli olacağını düşündü və bu fikir ona gülünc göründü. Lakin köməkçi axtaran Co, nədənsə, onun xoşuna gəldi və buna görə də: – Ümumiyətlə, paltar yumağı bacarıram, dəniz səfərləri zamanı öyrənmişəm, – deyə əlavə etdi.

Co Douson biranlığa fikrə getdi.

– Bura bax, deyəsən, axı bizim sövdəmiz baş tuta bilər. Məsələnin nə yerdə olduğunu bilmək istəyirsən?

Martin təsdiq əlaməti olaraq başını tərpətdi.

– “Qaynar bulaqlar” adlı kurort yerindəki mehmanxananın nəzdində belə bir camaşırxana var. Orada işləməyə iki adam lazımdır. Baş işçi və köməkçi. Mən başçı, hərə öz işini görür, lakin sən mənə tabe olursan. Nə deyirsən, razısan?

Martin fikrə getdi. Bu işdən işiq ucu gəlirdi. O bir neçə ay işləyərdi və məşğələləri üçün yenə də vaxt tapa bilərdi. Martin isə vicdanla oxumağı da, çalışmağı da çox gözəl bacarırdı.

Co:

– Yaxşı yemək və ayrıca otaq da verirlər, – dedi.

Bu, məsələni həll etdi. Ayrıca otaqda gecələr lampa yandırmağa heç kəs maneçilik törətməyəcəkdir.

Co:

– Lakin iş lap cəhənnəm əzabıdır, – deyə əlavə etdi.

Martin paltarının qolu altında qabaran əzələlərini tumarladı.

– Mən işə öyrəncəkliyəm.

– Onda vur gəlsin! – Co alnını ovuşdurdu. – Eh, zəhrimara qal-sın! İndiyə kimi başım gicəllənir. Dünən ağına-bozuna baxmamışam... Bərk vurmuşam... Hə, şərtimiz də belədir: ikimizə yüz dollar və bir mənzil düşür. Mən altmış, köməkçi isə qırx dollar alırdı. Lakin o oğlan öz işini yaxşı bilirdi, sən isə hələ naşısan. İlk vaxtlar mən sənin yerinə çox işləməli olacağam. Deyək ki, sən otuz dollar almaqdan başlayarsan və yavaş-yavaş gəlib qırx dollara çıxarsan. Mən səni aldatmaram. Sən işə alışıb əməlli-başlı işləməyə başlayan kimi, öz qırx dollarını alarsan.

Martin:

– Razyam, – dedi və ona əl uzatdı, Co onun əlini sıxdı. – Ancaq qabaqcadan beh versən, yaxşı olardı. Yolpulu və daha başqa xərclər üçün.

Co yenidən alnını ovuşduraraq, qəmli-qəmli:

– Nəyim vardı, hamısını xərcləmişəm, – dedi, – bircə geri qayıtmağa biletpulum qalib.

– Mən isə son sentinə kimi, bütün var-yoxumu ev kirəsinə verməliyəm.

Co ona ürək-dirək verib:

– Heç vecinə də alma, – dedi:

– Bacarmaram. Olmaz. Doğma bacıma borcluyam.

Co onun dərdinə acıyırmiş kimi, fit çaldı və sifəti mənalı, düşüncəli bir görkəm aldı.

– Yarım şüşə almağa birtəhər pulum çatar. Gedək. Bəlkə, fikirləşib, bir çarə tapdıq.

Martin bu təklifi rədd etdi. Co:

– İçmirsən? – deyə soruşdu.

Martin başını buladı və elə o dəqiqə Co ümitsizlik ifadə edən bir səslə:

– Sənə qibtə eləyirəm, – dedi. – Mən içməyə bilmirəm. Bütün bir həftəni şeytan kimi işləyirsən, əlləşib-vuruşursan, sonra da istər-istəməz meyxanaya gedirsən. Mən içib hər şeyi unutmasaydım,

çoxdan öz xirtdəyimi üzmüşdüm, ya da bütün meyxanaya od vurub yandırmışdım. Lakin çox şadam ki, sən içən deyilsən, içmə, nə yol tutmusansa, elə o yolla da get.

Martin özü ilə həmin adam arasında nə qədər böyük bir uçurum – kitabların yaratdığı bir uçurum olduğunu görürdü. Lakin onun üçün bu uçurumu yenidən adlayıb keçmək çətin deyildi. O, bütün ömrü boyu fəhlə sinfinə mənsub adamlar arasında yaşamış olduğundan əmək sahəsində yoldaşlıq hissi onun ikinci təbiəti idi. Martin iş yerinə getmək məsələsini çox tez həll etdi, halbuki bu məsələ xumar olmuş Co üçün çox çətin bir müəmma idi. Martin Conun biletiylə çamadanını yola salar, özü isə “Qaynar bulaqlar”a velosipedlə gedər. O, bazar ertəsindən etibarən iş başında olmaq üçün bazar günü ərzində yetmişmillik məsafəni əməlli-başlı qət edə bilirdi. İndisə evə gedib şeylərini yığışdıracaqdır. Elə bir adamı yoxdu ki, gedib onunla vidalaşsın. Ruf və onun ailəsi bütün yayı Siyerrada, Texo gölünün sahilində keçirməyə getmişdi.

Martin bazar günü axşam yorğun halda və tamam toz içində “Qaynar bulaqlar”a gəlib çıxdı, Co onu sevinclə qarşıladı. Co başına yaş dəsmal bağlamışdı, çünki bütün günü işləməyə məcbur olmuşdu. O, izahat verərək dedi:

– Alt paltarın bir qismi hələ keçən həftədən, səni işə götürməyə gəldiyim vaxtdan qalmışdı. Sənin yükün lap salamat gəlib çıxıb. Otağındadır. Ancaq, dostum, yamanca da ağırdı ha! Ora nə yığıb doldurmusan? Qızıl parçası?

Martin çamadanını açana qədər Co onun çarpayısı üstündə oturdu. Bu, əslində, çamadan da deyildi, adicə konserv yığılan böyük bir qutu idi, bu qutuya görə mister Higgibotam Martindən yarım dollar almışdı. Martin həmin qutuya iki kəndir dəstək düzəldib çamadana bənzəyən bir şeyə çevirmişdi. Bir neçə dəst alt paltarından sonra qutudan elə hey kitablar çıxmağa başlayanda Conun gözləri bərələ qaldı.

– Bu, nədir! Lap dibinə kimi, elə kitabdır? – deyə soruşdu.

Martin təsdiq əlaməti olaraq, başını tərپetdi və cildləri bir-birinin dalınca əlüzyuanı əvəz edən mətbəx masasının üstünə yığmaqda davam etdi.

– Bir bura bax!

Bu nida ilə ürəyini soyudan Co susdu. Görünür ki, onun beyninə nə isə bir fikir gəlməyə başlamışdı. Nəhayət, o soruşdu:

– De görüm, qızlarla aran necədir? Qız görəndə əldən gedirsənmi?

Martin cavabında:

– Qızlarla aram yoxdur, – dedi. – Əvvəllər, kitab oxumağa başlamazdan arabilirəm qoşurdum. İndi isə vaxtım yoxdur.

– Eh, sən burada kitab oxumağa da vaxtın olmayacaqdır. Yalnız işləyəcək və yatacaqsan.

Martin yuxu üçün beş saat ayırdığını xatırladı və gülümsündü. Onun otağı düz camaşırxananın üstündə idi. Suvuran, işiqverən və camaşırxanadakı maşınları hərəkətə gətirən motor da bu binada yerləşirdi. Qonşu otaqda yaşayan mexanik yeni işçiyə tanış olmağa gəldi və elektrik lampasını uzun bir naqilə keçirməkdə Martinə kömək etdi. Martin elə eləmək istəyirdi ki, lampanı masadan çarpayının yanına gətirmək mümkün olsun.

Ertəsi gün səhər Martin saat yeddiyə on beş dəqiqə işləmiş yuxudan durdu – ona demişdilər ki, səhər yeməyi yeddiyə on beş dəqiqə qalmış verilir. Məlum oldu ki, bu evdə qulluqçular üçün hamamxana vardır, Martin isə Conu böyük heyrətə salaraq, soyuq suda çimdi.

Onlar mətbəxdə oturub səhər yeməyinə başlamaq istəyəndə Co bağırdı:

– Sən də yaman qəribə adamsan, ha!

Mexanik, bağban, bağbanın köməkçisi və iki-üç nəfər mehtər də onlarla birlikdə səhər yeməyi yeyirdilər. Hamı qaşqabaqlı halda və tələsik yeyir, ara-sıra bir-birinə söz atırdı. Martin isə həmin bəsit söhbətlərə qulaq asdıqca fikirləşirdi ki, bu adamlardan ayrılıb, çox uzaqlara getmişdir. Onların zehni miskinliyi Martin üçün dözülməzdi və o, həmin adamlardan, mümkün olduğu qədər, tez aralanıb yaxasını qurtarmaq istəyirdi. Buna görə də onlar kimi eynilə Martin də tələsik dadsız sıyıq payını hortdadı və yalnız mətbəxin qapısından çıxandan sonra sərbəst nəfəs aldı.

Buxarla işləyən kiçik camaşırxana ən yeni maşınlarla çox gözəl təchiz edilmişdi. Onlar, ümumiyyətlə, maşının görə bildiyi hər bir işi görürdülər. Martin qısa göstərişlər aldıqdan sonra qalaq-qalaq çirklə alt paltarlarını ayırmağa və çeşid-çeşid yığmağa başladı. Co isə bu zaman maşınları işə salır və zəhərli kimyəvi maddələrdən düzəldilmiş sıyıq sabununu əridirdi; maddələr elə yandırır ki, Co gözlərini,

burnunu və ağızını dəsmalla örtmüşdü və buna görə də lap mumiya-
lanmış meyitə oxşayırdı. Martin paltarları ayırdıqdan sonra yuyul-
muşları sıxmağa başladı; bunun üçün paltar dəqiqədə bir neçə min
dövrə vuran və mərkəzdənqaçan qüvvənin köməyiylə hərlənən pal-
tarsıxan barabana qoyulurdu. Martin tez-tez paltarqurudan maşın-
dan ayrılıb paltarsıxan maşının yanına gəlir, arabir uzun və qısa corab-
ları da ayırmağa vaxt tapırdı. Nahardan sonra, ütülər qızınca onlar
corabları sıgallayıb hamarlamaqla məşğul oldular. Sonra, axşam
saat altıya kimi alt paltarları ütülədilər; lakin saat altını vuranda Co
şübhə ilə başını buladı. Sonra:

– Çatdırı bilməmişik! – dedi. – Şamdan sonra da işləməli
olacağım.

Onlar şam yeməyindən sonra da, göz qamaşdıran elektrik işı-
ğında alt paltarların son dəstini ütüləyib qurtarana qədər – axşam
saat ona kimi işlədilər. Bürkülü Kaliforniya gecəsi idi, pəncərələr tay-
batay açıldığına baxmayaraq, piletələr və ütülər bərk qızdığına görə
otaqda dözülməz bir isti vardı. Martinlə Co köynəkdə idilər, qollarını
çırmalamışdılar, qan-tərə batmışdılar və hava çatmadığından tən-
nəfəs olurdular.

Onlar pillələri yuxarı qalxanda Martin:

– Bu iş lap tropik limanda gəmiyə yük vurmağa oxşayır! – dedi.

Co isə:

– Sən işin öhdəsindən gələcəksən, – deyirdi. – Lap ər kimi işlə-
yirsən. Gələcəkdə də belə işləsən, ancaq birinci ayı otuz dollar ala-
caşsan. İkinci ay qırx dolların hamısını alarsan. Lakin inanmıram ki,
əvvəllər heç bir zaman paltar ütüləməmişən. Məni aldada bilməzsən.

– Allaha and olsun, ömrümdə bir əsgi də ütüləməmişəm.

Martin yaman yorulmuşdu və buna təəccüb edirdi, unutmuşdu
ki, ayaq üstündə on dörd saat dalbadal işləmişdir. O, zəngli saatın
əqrəbini altı rəqəminin üstünə çəkdi və beş saati çıxıb gecə saat
birə kimi oxumaq qərarına gəldi; ayaqları dincəlsin deyə, ayaqqabı-
larını çıxardı, masanın dalına keçdi və kitabları ətrafına yığdı. O, iki
gün bundan əvvəl oxumağa başladığı Fiskin əsərini qurtarmamışdı,
yarımçıq qalmışdı; yarımçıq qaldığı yeri açdı, lakin başı yaxşı işləmə-
diyindən eyni sətirbaşını iki dəfə oxumağa məcbur oldu. Sonra o, key-
ləşmiş əzələlərinin ağrısından və dağlardan əsib açıq pəncərədən
içəri dolan soyuq küləyin təsirindən birdən-birə yuxudan ayıldı,

saata baxdı. Saat iki idi. O, dörd saat yatmışdı. Martin soyundu, yerinə girdi və başı balışa dəyər-dəyməz yuxuya getdi.

Onlar tək günü də bu cür gərgin işlədilər. Conun iş sürəti Martini heyran edirdi. Heç şeytanın özü də ona çata bilməzdi. O, uzun sürən bütün gün ərzində bir an belə itirmir, fikir-zikrini işə verir və hansı yerdə beş hərəkət əvəzinə üç və üç hərəkət əvəzinə iki hərəkət etmək mümkün olduğunu tez-tez Martinə göstərirdi. Martin baxırdı və onu yamsılamağa çalışırdı. Martinin özü də gözəl, zirək, dərrakəli bir işçi idi və həmişə qürrələnirdi ki, işə qalanda heç kəs onu ötüb keçə bilməz. İndi o da bütün diqqətini işə verməyi və Conun göstərişlərinin hamısına əməl etməyi qərara aldı. O, ütüləyən zaman qabarmasın deyə, boyunluqlardan və manjetlərdən nişastanı elə bacarıqla silib təmizləyirdi ki, hətta Co da onu təriflədi.

İş aramsız, fasiləsiz davam edirdi. Co bir işi qurtarıb heç nəyi gözləmədən, heç bir şeyi təxirə salmadan dərhal başqa işdən yapışırdı.

Martinlə Co sağ əllərilə köynəyin boyunluğunu, döşünü və manjetini isti nişastaya salaraq, başqa yerləri nişastaya bulanmasın deyə, onları sol əllərilə yuxarı qaldırmaq yolu ilə iki yüz ağı üst köynəyini nişastaladılar – həm də nişasta o qədər isti idi ki, onu sıxanda hər dəfə əllərini soyuq suya salmalı olurdular. Onlar həmin axşam qadınların nazik alt paltarlarındakı büzmələri nişastalaya-nişastalaya saat on birin yarısına kimi işlədilər. Martin gülə-gülə:

– İsti məmləkətlərdə işləmək bundan daha asandır, – dedi.

Co ciddiyyətlə etiraz edərək:

– Ancaq mənim üçün yox, – dedi. – Əlimdən heç bir başqa iş gəlmir, yalnız bunu bilirəm. Lakin sən bu işi yamanca bacarırsan.

– Gəl bir bunu da bacarmayım! On bir yaşından Oklənddə işləməyə başlamışam. Buxarla işləyən paltarhamarlayan dəzgah qabağında durmuşam. O vaxtdan on səkkiz il keçir, özüm də həmişə ancaq bu işlə məşğul olmuşam. Lakin hələ heç bir zaman buradakı kimi ağır, məşəqqətli bir işə rast gəlməmişəm. Burada, heç olmasa, gərək üç nəfər işləyəydi. Sabah gecə də işləməli olacağıq. Çərşənbə günləri boyunluqları və manjetləri hazırlamaq üçün gecə də işləmək lazım gəlir.

Martin yenə də zəngli saati qurdu, masanın dalına keçdi və Fiskin kitabını açdı. Lakin o, bir sətir də oxuya bilmədi. Sətirlər onun gözləri önündə oynayırdı, özü isə mürgü çalırdı, O, yuxusunu

qaçıрмаq üçün yumruqları ilə başını döyəcləyərək, otaqda var-gəl eləməyə başladı, lakin bütün bunlar əbədi. Sonra o, kitabı qabağına qoydu və göz qapaqlarını barmaqları ilə açıq saxlayaraq, oxumağa çalışdı, lakin dərhal gözləri açıq olduğu halda, yuxuya getdi. Onda daha yorğunluğun öhdəsindən gələ bilməyib, nə etdiyini güclə anlayaraq soyundu və çarpayının üstünə atıldı. O, heyvan kimi dərin yuxuya gedib, yeddi saat yatdı və saatın zəng səsinə ayıldı, hiss etdi ki, hələ də yuxusunu ala bilməmişdir.

Co ondan:

– Çox oxuya bildin? – deyə soruşdu.

Martin başını buladı. Co ona təsəlli verərək:

– Eybi yoxdur! – dedi. – Biz bu gün paltarhamlayan dəzgahı gecə işlədərik, əvəzində sabah işimizi saat altıda qurtararıq. Onda oxumağa vaxtın olar.

Martin bu gün yun paltarları aşındırıcı sabun məhlulu ilə dolu ləyəndə yaxalayır, həm də yaxalayarkən ləyənin üstündə tirə bərkidilmiş təkər oymaq və porşen hissələrindən ibarət xüsusi bir qurğudan istifadə edirdi.

Co vüqarla:

– Mənim ixtiramdır, – dedi. – Kiçik valları da, əlləri də əvəz edir və bir də ki həftədə, heç olmasa, azı on beş dəqiqəyə qənaət eləməyə imkan verir! Bilirsən, bu cəhənnəm odunda, hər dəqiqə adama necə baha başa gəlir!

Boyunluqları və manjetləri paltarhamarlayan dəzgahın o başından salıb bu başından çıxarmaq da onun icadı idi. Onlar axşam, elektrik işığında işi davam etdirəndə Co Martinə dedi:

– Hələ başqa çamaşırxanalarda bunu fikirləşib tapa bilməyiblər. Mənsə, beləliklə, şənbə günü işi saat üçdə qurtarmağa imkan tapıram. Ancaq bunu bacarmaq lazımdır, vəssalam. Xüsusi istilik, xüsusi təzyiq lazımdır, həm də paltarları gərək dəzgahdan üç dəfə keçirib çıxarasan. Bir bax! O, manjeti götürdü.

– Bunu əl ilə də bu cür hamarlamaq olmaz, elə deyilmi?

Co cümə axşamı qəzəbləndi: normadan əlavə, tam bir bağlama nişastalanmalı nazik alt paltarları göndərilməmişdi.

O qışqırdı:

– Cəhənnəmə, gora ki! – dedi. – Daha istəmirəm. Düz bir həftə heyvan kimi işləmişəm, hər dəqiqəyə qənaət eləmişəm;

indisə gözlənilmədən normadan əlavə, bir bağlama nişastalanmalı alt paltarı göndərmişlər. Baxın, ləzzət aparın! Mən azad bir məmləkətdə yaşayıram, odur ki, bu yoğun holland donuzu haqqında düşündüklərimin hamısını dik onun üzünə deyəcəyəm! Mən onunla ədəb-ərkanla, fransızca danışmayacağam. Birləşmiş Ştatlara dilində də münasib sözlər tapılar. Normadan əlavə, böyük bir bağlama!

O, bir an sonra qəzəbini unudaraq, taleyinə boyun əyib:

– Yenə də, gecə yarısına qədər işləməli olacağıq, – dedi.

Martin bu gecə də oxuya bilmədi. O artıq bir həftə idi ki, qəzet üzü görmürdü və təəccüb doğursa da, görməyə həvəsi də yoxdu. Yeni xəbərlər onu maraqlandırmırdı. Onda müəyyən bir şeyə maraqlı göstərməyə hal qalmamışdı, o, həddindən artıq yorulmuşdu, lakin buna baxmayaraq, qərara aldı ki, şənbə günü işi, doğrudan da, saat üçdə qurtarsalar, velosipedlə Oklendə gedəcəkdir. Yetmiş mil o başa və yetmiş mil bu başa o deməkdir ki, Martin əsla dincələ bilməyəcək və gələn həftə üçün lazımı qüvvə toplamayacaqdır. Qatara getmək daha yaxşı olardı, lakin bu, iki dollar yarıma başa gələrdi; buna görə Martin pul yığmağı möhkəm qət etdi.

ON YEDDİNCİ FƏSİL

Martin burada xeyli şey öyrəndi, ilk həftə, günlərin birində onlar Co ilə birlikdə iki yüz ağı köynək yuyub hazırladılar. Co üstündəki tirə polad yayda təzyiqli tənzim edən ütü asılmış maşını işlədirdi. Beləliklə, o, köynəyin nişastalanmış yerlərini ütü ilə hamarlayır və sonra Martinin üstünə atırdı. Martin isə taxtanın üstündə bütün qalan yerləri ütüləyib başa çatdırırdı.

Bu, ağır, üzücü, bir də ki saatdan-saata aramsız davam edən işdi. Mehmanxananın açıq eyvanlarında ağılqaylı kişilər və xanımlar gəzişir, ya da kiçik masaların arxasında oturub, sərin içkilərdən içirdilər. Lakin camaşırxanada dözülməz bir bürkü vardı. Közərib qıpqırmızı olmuş pilətə isti püskürür, yaş paltara dəyən ütülərin altından isə burum-burum buğ qalxırdı. Ütülər evdar qadınların qızdırdıqlarından daha bərk qızdırılırdı. Tüpürcəklənmiş barmaqla

qızıb-qızılmaması yoxlanan ütü Martinə və Coya soyuq görünə bilərdi. Onlar ütünün qızma dərəcəsinə müəyyən etmək üçün onu, sadəcə olaraq, yanaqlarına yaxınlaşdırırdılar və istiliyi Martinə tamamilə anlaşılmaz görünən nə isə xüsusi bir həssaslıqla, fəhmlə aydınlaşdırırdılar. Ütüyü həddən artıq isti olduqda soyuq suya salırdılar. Bu da böyük vərdiş və zirəklik tələb edirdi. Ütünü lazım olduğundan daha çox soyutmaq üçün suda bir saniyə artıq saxlamaq kifayət idi; buna görə Martin öz dəqiqliyinə – bu çətin işin öhdəsindən bacarıqla gələn bir avtomatın qüsursuz dəqiqliyinə özü də heyrət edirdi.

Əslinə qalsa, onun heyrət etməyə də vaxtı yoxdu. Martin bütün diqqətini işə vermişdi. O, canlı bir maşın kimi, dayanmaq bilmədən başı və əlləriylə işləyirdi. İş isə ondakı, insana xas olan bütün cəhətləri çəkib aparırdı. Başında dünyanı və onun sirlərini düşünməyə yer qalmırdı. Martinin beyində bütün geniş binalar bağlanmış və möhürlənmişdi. Onun şüuru dar bir otağa, şturman otağına çəkilmişdi; oradan Martinin əllərinə və barmaqlarına – ütünü tüstü qalxan parçaya necə çəkmək, saysız-hesabsız qolları, kürəkləri, ətəkləri, böyürləri, bir düym də yana meyil etmədən ölçülüb-biçilmiş hərəkətlərin ciddi ardıcılığı əsasında necə ütüləmək, ütülənmiş köynəyi əzmədən bir kənara atmaq haqqında göstərişlər göndərirdi. Martinin diqqəti bir köynəkdən ayrılan kimi, dərhal başqa köynəyə yönəlirdi. Uzun sürən saatlar belə gəlib-keçirdi. Bayırda bütün həyat Kaliforniyanın qızmar günəşi altında donub qalırdı, lakin ağır havalı camaşırxanada isə bir an belə dayanmaq bilmirdi. Mehmanxananın eyvanlarında özünü sərinə verən adamlara həmişə təmiz paltar lazımdı.

Martini tər yuyub aparırdı. O, həddindən çox su içirdi, lakin o qədər bürkü idi ki, su bədəndə qalmır, buxarlanıb çıxırdı. Dəniz səfərləri zamanı ən ağır iş belə onun öz düşüncələr aləminə qapılmasına mane olmurdu. Gəmi sahibi yalnız onun vaxtının ağası idi; mehmanxana sahibi isə, üstəlik, onun fikirləri üzərində də ağılıq edirdi. Martin eyni dərəcədə həm beyin, həm də bədən üçün üzücü olan zəhmətdən başqa, özgə bir şeyi düşünə bilmirdi. Onun qeyri fikri, xəyalı yox idi. O hətta Rufu sevib-sevmədiyini belə bilmirdi. Qız, sanki, yox olub getmişdi, çünki işdən yorulub əldən düşmüş Martin xatirələr hayında ola bilməzdi, odur ki, yalnız axşam yatağa uzananda, yaxud da səhər, yemək zamanı Ruf, dumanlı bir kölgə kimi, arabir onun gözləri önünə gəlirdi. Bir dəfə Co:

– Bura cəhənnəmdən də pisdir, eləmi? – deyə soruşdu.

Martin başını tərپətdi, lakin birdən acıqlandığını hiss etdi. Bu, aydıncı, xatırlatmasa da, olardı. Onlar iş vaxtı, adətən, danışırdılar. Söhbət onları işdən ayırırdı və indi də Conun sualı ilə diqqəti yayın-dırılmış Martin ütünü iki dəfə artıq aparıb gətirmişdi.

Onlar cümə günü səhər paltaryuyan maşını işə saldılar. Həftə-də iki dəfə mehmanxananın camaşırını – süfrələri, əl dəsmallarını, döşəkağlarını və balışüzlərini yumalı idilər. Onlar bu işi görüb qur-tarandan sonra nazik alt paltarlarını yumağa başlayırdılar. Bu son dərəcə məşəqqətli və yorucu bir iş idi, onu böyük ehtiyatla görmək lazımdı. Odur ki, Martinin əlindəki iş nisbətən ləngiyirdi, bir də o yanılmaqdan qorxurdu; yanılısıydı, ziyana düşərdi.

Co ovuc içində gizlədilər biləcək qədər nazik olan bir döşlüyü göstərərək:

– Bu şeyi görürsən? – dedi. – Yandır görüm, necə yandırırısan, zəhmət haqqından iyirmi dollar çıxarlar.

Lakin Martin heç nə yandırmadı. O, əsəblərini daha da gərgin-ləşdirmək hesabına əzələlərindəki gərginliyi zəiflədib azalda bilir və Conun nazik alt paltarı geyinən xanımların qarasına yağdırdığı söyüş-lərə işləyə-işləyə, məmnuniyyətlə qulaq asırdı. Əlbəttə, bu cür söyüş-lərə səbəb paltarı xanımların özlərinin yumamasıdır. Nazik alt paltarı Martin üçün, elə Conun özü üçün də lənət damğası idi. Bu nazik alt paltarı onların ən qiymətli dəqiqələrini çalıb aparırdı. Onlar bütün günü alt paltarı ilə əlləşirdilər; döşəkağlarını, süfrələri və əl dəsmalla-rını paltarhamarlayan dəzgaha salmaq üçün saat yeddiddə işə ara verirdilər. Saat onda, mehmanxanada hamı yatandan sonra işə yeni-dən nazik alt paltarından yapışır və gecə yarısına kimi, saat birə kimi, ikiyə kimi onunla əlləşirdilər. Onlar işi saat üçün yarısında qurtarırdılar.

Onlar şənbə günü səhərdən yeni nazik alt paltarı və hər cür xırda-xuruşla əlləşirdilər, nəhayət, saat üçdə həftəlik işi qurtardılar.

Pillələrin üstündə oturub ləzzətlə papiros çəkdikləri zaman Co:

– Ümidvaram ki, bu dəfə Okləndə getməyəcəksən, eləmi? – deyərək soruşdu. Martin cavab verərək:

– Yox, gedəcəyəm, – dedi.

– Axı sənin orada nə işin var? Bəlkə, qız yanına gedirsən, hə?

– Yox, kitabxanadan aldığım kitabları dəyişdirməliyəm. Özü də iki dollar yanıma qənaət etmək üçün velosipedlə gedirəm.

– Kitabları poçtla göndər. Bu, sənə dördə bir dollara tamam olar.

Martin fikrə getdi. Co sözüne davam edərək dedi:

– Yaxşısı budur, sabah dincəl. Bu, sənin üçün vacibdir. Mən özümdən götürürəm, lap əldən düşmüşəm.

Bu, göz qabağında idi. Saniyələr, dəqiqələr uğrunda yorulmadan mübarizə aparan, işi ləngitmənin düşməni olan və maneələri yıxıb dağıdan, tükənməz enerji mənbəyinə çevrilən, ən yüksək güclə işləyən bu insan motoru, işdə əsl şeytana dönən bu adam, indi öz əmək həftəsini başa vurub tamamilə əldən düşmüşdü. O, qaşqabaqlı idi, bərk yorulmuşdu, gözəl sifəti sınıxmışdı. Papirosunu dalğın-dalğın çəkirdi, səsi isə tutqun və yeknəsəq çıxırdı. Daha onda nə atəş, nə də enerji qalmışdı, qan-tər töküüb əldə etdiyi istirahətin özü belə onu sevindirmirdi. O, məyus-məyus:

– Bazar ertəsindən hər şey yenidən başlanacaq, – dedi.– Axır ki bilmirəm, bütün bunlar nəyə lazımdır! Hə? Doğrusu, mən bəzən avaralara qıbtə edirəm. Onlar işləmirlər, hər halda, birtəhər başlarını dolandırır. Ax, ax! Bir stəkan pivə olsaydı, məmnuniyyətlə içərdim, ancaq bunun üçün gərək basa-basa kəndə gedib çıxasan. Sən də özünü gicliyə qoyma. Kitablarını poçtla yolla, özünsə burada qal.

Martin:

– Axı mən bütün günü burada nə eləyəcəyəm? – deyər soruşdu.

– Dincələcəksən. Necə yorulduğunu sən özün də başa düşmürsən. Məsələn, mən bazar gününə kimi elə yoruluram ki, heç qəzet də oxuya bilmirəm. Mən bir dəfə yatalağ xəstəliyinə tutulmuşdum. İki ay yarım xəstəxanada qaldım və bu müddətdə əlimi ağıdan-qaraya da vurmadım. Bilirsən, nə gözəl günlərdi! – O xəyala dalıb bir an sonra:

– Hə, nə gözəl günlərdi! – deyər təkrar etdi.

Martin çimməyə getdi, lakin geri qayıdanda gördü ki, Co hara isə gedib. Martin qət etdi ki, yəqin, Co bir stəkan pivə içməyə gedib, lakin onu axtarmaq üçün kəndə yollanmağa Martinin qüvvəsi çatmadı, o, ayaqqabılarını çıxarmadan çarpayıda uzandı və fikirlərini toplamağa çalışdı. Martin kitablara əl də vurmadi. O, həddindən artıq yorğun idi və şam vaxtı gəlib çatmayınca heç nəyi düşünmədən yarı huşa getmiş halda, yerində uzanıb qaldı. Co gəlib çıxmamışdı. Martin onu soruşduqda bağban dedi ki, Co, yəqin, barın piştaxtası qabağında lövbər atmışdır. Martin şamdan sonra yatmağa

getdi və yuxudan sabah səhər ayıldı. Ona elə gəldi ki, əməlli-başlı dincəlmişdir. Co hələ də gəlməmişdi. Martin bazar günü çıxan qəzeti açıb ağacların altında kölgəlikdə uzandı. O bilmədi ki, vaxt necə gəlib-keçdi. Heç kəs ona mane olmurdu, o yatmırdı, lakin buna baxmayaraq, qəzeti axıra kimi oxuya bilmədi. Nahardan sonra yenə oxumaq istəyirdi ki, aradan bir az keçmiş əlində qəzet yuxuya getdi.

Bazar günü bu cür keçdi, bazar ertəsi səhərdən Martin paltarları seçib bir-birindən ayırır, Co isə başına üzdəsmalı bağlayıb, lənət yağdıra-yağdıra sabun əridir və paltaryuyan maşını işə salırdı. O, məsələni izah edərək:

– Bir çarə tapa bilmirəm, – dedi, – şənbə günü axşam olan kimi ürəyimdən yaman içib dəmlənmək keçir.

Aradan bir həftə də gəlib-keçdi. Onlar daha bir həftə aramsız işlədilər, həm də yenə gözqamaşdıran elektrik işığında gecəyarısına kimi işlədilər. Şənbə günü isə işi gündüz saat üçdə qurtardıqlarından doyunca sevinməyə macal tapmamış Co fikrini dağıtmaq üçün yenə də kəndə getdi. Martin bu bazar gününü də eynilə əvvəlki bazar günü kimi keçirdi. O, ağacların kölgəsində bir qədər yatdı, sonra dalğın-dalğın qəzeti nəzərdən keçirdi, daha sonra heç bir şey görmədən, heç nəyi düşünmədən bir neçə saat uzanıb qaldı. Martin həddindən artıq yorulmuşdu, onda düşünmək üçün hal qalmamışdı. Buna görə də indi öz-özünə nifrət eləməyə başlamışdı, sanki, nə isə, pis bir iş görüb özünü alçaltdı və düzəldilməsi müşkül olan bir tərzdə ləkələyib, hörmətdən salmışdı. Martinin bütün ulvi duyğuları tapdalanmış, şərəfi əldən getmiş, həyat qüvvəsi isə o qədər zəifləmişdi ki, ürəyindən daha heç bir arzu keçmirdi. O ölmüşdü, qəlbən ölmüşdü. O, adi bir heyvana, iş heyvanına çevrilmişdi. O, yaşıl yarpaqlar arasından keçən günəş şəfəqlərində daha heç bir gözəllik görmür, lacivərd göylərin ənginliyi isə onun qəlbini daha təlatümə gətirmir və başında gizli sirlərlə dolu kosmos haqqında fikirlər, ürəyində bu sirləri açmağa qüvvətli arzular doğurmurdu. Həyat son dərəcə cansız və mənasızdı, buna görə nəzərə elə gəlirdi ki, o yalnız adamı usandırır. Martinin təsəvvür ekranı üzərinə qara bir örtük atılmışdı, təxəyyülü isə bir işıqcı belə görməyən qaranlıq daxmaya salındığından əzab çəkirdi. O artıq hər şənbə müntəzəm surətdə kənddə doyunca içən və məst olduğundan üzlərinə gələn məşəqqətli əmək həftəsini unudan Coya qibtə etməyə başlamışdı.

Dördüncü həftə başlandı. Martin özünü söyür, həyata lənət yağdırırdı. Həyat qarşısında məğlubiyyətə uğraması onu kədərlandırirdi. Redaktorlar onun hekayələrini rədd etməkdə haqlıdılar. O, bunu indi özü də aydın başa düşür və özünə də, bu yaxınlarda bəslədiyi xəyallara da gülürdü. Ruf “Dəniz nəğmələri”ni poçtla ona qaytardı. O, qızın məktubunu oxudu, lakin buna laqeyd qaldı. Görünür, Martinin şeirlərinə heyran olduğunu yazmaq üçün Ruf bütün qüvvəsini sərf etmişdi. Lakin Ruf yalan danışa bilmirdi, onun üçün həqiqəti özündən gizlətmək də çətindir. Şeirlər onun xoşuna gəlməmişdir və bu, qızın könülsüz, zorla yazdığı tərifin hər bir sətirindən aydın görünürdü. Əlbəttə, Ruf haqlı idi. Martin şeirlərini yenidən oxuyub bunu gördü. O, bu şeirlərdə daha bir gözəllik görmür və onları nə kimi səbəblər üzündən yazdığını indi heç bir vəchlə başa düşə bilmirdi. İndi cəsarətli ibarələr ona gülünc, müqayisələr dəhşətli və mənasız görünürdü. Şeirlər bütünlükdə səfehdi və həqiqətdən uzaqdı. O, “Dəniz nəğmələri”ni indi məmnuniyyətlə yandırdı. Lakin onların alışması təkə Martinin arzusundan asılı deyildi, maşın şöbəsinə düşüb getmək üçünsə onun taqəti qalmamışdı; onun var qüvvəsi başqalarının paltarlarını yumağa gedir və şəxsi işlərindən ötrü heç nə qalmırdı.

Martin bazar günü Rufa, hökmən, məktub yazmağı qət etdi. Lakin şənbə gününün axşamı işi qurtardıqdan və çimdikdən sonra bütün varlığı ilə hər şeyi unutmağı arzuladı. O, öz-özünə: “Gedim görüm, Co necə əylənir”, – dedi və dərhal anladı ki, yalan danışır, ancaq bunları düşünməyə onun gücü çatmadı, bir də ki onsuz da yalan danışdığını etiraf edib özünü rüsvay etməzdi, çünki hər şeydən çox məhz içib özünü unutmaq istəyirdi. O gəzməyə çıxıbmiş kimi, kəndə yol aldı, lakin meyxanaya çataçatda istər-istəməz addımlarını yeyinlətməyə başladı.

Co onu:

– Mən elə bilirdim ki, sən ancaq su içirsən, – sözləriylə qarşılıdı.

Martin ona izahat verməyi lazım bilmədi, özünə viski sifariş etdi, bir stəkanı ağzına kimi doldurdu və şüşəni Coya uzatdı. Martin qaba bir əda ilə:

– Ancaq yubanma, cəld ol, – dedi.

Lakin Co yubandığından Martin onu gözləmək istəmədi, stəkanı birnəfəsə içdi və ikincisini doldurdu. O, qaşqabaqlı halda:

– İndi mən gözləyə bilərəm, – dedi. – Lakin sən, hər halda, cəld ol. Conu dilə tutub yola gətirmək lazım deyildi və buna görə də onlar birlikdə içdilər. Co:

– Sənin də axırına çıxdılar, elə? – dedi.

Lakin Martin bu məsələnin müzakirəsinə girişmək istəmədi.

Co sözünə davam edərək:

– Axı mən sənə dedim ki, bu, iş deyil, cəhənnəm əzabıdır, – dedi. – Doğrusunu desək, sənin təslim olmağın mənim xoşuma gəlmir, Mart. Eh, hər şey cəhənnəmə! İçək.

Martin dinməz-söyləməz çıxır, ara verə-verə hey viski sifariş ver-dikcə verir və bununla da, qıza oxşayan, mavigözlü, saçlarını düz yana daramış balaca kənd uşağının – bufetçinin canına lərzə salırdı.

Co:

– Adamları işdə bu cür yorub əldən salmaq lap əclaflıqdır, – deyirdi. – Mən keflənib özümü, sözümü unutmasaydım, onların xarabasını çoxdan od vurub yandırardım. Allaha and olsun, onların bəxti onda gətirib ki, mən içirəm.

Lakin Martin ona heç bir cavab vermədi. İki-üç stəkan da içən-dən sonra beynini sərxoş bir dəm bürüməyə başladı. Aha, axır ki, Martin bu həftələr ərzində ilk dəfə həyatın nəfəsini duydu. Onun arzuları öz yuvasına qayıtdı. Martinin təxəyyülü kiçik qaranlıq daxmadan çıxmışdı və onu çəkib parlaq zirvələrə aparırdı. Onun təsəvvür ekranı yenidən işıqlandı və gümüşü rəngə boyandı, parlaq mənzərələr isə bir-birini təqib edə-edə görünüb yox olmağa başladı. Gözəl və qeyri-adi şeylər onunla birgə gedirdi, o, yenə də hər şeyi bilirdi və hər şeyə qadırdı. Martin bunları Coya anlatmaq istədi, lakin Conun öz arzuları vardı – o, ağır və məşəqqətli işdən yaxasını qurtarmaq və buxarla işləyən böyük bir camaşırxana sahibi olmaq arzusunda idi.

– Hə, Mart, mənə inan ki, camaşırxanamda kiçik uşaqları da işlətməyəcəyəm. Heç bir vəchlə. Axşam saat altıdan sonra isə bütün camaşırxanada bir adam da qalmayacaqdır. Eşidirsən? Çoxlu maşın olacaq və adamlar da çox olacaqdır, o qədər çox ki iş günü öz vaxtında qurtarsın. Səni isə, Mart, özümə köməkçi götürəcəyəm. Görürsən, necə plan tutmuşam. İçkini atıram, pul yığmağa başlayıram və iki ildən sonra...

Lakin Martin ona qulaq asmırdı. Conu bufetçinin ixtiyarına vermişdi ki, öz arzularını ona danışsın. Yeni müştərilər – iki yerli fermer

bufetçini çağırana qədər Co danışdı. Martin onları da meyxanadakı bütün qalan adamları da – bir neçə muzduru, bağban köməkçisini və mehmanxananın mehtərini, bufetçinin özünü, bir də kölgə kimi tələsik bu meyxanaya təpələn, piştaxtanın lap o biri başında görünən bir avaranı əsl kral səxavətiylə qonaq elədi.

ON SƏKKİZİNCİ FƏSİL

Co bazar ertəsi səhər söyə-söyə çirkli paltarın bir dəstini paltar-yuyan maşına doldurdu. O, sözə başlayaraq dedi:

– Elə mənim də dediyim budur ki...

Martin onun üstünə qışqırdı:

– Əl çək!

Aradan bir qədər keçəndən sonra onlar oturub nahar etməyə başlayanda Martin:

– Bağışla, Co! – dedi.

Conun gözləri doldu.

– Yaxşı, bəsdir, ay dost, – dedi. – Biz cəhənnəmdə yaşayırıq, hərdənbir çıxmıranda nə olar ki... Ancaq mən bu vaxt ərzində, Allaha and olsun, sənə yaman isinişmişəm. Elə buna görə də bir balaca könlümə toxundu, incidim. Nədənə, o vaxt sən məni birdən-birə cəlb etdin.

Martin onun əlini sıxdı. Co belə bir təklif verdi:

– Hər şey cəhənnəmə-gora, – dedi. – Gəl bütün bunlardan əl çəkək, baş alıb səfil-sərgərdan gəzməyə gedək. Mən heç vaxt avara dolanmamışam, lakin, yəqin ki, bu, çox maraqlıdır. Bir fikir ver: əlini ağdan-qaraya vurmamaq, heç bir iş görməmək! Mən bir dəfə yata-laq xəstəliyinə tutulub xəstəxanaya düşmüşdüüm, asudə idim, bunu yada salmağın özü də mənə xoşdur. Kaş yenidən xəstələnəydim!

Həftələr gəlib-keçirdi. Mehmanxana dolmuşdu. Getdikcə daha çox nazik alt paltarı göndəridilər. Onlar hünər, mərdlik nümunələri göstəridilər, elektrik işığında gecənin yarısına kimi işləyirdilər, yemək üçün ayrılmış vaxtı azaltmışdılar, hələ səhər yeməyini yemədən işə başlayırdılar. Martin daha soyuq suda çimmirdi, çünki vaxtı çatışmırdı. Co böyük qayğı ilə dəqiqələri bölüşdürür, bir dəqiqə

belə itirmir, xəsis öz qızılıny saydığı kimi, o da dəqiqələri sayırdı; bir zamanlar Martin İden adında olan bir adam başqa bir maşınla daimi əlaqədə, maşın təkı hiddətlə, durub dayanmaq bilmədən işləyirdi.

Martinin düşünməyə az vaxtı qalırdı, xəyal məbədi bağlanmış, pəncərələri də mısmaqlanmışdı, onun özü isə bu məbədin darvazası önündə yalnız xəyali bir gözətçi idi. Bəli, Martin kabusa çevrilmişdi. Co haqlı idi. Onların hər ikisi tükənməz əmək səltənətində kabuslardı. Bəlkə də, bütün bunların hamısı yalnız bir yuxudur? Martin bəzən ağır ütüləri qar kimi ağı parçalara çəkərkən, isti buğ burumları içərisində batıb qalarkən özünü inandırmağa çalışırdı ki, bütün bunlar, doğrudan da, yalnız yuxudur. Bəlkə, çox tezliklə, bəlkə də, min ildən sonra o, yenidən yuxudan ayılıb özünü kiçik otağında, üstünə mürəkkəb dağılmış masanın arxasında görəcək və bir gün əvvəl yarımçıq qoyduğu işə yenidən başlayacaqdır. Bəlkə, onun bütün yazıları da rəyadır. Martin keşik çəkmək üçün yuxudan ayılacaq, sıçrayıb çarpayısından düşəcəkdir, göyertəyə çıxacaq və ulduzlar səpələnmiş tropik göylər altında sükənin dalına keçəcək, əsən quru küləklərin sərin nəfəsi onun dərisini soyudacaqdır.

Şənbə günü yenə gəldi və iş saat üçdə qurtardı. Co laqeyd bir səslə:

– Gedib adama bir stəkan pivə içməyə? – deyə soruşdu, çünki şənbə günlərindəki həmişəki süstlüyü onun varlığına artıq hakim kəsilmişdi.

Lakin Martin, elə bil, yatmışdı, yuxudan ayıldı. O, velosipedini sazladı, təkərləri yağladı, sükəni yoxladı və ötürücünü təmizlədi. Martin lap sükənin üstünə yatıb, ayaqlarını pedallara müntəzəm sürətdə basaraq irəliyə, yetmiş mil keçməli olduğu tozlu yola baxa-baxa, sürətlə gəlib-keçəndə Co meyhanada oturmuşdu. Martin Oklənddə gecələdi, bazar günü isə geri qayıtdı və yorğun olsa da, bu dəfə içib keflənmədiyini düşünərək xoşhallana-xoşhallana bazar ertəsi işə başladı.

Beşinci, bunun ardınca da altıncı həftə gəlib-keçdi. Martin isə hələ də maşın kimi yaşayıb işləyirdi, yalnız onun ürəyinin dərinliklərində nə isə kiçik bir qığılcım qalmışdı. Bu qığılcım onu hər həftənin axırında velosipedlə yüz qırx mil yol getməyə məcbur edirdi. Lakin bu, istirahət deyildi. Bu, maşının elə həmin mexaniki gərginliyi idi, buna görə də, nəhayət, Martinin könlündə bütün keçmiş

həyatından qalmış bu son qıvcılıq belə söndü. O, yeddinci həftənin axırında heç bir müqavimət göstərməyə cəhd belə etmədən Co ilə birlikdə kəndə getdi, həyat duyğusunu yenidən özünə qaytarıb, bazar ertəsinədək adam kimi yaşadı.

Lakin Martin yorğunluqdan doğmuş donuqluğu daha böyük bir yorğunluqdan irəli gələn donuqluqla kənar edərək, gələn şənbə yenə yetmiş mil yol getdi. O yalnız üçüncü ayın axırında, üçüncü dəfə olaraq, Co ilə birlikdə kəndə getdi. O, hər şeyi unudub, yenə ruhlandı, ruhlandıqdan sonra isə, sanki, qəfildən çaxan şimşək işığında olduğu kimi, necə bir heyvana çevrildiyini gördü – ona görə yox ki, içirdi, ona görə ki, bu cür işləyirdi. Əyyaşlıq səbəb deyil, nəticə idi. Gecə necə bir qanunauyğunluqla günün ardınca gəlirsə, əyyaşlıq da eyni qanunauyğunluqla işi təqib edirdi. İş heyvanına çevrilsən, heç bir zaman işıqlı zirvələrə yüksələ bilməzsən; bu fikri ona viski təlqin etdiyindən o, həmin fikirlə razılaşdı. Viski böyük bir hikmətə malikdi, viski ən mühüm bir həqiqəti ona açmışdı.

Martin kağız və karandaş gətirdi, bütün məclis üçün viski sifariş etdi və hamı onun sağlığına içərkən o, piştaxtaya söykənib, kağıza nə isə yazdı. Sonra da:

– Co, teleqramdır, al oxu görüm, – dedi.

Co səfeh, sərxoş, istehzal bir təbəssümlə oxumağa başladı. Lakin oxuduqları birdən onu ayıltı. O, məzəmmətlə Martinə baxdı və bu vaxt gözlərində yaş damlaları parladı. Co kədərli-kədərli:

– Sən məni atırsan, Mart? – deyə soruşdu.

Martin təsdiq əlaməti olaraq başını tərpətdi və bir uşaq çağırıb onu teleqrafa göndərdi. Co dili dolaşa-dolaşa:

– Dayan! – dedi. – Mən bəzi şeylər barədə düşünüb-daşınmaq istəyirəm.

O yıxılmasın deyə, piştaxtadan yapışdı, Martin isə Co fikrini toplayana qədər onun çiyinlərini qucaqlayıb, ayaq üstündə saxladı.

Co birdən:

– Yaz ki, hər iki işçi çıxıb gedir, – dedi. – Yaz.

Martin:

– Axı sən nə üçün gedirsən? – deyə soruşdu.

– Sən nə üçün gedirsənsə, mən də onun üçün...

– Mən dəniz səfərinə gedəcəyəm, sənsə gedə bilməzsən.

Co:

– Düzdür, – deyə cavab verdi, – mən avara gəzəcəyəm. Lap gözəl olar!

Martin bir an sınaıçı nəzərlərlə ona baxdı və nəhayət, səsləndi:

– Allaha and olsun, sən haqlısan! İş heyvanı olmaqdansa, avara olmaq daha yaxşıdır. Heç olmasa, bir gün görərsən. Halbuki sən indiyə kimi bir gün görməmişən.

Co:

– Görmüşəm, – deyə etiraz etdi. – Bir dəfə xəstəxanada yatmışam. Yatalağ xəstəliyinə tutulmuşdum, gərək ki, sənə demişəm. Eh, nə gözəl günlərdir!

Martin teleqramın mətnində “ikinci işçi” sözünü pozub, camaşırxananın “hər iki işçisi” yazdı, Co hələ də sözüünə davam edirdi:

– Nə qədər ki xəstəxanada idim, heç içmək istəməirdim. Qərībədir, eləmi? Ancaq bütün həftəni eşşək kimi işləyəndən sonra axırda vurub dəmlənməliyəm. Hamı bilir ki, aşpazlar heyvan kimi içirlər... Şatırlar da... İşləri belədir. Dayan! Teleqram pulunun yarısını mən verirəm.

Martin:

– Yaxşı, bəsdir, sonra haqq-hesab edərik, – dedi.

Co pullarını piştaxtanın üstünə tökərək qışqırdı:

– Ehey, hamınız bura gəlin, mənə qonaqsınız!

Bazar ertəsi səhər Co həyəcandan özünü-sözünü bilmirdi. Başının ağrısına əhəmiyyət vermir və işlə maraqlanmırdı. O oturub laqeyd-laqeyd pəncərələrdən baxdığı, günəş və ağacları seyr etdiyi müddətdə bir çox qiymətli dəqiqə hədəf getdi. O qışqıraraq:

– Bunlara baxın! – deyirdi. – Axı bunların hamısı mənimdirdir. Bu, azadlıqdır! Mən istəsəm, ağacların altında uzanıb lap min il yata bilərəm. Gedək, Mart. Heç nəyi vecimizə almayaq. Hər şey cəhənnəmə, gora! Nəyi gözləyirik? İşsiz veyllənmək dünyası hələ öndədir, mən də indi yalnız o başa bilet alacağam, qayıdanbaşa alan deyiləm.

Co bir neçə dəqiqədən sonra paltaryuyan maşına paltar yığarkən mehmanxana sahibinin köynəyini gördü – onun nişanını bilirdi. Yenidən əldə etdiyi bu azadlıqdan məst olmuş, nəşələnmiş Co köynəyi götürüb döşəməyə atdı və ayaqları ilə tapdalamağa başladı.

O qışqıraraq:

– Holland donuzu, istərdim ki, ayağımın altındakı köynək yox, sənin bədheybət sifətin olsun, – deyirdi. – Al! Payını al! Bu da sən!

Bu da sənin payın! Kimin hünəri varsa, qoy qabağıma çıxıb məni saxlasın! Hünəri varsa, gəlsin!..

Martin gülə-gülə, onun başına ağıl qoymağa çalışırdı. Həftənin tək günü axşam iki yeni işçi gəldi. Co, Martin də həftənin axırına kimi bütün iş qayda-qanunlarını onlara öyrətməklə məşğul oldular. Co oturub məsləhət verirdi, lakin özü əlini ağdan-qaraya vurmurdu. O:

– Qulağınızın dibini görərsiniz! – deyər bildirdi. – Mən heç əlimi də vurmaram. Qoy məni vaxtından əvvəl işdən çıxarsınlar, onsuz da, əlimi ağdan qaraya vurmuyacağam. İşlə qurtardım. Yük vaqonlarında gəzib-dolanacağam, kölgəlikdə, ağaclar altında yatacağam. Ey başabəla işçilər! İşə girişin! Tər tökün! Tər tökün deyirəm, məlunlar! Siz gəbərəndə eynilə mən çürüdüyüm kimi çürüyəcəksiniz, onda necə yaşadığınınızın sizin üçün hamısı bir deyilmi? Hə? Lütfən, deyin, axır ki hamısı bir deyilmi?

Onlar şənbə günü haqq-hesablarını aldılar və yola yarıcına qədər birlikdə gəldilər. Co tamam ümitsiz bir görkəm alıb soruşdu:

– Sən, əlbəttə, mənimlə getməyəcəksən, deməli, dilə tutmağa da dəyməz, eləmi?

Martin başını buladı. O hazırlaşmışdı ki, velosipedə minsin. Onlar bir-birinin əlini sıxdılar, Co biranlığa Martinin əlini öz əlində saxlayaraq dedi:

– Biz səninlə hələ bu dünyada görüşəcəyik. Mart, ürəyimə damıb. Əlvida, Mart, xoşbəxt ol, mən səni sevirəm, Allah haqqı, sevirəm!

Martin tini burulub gözdən itincə Co yazıq-yazıq yolun ortasında dayanıb onun arxasınca baxdı. O, öz-özünə:

– Qiyamət oğlandır, – dedi – çox qiyamət!

Sonra yol boyunca suçuxaran qurğuya doğru getdi. Burada ehtiyat yolda yarım düjünə qədər boş yük vaqonu dayanmışdı, Co onları qatara qoşacaqlarını gözləyirdi.

ON DOQQUZUNCU FƏSİL

Ruf ailəsi ilə birlikdə Okləndə qayıtdı və Martin də yenidən onunla görüşməyə başladı. Təhsilini başa vurub alimlik dərəcəsi almış Ruf

daha bütün vaxtını elmə sərf etmirdi. Martin isə öz mənəvi və cismani qüvvələrini işə verdiyindən daha yazmırdı. Bu da onlara tez-tez görüşməyə imkan verirdi. Beləliklə, onlar bir-birinə daha çox yaxınlaşırdılar.

Əvvəllər Martin ancaq dincəlirdi, əlini heç nəyə vurmurdu. O, çox yatır, çox düşünür, ümumiyyətlə, şiddətli bir sarsıntı keçirdikdən sonra tədricən özünə gələn bir adam kimi yaşayırdı. Lakin günlərin birində onda son həftələrdə yalnız ərincək-ərinçək nəzərdən keçirdiyi qəzetə qarşı tədricən maraq oyanmağa başladı və bu, oyanışın ilk əlaməti kimi meydana çıxdı. Sonra Martin yenə oxumağa, əvvəlcə şeir və nəsr əsərlərini mütaliə etməyə başladı, aradan bir neçə gün də keçdikdən sonra isə çoxdan unudulmuş Fiskə başı bərk qarışdı. Martinin heyrətə səbəb olan möhkəm səhhəti, az qala, itirdiyi həyat qüvvəsini geri qaytarmaqda ona kömək etdi və o da bütün gənclik ehtirası və coşqunluğunu yenidən qazandı.

Martin əməlli-başlı dincəldikdən sonra dəniz səfərinə gedəcəyini Rufa bildirdikdə qız açıqdan-açığa kədərləndi. Qız:

– Nə üçün gedirsiniz? – deyər soruşdu.

Martin dedi:

– Pul lazımdır. Naşirlərin üzərinə yeni hücum üçün mənə pul lazımdır. Bu mübarizədə pul və mətanət ən gözəl silahdır.

– Yaxşı, əgər sizə ancaq pul lazımdırsa, onda nə üçün camaşır-xanada qalıb işləmədiniz?

– Ona görə ki, camaşırxana məni heyvana çevirir. Bu cür işləsən, bir azdan sonra içkiyə qurşanıb tələf olarsan.

Qız dəhşətlə ona baxdı və sözə başladı:

– Bununla da, demək istəyirsiniz ki...

Martin cavab verməkdən çox asanlıqla boyun qaçıra bilərdi. Lakin onun təbiəti yalana dözmürdü, bir də ki nə kimi nəticə verirsə versin, həmişə həqiqəti söyləmək haqqında çoxdan qərara gəlmişini xatırladı.

Martin:

– Hə, – deyər cavab verdi, – bir neçə dəfə olub.

Ruf diksinib ondan aralandı.

– Mənim tanışlarımdan heç birinin başına bu cür işlər gəlmişdir.

Martin acı-acı gülərək etiraz etdi:

– Görünür, onların heç biri “Qaynar bulaqlar” yanındakı camaşır-xanada işləməmişdir. Mübəlləğlər deyirlər ki, zəhmət yaxşı şeydir,

hətta insana xeyri də var; Allah da şahiddir ki, mən heç bir zaman özümü işə verməkdən qorxmamışam. Lakin hər şeyin bir ölçüsü olmalıdır. Halbuki camaşırxanada bu ölçü yoxdu. Buna görə də mən dəniz səfərinə çıxmağı qət etmişəm. Bu, son səfərimdir. Qayıtdıqdan sonra isə jurnalların səhifələrinə yol taparam. Mən buna əminəm.

Ruf kədərli və narazı halda susur, Martin isə hiss edirdi ki, onun başına gələn işləri qız ömründə anlaya bilməyəcəkdir...

– Bir zaman gələr ki, bütün bunları yazıb kitabımda təsvir edərəm: bu kitaba “Əməyin alçaldılması” və ya “Fəhlə sinfi içərisində sərxoşluğun psixologiyası”, ya da ki buna bənzər bir ad verəcəyəm.

Tanışlıqlarının ilk gününü nəzərə almasaq, onlar hələ heç bir zaman bir-birindən bu qədər uzaq olmamışdılar. Martinin gizli hid-dət dolu açıq etirafı Rufu ondan uzaqlaşdırdı. Lakin aralarındakı bu uçurumu yaradan səbəbdən çox, uçurumun özü qızı böyük heyrətə saldı. Bu uçurum onların bir-birlərinə nə qədər yaxın olduğunu gös-tərdi və qız oğlana daha da yaxınlaşmaq istədi. Bundan əlavə, Rufun Martinə yazdığı gəlirdi və buna görə də oğlanı yola gətirmək haqqında könlündə munis arzular baş qaldırırdı. Qız yolunu azmış bu gənci mühitin pəncəsindən çəkib qoparmaq, gəncin iradəsi zid-dinə olsa da, onu öz-özündən xilas etmək istəyirdi. Rufa elə gəlirdi ki, bu cür hərəkətinə səbəb mücərrəd və nəcib mülahizələrdir, yat-saydı, onun yuxusuna belə gəlməzdi ki, bütün bunlar yalnız qıs-qanlıq və sevlmək arzusundan doğur.

Onlar aydın payız günlərində velosipedlərə minib, tez-tez şəhər-dən uzaqlara gedir və orada, təpələrdə bir-birlərinə ucadan insan qəlbində ülvə fikirlər doğuran, ilhamla yazılmış mənzum əsərlər oxu-yurdular. Ruf ona dolayısı ilə fədakarlıq, səbir, zəhmətsevərlik kimi prinsiplər aşılamağa çalışırdı, bu prinsiplərin təcəssümünü isə öz atasının, mister Tetlerin və əvvəllər həmişə kasıb, gəlmə bir oğlan olan, sonralar varlanıb bütün dünyanı kitabla təchiz edən, “kitablar kralı”na çevrilən Endrü Karneginin timsalında görürdü.

Martin Rufun bütün bu səylərini lazımınca qiymətləndirdi. O, qızın fikirlərini indi daha yaxşı anlayırdı və Rufun könlü artıq onun üçün yerin yeddi qatında gizlədilmiş bir sirr, bir möcüzə deyildi. Onlar bərabərhüquqlu adamlar kimi söhbət edir və fikir mübadilə-sində bulunurdular. Söhbət zamanı meydana çıxan fikirayrılığı Mar-tinin Rufa olan məhəbbətini azaltmırdı. Onun məhəbbəti getdikcə

daha da dərinləşir və şiddətlənirdi, çünki Rufu canlı bir xilqət kimi sevirdi və Martinin nəzərində qızın cismani zəifliyi belə ona xüsusi məlahət verirdi. O, uzun illərdən bəri ayağı yerə dəyməyən, nəhayət, unudulmaz günlərdən birində Brauninqə qoşulub qaçan və açıq səma altında ayaqlarını yerə möhkəm dirəyən xəstə Elizabet Barretin məhəbbət macərəsini oxumuşdu. Martin qət etdi ki, Brauninq öz sevgilisi üçün nələr etmişsə, o da Ruf üçün eyni şeyləri edə bilər. Lakin əvvəlcə Ruf onu sevməlidir. Qalan işlər sonradan asanlıqla düzələ. O, qıza qüvvət və mətanət verir. Martin özlərinin gələcək birgə həyatını xəyalən tez-tez təsvir edirdi. O, özünü və Rufu şərfli əmək nəticəsində yaradılmış rahat bir şəraitdə gen-bol yaşayan, bəxtiyar ömür sürən görürdü. Onlar əsər oxuyurlar və poeziyadan danışirlar. Martin gözüünün qabağına gətirirdi ki, Ruf bir yığın alabəzək balısa dirsəklənib, ona ucadan kitab oxuyur. Martinin gözləri önündə həmişə eyni bir lövhə – onların bütün həyatlarının simvolumunu təşkil edən bir lövhə canlanırdı. Bəzən qız başını Martinin çiyinə qoyur, Martin isə onun belini qucaqlayaraq, özü qıza kitab oxuyur, bəzən isə onlar baş-başa verib ikilikdə eyni bir kitabı səssiz-səmirsiz oxuyurdular, çap olunmuş sətirlərin aşladığı bütün gözəlliyi təkcə gözləriylə qavrayırdılar. Ruf təbiəti sevirdi və buna görə də Martinin zəngin təxəyyülü dekorasiyanı dəyişməyə imkan verirdi; onun sevdiyi mənərə, adətən, həmin dekorasiyanın fonunda baş verirdi. Bəzən onlar yüksək, dik qayalarla əhatə olunmuş vadidə oturaraq, kitab oxuyurdular, bəzən harada isə dağların qoynunda gizlənmiş yaşıl çəmənliyə, ya da ətəklərini dəniz dalğaları yalayan boz qum təpələrinə gedib çıxırdılar, bəzən də Martin təsəvvürünə gətirirdi ki, qızla birlikdə tropiklər ətrafında vulkan püskürən bir adaya gəlmişdir. Bu yerlərdə şələlələr gurultu ilə qayalardan axıb tökülür və şiddətli küləklər onların damcılarını qabağına qatıb dənizə qədər aparır. Lakin onlar, gözəl xəyal sultanları, Martinlə Ruf həmişə ön planda olurdular, baş-başa verib kitabın üzərinə əylidilər, təbiətin gözəlliyi onlar üçün yalnız bir fon olurdu, lövhənin dərin bir yerində isə, sanki, dumanlar arasından əmək və qələbə, habelə onlara dünyanın bütün sərvətlərindən faydalanıb ləzzət almaq imkanını verən, qan-tər içində qazanılmış dövlətin obrazları görünürdü. Bir dəfə anası Rufa xəbərdarlıq etdi:

– Mən öz qızıma ehtiyatlı olmağı məsləhət görərdim, – dedi.

– Sənin nə demək istədiyini bilirəm, lakin bu mümkün olan şey deyil. O, mənim...

Ruf utandığından qıpqırmızı qızardı: bu, həyatın müqəddəs sirləri haqqında anası ilə ilk dəfə danışmağa başlayan bir qızın utancaqlığı idi; bir də ki anası da onun üçün müqəddəsdə.

Anası onun sözünü tamamlayaraq:

– O, sənin tayın deyil, – dedi.

Ruf başını tərpətdi.

– Mən bunu demək istəmirdim, lakin bu, həqiqətdir. O, kobuddur, qabadır, güclüdür... həddindən artıq güclüdür. Onun ömrü, günü...

Qızın dili dolaşdı. Anası ilə bu cür məsələlər barədə danışmaq onun üçün tamamilə təzə bir şeydi. Anası yenə də onun əvəzinə sözünü tamamlayıb dedi:

– Onun ömrü, günü ləyaqətlə keçməyib. Sən bunumu demək istəyirdin?

Ruf yenə də başını tərpətdi və yanaqlarına tünd bir qızartı çökdü.

– Bəli, mən elə bunu demək istəyirdim. Əlbəttə, bu, onun öz təqsiri deyil, lakin o, həddindən çox hadisələrlə təmasda olmuşdur...

– Həyatdakı pozğunluqlarla, eləmi?

– Bəli! Bir də ki onda nəşə bir cəhət məni qorxudur. Bəzən o, özünün əməllərindən sakit-sakit danışanda mən lap dəhşətə gəlirəm. Elə danışır ki, elə bil, bunlar adi şeylərdir. Ancaq bu cür olmaz. Elə deyilmi?

Onlar qucaqlaşmış oturmışdular. Ruf susduqda isə anası nəvəzişlə onun əlini tumarlayırdı, gözləyirdi ki, qızı yenidən sözə başlasın.

Ruf sözünə davam edərək dedi:

– Lakin onunla bir yerdə olmaq mənim üçün maraqlıdır. Birincisi, ona görə ki, mən müəyyən mənada onun qəyyumuyam. Bir də ki... mənim kişilər arasında heç bir zaman dostum olmamışdır, elə onun özü də mənə əsl dost deyildir. O eyni zamanda həm dostdur, həm də mən onun qəyyumuyam. Bəzən ondan qorxuram, mənə elə gəlir ki, sanki, buldoqla, belə yekə buldoqla oynayıram. O mırıldayır, dişlərini qıncırdır, az qala, zəncirini qırıb üstümə atılacaqdır.

Ruf yenə susdu, anası isə gözləyirdi.

– O, məni yalnız bir... bir buldoq kimi maraqlandırır. Lakin onun bir çox yaxşı cəhəti vardır, ancaq bir çox başqa cəhəti də vardır ki, ona

özgə cür münasibət bəsləməkdə... hə, deyək ki, mənə maneçilik törədərdi. Görürsən ki, mən bunların hamısını düşünüb fikirləşmişəm. O, söyüş söyür, papiros çəkir, içir, yumruq davasına çıxır, bunu mənə özü danışmışdır və hətta deyirdi ki, vuruşmağı sevir. O, tamamilə mənim istədiyim adam, – birdən Rufun dili topuq çaldı və o, yavaş səslə sözünü tamamlayaraq dedi, – mənim ərə getmək istədiyim adam deyildir. Bundan əlavə, onda həddindən artıq kobud güc var. Mənim sevgilim füsunkar bir şahzadəyə oxşamalıdır, onun kimi yaraşlıq, incə, zərif, qədd-qamətli, qarasaçlı olmalıdır. Yox, qorxma, mən Martin İdenə vurulmamam, bu, mənim üçün ən böyük bir bədbəxtlik olardı!

Anası əsl mətləbdən yayınaraq:

– Sözümdə deyil, – dedi. – Lakin sən onu düşünmüşsənmi ki, belə bir adam hər cəhətdən sənə üçün münasib deyil... Yaxşı, birdən səni sevdi, onda nə olsun?

Ruf:

– Lakin o... o, məni çoxdan sevir! – deyə ucadan dilləndi.

Missis Morz mehribanlıqla:

– Bu, belə də olmalıydı, – dedi. – Məgər səni tanıyan bir adam səni sevməyə bilərmi?

Ruf coşaraq, ucadan dedi:

– Olnini götür, mənə nifrət edir, məni görməyə gözü yoxdur! Mən də ona nifrət edirəm. O, mənə yaxınlaşanda dönüb pişik oluram, cırmaq atmaq istəyirəm. Bilirəm ki, onun məndən zəhləsi gedir, hər halda, mənim özümün çoxdan ondan zəhləm gedir. Martin İdenlə isə özümü yaxşı hiss edirəm. Hələ məni heç kəs sevməmişdir, “bu cür” sevməmişdir. Axı “bu cür” sevlmək xoşdur. Əziz ana, mənim nə demək istədiyimi başa düşürsənmi?.. Qız özünü əsl qadın kimi hiss etdikdə ürəyi açılır... – Ruf üzünü anasının qoynunda gizlətdi. – Bilirəm, mən çox sarsaq qızam, lakin yalan danışmaq istəmirəm və duyduqlarımın hamısını gizlətmədən açıb sənə deyirəm.

Missis Morz həm kədərləndi, həm də sevindi. Universitet diplomu almış qızı qeyb olub getmişdi. İndi ananın önündə qadın olan qızı əyləşmişdi. Təcrübə baş tutmuşdu, Rufun xasiyyətindəki qəribə çatışmazlıq aradan götürülmüşdü, həm də xətersiz, əngəlsiz aradan götürülmüşdü. Bu yöndəmsiz matros öz vəzifəsini yerinə yetirmişdi, Ruf onu sevməsə də, o, qızın qəlbində qadın olmaq arzularını oyatmışdı.

Ruf utandığından başını aşağı salıb üzünü gizlədərək:

– Onun əlləri əsir, – deyirdi. – Bu, gülməli və boş şeydir, buna görə mənim ona hətta yazığım gəlir. Onun əlləri lap bərk əsməyə, gözləri isə həddindən artıq parlağa başladıqda isə mən ona öyüd-nəsihət verirəm və bütün səhvlərini göstərirəm. O, mənə pərəstiş edir; mən bilirəm, onun əlləri və gözləri yalan satmır. Təkcə bu, bunu düşünmək isə məni böyüdüb yaşa doldurur. Məndə təbiətimə xas nə isə məni böyüdüb yaşa dolmağa və başqa qızlara... və... və... cavan qadınlara oxşamağa başlayıram. Bilirəm, mən əvvəllər onlara oxşamırdım, bu isə səni təşvişə salırdı. Demək istəyirəm ki, sən təşvişə düşdüyünü məndən gizlədirdin, lakin mən onu sezirdim... Mən də Martin İden demişkən, “xəttə durmaq” istəyirdim.

Bu anlar həm ana, həm də qız üçün müqəddəs anlardı; axşamın alatoranlıqında onların gözləri yaşarmışdı. Ruf məsum, səmimi və təcrübəsiz bir qız, anası isə sevən, anlayan və öyüd-nəsihət verən bir ana idi. Missis Morz:

– O, səndən üç yaş kiçikdir, – dedi. – Onun kübar dairələrində heç bir mövqeyi yoxdur. O heç bir yerdə qulluq etmir və maaş almır. Onun əlindən bir iş gəlmir. Əgər o, səni sevirsə, gərək hekayələr yazmaq və uşaq xəyallarına dalıb əylənmək yox, səni almağa imkan və ixtiyar verən bir işlə məşğul olmaq barədə düşünüyüdü. Qorxuram ki, o heç bir zaman yaşa dolub püxtələşməsin. Sənin atanda, mister Betlərdə və ümumiyyətlə, bizim dairələrə mənsub bütün adamlarda olduğu kimi, onda məsuliyyət hissi, kişiyyə yaraşan əsl bir iş tapmaq arzusu yoxdur. Mənə elə gəlir ki, Martin İden heç bir zaman pul qazana bilməyəcəkdir. Dünya isə elə qurulmuşdur ki, pul zəruridir: pulsuz səadət yoxdur. Əlbəttə, mən böyük sərvət nəzərdə tutmuram, mən, adicə olaraq, ləyaqətli güzəran keçirməyə imkan verən ardıcıl, dəyişməz bir gəlirdən danışıram. O, sənə heç üreyini açıb məhəbbətini bildirməyib ki?

– Bircə söz belə deməmişdir. O hətta belə bir təşəbbüs də göstərməmişdir; bir də mən ona heç qulaq da asmazdım. Axı mən ki onu sevmirəm.

– Bu, məni sevindirir, mən istəməzdim ki, mənim qızım – saf, məsum bir qız belə bir adamı sevsin. Axı dünyada nə qədər desən, əsl, alicənab və saf kişi vardır. Bir az gözlə. Günlərin birində belə bir adama rast gələrsən, sən onu, o da səni sevər. Mən sənin atanla

bəxtiyar yaşadığım kimi, sən də onunla bəxtiyar olarsan. Sən bir şeyi həmişə yadda saxlamalısən...

– Nəyi, ana?

Missis Morzun səsi lap alçaldı, bu səsdə mehribanlıq duyulurdu:

– Uşaqları.

Ruf etiraf edərək dedi:

– Mən... mən bunu düşünmüşəm... – qız ara-sıra ürəyində baş qaldıran arzuları xatırladı və utandığından yenə qızardı.

Missis Morz mənalı-mənalı:

– Mister İden məhz uşaqların ucbatından sənə ər ola bilməz, – dedi. – Onlara irsi olaraq, atalarından saf qan keçməlidir, Martin isə, çətin ki, onlara bu cür qan verə bilsin. Atan mənə matrosların həyatından çox danışmışdır və bir də... Sən məni başa düşürsənmi?

Ruf həyəcanla anasının əlini sıxdı, hiss etdi ki, hər şeyi başa düşür, halbuki gözləri önündə canlanan qorxunc, tutqun lövhələr heç bir vəchlə aydın nə müəyyən fikir forması kəsb edə bilmirdi.

Qız sözə başlayaraq:

– Bilirsən, ana, mən həmişə hər şeyi sənə danışırım, – dedi, – ancaq bəzən sən özün məndən soruşmalısən – deyək ki, elə lap bugünkü kimi; mən bunu sənə çoxdan demək istəyirdim, lakin necə söhbət açmaq lazım gəldiyini bilmirdim. Bu, əlbəttə, saxta utancaqlıqdır, lakin sən məni çox asanlıqla bu vəziyyətdən çıxara bilərsən! Bəzən sən məni sorğu-suala çəkməlisən, imkan verməlisən ki, ürəyimdəkiləri açım deyim. – Ruf anasının əllərindən yapışaraq və aralarındakı bu yeni, hələ tanış olmayan bərabərliyi sevinc-lə duyaraq birdən: – Axı, sən də qadınsan, ana! – deyə qışqırdı. – Sən bu söhbəti başlamasaydın, mən heç bir zaman belə bir fikrə düşməzdim. Sənin də qadın olduğunu anlamaq üçün gərək mən əvvəlcə özümü qadın hiss edəydim.

Ana öz qızını qucaqlayıb, öpə-öpə:

– Biz hər ikimiz qadınıq! – dedi. Onlar talelərindəki ümumiliyi duymaq nəticəsində yenidən həyəcana gəlmiş halda, qucaqlaşib otaqdan çıxarkən ana təkrarən: – Biz hər ikimiz qadınıq, – dedi.

Bir saatdan sonra missis Morz vüqarla ərinə bildirdi:

– Axır ki bizim balaca qızımız ərgənləşib.

Əri sual dolu nəzərlərlə arvadına baxaraq soruşdu:

– Yəni demək istəyirsən ki, qızımız vurulub?

Missis Morz gülümsəyərək, cavab verdi:

– Yox, demək istəyirəm ki, ona vurulublar. Təcrübə baş tutmuşdur. Qızımızın ürəyində qadın olmaq arzusu doğmuşdur.

Mister Morz qısa, işgüzar bir tərzdə belə bir nəticəyə gəldi:

– Onda İdeni ayırmaq, qızdan uzaqlaşdırmaq lazımdır.

Lakin arvadı başını buladı:

– Buna heç bir ehtiyac yoxdur. O, bir neçə gündən sonra dəniz səfərinə çıxır. Geri döndükdə isə Ruf burada olmayacaq. Biz qızı xalası Klaranın yanına yollarıq. Bir il ölkənin şərqudə qalmaq, başqa adamlar, başqa həyat görmək, havasını, mühitini dəyişmək onun üçün çox faydalı olar.

İYİRMİNCİ FƏSİL

Yazmaq həvəsi yenidən Martinin bütün varlığına hakim kəsildi. Ardı-arası kəsilmədən onun ağılına çoxlu hekayə, şeir mövzuları gəlir, o da gələcəkdə, bir zaman yenidən həmin mövzuların üzərinə qayıtmaq üçün yalnız ötəri qeydlər edirdi. Lakin yazmağına yazmırdı. Bu günlər onun tətillər günləri idi və buna görə də Martin həmin günləri məhəbbətə və dincəlməyə sərf etməyi qərara almışdı. O, tamamilə bu arzusuna çatmışdı. Həyat yenidən onun içində bir bulaq kimi qaynayırdı. Ruf isə hər dəfə onunla görüşəndə, əvvəllərdə olduğu kimi, yenə də Martinin sağlamlığının və gücünün təsirinə düşürdü.

Bir dəfə anası qızı ayıq salmağa çalışaraq:

– Ehtiyatlı ol, – demişdi, – deyəsən, axı sən Martin İdenlə çox tez-tez görüşürsən.

Buna cavab olaraq Ruf yalnız gülümsəmişdi. Qız özünə qürrələnirdi, bir də ki Martin bir neçə gündən sonra dəniz səfərinə çıxmalı idi. O, geri qayıtdıqda isə Ruf çox uzaqlarda, şərqudə olacaqdır. Lakin bütün bunlara baxmayaraq, Martinin sağlamlıq və qüvvəti qızı yenilməz bir cazibə ilə özünə çəkirdi.

Martin qızın bu yaxınlarda Şərqudə gedəcəyini bilir və tələsmək lazım gəldiyini anlayırdı. Lakin Ruf kimi bir qızın ürəyinə hansı vasitələrlə yol tapmaq haqqında onun heç bir təsəvvürü yoxdu. Onun bütün əvvəlki təcrübəsi isə vəziyyəti yalnız çətinləşdirirdi. Martinin

durub-oturmağa adət etdiyi qadınlar və qızlar tamamilə bambaşqa idilər. Onlar həyatı bilir, məhəbbətin, gəzməyin, mazaqlaşmağın nə demək olduğunu yaxşı başa düşürdülər; Rufun isə bunların heç birindən xəbəri yoxdu. Qızdakı qəribə məsumluq onu heyrətə salır, dilini-ağzını qurudur, qeyri-ixtiyari olaraq, ona belə bir fikir aşılırdı ki, Rufa layiq deyil. Məsələni mürəkkəbləşdirən daha bir cəhət vardı. İş burasında idi ki, Martin özü hələ bir dəfə də olsun, sevməmişdi; hərdən Martinin bəzi qadınlardan xoşu gəlirdi, bəzi qadınlara isə hətta bənd olurdu, lakin bütün bunları əsla məhəbbət adlandırmaq olmazdı. O, saymazyana, ağayana bir təzadə fit verib əl ələyən kimi, həmin qadınlar onun əl-ayağına düşür, ona təslim olurdular. Bu, Martin üçün ani bir əyləncə, təsadüf, kişi həyatının mənasını təşkil edən mürəkkəb bir oyunun ünsürü, həm də ikincidərəcəli bir ünsürü idi. İndisə o, ömründə birinci dəfə olaraq, çəkinir, şaşırır, utanırdı. Martin sevgilisinin ülvyyəti, saflığı önündə özünü itirərək, necə söz açmağı, nə deməyi bilmirdi.

Qarışq, vəfasız dünyanı gəzib dolanan Martin müdrik bir qaydaya alışmışdı: bilmədiyi bir oyunu oynayarkən heç bir zaman özü başlamırdı. Bu qayda özünü min dəfə işdə doğrultmuşdu; bir də ki bu qayda insanın müşahidə qabiliyyətini artırır. Martin harada olduğunu müəyyən etməyə, öz qüvvəsini ölçüb-biçməyə, düşmənin zəif cəhətini tapmayınca gözləməyə alışmışdı. O, yumruq davasında da həmişə düşmənin zəif yerini axtarıb tapmağa çalışırdı. Onda təcürübə həmin yerə zərbə endirməkdə həm də sərrast zərbə endirməkdə, Martinə kömək olurdu.

O, indi Rufla münasibətlərində də dayanıb gözləyir, könlünü açmaq istəyir və açmağa cəsarət etmirdi. O, qızı təhqir etməkdən qorxurdu və özündən arxayın deyildi. Lakin özü də bilmədən, sezmədən doğru yol seçmişdi. Məhəbbət dünyaya aydın danışq dilindən əvvəl gəlmiş və öz varlığının ilk zamanlarından etibarən, mənimsədiyi vasitə və üsulları sonradan heç bir zaman unutmamışdır. Martin də elə bu ibtidai üsullarla Rufun iltifatını qazanmağa çalışırdı. O, əvvəllər düşünmədən bu cür hərəkət edirdi, ancaq sonralar bütün həqiqət ona aşkar oldu. Martinin əlinin qızın əlinə toxunması min cür təmtəraqlı sözdən mənalı idi. Oğlanın gücünü bilavasitə duymaq misralardan və qafiyələrdən, yüzlərlə aşiq nəslinin ən alovlu ürək sözlərindən daha qüvvətli idi. Məhəbbətini bildirərək

uzun-uzadı danışmaq, hər şeydən əvvəl, Rufun ürəyinə deyil, beyninə təsir edə bilərdi; halbuki əllərin təması, ani yaxınlıq qızın qəlbində dal-dalanan qadın instinktinə bilavasitə təsir göstərirdi. Qızın ağılı da özü kimi cavandı, püxtələşməmişdi. Lakin onun instinkti bəşəriyyət qədər yaşlı və hətta daha yaşlı idi. Bu instinkt, məhəbbətin doğulduğu uzaq keçmişlərdə doğulmuşdu və buna görə də sonrakı əsrlərin bütün incəlik və sərtlikləri onun qədim hikmətinin qüdrəti qarşısında aciz qalırdı. Rufun ağılı susurdu. Martin bu ağıla üz tutmurdu, onunla danışmırdı; Martin qızın varlığının məhəbbət həsrətiylə alışıb-yanan hissəsini lal-lal haraylayırdı. Ruf isə hələ bu çağırışın bütün hökmünü dərk etməmişdi. Martinin onu sevdiyi gün kimi aydın idi. Ruf da onun məhəbbətinin təzahürlərindən – gözlərinin pərlənməsindən, əllərinin əsməsindən, günəş altında yanib qaralmış yanaqlarının tez-tez pörtüb qızarmasından həzz alırdı. Bəzən Ruf hətta, deyəsən, qəsdən Martini alışıdırıb yandırır, qızıdırırdı, lakin bunu elə çəkinə-çəkinə və sadə-lövhcəsinə edirdi ki, nə o, nə də özü bunu sezmirdi. Ruf bir qadın kimi, böyük hökmə malik olduğunu sevinclə düşünüb, çırpınır və Həvva kimi, oğlanla oynayır, onu şitəndirərək həzz alırdı.

Martin isə susurdu, ona görə ki, nədən söz salmağı bilmirdi; bir də ona görə ki, qəlbində aşılıb-daşan duyğular çox qüvvətli idi. Martin susur və yaxınlaşmaq üçün etdiyi qorxaq, sadə cəhdlərdə xilas yolu axtarmaqda davam edirdi. Martinin əlinin təması qıza ləzzət, hətta, sadəcə, ləzzətdən daha çox bir şey verirdi. Martin bunu bilmirdi, lakin hiss edirdi ki, qızın ondan xoşu gəlir. Düzdür, onlar yalnız görüşəndə və ayrılanda əl tuturdular, lakin velosipedlərini götürəndə, bir-birlərinə kitab verəndə və ya kitabı bir yerdə vərəqləyəndə barmaqları bir-birinə toxunurdu. Qız əyilib kitabın xoşuna gələn yerinə baxanda dəfələrlə saçları Martinin yanaqlarına dəymiş, ya da biranlığa çiyni ona söykənmişdi. Bu zaman qəlbini qaplayan qəribə duyğulara öz-özünə, utana-utana gülümsəyərdi: məsələn, bəzən Ruf Martinin saçlarını qarışdırmaq istəyirdi; Martin isə oxumaqdan yorulub, öz növbəsində, böyük bir ehtirasla başını qızın dizinə qoymaq və gözlərini yumub gələcəyin, onların hər ikisinin ümumi gələcəyinin xəyalına dalmaq istəyirdi. Martin bazar günləri şəhər kənarında gəzintilər zamanı başını dəfələrlə hər hansı bir qızın dizinə qoyub arxayınca yatmış, qıza imkan vermişdi ki, onu gündən qorusun və vurğun-vurğun ona baxsın, məhəbbətə qarşı onun böyük biganəliyinə

təəccüb etsin. Qızın dizinə baş qoymaq Martinə həmişə dünyada ən asan, ən sadə bir iş kimi görünmüşdü, indi isə Rufa baxarkən dərk edirdi ki, bu, mümkün deyildir, aqlasıqmaz bir arzudur. Lakin məhz bu təmkin, Martin özü də fərqinə varmadan, onu məqsədə doğru aparırdı. O, öz təmkini sayəsində bir dəfə də olsun, Rufu ürktməmişdi. Təcrübəsiz və utancaq bir qız olan Ruf onların görüşlərinin necə təhlükəli bir şəkil almağa başladığını anlamırdı. Ruf özü də bilmədən Martini arzulayırdı, oğlan isə aralarındakı yaxınlığın getdikcə artdığını hiss edərək, daha cəsarətli olmaq istəyir və bunu bacarmırdı.

Lakin bir dəfə Martin cəsarətli tərpəndi. Morzgilə gəlib, Rufu pərdələri salınmış qaranlıq bir otaqda gördü; qız başının bərk ağrıdığından şikayətləndi. Martinin sorğu-sualına cavab olaraq qız:

– Heç nəyin köməyi dəymir, – dedi. – Doktor Holl toz dərman atmağı da mənə yasaq edib.

Martin cavabında:

– Mən sizi davasız-dərmansız sağaldaram, – dedi. – Əlbəttə, sizə təsir edib-etməyəcəyini qəti bilmirəm, lakin istəsəniz, sınamaq olar. Mənim müalicə üsulum ən adi ovuşdurmadır. Bunu mənə Yaponiyada öyrətmişlər. Axı yaponlar ovuşdurmanın ən mahir ustalarıdır. Sonralar mən bəzi dəyişikliklə eyni üsulu havayalılardan da tətbiq etdiyini gördüm. Bu ovuşdurmaya onlar “lomi-lomi” deyirlər. Bu üsulun bəzən hər cür dərmandan daha yaxşı təsiri olur.

Onun əlləri Rufun alınına dəyər-dəyməz, qız köksünü ötürüb dedi:

– Necə də xoşdur!

Yarım saatdan sonra isə qız:

– Siz yorulmamısınız ki? – deyə soruşdu.

Bu sual artıqdı, çünki qız Martinin nə cavab verəcəyini bilirdi. Ruf isə mürgü döyə-döyə özünü Martinin ixtiyarına verdi. Qıza elə gəlirdi ki, onun barmaqlarından, ən azı, şəfa tökülür, bədənindən ağrını çıxarır. Nəhayət, ağrı tamam kəsdi, Ruf rahatca yuxuya getdi, Martin isə qapını açıb, yavaşça çıxdı.

Axşam qız ona zəng elədi:

– Mən şam yeməyinə qədər yatmışam, – dedi. – Siz məni əməlli-başlı sağaltmışınız, mister İden! Bilmirəm, sizə öz minnətdarlığımı necə bildirim.

Martin sevindiyyindən və utandığından cavab vermək üçün çox çətinliklə söz tapdı, beynində isə bütün söhbət zamanı Brauninqlə

Elizabet Barret haqqında xatirələr hey gəzib-dolaşırdı. Brauning öz sevgilisi üçün nələr etmişsə, o – Martin İden də Ruf Morz üçün eyni şeyləri edə bilər. O, otağına qayıtdıqdan sonra yatağına uzandı və Spenserin “Sosiologiya” əsərini oxumağa başladı. Lakin onun ağılına bir şey batmırdı. Onun bütün fikir-zikri məhəbbətdi; odur ki, aradan bir az keçmiş, özü də sezmədən, üstünə mürəkkəb ləkələri düşmüş kiçik masasının dalına keçdi. Martinin bu axşam yazdığı sonet isə “Məhəbbət sonetləri” silsiləsinin (bu silsilə əlli sonetdən ibarət idi) birinci soneti idi. O, bu sonetləri aradan iki ay keçdikdən sonra yazıb qurtardı. Bu silsilənin ideyası Elizabet Barretin “Portuqalcadan sonetlər” haqqında xatirələrindən doğmuşdu. Martin böyük əsər yaratmaq üçün ən əlverişli bir şəraitdə, məhəbbətdən dəli-divanə olduğu zaman yazırdı.

Martin Rufa görüşmədiyi vaxtı “Məhəbbət sonetləri”nə, evdə və ya qıraətxanada kitab, jurnal oxumağa həsr edirdi. O, qıraətxanada oturub jurnalların cari nömrələrini diqqətlə araşdırıb öyrənir, nəşirlərin əsər seçmək sirlərini açmağa çalışırdı. Martinin Rufa birgə keçirdiyi saatlarda isə ümidlər qeyri-müəyyənliklə əvəz olunur, hər ikisi ona eyni dərəcədə əzab verirdi. Martin Rufun başağrısını sağaltdıqdan bir həftə sonra Norman, aylı bir gecədə qayıqla Merrit gölünü gəzməyə çıxmağı təklif etdi, Arturla Olni isə onun bu planına məmnuniyyətlə şərik çıxdı. Martindən başqa, heç kəs yelkənli qayıq sürməyi bacarmırdı, buna görə də elə ondan xahiş etdilər ki, kapitan vəzifəsini öz üzərinə götürsün. Ruf qayığın dal tərəfində onun yanında oturdu. Üç cavan oğlan isə orta skamyalarda oturub, özlərinin tələbə işlərindən ardı-arası kəsilməyən mübahisəyə başladılar.

Ay hələ doğmamışdı, Ruf isə ulduzlu göyə dinməzəcə baxa-baxa birdən özünü yalnız hiss etdi. Qız Martinə baxdı. Qəflətən küləyin ani şiddəti qayıqı yana əydi, Martin isə bir əli ilə rumpeldən, o biri ilə də qrotaşkotdan tutub, qayığın istiqamətini azacıq dəyişdi, sahil çıxıntısının yanından getməyə çalışdı. Martin qızın baxışlarını sezmirdi; qız isə diqqətlə ona baxır, onu, böyük, istedadlı bir gənci baş tutmayacağı əvvəlcədən məlum olan, miyanə hekayə və şeirlər yazmağa sövq edən qəribə şiltaq barədə düşünürdü.

Qızın baxışları Martinin yaraşığı, gözəl başını, ulduzların işığında zorla seçilən qüvvətli boynunu dolaşır və tanış bir arzu – qızın gərdənini qucaqlamaq arzusu yenidən onun bütün varlığına hakim

kəsilirdi. Martinə xas olan və qızın xoşuna gəlməyən qüvvə, eyni zamanda Rufu cəlb edirdi. Yalqızlıq hissi qüvvələndi və Ruf yorğunluq hiss etdi. Qayığın yırğalanması onu əsəbiləşdirirdi. Ruf Martinin tək-cə əlini toxundurmaqla, onun başağrısını necə sağaltdığını xatırladı. Martin onun yanında, lap yanında oturmuşdu və qayıq yana əyilərkən, elə bil, qızı ona doğru itələyirdi. Bu vaxt Ruf birdən-birə başını Martinin çiyinə qoymaq, ona arxalanmaq istədi, bu arzusunu hələ əməlli-başlı anlamamış, boynunu büküb oğlana doğru əyilməyə başladı. Bəlkə də, bunun təqsiri qayığın yırğalanmasında idi? Ruf bunu bilmirdi, heç bir zaman da bilməyəcəkdi. O yalnız bunu bilirdi ki, Martinin çiyinə söykənmişdir, indi özünü yaxşı və arxayın hiss edir. Deyək ki, buna səbəb qayığın çalxantısı idi, lakin Ruf Martindən aralanmaq istəmirdi. Qız onun çiyinə söykənmişdi, yavaşca söykənmişdi, lakin Rufun daha rahat oturma bilməsi üçün oğlan vəziyyətini dəyişdirdikdə belə qız yana çəkilmədi.

Bu bir divanəlikdi, lakin o, bunun təfərrüatına varmaq istəmirdi; o daha əvvəlki Ruf deyildi. O, qadını və onun qəlbində hər bir qadının dayağı söykənəcəyə olan ehtiyac baş qaldırmışdı. Doğrudur, Ruf Martinin çiyinə azca söykənmişdi, lakin ehtiyac ödənilmişdi. Onun yorğunluğundan əsər-ələmət qalmamışdı. Martin susurdu. Məftunluğu dağıtmaqdan qorxurdu. Martinin təkini və çəkin-gənliyi sayəsində məftunluq hələ qalır, lakin bu gəncin başı hər-lənir və fikirləri bir-birinə qarışırdı. O, nələr olduğunu heç bir vəch-lə başa düşə bilmirdi. Bu, həddindən artıq füsunkar bir şeydi, bu, ayıqlıqda baş verə bilməzdi. O, şkotu va rumpeli buraxmaq, qızı qucaqlayıb bağrına basmaq arzusunu böyük çətinliklə dəf etdi. Lakin o, fəhmlə hiss edirdi ki, bu cür bir hərəkət hər şeyi korlayar və buna görə də əlləri boş olmadığı üçün ürəyində taleyinə şükür edirdi. Lakin o, insafını-mürvətini itirib qalsı¹ daha tez yığmaq üçün yelkəni buraxaraq, qayığın sürətini qəsdən azaltdı. O bilirdi ki, qalsı dəyişdirdikdə başqa yerdə oturmali olacaq və beləliklə də, aralarında daha yaxınlıq olmayacaqdı. O, bütün bu tədbirləri mübahisə edən gənclərdə kiçik şübhə belə oyatmadan görürdü. O, dənizi, qayığı və küləkləri öz əzminə tabe etmək bacarığı verdiyinə və indi, bu füsunkar aylı gecədə öz sevgilisilə munis yaxınlığı uzatmağa imkan yaratdığına görə özünün bütün məşəqqətli matros həyatına şükür edirdi. Ayın

¹ *Qals* – yelkənin aşağı ucunu saxlayan ip

şüası mirvari, gümüşü şölələriylə onları işıqlandırdıqda Ruf Martindən aralandı və aralanarkən hiss etdi ki, Martin də bu cür tərpendi. Onların ikisi də olub keçənlərin hamısını başqalarından gizlətmək istəyirdi. Bu, onların sirri olaraq qalmalı idi. Ruf indi çəkilib kənarında oturmuşdu, onun yanaqları od tutub yanırdı, nələr olduğunu yalnız indicə başa düşmüşdü. O, elə bir iş tutmuşdu ki, onu nə qardaşları, nə də Olni qarşısında büruzə vermək istəmirdi. Bu işi tutmağa necə cəsəreti çatmışdı? Aylı gecələrdə cavan oğlanların arasında qayıqda dəfələrlə gəzməyə çıxdığına baxmayaraq, hələ heç bir zaman onun başına belə bir iş gəlməmişdi, onun ürəyindən hətta bu cür arzular belə keçməmişdi. Qız oyanmaqda olan bu qadın duyğusundan həya edir və qorxurdu. O, oğrun-oğrun Martinə baxdı; Martin isə bu zaman qalsı dəyişməklə məşğul idi; onu bu cür ağılsız və həyasız bir addım atmağa təhrik etdiyinə görə Ruf, az qala, oğlana nifrət etməyə hazırı. Qızı bu işə məhz o – Martin İden təhrik etmişdi! Bəlkə, anam, doğrudan da, haqlıdır və biz çox tez-tez görüşürük. Ruf elə buradaca möhkəm qət etdi ki, bu hərəkət bir daha təkrar olunmayacaq, gələcəkdə isə onunla az-az görüşməyə çalışacaqdır. Onun ağılına Martinə yalan demək, fürsət düşəndə sözarası, qayıqda çalxandığını və elə ay doğmamışdan bir az qabaq özünü pis hiss etdiyini söyləmək kimi mənasız bir fikir də gəldi. Lakin bu an bütün sirləri açan ay qarşısında bir-birlərindən necə aralandıqlarını xatırladı və bu səbəbdən başa düşdü ki, Martin onun dediklərinə inanmaz.

Bundan sonra gələn günlərdə Ruf özünü, sözünü bilmirdi. O daha öz duyğularını təhlil etmək istəmirdi, qəlbində nələr baş verdiyini və aqibətinin necə olacağını düşünməkdən əl çəkmişdi. O, qızdırma içindəymiş kimi, təbiətin, gah qorxunc, gah da füsunkar gizli çağırışına qulaq verirdi. Lakin qızın möhkəm bir qərarı vardı, bu qərar ona inam verirdi: gərək qoymayam Martin məhəbbətdən söz açsın! Nə qədər ki Martin susur, hər şeydən arxayın olmaq olar. O, bir neçə gündən sonra dəniz səfərinə gedəcəkdir. Bununla belə, eşqini bəyan etsə də, hər halda, bir şey olmaz! Axı mən ki onu sevmirəm. Əlbəttə, bu, onun üçün əzab dolu və mənim üçün isə çox çətin keçən yarım saat olacaqdır, çünki mən məhəbbət izharına birinci dəfə qulaq asmalı olacağam. Təkcə bu fikir qızın könlünü şirin-şirin çırpındırdı: “Mən əsl qadın olmuşam və kişilər mənim razılığımı istəyirlər, məni almaq arzusundadırlar”. Onun təbiətindəki bütün

qadın xassələri bu çağırışa səs verməyə hazırdı. Onun bütün varlığını bir çırpıntı sarmışdı, pərvanə odun başına dolandığı kimi, onun beynində də eyni bir fikir, adamı tənğə gətirən bir fikir gəzib-dolaşdı. Rufun fikri elə uzaqlara getmişdi ki, Martinin ona rəsmən evlənmək təklif etdiyini artıq təsəvvürünə gətirə bilirdi; qız Martini öz sözləriylə danışırdı, özü isə rədd cavabını bir neçə dəfə təkrar edirdi, çalışdı ki, rədd cavabını mümkün qədər yumşaltsın. Martinə xas olan nəcib mərdanəliyi köməyə çağırırdı. Hər şeydən əvvəl Martin papirosu tərgitməlidir. Mən bunun üzərində, xüsusilə, təkid edə-cəyəm. Yox, yox, mən heç ona icazə verməyəcəyəm ki, məhəbbət-dən danışsın. Bu, mənim öz əlimdədir, buna hökmüm çatar və bir də ki anama söz vermişəm. Ruf qızara-qızara və təpədən dırnağa qədər titrəyə-titrəyə bu yolverilməyən xəyalları təəssüflə başından çıxarırdı: “Mənim ilk məhəbbət izharımı daha münasib bir vaxta və daha ləyaqətli bir adamla rastlaşana qədər təxirə salmaq lazım gələ-cəkdir”.

İYİRMİ BİRİNCİ FƏSİL

İliq, səfalı, gözəl günlər gəldi. Payızın əvvəllərində Kaliforniyada günlər çox tez-tez belə keçir. Bu zaman, sanki, günəşin çöhrəsini xəfif bir duman бүrüyür və meh sakit havanı çətinliklə tərpedir, sanki, əlvan ipək saplardan toxunmuş xəfif, bənövşəyi bir duman təpələrin çökəklərində gizlənir, körfəzin qarşı sahilindən isə San-Fransisko şəhəri üstünü duman almış bir ləkə kimi görünürdü. Körfəz əridilmiş metal şırımı kimi parlayır, onun sularında isə gah hərəkətsiz dayanan, gah da axın boyu ağır-ağır üzən gəmilərin yelkənləri adda-budda ağarırdı. Uzaqda, gümüşü duman içindən Tamalpaysın zirvələri görünürdü. Qürub edən günəşin şüalarına бүrünmüş Qızıl Qapı, doğrudan da, qızılı rəngə çalırdı, bundan sonra isə insanın gözləri önündə Sakit okeanın üfüqdə, üstünə dolu, sıx buludlardan gözəl bir haşiyə çəkilməmiş ucsuz-bucaqsız ənginlikləri canlanırdı. Bu dolu buludlar isə qapını kəsməkdə olan qışın ilk müjdəçiləri idi.

Yay qurtarıb çıxmalı idi, lakin hələ də burada, təpələr arasında ləngiyib qalır, vadilərdə bənövşəyi kölgələrin rəngini qatılaşdırır,

yaşadığına və ömrünün səməyə verdiyinə sevinərək, yorğunluq və həyatdan bezginlik parçalarından tikilmiş bozumtul kəfən üzərində uzanaraq can verirdi. Martinlə Ruf sevimli təpələrinin döşündə lap yan-yana oturub, başlarını kitab üzərinə əymişdilər. Martin dünyada az-az qadınların qadir olduqları bir məhəbbətlə Brauninqi sevnən bir qadının yazdığı sevda şeirlərini bərkədən oxuyur, qız isə qulaq asırdı.

Lakin kitabı çox çətinliklə başa vururdular. Təbiətin sönən gözəlliyinin füsunkarlığı həddindən artıq cazibədar idi. İlin gözəl bir çağı günah işləyib peşman olmamış gözəl bir qadın kimi yaşamış, indi belə bir qadın kimi də can verirdi. Buna görə adama elə gəlirdi ki, hava özü şirin xatirələrdən doğan bir xumarlıqla dolmuşdur. Bu xumarlıq Martinlə Rufun qanına işləyir, onların əzmini qırır, düşüncə və qərarlarını al-əlvan bir dumana bürüyürdü. Martin insanı xumarlандıran bir süstlükdən qurtara bilmir və ara-sıra, sanki, onun üstünə ilıq bir dalğa tökülürdü. Onların başları bir-birinə lap yaxınlaşırdı və bu vaxt külək qalxıb Rufun saçlarını onun yanaqlarına çırpanda çap olunmuş yazılar Martinin gözləri önündə dağılıb bir-birinə qarışmağa başlayırdı.

Martin birdən çaşıb oxuduğu yeri itirdikdə Ruf:

– Məncə, siz oxuduqlarınıza özünüz qulaq asmırsınız, – dedi.

Martin yanar gözlərini ona dikdi, lakin ürəyindəkiləri gizlədərək cavab verdi:

– Siz də qulaq asmırsınız. Son sonetdə nədən danışılırdı?

Qız gülə-gülə:

– Bilmirəm, – dedi. – Yadımdan çıxıb. Daha oxumaq lazım deyil.

Nə gözəl gündür!

Martin tamamilə ciddi bir tərzdə:

– İndi bizə uzun müddət gəzmək qismət olmayacaqdır, – dedi.

– Orada, üfüqdə buludlar çaxnaşır, tufan qopacaq.

Kitab sürüşüb Martinin əlindən düşdü: onlar səssiz-səmirsiz oturub ətrafda heç nəyi seçməyən xəyal dolu gözlərlə sakit körfəzə baxırdılar. Ruf Martinin boynuna ötəri bir nəzər saldı. Nə isə, cazibə qanunundan daha hökmlü, tale kimi güclü bir qüvvə qızı çəkib apardı. Çiyini onun çiyinə toxundurmaq üçün Ruf bir balaca əyilməli idi, həm də iradəsindən asılı olmayaraq əyildi. Kəpənək çiçəyə necə xəff toxunursa, Ruf da Martinə elə toxundu və dərhal oğlanın da xəffinə ona toxunduğunu hiss etdi; toxunarkən oğlanın bütün bədəninin gizlədiyini, əsdiyini

duydu. Ruf bu anda ondan aralanmalı idi. Lakin qız daha özünü ələ ala bilmirdi, o nə eləyirdisə, qeyri-ixtiyari, mexaniki eləyirdi, bir də ki dəli bir sevincə dalıb, daha heç nəyin fikrini çəkmirdi.

Martin tərəddüdlə əlini uzatdı və Rufun belini qucaqladı. Qız əzab dolu bir ləzzətlə gözləyirdi, özü də nə gözlədiyini bilmirdi. Onun dili-dodağı qurumuşdu, ürəyi çırpınırdı, qanı qaynayıb coşurdu. Martin onu daha bərk qucaqladı, yavaş-yavaş və mehribancasına bağına basdı. Qız kəsik-kəsik nəfəs aldı və özü də fərqi nə varmadan, qeyri-ixtiyari bir hərəkətlə başını onun sinəsinə qoydu. Martin tələsik başını əydi və dodaq dodağa qovuşdu.

Biranlığa Rufun huşu başına gələndə: “Yəqin bu, məhəbbətdir”, – deyər düşündü. Əgər bu, məhəbbət deyilsə, lap rüsvayçılıqdır. Əlbəttə, bu yalnız məhəbbət ola bilərdi. Qız, əlləri onun belini saran, dodaqları dodaqlarından qopmayan bu adamı sevirdi. Ruf sövqətə, münasib bir hərəkətlə Martinə daha bərk-bərk qısıldı və birdən, lap onun qoynundan çıxıb qəti özünü unutmuş halda, hər iki əlini Martin İdenin gündən qaralmış boynuna doladı. Qız öz arzusuna çatmışdı; bu isə o qədər qüvvətli, o qədər dəli bir sevinc idi ki, ondan sonra gələndə Ruf yavaşdan inləyərək qulac qollarını açdı və az qala, hissiz halda, oğlanın qucağına düşdü.

Onlar uzun zaman susdular, bir söz də danışmadılar. Martin iki dəfə əyilib qızı öpdü, hər dəfədə də qızın dodaqları ürkək-ürkək onun dodaqlarını arayırdı, bədəni isə qeyri-ixtiyari olaraq, daha münasib, daha rahat bir vəziyyət almaq istəyirdi. Qız Martindən ayrılma bilmirdi. Martin isə qızı bağına basıb səssiz-səmirsiz oturmuş, dalğın baxışlarını körfəzin o tayındakı böyük şəhərə dikmişdi. Bu dəfə onun gözləri önündə heç bir lövhə canlanmırdı. O yalnız boyalar, bu gözəl gün kimi isti, məhəbbəti kimi alovlu parlaq şüalar görürdü. Martin ona doğru əyildi; qız dilə gəlib pıçıltı ilə:

– Siz nə vaxtdan məni sevirsiniz? – deyər soruşdu.

– Sizi gördüyüm ilk gündən, lap ilk andan. Mən hələ onda sizi sevdim və o zamandan bəri məhəbbətim gündən-günə şiddətlənməyə başladı. Əzizim, indisə mən sizi daha böyük bir məhəbbətlə sevirəm. Mən lap dəli olmuşam. Bəxtiyarlıqdan başım hərələnir.

Qız dərinədən nəfəs alıb:

– Martin... əzizim, – dedi. – Bilirsən, qadın olduğuma necə sevirəm!

O, yenidən qızı bərk-bərk bağına basdı, sonra yavaşdan soruşdu:

– Bəs siz... siz bunu ilk dəfə nə vaxt duydunuz?

– Oh, mən bunu çoxdan, lap həmin saat duymuşdum.

Martin:

– Deməli, mən yarasa kimi kor imişəm! – deyə səsləndi. Onun səsinə bir təəssüf duyuldu. – Mən ancaq indi, sizi öpərkən başa düşdüm.

– Mən elə demək istəmirdim, – qız azacıq yana çəkilib ona baxdı. – Mən çoxdan başa düşmüşdüm ki, siz məni sevirsiniz.

Martin:

– Bəs siz necə? – deyə soruşdu.

– Bu, mənə, nədənsə, birdən-birə agah oldu. – Qız çox yavaşdan danışırdı, onun gözləri ilıq bir ifadə almış və dumanlanmış, yanaqlarına xəfif bir qızartı çökmüşdü. – Məni... məni... qucaqladığınız ana qədər mən bunu başa düşmürdüm, bu ana qədər də heç bir vaxt düşünməmişdim ki, sizə arvad ola bilərəm, Martin. Siz məni nəylə məftun etdiniz?

Martin gülümsəyərək:

– Bilmirəm, – dedi, – yəqin, məhəbbətimlə. Canlı bir qadın ürəyi nədir ki, mənim məhəbbətim daşları da əridərdi.

Qız özünü itirərək:

– Bu, mənim təsəvvür etdiyim məhəbbətə heç oxşamır, – dedi.

– Siz onu necə təsəvvür edirdiniz ki?

– Mən bilmirdim ki, o, bu cürdür.

Ruf biranlığa onun gözünün içinə baxdı və sonra başını aşağı dikib:

– Mən heç bir şey qanmırdım, – dedi.

Martin Rufu yenidən bağına basmaq istəyirdi, lakin onu ürəküt-məkdən qorxaraq, ləng tərpənirdi; təkcə qızın belinə sarılmış qolu qeyri-ixtiyari olaraq, bir balaca titrədi. Onda qız özü Martinə doğru uzandı və onların dodaqları qovuşdu, öpüşləri uzun çəkdi. Qız birdən təşvişə düşüb həyəcanla:

– Bəs atam-anam buna nə deyəcək? – deyə soruşdu.

– Bilmirəm. Lakin biz istəsək, bunu çox asanlıqla öyrənə bilərik.

– Birdən anam razılıq vermədi, onda nə olsun? Dünya da yığılsa, mən qorxumdan ona bir şey deyə bilmərəm.

Martin cəsarətini toplayıb, belə bir fikir irəli sürdü:

– Onda qoyun mən deyim. Nədənsə, mənə elə gəlir ki, sizin ananızın məndən xoşu gəlmir, lakin bunun eybi yoxdur, mən onu yola gətirməyə vasitə taparam. Sizi yola gətirən bir adam, kimi istəsəniz, yola gətirə bilər, lakin bu da baş tutmasa...

– Bəs onda nə olsun?

– Biz, onsuz da, bir-birimizdən ayrılmayacağıq. Lakin mən bir şeyə əminəm ki, sizin ananız razılıq verəcəkdir. O, sizi yaman sevir.

Ruf fikirli-fikirli:

– Mən onun ürəyini sındırmaqdan qorxuram, – dedi.

Martin: “Ana ürəyi o qədər də asanlıqla sınınan deyil”, – demək istədisə də, əvəzində, dilindən bu sözlər çıxdı:

– Axı dünyada məhəbbətdən də böyük bir şey yoxdur!

– Martin, bilirsiniz, bəzən mən sizdən qorxuram. Sizin kim olduğunuzu və əvvəllər nə iş gördüyünüzü fikirləşəndə indinin özündə də qorxuram. Siz mənimlə çox yaxşı rəftar etməlisiniz, yadınızda qalsın ki, əslinə baxanda, mən hələ uşağam! Axı mən hələ heç kəsi sevməmişəm!

– Mən də. İkimiz də uşağıq. İkimiz də çox bəxtiyarıq. Axı bizim ilk məhəbbətimiz qarşılıqlıdır!

Qız birdən çırpınıb, tələsik Martinin qolları arasından çıxaraq:

– Lakin bu ola bilməz! – deyə bağırdı. – Mümkün deyil ki, siz...

Axı siz matros olmusunuz... Matroslar isə bilirəm ki...

Qız söz tapa bilmədi. Martin onun sözünü tamamlayaraq:

– Hər limanda bir arvad almağa öyrənilər, – dedi. – Bunumu demək istəyirdiniz?

Qız yavaşca cavab verərək:

– Hə, – dedi.

Martin etibar doğuran bir tərzdə etiraz edərək:

– Axı bu ki məhəbbət deyil, – dedi. – Mən bir çox limanlarda olmuşam, lakin sizə rast gəlməyincə heç bir vaxt məhəbbətə oxşar bir şey duymamışam. Bilirsiniz, birinci dəfə sizdən çıxıb evə qayıdanda az qalmışdı ki, məni tutsunlar.

– Necə yəni tutsunlar?

– Elə-belə. Polis elə bildi ki, mən sərxoşam, mən, doğrudan da, sərxoşdum... məhəbbətdən!

– Ancaq biz mətləbdən uzaqlaşırıq. Siz dediniz ki, biz ikimiz də uşağıq, mən də dedim ki, ola bilməz. Bax, bundan söhbət gəldirdi.

Martin etiraz edərək:

– Mən ki sizə cavab verdim, – dedi. – Dedim ki, əvvəllər heç kəsi sevməmişəm, siz mənim ilk, lap ilk məhəbbətimsiniz.

Qız sözündə təkid edərək dedi:

– Hər halda, siz matros olmusunuz.

– Lakin buna baxmayaraq, ilk sevdiyim sizsiniz.

– Yaxşı, axı qadınlar... başqa qadınlar... olmuşdur! Oyl.. – Qız birdən elə hönkür-hönkür ağlamağa başladı ki, Martin yamanca təəccübləndi, yalnız onu dönə-dönə öpəndən sonra ovudub kiridə bildi.

Martin istər-istəməz Kiplinqin bu sözlərini xatırladı: “Lakin şanlı-şöhrətli ledi ilə Cudi O`Qredi qalan cəhətlərdən bir-birinə təndirlər”. O düşündü: əslində, bu, doğrudur, halbuki oxuduğu romanlar onu başqa cür fikirləşməyə vadar edirdi. Bu romanlar əsasında Martində elə bir təsəvvür yaranmışdı ki, guya, kübarlar cəmiyyətində qadına yaxınlaşmağın yeganə yolu evlənməyi rəsmən təklif edib razılıq almaqdır. Martinin olduğu dairələrdə qızlar və oğlanlar üçün qucaqlaşmalar və öpüşlər adi şeydi. Lakin kubar sinfin incə-mincə nümayəndələri arasında bu cür məhəbbət bildirmək üsulları ona mümkün olmayan bir şey kimi görünürdü. Deməli, romanlarda yalan yazmışlar. Ona indicə bunu sübut etmişdilər. Eyni lal nəvazişlər yoxsul fəhlə qadınlara da, yüksək cəmiyyətdən olan qızlara da eyni cür təsir bağışlayır. Güzəranları bir-birinə bənzəməsə də, onlar “qalan cəhətlərdən bir-birinə təndirlər”. O, Herbert Spenseri xatırlasa idi, özü də bu fikrə gəlib çıxa bilərdi. Bu səbəbdən Rufu oxşayaraq, öpüb ovudaraq Martin çox məmnuniyyətlə həmin fikrin üzərində dayanırdı ki, şanlı-şöhrətli ledi ilə Cudi O`Qredi, əslində, qalan cəhətlərdən təndirlər. Bu cür fikirlər Rufu Martinə yaxınlaşdırır, qızı ələ almağı asanlaşdırırdı. Bütün adamlarınkı kimi qızın gözəl bədəni də, hər halda, bədəndi. Onların nikahında qeyri-mümkün ola biləcək heç bir şey yoxdu. Onların arasında sinfi fərq yeganə fərqi, lakin, əslinə qalsa, bu da sırf zahiri bir şeydi. Buna etina etməmək də olardı. Axı Martin kitabda oxumuşdu ki, bir Roma köləsi al-qırmızı bürüncək gəzdirməyə qədər yüksəlmiş. Bir halda ki, belə şeylər mümkündür, bəs onda Martin niyə yüksəlib Rufa çatmasın? Bütün ismətinə, məsumluğuna, mədəniyyətinə və qəlbinin incəliyinə baxmayaraq, Ruf, Lizzi Konolli və dünyada olan bütün Lizzi

Konollilər kimi təpədən dırnağadək sırf qadındı. Onlara xas olan hər şey ona da xasdı. O sevə, nifrət edə bilərdi; bəlkə də, o, bəzən hirsindən başını itirmək dərəcəsinə belə gəlmişdi; nəhayət, o qısqana da bilərdi. Martinin limanlardakı əvvəlki məşuqələrini düşünüb, artıq qısqanmağa başlamışdı. Ruf birdən dik onun gözləri içinə baxıb:

– Bir də ki axı mən sizdən böyüyəm, – dedi. – Mən sizdən düz üç yaş böyüyəm.

Martin etiraz etdi:

– Buna baxmayaraq, siz, hər halda, uşaqsınız. Həyat təcrübəsinə gəldikdə isə, mən sizdən otuz üç yaş böyüyəm.

Əslində, onlar bütün məhəbbət məsələlərində uşaqdılar; qızın universitet diplomuna və alimlik dərəcəsinə, oğlanın isə fəlsəfi biliklərinə və sərt həyat təcrübəsinə baxmayaraq, onlar öz hisslərini uşaq kimi bacarıqsız və sadəlövhüklə ifadə edirdilər.

Onlar oturmuşdular, sönən günün şəfəqləri üstlərinə düşmüşdü, adətən, bütün vurğular nədən danışdırsa, Rufa Martin də ondan danışdı. Məhəbbətin və onları qovuşduran taleyin böyük qüdrətinə heyran qalmışdılar, həm də möhkəm əmindilər ki, hələ dünyada heç kəs heç bir zaman onlar kimi sevməmişdir. Onlar ardı-arası kəsilmədən özlərinin ilk görüşlərini xatırlayır, bir-birlərinə bağışladıkları təsiri yenidən oyatmağa çalışır, o zaman nələr düşündüklərini və ürəklərindən nələr keçdiyini eynilə xatırlamağa cəhd edirdilər.

Qərbdə buludlar qürub edən günəşin üzünü örtüdü. Üfüqün üzərində səma al rəngə büründü, ətrafda hər şey bu al rəngə qərq oldu, Ruf isə “Əlvida, bəxtiyar gün” mahnısını ahəstə-ahəstə oxumağa başladı. Qız başını oğlanın çiyinə qoyub oxuyurdu, əlləri də oğlanın əllərində idi, bu an onların hər biri o birinin qəlbini öz ovcunda tutub saxlamışdı...

İYİRMİ İKİNCİ FƏSİL

Missis Morzda analara məxsus bir həssaslıq olmasaydı belə, bir dəfə Rufa baxmaqla nələr olduğunu çox asan sezə bilərdi. Qızın od tutub yanan al yanaqları, sevinc və qələbədən doğan bir şadlıq əks edən parlaq gözləri hər cür sözdən daha mənalı idi.

Ruf yerinə girdikdən sonra səbri tükənmiş missis Morz:

– Nə olub? – deyə soruşdu.

Ruf da səsi titrəyə-titrəyə:

– Başa düşmüşən? – dedi.

Ana cavab əvəzinə, mehribancasına qızını qucaqladı və saçlarını oxşadı.

Ruf çığırdı:

– O heç nə demədi! Mən heç istəmirdim ki, bu iş olsun, bir də dünya yığılıb gəlsəydi, yenə də onu qoymazdım danışa – lakin o heç nə demədi.

– Lakin bir halda ki, heç nə deməyib, onda heç bir şey də olmayıb.

– Buna baxmayaraq olub.

Missis Morz:

– Mənim körpə balam, sən Allah, ağzına gələni danışma!
– dedi. – İş nə yerdədir? Nə olub?

Ruf heyrətlə anasına baxdı. Sonra:

– Mən elə bilirdim, sən çoxdan başa düşmüşən, – dedi. – Martin mənim nişanlım, mən də onun gəliniyəm.

Missis Morz qəhqəhə çəkib güldü, bu gülüşdə şübhə və təəssüf duyulurdu.

Ruf sözünə davam edərək dedi:

– Lakin o, bir söz demədi, o, sadəcə olaraq, məni sevir, vəssalam. Bu, sənin üçün necə gözlənilməzdirsə, mənim üçün də elə gözlənilməz oldu. O, bir kəlmə də demədi. O, məni elə-belə qucaqladı, mən... mən də başımı itirdim. O, məni öpdü, mən də onu öpdüm... Mən başqa cür eləyə bilməzdim. Mən onu öpməli idim. Elə onda da başa düşdüm ki, onu sevirəm.

Ruf səsinə kəsd, elə bildi ki, anası onu öpüb oxşayacaqdır, lakin bədnəsiyyət missis Morz yerindən qımıldanmadan susurdu.

Ruf zəif səslə yenidən sözə başladı:

– Əlbəttə, başa düşürəm, çox pis iş tutmuşam. Bilmirəm, sən məni bağışlaya bilərsənmi? Lakin mən başqa cür eləyə bilməzdim. Mən o ana qədər heç bilmirdim ki, onu sevirəm. Ancaq bunu atama sən özün de.

– Bəlkə, atana heç nə deməsəm, yaxşıdır? Mən özüm Martin İdenlə danışaram və hər şeyi ona başa salaram. O başa düşər, sən də verdiyin sözü geri götürərsən.

Ruf tələsik:

– Yox, yox! – deyə qışqırdı. – Mən istəmirəm ki, Martinə verdiyim sözü geri götürüm. Sözümlü geri götürmək istəmirəm. Mən onu sevirəm, sevmək isə gözəl şeydir! Əlbəttə, siz mənə icazə versəniz, ona ərə gedərəm.

– Ruf, əzizim, sənin barəndə atanla mənim fikrim bir qədər başqadır... Yox, yox, yox, elə bilmə ki, biz zorla səni başqa birinə vermək istəyirik. Lakin biz bircə onu istəyirik ki, sən bizim dairələrin adamına, hörmətli, izzətli, əsl bir cəntlənə ərə gedəsən. Əlbəttə, onu sən özün seçərsən, özün də seversən.

Ruf qəmgin-qəmgin etiraz edib:

– Axı mən artıq Martini sevirəm, – dedi.

– Biz sənin sevginə əsla təsir göstərmək istəmirik, lakin sən bizim qızımızsan, buna görə də biz sakit dayanıb belə bir adama ərə getdiyinə yol verə bilmərik. O, sənin bütün mehribanlıq və nəzakətinin qabağına kobudluq və tərbiyəsizlikdən savayı başqa bir şey çıxara bilməz. O heç bir cəhətdən sənə təy deyildir. Onun hətta səni saxlamağa pulu da yoxdur. Biz var-dövlət dalınca düşmək fikrində deyilik. Lakin ər, arvadının firavan yaşamaq, gözəl güzəran keçirmək qayğısına qalmalıdır. Bizim qızımız da yoxsul bir fındıqçıya, matrosa, kovboya, qaçaqçıya və Allah bilir, daha kimə, nəçiyə yox, onun üçün dediyim şəraiti təmin edə bilən adama ərə getməlidir. Bir də ki o son dərəcə yelbeyin bir adamdır, onda əsla məsuliyyət hissi yoxdur.

Ruf dinmirdi, anlayırdı ki, anası haqqına danışır.

– O olan-qalan vaxtını öz yazı-pozusuna sərf edir və çox istedadlı, yüksək savadlı adamların belə nadir hallarda əldə etdiyi nailiyyətə çatmaq istəyir. Evlənmək fikrinə düşən adam belə bir addım atmaq üçün, bir növ, hazırlıq görməlidir. Bu isə onun heç ağına da gəlmir. Mən dedim və bilirəm ki, sən də mənim fikrimə şərik çıxarsan: onda məsuliyyət hissi yoxdur. Bir də ki haradan olsun? Bütün matroslar belədir. O heç vaxt qənaətcil olmamış və nəfsini saxlamamışdır. Pulunu haqq-hesab çəkmədən xərcləməyə öyrənmişdir, bu isə indi artıq onun qanına, iliyinə işləmişdir. Əlbəttə, bunun təqsiri onun özündə deyil, lakin bu, məsələni heç də dəyişmir. Bəs sən onun əvvəlki pozğun, eys-ışrət içində keçən həyatını heç fikirləşməsən? O həyat başqa cür ola da bilməzdi. Mənim balaca qızım, heç bilirsənmi, nikah nədir?

Ruf diksindi və anasına qısıldı.

– Mən elə bilirdim ki... – Ruf münasib söz axtararaq xeyli susdu.
– Bu, əlbəttə, dəhşətdir. Bunu düşünmək mənə yaman ağır gəlir. Mən başa düşürəm ki, məhəbbətim böyük bədbəxtlikdir, lakin özümlə bacara bilmirəm, könlümə hökm edə bilmirəm. Sən atamı sevməyə bilərdinmi? Mən də lap belə bir vəziyyətdəyəm. Onda və məndə nə isə bir şey – mən bunu bu günə qədər başa düşmürdüm – nə isə elə bir şey var ki, məni onu sevməyə vadar edir. Mən heç ağılıma gətirməzdim ki, onu sevə bilərəm, lakin görürsən, sevirəm, – deyər Ruf sözünü qurtardı; qızın səsinə bir şadlıq duyulurdu.

Bu faydasız, havayı söhbət çox uzun sürdü və nəhayət, onlar heç bir tədbir görmədən bir müddət gözləməyi qərara aldılar.

Bir saat keçmiş arvadı, qurduğu kələyin necə gözlənilməz bir nəticəyə gətirib çıxardığını danışandan sonra mister Morz da bu qərarla razılaşdı. Mister Morz:

– Başqa cür ola da bilməzdi, – dedi. – Axı o, bu matrosdan savayı, heç bir kişini yaxından tanımamışdır. Gec-tez onun qəlbində qadınlıq duyğusu baş qaldırmalı idi. Bu duyğu baş qaldırdı, indi baxın, ləzzət aparın, bu oğlanı yanında gördü... Aydınır ki, qız dərhal ona vurulmuş və ya, heç olmasa, vurulduğunu beyninə salmışdır ki, nəticədə bunların ikisi də bir şeydir.

Missis Morz dedi ki, Rufun arzusuna açıqdan-açığa əks çıxmaq əvəzinə, ona dolayı yollarla təsir göstərməyə çalışacaqdır. Bunun üçün istənilən qədər vaxt var, çünki hazırda Martin evlənməyi xəyalına belə gətirə bilməz.

Mister Morz öz qərarını bildirdi:

– Qoy onunla nə qədər istəyir, görüşsün, – dedi. – Onu nə qədər yaxından tanısa, bir o qədər tez sevgisindən vaz keçər. Qıza imkan vermək lazımdır ki, onu başqa birisiylə müqayisə edə bilsin. Evimizə daha çox gənc, bizim dairələrə mənsub olan, mədəni və tərbiyəli oğlan-qız, əsl centlmenlər toplamaq lazımdır. Onların yanında Martin başqa cür görünəcəkdir. Qız onun əsl simasını görər. Daha sonra, axır ki, o, hələ lap uşaqdır. Axı onun vur-tut iyirmi bir yaşı var. Ruf da lap uşaqdır. Bu, adicə uşaq vurğunluğudur və buna görə də zaman keçdikcə keçib-gedəcəkdir.

Onlar belə də qərara aldılar. Ailə içərisində qəbul etdilər ki, Martinlə Ruf nişanlanmışlar, lakin bunu açıb heç kimə demədilər.

Ata ilə ana gizləndə bu fikirdə idilər ki, onu açmaq lazım da olmayacaqdır. Öz-özlüyündə aydın idi ki, Martinlə Ruf uzun zaman nişanlı qalacaqlar. Martinə öz həyat tərzini dəyişmək və ciddi bir işdən yapışmaq zərurəti haqqında heç nə demirdilər. Heç kəs ona məsləhət görmürdü ki, yazmaqdan əl çəksin. Onun həyat yollarında uğurlar qazanmasına kömək etmək bu ailənin planına daxil deyildi. Martinin özü isə bədxahlarına bilməyə-bilməyə yalnız kömək edirdi, çünki abırlı bir iş axtarıb tapmağı hər şeydən az düşünürdü. Bir neçə gündən sonra Martin Rufa:

– Bilmirəm, mənim təşəbbüslərim sizə xoş gələcəkmi, – dedi.
– Bu qərara gəlmişəm ki, bacımın yanında yaşamaq mənə baha başa gəlir və buna görə də ayrı yaşamaq istəyirəm. Mən şimali Oklenddə, çox sakit bir evdə otaq tutmuşam, pilotə də almışam, özüm biş-düş eləyəcəyəm.

Ruf eşitdiklərinə heyran oldu. Xüsusilə, pilotə onun xoşuna gəldi. O:

– Bax, mister Betler də elə bundan başlamışdı, – dedi.

Martin əziz, möhtərəm bir centlmenin adını eşitdikdə bir balaca qaşqabağını salladı və sözünə davam edərək dedi:

– Bütün əlyazmalarına markalar yapışdırıb, onları yenidən redaksiyalara göndərmişəm. Bu gün təzə mənzilimə köçəcəyəm, səhərdən isə işə başlayıram.

Ruf bütün varlığı ilə bu şad xəbərə öz hüsnrəğbətini bildirdi, ona daha da yaxınlaşaraq, gülümsəyə-gülümsəyə, onun əlini sıxasaxa:

– Siz qulluğa girmisiniz! – deyə qışqırdı. – Bəs mənə nə üçün bir söz deməmisiniz? Bu, necə qulluqdur?

Lakin Martin başını buladı.

– Mən demək istəyirdim ki, səhərdən yenə yazmağa başlayacağam. – Kədərdən qızın sir-sifəti dəyişdi, odur ki, Martin tələsik sözünə davam edərək dedi:

– Məni düz başa düşün. Mən bu dəfə xoş xəyallara qapılmıyacağam, mən soyuq, adi, sırf işgüzar bir niyyətlə çalışıb xeyir götürməyi əldə əsas tutacağam. Bu, yenidən dəniz səfərinə çıxmaqdan daha əlverişlidir, özü də mən əminəm ki, adi Oklend qulluqçusundan da xeyli çox qazana bilərəm. Son aylarda mənim bir çox məsələləri ətraflı götür-qoy etməyə, düşünməyə vaxtım vardı. Mən yük atı kimi işləməmişəm və demək olar ki, heç nə yazmamışam,

yazsam da, nəşr etdirmək üçün yazmamışam. Mən bütün vaxtımı sizi sevməyə və müxtəlif şeyləri fikirləşməyə sərf etmişəm. Doğrudur, bəzi kitablar da oxumuşam, lakin onlar, bilavasitə, mənim fikirlərimlə əlaqədar olmuşdur. Mən əsas etibarilə, jurnallar oxumuşam. Mən özümü, dünyanı, dünyada tutduğum yeri və sizə təklif etmək məqsədiylə cəmiyyətdə böyük mənsəbə çatmaq üçün nə kimi imkanlarım olduğunu düşünmüşəm. Bundan başqa, mən Spenserin “Üslub fəlsəfəsi”ni oxumuşam və orada düz mənə, daha doğrusu, mənim yazılarıma və habelə hər ay jurnallarda çap olunan ədəbiyyata dəxli olan bir çox maraqlı mülahizə tapmışam. Bütün bunların, yəni düşünüb-daşınmağın, oxumağın və sizi sevməyin nəticəsində isə bu qərara gəlmişəm: ədəbiyyat peşəkarı olum. Bir müddət şah əsərlər yazmağı yaddan çıxararam və hər nə cəfəngiyat gəldi yazaram: felyetonlar, lətifələr, günün vacib məsələləri haqqında kiçik şeirlər, məzhəkələr, ümumiyyətlə, nə pula getsə, onu yazaram. Axı qəzetlərə, yumor səhifələrinə, bazar günləri çıxan məcmuələrə, əlavə nəşrlərə material verən ədəbiyyat agentlikləri qəhətə çıxmayıb ki! Mən onların tələb etdikləri cızma-qaraları uyduraram və sizi inandıraram ki, babat qazanmağa başlayaram. Elə həriflər var ki, ayda dörd yüz, bəzən də beş yüz dollar qazanırlar. Lakin mən onların yolu ilə getməyəcəyəm. Hər halda, çörəkpulunu çıxaracağam. Üstəlik, mənim vaxtım da olacaq ki, öz işimi görüm və oxuyum, halbuki heç bir qulluq mənə bunları verə bilməz. Mən yavaş-yavaş gücümü əsl şeylər yazmaqda sınağa başlayacağam, oxuyub öyrənəcəyəm və əsl əsər hazırlığı görəcəyəm. Bilirsiniz, nə qədər irəlilədiyimi fikirləşəndə özüm də təəccüb edirəm. Mən birinci dəfə əlimə qələm alanda, əslinə baxsan, yazmağa bir sözüm yox idi. Mən, sadəcə, müxtəlif hadisələri təsvir edirdim, hətta onların əsl mahiyyətini anlamağı belə bacarmırdım. Mənim heç bir ideyam, heç bir fikrim yoxdu. Mənim hətta elə sözüm də yoxdu ki, fikrimi cəmləyim, deyim. Başımdan gəlib-keçənlərin hamısı gözlərimin önündə hər cür mənadan xali, bir sıra lövhələr kimi canlanırdı. Lakin oxumağa girişəndən və söz ehtiyatımı artırıb zənginləşdirəndən sonra mən bütün bu lövhələrdə əvvəllər sezmədiyim bir çox cəhətlər görməyə başladım. Elə o zamandan əsl, həqiqi əsərlər yazmağa girişdim. “Macərə”, “Sevinc”, “Qazan”, “Həyat şərabı”, “Şən küçə”, “Məhəbbət sonetləri” və “Dəniz nəğmələri”ni yazdım. Mən

bu qəbildən hələ çox şey yazacağam və hətta daha yaxşı yazacağam, lakin bununla yalnız boş vaxtlarımda məşğul olacağam. Mənim xəyalım indi daha göylərdə gəzmir. Əvvəlcə qazanc məqsədiylə cızma-qara, yalnız bundan sonra şah əsərlər. Haqlı olduğumu, xüsusilə, sizə sübut etmək üçün deməliyəm ki, dünən axşam həftəlik məcmuələr üçün yarım düjünə qədər xırda-xuruş şey yazmışam, lap yerimə girəndə isə ağılıma gəldi ki, məzəli kupletlər yazmaq sahəsində də gücümü sınaıyım və cəmi bir saatın içində düz dörd dənəsini yazdım. Onların hərəsinə bir dollar almaq olar. Doğrusu, işarası, yatağa girməzdən qabaq dörd dollar qazanmaq o qədər də pis deyil. Əlbəttə, öz-özlüyündə belə bir işin heç bir dəyəri yoxdur. Bu iş cansıxıcı və yeknəsəqdir, lakin bütün ömrü boyu ayda altmış dollara kontor dəftərlərində qeydlər aparmaqdan, rəqəm dolu saysız-hesabsız sütunları üst-üstə yığmaqdan danıxdırıcı deyildir. Həm də, heç olmasa, bu iş ədəbiyyatla əlaqədardır və həqiqi şeylər yazmaq üçün mənə imkan verir.

Ruf:

– Lakin bu əsl şeyləri, şah əsərləri yazmağın nə mənası var? – deyər soruşdu. – Axı siz ki onları sata bilmirsiniz, elə deyilmi?

Martin sözə başladı:

– Deməyin...

Qız onun sözünü kəsdi:

– Saydığınız və özünüzün çox xoşunuza gələn əsərlərinizdən indiyə kimi bir sətir də sata bilməmişiniz. Biz heç kəsin almadığı şah əsərlərə bel bağlayıb evlənə bilmərik.

Martin inadla:

– Onda hamının alacağı kupletlərə bel bağlayıb evlənərik, – dedi və qızı qucaqladı. Lakin Ruf bu dəfə öpülüb oxşanmaq həvəsində deyildi. Martin qəsdən gümrah bir təzadə: – Bircə qulaq asın, – dedi. – Əlbəttə, bu, sənət deyil, lakin bu, dollardır:

Dostum pul almaq üçün
Bizə gəlib dəyən gün
Yaman düşüb təşvişə;
Olmamışam evdə mən.
Hirsi lənib osa birdən
Güc veribdi söyüşə.

Evdə idimmi, bilim,
Sən işə bax, bir işə!¹

Misraların şaqraq, oynaq ahəngi Martinin getdikcə çaşqınlaşan üzünün ifadəsinə uyğun gəlmirdi. Ruf heç gülümsəmədi. O, qaşqabağını sallayıb Martinə baxırdı. Qız:

– Bəlkə də, buna bir dollar verdilər, lakin bu sirkdə oyun çıxaran kürən oyunbazın aldığı dollardır, – dedi. – Martin, axı siz niyə başa düşmək istəmirsiniz ki, bu, sizi alçaldır! Mən istərdim ki, sevdiyim və hörmət etdiyim adam qafiyələnmiş boş-boş şeylər yazmaqdan, daha ciddi və ləyaqətli bir işlə məşğul olsun.

Martin:

– Siz istərdiniz ki, o, mister Betlərə oxşasın, eləmi? – deyə soruşdu.

Qız:

– Bilirəm, sizin mister Betlərdən xoşunuz gəlmir, – dedi.

Martin onun sözünü kəsərək:

– Mister Betlər gözəl insandır, – dedi. – Onun bütün əzaları qəşəngdir, bircə yediklərini həzm eləyə bilməyən mədəsindən başqa. Lakin, doğrusu, mən başa düşürəm, nə üçün kuplet yazmaq, makinanı döyəcləməkdən və ya kontor dəftərləri üzərində əlləşib tər tökməkdən pisdirdi? O da, bu da məqsədə çatmaq üçün yalnız bir vasitədir. Siz istəyirsiniz ki, mən kitablar üzərində yorulmadan işləyib-çalışım, axırda bir vəkil və ya tacir olum. Mən isə xırda qəzet işindən başlayıb sonralar böyük yazıçı olmaq istəyirəm.

Ruf təkidlə:

– Lakin arada bir fərq var, – dedi.

– Nədedir?

– Lap elə ondadır ki, siz uğurlu saydığınız əsərlərinizi belə heç bir vəchlə sata bilmirsiniz. Axı siz dəfələrlə satmaq istəmisiniz, lakin redaktorlar sizdən heç nə almırlar.

Martin yalvarırcasına:

– Mənə vaxt verin, əzizim, – dedi. – Bu iş müvəqqətidir, mən də ona ciddi bir iş kimi baxmıram. Mənə iki il vaxt verin. Mən bu iki ildə müvəffəqiyyət qazanaram və bütün əsərlərimi göydə alarlar. Mən nə dediyimi yaxşı bilirəm. Mən özümə inanıram və nəyə qadیر olduğumu çox gözəl bilirəm. Mən ədəbiyyatın nə demək olduğunu bilirəm. Xırda

¹ Kitabdakı şeir parçalarını şair Əli Kərim tərcümə etmişdir.

cızma-qaraçıların qəzet və jurnalları necə mənasız zirzibillə doldurduğunu da bilirəm, buna görə də əminəm ki, iki ildən sonra uğurlar və şan-şöhrət yolları ilə irəliləyəcəyəm. Rəsmi iş və ya ticarət sahəsində isə heç bir zaman böyük mənsəbə çata bilməyəcəyəm. Bu cür mənsəb mənim ürəyimə yatmır. O, mənə, nə isə, darıxdırıcı, xırda, əhəmiyyətsiz və mənasız bir şey kimi görünür. Hər halda, mən belə işlərə yaramıram. Mən heç bir zaman adi klerkdən irəli gedə bilmərəm. Məgər biz kiçik kontor maaşı ilə dolanıb bəxtiyar ola bilərikmi? Mən dünyanın ən gözəl nemətlərini sizin ixtiyarınıza vermək arzusundayam, həm də necə olursa olsun, öz arzuma çatacağam. Çatacağam! Məşhur yazıçı öz qazancı ilə hər yetən mister Betlerin qabağına “doqquz qoyar”. Bilirsinizmi ki, əsər “tutanda” müəllif əlli min, bəlkə də, elə lap yüz min dollar ala bilər. Bəzən bir az çox, bəzən bir qədər az, lakin orta hesabla buna yaxın bir məbləğ!

Ruf susurdu. O, yamanca kədərlənmişdi və kədərini gizlətmək istəmirdi.

Martin:

– Yazıçı olmaq pis işdir? – deyə soruşdu.

– Mənim tamamilə başqa ümid və planlarım vardı. Bu fikirdəydim və indi də bu fikirdəyəm ki, makinada yazmağı bacarırsınız, buna görə də, ən yaxşısı, stenoqrafiyanı öyrənib atamın kantorusuna işə girməkdir. Siz böyük istedad sahibisiniz və mən də əminəm ki, sizdən çox bacarıqlı bir hüquqşünas çıxardı.

İYİRMİ ÜÇÜNCÜ FƏSİL

Fitri yazıçı qabiliyyətinə Rufun bu cür şübhə ilə baxması Martinin ona olan məhəbbət və hörmətini heç də azaltmadı. Martin “tətil günlərində” özü barədə çox fikirləşir və öz duyğularını təhlil edib araşdırırdı. O, qəti olaraq, bu qənaətə gəlmişdi ki, gözəllik onun üçün şöhrətdən artıqdır və buna görə də yalnız Rufun xatirinə şan-şöhrət qazanmaq istəyir. O, qızın xatirinə bu cür bir əzm və ısrarla şan-şöhrətə can atırdı. O, dünyanın gözündə elə bir şöhrət qazanmaq arzusu ilə yaşayırdı ki, sevdiyi qız onunla fəxr etsin və onu özünə layiq bilsin.

Martin özü isə gözəlliyi o qədər sevirdi ki, ona xidmət etməkdən yaman razı qalırdı. Buna görə də onun Rufa məhəbbəti daha da şiddətlənirdi. O, məhəbbəti dünyanın ən gözəl neməti hesab edirdi. Məgər kobud bir matrosu müfəkkirə və sənətkara çevirən onun könül dünyasında böyük bir çevriliş yaradan məhəbbət deyildirmi? Bundan sonra onun məhəbbəti həm elmlərdən, həm də sənətlərdən üstün tutmasında təəccüblü nə ola bilər?! Martin artıq anlamağa başlamışdı ki, təfəkkür sahəsində Rufdan güclüdür, onun qardaşlarından və atasından güclüdür. Universitet təhsilindən doğan bütün üstünlüklərə baxmayaraq, sənətsünas adı aldığına baxmayaraq, Ruf, hələ bir il bundan əvvəl heç nə bilməyən, özbaşına bilik alan Martin kimi dünyanı, sənəti, həyatı anlamaq xəyalına belə düşə bilməzdi.

Martin bütün bunları başa düşürdü, lakin bunlar nə onun qıza məhəbbətinə, nə də qızın ona məhəbbətinə əsla təsir etməirdi. Məhəbbət həddindən artıq gözəl, həddindən artıq nəcib bir hiss idi. Martin də həqiqi bir aşıq kimi, onu tənqidə tutmaqla təhqir etməyi qeyri-mümkün hesab edirdi. Məhəbbətin Rufun sənətə, Fransa inqilabına, ya da ümumi seçki hüququna olan baxışlarına nə dəxli var? Bütün bunlar ağıl ələminə aiddir, məhəbbət isə ağıldan yüksəkdir. Martin məhəbbəti alçalda bilməzdi, çünki ona pərəstiş edirdi. Məhəbbət əlçatmaz, ünyetməz dağların zirvələrində, zəka vadilərindən yüksəkdə yurd salmışdı. Məhəbbət həyatın cövhəri, varlığın ən yüksək forması idi və heç də hamıya qismət olmurdu. Martinin sevdiyi müəlliflərin elmi, fəlsəfəsi ona məhəbbətin bioloji mənasını şərh etdi, lakin Martin onların əsas müddəalarını özü üçün inkişaf etdirməkdə davam edərək, bu nəticəyə gəldi ki, insan orqanizmi, məhz məhəbbətdə öz məqsədini tamamilə doğruldur və buna görə də məhəbbəti heç bir qeyd-şərt qoymadan həyatın ən ali neməti kimi, qəbul etmək lazımdır. Martinin təsəvvüründə aşıq vergi verilmiş bir xilqətdi, bütün həyat nemətlərinə – vara, dövlətə, biliyə, uğura heç bir əhəmiyyət verməyən, həyatın özünün qədir-qiymətini bilməyən (çünki “sevgilisini öpüb ölməyə hazır olan”), “eşqdən dəli-divanə olmuş bir gəncin” obrazı isə onun ürəyində idi...

Martinin ağılına bu cür fikirlər əvvəllər də gəlirdi, lakin çox şeyi yalnız sonralar anlamışdı. Amma bütün bu müddətdə Martin işindən də qaldı, spartalılar kimi sərt güzəran keçirir və yalnız Rufa görüşmək

üçün işindən ayrılırdı. Mariya Silva adlı bir portuqaliyalı arvadın evində tutduğu otağa ayda iki dollar yarım kirayə verirdi. Yamanca davakar, deyingən olan bu qadın dul qalmışdı və özünün bir çetən yetim-yesirini dolandırmaqdan ötrü yorulmaq bilmədən çalışırdı, bəzən qonşuluqdakı çaxır dükanından on beş sentə bir şüşə turş çaxır alır, içib dərdini unudurdu. Əvvəlcə Martinin ondan zəhləsi gedirdi, xüsusən onun səsinə acığı gəlirdi, lakin sonradan bu qadının yaşayış uğrunda böyük hünər və inadla necə ağır bir mübarizə apardığını görüb ona heyran olmağa başladı. Bu evdə cəmi dörd balaca otaq vardı və onlardan birini də Martin tutdu. O biri otaq qonaq otağı idi. Döşəməyə salınmış ala-bəzək payəndaz ona yaraşlıq verirdi, lakin ölmüş körpələrdən birinin tabutda çəkilməmiş fotosəkli buraya hüznü bir ahəng verirdi. Qonaq otağına yalnız qonaqlar buraxılırdı, onun pəncərə qapaqları həmişə bağlı olurdu, ayaqyalın, başaıçlıq uşağ dəstəsi isə buraya ancaq xüsusi təntənəli günlərdə buraxılırdı. Mariya mətbəxdə bişirib-düşürür, bütün ailə yeməyini orada yeyirdi; elə orada, bazar günündən başqa, qalan günləri arvad paltar yuyur, ütüləyir, yorulmadan əlləşib-vuruşurdu. O, qonşulara paltar yuyurdu ki, bu da onun əsas gəlir mənbəyi idi. Yataq otağı Martinin yaşadığı otaq kimi xırda idi, Mariyanın özü də, yeddi uşağı da orada daldalanırdı. Onların həmin otağa necə sığışdığını Martin əsla izah edə bilmirdi. Axşamlar o nazik arakəsmənin arxasından uşaqların atılıb-düşdüklərini, səs-küyünü və bala quşların cik-cikini xatırladan ciyiltilərini eşidirdi. İki baş inək də Mariyanın başqa bir gəlir mənbəyi idi. Arvad onları səhər də, axşam da sağırı, bu inəklər gediş-gəliş olmayan yerlərdə otlayır, ya da yolun kənarında bitən xırdaca otları gizlicə yoluşdururdu. Ev sahibəsinin cır-cındır geyinmiş iki oğlan uşağı inəkləri otarırdı, başqa sözlə desək, onlar göz-qulaq olurdular ki, inəklər polis nəfərlərinin gözlərinə sataşmasın.

Martin öz dənizçi otağında yatır, oxuyur, yazır, düşünür, ev işləri görürdü. Mətbəx masası artırmaya çıxan yeganə pəncərənin qabağında idi. Bu həm yazı masası idi, həm kitabxana, həm də onun üstünə yazı makinası qoyulurdu. Dal divarın qabağına qoyulmuş çarpay otağın üçdə iki hissəsini tutmuşdu. Kiçik dolabı masanın yanında idi; görünür, onu düzəldənlər işlədənin rahatlığını nəzərə almaqdan çox, öz qazanclarını düşünmüşdülər. Dolabın üstünə çəkilmiş nazik faner qatı başdan-başa qabarmışdı. Bu dolab bir küncdə

idi, o biri künc mətbəxdə. Bu mətbəx isə vur-tut bir sabun yeşiyindən ibarət idi, üstünə piletə qoyulur. İçində isə qab-qacaq və mətbəxdə lazım olan şeylər saxlanırdı, yeşiyin üstündən ərzaq üçün rəf vurulmuşdu. Onun da yanında su vedrəsi qoyulmuşdu, otaqda su kranı yoxdu və buna görə də su üçün mətbəxə getmək lazım gəlirdi. Qalaq-qalaq paltar yuyulduğu günlərdə isti buğ otağı ağızına kimi doldurur, dolabın üzünü yaman korlayırdı. Martin çarpayısının üstündən velosipedini asmışdı. Əvvəllər onu aşağıda saxlayırdı, lakin Mariya Silvanın uşaqları pedalları açır və təkərlərin şinlərini dəşirdilər. Onda Martin velosipedi artırmada saxlamaq istədi, lakin artırma əl boyda idi və velosipedi yağışdan qorumaq üçün etibarlı bir sığınacaq ola bilməzdi, buna görə də Martin axırda velosipedini otağa gətirib tavandan asmağa məcbur oldu.

Martinin pal-paltarı divar dolabından asılmışdı; daha nə masanın üstünə, nə də altına sığmayan kitablar da oraya yığılmışdı. Martin oxuyarkən, adətən, qeydlər götürürdü, bu qeydlər o qədər yığılmışdı ki, otağın bu başından o başına bir ip çəkmək, dəftərçələri qurudulan paltar kimi ipin üstünə sərmək lazım gəlirdi. Bunun nəticəsində otaqda tərənəmək çox çətinləşdi. O, əvvəlcə dolabın qapısını örtmədən otaq qapısını açmağa bilməzdi, ya da əksinə. Otağın heç bir yerindən düz xətt üzrə keçmək mümkün deyildi. Qapıdan çarpayının baş tərəfinə gəlmək üçün çətin, dolanbac bir yol keçmək lazımdı, odur ki, Martin qaranlıqda həmişə nəyəsə ilişirdi. Otağın qapısı ilə dolabın qapısı arasından, bütün məharətini toplayıb birtəhər keçdikdən sonra mətbəx yeşiyinə toxunmamaq üçün birdən-birə sağa dönmək, sonra çarpayının başından sola burulmaq lazımdı, həm də nəzərdə saxlamalı idi ki, yolundan azacıq dönsə, masaya toxunur. Yalnız böyük məharətlə bir sahilini masa, digər sahilini isə çarpayı təşkil edən bu dolama kanala girmək olardı. Lakin yeganə stul öz yerində, masanın qabağında olanda bu kanal gəmi hərəkəti üçün yaramırdı. Martin stuldan istifadə etmədikdə onu çarpayının üstünə qoyurdu; bir də ki Martin ara-sıra xərəyi oturduğu yerdə bişirirdi, çünki su qaynayana və ət qızarana kimi iki-üç səhifə oxuya bilirdi. Mətbəx üçün ayrılmış künc o qədər kiçik idi ki, Martin stuldan durmadan əlini uzadıb istədiyi şeyi götürə bilirdi. Oturduğu yerdə bişirib-düşürmək hətta daha münasibdi, çünki Martin ayaq üstə duranda həmişə işığın qabağını kəsirdi.

Martin eyni zamanda həm qidalı, həm də ucuz başa gələn bir neçə cür xörək bişirə bilirdi, bir də, bundan başqa, onun mədəsi daşdan yumşaq nə olsa, həzm edirdi. Noxud şorbası, kartof və Meksika qaydası ilə bişirilən iri qəhvəyi paxla onun əsas yeməyi idi. Gündə hökmən, heç olmasa, bir dəfə süfrəyə qoyulan düyünü Amerikanın heç bir evdar qadını bu qədər məharətlə bişirib hazırlaya bilməzdi. Martin yağ əvəzinə, quru meyvə bişirib çöreklə yeyirdi; quru meyvə də ki təzə meyvədən iki dəfə ucuzdu. O, bəzən yemək siyahısına bir parça ət və ya sür-sümük şorbası da əlavə edirdi. Martin gündə iki dəfə qaymaqsız, ya da südsüz qəhvə, axşam isə çay içirdi; qəhvəni də, çayı da məharətlə hazırlayırdı.

Martin istər-istəməz qənaət etməli olurdu. O, camaşırxanada işləyib qazandığı pulun, az qala, hamısını “tətil günlərində” xərcləmişdi, öz “sənət” əsərlərinə elə uzaqlara göndərmişdi ki, yalnız bir neçə həftədən sonra cavab ala bilərdi. O, adam arasına çıxmırdı və yalnız ya bacısını yoxlamaq, ya da Rufla görüşməkdən ötrü evdən ayrılıb, öz yalqız həyatından əl çəkirdi. O, üç nəfərin yerinə işləyirdi. Əvvəlki kimi yenə də cəmi beş saat yatırdı, odur ki, yalnız onun polad səhhəti gündə on doqquz saat sürən gərgin zəhmətə qatlaşmağa imkan verirdi. Martin bir dəqiqəsini də boş keçirmirdi. O, güzgünün dalına sözlərin izahı yazılmış və tələffüzü göstərilmiş kiçik vərəqlər dürtmüşdü; üzünü qırxaqanda və ya başını darayanda həmin sözləri təkrarlayırdı. Piletənin üstündən də belə vərəqlər asılmışdı; o, xörək bişirəndə, yaxud qab-qacaq yuyanda yazılanları əzbərləyirdi. Vərəqlər həmişə dəyişilirdi. O, kitab oxuyarkən tanış olmayan bir sözə rast gəldikdə dərhal lüğətə baxır və həmin sözü ayrıca vərəqə yazır, divardan və ya güzgüdən asırdı. Martin sözlər yazılmış vərəqələri cibində də gəzdirir, küçədə, ya da dükanda növbə gözləyəndə açıb baxırdı.

Martin bu sistemi yalnız sözlərə tətbiq etməklə qalmadı. O, məşhurlaşmış müəlliflərin əsərlərini oxuyarkən onların üslubunun, təhkiyə tərzinin, süjet quruluşunun xüsusiyyətlərini, səciyyəvi ifadələrini, təşbihlərini, məzəli sözlərini, xülasə, müvəffəqiyyətə gətirib çıxaran nə varsa hamısını qeydə alırdı. Bütün bunları da yazıb götürür və diqqətlə öyrənirdi. O yamsılamağa çalışmırdı. O yalnız hər hansı ümumi prinsiplər axtarırdı. Martin müxtəlif yazıçıların əsərlərində işlənən ədəbi üsulların uzun siyahılarını tuturdu ki, bu da ona ədəbi üsulun təbiəti haqqında ümumi nəticələr çıxarmağa imkan verirdi. Bu nəticələrə

əsaslanaraq, özünəməxsus yeni və orijinal üsullar işləyib hazırlayır, onları müəyyən vəzn və ölçü dairəsində tətbiq etməyi öyrənirdi. O, eynilə bu yolla canlı danışıq dilində işlədilən tutarlı və səlis ifadələri, od kimi yandırıb-yaxan, ya da, əksinə, mehribancasına qulağı oxşayan, meşşan boşboğazlığının cansıxıcı boşluğu içərisində parlaq ləkələr halında ayrılan ifadələri toplayır və yazırdı. Martin həmişə və hər yerdə hadisənin əsasını təşkil edən prinsiplər axtarırdı. O, hadisənin necə yarandığını anlamağa çalışırdı ki, özü də onu yaratmaq imkanı əldə etsin. O, gözəlliyin nəfis çöhrəsini seyr etməklə kifayətlənmirdi; kimyaçı öz laboratoriyasında oturduğu kimi, Martin də mətbəxin tüstüsü və dul arvadın yetimlərinin səs-küyü ilə dolu otağında oturub gözəlliyi tərkib hissələrinə ayırmağa, gözəlliyin quruluşunu anlamağa çalışırdı. Bu isə ona gözəllik yaratmaqda kömək etməli idi.

Martin yalnız şüurlu surətdə işləyə bilirdi. Onun təbiəti belə idi; o, qələmindən nələr çıxdığını bilmədən, yalnız təsadüfə və öz istedad ulduzuna bel bağlayaraq, kor-koranə işləyə bilmirdi. Təsadüfi uğurlar onu qane etmirdi. O, “necə” və “nə üçün” suallarına cavab almaq istəyirdi. Onun yaradıcılığı dərk edilmiş bir yaradıcılıq idi. Bu səbəbdən hekayə, ya şeir yazmağa başlayanda Martin bütün əsərin planını beynində hazırlamış olurdu; öz məqsədini də, bu məqsədə çatmaq üçün əlində nə kimi bədii vasitələr olduğunu da aydın təsəvvür edirdi. O, əmin idi ki, bunsuz bütün cəhdləri boşa çıxar. Digər tərəfdən, Martin birdən-birə beynində doğub parlayan və sonradan nəinki yalnız əsərə xələl gətirən, hətta onun gözəlliyinə, bütövlüyünə belə kömək edərək sınaqdan şərəflə çıxan təsadüfi sözlərin və söz birləşmələrinin də qədrini bilirdi. Martin bu cür tapıntılara heyranlıqla pərəstiş edirdi, onlara şüurlu yaradıcılıq səyindən çox, nə isə daha böyük bir şeyin təzahürü kimi baxırdı. Lakin Martin gözəlliyi tədqiq edərkən və gözəllik qanunlarını axtarıb tapmağa çalışarkən hiss edirdi: onda, nə isə, elə mübhəm bir aləm var ki, oraya girmək mümkün olmayacaqdır, hələ oraya bir adam da girə bilməmişdir. O, Spenserin əsərlərindən yaxşı bilirdi ki, insan şeylərin son mahiyyətini dərk etmək iqtidarında deyil və gözəlliyin sirləri də həyat sirləri kimi anlaşılmazdır, bəlkə, həyat sirlərindən də anlaşılmazdır; daha yaxşı bilirdi ki, gözəlliklə həyat qaynayıb-qarışır, insan isə ulduz tozunun, günəş şüalarının və daha nə isə başqa, bilinməyən bir şeyin bu qəribə intizamının bir hissəsidir.

Bu fikirlərin təsiri altında Martin bu dəfə bir məqalə yazdı və onu “Üldüz tozu” adlandırdı. O, bu məqaləsində tənqidin əsaslarına deyil, əsas tənqidçilərə hücum edirdi. Bu, çox incə yumorla yazılmış parlaq, dərinmənalı bir əsər idi. Martin bu əsəri də jurnallara göndərdi, lakin onu da dərhal jurnalların hamısı rədd etdi. Buna baxmayaraq, Martin beynini gəmirən fikirlərin pəncəsindən qurtarıb, öz yolu ilə irəliləməkdə davam edirdi. O, beynində dolaşan bir fikri yaxşıca götür-qoy eləməyə, axır bir qərara gəlməyə və sonra onu kağız üzərinə köçürməyə çoxdan bəri alışıbmışdı. İndiyədək bir sətrinin belə nəşr olunması onu çox da qüssələndirmirdi. Yazmaq onun üçün mürəkkəb zehni prosesin son mərhələsi, ayrı-ayrı dağınıq fikirləri bir-birinə bağlayan son düyün, toplanmış dəlil və müddəaların yekunu idi. O, bir məqaləni yazan kimi beynində yeni fikir və problemlər üçün yer boşaldırdı. Ən nəhayət, bu, bir çox adama xas olan vaxtaşırı “söz deyib, ürək boşaltmaq” vərdişi, əsl, yaxud saxta iztirablara dözməkdə və onları unutmaqda insanlara bəzən kömək edən vərdiş kimi bir şeydi.

İYİRMİ DÖRDÜNCÜ FƏSİL

Həftələr gəlib-keçirdi. Martinin pulu tükənmək üzrə idi, nəşriyyatlardan isə pul çəkləri gəlmirdi ki, gəlmirdi. Ciddi hekayələr daim geri qaytarılırdı, “sənət” əsərlərinin taleyi də bundan yaxşı deyildi. Daha Martinin kiçik mətbəxində müxtəlif xörəklər bişirilmirdi, çünki onun cəmi yarım torba düyüsü və bir az qurudulmuş əriyi qalmışdı. Beş gün elə onlarla dolandı. Sonra o, nişyə almağı qət etdi. Martinin borcu üç dollar səksən beş sentə qədər böyük bir məbləğə çatanda portuqaliyalı dükançı ərzaq verməyin arasını kəsdi.

Dükançı:

– Ona görə ki, sizin iş yox, – dedi. – Siz mənim pulumu necə verəcək?

Martin bu sözlərin qarşısında aciz qalıb razılaşmalı oldu. Dükançının mühakiməsində aydın bir məntiq vardı. Məgər fəhlələr içərisindən çıxmış, tənbellikdən iş axtarmaq istəməyən sağlam bir cavana nişyə mal vermək olardımı?

Dükançı:

– Pul qazanar – xörək olar, – deyirdi. – Sikkə yox – tikə yox. İşlər belə...

Həm də qabaqcadan şəxsən Martinin haqqında mənfi fikirdə olmadığını sübut etmək üçün portuqaliyalı əlavə etdi:

– Al iç. Bir stəkana. Mən qonaq eləyə. Sən dost, mən dost.

Martin isə aralarındakı dostluğa qol qoyaraq, bir stəkan içdi və şam etmədən yıxılıb yatdı.

Martin tərəvəzi başqa dükandan alırdı, ticarət prinsiplərində müəyyən bir yumşaqılıq göstərən amerikalı dükan sahibi Martinin borcu beş dollara çatana qədər ona nisyə mal verdi, sonra da arasını kəsdi. Çörəkçi iki, qəssab isə dörd dollara çatanda nisyə mal vermək istəmədi. Martin bütün borclarını hesablayıb gördü ki, onların ümumi məbləği on dörd dollar səksən beş sentdir. Yazı makinasının kirayepulunu vermək vaxtı da gəlib çatmışdı, lakin Martin bu qərara gəldi ki, heç olmasa, iki ay onu borc işlədə bilər, bu isə əlavə səkkiz dollar tutar. Bu müddət də keçəndən sonra isə nisyə mal götürməyə heç bir imkan qalmayacaqdır.

Martinin son dəfə tərəvəz dükanından aldığı bir kisə kartof idi, həm də bütün həftəni gündə üç dəfə təkcə kartof yeməklə dolanmışdı. O, arabir Morzlargildə nahar edir və bununla da, bir qədər özünü saxlayır, taqətdən düşmürdü, lakin burası da var ki, masanın üstünə düzülmiş çoxlu yeməklərə baxdıqca və nəzakət xatirinə əlavə bir tikədən boyun qaçırdıqca əsl tantal¹ əzabı keçirirdi. Martin bəzən utancaqlığına üstün gəlib nahar vaxtı bacısıgilə gedir və orada cəsarəti çatdığı qədər yeyirdi; amma, hər halda, Morzlargildə yediyindən çox yeyirdi.

O, günləri bir-birinə qoşub eyni bir inadla işləməkdə davam edir, poçtalyon da gündən-günə rədd edilmiş əlyazmalarını qaytarıb onun üstünə gətirirdi. Daha marka almağa pulu yox idi və buna görə də geri qaytarılmış əlyazmaları yığın-yığın masanın altına atılıb qalmışdı. Bir dəfə iş elə gətirdi ki, təqribən, iki gün onun dilinə bir şey dəymədi. O, Morzlargildə nahar etməyə ümid bağlaya bilməzdi, çünki Ruf ikihəftəliyə San-Rafaelə qonaq getmişdi, bacısıgilə getməyə isə utanırdı. Bütün bu bəlalər azmış kimi, poçtalyon birdən beş əlyazmasını qaytarıb onun üstünə gətirdi. Onda Martin paltosunu götürüb Oklən-

¹ *Tantal əzabı* – həsrəti çəkilən bir şeyin əldə edilə bilməməsindən duyulan ağır əzab

də getdi və bir müddət sonra paltosuz, lakin cibində beş dollar evə qayıtdı. O, dükançıların hərəsinə borcundan bir dollar verdi. Mətbəxdə yenə soğanla ət qızardıldı, qəhvə hazırlandı və qara gavalı qurusu qaynadıldı. Martin nahar etdikdən sonra masanın dalına keçdi və gecəyarısı “Sələmçiliyin qüdrəti” adlı yeni bir məqaləsini yazıb qurtardı. O, məqaləni yazıb bitirəndən sonra əlyazmasını masanın altına atdı, çünki beş dollardan daha bir şey qalmamışdı: marka almağa pulu yox idi. Martin bir neçə gündən sonra saatını, daha sonra isə velosipedini də girov qoydu. O, ərzağa qənaət edib, çoxlu marka aldı və özünün bütün əlyazmalarını yenidən müxtəlif redaksiyalara göndərdi. “Qazanc gətirən” əsərlər Martinin ehtimalını doğrultmadı, onları heç kəs almırdı. O, bu əsərlərini qəzetlərdə və ucuz həftəlik jurnallarda çıxan yazılarla tutuşduraraq, əvvəlki kimi, bu fikirdə idi ki, özü daha yaxşı yazır. Lakin buna baxmayaraq, o bir sətir də sata bilmirdi. Martin qəzetlərin əksəriyyətinin xüsusi agentlərdən – “sindikat”lardan hazır material aldığıını öyrənib, həmin agentliklərdən birinə bir neçə məqalə göndərdi, lakin aradan bir az keçmiş onları geri aldı. Məqalələrin üstünə tikilmiş çap blankında deyilirdi ki, sindikat materialı özünün ştatda olan əməkdaşları vasitəsilə təşkil edir.

O, gənclər jurnallarının birində sütun-sütun lətifə və kiçik hekayə, “hər şeydən bir az” deyilən yazılar gördü. “Pul qazanmaq üçün bu da bir yol”, – dedi; lakin bu yolla da tamamilə məğlubiyyətə uğradı: yazılarının hamısını, adəti üzrə, geri qaytardılar. Sonralar, bunun Martin üçün daha heç bir əhəmiyyəti olmayanda, o öyrəndi ki, adətən, bu cür kiçik şeyləri redaksiyanın öz əməkdaşları əlavə qazanc xatirinə yazırlar. Həftəlik yumoristik jurnallar onun bütün məzəli yazılarını və kiçik şeirlərini geri qaytarırdı. Martinin şeirlər yazıb, böyük jurnallara göndərdiyi felyetonlar da pula getmirdi. Bircə qəzetlərə felyeton yazmaq qalırdı. Martin çox yaxşı bilirdi ki, nəşr edilən yazılardan daha qüvvətli yazı bilər, buna görə də iki ədəbi agentliyin ünvanını öyrənib, oralara dalbadal oçerk və kiçik hekayələr göndərməyə başladı. Lakin iyirmi oçerk və kiçik hekayə yazan, lakin birini də çap etdirə bilməyən Martin bundan da vaz keçdi. Halbuki o, gündən-günə bu janr sahəsində onun öz yazdıqları ilə heç bir müqayisəyə davam gətirə bilməyən onlarca hekayə və felyeton oxuyurdu. Ümidləri boşa çıxan Martin axırda bu qərara gəldi ki, öz əsərlərinin ovsununa uyub, öz yaradıcılığı haqda hər

cür ayıq tənqidi münasibəti və sağlam fikir yürütmək qabiliyyətini itirmişdir.

Amansız, insafsız nəşriyyat maşını öz işini davam etdirirdi. Martin əlyazmasını, habelə cavab üçün markanı konvertə qoyub ağzını bağlayır və poçt qutusuna salırdı. Aradan üç-dörd həftə keçdikdən sonra isə poçtalyon qapının zəngini basır və əlyazmasını özünə qaytarırdı. Görünür, Martinin müraciət etdiyi ünvanlarda heç bir canlı adam yoxdu. Ancaq yaxşıca sazlanmış, yağlanmış avtomatlar vardı. Martin bütün ümidini tamamilə itirib, ümumiyyətlə, canlı redaktorların mövcudluğuna şübhə eləməyə başladı. Hələ redaktorların heç birindən həyat əsər-ələməti yoxdu. Yazdıqlarının hamısının isə heç bir izahat verilmədən həmişə geri qaytarılması, sanki, belə bir fikri təsdiq edirdi ki, redaktor – mürəttiblərin, metranpajların və redaksiya kuryerlərinin səyləri nəticəsində yaradılıb yaşadılan mövhum bir xilqətdir.

Həmişə olmasa da, Rufun yanında keçirdiyi saatlar Martinin həyatında yeganə bəxtiyar saatlardı. Bu da həmişə olmurdu, Martinin qəlbinə hakim kəsilmiş həyəcan, Ruf ona öz məhəbbətini açdıqdan sonra daha da əzabverici oldu, çünki Rufun özü əvvəlki kimi yenə də onun üçün əlçatmaz bir zirvədə dayanmışdı. Martin Rufdan xahiş etmişdi ki, iki il gözləsin, lakin zaman gəlib-keçirdi, arada isə hələ bir nailiyyət yoxdu. Bundan əlavə, Martin daim hiss edirdi ki, Ruf onun işlərini bəyənmir. Doğrudur, qız bunu açıqdan-açığa demirdi, lakin dolayı yollarla aydınca qandırır. Qız qəzəblənmirdi, qız məhz bəyənirdi, halbuki xasiyyətə çox da həlim olmayan bir qadın yalnız qəm-qüssə gətirən şeydən mütləq hiddətlənərdi. Qızı qüssələndirən o idi ki, yenidən tərbiyə etmək istədiyi adam ipə-sapa yatıb tərbiyə olunmur. Əvvəllər Martin qıza çox yumşaq, sözbəxan bir adam kimi görünmüş, lakin sonradan birdən-birə inada düşmüş, nə mister Morza, nə də mister Betlərə oxşamaq istəmişdi.

Qız Martinin ən ləyaqətli və görkəmli cəhətlərini görmür, lap pis cəhətlərini də anlamırdı. İnsan həyatının hər cür formasına alışa biləcək qədər çevik olan bu adamı Ruf inadkar və tərs bir adam hesab edirdi, çünki onu özü bildiyi yeganə bir qəlibə salmağı bacarmırdı. Qız Martinin qanadlı fikirlərinin ardınca gedə bilmirdi. Bu səbəbdən Martin Rufun yüksələ bilmədiyi zirvələrə çatanda qız bu nəticəyə gəlirdi ki, oğlan yanılır. Qız atasının, anasının, qardaşlarının və hətta Olninin də fikirlərini həmişə anlayırdı və buna görə də

Martini başa düşə bilmədiyindən belə hesab edirdi ki, bunun təqsiri onun özündədir. Dünyaya həqiqətlər təlqin etməyə çalışan yalnız bir insanın çoxdankı faciəsi təkrar olunurdu.

Bir dəfə Martin, Prapsla Vanderuoter haqqında Rufla mübahisə edib:

– Siz hörmətə malik hər kəs qarşısında diz çökməyə alışmısınız, – dedi. – Mən razıyam, onlar etibarlı və möhkəm nüfuz sahibləridirlər, onları Birləşmiş Ştatların ən yaxşı ədəbi tənqidçiləri hesab edirlər. Hər bir məktəb müəllimi Vanderuoterə Amerika tənqidinin rəhbəri kimi baxır. Lakin mən onun əsərlərini oxumuşam və onun yazıları mənə süslü bir gəvəzəliyin ən tipik nümunəsi kimi görünmüşdür. O yazdığı mənasız, çeynənmiş şeyləri təmtəraqlı, gurultulu cümlələrlə ört-basdır edir. Praps da ondan geri qalmır. Məsələn, onun “Meşə mamırları” çox gözəl yazılmışdır. Bu əsərdən bir vergülü belə atmaq olmaz, lakin ümumi ahənginə gəlinə, bəh-bəh, nə təmtəraqlı, dəbdəbəli ahəngdir! O, Birləşmiş Ştatlarda ən yüksək qonorar verilən tənqidçidir, lakin, Allah günahımdan keçsin, mən nələr danışırım, o, əslində, heç tənqidçi deyil. İngiltərə tənqid sənəti daha yüksək səviyyədədir. Məsələ burasındadır ki, bu cür tənqidçilər çeynənmiş, məlum həqiqətlərdən dönə-dönə dəm vururlar; bu da onların dilində həm nəcib, həm yüksək əxlaqı, həm də ülvi bir tərzdə səslənir. Bilirsiniz, onlar kimdirlər – arada-bəradə gəzdirilən rəylərin carçısı! Onların tənqidi məqalələri bazar günlərinin mövzularını xatırladır. Onlar hər vasitə ilə ingilis filologiyasından dərs deyən müəllimlərə qahmar çıxırlar, o müəllimlər isə, öz növbəsində, onlara tərəfdar olurlar, həm də nə onların, nə də bunların qafatasında bir orijinal fikir belə yuva salmamışdır. Onlar yalnız hamının qəbul etdiyi şeyləri bilirlər, bir də ki, əslində, elə onlar özləri hamı tərəfindən tanınan adamlardır. Etiket pivə şüşələrinə necə asanlıqla yapışdırılırsa, təsbit olunmuş bütün ideyalar da eynilə onlara yapışib qopmaq bilmir. Özü də onların başlıca vəzifəsi budur ki, universitet gənclərinin beynindən hər cür orijinal təfəkkürü vurub çıxarsınlar və onları müəyyən basmaqələblər əsasında düşünməyə məcbur etsinlər.

Ruf etiraz edərək:

– Mənə elə gəlir ki, – dedi, – hamının qəbul etdiyinə tərəfdar olduğuma görə, bir vəhşi müqəddəs təsvirlərin üzərinə necə hücum edirsə, eynilə sizdən, nüfuzlu mütəxəssislərin üzərinə hücum edən bir adamdan həqiqətə daha yaxınam.

Martin gülərək:

– Müqəddəs təsvirləri vəhşilər deyil, missionerlər devirib dağıdırlar, – dedi. – Lakin, təəssüf, bütün missionerlər dağılıb bütpərəst məmləkətlərə getmişlər və buna görə bizim içərimizdə biri də qalmayıb ki, mister Vanderuoteri və mister Prapsı devirsin.

– Onlarla bərabər bütün universitet professorlarını da, – deyər qız əlavə etdi.

Martin qətiyyətlə başını buladı.

– Yox! Qoy təbiət elmi müəllimləri qalsınlar, onlar, doğrudan da, böyük iş görürlər. Lakin ingilis filologiyası müəllimlərinin – cılızbeyinli bu tutuquşuların onda doqquzunu kürüyüb bayıra atmağın ziyanı olmazdı.

Martinin filoloqlara bu qədər sərt münasibəti Rufa lap təhqir kimi görünürdü. Qız səlis danışan, incə bir mədəniyyət təcəssümü olan geyimli-kecimli, ahıl universitet müəllimlərini, nədənsə, sevdiyi bu dözülməz adamla, əyninə pis tikilmiş bir kostyum geymiş polad-əzələli qara fəhlə ilə – dünənki bir matrosla, heç bir şeydən sakit danışa bilməyən, nəzakətlə öz nöqtəyi-nəzərini anlatmaq əvəzinə, tez qızışan, ləyaqət və təmkinlə davranmaq lazım gəldikdə isə çığırbağır salan bir adamla tutuşdururdu. Müəllimlər, heç olmasa, yaxşı maaş alırdılar və etiraf etmək lazımdır ki, əsl centlmen idilər. Halbuki Martin bir pens də qazana bilmir və centlmenə də çox az oxşayırdı.

Ruf Martinin dəlilləri üzərində əməlli-başlı düşünməyi belə lazım bilmirdi. Zahirə əlamətlər əsasında qız belə bir qənaətə gəlmişdi ki, Martinin dəlilləri yanlışdır. Ədəbiyyat haqqında fikir söyləyən müəllimlər, şübhəsiz ki, haqlıydılar, çünki onlar həyatda müvəffəqiyyət qazanmışdılar. Martin isə təkcə ona görə yanılır ki, indiyə kimi bir əsərini belə sata bilməmişdi. Martinin diliylə desək, onların bəxti “gətirmiş”, onunku isə gətirməmişdi. Məgər bu yaxınlarda, lap bu otağın ortasında dayanmış, utandığından qızarmış, boş bəzək-düzəyə, toxunub yerə salmamaq üçün qorxa-qorxa ətrafına baxan, “Svaynbern”-in çoxdanmı vəfat etdiyini soruşan, “Getdikcə yüksəklərə” və “Həyat surəsi”ni oxuduğundan səfeh-səfeh qürrələnən yöndəmsiz bir adam ədəbiyyat haqqında doğru fikir yürüdə bilərmə?

Beləliklə, Ruf özü hamının qəbul etdiyi şeylərə tapındığını təsdiqləyirdi. Martin onun fikirlərini çox yaxşı başa düşürdü, lakin onlara əhəmiyyət vermək istəmirdi. Rufun Prapsa, Vanderuoterə və ingilis

filologiyası müəllimlərinə münasibətindən asılı olmayaraq, Martin onu sevirdi, lakin getdikcə daha möhkəm bir qənaətə gəlirdi ki, varlığından qızın xəbəri belə olmadığı, qız üçün əlçatmaz təfəkkür sahələrinə nüfuz edə bilməmişdir.

Ruf isə, öz növbəsində, belə hesab edirdi ki, Martin musiqini heç başa düşmür, onun opera haqqındakı fikirlərinə isə təkcə yanlış deyil, həm də qəsdən paradoks şəklinə salınan fikirlər kimi baxırdı.

Bir dəfə onlar operadan qayıdanda Ruf:

– Sizin xoşunuza gəldimi? – deyərək Martindən soruşdu.

Martin düz bir ay öz yeməyindən kəsmək, ciddi qənaət etmək bahasına bu axşam qızı teatra dəvət edə bilməmişdi. Tamaşa qıza qüvvətli təsir bağışlamışdı. Ruf Martinin özünün tamaşadan söz salacağını əbəs yerə gözlədikdən sonra, nəhayət, ondan soruşmağa qərar verdi.

Martin isə dedi:

– Üvertüra çox xoşuma gəldi, çox gözəldi.

– Doğrudan? Bəs operanın özü necə?

– Operanın özü də, yəni, təbii ki, orkestr. Lakin bu gülcünc tələklər daha az əzilib-büzülsəydilər və ya tamamilə səhnədən çıxıb getsəydilər, lap gözəl olardı.

Ruf eşitdiklərinə inanmırdı, təəccübündən mat qalmışdı.

O soruşdu:

– Siz Tetralanini və Barilyonu deyirsiniz?

– Hə, onları da, bütün qalanları da deyirəm.

– Axı onlar böyük artistdirlər!

– Mənim üçün hamısı birdir. Onlar səhnədə səfeh-səfeh əzilib-büzülməklə ancaq musiqini korlayırlar.

Ruf:

– Doğrudanmı, Barilyonun səsi sizin xoşunuza gəlmir? – deyərək səsləndi. – Axı Karuzodan sonra o, ikinci müğənni hesab olunur.

– Yox, niyə ki, xoşuma gəlir, Tetralaninin səsi isə daha çox ürəyimə yatır. Əgər mən bir şey başa düşürəmsə, onun çox gözəl səsi var.

Ruf yalnız:

– Lakin... lakin... – deyərək daha söz tapa bilmədi. – Onda mən heç nə qanmıram. Siz bir yandan onların səsinə heyran olursunuz, bir yandan da deyirsiniz ki, onlar musiqini korlayırdılar.

– Elədir ki, var. Mən onlara konsertdə qulaq asmaq üçün çox şeydən keçərdim, lakin orkestr çalarkən onları eşitməmək üçün sə

daha çox şeydən keçərdim. Görünür, mən düz yola gətirilməsi mümkün olmayan bir realistəm. Böyük müğənnilər heç də həmişə böyük aktyor olmurlar. Əlbəttə, Barilyonun məlahətli bir səslə məhəbbət ariyası oxuması, Tetralaninin isə daha böyük məlahətlə onun səsinə səs verməsi və bunların hamısının bütün parlaq boyalarını büruzə verən orkestr musiqisi fonunda cərəyan etməsi çox yaxşıdır. Söz yox, adam bundan böyük ləzzət alır. Lakin mən səhnəyə baxıb orada iki yüz girvənkə çəkisi olan, qrenadyor boyda pəzəvəng bir xanım, yanında da eni-uzunu bəlli olmayan, sifəti ətli, şişman və köks qəfəsi dəmirçini xatırladan cılız bir adam, bunların süni duruşlarını, ürəklərindən yapışdıqlarını və dəlixana sakinləri kimi əl-qol atdıqlarını görüncə, bütün təəssüratım bir an içində alt-üst olub gedir. Halbuki mən inanmalıyam ki, bu, gənc şahzadə ilə gözəl şahzadə qız arasında baş verən məhəbbət səhnəsidir. Yox, mən inanmıram. Bu, boş, mənasız bir şeydir. Təbii deyil. Elə bütün məsələ də ondadır ki, həmin səhnə qətiyyənlə təbii deyil. Görəsən, heç elə bir adam tapırlarmı ki, öz eşqini bu cür elan etsin? Mənim özümü götürək. Sizə bu cür eşqimi bildirmək istəsəydim, məni şillələyərdiniz!

Ruf hiddətlə:

– Siz anlamırsınız, – dedi. – Sənətin hər növünün öz məhdud cəhətləri vardır. (Qız bu yaxınlarda universitetdə sənətin şərtiliyi mövzusunda dinlədiyi mühazirəni xatırladı). Rəssamlığı götürün, onda iki ölçü var. Lakin siz rəsm əsərinə baxanda üçüncü ölçünün xəyali varlığını nəzərə alırsınız, o xəyali varlığı isə rəssam öz istedadı gücünə yaradır. Ədəbiyyatda müəllif qüdrətlidir, hər şeyi bilir. Siz yazıcının öz qadın qəhrəmanının gizli niyyətləri, sirləri haqqında məlumat verməyə ixtiyarı olduğuna qarşı etiraz etmirsiz, eləmi? Halbuki həmin qadın qəhrəman düşünəndə heç kəs onun fikirlərini xəlvətcə dinləyə bilməzdi. Teatrda da, heykəltəraşlıqda da, operada da, ümumiyyətlə, hər sahədə eyni vəziyyət mövcuddur. Bəzi ziddiyyətlərlə razılaşmaq lazım gəlir.

Martin cavabında:

– Bəli, başa düşürəm, – dedi. – Hər cür sənət şərtidir. (Martinin necə dürüst ifadə işlətdiyi Rufu təəccübləndirdi: elə bil, o, kitabxanada əlinə düşəni oxuyan, özbaşına yazı-poza öyrənmiş bir şəxs deyil, universitet təhsili almış bir adamdı). Lakin şərtilikdə də bir reallıq olmalıdır. Kartonun üstünə cizma-qara çəkilməş və səhnənin

yanlarına qoyulmuş ağacları biz meşə hesab edirik. Bu, şərtilikdir, lakin lazımı qədər realdır. Ancaq biz dənizin təsvirinə baxıb onu meşə hesab etməyəcəyik. Biz bunu eləyə bilmərik. Belə etsəydik, biz öz hisslərimizi zorlamış olardıq. Məhz buna görə də indicə səhnədə gördüyümüz iki dəlinin ağız-burunlarını əymələrini, üz-gözlərini büzüşdürmələrini heç bir vəchlə coşqun məhəbbət hissləri və duyğularının ifadəsi kimi qəbul edə bilmərik.

Ruf qəzəblənərək:

– Yəni siz özünüzü musiqi sahəsində də bütün tənqidçilərdən üstün tutursunuz? – deyərək soruşdu.

– Yox, yox. Bircə günahım ondadır ki, özüm müəyyən bir rəyə gəlmişəm. Mən bütün bunları ona görə deyirəm ki, xanım Tetralaninin fil zərifliyinin orkestrdən aldığı təəssüratı nə səbəbdən korladığını sizə izah edim. Bəlkə də, məşhur musiqi tənqidçiləri tamamilə haqlıdırlar. Lakin mənim öz rəyim var, odur ki, dünyanın bütün tənqidçilərini bir yerə yığsalar da, öz fikirlərini onların hökmünə tabe etdirmərəm. Bir şey xoşuma gəlmirsə, gəlmir, bəs mən nəyə görə özümü elə göstərməliyəm ki, guya, mənim xoşuma gəldi! Yalnız buna görəmi ki o, əksəriyyətin xoşuna gəlir və ya, guya, xoşuna gəlir? Mən öz zövqümü dəbə uyğunlaşdırmaq istəmirəm.

Ruf etiraz edərək:

– Lakin musiqini anlamaq hazırlıq tələb edir, – dedi. – Opera isə xüsusi hazırlıq. Bəlkə...

Martin onun sözünü tamamladı:

– ...Bəlkə, mən operaya qulaq asmaq üçün hələ lazımınca hazırlaşmamışam?

Qız başı ilə təsdiq etdi.

Oğlan:

– Mümkündür, – dedi. – Mən hətta buna sevinirəm. Cavan yaşlarımdan məni opera dinləməyə alışırsaydılar, ehtimal ki, bu gün bu hoqqabazların əzilib-büzülmələrinə baxıb mütəəssir olar, göz yaşları tökərdim, həm də bu əzilib-büzülmə sayəsində onların oxumağı və musiqi mənə daha gözəl təsir bağışlardı. Lakin siz haqlısınız. Bu, əlbəttə, tərbiyə nəticəsində əldə edilir, mənəsə tərbiyə verməkdən keçib, daha gecdir. Mənə ya nə isə real bir şey lazımdır, ya da ki heç nə. Həqiqətdən heç bir əsər-əlamət olmayan bir xülya mənə təsir etmir, bir səbəbdən, xüsusilə, çırdan Barilyonun qıvrıla-qıvrıla yekəpər

Tetralanini necə qoynuna basdığını gördükdə və onu necə sevdiyini dedikdə opera mənə başdan-başa saxta bir şey kimi görünür.

Lakin Ruf, həmişəki kimi, zahiri əlamətlərə və ümumən qəbul etdiyi şeylərə tapınmaqla Martinin baxışları haqqında fikir yürüdü. Axı bu adam kimdir ki, yalnız özünü haqlı hesab etsin, bütün mədəni aləmi isə başa düşməməkdə təqsirləndirsin? Martinin sözləri qıza heç bir təsir bağışlamadı. Ruf hamılıqla qəbul olunmuş şeylərə həddindən artıq alışmışdı və üsyankar fikirləri sevmirdi; bundan başqa, musiqiyə körpəlikdən məşğul olurdu, onun dairəsinə mənsub olan bütün adamlar kimi, uşaqlıqdan operanı sevirdi. Hələ dünənə kimi, rəqətlərdən və küçə mahnılarından başqa, bir şey eşitməmiş olan bu Martin İden dünyanın musiqi xəzinələri haqqında fikir yürütməyə nə haqla cəsarət edir? Ruffun izzəti-nəfsinə toxunmuşdular: o, Martinlə yanaşı yerisə də, qəlbində anlaşılmaz bir inciklik hiss edirdi. Ən uzağı, Martinin mülahizələrini alicənablıq göstərib şiltaqlıq və ya mənasız bir zarafat hesab etmək olardı. Lakin evlərinin qapısında vidalaşarkən Martin onu qucaqlayıb mehribancasına öpəndə Ruffun bütün varlığını yenidən məhəbbət qapladı; qız hər şeyi untdu. Sonra, yatağında uzanıb yuxuya gedə bilmədən hey düşündü: necə olmuş ki, belə qəribə bir adamı sevmiş, bütün ailəsinin arzusuna rəğmən sevmişdir.

Ertəsi gün Martin özünün “qazanc gətirən” xırda-para yazılarını bir yana qoydu və birnəfəsə “Xülyalar fəlsəfəsi” adlı bir məqalə yazdı. Üstünə marka yapışdırılmış və içərisinə əlyazması qoyulmuş zərf səyahətə çıxdı, lakin yazıq “fəlsəfə” hələ çox-çox marka dəyişməli və çox-çox uzaq yollara səfərə getməli oldu.

İYİRMİ BEŞİNCİ FƏSİL

Mariya Silva yoxsul idi və yoxsulluğun nə demək olduğunu çox yaxşı bilirdi. Ruf üçün “yoxsulluq” sözü, sadəcə olaraq, müəyyən yaşayış çətinlikləri deməkdi. Yoxsulluq haqqında onun təsəvvürü bundan irəli getmirdi. O bilirdi ki, Martin İden yoxsuldur, buna görə də fikrən onun həyatını gənc Avraam Linkolnun və ya mister Betlerin, ümumiyyətlə, məhrumiyətlərdən başlayıb axırda müvəffəqiyyətə və gözəl günlərə qovuşan bütün adamların həyatı ilə tutuşdururdu.

Ruf etiraf edirdi ki, yoxsul olmaq xoşagəlməyən bir şeydir, lakin eyni zamanda, burjuaların təsəvvür etdikləri tək, yoxsulluğa mənşəbə çatmaq üçün gözəl bir səbəb kimi baxırdı; mənşəb isə ağılı və bacarığı olan hər kəsi müvəffəqiyyətə gətirib çıxarır. Buna görə də Ruf Martinin öz saatını və paltosunu girov qoyduğunu öyrəndikdə çox da qüssələnmedi. Əksinə, qız hətta bundan razı qaldı, ürəyində belə bir ümid oyandı ki, bununla da, Martin daha tez ağılına başına yığar və özünün ədəbi cəhdlərindən əl çəkər.

Martinin arıqladığını, ovurdunun ovurdundan keçdiyini görərkən Rufun ağılına gəlmirdi ki, oğlan ac qalır. Qız Martində əmələ gəlmiş dəyişikliklərə hətta sevinirdi ki, onun siması daha mənalı, daha incə bir görkəm almış, qızı həm cəlb edən, həm də uzaqlaşdıran sağlam vəhşi qüdrətini itirmişdi. Ruf bəzən Martini şairə və ya alimə oxşadan gözlərinin nəsə, xüsusi bir parlıtısından vəcdə gəlirdi. Martin şair və ya alim olmaq istəyir, Ruf da onu şair və ya alim görməyi arzulayırdı. Lakin Martinin batmış ovurdu və çuxura düşmüş yanar gözləri Mariya Silvaya tamamilə başqa şeylər bildirirdi və o da öz kirayənişininin güzəranında baş verən dəyişiklikləri gündən-günə bu əlamətlər əsasında müəyyənləşdirirdi. Arvad bir dəfə Martinin evdən paltoda çıxdığını, lakin soyuq və yağışlı bir gün olmasına baxmayaraq, paltosuz qayıtdığını görmüşdü. Sonra bir müddət Martinin yanaqları bir balaca yumrulandı və gözlərindəki aclıq odu söndü. Mariya saat və velosipedin də yoxa çıxdığını sezdi; bundan sonra da oğlanın həyat qüvvələri yenidən bir qədər artdı. Bundan əlavə, Mariya, Martinin necə çox işlədiyini bilirdi, çünki oğlanın gecədə nə qədər ağızda yağ yandırdığı ona çox dəqiq məlumdu. İş! Mariya, Martinin heç də özündən az işləmədiyini çox gözəl başa düşürdü. Martinin işi isə tamamilə başqa bir xüsusiyyət daşıyırdı. Mariyanı bir şey də yamanca təəccübləndirirdi ki, Martin nə qədər az yeyirdisə, bir o qədər böyük səylə çalışırdı. Bəzən Martinin, xüsusilə, möhkəm bir aclıq çəkdiyini kəsdirdikdə arvad uşaqlardan biri ilə ona təzə qoğal göndərirdi; sadəcə, bəhanəsi də bu olurdu ki, Martinin özü bu cür dadlı qoğal bəşirə bilməz. Mariya bəzən bir kasa isti şorba da göndərirdi, eyni zamanda bu şorbanı uşaqların – öz can-ciyərlərinin boğazından kəsməyə haqlı olub-olmadığına şübhə edərək, əzab çəkirdi. Martinin ürəyi isə ona ən qızgın minnətdarlıq hissiylə dolurdu, çünki yoxsulların şəfqətini lazımınca qiymətləndirməyi bacarırdı.

Mariya bir dəfə çolma-çocuqlarına evdə olan ərzaq ehtiyatlarının qalıqlarını yedirdib, axırıncı on beş sentini ucuz çaxıra verdi və mətbəxə su üçün gələn Martini qonaq elədi. O, Mariyanın sağlığına, Mariya da onun sağlığına içdi. Sonra Mariya onun işlərinin uğurlu olması şərafinə sağlıq dedi. Martin isə o sağlığa içdi ki, Cems Qrant tezliklə gəlsin və yudurduğu paltarın haqqını versin. Cems Qrant dülgər şagirdi idi, Mariyanın haqqını vaxtli-vaxtında vermirdi və ona düz üç dollar borclu qalmışdı.

Martin də, Mariya da acqarına içirdilər və buna görə də turş macar çaxırını tezliklə onların hər ikisinin başına vurdu. Onlar tamamilə bir-birlərinə oxşamasalar da, hər ikisi yoxsul, tək-tənha idi və həmişə üstündən sükutla keçilən bu yoxsulluq onları möhkəm təllərlə bir-birinə bağlayırdı. Mariya Martinin Azor adalarında olduğunu bilib sevindi. Arvad on bir yaşına qədər orada yaşamışdı. Onun Havay adalarında da olduğunu eşidəndə Mariya daha çox sevindi, çünki sonradan ata-anası həmin adalara köçmüşdü. Lakin Martin Mariyaya Mauyi adasında olduğunu dedikdə arvadın sevinci hədd-hüdudunu aşdı, çünki o, burada ərə getmişdi. İlk dəfə Mariyanın öz gələcək əriylə tanış olduğu Kaquluidə isə Martin iki dəfə olmuşdu. Yox, bir gəlsin Mariya şəkər yüklənmiş gəmiləri yadında saxlamasın! Deməli, sən bu gəmilərdə səfər etmisən? Siz Allah, görün dünya nə qədər kiçikdir! Bəs Vaylulukda necə, olmusan? Martin orada da olmuşdu. “Plaşasiyanın baş nəzarətçisini tanıyırdın ki?” Bəs necə, Martin hətta onun sağlığına bir stəkan vurmuşdu.

Onlar xatirələr aləminə dalaraq, bu minvalla öz acılıqlarını turş çaxırla yatırırdılar. Amma gələcək Martinə çox da qaranlıq görünmürdü. Gec-tez Martin uğur və şan-şöhrət qazanacaqdır. O artıq onların nəfəsini lap yaxından duyurdu. Bir az da keçsə, əl atıb onları tuta bilər. O, bu yerdə qarşısında oturmuş qadının yoğun üzünə diqqətlə baxmağa başladı, onun göndərdiyi çərəyi və şorbanı yadına saldı, böyük minnətdarlıq arzusu duydu, ona yaxşılıq etmək istədi.

O birdən:

– Mariya, – deyə qışqırdı – ürəyinizdən keçən ən böyük arzu nədir?

Mariya təəccüblə ona baxdı.

– Yəni məhz indi ən çox istədiyiniz nədir?

– Yeddi cüt ayaqqabı – uşaqlarım üçün.

Martin:

– Siz onları alacaqsınız. Hə, daha vacib bir şey istəmirsiniz ki? Qadın qürurla başını aşağı saldı.

Mariyanın gözlərində, ani olaraq, mehriban bir sevinc göründü. Martin onunla zarafat edir, halbuki onunla çoxdan heç kəs zarafatlaşmamışdı.

Mariya ağzını açıb sözə başlamaq istəyəndə Martin xəbərdarlıq edərək:

– Tələsməyin, yaxşı fikirləşin, – dedi.

Mariya:

– Yaxşı, mən fikirləşdi, – dedi. – Mənə ev lazım, öz ev, havayı yaşamaq. Ayda yeddi dollar verməmək.

– Sizin eviniz olacaq, – deyə Martin vəd etdi, – həm də çox tezliklə. Yaxşı, bəs ən böyük arzunuz nədir? Təsəvvür edin ki, mən Allaham və hər bir arzunuzu yerinə yetirə bilərəm. Hə, deyin görüm, dinləyirəm.

Mariya fikrini toplayıb, biranlığa susdu.

– Siz qorxacaqsız.

O gülərək:

– Yox, yox, mən qorxmaram, – dedi. – Hə, deyin görüm!

Mariya xəbərdarlıq edərək:

– Eh, biyuk şey, biyuk, – dedi.

– Yaxşı, yaxşı. Deyin.

– Yaxşı. – Mariya özünün ən əziz, ən gizli arzusunu bildirməyə hazırlaşaraq, uşaq kimi dərindən köksünü ötürdü. – Mən fərma – süd fərması istər. Çoxli inək, çoxli çəmən, çoxli ot. San-Liana yanında. San-Lianada mənim bacı yaşar. Mən Okləndə süd satar. Çoxli pul alar. Co ilə Nik inək otarmaz. Olar yaxşı məktəb gedər. Hörmətli injiner olar, yol salar. Hə, süd fərması istər.

Mariya susdu və parlayan gözləriylə Martinə baxdı.

O tez cavab verdi:

– Sizə fərma verəcəyəm!

Mariya başını əydi və bu mərhəmətli peşkəş sahibinin sağlığına içdi; halbuki çox gözəl bilirdi ki, vəd olunmuş hədiyyələri heç bir zaman almayacaqdır. Lakin o, rəhmdilliyinə görə Martinə minnətdardı və hədiyyənin özünə necə qiymət qoyurdusa, vədi də qiymətləndirməyi bacarırdı.

Martin sözüne davam edərək:

– Hə, hə, Mariya, – dedi. – Nik ilə Co inək otarmalı olmayacaqlar. Uşaqlar bütün il boyu məktəbdə oxuyacaqlar, yaxşı, möhkəm ayaqqabı geyəcəklər. Sizin çox gözəl bir fermanız olacaq; ayrıca eviniz, tövləniz, pəyəniz olacaq. Sizin donuzunuz, toyuq-cücəniz, bostanınız, meyvə bağınız – bir sözlə, lazım gələn hər şeyiniz olacaqdır, bir, hətta iki nəfər işçi tutmağa pulunuz çatacaqdır. Siz də daha əlinizi ağıdan qaraya vurmuyacaqsınız. Siz uşaqlarınızı tərbiyə edəcəksiniz. Rastınıza yaxşı bir adam çıxsə, ona ərə gedərsiniz, fermaya o baxar, siz isə dincələrsiniz.

Martin gələcək nemətlərindən Mariyanın payını səxavətlə ayırandan sonra ayağa durdu və adam arasına çıxanda geyindiği yeganə kostyumunu girov qoymağa getdi. O, çətinliklə belə bir qərara gəlmişdi, çünki, beləliklə, Rufun görüşünə getmək imkanını itirirdi. Martinin başqa abırlı bir kostyumu yoxdu, yamaqlı matros gödəkçəsində çörəkçinin və qəssabın yanına gedə bilərdi, bacısına baş çəkə bilərdi, lakin belə bir görkəmdə Morzlargilə getməyi, aydındır ki, düşünmək belə olmazdı.

Martin tam ümitsizliyə yaxın bir intizar içində çalışmaqda, yazıb-yaratmaqda davam edirdi. O, ikinci vuruşmanı da uduzduğunu və doğrudan da, yenidən işə girməyin lazım gəldiyini getdikcə daha tez-tez düşünürdü. Belə etsəydi, hamı: dükançılar, bacısı, Ruf və hətta bütöv bir ayın ev kirəsini borclu olduğu Mariya da ondan razı qalardılar. O, yazı makinasının kirəsini artıq iki aydı ki, verməmişdi, borclu qalmışdı və buna görə də mağazaya borcu verməyi, ya da makinanı geri qaytarmağı tələb edirdilər. Təslim olmağa və mübarizəni daha münasib bir vaxta qədər təxirə salmağa hazır olan Martin dəmir yol poçtalyonu işinə girmək üçün imtahan verməyə getdi. İmtahandan birinci çıxdığına özü də təəccüb etdi. Doğrudur, bu yerin nə vaxt boşalacağı hələ məlum deyildi.

Xüsusilə, çətin olan belə bir vaxtda nəşriyyat məşinini qəfildən öz adi gedişini pozdu; bu məşinin kiçik bir çarmıxı sıçrayıb yerindən çıxmışdı, ya məşin yaxşı yağlanmamışdı, hər halda, günlərin birində səhər poçtalyon Martinə ağzıbağlı, kiçik bir zərf gətirdi. Martin zərfin bir qırağında “Transkontinental aylıq” məcmuəsinin ştampını gördü. Onun ürəyi çırpınıb dayandı; bütün bədənində bir zəiflik hiss etdi, dizləri nə isə qərribə bir halda əsməyə başladı. Martin öz otağına

keçib əlində açılmamış zərf çarpayıda oturdu və bu an adamların şad bir xəbərdən necə öldüklərini aydın başa düşdü.

Əlbəttə, bu, şad bir xəbərdi. Belə kiçik bir zərfə əlyazması yerləşə bilməzdi. Martinin yadında qalmışdı ki, “Transkontinental aylıq” məcmuəsinə beş min sözdən ibarət olan qorxulu “Zəng səsi” hekayəsini göndərmişdi. Bir halda ki, ən yaxşı jurnallar qonorarı həmişə əlyazması qəbul olunandan sonra verirlər, deməli, yəqin ki, zərfdə pul çeki vardır. Bir sözə iki sentdən götürsən, min söz iyirmi dollar ələyir; deməli, çek yüzdollarlıq olmalıdır. Yüz dollar! O, konverti açarkən ürəyində bütün borclarını hesabladı: baqqal dükanına – 3 dollar 85 sent, qəssaba – 4.00, çörəkçiyə – 2.00, tərəvəz üçün 5.002, cəmi 14.85 dollar. Daha sonra otaq kirəsinə – 2.50, bir ayı qabaqcadan versən, bir də – 2.50, yazı makinasını iki ay işlətdiyinə görə – 8.00, bir ayı da qabaqcadan versən, 4.00; cəmi 31 dollar 85 sent. Bundan əlavə, girov qoyduğu şeyləri götürmək lazımdı; saat – 5.50, palto – 5.50, velosiped – 7.75, kostyum – 5.50 (60% sələmçiyə – lakin bunun hamısı birdir) tutur. Ümumi yekun 56.10 idi. Sanki, bu məbləğ işildayan rəqəmlərlə onun gözləri önündə havaya yazılmışdı. Yüz dollardan qalan 43 dollar 90 sent çox böyük bir var-dövlət idi, həm də nəzərə almaq lazım idi ki, otağın da, makinanın da kirəsi qabaqcadan verilmişdi.

Bu arada Martin, nəhayət, zərfi açdı və makinada yazılmış bir kağız çıxardı. Çek yoxdu. O, konverti silkələdi, gözlərinə inanmayaraq, işığa tutub baxdı, cırıb parça-parça etdi. Lakin çek yoxdu. Onda Martin kağızı oxumağa başladı. Redaktorun tərifləri arasında işin məğzinə varmağa, nə üçün çek göndərilmədiyini axtarıb tapmağa çalışdı. Lakin o, bunun səbəbini tapa bilmədi, əvəzində isə, elə bir şey oxudu ki, qəfildən onu ildırım kimi vurub sarsıtdı. Kağız əlindən sürüşüb yerə düşdü, gözlərinə qaranlıq çökdü, başı yastığa düşdü və titrəyət-titrəyə yorğanı üstünə çəkdi.

“Zəng səsi”nə görə beş dollar. Beş min sözə beş dollar! Bir sözə iki sent əvəzinə, on sözə bir sent! Hələ bir naşir təriflər yağdırır. Yazır ki, hekayə nəşr olunan kimi pulunun çeki göndiriləcəkdir! Deməli, bunların hamısı: bir sözə, ən azı, iki sent verilməsi də, əlyazması qəbul olunan kimi pulunun ödənilməsi də ağ bir yalan imiş! Bütün bunlar yalandı və mən də sadəcə olaraq aldanmışam, tələyə düşmüşəm. Mən bunu əvvəlcə bilsəydim, yazmağa başlamazdım.

Mən işləməyə – Rufun xatirinə işləməyə gedərdim. O, yazı-pozuya nə qədər vaxt sərf olunduğunu düşünüb dəhşətə gəldi. Həm də bütün bu qurbanlar ona görə verilmişdi ki, axırda on sözə bir sent alasan! Yazıçıların naz-nemət içərisində yaşadıkları, hörmət və ehtiramla qarşılandıkları haqqında qəzetlərin yazdıqlarının hamısı, ehtimal ki, ancaq qəzetçilərin xəyalında mövcuddu. Yazıçı mənəbə haqqında ikinci dərəcəli adamların, özgələrin yazdıqları bütün bu təsəvvürlər yanlışdı: sübut göz qabağındadır. “Transkontinental aylıq”ın bir nömrəsinin qiyməti iyirmi beş sentdir və sənətkarlıqla çəkilmiş üz qabığı onun birinci dərəcəli jurnallardan biri olduğunu göstərir. Bu köhnə, sanballı jurnal hələ Martin İden dünyaya gəlməmişdən çox-çox əvvəl nəşr olunmağa başlamışdı. Daim onun üz qabığında bütün dünyada məşhur olan bir yazıçının “Transkontinental aylıq”ın qarşısında böyük vəzifələr durduğunu göstərən dərin mənalı bir kəlamı çap edilir. Adını çəkdiyimiz bu böyük sənətkar öz mənəbəinə həmin məcmuənin səhifələrində başlamışdı. Gör iş nə yerə çatmışdır ki, yüksək vəzifələrdən ilhamlanan bu jurnal beş min sözə beş dollar verir! Elə o saat Martin xatırladı ki, bu kəlamın müəllifi yaxınlarda qürbət ellərdə dəhşətli bir yoxsulluq içərisində vəfat etmişdir; buna görə də bunda təəcübü bir şey olmadığına qərar verdi.

Bəli, Martin aldanıb, tələyə düşmüşdü. Yazıçıların aldığı qonolar haqqında qəzetlər ona bollaça yalan satmışlar. O da bundan ötrü ömrünün tam iki ilini havayı bada vermişdi! Lakin daha bəsdir. O daha bir sətir də yazmayacaqdır! O, Rufun istəyinə, ətrafındakı adamların istəyinə əməl edəcəkdir – qulluğa girəcəkdir. Bu son fikir birdən ona Conu – haradasa işsizlik məmləkətinin yollarında gəzib dolaşan Conu xatırladı. Martin ona qibtə edərək köksünü ötürdü. Gündə on doqquz saat sürən ağır iş qəflətən öz təsirini göstərdi. Lakin Co vurulmamışdı, məhəbbətdən doğan məsuliyyətin nə demək olduğunu bilmirdi və deməli, dünyanı gəzib dolanmağa və əlini ağdan qaraya vurmamağa haqqı vardı. Lakin onun, Martinin nəcib məqsədi vardı və buna görə də işləyəcəkdi. O, günü sabah tezdən qulluq axtarmağa başlayacaq və elə sabah da Rufa xəbər verəcəkdi ki, həyat tərzini dəyişmək fikrindədir və onun atasının kontoruna işə girməyə razıdır.

Beş min sözə beş dollar, on sözə bir sent – sənətin bazar qiymətinə bir bax! Bu qiymətin arxasında gizlənmiş haqsızlıq, yalan, rəzalət Martini rahat buraxmır, hiddətləndirirdi. 3.85 rəqəmi – baqqala

olan borcunun məbləği isə onun qapalı göz qapaqlarından keçib içərisini yandırır. Martin üşüyürdü və bütün sümükləri sızılırdı. Xüsusilə, onun beli ağrıyır, başı ağrıyır, əmgəyi ağrıyır, peysəri ağrıyır, hətta ona elə gəlirdi ki, kəlləsinin içərisində beyni də ağrıyır, qaşlarının üzərindəki ağrılar isə, xüsusilə, şiddətli və dözülməzdi. Martinin gözləri önündə isə yenə əvvəlki kimi amansız, insanı didib-parçalayan 3.85 rəqəmi parlayıb dururdu. Martin bu zəhlətökən lövhədən yaxasını qurtarmaq üçün gözlərini açdı, lakin günün parlaq işığı ona dözülməz bir əzab verdi; buna görə də gözlərini yenidən qapamalı oldu, 3.85 rəqəmi də yenə əvvəlki şiddətilə alışıb-yandı.

Beş min sözə beş dollar, on sözə bir sent! – Bu fikir Martinin beynini gəmirir, o da gözləri önündə yanib dayanan 3.85 rəqəmindən canını qurtara bilmədiyi kimi, həmin fikirdən də yaxasını qurtara bilmirdi. Nəhayət, bu rəqəmdə nə isə dəyişikliklər əmələ gəlməyə başladı. Martin bu dəyişiklikləri maraqla izləyirdi, tədricən həmin rəqəm 2.00-yə çevrildi. Martin: “Aha, başa düşdüm, bu, mənim çörəkçiyə borcumdur!” – dedi. Sonra 2.50 rəqəmi göründü. Bu rəqəm Martini elə maraqlandırdı ki, sanki, bununla onun ölüm-dirim məsələsi həll edilirdi. O, doğrudan da, kiməsə iki dollar yarım borclu idi, lakin kimə? Martin bu məsələni həll etməli idi, nəyin bahasına olursa olsun, həll etməli idi; buna görə də öz yaddaşının uzun qaranlıq koridorlarını uzun-uzadı gəzib-dolaşır, onun lüzumsuz məlumat və xatirələrlə dolu günc-bucaqlarını töküb-töküşdürür, öz sualına cavab tapmağa çalışırdı. Martinə elə gəlirdi ki, o, birdən, həmin dəqiqə bu pulu Mariyaya borclu olduğunu xatırlayınca qədər aradan əsrlər gəlib-keçmişdir. Martin böyük bir yüngüllük hiss edib düşündü ki, indi, bu mürəkkəb məsələni həll etdikdən sonra, dincələ bilər. Lakin bu hələ harası idi. 2.50 rəqəmi sönüb yox oldu, onun yerinə isə başqası – 8.00 rəqəmi yandı. Mən kimə səkkiz dollar borcluyam? Martin yenə də yaddaşının dolanbac yollarını yorğun-arğın gəzməyə çıxmalı idi.

Bu gəzintinin nə qədər sürdüyünü Martin bilmirdi (ona elə gəlirdi ki, son dərəcə uzun sürüb), lakin birdən qapının döyüldüyünü eşidib özünə gəldi və Mariyanın səsinə eşitdi; Mariya ondan xəstələnib-xəstələnmədiyini soruşurdu. Martin boğuc, dəyişmiş bir səslə cavab verdi ki, elə-belə mürgü çalardım; otağa çökmüş qaranlıq onu təc-cübləndirdi. Məktub gündüz saat ikidə gəlmişdi, indi isə artıq axşam düşmüşdü. Görünür, o xəstələnmişdi.

Bu vaxt 8.00 rəqəmi yenidən onun qarşısında göründü və o da təkrarən gərgin-gərgin düşünməyə başladı. Bir də ki Martin indi daha tədbirli tərpnirdi. Qarışıq xatirələr arasında gəzib-dolaşmağa heç bir ehtiyac yoxdu. Mən nə qədər axmaq olmuşam! Elə-belə, bəxtəbəxt iri yaddaş təkərini döndərmək lazımdır; təkər, doğrudan da, döndü və birdən böyük bir sürətlə hərlənməyə başlayaraq, Martini keçdiyi yolların dairəsinə çəkib saldı və qaranlıq bir boşluğa sürükləyib apardı.

Martin özünü camaşırxanada paltar hamarlayan dəzgahın altına köynəklərin nişastalanmış manjetlərini qoyan görüb heç zərrəcə təəccüblənmədi. Köynəklərin manjetlərinə nə isə qəribə rəqəmlər yazılmışdı. Martin: “Yəqin ki, paltar nişanlamaq üçün yeni üsuldur”, – deyə düşündü və diqqətlə nişana baxdı, manjetin üzərində 3.85 rəqəmi yazılmışdı. Martin xatırladı ki, bu baqqalın hesabıdır və bütün hesabları paltarhamarlayan dəzgahın bu tərəfindən salıb, o biri tərəfindən çıxarmaq lazımdır. Onun başına qərəzli bir fikir gəlmişdi: bütün hesabları götürüb döşəməyə tökəcəyəm və onların pulunu ödəməyəcəyəm. Dedi ki kimi də elədi. Budur, Martin ağına-bozuna baxmadan manjetləri bürməyə əzir və çox çirkli döşəməyə atır. Paltar qalağı yamanca böyüməyə başlayır, hər bir hesab ikiqat, onqat artdı, minlərcə bu cür hesaba bölündü, təkəcə Mariyanın iki dollar yarımliq hesabı artmadı. Bu, o deməkdir ki, Mariya Martini sıxışdırmayacaqdır, buna görə də Martin alicənablıq edib qərara aldı ki, yalnız onun hesabını ödəyəcəkdir. O, belə bir qərara gələndən sonra Mariyanın hesabını döşəmənin üstündə atılıb qalmış paltar qalağının içində axtarmağa başladı. O, bu hesabı əsrlərdən bəri idi ki, axtarırdı, lakin işin bu yerində birdən-birə qapı açıldı və mehmanxana sahibi – şişman hollandiyalı içəri girdi. Onun üzünü qəzəbdən alışıb-yanırdı: o, gur səslə qışqırıb bütün aləmə haray saldı: “Manjetlərin pulunu sizin maaşınızdan çıxacağam!” Paltar qalağı dərhal böyük bir dağa çevrildi və Martin də anladı ki, bu manjetlərin pulunu ödəmək üçün min il işləməli olacaqdır. Mehmanxana sahibini öldürməkdən və camaşırxanayı yandırmaqdan başqa, özgə bir çarə yoxdu. Lakin şişman hollandiyalı onun yaxasından yapışıb şillələməyə başladı. Sonra da Martini ütülər düzülmüş masanın, piletənin, hamarlayıcı dəzgahın, paltaryuyan maşının, paltarsixanın üstündən atdı. Martin havada elə mayallaq vurdu ki,

dişləri dişinə dəyirdi və başı uğultu ilə dolurdu, bununla belə, hey hollandiyalının gücünə təəccüb edirdi.

Martin bundan sonra yenidən hamarlayıcı dəzgahın qarşısında göründü; bu dəfə dəzgahın o tərəfindən aylıq jurnal nəşirinin saldığı, yuyulub hamarlanmış manjetləri qəbul etməyə başladı, hər bir manjet çəkə çevrilirdi və Martin də həyəcan dolu bir maraqla onları nəzərdən keçirirdi, lakin çeklər yazılı deyildi. O, milyon-milyon ildən bəri idi ki, dəzgahın önündə dayanmış və birini də nəzərdən qaçırmamağa çalışaraq, hey çek çıxarırdı. Birdən məhz bu çek onun adına yazılmış oldu, onda nə olsun? Nəhayət, belə bir çek çıxdı. Martin əlləri əsə-əsə çeki götürüb işığa tutdu. Çek beşdollarlıq idi. Nəşir hamarlayıcı dəzgahın arxasında gizlənilib, “ha-ha, ha!” eləyə-eləyə qəhqəhə çəkirdi. Martin: “Yaxşı, indi mən səni öldürərəm” – dedi. O, balta gətirmək üçün qonşu otağa keçdi və orada əlyazmalarını nişastalayan Conu gördü. Martin əlyazmalarını xilas etməyə çalışaraq baltanı Coya fırlatdı, lakin balta havadan asılıb qaldı. Martin yüyürüb geriyyə, dəzgahın yanına gəldi və orada qarlı çovğun qopduğunu gördü. Yox, bu, qar deyildi, hər biri azı mindollarlıq saysız-hesabsız çeklərdi. O, çekləri yığmağa və yüz-yüz dəstələməyə başladı: sonra hər yüz dəstəni səliqə ilə lentlə bağladı.

Birdən Co, Martinin qarşısında göründü. Co dayanıb ütüləri, köynəkləri, əlyazmalarını atıb-tuturdu. O, hərdən çek dəstələrini götürüb elə zərblə yuxarı atırdı ki, onlar damı deşib fəzalarda yoxa çıxırdı. Martin Conun üstünə cumdu, lakin Co baltanı da dartıb onun əlindən aldı və onu da havaya tolazladı; baltanın dalınca Martinin özünü də yuxarı atdı. Martin damı dəlib keçdi və çoxlu əlyazmanı tuta bildi, buna görə də yerə yxılarkən əlində bir yığın əlyazma vardı. Lakin Martin yenə yuxarı milləndi və havada ardı-arası kəsilməyən dövrlər vura-vura sürətlə uçdu, bir az aralıda isə bir uşaq: “Villi, gəl mənimlə oyna, bir dəfə də oyna!” – deyə bir mahnı oxuyurdu.

Balta çeklərdən, nişastalanmış köynəklərdən və əlyazmalardan yaranmış süd yoluna saplanıb qalmışdı. Martin isə baltanı götürüb yer üzünə qayıtdıqdan sonra dərhal Conu öldürməyi qərara aldı. Lakin o istəsə də, qayıdıb yer üzünə gələ bilmədi. Mariya gecə saat ikidə arakəsmənin arxasından Martinin zarılısını eşidib, onun otağına keçdi, bədəninin hər tərəfinə isti ütülər düzdü, qan çəkmiş gözələrini isə yaş dəsmalla örtüdü.

İYİRMİ ALTINCI FƏSİL

Martin İden ertəsi səhər iş axtarmağa getmədi, huşu başına gələndə, gözlərini açıb otağa boylananda günortadan xeyli keçmişdi. Silvanın qızlarından biri – səkkizyaşlı Meri onun yatağı yanında növbə çəkirdi, Martin huşa gələn kimi qız qışqıra-qışqıra anasının dalınca yüyürdü. Mətbəxdə xörək hazırlayan Mariya Martinin yanına gəldi. O, qabarlı əlini Martinin od tutub yanan alnına toxundurdu və nəbzini yoxladı. Mariya:

– Yemək yeyəcək? – deyər soruşdu.

Martin başını buladı. Onun hər şeydən daha az yeməyə könlü vardı, odur ki, hətta bir zamanlar aclıq hiss elədiyinə belə təəccüb etdi.

O, zəif bir səslə:

– Mariya, mən xəstəyəm, – dedi. – Mənə nə olub? Bilmirsiniz ki?

Mariya:

– Zökəmdir, – dedi. – Üç gün və siz yaxşı olur. Yaxşısı bu, yemək-siz. Sonra yeyər. Sabah.

Martin azar çəkməyə adət etməmişdi və buna görə də Mariya ilə qızı otaqdan çıxandan sonra paltarını geyinməyə çalışdı. Onun gözləri elə bərk ağrıyırdı ki, göz qapaqlarını tez-tez yummalı olurdu. O, bütün iradəsini toplayıb güc-bəla ilə çarpayından durdu və masanın arxasında oturdu, lakin bu əsnada tamam taqətdən düşdü, başını masanın üstünə qoydu və uzun müddət qalxa bilmədi. O, yarım saatdan sonra birtəhər yenidən qalxıb yatağına girdi, gözlərini yumaraq və öz xəstə duyğularını müəyyənləşdirməyə çalışaraq, sakit, hərəkətsiz uzanıb qaldı. Mariya bir neçə dəfə onun otağına gəlir və alnına soyuq kompres qoyurdu. O, ağıllı bir qərara gəlmişdi, onu söhbətə tutmağa, boş sözlərlə onun zəhləsini tökməyə çalışmırdı. Qəlbi minnətdarlıq hissi ilə dolmuş Martin mızıldandı:

– Mariya, sizin süd ferma, yaxşı süd ferma olacaq.

Sonra o artıq keçmişdə qalmış dünənki günü xatırladı. Ona elə gəlirdi ki, “Transkontinental aylıq” jurnalından kağız aldığı vaxtdan bəri yanılıb doğru yol seçmədiyini, bu işə son qoymağa qərar verdiyini anladığı və həyat kitabının səhifəsini çevirdiyi vaxtdan bəri tam bir əsr keçmişdir. O, kirişi həddindən artıq tarım çəkmiş və

buna görə də axırda kiris partlayıb qırılmışdı. Əgər o, bu qədər aclıq çəkib, məhrumiyətlərə dözüb özünü əldən salmasaydı, xəstəlik onu üstələyib yıxa bilməzdi. Orqanizminə girmiş mikrobla mübarizəyə Martinin gücü çatmamışdı. Buna görə də indi yatağa uzanıb ayağa dura bilmir.

O öz-özündən: “Bir halda ki, həyatımın bahasına başa gəlir, bir kitabxana kitab yazsaydım belə, bunun bir mənası olardımı? – deyə soruşdu. – Yox, bu, mənim işim deyil. Cəhənnəm olsun ədəbiyyat! Mənim alnıma yazılıb ki, kontrol dəftərləri bağlayım, hər ay maaş alım və kiçik bir evdə Rufla birgə yaşayım”.

Martin iki gündən sonra bir tikə çörəklə bir yumurta yedi və üstündən də bir fincan çay içib, xəstəliyi müddətində alınmış məktubları gətirməyi xahiş etdi. Lakin onun gözləri hələ də ağrıdığından oxumaq çətindi.

O:

– Mariya, kağızları oxuyun, qulaq asım, – dedi. – İri, qalın zərfləri açmayın. Onları masanın altına atın. Kiçik zərflərdəki kağızları oxuyun.

Mariya cavabında:

– Bilməz – dedi. – Tereza bildi. O, məktəbə gedir.

Doqquz yaşlı olan Tereza Silva konvertləri açdı və oxumağa başladı. Martin yazı makinasını işlətmək kirəsini vermək haqqında təkidlə edilən tələbatı dalğın-dalğın dinləyirdi; bu zaman onun başında iş axtarıb tapmaq fikri dolaşırdı. Qəfildən aşağıdakı sözlər onun qulağına çatdı:

– “Hekayənin nəşri ixtiyarını yalnız bizə verməklə sizə qırx dollar təklif edirik. – Tereza höcələyə-höcələyə oxuyurdu. – Bu şərtlə ki, siz təklif etdiyimiz ixtisarlara və dəyişikliklərlə razılaşsınız...”

Martin qışqırıraq:

– Bu, haradandır, hansı jurnaldandır? – deyə soruşdu. – Kağızı bəri ver.

O, gözlərinin ağrısını dərhal unutdu və kağızı böyük maraqla oxumağa girişdi. Təzə başlayanda yazdığı “qorxulu” hekayələrlən biri olan “Burulğan” hekayəsinə görə “Ağ siçan” redaksiyası ona qırx dollar təklif edirdi. Martin kağızı bir neçə dəfə oxudu. Redaktor düzünə və açıqdan-açığa ona yazırdı ki, hekayənin qayəsi çox dürüst işlənib açılmamışdır, lakin orijinal olduğundan həmin qayədən

xoşu gəlir və buna görə də hekayəni çap etmək istəyirlər. Müəllif “Burulğan”ın üçdə birini ixtisar etməyə icazə versə, dərhal ona qırx-dollarlıq çek göndəriləcəkdir.

Martin qələmini götürüb redaktora yazdı ki, hekayənin lap dörd-də üçünü də ixtisar etməyə icazə verir, lakin çeki mümkün qədər tez göndərin.

Tereza yüyürüb məktubu qutuya salmağa getdi, Martin isə arxasını yastığa söykəyərək fikrə daldı. Deməli, bu, hər halda, yalan deyil. “Ağ siçan” əlyazması qəbul edilən kimi haqqını verməyə hazırdır. “Burulğan”da üç min söz vardı. Üçdə birini atsan, iki min söz qalır. Elə düz bir sözə iki sent eləyir. Əlyazması qəbul edildikdən sonra pulu verilir və bir sözə də iki sent – deməli, qəzetlər doğru yazmışlar, mən isə “Ağ siçan”ı üçüncüdərəcəli kiçik bir jurnal hesab edirdim. Deməli, mənim jurnallar haqqında heç bir təsəvvürüm yox imiş. Mən “Transkontinental aylığı” jurnalını birincidərəcəli jurnal hesab edirdim. Halbuki onun redaksiyası hər on sözə bir sent verir! Mən “Ağ siçan”a etina göstərmirdim, halbuki onun redaksiyası iyirmi dəfə artıq pul verir və həm də əsərin çapdan çıxmasını gözləmir!

Bircə şey aydındı: yaxşı olandan sonra daha mənim iş dalınca ora-bura qaçmağa ehtiyacım olmayacaq. Başımda “Burulğan”dan heç də pis olmayan düz yüz hekayə yatır, hərəsinin də qiymətini qırx dollardan götürsək, hər cür qulluğun verəcəyi qazanandan daha çox qazanaram. Mən bu vuruşmada ududuğumu zənn etdiyim bir anda qalib gəldim. Mənim seçdiyim sənət özünü doğrultmuşdur. Yollar üzümə açıqdır. “Ağ siçan”dan sonra mənim yazılarımı çap etmək istəyən jurnalların sayı getdikcə hey artacaqdır. İndi daha “qazanc gətirən” xırda-para yazılar yazmaqdan vaz keçmək olar. Onsuz da, bu cür yazılar mənə bir dollar da xeyir verməyəcək. Mən iş görəcəyəm, əsl iş. Könlümdə ən qiymətli nə varsa, hamısını bu işə sərf edəcəyəm. Martin istəyirdi ki, indi Ruf burada, yanında olsun və onun sevincinə şərik çıxsın. Birdən yorğan-döşəyinə səpələnmiş kağızlar içərisindən Rufun bir məktubunu tapdı. Ruf Martini mehribancasına danlayırdı ki, gəlib görünmür, bir neçə gündür ki, ondan xəbər-ətər yoxdur.

Martin bu məktubu dönə-dönə vəcdlə oxuyur, qızın xəttini gözdən keçirir, onun hər hərfinə məhəbbətlə baxır, qızın imzasını nəvazişlə öpürdü.

Bu məktuba cavab olaraq, Martin Rufa açıqca yazdı ki, özünün yeganə yaxşı kostyumunu girov qoyduğundan onlara gələ bilmirdi. O, qıza xəstələndiyini xəbər verdi, yazdı ki, daha xəstəliyi, demək olar, keçib-gedib; iki həftədən sonra (Nyu-Yorkdan pul çeki almaq üçün bəs olan bir vaxt) kostyumunu geri götürəcəyini və elə həmin gün onun yanına gələcəyini də əlavə etdi.

Lakin Ruf iki həftə gözləmək fikrində deyildi. Axı onun sevgilisi xəstələnmişdi. Qız elə ertəsi gün Arturla birlikdə faytona minib onun yanına gəldi. Bu gəliş Silvanın çolma-çocuğunun və ətrafda yaşayan bütün uşaqların böyük sevincinə, Mariyanın isə tam dəhşətinə səbəb oldu. Mariya qeyri-adi qonaqları araya almış uşaqları şillələdi və sözləri yamanca təhrif edə-edə, pinti geyiminə görə üzr istəməyə başladı. Mariyanın əllərində sabun köpüyü quruyub qalmışdı, döşlük kimi taxdığı yaş kiş isə qonaqlara onu nə kimi bir işdən ayırdıqlarını aydınca göstərirdi. Onun kirayənişinini soruşan bu geyimli-kecimli cavan adamların faytonda gəlməsi Mariyanı o qədər sarsıtmışdı ki, hətta onları öz xırdaca qonaq otağına dəvət etmək belə ağılına gəlməmişdi. Martinin otağına getmək üçün qonaqlar qalaq-qalaq paltar yuyulduğundan buğla dolmuş isti mətbəxdən keçməli oldular. Mariya həyəcanlandığından otaq qapısı ilə dolabın kiçik qapısını örtməkdən ibarət olan mürəkkəb əməliyyatı heç bir vəchlə icra edə bilmirdi və buna görə də xəstənin otağına bulud-bulud buxar, sabun suyunun və çirkli paltarın iyi dolurdu.

Ruf zirək tərpənib, sağa, sonra sola, daha sonra yenə sağa döndü və Martinin masası ilə çarpayısı arasındakı dar kanaldan keçdi. Artur lazımınca ehtiyatlı tərpənmədiyindən mətbəxə çevrilmiş küncdəki küpələrə və tavalara ilişib gurultu qopardı. Bir də ki Artur otaqda çox qalmadı. Yeganə stulda Ruf oturdu, qardaşı isə öz vəzifəsini yerinə yetirilmiş hesab etdiyindən artırmaya çıxdı; burada Arturun şəxsiyyətinə böyük maraq göstərən Silvanın çoxlu çolma-çocuğu dərhal cavan oğlanı araya aldı. Məhəllənin bütün uşaqları faytonun dövrəsinə toplaşmışdı, onlar nə isə dəhşətli, müsibətli bir hadisə baş verəcəyini gözləyirdilər. Bu yerlərə faytonlar yalnız toy, ya dəfn mərasimi günlərində gəlirdi, lakin indi nə bir kəs evlənmişdi, nə də vəfat etmişdi – deməli, nə isə qeyri-adi bir hadisə baş verməliydi ki, buna da baxmağa dəyərdi.

Martin bütün bu günlər Rufu görmək arzusu ilə alışıb-yanırdı. Atəşin bir qəlblə sevən Martinin rəğbətə, həm də adicə rəğbətə deyil,

dərindən və həssaslıqla başa düşülməyə hamıdan çox ehtiyacı vardı, lakin o, hələ bilmirdi ki, Rufun rəğbəti onun, Martin İdenin arzularını anlamağa əsaslanmır, yalnız qızın təbiətindən, bir qədər sentimental incəliyindən irəli gəlir. Nə qədər ki Martin Rufun əlindən tutub onunla danışırdı, qız da məhəbbət ehtirası ilə yanaraq nəvazişlə oğlanın əlini sıxırdı və yaşlı gözlərlə onun arıqlamış üzünə baxaraq düşünürdü ki, sevgilisi nə qədər bədbəxt, yalqız və kimsəsizdir!

Martin Rufa “Transkontinental aylıq” jurnalından məktub aldıqdan sonra dərddən dəli olma dərəcəsinə gəldiyini və “Ağ siçan”dan təklif alıb nə qədər sevindiğini danışdıqda Ruf buna biganə qaldı. Qız oğlanın dediyi sözləri eşidir və bunların mənasını başa düşürdü, lakin nə onun sevincinə, nə də müsibətinə şərik çıxırdı. Qız öz fikrinə sadıq qalmışdı. Onu hekayələr, jurnallar və redaktorlar çox az maraqlandırır. Ruf yalnız bir şeyi düşünürdü: biz nə vaxt Martinlə evlənə bilərik. Doğrudur, Ruf özü Martini “işə düzəlməyə” məcbur etmək arzusunun analıq instinktindən doğduğunu anlamadığı kimi, bunu da anlamırdı. Əlbəttə, bunu açıb düz Rufun üzünə desəydilər, qız, birincisi, pərt olardı, ikincisi, hiddətlənərdi və inandırmağa çalışardı ki, məqsədi yalnız sevdiyi adamın səadəti qayğısına qalmaqdır. Lakin məsələnin bu və ya başqa cür olduğundan asılı olmayaraq, seçdiyi həyat yolunda qazandığı ilk müvəffəqiyyətdən həyəcanlanmış Martin qəlbini Rufa açıb danışdıqca qız qulaq asır və heç nə eşitməyərək görüklərindən sarsılıb boylanır, ətrafına baxırdı.

Ruf ilk dəfə idi ki, yoxsulluqla üz-üzə gəlirdi. Qıza həmişə elə gəlirdi ki, məhəbbətlə aclığın qaynayıb qarışmasından çox romantik bir vəhdət yaranır, lakin bu romantikanın həyatda necə olduğunu əsla təsəvvürünə gətirə bilmirdi. Hər halda, qız belə bir lövhənin şahidi olacağını ehtimal etmirdi. Mətbəxdən otağa dolan çirkli paltar qoxusu onun ürəyini bulandırır. Ruf düşünürdü ki, əgər bu qorxunc qadın tez-tez paltar yuyursa, yəqin, bu qoxu Martinin bütün ətinə-qanına hopmuşdur. Yoxsulluq yoluxucudur. Rufa elə görünməyə başlayırdı ki, Martin də ətrafındakı mühitin çirkabına bulaşmışdır. Oğlanın tük basmış uzı (Ruf Martinin üzünü birinci dəfə idi ki, qırılmamış görürdü) qızda ikrah hissi doğururdu. Martinin çənəsini və yanaqlarını basmış cod tükdən sifəti Silvanın bütün xarabası kimi, eynilə tutqun və iyənc görünürdü; bunlar isə oğlanın simasında Rufun xoşlamadığı heyvani qüvvə ifadəsini bir daha qabarıq

şəkildə nəzərə çarpdırdı. Bədbəxtlikdən, gərək elə indi Martinin iki hekayəsini çapa qəbul edəydilər! İndi o, öz ağılsız planlarına daha çox inanacaqdır. Halbuki aradan bir az da keçsəydi, Martin təslim olar və qulluğa girərdi. İndisə Martin ac qalmaqda və bu dəhşətli evdə yaşamaqda davam edərək, öz yazı-pozusuna daha böyük bir səylə girişəcəkdir. Ruf birdən:

– Bu, nə iyidir? – deyə soruşdu.

Oğlan cavab verərək:

– Yəqin, paltar iyidir, – dedi. – Mariya paltar yuyur. Mən bu iyə daha alışmışam.

– Yox, yox. Bu, nə isə qalib çürümüş bir şeyin iyirənc iyidir.

Martin cavab verməzdən əvvəl havanı iylədi. Sonra dilləndi:

– Mən tütün iyindən başqa özgə bir şey hiss etmirəm.

– Elədir ki, var, nə iyirəncdir! Nə üçün belə çox papiros çəkirsiniz, Martin?

– Özüm də bilmirəm. Qəlbim intizardan sıxılanda mən də çox çəkməyə başlayıram. Ümumiyyətlə, bu, mənim köhnə adətimdir. Mən hələ uşaqlıqdan çəkməyə başlamışam.

Ruf tənə ilə:

– Yaxşı adət deyil, – dedi. – Burada heç nəfəs almaq olmur.

– Bunun təqsiri məndə deyil, tütündədir. Mən ən ucuz tütün çəkirəm. Bir səbir eləyin, qırıxdollarlıq çek əlimə gələn kimi elə tütün alacağam ki, mələklərin yanında belə çəkmək mümkün olsun. Axı işim heç də pis getmir! Üç günün içində iki əlyazmam qəbul olunub! Bu qırx beş dollarla mən, demək olar ki, bütün borclarımı verib qurtararam.

Ruf:

– İki il çəkdiyiniz zəhmətin haqqı elə bumudur? – deyə soruşdu:

– Yox, çoxu birhəftəlik zəhmətimin. Xahiş edirəm, zəhmət çəkin, masanın küncündəki o bozcıllı kitabçanı mənə verin.

Martin kitabını açıb tələsik vərəqləməyə başladı.

– Hə, tamamilə doğrudur. Mən “Zəng səsi”nə dörd gün, “Burulğan”a iki gün sərf etmişəm. Bir həftə içində qırx beş dollar qazanmışam. Bu, ayda yüz səksən dollara çıxır! Mən harada belə bir maaş ala bilərdim? Halbuki bu hələ başlanğıcdır. Sizin həyatınızı lazımcına bəzəmək üçün mənə min dollar da çatmazdı. Beş yüz dollar maaş məni qətiyyəən qane edə bilməzdi. Lakin başlanğıc üçün qırx beş

dollar da yaxşıdır. Qoyun bircə yola çıxım. Onda lokomotivimin bütün borularından necə tüstü çıxacağını görürsünüz.

Bu ifadə Rufa əvvəlki söhbəti xatırlatdı. Qız:

– Siz elə indi də həddindən çox çəkirsiniz, – dedi. – Məsələ tütünü keyfiyyətində deyil. Papiros çəkmək, sizin nə çəkdiyinizdən asılı olmayaraq, özlüyündə pis adətdir. Siz, lap elə bil, səyyar tüstü borusu, ya da ki püskürən vulkansınız. Bu, dəhşətdir! Əziz Martin, axı siz bilirsiniz ki, bu, dəhşətdir!

Rufun baxışları məhəbbət və nəvaziş saçır. Martin isə onun saf mavi gözlərinə, zərif üzünə baxaraq, yenə də əvvəllər olduğu kimi, hiss etdi ki, qıza layiq deyil.

Qız pıçıltıyla:

– Mən istəyirəm ki, siz papirosu tərgidəsiniz. – dedi. – Mənim xatirimə tərgidin.

Martin:

– Yaxşı, – deyə səsləndi. – Mən papirosu tərgidəcəyəm! Mənim istəklim, mənim əzizim, sizin bütün arzularınıza əməl edəcəyəm!

Birdən Rufun varlığını daha böyük arzular qapladı. Qız Martinin necə asanlıqla və itaətlə güzəştə getdiyini görüb fikirləşdi ki, indicə ondan yazı-pozunu atmağı tələb etsə, oğlan yenə onun sözündən çıxmaz. Lakin sözü ağızında qaldı. O, bu sözləri deyə bilmədi. Cəsərəti çatmadı. Bunun əvəzinə, daha da əyildi və başını onun sinəsinə qoyaraq pıçıldadı:

– Martin, əzizim, axı mən bunu özüm üçün yox, sizin xeyrinizə deyirəm. Yəqin ki, papiros çəkmək sizə ziyandır, bir də ki qul olmaq, hətta adət qulu olmaq yaxşı iş deyil.

Oğlan gülümsəyərək:

– Mən sizin qulunuz olacağam, – dedi.

– Belə halda, mən buyurmağa başlayacağam.

Ruf hiyləgərcəsinə Martinə baxdı, indi öz əsas arzusunu ona demədiyinə lap ürəkdən təəssüf edirdi.

– Siz əlahəzrətə itaət etməyə hazırım.

– Yaxşı. Mənim sizə ilk tapşırığımı budur ki, hər gün üzünüzü qırmağı unutmayın. Baxın, mənim yanağımı necə cizmısınız.

Beləliklə, hər şey nəvaziş və deyib-gülməklə qurtardı. Lakin qız bəzi şeylərə nail oldu, bir dəfədə isə daha çox şey əldə etmək ümidinə düşmək olmazdı. Ruf Martini papirosdan əl çəkməyə məcbur

etdiyinə görə xalis qadınsayağı fəxr edirdi. Gələn dəfə çalışacaq ki, onu qulluğa girmək üçün yola gətirsin: axı Martin söz verib ki, qızın bütün arzularına əməl edəcək.

Ruf ayağa qalxıb, otağa baxmağa başladı. O, paltar zivələrindən asılmış kağız parçalarındakı qeydlərə diqqət verdi, velosipedin asıldığı əsrarəngiz qurğu ilə tanış oldu, masanın altında bir qalaq əlyazma görüb kədərləndi; nə qədər vaxt əbəs yerə sərf olunmuşdur! Ruf piletəyə heyran oldu, ancaq ərzaq rəflərinə baxıb kədərləndi, hamısı boş idi.

Qız şəfqətlə:

– Sizin burada yeməyə heç bir şeyiniz qalmayıb, – dedi. – Ah, yazıq, yəqin, siz ac qalırsınız.

Martin yalan sataraq:

– Mən ərzağı Mariyağıldə saxlayıram, – dedi. – Ora daha münaşibdir. Qorxmayın, mən ac qalmıram. Bir bura baxın!

Ruf ona yanaşdı. Qolunu necə qatladığını, köynəyin altından onun dəmir kimi möhkəm əzələlərinin necə qabardığını gördü. Bu, qızda ikrah hissi doğurdu. Martin onun duyğularını tapdayıb təhqir etmişdi. Lakin Rufun qəlbi, qanı, varlığının hər bir teli bu güclü əzələlərə doğru can atırdı və qız özünü anlaşılmaz, tanış bir qüvvənin ixtiyarına verərək, Martindən aralanmaq əvəzinə, ona doğru əyildi. Onda Martin qızı qucaqlayıb başına basdı. Rufun yalnız həyatın zahiri təzahürlərini kəsdirən ağıl hiddətlənir və qəzəbə gəlirdi, əksinə, qəlbi, həyatın özü ilə təmasda bulunmuş qadın qəlbi qalibiyətlə şadlıq edirdi. Belə anlarda Ruf, Martinə olan məhəbbətinin bütün qüdrətini anlamağa başlayırdı, çünki oğlanın güclü qolları onun belinə sarılındı, yenilməz, coşqun bir ehtiras onu ağrınınca sıxdıqda səadətdən qızın başı hərlənməyə başlayırdı. Belə anlarda qız hər şeyə – əsas adətlərin pozulmasına, ideallara xəyanətə, hətta dinməzsöyləməz ata-anasına itaət etməməsinə haqq qazandırır. Qızın ata-anası istəmirdi ki, o, bu adama ərə getsin. Rufun Martinə olan məhəbbəti onlara nə isə ayıb bir şey kimi görünürdü. Qız Martindən uzaq olanda, yenidən soyuqqanlı və düşüncəli Rufa çevrildikdə, bu məhəbbət, bəzən qızın özünə də ayıb gəlirdi. Lakin oğlan yanında olanda qız onu sevirdi; doğrudur, bu məhəbbət ara-sıra kədərlə dolu olurdu, lakin, hər halda, bu, amiranə və yenilməz bir məhəbbətdi.

Martin:

– Bu qrip boş şeydir, – dedi. – Doğrudur, bir balaca başım ağrıyır və titrədirəm, lakin qara qızdırmaya nisbətən bu lap boş şeydir.

Ruf Martinin quçağında duyduğu xoş xumarlanma hissini daha da uzatmağa çalışaraq, dalğın-dalğın soruşdu:

– Siz məgər qaraqızdırmadan yatmısınız?

Qız Martinin verdiyi cavablara, demək olar ki, qulaq asmırdı, lakin birdən bir cümlə onun diqqətini cəlb etdi. Martin xatırlatdı ki, Havay adalarından birində cüzamlıların gizli koloniyasında qaraqızdırmadan yatmışdır.

Ruf:

– Bəs siz ora necə gedib çıxmışdınız? – deyə soruşdu. Martinin özünə bu cür şahanə biganəliyinə qız bir cinayət kimi baxırdı.

Martin cavab verib:

– Təsadüfən, – dedi. – Heç bir cüzamlı mənim ağılıma da gəlmirdi. Mən bir dəfə gəmidən qaçdım, üzüb sahilə çıxdım və özümə arxayın, təhlükəsiz bir sığınacaq tapmaq üçün baş alıb adanın içərilərinə getdim. Üç gün quava meyvəsi, cır alma və banan, ümumiyyətlə, cəngəlliklərdə bitən bütün şeylərdən yeyib dolandım. Dördüncü gün qabağıma bir cığır çıxdı. Bu cığır dağa aparıb çıxarırdı, cığırda təzə ayaq izləri vardı, cığır bir yerdə dağın bıçaq tiyəsi kimi iti yalından keçirdi. Burada cığırın eni çoxu üç fut olardı, hər iki tərəfində isə bir neçə yüz fut dərinliyi olan uçurumlar qaralırdı. Yaxşı silahlanmış bir adam burada yüzminnəfərlik bir ordunun hücumunun qabağını ala bilərdi. Bura adanın içərilərinə gedən yeganə bir yoldu. Mən üç saatdan sonra soyumuş vulkanın püskürmüş olduğu daş-kəsəklə dolu kiçik bir vadiyə gəlib çıxdım. Burada meyvə ağacları bitmişdi və yeddi-səkkiz qamış koma vardı. Buranın sakinlərini gören kimi haraya gəlib çıxdığımı başa düşdüm. Bunun üçün bircə şey kifayət idi.

Ruf Dezdemona kimi, ürkək-ürkək, lakin sehrlənmiş tək:

– Bəs siz nə elədiniz? – deyə soruşdu.

– Axı mən neyləyə bilərdim? Başdan-ayağa kimi cüzamın yeyib dağıtdığı balaca, rəhmdil bir qoca onların başçısı idi. Buranı tam səlahiyyətli bir kral kimi idarə edirdi. Bu vadini o kəşf etmiş və burada koloniya salmışdı; təbii ki, bu, qeyri-qanuni bir işdi. Lakin onların tufəngləri və patronları vardı; bir də onu deyim ki, kanakların hamısı dedikcə sərrast atır. Qaban və vəhşi pişikləri ovlamağa alışmışlar.

Deməli, qaçıb aradan çıxmaq fikrinə düşmək əbəsdİ. Martin İden qalıb burada üç ay yaşamağa məcbur oldu.

– Yaxşı, bəs siz oradan necə canınızı qurtardınız?

– Yarı çinli, yarı havayalı bir qız olmasaydı, mən indi də orada idim. Bu yazıq qız çox gözəl, həm də savadlı idi. Anasının Qonoluluda azı birmilyonluq mal-dövləti vardı. Axırda mənİ elə bu qız bəladan qurtardı. Bilirsiniz, onun anası koloniyanı saxlamağa pul verirdi; deməli, qız cəzalandırılacağından qorxmurdu. Lakin qız mənə and içdirdi ki, sığınacağıın yerini heç kəsə açmayım. Mən də andıma sadıq qaldım. Mən indi ilk dəfədir ki, bundan söhbət salıram. O zaman yazıq qızda cüzamın ancaq ilk nişanələri görünməyə başlamışdı; sağ əlinin barmaqları qıc olmuş və dirsəkdən yuxarı kiçik bir ləkə görünürdü. Vəssalam. Daha heç nə. Yəqin, indi o ölmüşdür.

– Bəs siz qorxmurdunuz? Həm də nə böyük səadətdir ki, siz bu dəhşətli xəstəliyə tutulmamısınız!

Martin etiraf etdi:

– Mən əvvəllər yamanca özümü itirmişdim, qorxurdum. Lakin sonradan alışdım. Bir də ki mənim bu bədbəxt qıza çox yazığım gəlirdi və buna görə də qorxub çəkinmək lazım gəldiyini yaddan çıxarırdım. O, qəlbən də, ruhən də çox qəşəngdi, xəstəlik ona hələ lap təzəcə toxunmuşdu. Qız özü də bilirdi ki, daha heç bir zaman insan üzü görməməyə, ibtidai vəhşi ömrü sürməyə və yavaş-yavaş dirigözlü çürüyüb tökülməyə məhkum olunmuşdur. Cüzam xəstəliyinin nə qədər müdhiş olduğunu siz təsəvvürünüzə belə gətirə bilməzsiniz.

– Yazıq qız! – deyər Ruf pıçıldadı. – Lakin buna baxmayaraq, onun sizdən belə asanlıqla əl çəkməsi qəribədir.

Martin Rufun sözünü başa düşməyərək:

– Niyə qəribədir? – deyər soruşdu.

Ruf eynilə yavaş bir səslə sözünə davam edərək:

– Lap ona görə ki, yəqin, o, sizi sevirmiş, – dedi. – Hə, düzünü deyin, sevirdimi?

Camasırxanada işləməkdən və tərki-dünya həyat sürməkdən, son zamanlarda isə ac qalmaqdan və xəstəlikdən Martinin üzünün günəş altında yanmış qarası çoxdan getmişdi, o soluxub ağappaq olmuşdu. İndi bu solğunluq arxasından onun üzündə yavaş-yavaş bir qızartı görünməyə başladı. O, ağzını açıb danışmaq istəyirdi ki, Ruf onun sözünü kəsərək, gülə-gülə ucadan dedi:

– Lütfən susun, cavab verməyin! Buna lüzum yoxdur!

Lakin Martinə elə gəldi ki, Rufun gülüşündə nəsə bir kəskinlik var, gözlərində isə soyuq bir parıltı yanıb-söndü. Bu vaxt Martin bir dəfə Sakit okeanın şimal hissəsində düşdüyü fırtınanı xatırladı. Soyuq ay işığında şölə saçan, müdhiş, sahə qalxan dalğaların mən-zərəsi biranlığa gözləri önündə canlandı. Bundan sonra cüzamlılar koloniyasındakı qız gözünün qabağına gəldi və o düşündü: “Qız məhz ona görə mənim qaçmağıma imkan vermişdi ki, məni sevirdi”.

Martin elə beləcə:

– O, nəcib bir qızdı, – dedi. – O, mənim həyatımı xilas etdi.

Sanki, bununla da, məsələ qurtardı, lakin Martin birdən boğuq bir hıçqırtı eşitdi və gördü ki, Ruf arxasını ona çevirib pəncərəyə baxır. Ruf dönüb Martinin gözlərinin içinə yenidən baxanda isə daha qızın üzündə dəniz fırtınasını xatırladan heç nə görmədi.

Ruf yazıq-yazıq giley-lənərək:

– Mən elə səfehəm ki, – dedi. – Lakin mən özümlə heç bacara bilmirəm. Martin, mən sizi elə sevirəm, elə sevirəm ki! Bəlkə, mən yavaş-yavaş alışdım, lakin indi istər-istəməz sizi keçmişin bütün kabuslarına qışqanıram. Sizin keçmişiniz isə ağzına kimi kabuslarla doludur! – Ruf Martinin etiraz etməsinə imkan verməyərək, tələsik sözlünə davam etdi. – Bəli, bəli, başqa cür ola da bilməzdi! Yaxşı, artıq Artur mənə işarə vurur. Yazıq gözləməkdən təngə gəlib. Əlvida, mənim əzizim. – Ruf qapıya çatarkən: – Papirosu tərgitməyə kömək edən nə isə bir toz dərmanı var, – dedi. – Sizə göndərəm. – Ruf dalınca qapını örtüdü və sonra yenidən bir balaca aralayıb: – Sevirəm, sevirəm, – deyər pıçıldadı və yalnız bundan sonra çıxıb getdi.

Mariya Rufu hörmətlə faytona qədər ötürdü, yolda qızın kostyumuğunun bütün incəliklərini görməyə çalışdı (Mariya ömründə heç bu cür biçimdə paltar görmədiyindən kostyum ona son dərəcə qəşəng görünürdü). Fayton döngəni burulub gözdən itincəyə qədər bir dəstə uşaq məyus-məyus onun dalınca baxdı, çünki onların ümidi boşa çıxmışdı. Bundan sonra məhəllədə bütün diqqət Mariyaya verildi. O, dərhal məhəllənin ən hörmətli adamına çevrildi. Lakin elə onun öz yetimçələrindən hansısa adlı-sanlı qonaqların heç də Mariyanın yanına yox, onun kirayəninin yanına gəldiklərini bildirib, bununla da, işləri korrladı. Bundan sonra Mariya yenə də bir heçə çevrildi,

əvəzində isə, Martin bütün qonşular tərəfindən öz şəxsiyyətinə həddindən artıq ehtiram göstərildiyini sezməyə başladı.

O, Mariyanın gözlərində hədsiz dərəcədə yüksəldi; dükançı da bu qəşəng karetanı görsəydi, heç şübhəsiz ki, Martinə bir də üç dollar səksənbeşsentlik nisyə ərzaq verərdi.

İYİRMİ YEDDİNCİ FƏSİL

Martinin bəxt ulduzu doğdu. Elə Ruf gələn günün ertəsi üç trioletə¹ görə Nyu-Yorkda çıxan bir bulvar jurnalından üçdollarlıq çek aldı. Daha iki gündən sonra bir Çikaqo qəzeti onun “Dəfinə axtaranlar”ını qəbul etdi, əsər çapdan çıxandan sonra on dollar göndərməyə vəd verdi. Əsərini ucuz qiymətləndirsələr də, bu, fərəhli hadisə idi, axı bu, Martinin ilk əsəri, onu təlatümə gətirən fikirləri kağız üzərində ifadə etmək yollarında ilk təşəbbüsü idi. Martinin bəxti gətirmişdi – bütün bu nailiyyətlərə, üstəlik olaraq, “Gənclik və kamillik” adlı aylıq jurnal onun gənclər üçün macərə səpkisində yazdığı povesti qəbul etdi. Düzdür, povest iyirmi bir min sözdən ibarət olduğuna baxmayaraq, ona cəmi on altı dollar (beləliklə, min sözə, təqribən, beş sent düşürdü) təklif etdilər, onu da əsər çap olunandan sonra verməyi şərt kəsdilər, lakin nəzərə almaq lazımdır ki, bu, ədəbiyyat yollarında Martinin ikinci təşəbbüsü idi və povestdə nə qədər nöqsan olduğunu indi o özü çox gözəl görürdü.

Bununla belə, Martinin hətta lap ilk əsərlərində də miyanəlik əlamətləri yoxdu. Bu əsərlərdə, hər şeydən əvvəl, aşıb-daşan bir qüvvə – toplardan sərçələrə atəş açmağa hazır olan yeni yazmağa başlamış bir gəncin hüdu bilməyən bir qüvvəsi vardı. Martin ilk əsərlərini, ucuz da olsa, sata bildiyinə sevinirdi. O, bu əsərlərin əsl qiymətini bilirdi və onu bilmək üçün Martinə çox da uzun bir sərf etmək lazım gəlmədi. Martin bütün ümidini özünün son əsərlərinə bağlayırdı. O, jurnallarda çıxan hekayə və povestlərin müəlliflərindən daha böyük bir sima olmaq istəyirdi. Martin əsl sənətkarın əlində olan üsullarla silahlanmağa çalışırdı. Lakin o, öz qüvvəsini bihudə yerə sərf etmək istəmirdi. Əksinə, o, öz qüvvəsini cilovlamağı öyrənərək,

¹ *Triolet* – səkkizmisralı şeir

daha böyük qüvvə toplamağa çalışırdı. Martinin realizmə olan məhəbbəti də soyumamışdı. O, özünün bütün əsərlərində realizmi təxəyyülün yaratdığı uydurma və gözəlliklərlə əlaqələndirməyə çalışırdı. O, insana, insanın arzularına inam aşılaraq coşqun bir realizm yaratmaq istəyirdi. O, həyatı, çılgın ruhun bütün axtarıları ilə birlikdə, olduğu kimi göstərmək arzusunda idi.

Martin kitabları oxuduqca öyrəndi ki, iki ədəbi məktəb vardır. Bu məktəblərdən biri insanı nə isə bir ilahi kimi təsvir edir, onun bəşəri təbiətini qətiyyənlə nəzərə almırdı. O biri isə, əksinə, insana yırtıcı bir heyvan kimi baxır, insanın mənəvi irəliləyişini və böyük imkanlarını görmək istəmirdi. Martin nə bu, nə də o biri məktəbin göstərişlərinə şərik deyildi. Onları həddindən artıq birtərəfli hesab edirdi. Onun fikrincə, həqiqət harada isə bunların ortasında idi və “ilahi” məktəb bu həqiqətdən nə qədər uzaq olsa da, heyvanın qabalığına arxalanan “yırtıcı heyvan” məktəbi ondan yaxın deyildi.

Bir zamanlar Ruffun heyratinə səbəb olmayan “Macərə” hekayəsində Martin öz bədii həqiqət idealını həyata keçirməyə çalışmış, “Allah və yırtıcı heyvan” məqaləsində isə bu məsələ haqqında öz nəzəri baxışlarını şərh etmişdi.

Lakin Martinin ən yaxşı hesab etdiyi “Macərə” və digər hekayələr redaksiya-redaksiya gəzməkdə davam edirdi, o, özünün ilk yazılarına isə heç bir əhəmiyyət vermir və yalnız onlardan aldığı qonorara sevinirdi. Martin “qorxulu” hekayələr haqqında çox da yüksək fikirdə deyildi; halbuki onlardan ikisini jurnallar təzəcə qəbul etmişdi. Həmin hekayələr xalis uydurma əsasında yazılmışdı, Martin bu uydurmaya zahirən real bir görkəm vermişdi ki, hekayələrin də gücü elə bunda idi. Martin mənasız və ağılagəlməyən bir şeyi həqiqətəbənzər şəkildə təsvir etməyi bir fırıldağ sayırdı, vəssalam. Bu cür əsərlərin əsl böyük ədəbiyyata heç bir dəxli yoxdu. Onların bədii ifadə gücü böyük ola bilərdi, lakin Martin həyat həqiqətinə uyğun gəlməyən bədii ifadə gücü haqqında yüksək fikirdə deyildi. Fırıldağın mahiyyəti isə saxta uydurmaya canlı həyat donu geydirməkdə idi, Martin də yarım düjün “qorxulu” hekayə yazarkən bu üsuldən istifadə etmişdi. Həmin “qorxulu” hekayələri isə “Macərə”, “Sevinc”, “Qazan” və “Həyat şərabı” əsərləri səviyyəsinə yüksəlməzdən əvvəl yazmışdı.

Martin “Ağ siçan”dan çek alanadək trioletlərdən qazandığı üç dollarla birtəhər dolana bilərdi. O, üçdollarlıq çeki hər şeyə şübhə

ilə yanaşan portuqaliyalıdan xırdaladı, borcunun hesabına ona bir dollar verdi və qalan iki dolları isə çörəkçi ilə tərəvəzçinin arasında bölüşdürdü. Martin hələ o qədər də varlı deyildi ki, ət yesin və buna görə də bir qarın ac, bir qarın tox dolanırdı; elə bu zaman “Ağ siçan” redaksiyasından çoxdan gözlədiyi çek birdən-birə gəlib çıxdı. Martin nə etmək lazım gəldiyini bilmirdi. O, ömründə bir dəfə də olsun, xüsusən də pul məsələləriylə əlaqədar olaraq, banka getməmişdi. Odur ki, nəyin bahasına olursa olsun, Okləndin böyük banklarından birinə getmək və özünün qırxdollarlıq çekini saymazyanə pəncərələrdən birinin qabağına atmaq kimi uşaqqasına bir arzu indi onun qəlbinə hakim kəsildi. Lakin sonra ağına gəldi ki, bu çeki baqqaldan xırdalasin, beləliklə, öz hörmətini saxlasın və lazım olduqda yenə nisyə mal ala bilsin. O, könülsüz olaraq, baqqalın yanına getdi və çeki xırdalayıb, onun borcunu verib qurtardı. Martin baqqalın yanından çıxarkən cibi pul ilə dolu idi. O, bundan sonra başqa borclarını verməyə getdi; çörəkçi ilə qəssabın borcunu ödədi, Mariyaya keçən ayın və bir ay da qabağın kirəsini verdi, velosipedini girovdan çıxardı, yazı makinasını işlətmək haqqını ödədi. Bütün borclarını ödədikdən sonra onun cibində cəmi üç dollar qaldı.

Lakin bu kiçik məbləğ də Martinə böyük sərvət kimi görünürdü. O, kostyumunu girovdan çıxarıb dərhal Rufgilə yollandı və yolda ara-sıra əlini cibinə salıb ovcunda gümüş pulu cingildədir, şellənməkdən özünü saxlaya bilmirdi. Ac adam gözlərini yeməkdən çəke bilmədiyi kimi, çoxdan bəri cibində bir senti belə olmayan Martin də sikkələri əlindən buraxa bilmirdi. O nə acgöz, nə də xəsis idi, lakin pul ondan ötrü müəyyən məbləğ dollar və sentdən nə isə daha böyük bir şey deməkdi. Onlar müvəffəqiyyət deməkdi və sikkələrə basılmış qartallar Martinə qanadlı qələbə müjdəçiləri kimi görünürdü.

Martin özü də sezmədən əvvəlki əqidəsinə gəlib-çıxdı ki, dünya gözəldir. İndi dünya ona hətta daha gözəl görünürdü. Uzun həftələrdən bəri bu dünya qaranlıq və qəmli bir dünya idi; lakin indi, bütün borclar ödənilib qurtardığı, cibində hələ üç dollar olduğu, ürəyində isə müvəffəqiyyətə inam möhkəmləndiyi bir zamanda günəş yənidən Martinə isti və parlaq göründü, hətta qəfildən başlanan leysan yağışı da ancaq onun sevincsaçan təbəssümünə səbəb oldu. Ac qaldığı günlərdə Martin bütün dünyaya səpələnmiş minlərlə acı düşünürdü, lakin indi tox olduğu bir zamanda acların fikri daha onu

incitmirdi; o, indi, qəlbində məhəbbətin aşib-daşdığı bir zamanda yer üzündə yaşayan sınırsız-hesabsız aşıqları düşünməyə başlamışdı. Onun beynində məhəbbət şeirlərinin misraları dumanlı şəkildə oyandı və yaradıcı ehtirasa uymuş Martin özü də bilmədən tramvaydan düşəcəyi yeri ötürüb iki məhəllə də artıq yol getdi.

Martin Morzların evinə gələndə orada böyük bir məclis vardı. Rufun iki xalası qızı San-Rafaeldən onlara qonaq gəlmişdi, missis Morz da bu qonaqları əyləndirmək bəhanəsilə öz planını – Rufun ətrafına gənclər toplamaq planını həyata keçirməyə qərar vermişdi. “Döyüşlər” Martinin məcburiyyət qarşısında buraya gələ bilmədiyi zaman başlanmışdı və indi “hərbi əməliyyat” yaman qızıışmışdı. Missis Morz həyatda işləri yoluna düşmüş və yoluna düşən adamları öz evinə yığmağı qarşısına məqsəd qoymuşdu. Beləliklə, xalaqızları Doroti və Florensdən başqa, iki universitet müəllimi (biri latın, o birisi isə ingilis filologiyası mütəxəssisi idi), Rufun məktəb yoldaşı, Filippin adalarından təzəcə qayıtmış cavan ordu zabiti, San-Fransisko kredit cəmiyyətinin başçısı Cozef Perkinsin şəxsi katibi olan Melvill familiarlı bir oğlan, nəhayət, Stenford universitetində tərbiyə görmüş, Nil klubunun və Birləşmiş klubun üzvü, seçki kampaniyası zamanı Respublika Partiyasının daimi natiqi, bir bankın baş mühasibi, qəşəng geyimli otuzbeşyaşlı bir kişi – xülasə, hər cəhətdən böyük ümidlər verən bir gənc – Çarlz Hepqud da qonaq otağında idi. Qadınlardan biri portret çəkən rəssam, o biri peşəkar musiqiçi, üçüncüsü isə San-Fransisko viranələrində xeyriyyə işləri aparmaqda şöhrət qazanmış sosiologiya elmləri doktoru idi. Amma missis Morzun planında qadınlar çox da ciddi rol oynamırdılar. Onlar zəruri, əlavə bəzəyə bənzər bir şey idilər. Axı həyatda işləri yoluna düşmüş kişiləri nə isə bir şeylə evə cəlb etmək lazımdı.

Ruf Martini otaqdakı adamlarla tanış etməzdən əvvəl pıçılıtlı ilə ona: – Söhbət zamanı qızışib özünüzdən çıxmayın, – dedi.

Martin əvvəlcə sıxılırdı. Yeri-yerkən mebelə və ya mənasız bəzək şeylərindən birinə toxunub yerə salmaq kimi, çoxdan bəri qəlbində yaşayan qorxu yenidən baş qaldırmışdı. Bundan əlavə, məclis onu tutmuşdu. O, əvvəllər heç bir zaman bu qədər görkəmli şəxsiyyətlə birdən üz-üzə gəlməmişdi. Baş mühasib Hepqud ona, xüsusilə, qüvvətli təsir bağışladı, Martin də fürsət düşsə, onunla daha yaxından tanış olmaq qərarına gəldi. Zahirən utancaq, çəkingən görünən

Martinin qüdrətli “məni” yenə də öz təsir gücünü saxlayırdı. Bu səbəbdən o, həmin kişilər və qadınlarla üz-üzə gəlib gücünü sına- mağa, onların kitablardan və həyatdan özünün hələ qavramağa vaxt tapmadığı nə kimi yeni şeylər əxz etdiklərini öyrənməyə can atırdı.

Ruf arabir Martinə baxır, öz xalaqızları ilə oğlanın nə qədər sərbəst söhbət etdiyindən yamanca heyrətə gəlir və buna sevinirdi. Martin nə qədər ki oturmuşdu, doğrudan da, özünü sərbəst hiss edirdi, çünki bu vaxt şey-şüy salıb sındıracağından ehtiyat etməyə bilərdi. Ruf bilirdi ki, hər iki xalası qızı ağıllı və gözəl müsahibdir. Odur ki, gecə yatağa girəndə onların Martini necə təriflədiyini eşidib təəccüb edirdi. Martin isə öz dairələrində bütün axşam qonaqlıqlarında və bazar günləri şəhər kənarında gəzintilərlə həris hazır-cavab bir oğlan və məclisin canı olmağa alışdığından birdən-birə belə kəsdirdi ki, burada da deyib-gülmək və sərrast sözlər işlətmək olar. Müvəffəqiyyət isə, sanki, artıq onun arxasında durmuşdu və onun bu niyyətini təqdir edərək əlini çiyinə vururdu; bax, buna görə də Martin azacıq da şaşırmadan özü gülür və başqalarını da gülməyə vadar edirdi.

Məclisin axırında Rufun şübhələri, hər halda, doğru çıxdı. Martin professor Kolduellə əllərini ölçə-ölçə də söhbətə girişmişdi. Fürsətdən istifadə edən Ruf onun gözlərindəki xüsusi parıltıya diqqət yetirdi, habelə tədriclə səsinin ucaldığını, yanaqlarının qızarmağa başladığını gördü. Özünü ələ almağı və qızgınlığını boğmağı bacarmayan Martin gənc professorun tam əksi idi.

Lakin Martin indi zahiri ədəb qaydaları hayında deyildi. O, müsahibinin nə qədər məlumatlı və ətraflı təhsil almış bir adam olduğunu dərhal kəsdirdi. Burası da aydınlaşdı ki, professor Kolduell Martinin, ümumiyyətlə, təsəvvür etdiyi hər cür ingilis filologiyası müəllimlərindən deyildi. Martin professoru öz ixtisasından danışmağa hökmən vadar etmək istəyirdi, professor əvvəlcə bundan boyun qaçırırsa da, Martin axırda istədiyinə nail oldu. Martin nə üçün məclislərdə adamların öz sənətlərindən söhbət etməməsinin dəb olmadığını başa düşmürdü.

Hələ bu axşamkı məclisdən çox-çox əvvəl Martin Rufa:

– Mən bunda heç bir mənə görmürəm, – demişdi. – Axı nə üçün peşədən söhbət etmək olmaz? Adamlar özlərinin ən qüvvətli cəhətini bürüzə vermək üçün bir yerə toplaşmırlarsa, bəs onda nə üçün toplaşırlar? Adam isə həmişə ən çox maraqlandığı sahədə

– əsas etibarilə, məşğul olduğu, bütün ömrünü həsr etdiyi, gecə-gündüz düşündüyü, xəyalına belə daldığı sahədə daha güclü olur. Təsəvvürünüzə gətirin ki, mister Betler kübar ədəb qaydalarına uyğun olaraq, birdən Pol Verlenə, alman dramına və ya d`Annunzionun romanlarına dair öz baxışlarını danışmağa başlayırdı. Onda darıxmaqdan hamının ürəyi partlayırdı. Məsələn, mən mister Betlerə qulaq asmalı olsam, istərəm ki, o, hər şeydən əvvəl, öz hüquq-şünaslığından danışsın. Bu sahədə o, hamıdan yaxşıdır, insan ömrü isə gödəkdir, buna görə də mən həmişə adamlara xas olan ən yaxşı cəhətləri götürmək istəyirəm.

Ruf etiraz etmişdi:

– Lakin elə mövzular var ki, hamı üçün eyni dərəcədə maraqlıdır.

Martin də, öz növbəsində, etirazını bildirmişdi.

– Yox, bu məsələdə siz yanılırsınız, – dedi. – Demək olar ki, hər bir adam və cəmiyyətin hər bir zümərəsi mövqə etibarilə, özündən yüksəkdə duranları təqlid edir. Bəs cəmiyyətdə ən yüksək mövqeləri tutanlar kimlərdir? Avaralar, varlı avaralar. Hər hansı bir işlə məşğul olan adamların yaxşı bildikləri şeylər haqqında onların, adətən, ümumi təsəvvürləri belə olmur. Bu cür şeylər haqqında söhbətlərə qulaq asmaq onları lap darıxdırır, onlar da deyirlər ki, məclisdə peşədən söhbət etmək ədəbdən kənarıdır. Məclisdə nədən söhbət etmək lazım gəldiyini də onlar müəyyən edirlər. Yeni operadan, yeni romanlardan, kart oyunlarından, bilyarddan, kokteyllərdən, avtomobillərdən, yaxtalardan, at yarışlarından, ovdan, forel tutmaqdan və bu kimi şeylərdən danışmaq olar. Fikir verin, yəni avaraların yaxşı bildikləri hər şeydən. Əslinə qalsa, bunun özü də avaraların peşə söhbətidir. Lap gülməli də burasıdır ki, ağıllı adamlar və ya ağıllı sayılmaq iddiasında olanlar bu məsələdə səfəhlərin və tənbəllərin rəyinə tabe olurlar. Mənə gəlincə, mən mütləq adamın ən yaxşı cəhətlərini götürmək istəyirəm. Buna peşəkarlıq söhbəti, kobudluq, ya da hər nə istəyirsinizsə deyin.

Lakin Ruf Martini anlamırdı. Martinin hamılıqla qəbul olunmuş qaydalara hücumlarını qız onun inadçılığında və tərsliyində görürdü.

Hər halda, Martin öz ciddiyətiylə professor Kolduelli ruhlandırılmış və onu tanış mövzulardan söhbət salmağa vadar etmişdi. Ruf onlara yaxınlaşarkən Martin professoru:

– Lakin siz, yəqin ki, Kaliforniya universitetində bu cür küfr danışmağa cəsarət etmirsiniz! – dediyini eşitdi.

Professor Kolduell çiyinlərini çəkdi.

– Vergini namusla, düz verən vətəndaşlar var, bundan əlavə, bir də siyasət var. Bizi Sakramento¹ təyin edir və biz də Sakramento ilə hesablaşmağa, ştatın hökumətiylə, partiya mətbuatıyla, daha doğrusu, hər iki partiyanın mətbuatıyla hesablaşmağa məcbur oluruq.

– Bu, aydındır. Bilirəm, nələr çəkirsiniz! – deyərək Martin bərkədən dilləndi. – Siz özünüzü sudan sahilə atılmış bir balıq kimi hiss etməlisiniz.

– Bizim universitet gölündə mənim kimiləri çox azdır. Bəzən mənə elə gəlir ki, doğrudan da, sahilə, quruya atılmış bir balıqam. Bu zaman mən düşünürəm ki, Parisin hər hansı bir guşəsində, sətirgüdəndən çıxma-qaraçılar və ya həmişə Latın məhəlləsində düşüb qalan azgın adamlar arasında özümü daha yaxşı və daha sərbəst hiss edirəm. Onda mən kiçik və ucuz restoranlarda nahar edərdim, klaret içərdim və dünya, kainat haqqında yaman cəsarətli fikirlər irəli sürərdim. Bəzən mənə elə gəlir ki, təbiət etibarilə, radikaləm. Lakin, təəssüf, əməlli-başlı anlaya bilmədiyim məsələlər o qədər çoxdur ki! Mən bir insan kimi, xüsusilə, həyatın əsaslı problemlərindən söhbət gedəndə, məsələnin bütün cəhətlərini əhatə etməkdə mənə mane olan məhdudluğu görəndə lap qorxuya düşürəm.

Professora qulaq asarkən Martin istər-istəməz “Passat küləkləri nəğməsi”ni xatırladı:

Açıram qorxmadan gecəbəgündüz
Bütün yelkənləri.

Martin, az qala, bu sözləri ucadan demişdi. O, professorla baxır və baxdıqca professorla inadkar, soyuq və şiddətli şimal-şərq passat küləkləri arasında hansısa ümumi cəhətlər görürdü. Professor da eynilə təmkinli və sədaqətli idi, lakin onda nə isə adamı çaşdıran bir cəhət vardı. Martin fikirləşdi ki, şimal-şərq passat küləkləri heç zaman var gücü ilə əsmədiyi, həmişə özünə ehtiyat qüvvə saxladığı, lakin heç vaxt bunu işə salmadığı kimi, professor da, ehtimal ki, düşündüyünü heç bir zaman deyib axıra çatdırmır. Martin özünün obrazlı görüş qabiliyyətini itirməmişdi. Onun beyni, sanki, böyük xatirələr və uydurmalar anbarı idi; qapısı da həmişə açıq olurdu.

¹ *Sakramento* – Kaliforniya ştatının paytaxtıdır.

Necə bir hadisə baş verirsə versin, Martinin təxəyyülü bu anbardan bir an içində nə isə münasib və ya əksinə, zidd bir şey çıxarır və onu parlaq obrazlarda canlandırır. Bu, tamamilə qeyri-ixtiyari olaraq baş verdiyindən real həyatın hər bir hadisəsi daim fantaziyanın yaratdığı lövhələrlə yanaşı dururdu. O zaman Rufun gözlərindəki qısqanclıq parıltısı ay işığında tüğyana başlayan fırtınanı xatırlatdığı kimi, indi də professor Kolduell onun gözləri önündə qürub edən günəş şüaları altında, al-qırmızı rəngə çalan, ağ köpüklü dalgaların şimal-şərq passat küləklərinin qovub apardığı dəniz mənzərəsini canlandırır. Beləliklə, Martinin qarşısında hər an müxtəlif xəyallar canlanır və bu xəyallar onun fikirlərinin axınına nəinki pozur, əksinə, bu fikirlərdən baş çıxarmaqda ona kömək edirdi. Bu xəyallar bir zamanlar Martinin başına gələn bütün işlərin, Martinin bütün gördükləri və oxuduqlarının izləri idi. Odur ki, onlar həmişə: ayıqlıqda da, yuxuda da onun beyninə dolub qalmışdı.

Elə indi də ağıllı və savadlı bir adamın – professor Kolduellin rəvan nitqini dinlərkən Martin, qeyri-ixtiyari olaraq, öz keçmişini xatırlayırdı. O, özünün ilk gənclik günlərini, Stetson şlyapasını yan qoyub, ikiyanlı gödəkcə geyərək, iri addımlar ata-ata gəzən bir oğlan olduğu, polislin qarışmayacağı bir ölçüdə azgınlıq və yaramazlıqlara yol verib, buna bir ideal kimi baxdığı günləri gözünün qabağına gətirdi. Martin bu xatirələrdə nəyisə azaltmağa və ya silməyə heç çalışmırdı da. Bəli, o, həyatının müəyyən dövründə ən adi dalaşqan bir oğlan, həmişə polislə əlbəyaxa vuruşan və fəhlə məhəlləsinin şərəfli sakinlərini dəhşətə salan oğru-quldur dəstəsinin başçısı olmuşdu. Lakin indi onun idealları dəyişmişdir. O, ətrafına, nəzakətli və geyimli-kecimli kişilərə, xanımlara baxır, zərif mədəniyyət havası ilə nəfəs alırdı, bu zaman isə gəncliyinin kabusu enlikənarlı şlyapada və ikiyanlı gödəkcədə yanlarını basa-basa, qonaq otağına dəşənmiş xalının üstü ilə ona doğru gəlirdi. Axı o, küçələri dolaşan oğru-quldur dəstəsinin davakar başçısından indi yumşaq kreslodada oturan və universitet professoru ilə sakit-sakit söhbət edən Martin İdenə çevrilmişdi.

Əslinə qalsa, Martin özünün həyatda əsl mövqeyini hələ indiyədək tapmamışdı. O, hər yerdə düşdüyü mühitə asanlıq və tezliklə alışır, həmişə hamının məhəbbətini qazanırdı. Çünki nə işdə, nə də oyunlarda kimsədən geri qalmırdı və hər yerdə öz haqqını qorumağı və özünə qarşı hörmət oyatmağı bacarırdı. Lakin o heç bir zaman və

heç yerdə kök atıb qalmırdı. Öz yoldaşlarını tamamilə qane edən Martin özü heç vaxt heç nəyə qane olmurdu. Onu həmişə nəşə narahat edib yorurdu. O, həmişə özünü haraya isə çağırən bir səs eşitdiyindən axırda kitabları, sənəti və məhəbbəti tapmayınca axtarışlar iziylə həyat yollarını dolaşırdı. İndi isə Martin bu kübar qonaq otağında oturmuşdur. O, öz əvvəlki mühitinin Morzlar kimi adamlara könlü istəyəndə sıxılmadan qonaq gələ bilən yeganə nümayəndəsidir.

Bütün bu fikirlər Martinin söhbəti diqqətlə dinləməsinə əsla mane olmurdu. O, öz müsahibinin biliyinin nə qədər dolğun və geniş olduğunu duyur və Spenserin sayəsində biliyin ümumi əsasları haqqında məlumatı olsa da, öz təhsilinin nöqsan və kəsirlərini ara-sıra hiss edirdi. Kəsirləri doldurmaq üçünsə ancaq vaxt lazımdı. O, ürəyində deyirdi: “Onda çəkişirik, görürük, kim kimin arxasını yerə vurur!” Lakin Martin hələlik professorun ayağına duşmuşdü, onun təmtəraqla dediklərini pərəstiş və diqqətlə dinləyirdi. Bununla belə, Martin öz müsahibinin hökmlərinin zəif cəhətini də yavaş-yavaş sezməyə başladı. Bu zəif cəhəti müəyyən etmək çox asan olmasa da, hər dəfə söhbət dəyişəndə hiss olunurdu. Nəhayət, Martin bu zəif cəhətin nədən ibarət olduğunu başa düşdükdə onun qəlbində söhbətin əvvəlindən baş qaldırmış qeyri-bərabərlik hissi dərhal yox olub getdi.

Ruf ikinci dəfə onlara yanaşanda Martin təzəcə danışmağa başlayırdı. Martin professoru:

– İndi sizə deyim, nədə yanılırsınız, daha doğrusu, sizin hökmlərinizin zəif cəhəti nədədir, – dedi. – Siz biologiyaya etina etmirsiniz, onu nəzərə almırsınız. Sizin dünyabaxışınız biologiyadan bixəbərdir, əlbəttə, mən cansız maddəni canlandırmaq üçün aparılan laboratoriya təcrübələrindən tutmuş ən geniş sosioloji və estetik ümumiləşdirmələrə qədər həyatı dərk etmək vasitəsi olan əsl elmi biologiyanı nəzərdə tuturam.

Ruf heyrətdən tamamilə özünü itirmişdi. O, iki il professor Kolduellin mühazirələrini dinləmişdi və professoru elm dəryası kimi baxırdı.

Professor tərəddüdlə:

– Mən sizi yaxşı başa düşürəm, – dedi.

Martinin sözü bu oldu:

– Çalışaram, izah edirəm. Yadıma gəlir, Misir tarixində oxumuşam ki, əvvəlcə məmləkətin xarakterini öyrənmədən Misir sənətini anlamaq olmaz.

Professor razılaşdı:

– Tamamilə düzdür, – dedi.

Martin sözünə davam edərək:

– Buna görə də mənə elə gəlir ki, – dedi, – qabaqca həyatın nədən və necə yarandığını bilmədən, öz növbəsində, məmləkətin xarakterini öyrənmək olmaz. Qanunları, təsisatı, əxlaq prinsiplərini və dini yaradan adamları bilmədən, bu adamların hətta təbiətinə bələd olmadan biz onları necə anlaya bilərik? Məgər Misir məbədləri və yarımheykəlləri kimi ədəbiyyatı da insan yaratmamışdır? Məgər kainatda ümumdünya təkamül qanununa tabe olmayan bir şey mövcuddurmu? Mən bilirəm ki, ayrı-ayrı sənətlərin təkamül tarixi işlənmişdir, lakin mənə elə gəlir ki, sırf mexaniki surətdə işlənmişdir. Bu halda insanı nəzərə almamışlar, o, bir yanda qalıb. Çalğı alətlərinin – arfanın, skripkanın təkamülü, musiqinin, rəqsin, mahnının təkamülü çox gözəl işlənmişdir. Lakin ilk çalğı alətini qayırmazdan və ya ilk mahnını oxumazdan əvvəl insanın özünün təkamülü haqqında, onun daxilində inkişaf edən orqanlar haqqında nə demək olar? Siz isə elə bax, bunu yaddan çıxarırsınız, mən isə məhz bunu biologiya adlandırırım. Bu, sözün ən geniş mənasında, biologiyadır. Mən bilirəm ki, çox dağınıq, rabitəsiz danışırım, lakin istəyirəm, siz mənim fikrimi başa düşəsiniz. Bu fikir mənim başıma siz danışanda gəldiyindən mən indi bu saat onu dürüst ifadə etməkdə çətinlik çəkirəm. Siz problemin bütün cəhətlərini – bütün amilləri qavramaqda insana mane olan məhdudluğu xatırlatdınız. Elə siz özünüz də, hər halda, bu, mənə belə gəlir, məhz bioloji amili, son nəticədə hər cür sənətin təməlini təşkil edən bir şeyi, bütün insan əməllərinin başlıca əsasını nəzərdən qaçıırırsınız.

Martinin bu mülahizələrinin bir an içində alt-üst edilmədiyi Rufu heyrətə saldı. Professor Kolduell, yaqın, müsahibinin cavanlığını nəzərə alaraq, onun dediklərini diqqətlə dinlədi, qısa bir sükutdan sonra professor saatının qızıl zəncirini oynada-oynada danışmağa başladı:

– Bilirsiniz, məni bunun üstündə əvvəllər də böyük bir adam, təkamülçü alim Jozef Lekont məzəmmət etmişdir. Lakin o vəfat etdi. Mən də elə bildim ki, daha heç kəs məni ifşa etməyəcəkdir, lakin, görünür, yanıılmışam, indi sizin şəxsinizdə yeni bir ittihamçı görürəm. Ehtimal ki, sizin ittihamlarınızda müəyyən dərəcədə və hətta daha böyük bir həqiqət vardır. Mən bunu etiraf etməyə bilmərəm.

Mən həddindən ziyadə klassikaya qapılmışam və təbiət elmlərinin inkişafını lazımcına izləməmişəm; bəlkə də, bu, sadəcə olaraq, qüvvəmin və iş bacarığımın çatışmaması ilə izah olunur. Siz mənim heç bir zaman, heç bir fizika və ya kimya laboratoriyasında olmadığını eşidəndə, yaqın ki, çox təəccüb edəcəksiniz. Lakin bu bir həqiqətdir. Mister İden, nə qədər haqlı olduğunuzu bilməsəm də, deyirəm ki, eynilə sizin kimi Lekont da haqlı idi.

Ruf nə isə bir bəhanə tapıb Martini kənara çəkdi və pıçılı ilə dedi:

– Siz professor Kolduelldən yapışıb ondan əl çəkmirsiniz. Bəlkə, bir başqası da onunla danışmaq, söhbət eləmək istəyir.

Martin pərt-pərt:

– Bağışlayın, – dedi. – Mən söhbəti qızıdırıb, onu öz ürəyini açmağa vadar etdim. Söhbət də o qədər maraqlı idi ki, mən başqalarını unutdum. Sözü açığı, mən hələ indiyədək bu cür ağıllı və savadlı bir həmsöhbətə rast gəlməmişəm. Bir də, öz aramızdır, bilir-siniz, nə var? Mən əvvəllər elə bilirdim ki, universitet qurtaran və ya əhəmiyyətli ictimai mövqə tutan adamların hamısı bu cür ağıllı və savadlıdır...

Ruf etiraz edərək:

– Professor qeyri-adi adamdır, – dedi.

– Görünür. Bəs indi siz kiminlə danışmağımı istəyirsiniz? Bilirsiniz, nə var, məni bu Hepqudla görüşdürün.

Martin baş mühasiblə on beş dəqiqə söhbət etdi, Ruf isə öz sevgilisinə baxıb çox sevinirdi. Oğlanın gözləri, bir dəfə də olsun, parlamadı, yanaqları, bir dəfə də olsun, qızarmadı, buna görə də Ruf Martinin necə arxayın-arxayın söhbət etdiyinə heyran olmuşdu. Lakin bunun əvəzində, bank xadimləri silki Martinin gözündə tamam nüfuzdan düşdü və məclisin axırında o, belə bir əqidəyə gəldi ki, bank xadimiylə dələduz eyni şey deməkdir, eyni mənanı verir. Ordu zabitinin öz taleyindən tamamilə razı, çox mehriban, sağlam və təmkinli bir adam olduğu aydınlaşdı. Martin onun da tam iki il universitetdə oxuduğunu öyrənib yamanca heyretə gəldi və onun aldığı bütün biliklərin necə olduğunu heç bir vəchlə başa düşə bilmədi. Lakin, hər halda, Çarlz Hepquda nisbətən bu zabit Martinin daha çox xoşuna gəldi. Sonra Martin Rufa:

– Məni onun bayağı danışmaları qəzəbləndirmir, yox, – dedi. – Bu bayağı sözlərin necə təmtəraqlı, mütəkəbbir bir tərzdə deyildiyi

cinimi başıma vurur. Bir də gör buna nə qədər vaxt sərf olunur! Bu işbaz Fəhlə Partiyası ilə Demokrat Partiyasının birləşdiyini mənə izah edincə mən reformasiyanın bütün tarixini danışa bilərdim. Peşəkar poker oyunçusu öz qumar kağızlarını necə işlədirsə, o da sözləri elə işlədir. Zaman gələr, mən bunu sizə həyat nümunəsi əsasında göstərərəm.

Ruf cavabında:

– Çox təəssüf edirəm ki, o, sizin xoşunuza gəlməmişdir, – dedi.
– O, mister Betlerin sevimsisidir. Mister Betler deyir ki, o ən şərəfli və etibarlı bir adamdır. O, Hepqudu hər cür bank müəssisəsi üçün etibarlı bir dayaq ola biləcək qaya, sal daş adlandırır.

– Hətta ondan eşitdiyim az-maz sözlər əsasında hökm versək belə, buna heç şübhə etmirəm. Lakin mən indi banklara hər cür hörmətdən uzağam. Əzizim, rəyimi bu cür açıq, düzünə bildirdiyimə görə sizin acığınız tutmur ki?

– Əsla! Bu, çox maraqlıdır.

Martin onun sözünü təsdiq edərək:

– Hə, – dedi. – Axı mən mədəniyyətdən ilk təəssürat alan vəh-şiyəm. Heç şübhəsiz ki, mənim bu təəssüratım mədəni adama çox maraqlı görünməlidir.

Ruf:

– Bəs mənim xalaqızların haqqında siz nə deyə bilərsiniz? – deyə soruşdu.

– Onlar mənə qalan qadınlardan daha xoş gəldilər. Onlar deyib-gülməyi yamanca sevirlər və heç də iddialı deyillər, özlərini sadə aparırlar.

– Deməli, başqa qadınlar da sizin xoşunuza gəlmədi, eləmi?

Martin başını buladı.

– İctimai xadim olan o qadın, ictimai problemlərdən çərən-pərən danışan əsl tutuquşudur. And içə bilərəm ki, əgər onun beynini çıxarsalar, içərisində bir müstəqil fikir belə tapılmaz. Portret çəkən rəssam qadın isə adamı danıxdırır. Bax, o Hepquda yaxşıca bab gələr. Mən hələ o musiqiçi qadını demirəm. Bilmirəm, bəlkə, onun gözəl ifaçılıq məharəti, sürəti və incə barmaqları var, ancaq onun musiqidən əsla başı çıxmır.

Ruf etiraz etməyə çalışaraq:

– Axı o ki çox gözəl çalır, – dedi.

– Elədir, o, zahirən çox sənətkarlıqla çalır, lakin musiqinin həqiqi mahiyyətini əsla başa düşmür. Mən ondan musiqidə nə kimi daxili bir mənə gördüyünü (bilirsiniz, məni bu məsələ həmişə maraqlandırır) soruşdum, lakin o heç bir cavab verə bilmədi. Yalnız bunu dedi ki, musiqiyə pərəstiş edir, musiqi sənətlərin ən böyüyüdür, musiqi onun üçün öz həyatından qiymətlidir.

Ruf məzəmmətlə:

– Siz hamını peşədən danışmağa vadar etmişiniz, – dedi.

– Boynuma alıram. Lakin onlar bu sahədə ağıllı, aydın bir şey deyə bilmədilərsə, hər hansı ümumi mövzularda danışmağa başlasaydılar, təsəvvür edin, mən necə əzab çəkərdim. Mən isə elə bilirdim ki, burada, mədəniyyətin verdiyi imtiyazlardan adamların istifadə etdikləri bir yerdə... – Martin biranlığa susdu: stetson və ikiyanlı gödəkcə geymiş oğlanın yanını basa-basa otağa girdiyini yenidən gördü. – Bəli, mən isə əvvəllər elə bilirdim ki, sizin dairələrdə hamı ağıl və bilik dəryasıdır. Lakin onlarla bu qısa görüşdən mən artıq belə bir nəticə çıxara bilərəm: həmin adamların əksəriyyəti lap nadandır, qalan doxsan faizi isə dözülməz dərəcədə cansıxıcı. Professor Kolduellə gəldikdə isə tamamilə başqadır. O, əsl adamdır.

Rufun eyni açıldı. O:

– Ondan mənə danışın, – dedi. – Əlbəttə, onun gözəl sifətlərindən yox, mən, onsuz da, bunları çox yaxşı bilərəm, onun nəyinin sizin xoşunuza gəlmədiyini deyin. Bunu bilmək mənim üçün çox maraqlıdır.

Martin zarafatyana etiraz edərək:

– Bəlkə, birdən yanılıb səhv dedim, onda nə olsun? – dedi. – Əvvəlcə siz danışın. Yoxsa siz onun şəxsində yalnız yaxşı cəhətləri görürsünüz?

– Mən iki kurs onun mühazirələrinə qulaq asmışam və onu iki ildən artıqdır ki, tanıyıram, elə buna görə də sizin təəssüratınız mənim üçün daha maraqlıdır.

– Xüsusən mənfi təəssüratım, eləmi? Nə deyirəm ki, onda qulaq asın! Mənim fikrimcə, o, sizin pərəstiş və hörmətinizə tamamilə layiqdir. Bu, mənim indiyəcən rast gəldiyim ən ağıllı və bilikli bir adamdır, lakin onun vicdanı rahat deyil. Yox, fikrinizə pis şey gəlməsin! – deyərək Martin səsləndi. – Mən demək istəyirəm ki, o, mənə şeylərin ən dərin mahiyyətinə göz gəzdirmiş və bərk qorxduğundan öz-özünü heç nə görmədiyinə inandırmağa çalışan bir adam təsiri bağışlayır. Bəlkə,

mən öz fikrimi aydın ifadə etmədim? Çalışaram, başqa cür anladım. Məşənin qalın bir yerində gizlədilmiş məbədə gedən çıxırı tapmış və bu çıxırla yoluna davam etməmiş bir adam təsəvvürünüze gətirin. Bəlkə, o, məbədin özünü də ötəri görmüş, lakin sonradan öz-özünü inandırmışdır ki, bu ancaq bir xəyalmış. Ya da başqa cür deyək. Birisi gözəl bir iş görə bilərdi, lakin görməyi lazım bilməmiş və indi həmişə təəssüf edir ki, nə üçün edə biləcəyini etməmişdir. O, ürəyinin dərinliyində öz əməllərinə görə ala biləcəyi mükafata gülür, lakin harada isə, lap ürəyinin dərin guşəsində həmin mükafatın və həqiqət olmuş əməldən doğan böyük sevincin həsrətini çəkir.

Ruf:

– Mən onu belə başa düşürəm, – dedi. – Bir də, açığı, mən sizin nə demək istədiyinizi çox da yaxşı başa düşürəm.

Martin, sanki, özünü doğrultmağa çalışaraq:

– Mənim özümə bunların hamısı aydın deyil, – dedi. – Odur ki, mən bunu məntiqi yolla əsaslandırma bilmərəm. Bu yalnız bir hissdır. Bu səbəbdən çox ola bilər ki, məni aldadır. Yəqin ki, professor Kolduelli siz məndən yaxşı tanıyırsınız.

Morzlargildəki bu axşam məclisi Martinin qəlbində qəribə və ziddiyyətli duyğular oyatdı. Onun öz niyyətlərinə umidi bir qədər qırıldı, səviyyələrinə yüksəlmək istədiyi adamları görüb peşman və məyus oldu. Digər tərəfdən, müvəffəqiyyət onu qanadlandırdı. Yüksəlmək onun düşündüyündən daha asan imiş. Martin zirvələrə çıxarkən qarşılaşdığı yoxuşların çətinliklərini nəinki yalnız aradan qaldırdı (o, saxta bir təvazökarlığa uyub bu çətinlikləri özündən gizlətməyə cəhd etmədi), həm də, təbii ki, professor Kolduell istisna edilməklə, tay olmaq istədiyi adamlardan daha yüksəyə qalxdı. O, həyata da, kitablara da bu adamlardan daha yaxşı bələd olduğundan onların öz təhsillərini hansı künc-bucaqlara və zirzəmilərə soxub gizlətdiklərinə yalnız təəccüb edə bilərdi. Onun hələlik ağına gəlmirdi ki, müstəsna bir zəka sahibidir. O, bunu da bilmirdi ki, həqiqi və dərin düşüncəli mütəfəkkirləri qətiyyətlə Morzların qonaq otaqlarında axtarmaq lazım deyil. Bilmirdi ki, bu mütəfəkkirlər yerdən çox-çox yüksəklərdə, adi həyatın mənasız çarpışmalarından və bayağılıqlardan uzaqlarda, lacivərd göylərdə qanad çalan qartallara bənzəyirlər.

İYİRMİ SƏKKİZİNCİ FƏSİL

Bəxt Martin İdenin ünvanını itirdiyindən onun elçiləri cavan oğlanın qapısını daha döymürdülər. Martin iyirmi beş gün dalbadal, bazar və bayram günləri belə dincəlmədən “Günəşin ləkəsi” adlı, təqribən, otuz min sözdən ibarət olan böyük bir məqalə üzərində çalışdı. Bu, Meterlink məktəbinin mistisizmi üzərinə ətraflı düşünülmüş bir hücum, pozitiv biliklər qalasından möcüzələr xəyalına düşmüş xəyalpərəstlərə qarşı çevrilmiş bir həmlə idi. Doğrudur, məqalənin özündə də möcüzə ünsürləri vardı, lakin onlar faktların ziddinə deyildi. Bir az keçəndən sonra Martin “Möcüzə kahinləri” və “Bizim “mənimizin” meyanı” adlı iki kiçik məqaləsini də bu böyük məqaləyə əlavə etdi. Beləliklə, onların hər üçü Martinin hesabına redaksiyaları gəzməyə yola düşdü. Martin “Günəşin ləkəsi”nə sərf etdiyi iyirmi beş gündə öz “qazanc gətirən” əsərlərindən satıb altı dollar yarım qazana bilmişdi. O, kiçik bir yazısına görə əlli sent, həftəlik məzhəkə jurnalına göndərdiyi başqa bir yazısına isə düz bir dollar aldı. Bundan əlavə, daha iki yumoristik şeiri – biri iki, o birisi üç dollara satılmışdı. Axırda nisyə almaq imkanı (baqqalın nisyə mal buraxmağı beş dollaradək artırdığına baxmayaraq) tükəndikdən sonra Martin yenə də öz velosipedini və paltosunu aparıb girov qoymağa məcbur oldu. Yazı makinasını işlətmək pulunu yenə də tələb etdilər, Martinə xatırlatdılar ki, qoyulan şərtə əsasən, pulu bir ay qabaqca dan verməlidir.

Bir neçə xırda-para yazısını satmaqdan ruhlanmış Martin yəni-dən “peşəkarlığa” girişməyi qət etdi. Bəlkə, bundan gələcək pula birtəhər dolanmaq mümkün oldu. Onun masasının altında ədəbiyyat agentlikləri tərəfindən rədd edilmiş iyirmiyə qədər kiçik hekayə yığılıb qalmışdı. Qəzetlər üçün necə hekayə yazmağı və beləliklə də, ideal bir düstur işləyib hazırlamağı özü üçün aydınlaşdırmaq məqsədiylə Martin həmin əsərlərini bir də oxudu. O aydınlaşdırdı ki, qəzet hekayəsində faciəli ünsür olmalıdır, hekayənin sonu heç bir vəchlə pis qurtarmamalıdır. Hekayə nə öz üslubunun gözəlliyi, nə fikrinin orijinallığı, nə də hissiyyatın incəliyi ilə fərqlənməməlidir. Lakin qəzet hekayələrində hissiyyat, bol və həm də ən ülvə, ən nəcib

hissiyat hökmən olmalıdır. Bir zamanlar onu balkondan “kasıb olsa da, şərəflidir” kimi saxta vətənpərvər melodramlara və pyeslərə əl çalmağa məcbur edən hissiyatdan əl çəkmək olmaz. Martin bütün bunları özü üçün aydınlaşdırdıqdan sonra işləyib hazırladığı düstur əsasında hekayələr yazmağa başladı. Bu düstur üçhəddli idi: 1) bir-birini sevən iki gənc ayrılmalıdır; 2) hər hansı bir hadisə üzündən onlar yenidən qovuşurlar; 3) toy zənglərinin səsi. Üçüncü hədd sabit kəmiyyətdi, lakin birinci və ikinci hədlər sonsuz dərəcədə dəyişilə bilərdi. Aşıqləri, taleyin yazdığı bir çəkişmə, işlərin bu və ya başqa cür gətirməsi, qısqanc rəqiblər, qəddar valideynlər, hiyləgər qəyyumlar və s. bir-birindən ayıra bilərdi; onları aşıqın və məşuqənin hər hansı mərdanə bir hərəkəti, qəyyumun, ata-ananın və ya rəqiblərin məcburiyyət qarşısında və ya könüllü razılığı, hər hansı bir sirrin gözlənilmədən açılması, aşıqın fədakarlığı və başqa saysız-hesabsız amillər qovuşdura bilərdi. Qızı ilk addım atmağa vadar etmək böyük təsir bağışlayırdı. Bu mövzunu işləyərkən Martin daha bir çox güclü ədəbi vasitə və kələyə əl atdı. O yalnız bir məsələni istədiyi kimi həll edə bilməzdi; hər hekayənin sonunda, göylər parçalanıb yerə tökülsə də və ya yer ayrılırsa da hökmən toy zəngləri çalınmalı idi. Hekayənin həcmi də tamamilə dürüst müəyyən edilmişdi: ən çoxu, min beş yüz söz, ən azı, min iki yüz söz.

Bu cür hekayələr yazmaq sənətini axıradək mənimsəməzdən əvvəl Martin beş-altı sxem hazırladı, yazı prosesində hər şeyi həmişə onlarla ölçüb-biçirdi. Bu, yuxarıdan, aşağıdan, sağdan sola, soldan sağa oxuna bilən riyazi cədvəllər kimi bir şeydi; bunların köməyiylə heç bir əqli gərginliyə yol vermədən həmişə eyni dərəcədə doğru və dəqiq, istənilən nəticələrə gəlmək olardı. Bu sxemlər əsasında Martin yarım saatın içində on dənə süjet qururdu, onları bir kənara qoyurdu və sonra boş vaxtında işləyib hazırlayırdı. Martin, adətən, bunu, bütün günü ciddi işlədikdən sonra, yatmadan əvvəl edirdi. Sonralar o, Rufa etiraf edib deyirdi ki, bu cür hekayələri gecə yuxuda belə yazı bilərdi. Əsas iş sxem düzəltməkdən ibarətdi, qalan şeylər lap mexaniki sürətdə yerinə yetirilirdi.

Martin İden öz düsturunun təsir gücünə şübhə etməirdi və özünün ilk iki hekayəsini göndərərkən əmindir ki, onlar pula gedəcəkdir. Doğrudan da, təqribən, on gündən sonra Martin hərəsi dörd dollara iki çek aldı.

Bu arada Martin jurnallar haqqında yeni, kədərlandırıcı şeylər öyrəndi. “Transkontinental aylıq” jurnalı onun “Zəng səsi” əsərini çap etdisə də, çek göndərmədi. Martinin pula böyük ehtiyacı olduğundan redaksiyaya məktub yazdı. Çek əvəzinə, qeyri-müəyyən bir cavab alıb, daha bir şey yollamağı xahiş edirdilər. Martin iki gün ac qaldıqdan sonra yenidən velosipedini girov qoymağa məcbur oldu. O, həftədə iki dəfə “aylığa” beş dollar alacağını müntəzəm surətdə xatırladırdı, lakin, görünür ki, ona birinci cavabı tamamilə təsadüfən yazmışdılar. Martin haradan biləydi ki, “Aylıq” artıq bir neçə ildən bəridir, güc-bəla ilə başını girələyir, onun nə abunəçisi, nə alıcısı var və özü də ancaq elanlar hesabına dolanır. Bu elanları isə ona, hər şeydən əvvəl, sırf xeyriyyə məqsədiylə verirlər. Martin onu da bilmirdi ki, “Aylıq” naşir və redaktor üçün yeganə gəlir mənbəyidir və onlar müəlliflərə müntəzəm surətdə pul verməmək sayəsində bu gəliri fənd işlədib çıxarırlar. Məgər Martin bilə bilərdimi ki, onun beş dollarına naşir Alameddəki evinə rəng çəkmiş, həm də özü çəkmişdir, çünki Rəngsazlar İttifaqının müəyyən etdiyi zəhmət haqqı onun üçün çox yüksək idi, muzdla tutduğu ilk ştrejkbrexer isə kiminsə qəsdən itələdiyi nərdivandan yıxılıb ayağı sınımış və onu xəstəxanaya aparmışlar.

Martin, Çıkaqoda çıxan bir qəzetin qəbul etdiyi “Dəfinə axtaranlar” oçerkinə görə vəd olunmuş on dolları da almadı. Oçerk çap olunmuşdu. O, şəhər qiraətxanasında qəzetin komplektini nəzərdən keçirib yəqinlik hasil etdi, lakin naşirdən heç bir cavab ala bilmədi. Onun yazdığı məktublara fikir vermirdilər. Həmin məktubların göndərildiyi yerə çatdığına əmin olmaq istəyən Martin onları sifarişlə yollayırdı. Martin qət etdi ki, bu, soyğunçuluqdur, günün günortaçağı soyuqqanlılıqla edilən bir soyğunçuluqdur, mən ac qalırım, mənim malımı, bir parça çörək qazanmaq üçün yeganə imkanımı isə oğurlayırlar.

“Gənclik və kamillik” həftəlik jurnalı Martinin povestinin iyirmi bir min sözdən ibarət olan üçdə iki hissəsini çap etdikdən sonra birdən-birə bağlandı. Beləliklə, on altı dollar almağa bağlı olan hər cür ümid boşa çıxdı.

Bütün bunlar bəs deyilmiş kimi, Martin özünün ən yaxşı hekayəsi hesab etdiyi “Qazan” da əbəs yerə batdı. Bütün ümidləri boşa çıxmış Martin çoxlu jurnalı bir-bir gözdən keçirəndən sonra hekayəsini San-Fransiskoya, “Dalğa” jurnalına göndərdi. O, bu jurnalın

üzərində yalnız ona görə dayandı ki, daha tez cavab almaq olardı; redaksiya yaxında, körfəzin o biri sahilində idi. Martin, təqribən, iki həftədən sonra hekayəsinin jurnalın ən görkəmli yerində çap olunduğunu görəndə sevindi, hekayəyə rəsmlər də verilmişdi. Qəlbi sevinclə çırpınan Martin evə qayıdaraq özünün bu ən yaxşı hekayəsinə görə neçə verəcəklərini hesablamağa çalışdı. Hekayənin tez qəbul olunub nəşr edilməsi onu sevindirirdi. Doğrudur, nəşir əlyazmasının qəbul olunması haqqında ona heç bir məlumat verməmişdi, lakin elə buna görə də gözlənilməz hədiyyə daha xoşdu. Martin bir, sonra iki həftə və daha bir neçə gün gözlədikdən sonra saxta utancaqlığına üstün gəlib, “Dalğa”nın redaktoruna yazdı ki, ehtimal, işlər müdirinin diqqətsizliyi üzündən mənim kiçik hesabım unudulmuşdur.

Martin fikirləşirdi: “Hətta mənə cəmi beş dollar da versələr, bu pula paxla və noxud ala bilərəm və yarım düjün də eynilə bu cür hekayə yazaram”.

Nəhayət, cavab gəldi. Bu cavabın həyasızlığı Martini heyrətə saldı: “Gözəl hekayənizə görə sizə çox-çox minnətdarıq. Biz hamımız redaksiyada sizin hekayənizi ləzzətlə oxuduq və gördüyünüz kimi, onu ən görkəmli yerdə çap etmişik. Ümidvarıq ki, rəsmlər də sizin xoşunuza gəlmişdir.

Məktubunuzdan göründüyü kimi, siz müəllif qonoranı almaq ümidindəsiniz. Təəssüf ki, bizdə sifarişimizlə yazılmamış əsərlərə pul vermək dəb deyildir, sizin hekayənizi isə biz sifariş etməmişik. Hekayənizi çap etməyə götürərkən, təbii, biz elə bildirdik ki, bu, sizə məlumdur. Bizə yalnız təəssüf etmək qalır ki, belə bir xoşagəlməz anlaşılmazlıq baş vermişdir. Sizə bir daha təşəkkürümüzü bildiririk və sizdən daha bir yazı almaq ümidindəyik. Hörmətimizi qəbul edin və sairə”.

Məktubun postskriptumunda deyilirdi ki, bir qayda olaraq, “Dalğa” heç kəsə müftə göndərməsə də, buna baxmayaraq, redaksiya gələn il üçün Martin İdeni öz abunəçiləri sırasına salmağı özünə şərəf bilir.

Bu kədrli təcrübədən sonra Martin hər bir əlyazmasının birinci səhifəsinin başında həmişə: “Pulunun sizin qiymət üzrə verilməsinə razıyam” sözlərini yazırdı.

O, öz-özünə təsəlli verərək: “Eyib etməz, – deyirdi, – bir zaman gələcək ki, onlar pulu mənə özümün müəyyən etdiyim qiymət üzrə verəcəklər!”

Bu vaxt Martinin bütün varlığını öz sənətkarlığını yorulmadan artırmaq ehtirası qaplamışdı, o da “Şən küçə”ni, “Həyat şərəbi”ni, “Sevinc”i, “Dəniz nəğmələri”ni və başqa ilk əsərlərini ardı-arası kəsilmədən düzəldir, dəyişdirib yenidən işləyirdi. Ondoqquzsaatlıq iş günü əvvəlki kimi, yenə də ona çatmırdı. O, cidd-cəhdlə yazır, oxuyur, öz çoxdankı adətindən əl çəkərək, papirosu tərgitmiş bir adamın işgəncələrini zəhmətlə azaltmağa çalışırdı. O, Rufun göndərdiyi dərmanı yazı masasının uzaq bir küncünə soxmuşdu. Ac qaldığı vaxt tütünsüz keçinmək, xüsusilə, çətindi. O, papiros çəkmək arzusunu nə qədər boğmaq istəyirdisə, bu arzu başından çıxmırdı. Martin bunu özünün ən böyük hünəri sayırdı, Ruf isə bu fikrə gəlirdi ki, Martin düzgün hərəkət eləyir, vəssalam. Ruf Martinə vəd etdiyi dərmanı öz cibxərcliyindən aldı və bir neçə gündən sonra bunu tamamilə unutdu.

Martin özünün yazdığı basmaqəlib hekayələrinə nifrət edir, onlara gülürdü, lakin elə həmişə pula gedən də bu hekayələr olurdu. Həmin hekayələrin sayəsində Martin bütün borclarını verdi və hətta yeni velosiped şinləri də aldı. Bu hekayələr onu yedirdir, içirdirdi, odur ki, onun hələ ciddi iş üçün vaxtı da qalırdı. Bundan əlavə, “Ağ siçan”dan aldığı dollar haqqında xatirə Martinə daim qol-qanad verirdi. Kim bilir, bəlkə, başqa birincidərəcəli jurnallar da naməlum müəlliflərə bu qədər, ola bilsin ki, bundan da çox pul verir. Lakin qarşıda duran vəzifə bu birincidərəcəli jurnallara yol tapmaqdan ibarətdi. Həmin jurnallar Martinin ən yaxşı hekayə və şeirlərini ardıcıl surətdə rədd edirdi, halbuki onların səhifələrində nömrədən-nömrəyə onlarca duzsuz və bayağı yazı nəşr olunurdu.

Martin bəzən düşünürdü: “Bu təkəbbürlü nəşirlərdən biri iltifat göstərib, heç olmasa, mənə qol-qanad verən bircə sətir yazaydı! Bəlkə, mənim yaradıcılığım həddindən ziyadə qeyri-adidir, bəlkə, yaradıcılığım müxtəlif mülahizələrə görə onlar üçün münasib deyil, yəni mənim əsərlərimdə bir şey yoxdurmu ki, heç olmasa, mənə cavab vermək arzusu doğursun”.

Buna görə də Martin yenidən “Macərə”ni və ya onun kimi başqa bir hekayəni götürüb dönə-dönə, yüz dəfə oxuyur, nəşirlərin susmasının səbəbini bilməyə çalışırdı.

İlliq Kaliforniya baharının girməsi ilə Martin üçün firavan yaşamaq dövrü də qurtardı. Ədəbiyyat agentliyinin anlaşılmaz sükutu bir neçə həftədən bəri onu təşvişə salmışdı. Nəhayət, günlərin birində on

basmaqəlib hekayəsini ona qaytardılar. Həmin hekayələrə əlavə olunmuş məktubda Martinə bildirilirdi ki, agentlik material içində batıb qalmışdır və aradan bir neçə ay keçməsə, heç bir yeni əlyazman belə qəbul edə bilməz. Martin isə bu on hekayəyə ümid bağladığına görə son zamanlar bədxərclik də edirdi. Agentlik, adətən, onun bir hekayəsinə beş dollar verirdi və hələ indiyədək bir yazısını belə rədd etməmişdi; buna görə də Martin elə yaşayırdı ki, elə bil, onun cari hesabında azı əlli dollar var. Beləliklə, Martin üçün birdən-birə ağır, çətin sınaqlar dövrü başladı, o da yenidən əlini hər şeydən üzüb, öz köhnə hekayələrini kiçik nəşriyyatlara göndərməyə başladı. Həmin nəşriyyatlar Martinin hekayələrini çap edirdisə də, pul verirdi. O, yeni hekayələrini sanballı jurnallara göndərirdi. Bu jurnallar da Martinə nə pul verirdilər, nə də hekayələrini çap edirdilər. O, yenidən girov dükanına ayaq döyməyə başladı. Nyu-Yorkda çıxan həftəlik jurnallar tərəfindən qəbul olunmuş bir neçə məzəli şeir Martinə birtəhər başını dolandırmağa imkan verirdi. Bunu görə Martin cəsarətə gəlib bütün irihəcmli jurnallara yazdı ki, nəyə görə mənim əsərlərimi çap etmirsiniz? Ona cavab verib yazdılar ki, özbaşına gələn əlyazmalar, adətən, müzakirə olunmur, çap olunan materialın əksər hissəsi isə jurnalların sifarişlə adlı-sanlı və təcrübəli müəlliflər tərəfindən yazılır.

İYİRMİ DOQQUZUNCU FƏSİL

Bu yay Martin İden üçün ağır bir yaydı. Redaktorlar və rəyçilər dağılışıb istirahətə getdiklərindən, adətən, üç həftədən sonra geri qaytarılan əlyazmaları, indi üç aylarla redaksiyalarda yatıb qalırdı, Martinin yeganə təsəllisi bu idi ki, markaya pul xərcləmək lazım gəlmirdi. Yalnız kiçik pirat jurnalları meydan sulayırdı. Buna görə Martin özünün bütün ilk əsərlərini: “İnci ovlayanları”, “Dənizçi sənəti”ni, “Tısbağa ovu”nu, “Şimal-şərq passat küləyi”ni həmin jurnallara göndərdi. Lakin bu əlyazmaların heç birinə pul verilmədi. Düzdür, altı ay sürən yazışmadan sonra “Tısbağa ovu”na qonorar olaraq xətersiz bir ülgüc aldı. “Akropol” isə “Şimal-şərq passat küləyi”nə beş dollar və beşillik abunə vəd etdi, lakin vədinin yalnız ikinci hissəsini yerinə yetirdi.

Martin Stivenson haqqında sonetinə görə incə zövqü, lakin məhdud imkanları olan bir Boston nəşirinin boş pul kisəsindən iki dollar çıxara bildi. Martinin təzəcə yazıb qurtardığı ikiyüzmisralıq, ağıllı satirik poema – “Pəri və inci” San-Fransiskoda iri bir dəmiryol şirkətinin puluna nəşr edilən bir jurnalın redaktorunun çox xoşuna gəldi. Redaktor poemanın haqqının əvəzinə Martinə dəmir yolu ilə müftə getmək bileti təklif etdi. Martin bu ixtiyarı başqasına verib-verə bilməyəcəyini redaktordan soruşdu. Müftə getmək ixtiyarını başqasına verməyin yasaq olduğunu öyrənən və bununla da, ondan qazanc çıxarmaq ümidi boşa çıxan Martin əlyazmasının geri qaytarılmasını tələb etdi. O, aradan bir az keçmiş poemanı redaktorun məktubu ilə birlikdə aldı. Redaktor yazırdı ki, poemanı nəşr etməli olmadığına təəssüf edir. Martin poemanı yenidən San-Fransiskoya, bir zamanlar gözəl bir jurnalistin təşkil etdiyi, tezliklə şöhrəti çox geniş yayılan “Eşşəkərisi” adlı bir jurnala göndərdi. Bədbəxtlikdən, hələ Martin dünyaya gəlməmişdən çox-çox əvvəl “Eşşəkərisi”nin ulduzu sönməyə başlamışdı. Redaktor poemaya görə Martinə on beş dollar təklif etdi, lakin poema çap olunan kimi, görünür ki, öz vədini unutdu. Özünün çoxlu sorğusuna cavab ala bilməyən Martin axırda redaksiyaya kəsərlə bir məktub yazdı və yeni redaktor soyuq bir tərzdə bildirdi ki, özündən əvvəlki redaktorun buraxdığı səhvlər üçün məsuliyyət daşımır və özü də “Pəri və inci” poeması haqqında qətiyyətlə yaxşı fikirdə deyil.

Lakin Çikaqoda çıxan “Qlobus” jurnalı Martinin başına hamıdan pis oyun açdı. Martin acından ölməsin deyər, uzun tərəddüdlərdən sonra “Dəniz nəğmələri”ni, hər halda, nəşr etdirməyə qərar verdi. Onlarca jurnal tərəfindən rədd olunmuş bu şeirlər axırda “Qlobus” redaksiyasında özünə bir sığınacaq – sakit bir körpü tapdı. Şeirlər silsiləsində otuz şeir olduğundan Martin onların hərəsinə bir dollar almalı idi. Elə birinci ayda silsilədən dörd şeir nəşr olundu, Martin də dərhal dörd-dollarlıq çek aldı, lakin o, jurnalı gözdən keçirərkən dəhşətə gəldi. Şeirlərin adları dəyişdirilmişdi: “Finis” əvəzinə, “Finiş”,¹ “Tənha sıldırım qayanın mahnısı” yerinə “Mərcan qayasının mahnısı” yazılmışdı. Bir başlıq qətiyyətlə münasib olmayan ayrı bir başlıqla əvəz olunmuşdu: “Meduzanın işığı” yerinə redaktor “Geri dönmə yolu”

¹ *Finis* (lat.) – son, axır deməkdir; *finiş* (ing.) – idmanda qaçışın son nöqtəsi, mənzildir.

yazmışdı. Şeirlərin özləri daha çox təhriflərə uğramışdı. Martin dişlərini qıcırdayır və saçlarını yolurdu. İfadələr, misralar, bütöv-bütöv bəndlər buraxılmış, dolaşmış salınmış, yerləri elə dəyişdirilmişdi ki, bəzən heç bir şey başa düşmək olmurdu. Bəzən misralar başqa şairlərininki ilə əvəz olunmuşdu. Martin təsəvvürünə gətirə bilmirdi ki, ağılı başında olan redaktor bu cür cinayətlərdə təqsirkar olsun. Bu səbəbdən həmin işlərin hər hansı bir mətbəə kuryeri və ya yazı üzü köçürən bir adam tərəfindən görüldüyünü qət etdi. Martin dərhal şeirlərin nəşrini dayandırmağı və əlyazmasını geri qaytarmağı tələb etdi. O, məktub dalınca məktub yazırdı, yalvarır, tələb edir, hədə-qorxu gəlirdi. Lakin onun heç bir məktubuna fikir vermirdilər. Təhrif edilmiş bu şeirlər hər ay çap olunurdu və Martin də hər ay pulunun çekini alırdı.

Bütün bu müvəffəqiyyətsizliklər zamanı “Ağ siçan”dan aldığı qırx dolları xatırlaması Martinə təsəlli verirdi, lakin o, “qazanc gətirən” kiçik yazılar uydurmağa getdikcə daha çox vaxt sərf edirdi. O, kənd təsərrüfatı və ticarət jurnallarında gözlənilmədən “çörək yeri” tapdı, dini həftəlik jurnallarla da əlaqəyə girmək təşəbbüsündə oldu, lakin gördü ki, həmin redaksiyaya ümid etsə, ancaq acından ölməyi gözünün altına almalı olacaq.

Qara kostyumun yenidən girov qoyulduğu ən çətin bir vaxtda Respublika Partiyasının mahal komitəsinin elan etdiyi müsabiqədə birdən Martinin bəxti gətirdi. Əslinə qalsa, bu, bir yox, üç müsabiqə idi. Martin də onların hər üçündən qalib çıxdı. O, özünün bu cür yollarla aclıqdan yaxa qurtarmasına acı-acı gülürdü. Onun poeması on dollar miqdarında birinci mükafatı və nəhayət, Respublika Partiyasının vəzifələri haqqında məqaləsi iyirmibeşdollarlıq birinci mükafatı aldı. Bu, Martini çox sevindirdi və bu sevinc pul almaq vaxtı gəlincəyə qədər davam etdi. Görünür, komitədə nə isə bir hadisə baş vermişdi, onun üzvləri arasında bir bankir, bir də senator olduğuna baxmayaraq, komitənin pulu olmadı. Bu çək-çevir davam edəne qədər Martin eynilə bu cür bir müsabiqə üçün yazdığı məqaləyə birinci mükafat alaraq, Demokrat Partiyasının vəzifələrini heç də pis başa düşmədiyini sübut etdi. Hələ bu harasıdır, burada özünün iyirmi beş dollarını da ala bildi. Respublika Partiyasının müsabiqəsi üzrə çatacaq qırx dolların üzünü isə ömrünün axırına kimi görmədi.

Rufla görüşmək üçün Martin fənd işləmək məcburiyyəti qarşısında qalmışdı. Şimali Oklenddən Morzların evinə qədər olan yolu

piyada getmək və qayıtmaq həddindən çox vaxt apardığından, Martin öz qara kostyumunu girov qoyub velosipedini geri almağı qət etdi. Velosipedlə Rufgilə getmək, vaxta qənaət etməklə bərabər, həm də gözəl fiziki bir təlimdir. Bundan əlavə, qısa parusin şalvarı və köhnə toxunma yun köynəyi, velosiped sürən zaman geyilən kostyumu çox gözəl əvəz edə bilərdi. Martin Ruflla birlikdə nahardan sonra yenidən gəzməyə çıxmağa başladı. Morzların evində Ruflla bir söz belə danışmağa indi, demək olar, imkan olmurdu, çünki missis Morz özünün kübar əyləncələri planını həyata keçirməkdə davam edirdi. Morzların qonaq otağında Martinin rast gəldiyi və nümayəndələrinə hələ bu yaxınlardakı hörmətlə baxdığı kübar məclisə indi onun ancaq acığı tuturdu. Bu məclis daha ona kübar məclisi kimi görünmürdü. Ağır, məşəqqətli həyat, gərgin iş və daim uğradığı uğursuzluqlar Martini əsəbi və hirslili bir adama çevirmişdi. Odur ki, bu cür adamlarla söhbət onu hiddətləndirirdi. Bu, həddini aşmış lovğalığ deyildi. O, insanları kitablarını böyük pərəstişlə oxuduğu əzəmətli mütəfəkkirlərlə müqayisə edərək, onlar haqqında hökm verirdi. Martin Rufgildə, professor Kolduell istisna edilməklə, əsl ağıllı bir adama hələ rast gəlməmişdi, professor isə, burası var ki, daha Morzlargilə gəlmirdi. Bütün qalanlar miskin ehkamçılardı, cılız fikirli cılız adamlardı. Onların nadanlılığı Martini heyrətə salırdı. Axı nə üçün onların hamısı bu qədər nadandır? Onların biliyi necə olub? Axı onlar da mənəm kimi eyni kitabları oxumuşlar, necə olmuş ki, onlar kitablardan heç nə öyrənə bilməyiblər?

Martin bilirdi ki, dünyada böyük zəkalar, həqiqi, dərin mütəfəkkirlər vardır. Morzlar mühiti üzərində yüksəlməkdə ona – Martinə kömək etmiş kitablar bunun ən gözəl sübutu idi. Bir də Martin bilirdi ki, üzdənirəq “cəmiyyət” deyilən mühitdə də Morzların qonaq otağına doluşanların hamısından daha ağıllı və qat-qat gözəl adamlara rast gəlmək olar. O, personajları kübarların qonaq otaqlarında siyasi və fəlsəfi mövzular ətrafında mübahisələr edən ingilis romanları oxuyurdu. O bilirdi ki, təkcə İngiltərənin deyil, hətta Amerikanın da böyük şəhərlərində salonlar var, sənətin və elmi təfəkkürün nümayəndələri bu salonlara toplaşır. O, öz səfehliyindən, əvvəllər belə təsəvvürdə idi ki, fəhlə sinfinə mənsub olmayan, geyimli-kecimli hər bir adamın iti ağılı və incə gözəllik duyğusu vardır. Nişastalanmış boyunluq onun gözündə mədəniyyət nişanəsi idi. O bilmirdi ki, universitet diplomu ilə əsl təhsil heç də eyni şey demək deyildir.

– Nə olar ki! Mən getdikcə yüksəlmək, hey yüksəlmək üçün özümə yol açacağam. Mən Rufu da öz arxamca aparacağam.

Qızı atəşin bir məhəbbətlə sevən Martin əmindir ki, Rufa hər yerdə heyran olacaqlar. Martin indi anlayırdı ki, bir zamanlar ona, Martinə öz mühiti mane olduğu kimi, qızın yetişdiyi mühit də bir çox cəhətdən ona mane olur. Rufun öz görüş dairəsini lazımcına genişləndirməyə hələ indiyədək imkanı olmamışdır. Qızın atasının kabinetindəki kitablar, divarlara vurulmuş tablolar, royalın üstündəki notlar – bütün bunlar yalnız zahiri, gözə çarpdırılan bir təmtəraqdı. Morzlar və onların bütün tanışları əsl ədəbiyyata, əsl rəssamlığa, əsl musiqiyə münasibətdə kor və kardılar. Bütün bunlardan əfzəli isə həyat idi: onların həyat haqqında heç bir təsəvvürü yoxdu. Onlar özlərini unitar adlandırır, mötədil, azad fikirli adamlar donuna girirlər və bütün bunlarla birlikdə pozitiv elmdən, heç olmazsa, azı iki əsr geri qalmışlar. Onlar, orta əsrlərdə olduğu kimi düşünürdülər, dünyanın yaranması və həyatın mənşəyi haqqında onların baxışları isə mağara əsri və bəlkə də, daha uzaq bir zəmanə qədər qədim olan sırf metafizik mahiyyətdədir. Bu, həmə o metafizika idi ki, ilk meymunabənzər insanı qaranlıqdan qorxmağa məcbur etmiş, ilk yəhudiləri Adəmin qabırğasından Həvvanın yarandığı fikrinə gətirib çıxarmışdı. Dekarta dünyanın öz miskin şəxsi “mən”inin proyeksiyası olması haqqında idealist təsəvvür təlqin etmiş, məşhur bir ingilis ruhanisini isə öldürücü satira yazıb təkamülə gülməyə təhrik etmiş, həmin satira ilə sevinc doğurmuş və onun adını qalın qara-qura yazı şəklində tarix səhifələrinə həkk etmişdir.

Martin bunların hamısını nə qədər çox götür-qoy edirdisə, qələbində belə bir əqidə getdikcə daha da qüvvətlənirdi ki, bir tərəfdən bu vəkillər, zabitlər, biznesmenlər, bankirlər, digər tərəfdən, isə, fəhlə silkinə mənsub olan adamlar arasındakı bütün fərq onların müxtəlif cür yemələrinə, yaşamalarına və geyimlərinə əsaslanmışdır. Martinin kitablarda və öz daxilində tapdığı həmin əsas şey onların hamısına eyni dərəcədə çatışmırdı. Morzlar Martinə öz dairələrinin ən yaxşı, ən seçmə adamlarını göstərmişdilər, o isə buna heyran olmamışdı. Sələmçinin əlində yoxsul bir köləyə çevrilməsinə baxmayaraq, Martin Morzların qonaq otağında rastlaşdığı adamların hamısından bir boy yüksəkdə dururdu. Martin yeganə kostyumunu girovdan çıxarıb bu adamların yanına gələndə isə onların arasında

çobanlar içərisində yaşamağa məcbur olan bir şahzadə kimi, öz ləyaqətinin tapdalandığını daim hiss edirdi.

O, bir dəfə nahar zamanı mister Morza:

– Siz sosialistlərə nifrət edirsiniz və onlardan qorxursunuz, – dedi. – Lakin nə üçün? Axı siz ki nə onların özləri, nə də baxışları ilə tanış deyilsiniz.

Sosializm söhbəti missis Morz mister Hepquda öz növbəti mədhini yağdırdıqdan sonra araya düşdü. Martinin özündən razı olan bu dələduzu görməyə gözü yoxdu.. Buna görə də hər dəfə onun adı çəkiləndə hövsələdən çıxırdı.

Martin:

– Hə, – dedi. – Çarli Hepqud böyük ümidlər verir. Hamı bunu deyir, bu doğrudur. Mənim fikrimcə, o, ölümündən hələ çox-çox əvvəl qubernator mövqeyi tutacaq, bəlkə də, Birləşmiş Ştatların senatoru olacaq.

Missis Morz:

– Siz nə üçün bu fikirdəsiniz? – deyə soruşdu.

– Mən seçkiqabağı kampaniya zamanı onun nitqini dinləmişəm. Onun nitqi o qədər ağıllı, səfeh və bayağı, eyni zamanda, elə inandırıcı idi ki, liderlər onu son dərəcə etibarlı və təhlükəsiz bir adam hesab etməlidirlər, onun danışdığı bayağı sözlər isə adi sırayı seçicinin bayağı sözlərinə tamamilə uyğun gəlir. Özünün səlis və şişirdilmiş fikirlərini xitabət kürsüsündən eşitmək isə hər bir adam üçün fərəhlidir.

Ruf:

– Mənə elə gəlir ki, siz mister Hepquda qibtə edirsiniz, – dedi.

– Allah eləməsin!

Bu sözlərdən Martinin üzündə elə bir dəhşət ifadəsi yarandı ki, missis Morz davakar bir mövqe tutdu. Qadın buz kimi soyuq bir səslə:

– Elə bilirəm, siz demək istəmirsiniz ki, mister Hepqud səfehdir?

Martin etiraz edərək:

– Sırayı respublikaçıdan və ya sırayı demokratdan da səfeh deyil, – dedi. – Onların hamısı ya hiyləgər, ya da səfehdir, həm də hiyləgərlər azlığı təşkil edirlər. Yeganə ağıllı respublikaçılar milyonçular və onların şüurlu xidmətçiləridir. Bunlar haradan nə xeyir gəldiyini çox gözəl bilirlər.

Mister Morz gülümsəyərək:

– Məni götürün, mən respublikaçıyam, – dedi, – maraqlıdır, siz məni hansı zümrəyə salırsınız?

– Siz şüursuz xidmətçisiniz.

– Xidmətçi?!

– Hə, əlbəttə. Axı siz korporasiya üçün işləyirsiniz. Fəhlələr arasında sizin müştəriləriniz yoxdur, siz cinayət işləri də aparmırsınız. Sizin gəliriniz arvadlarını döyən ərlərdən və yaxud cibgirdərdən asılı deyildir. Siz cəmiyyətdə baş rol oynayan adamların hesabına dolanırsınız, hər bir adam isə onu dolandırana xidmət edir. Əlbəttə, siz xidmətçisiniz! Sizin xidmət etdiyiniz kapitalist təşkilatlarının mənafeyinin qorunmasında marağınız var.

Mister Morz azacıq qızırdı. O:

– Ser, sizin nəzərinizə çatdırmalıyam ki, – dedi, – siz ən qatı bir sosialist kimi danışsınız.

Martin, bax elə bunu eşidəndə, sosializmə dair öz fikrini bildirmişdi:

– Siz sosialistlərə nifrət edirsiniz və onlardan qorxursunuz. Lakin nə üçün? Axı siz ki nə onların özləri, nə də baxışları ilə tanışsınız.

Mister Morz etiraz etdi:

– Hə, hər halda, sizin baxışlarınız sosialistlərin baxışlarına uyğun gəlir.

Ruf təlaş içində müsahiblərə baxır, missis Morz isə ürəyində sevinirdi ki, Martin ev yiyəsinin gözündən düşür.

Martin gülümsəyərək dedi:

– Əgər mən respublikaçıları səfeh adlandırramsa, azadlığın, bərabərliyin və qardaşlığın partlamış sabun köpüyü olduğunu deyirəmsə, hələ bundan belə bir nəticə çıxmır ki, mən sosialistəm. Əgər mən Ceffersonla və onun dünyagörüşünə təsir etmiş qeyri-elmi fikirli bir fransızla razılaşa bilmirəmsə, sosialist adlanmaq üçün bu, yenə də kifayət deyildir. Mister Morz, sizi inandırırım ki, siz sosializmə mənədən çox-çox yaxınsınız, əslində, mən onun amansız düşməniyəm.

Mister Morz soyuq-soyuq:

– Siz, əlbəttə, zarafat edirsiniz, deyilmi? – deyə soruşdu.

– Qətiyyə. Mən tamamilə ciddi deyirəm. Siz bərabərliyə inanırsınız, özünüz isə fikri-zikri yalnız bu bərabərliyi birtəhər basdırmaq olan kapitalist korporasiyalarına xidmət edirsiniz. Məni isə yalnız ona görə sosialist adlandırsınız ki, mən bərabərliyi inkar edirəm və əslinə qalsa, məhz sizin bütün fəaliyyətinizlə sübut etdiyiniz bir prinsipi təsdiq

edirəm. Respublikaçılar bərabərliyi mümkün olan hər yerdə elan etsələr də, onun ən qəddar düşmənləridirlər. Onlar bərabərlik naminə bərabərliyi məhv edirlər. Elə buna görə də mən deyirəm ki, onlar səfehdirilər. Mən isə fərdiyyətçiyəm. Mən inanıram ki, qaçışda ən iti sürətli, mübarizədə isə ən qüvvətli adam qalib gəlir. Mən bu həqiqəti biologiyadan götürmüşəm və ya, heç olmazsa, mənə elə gəlir ki, oradan götürmüşəm. Təkrar edirəm ki, mən fərdiyyətçiyəm: fərdiyyətçilər isə ta qədimdən sosialistlərin əbədi düşmənidirlər.

Mister Morz hirsli-hirsli:

– Lakin siz sosialistlərin mitinqlərində olursunuz, – dedi.

– Əlbəttə. Eyni ilə, casus düşmən cəbhəsində olduğu kimi.

Axı, düşməni başqa cür necə öyrənmək olar? Bundan əlavə, həmin mitinqlərdə mənim eynim yamanca açılır. Sosialistlər çox gözəl mübahisəçidirlər və yaxşımı, pismi, onlar çox şey oxuyublar. Sınavi kapitalistə nisbətən onların hər biri sosiologiyadan və hər cür başqa “logiyalardan” daha çox şey bilir. Bəli, mən təqribən on dəfə sosialistlərin mitinqində olmuşam. Çarlı Hərqudun boşboğzlıq etməsindən dönüb respublikaçı olmadığımı kimi, sosialist də olmamışam.

Mister Morz tərəddüdlə:

– Bilmirəm, bilmirəm, – dedi. – Lakin mənə nədənsə elə gəlir ki, siz, hər halda, sosializmə meyil edirsiniz.

Martin: “Lənət sənə, kor şeytan! – deyə fikirləşdi. – O, bir söz də başa düşmədi! Elə bil, mən daşdan hörülmüş bir divarla danışıram! Yaxşı, axı bəs onun bütün təhsili hara yox oldu?”

Beləliklə, Martin öz inkişaf yolunda iqtisadiyyat üzərində qurulmuş bir əxlaqla – sinfi əxlaqla qarşılaşmışdı; çox keçmədən bu əxlaq Martin üçün qorxunc bir uyuğa çevrildi. Onun öz şəxsi əxlaqı zəkaya əsaslanırdı. Odu ki, ətrafındakı adamların təmtəraqlı, bayağı, şit sözlərindən çox, onların əxlaq kodeksi onu daha artıq acıqlandırdı. Bu, iqtisadiyyatın, metafizikanın, sentimentallığın və təqlidçiliyin nə isə qaribə bir qarışığı idi.

Martin bu gülünc qarışıq nümunəsini öz qohumlarının davranışında görməli oldu. Onun bacısı Meriyen çalışqan, cavan bir alman mexaniklə tanış olmuşdu. Bu alman öz sənətini əməlli-başlı öyrənib velosiped emalatxanası açmışdı; bundan əlavə, o ucuz velosipedlər satmaq müvəkkilliyini öz üzərinə götürmüş və yaxşı da qazanmışdı.

Meriyen Martinin yanına gəlib həmin almanla nişanlandığını bildirmiş, sonra zarafatyana qardaşının əlindən tutmuş və ovcunun içindəki cızıqlar əsasında Martinin gələcək taleyindən xəbər verməyə başlamışdı.

Meriyen gələn dəfə özü ilə German Şmidtə də gətirmişdi. Martin ən nəfis ifadələr işlədib, onların hər ikisini təbrik etdi; lakin, görünür, bu, bir az küt adaxlının xoşuna gəlmədi. Martin Meriyenlə keçən dəfəki görüşündən sonra yazdığı şeirləri oxuduqca bağısladığı pis təsir daha da artdı. Bu, Martinin öz bacısına ithaf etdiyi, “Fəlçi” adlandırdığı gözəl bir şeir idi. Şeiri ucadan oxuyan Martin, qonaqlarının heç bir ləzzət almadığını görüb, çox təəccübləndi. Əksinə, bacısının nəzərləri həyəcanla öz adaxlısına dikilib qaldı. Germanın küt üzündə isə acıq hirs ifadəsi aydınca göründü. Xülasə, əhvalat bununla qurtardı, bir azdan qonaqlar çıxıb getdilər və Martin də bu əhvalatı untdu. Halbuki Martin fəhlə silkindən olsa da, şərəfinə şeir yazılmış bu qadının ondan nəyə görə razı qalmadığını başa düşə bilmirdi.

Meriyen bir neçə gündən sonra yenə Martinin yanına gəldi, bu dəfə təkdi. O, qapıdan içəri girməmiş Martini yersiz hərəkətinə görə acı-acı danlamağa başladı.

Martin təəccüblə:

– Meriyen, nə olub? – deyə soruşdu. – Sən elə danışırsan ki, elə bil, öz qohumlarının və ya azı öz qardaşının yerinə utanıb yerə girirsən!

Meriyen:

– Əlbəttə, utanıram! – dedi.

Martin Meriyenin gözlərində inciklik yaşı görüb lap çaşmış, özünü itirmişdi. Qız, hər halda, ürəkdən incimmişdi.

– Yəni, doğrudan, sənin Germanın qardaşın öz bacısına şeir yazdığına görə səni qışqırır?

Meriyen hıçqıra-hıçqıra:

– O, heç də qışqanmır, – dedi. – O deyir ki, bu, nalayiq hərəkətdir, ədəb... ədəbsizlikdir...

Martin şübhə ilə fit çaldı, sonra əlini siyirtməyə saldı və “Fəlçi”nin bir nüsxəsini çıxartdı. O, vərəqi bacısına verə-verə:

– Başa düşə bilmirəm, – dedi. – Özün oxu, sonra de görüm, bunda ədəbsiz nə var? Sən özün belə demədinmi?

Meriyen kağızı nifrətlə özündən kənar edə-edə etirazını bildirdi:

– Bir halda ki o deyir, deməli, var. O tələb edir ki, sən bunu cırasan. O istəmir ki, arvadı haqqında bu cür şeylər yazsınlar, həm də bunları hər kəs oxuya bilsin. O deyir ki, bu rüsvayçılıqdır... o, buna dözə bilməz.

Martin:

– Axı, Meriyen, bir qulaq as, bu ki lap səfehlikdir, – demək istəyirdi ki, elə həmin dəqiqə bundan vaz keçdi.

Onun qarşısında bədbəxt bir qız oturmuşdu. Onun adaxlısını fikrindən daşındırmaq mümkün olmadığı kimi, özünü də fikrindən daşındırmaq mümkün deyildi. Buna görə də Martin baş vermiş əhvalatın bütün mənasızlığını başa düşsə də, itaət etməyə qərar verdi. O:

– Yaxşı, – dedi və əlyazmasını cırdı, xırda kağız parçalarını səbətə atdı.

Bu cür addım atarkən Martin “Falçı”nın orijinalının artıq Nyu-York jurnallarından birinin redaksiyasında olduğunu düşünüb təsəlli tapırdı, Meriyenlə əri heç bir vaxt bunu bilməyəcəklər, həm də qəbahətsiz kiçik şeirin çap edilməsindən nə onlar, nə özü, nə də dünya zərər çəkəcək.

Meriyen tərəddüdlə əlini səbətə uzadaraq:

– Götürə bilərəm? – deyə soruşdu. Martin başı ilə “hə” dedi, dinməzəcə dayanıb bacısının cırılmış əlyazmanın parçalarını necə yığıb cibinə qoyduğuna baxırdı. Bu, uğurla yerinə yetirilmiş bir tapşırığın maddi sübutu idi. Meriyen, nədənsə Martinə Lizzi Konollini xatırlatdı, halbuki teatrda rast gəldiyi gənc fəhlə qadının qəlbindəki alov və həyat ehtirası bacısında yoxdu. Lakin onların geyimində, ədasında, rəftarında ümumi cəhətlər çoxdu. Martin bu iki qızın Morzların qonaq otağına girdiyini birdən-birə təsəvvürünə gətirib gülüm-səməkdən özünü saxlaya bilmədi. Lakin bu məzəli mənzərə yox olub getdiyindən Martinin bütün varlığını sonsuz yalqızlıq hissi qapladı. Bacısı da, Morzların qonaq otağı da onun keçdiyi yolun yalnız ayrı-ayrı mərhələləri idi. Artıq bütün bunlar arxada qalmışdı. Martin nəvazişlə kitablarına baxdı. Bunlar onun həmişə sədaqətli qalan yeganə yoldaşları idi.

Martin birdən-birə heyrətlə soruşdu:

– Necə? Nə dedin?

Meriyen sualını təkrar etdi.

– Niyə mən işləmirəm? – deyə Martin güldü, lakin onun gülüşü çox da səmimi deyildi. – Sənin Germanın tapşırıb ki, bunu məndən soruşasan?

Meriyen başını buladı.

Martin ciddiyyətlə:

– Yalan danışma, – dedi. Qız da utanıb başını aşağı saldı. – Bilirsən, Germanına de ki, başqalarının işinə qarışmasın. Mən onun nişanlisinə şeir həsr edəndə, deyək ki, bəlkə də, bu onun işidir, lakin qoy öz burnunu daha dərin yerlərə soxmasın. Başa düşdün? Deməli, sən elə bilirsən ki, mən yolumu azmışam, öz ailəmi rüsvay eləyirəm? Eləmi?

Meriyen qətiyyətlə:

– Mən bilən, özünə bir iş tapsaydın, daha yaxşı olardı, – dedi. Bu vaxt Martin gördü ki, bacısı səmimi danışır. – German bu fikirdədir ki...

Martin mehribancasına bacısının sözünü kəsərək:

– Cəhənnəm olsun German! – dedi. – Sən, yaxşısı budur, mənə de görün toyunuz nə vaxtdır. Bir də öz Germanından soruş görün, lütf edib sənə icazə verərmə ki, mənim toy hədiyyəmi qəbul eləyəsən.

Bacısı getdikdən sonra Martin bu əhvalat üzərində uzun-uzadı düşünə-düşünə acı-acı güldü. Elədir, onların hamısı – bacısı və bacısının adaxlısı, özünün mənsub olduğu mühitin adamları və Rufun ətrafındakı adamlar – onların hamısı eyni dərəcədə ümumi meyarlara uyğunlaşır, hamı həyatını hazır, basmaqəlib miskin bir timsal əsasında qurur. Həm də daim bir-birlərinə baxan, bir-birlərini təqlid edən bu miskin məxluqlar uşaqlıqdan əlində əsir olduqları mənasız qaydaları yalnız pozmamaq xatirinə öz fərdi xüsusiyyətlərini silib atmağa, canlı həyatdan üz döndərməyə razıdırlar. Martin fikirləşdikcə onun gözləri qabağında bir dəstə tanış obraz – mister Betlerin qoluna girmiş Bernard Hikkinbotamın, Çarli Hepquqla qucaqlaşmış German Şmidtin obrazları gəlib keçdi. Martin onların hamısını, ikilikdə və ayrılıqda diqqətlə nəzərdən keçirdi, kitablardan götürdüyü zəka və əxlaq meyarı ilə hamısını ölçdü, lakin onların heç biri sınaqdan çıxıb bilmədi. O, əbəs yerə: “Bəs böyük ürəkli insanlar, böyük zəkalar hanı?” – deyə soruşdu. Martinin danışqal daxmasına dolmuş bayağı, küt və qaba kölgələr izdihamı içərisində böyük ürəkli insanlar, böyük zəkalar yoxdu. Martin isə həmin izdihama nifrət edirdi, ehtimal ki, Sirseya¹ da donuzlarına bu cür nifrət edərmiş.

¹ Yunan dastanında Odisseyanın yol yoldaşlarını donuza çevirmiş cadugər qadın.

Son kölgə yox olub getdikdən sonra qəfildən gözlənilməyən və çağırılmamış daha bir kölgə – çox enliqıraq bir şlyapa, ikiyanlı gödəkcə geymiş, yastı-yastı yeriyan avara, kefcil bir oğlan – uzaq keçmişin Martin İdeni gözə göründü:

Martin istehza ilə ona:

– Sən də bunlardan yaxşı deyildin, dostum – dedi. – Əxlaq haqqında sənin də eyni təsəvvürlərin vardı və sən də onlardan çox bilmirdin. Sən heç bir şey üzərində dərinlən düşünməydün, heç bir şeyin qayğısına qalmırdın. Həyata baxışlarını da paltar kimi hazır alırdın. Sən başqalarının bəyəndikləri əməlləri görürdün. Sən öz quldur dəstəyə ona görə başçı oldun ki, dəstə səni bunun üçün münasib bildi. Sən ona görə dalaşmırdın və öz dəstəyə başçılıq etməydin ki, bu sənin xoşuna gəlir, əksinə, sən belə işlərdən zəhlən gedirdi. Ona görə ki, başqaları çiyinə vurub sənə “afərin!” deyirdilər. Sən Yağlısifəti ona görə döydün ki, onun qabağından qaçmaq istəməydin, ona görə istəməydin ki, içərində ibtidai bir vəhşi yaşayırdı, üstəlik də, sən baş-beynini dəng edib deyirdilər ki, kişi qəddar, zalım və amansız olmalıdır, döymək və şil-küt etmək əsl kişi işidir. Bəs ay kiçük, de görüm, nə üçün öz yoldaşlarının qızlarını əllərindən alırdın? Əslində, ona görə ki, qızlar sənin xoşuna gəlirdi: səbəbi elə beləcə bu idi ki, səni əhatə edən sənin əxlaq dayaqlarını müəyyən edən insanların ürəklərində aygır və dağ keçisi instinktləri hər şeydən güclü idi! Görürsən nələr var? O gündən bu günə qədər aradan az vaxt keçməmişdir. Yaxşı, indi sən bütün bunlar haqqında fikrin nədir?

Sanki, buna cavab olaraq kölgə sürətlə dəyişməyə başladı. Qaba gödəkcə və enliqıraq şlyapa yox olub getdi, onları sadə bir kostyum əvəz etdi; onun üzündəki vəhşi ifadə yox oldu; bu üzdə həqiqət və gözəlliklə ünsiyyətdən vəcdə gələrək doğmuş daxili bir işıq şölələndi. Bu səfər kölgə indiki Martinə yamanca oxşayırdı; kölgə masanın qabağında dayanmışdı, üzünə lampa işığı düşən açıq kitabın üzünə əyilmişdi, Martin kitabın adına baxdı. Bu, “Estetikanın əsasları” idi. Martin elə həmin dəqiqə kölgənin içərisində əridi, onunla qaynayıb-qarışdı və masanın dalına keçib mütaliyəyə daldı.

OTUZUNCU FƏSİL

Bir il əvvəl, onlar bir-birlərini sevdiklərini ilk dəfə bildirdikləri zaman olduğu kimi, günəşli bir payız günü, payızın əvvəllərindəki isti gözəl bir gündə Martin Rufa özünün “Məhəbbət sonetləri”ni oxuyurdu. Ondakı kimi, indi də onlar xoşladıkları yerdə, təpələrin arasında oturmuşdular. Ruf heyrət ifadə edən nidalarla bir neçə dəfə Martinin mütləəsini kəsdi, Martin də əlyazmasının son səhifəsini oxuyub bir yana qoyduqdan sonra qızın nə deyəcəyini həyəcanla gözləyirdi.

Ruf uzun-uzadı susdu, sonra, nəhayət, tutula-tutula sözə başladı, sanki, fikrini özünün qət etdiyi sözlərlə ifadə etməyə cəsarəti çatmırdı.

Qız:

– Bu şeirlər çox gözəldir, – dedi. – Bəli, əlbəttə, onlar çox gözəldir. Lakin burası var ki, bu şeirlərə görə siz pul ala bilmirsiniz. Mənim nə demək istədiyimi siz yaxşı başa düşürsünüz. – Ruf bu sözləri, demək olar ki, yalvarıcı bir əda ilə dedi. – Yəni siz nə yazırsınız yazın, bunların həyatda heç bir qiyməti yoxdur. Mən bilmirəm bunun səbəbi nədədir, yəqin, təqsir algı-satqı şərtlərindədir, lakin siz öz əsərlərinizlə özünüzdü dolandıra bilmirsiniz. Əzizim, mənim dediklərimi doğru anlayın. Mən çox fəxr edirəm, əks təqdirdə mən qadın olmazdım, fəxr edirəm və sevinirəm ki, bu qəşəng şeirlər mənə ithaf olunmuşdur. Lakin onlar bizim toy günümüzü ki yaxınlaşdırmır, elə deyilmi, Martin? Məni mənfəət güdən bir qız bilməyin. Mən sizi sevirəm və həmişə gələcəyimizi düşünürəm. Axı bir-birimizə eşqimizi bildirdiyimiz gündən tam bir il keçmişdir, toyumuza isə əvvəlki kimi, indi də çox qalmışdır. Qoy bu söhbət sizə nəzakətsiz görünməsin: xatırlayın ki, söhbət mənim qəlbimdən, mənim bütün həyatımdan gedir. İndi ki siz hökmən yazmaq istəyirsiniz, onda bir qəzet redaksiyasında özünüzə iş tapın. Axı siz niyə müxbir olmayasınız? Heç olmazsa, az bir müddətə?

Martin boğuş-boğuş:

– Mən öz üslubumu korlaya bilərəm, – deyə cavab verdi. – Siz təsəvvürünüze gətirə bilməzsiniz ki, mən bu üslubu işləyib hazırlamaq üçün nə qədər zəhmət sərf etmişəm.

– Axı, siz ki pul üçün qəzet felyetonları yazırsınız, deyilmi? Onlar sizin üslubunuzu korlamayıb ki?

– Bu tamamilə başqa işdir. Mən onları güclə yaradırdım, bütün günü ciddi işlədikdən sonra içimdən sıxıb çıxarırdım. Müxbir olmaq isə səhərdən axşama kimi peşəkarlıq etmək, bütün varlığını ona sərf etmək deməkdir. Həyat da ki, bu halda hansısa bir axına çevrilər, yalnız bu anda yaşayarsan, nə keçmişin, nə də gələcəyin olar. Müxbirin vaxtı yoxdur ki, müxbir üslubundan başqa, özgə bir üslub düşünsün. Bu isə ədəbiyyat deyildir. Məhz indi, üslubum təzəcə kamilləşməyə başladığı bir zamanda müxbir olmaq lap ədəbi bir xətər olardı, hətta indi də hər bir felyeton, felyetonun hər bir sözü mənim üçün əzabdır, özümü, öz gözəllik hisslərimi zorlamaqdır. Bunun məndən ötrü nə qədər ağır olduğunu siz təsəvvür etmirsiniz. Mən özümü lap cani hesab edirdim. “Peşəkar” hekayələrimi almaq istəmədikdə, mən gizlicə sevinirdim; halbuki bunun ucundan kostyumumu girov qoymalı oldum. Lakin bunun əvəzində “Məhəbbət sonetləri”ni yazanda necə də böyük həzz aldım! Axı, yaradıcılıq nəşəsi yer üzündə ən nəcib bir nəşədir. Bu nəşə bütün məhrumiyətlərimin əvəzini verdi.

Martin bilmirdi ki, Ruf üçün “yaradıcılıq nəşəsi” boş sözlərdir. Doğrudur, söhbət zamanı qız bu sözləri tez-tez işlədirdi və Martin də yaradıcılıq nəşəsini onun dilindən eşitmişdi. Qız bu haqda oxumuş, universitet professorlarının mühazirələrindən eşitmiş, hətta sənətsü-naslıq dərəcəsi almağa imtahan verəndə də onu xatırlamışdı. Lakin qız hər cür orijinal fikrə, hər cür yaradıcı ehtirasa yabançı idi və yalnız başqalarının danışdıqlarından öyrəndiklərini təkrar edə bilərdi.

Ruf:

– Bəlkə, redaktor sizin “Dəniz nəğmələri”nizi düzəltməkdə haqlı imiş? – deyə soruşdu. – Redaktor ədəbi əsərə düzgün qiymət verməyi bacarmasaydı, redaktor olmazdı.

Martin nifrət etdiyi redaktorlar tayfasının adını eşidib hirsəndi və hövsələsiz halda etirazını bildirdi:

– Hamılıqla qəbul olunmuş fikirlərin davamlılığına bu da bir sübut. Mövcud olan şeyi, nəinki yalnız doğru, həm də daha yaxşı şey hesab edirlər, hər hansı bir hadisənin olması faktının özünə həmin hadisənin qanunauyğunluğunun bir subutu kimi baxırlar. Bir də nəzərə alın ki, yalnız indiki şəraitdə yox, ümumiyyətlə, həmişə, uzaq keçmişlərdən bəri belə olub. Əlbəttə, sırası adam yalnız donuq nadanlılığı ucundan bu cəfəngiyata inanır. Vayninger bu cür adamların təfəkkür prosesini çox gözəl təsvir etmişdir. Düşünməyi

bacarmayanlar elə bilirlər ki, düşünülər və odur ki, doğrudan da, düşünə bilən adamların müqəddəratını həll edirlər.

Martin birdən-birə dayandı, Rufun hələ bütün bunları anlamaq üçün püxtələşmədiyindən qorxdı. Qız etiraz edərək:

– Mən bilmirəm Vayninger kimdir, – dedi. – Siz həmişə hər şeyi elə yaman ümumiləşdirirsiniz ki, mən sizin fikirlərinizi başa düşə bilmirəm. Mən deyirəm ki, əgər redaktor...

Martin onun sözünü kəsdi:

– Mən isə sizə deyirəm ki, redaktorların, heç olmazsa, azı doxsan doqquz faizi adicə bacarıqsız adamlardır. Onlar yazıçı olmaq istəmişlərsə də, bacarmamışlar. Elə bilməyin ki, yaradıcılıq nəşəsinə könül verməkdənsə, redaksiyada cansıxıcı əziyyətli işlə məşğul olmaq və jurnalın intişarından və nəşirin fəndgirliyindən kölə kimi asılı olduqlarını düşünmək onlara daha xoş gəlir. Onlar yazmaq istəmişlər, lakin müvəffəqiyyətsizliyə uğramışlar. Elə işin bu yerində də ən mənasız bir paradoks meydana çıxır: məlum olur ki, bu keşikçi itləri, ədəbiyyat sahəsində taleyi uğursuz olan bu adamlar ədəbi uğura doğru gedən bütün yolları kəsmişlər. Redaktorlar, onların köməkçiləri, resenziyaçıları, ümumiyyətlə, əlyazmalarını oxuyan adamların hamısı bir zamanlar özləri yazıçı olmaq istəyən, lakin bacarmayan adamlardır. Bax, elə bu adamlar, ilk baxışda ədəbiyyatın müqəddəratını həll etməyə haqları olanlardır; onlar nəyi çap etməyə və nəyi çap etməməyə hökm verirlər; halbuki bunların mülahizələri əsas götürülməməlidir. Bu adi və istedadsız adamlar orijinallıq və istedad haqqında hökm verirlər. Bunlardan sonra ədəbiyyat sahəsində eynilə uğursuzluğa uğramış olan tənqidçilər gəlirlər. Mənə deməyin ki, onlar heç bir zaman şeir və ya nəsr yazmaq xəyalında olmamışlar və buna təşəbbüs göstərməmişlər; güclərini sınamışlar, lakin bundan bir şey çıxmamışdır. Jurnalardakı tənqidi məqalələr balıq yağı kimi adamın ürəyini bulandırır. Həm də siz mənə bütün bu resenziyaçılara və üzdənirəq tənqidçilərə baxışımı, münasibətimi bilirsiniz. Əlbəttə, böyük tənqidçilər vardır, lakin onlar, kometalər kimi, nadirdir. Məndən yazıçı çıxmasa, gedib redaktor olacağam. Axır ki, bu yolla bir parça çörək qazanmaq olar. Həm də yavan yox, yağlı çörək.

Lakin Ruf sevgilisinin mülahizələrindəki ziddiyyəti dərhal anladı:

– Yaxşı, Martin, tutaq ki, bu belədir və istedadlı adamlar üçün bütün yollar bağlıdır, onda böyük yazıçılar bəs necə irəli getmişlər?

Oğlan cavab verərək:

– Onlar qeyri-mümkün işlər görmüşlər, – dedi. – Onlar elə alovlu, elə gözəl əsərlər yaratmışlar ki, bütün düşmənlərini yandırıb külə döndərmiş və məhv etmişlər. Onlar mindən bir yazıçıya qismət olan möcüzə sayəsində uğura çatmışlar. Onlar Karleylin yenilməz nəhənglərinə bənzəyirlər. Mən də bu yolla gedəcəyəm, mən qeyri-mümkün bir şeyə nail olacağam.

– Bəs birdən sizə məğlubiyyət üz verdi, onda nə olsun? Martin, siz məni də düşünməlisiniz!

– Mənə məğlubiyyət üz versə, nə olsun? – O, bir anlığa qıza baxdı, sanki, qız nə isə ağılasığmaz bir şey demişdi. Sonra onun gözləri hiylə-gərcəsinə parladı. – Onda mən redaktor olaram, siz də redaktor arvadı!

Ruf narazı halda üz-gözünü turşutdu, lakin bunun özündə də bir məlahət vardı; Martin isə öz öpüşləri ilə qızın üzündəki ifadəni dərhal pozdu.

– Yaxşı, yaxşı, bəsdir, – deyərək Ruf etiraz etdi, iradəsini toplayaraq Martinin qüdrətinin cazibəsindən qurtarmağa çalışdı. – Mən atamla da, anamla da danışmışam. Mən onlarla hələ heç bir vaxt bu cür dalaşmamışam. Mən tələb edirdim, onlara hörmət qoymurdum və sözlərindən çıxırdım. Onların hər ikisi sizin əleyhinizdir, lakin mən sizə olan məhəbbətimdən elə ısrarla danışırıdım ki, axırda atam sizi öz kontoruna işə götürməyə razılıq verdi. O, hətta sizə dərhal yaxşı maaş da kəsməyə qərar verdi ki, biz toyumuzu eləyə bilək və bir kiçik kottecdə müstəqil yaşayaq. Martin, bu, atamın tərəfindən böyük alicənablıqdır, doğru deyilmi?

Martin ağır bir ümidsizliyin qəlbini sarıyıb sıxdığını hiss etdi. O, qeyri-ixtiyari olaraq əlini cibinə salıb tütün və cığara kağız (bunları çoxdan bəri idi ki, yanında gəzdirmirdi) çıxarmaq istədi və nə isə anlaşılmaz bir söz mızıldadı.

Ruf sözüne davam edərək:

– Açıq budur ki, – dedi, – ancaq xahiş edirəm, inciməyin, mən eləcə istəyirəm ki, siz işin nə yerdə olduğunu biləsiniz. Sizin radikal baxışlarınız atamın heç xoşuna gəlmir. Bundan əlavə, o, sizi tənbel hesab edir. Əlbəttə, mən sizin tənbel olmadığınızı yaxşı bilirəm. Bilirəm ki, siz çox işləyirsiniz.

Martin “Yox, bunu Ruf belə bilmir!” – düşündüsə də, ucadan ancaq bunu soruşdu:

– Yaxşı, bəs siz nə fikirdəsiniz? Sizədəmi mənim baxışlarım həddindən artıq radikal görünür? – O, düz qızın gözünün içinə baxır və cavab gözləyirdi.

Nəhayət, Ruf dedi:

– Yox, onlar mənə... şübhəli görünür.

Bununla da hər şey bitdi, həyat da Martinə birdən-birə elə fərəhsiz, kədərli göründü ki, Rufun ehtiyatla etdiyi təklifi, – qızın atasının kontoruna qulluğa girmək təklifini tamamilə yadından çıxardı. Ruf isə hələlik israr etməmək lazım gəldiyini hiss edib, həmin məsələ üzərinə yenidən qayıtmaq üçün səbirlə münasib fürsət gözləməyə hazır idi.

Lakin uzun-uzadı gözləmək lazım gəlmədi, öz növbəsində, Martin Rufdan bəzi şeylər soruşmaq qərarına gəldi. Oğlan qızın ona nə dərəcədə inam bəslədiyini sınamaq istəyirdi. Beləliklə, bir həftədən sonra onların hər biri öz sualına cavab aldı.

Martin “Günəşin rusvayçılığı”nı Rufa oxumaqla işi sürətləndirdi.

Martin əlyazmasını oxuyub qurtarandan sonra Ruf:

– Siz nə üçün müxbir işləmək istəmirsiniz? – deyə ucadan səsləndi. – Siz yazmağı yaman sevirsiniz və yaqın ki, müvəffəqiyyət qazana bilərdiniz, irəliləyərdiniz, adlı-sanlı bir jurnalist, hər hansı bir qəzetin xüsusi müxbiri olardınız. Axı bəzi xüsusi müxbirlər külli miqdarda pul qazanırlar; bundan əlavə, onlar bütün dünyanı gəzirler. Onları, məsələn, Stenli kimi Afrikaya göndərirler, onlar Vatikanda papa ilə müsahibə təşkil edirlər. Tibetin əsrarəngiz guşələrini tədqiq edirlər. Martin soruşdu:

– Deməli, məqaləm sizin xoşunuza gəlmir? Deməli, siz bu fikirdəsiniz ki, mən yalnız jurnalist ola bilərəm, lakin heç bir vəchlə məndən yazıçı çıxmaz?

– Yox, yox! Sizin məqaləniz yaman xoşuma gəldi. O, çox gözəl yazılıb. Ancaq qorxuram ki, bütün bunlar sizin oxucularınıza çatmaya. Hər halda, bu mənim üçün çox çətinidir. Məqaləniz çox yaxşı yazılıb, lakin mən, demək olar ki, heç nə başa düşmədim. Hər şeydən əvvəl, bunu deyim ki, siz həddindən artıq xüsusi elmi terminlər işlətmisiniz. Əzizim, siz ifrata varırsınız, bu səbəbdən də sizə aydın görünən bir şey bizim hamımız üçün tamamilə anlaşılmazdır.

Martin yalnız bunu deyə bildi:

– Hə, məqalədə fəlsəfi termin çoxdur.

Martin hələ həyəcanlı idi, axı, indicə özünün ən yetkin fikirlərini oxumuşdu; buna görə də qızın hökmü onu çaşdırdı.

Martin sözündə təkid etməyə çalışaraq dedi:

– Yaxşı, tutaq ki, bu, formaca pisdir, bəs irəli sürülmüş fikirlər də sizdə heç bir rəğbət doğurmur?

Ruf başını buladı:

– Yox. Bu mənim əvvəllər oxuduqlarıma əsla oxşamır... Mən Meterlinki oxumuşam. Özüm də onu tamamilə anlayırdım. Martin:

– Onun mistisizmini anlayırsınız? – deyər qışqırdı.

– Hə, Meterlinkə hücum çəkdiyiniz bu məqaləniz isə mənə əsla aydın deyil. Əlbəttə, orijinallığa qalsa...

Martin hövsələsiz bir hərəkət etdisə də, susdu. Sonra Rufun deməkdə davam etdiyi sözlər birdən beyninə işlədi.

Qız:

– Məncə, yaradıcılığınız sizin üçün bir oyuncaq idi, – dedi. – Siz onunla uzun müddət əyləndiniz, bəsdir. İndi həyata, bizim həyatımıza ciddi yanaşmaq vaxtıdır, Martin. Bu vaxta kimi siz yalnız özünüz üçün yaşamısınız.

– Siz istəyirsiniz ki, mən qulluğa girim?

– Hə. Atam sizə təklif edir ki...

Martin kobudcasına qızın sözünü kəsib:

– Bilirəm, bilirəm, – dedi. – Lakin mənə düzünü deyin, siz mənə daha inanmırsınız?

Ruf dinməz-söyləməz onun əlini sıxdı. Qızın gözləri qaraldı, az qala pıçıltı ilə:

– Sizə yox... Sizin yazı-pozunuza, əzizim, – dedi.

Martin aman vermədən açıq danışmaqda davam edib dedi:

– Siz, demək olar ki, mənim əsərlərimin hamısını oxumusunuz. Onlar haqqında nə fikirdəsiniz? Sizə elə gəlir ki, onlar pisdir? Başqalarının yazdıqlarından da pisdir?

– Başqaları öz əsərlərinə pul alırlar.

– Bu, sualımın cavabı deyil. Demək, siz bu fikirdəsiniz ki, mənim ədəbi istedadım yoxdur?

– Yaxşı, indi mən sizə cavab verərəm. – Ruf zorla özünü ələ aldı. – Mən bu fikirdə deyiləm ki, siz yazıçı ola bilərsiniz. Əzizim, mənə acığının tutmasını! Siz ki özünüz məndən soruşdunuz. Axı siz bilirsiniz ki, ədəbiyyatı mən sizdən daha dərin başa düşürəm.

Martin fikirli-fikirli:

– Hə, siz sənətsünassınız, – dedi. – Siz başa düşməlisiniz... – Hər ikisi üçün əzablı olan fasilədən sonra yenə sözə başladı: – Lakin bununla hələ heç də bütün mənalara açılmır. Mən bilirəm qüvvəm nədədir. Heç kəs bunu məndən yaxşı bilə bilməz. Mən bilirəm ki, müvəffəqiyyətə çatacağam. Mən bütün maneələri aradan qaldıracağam. Şeyirlərdə, məqalələrdə, hekayələrdə əks olunmalı bütün duyğular, fikirlər içimdə qaynayıb-daşır. Lakin mən sizdən xahiş etmirəm ki, buna inanasınız. Nə mənə, nə də mənim ədəbi istedadıma inanmayın. Sizdən yeganə xahişim budur ki, mənim məhəbbətimə inanasınız və məni əvvəlki kimi sevsiniz. Bir il bundan əvvəl mən sizdən yalvarıb xahiş etmişdim ki, mənə iki il möhlət verəsiniz. Artıq aradan bir il keçmişdir, lakin mən möhkəm əminəm ki, ikinci il keçməzdən əvvəl müvəffəqiyyət qazanacağam. Yadıңызdadır, bir zaman mənə demişdiniz ki, yazıçı olmaq üçün şagird kimi sınaqdan keçmək lazımdır. Nə deyirəm ki, mən bu sınağı keçmişəm. Mən tələmişəm, az vaxt sərf etmişəm. Siz mənim bütün arzularımın son məqsədi olmusunuz və sizi düşünmək həmişə mənə qüvvət vermişdir. Bilirsinizmi ki, qayğısız və rahat yatmağın nə demək olduğunu mən çoxdan unutmuşam? Bəzən mənə elə gəlir ki, istədiyim qədər yatdığım və yalnız yuxudan doydduğumdan oyandığım günlərdən milyon illər keçmişdir. Məni indi yuxudan zəngli saat oyadır. Mənim nə vaxt özümə yatmağa icazə verdiyimdən asılı olaraq, saati müəyyən vaxta qururam. Yuxulamazdan əvvəl mənim etdiyim son şüurlü hərəkət budur: saati qururam və lampanı söndürürəm. Mən hiss edəndə ki yuxum gəlir, çətin kitabı dəyişib asanını götürürəm. Bu asan kitab üzərində də mürgü çalmağa başlayanda isə yuxumu qaçıрмаq üçün başıma yumruğu yumruq dalınca vururam. Kiplinğin yuxuya getməkdən qorxan adamı yadıңызdadırımı? O, məhmızı döşəyinə elə keçirmişdi ki, yuxuya gedəndə onun polad ucu bədəninə saplanırdı. Mən də belə eləyirdim, mən qərar vermişdim ki, gecə yarısına kimi, saat birə, ikiyə kimi yatmamalıyam... Mahmız da məni vaxtından əvvəl yatmağa qoymurdu. Mən aylarla bu mahmızdan ayrılmamışam. Mənim işim o yerə çatıb ki, beş saat yarım yuxu artıq mənim üçün yolverilməz bir zinətdir. İndi mən vur-tut dörd saat yatıram. Mən daim az yatıb yuxusuz qalmaqdan lap əldən düşmüşəm. O qədər yatmaq istəyirəm ki, bəzən başım hərlənir və

fikirlərim bir-birinə dolaşır; bəzən elə bilirəm ki, qəbirdə rahat yatmaq böyük xoşbəxtlikdir. Mən Lonqfellowun bu misralarını xatırlayıram:

Soyuqdur, dəhşətdir dənizin dibi,
Bir sakit yuxudur onun sahibi.
Tək bircə addım at – çalxanar sular,
Dalğalar qoynunda ömrün məhv olar.

Əlbəttə, bu boş şeydir, yorğunluqdan, əsəblərin həddindən artıq yorulmasından əmələ gəlir. Lakin bir sualım var: bütün bunları mən kimin xatirinə edirdim? Sizin xatirinizə. Şagirdlik müddətini azaltmaq üçün, müvəffəqiyyəti tələsməyə məcbur etmək üçün. İndi isə mənim şagirdliyim qurtarmışdır. Mən nəyə qadir olduğumu bilirəm. Sizi inandırırım ki, mənim bir ayda öyrəndiyimi hər bir tələbə bir il də öyrənə bilməz. Bilirəm! Siz gəlin, mənə inanın. Məni başa düşməyinizi necə hərəkətlə arzulađığıma inanın. Belə olmasaydı, mən heç bundan danışmazdım. Mən lovğalanmıram. Mən oxuduğum kitablar əsasında hökm verirəm. Sizin qardaşlarınızı yuxu bişirəndə, mən kitab oxuyuram və oxuduqlarıma əsasən deyə bilərəm ki, mənimlə müqayisədə onlar nadan vəhşilərdir. Mən bir zamanlar şana-şöhrətə çatmaq istəyirdim. İndi mənim üçün şöhrətin heç bir mənası yoxdur. Mənim istədiyim yalnız sizsiniz. Siz mənə yeməkdən də, paltardan da, ad çıxarmaqdan da artıq lazımsınız. Mənim yeganə arzum budur ki, axırı başımı sizin sinəniz üstə qoyub yatım. Heç bir il də keçməz ki, bu arzuma çataram.

Ruf yenə Martinin gücünü duydu, bu duyğu onu sardı, həm də qız buna nə qədər inadlı müqavimət göstərirdisə, oğlana bir o qədər yaxından bağlanırdı. Qızı ram edən, itaətdə saxlayan bu qüvvə, indi Martinin od tutub yanan gözlərində, ehtiraslı danışığında, onun varlığında qaynayan və gurlayıb daşan böyük həyat qüdrətində təzahür edirdi. Buna görə də bir anlığa, yalnız bircə anlığa Rufun möhkəm səbatlı aləmi titrəyib sarsıldı və qız birdən-birə əsl Martin İdeni, gözəl və yenilməz Martin İdeni qarşısıyla dayanan gördü! Həm də hərdən vəhşi heyvan təlimçiləri öz içlərini yeyib şübhəyə düşdükləri kimi, qız da bu adamın üsyankar ruhunun ipə-sapa yatırılması imkanı olduğuna şübhələndi.

Martin sözünə davam edərək:

– Axı bir iş də var, – deyirdi. – Siz məni sevirsiniz. Onda neçin sevirsiniz? Axı, məhz məni yazmağa vadar edən eyni şey, sizi də məni sevməyə vadar edir. Siz məni ona görə sevirsiniz ki, mən sizi əhatə edən və birinə könlünüzü verə biləcəyiniz adamlara oxşamıram. Mən kontor üçün, mühasib dəftərləri üçün, xırda süründürməçilik üçün yararlanmamışam. Həmin adamların hamısının gördükləri işi görməyə, onlarla bir yerdə olmağa, onların həyat baxışlarına şərik çıxmağa məni məcbur etsəniz, onda siz mənimlə onların arasındakı fərqi aradan götürərsiniz, məni məhv edərsiniz, sevdiyiniz şeyi məhv edərsiniz. Mənim içimdəki ən canlı şey yaradıcılıq ehtirasıdır. Mən adi səfəhin biri olsaydım, yazıçı olmaq xəyalına düşməzdim, amma sizin özünüz də, çox çətin ki, mənim arvadım olmaq istərdiniz.

Səthi, lakin canlı düşüncəsi dərhal müqayisə imkanı tapan Ruf Martinin sözünü kəsərək:

– Axı nə üçün, – dedi. – Əvvəllər də qəribə adamlar, ixtiraçılar olmuşlar, bütün ömürləri boyu hər hansı əbədi bir mühərrikin ixtirası üzərində çalışmışlar, bununla da öz ailələrini ehtiyac və məhrumiyətlər içərisində yaşamağa məhkum etmişlər. Təbii ki, arvadları onları sevmiş və birlikdə iztirab çəkmişlər, lakin onların qəribəliklərinə görə deyil, daha çox bu qəribəliklərə rəğmən.

Oğlan etiraz edərək:

– Doğrudur, – dedi. – Lakin qəribə adamlar yox, başqa ixtiraçılar da axı olmuşlar. Həmin ixtiraçılar bütün ömürləri boyu tamamilə real və faydalı şeylər ixtira etmək üçün çalışmış və axırda istədiklərinə nail olmuşlar. Axı mən qeyri-mümkün olan heç nə istəmirəm...

– Siz özünüz dediniz ki, “qeyri-mümkün şey əldə etmək” istəyirsiniz.

– Mən məcazi mənada deyirdim. Mən, əslinə qalsa, özumdən qabaq çox-çoxlarının çatdıqları bir şeyə çatmaq, yəni yazmaq və öz ədəbi zəhmətimlə dolanmaq istəyirəm.

Rufun susması Martini hirsələndirdi.

– Deməli, siz bu fikirdəsiniz ki, bu da əbədi mühərrik kimi xam xəyaldır? – deyə o soruşdu.

Sualın cavabında Ruf onun əlini sıxdı. Bu, bir ananın nəvazişlə əl sıxması idi, sanki, ana özünün şiltaq uşağını ovundururdu. Onun üçün Martin, doğrudan da, qeyri-mümkün şeylər əldə etmək istəyən yalnız şiltaq bir uşaq, qəribə bir məxlup idi.

Ruf ata-anasının Martinə necə ədavətli münasibət bəslədiklərini xatırlatdı.

Martin soruşdu:

– Lakin siz ki məni sevirsiniz, elə deyilmi?

– Sevirəm, sevirəm! – deyə qız ucadan səsləndi.

– Mən də sizi sevirəm, buna görə də onlar mənə heç nə eləyə bilməzlər. – Martinin səsinə bir təntənə vardı. – Bir halda ki mən sizin məhəbbətinizə inanıram, onların nifrətinin mənə heç bir dəxli yoxdur. Dünyada məhəbbətdən başqa hər şey gəldi-gedərdir. Məhəbbət addımbaşı büdrəyən və yıxılan cılız, eybəcər bir xilqət deyil, əsl böyük məhəbbətdirsə, heç bir zaman yolunu azmaz.

OTUZ BİRİNCİ FƏSİL

Bir dəfə təsadüf Martini Brodveydə bacısı Hertruda ilə rastlaşdırdı. Pərtliyinə baxmayaraq, bu, şübhəsiz ki, uğurlu bir təsadüf idi. Hertruda tində tramvay gözləyərkən Martini birinci gördü və ordu-ordundan keçmiş qardaşının yorğun üzündəki tutqun ifadə dərhal nəzərinə çarpdı. Martin, doğrudan da, tutqun, qaşqabaqlı idi. O, sələmçi ilə sövdələşə bilməyib geri qayıdırdı. Martin girov qoyduğu velosiped üçün sələmçidən əlavə borc almaq istəyirdi. Payızın yağışı, palçığı gəlib çatmışdı, Martin velosipedini çoxdan girov qoymuşdu, lakin qara kostyumunu hökmən özündə saxlamaq istəyirdi.

Martinin bütün var-yoxunu birbəbir bilən sələmçi:

– Axı, sizin qara kostyumunuz var, dedi. – Olmaya siz onu, o dələduz yəhudi Lipkenin yanında girov qoymusunuz? Hə, əgər bu...

O, Martinə elə qəzəblə baxdı ki, Martin tələsik, bərkdən dilləndi:

– Yox, yox! Kostyumunu girov qoymamışam Mən onsuz heç keçinə bilmərəm.

Bir az yumşalan sələmçi:

– Çox gözəl, – dedi. Əgər istəyirsinizsə sizə yenidən pul verim, onda mən də sizin kostyumunuzsuz keçinə bilmərəm. Axı, mən bu işlə əylənmək xatirinə məşğul olmuram.

Martin etiraz edərək:

– Mənim velosipedimin qiyməti azı qırx dollardır, – dedi. – Özü də tamam sazdır. Siz isə ona görə mənə vur-tut yeddi dollar vermissiniz! Heç yeddi dollar da yox! Altı dollar bir çərək! Axı, siz pulunuzun sələmini qabaqcadan alırsınız!

Sələmçi soyuqqanlıqla dedi:

– Yenə də pul almaq istəyirsinizsə, onda kostyumunuzu gətirin.

Tamamilə ümidini itirmiş Martin bu cansıxıcı, dar dükandan tələsik çıxdı. Onun üzündəki tutqun ifadənin səbəbi də bu idi. Bu ifadə Hertrudanı çox qüssələndirdi.

Onlar hal-əhval tutmağa macal tapmamışdılar ki, Teleqraf-avenüyə gedən tramvay gəldi. Martin bacısının dirsəyindən tutub tramvaya mindirdi; bacısı isə anladı ki, Martin özü piyada getmək istəyir. Hertruda tramvayın pilləsində dayanaraq, dönüb ona baxdı. Martinin çuxura batmış gözlərini görəndə ürəyindən qara qanlar axdı.

– Bəs sən tramvayla getmirsən? – deyə Hertruda soruşdu.

Elə o saat da tramvaydan düşüb qardaşının yanına gəldi.

Martin izahat verərək:

– Hava almaq uçun həmişə piyada gedirəm, – dedi. Hertruda:

– Nə deyirəm ki, mən də bir qədər piyada gedirəm, – dedi. – Bunun mənə xeyri var. Axır zamanlar nədənsə özümü pis hiss edirəm.

Martin bacısına baxdı və onun necə dəyişdiyini ancaq indi sezdi. Hertruda yorğun və nəşə pinti bir görkəmdə idi, şiş qatlar üzünü eybəcərləşdirmişdi və özü də başdan-ayağa kimi lət bağlamış, şişmişdi, ağır, yastı yerışı isə sağlam və şən bir qadının çevik, qıvrıq addımlarının, sanki, bir gülünc oxşarı idi.

Onlar o biri duracağa çatanda Martin:

– Yaxşısı budur ki, gözlə, tramvaya min. – O sezdi ki, Hertruda tövşüməyə başlayır.

Hertruda:

– Allah, sən saxla! – dedi. – Doğrudan, mən ki yorulmuşam. Tramvaya minmək sənin üçün də pis olmazdı. Ayaqqabının altı elədir ki, yəqin, sən şimali Oklendə çatanacan yırtılar.

Martin cavabında:

– Mənim evdə daha bir cüt ayaqqabım var, – dedi.

Hertruda gözlənilmədən:

– Sabah nahara bizə gəl, – dedi. – Bernard evdə olmayacaq, işi var, San-Leandroya gedəcək.

Martin başını buladı, lakin nahar adı çəkildə gözlərində parlayan hərıs qılgıncımı gizlədə bilmədi.

– Mart, sənin cibində bir pensin də yoxdur, elə buna görə də piyada gəzirsən. Belə də hava almaq olar?

Hertruda nifrətlə finxırmaq istədisə də, bundan bir şey çıxmadı.

– Dayan görüm...

Sonra əl çantasını araşdırıb Martinin ovcuna bir beş dollarlıq pul basdı.

Qadın dodaqaltı:

– Bu yaxınlarda sənin ad günün olacağı yadımdan çıxmışdı, – dedi.

Martin qeyri-ixtiyari olaraq pulu ovcunda sıxdı, dərhal da anladı ki, bu hədiyyəni qəbul etməlidir, lakin tərəddüd içində qaldı. Axı, bu qızıl sikkəcik – yemək, həyat, mənəvi və cismani qüvvələrin bərpası, yeni yaradıcı qüvvənin coşması deməkdi. Kim bilir, bəlkə, Martin elə bir əsər yazacaq ki, elə bu cür çoxlu qızıl pul alacaq. O, əlyazmaları içərisində masanın altında atılıb qalmış son iki məqaləsini aydınca təsəvvüründə canlandırdı. Həmin məqalələri yollamaq üçün marka almağa pulu yoxdu. Çap olunmuş məqalələrin adları onun gözləri önündə şölə saçır və çəkilmək istəmirdi. Məqalələr “Qəşənglik kahinləri” və “Gözəllik beşiyi” adlanırdı. Martin bu məqalələri hələ heç yerə göndərməmişdi, lakin bilirdi ki, onlar bu qəbildən olan yazılarının ən yaxşılarıdır. Təki, marka almaq mümkün olsun. Birdən onda müvəffəqiyyətə inam doğdu və aclığın başladığı işi sona çatdırdı. O, pulu tələsik cibinə basdı:

Martin:

– Mən bunun əvəzini sənə yüzqat artıq qaytararam, Hertruda, – sözlərini çox çətinliklə dedi, çünki qəhər onu boğurdu, gözlərində yaş parlardı. O, qətiyyət və inamla ucadan: – Sözlərimi yadında saxla! – dedi. – Aradan bir il keçməmiş mən sənə düz yüz dənə bu qızıl sikkədən gətirəcəyəm! Mən səndən xahiş etmirəm ki, mənə inanasan. Sən təkcə gözləməlisən. Gerisini görərsən!

Bacısı bu deyilənlərə heç inanmırdı da. Lakin bundan, nədənsə pərt oldu və odur ki, çətinlikdən necə qurtaracağını bilməyərək dedi:

– Mart, mən bilirəm ki, sən ac qalırsan. Bu, sənin üzündən görünür. Nə vaxt istəsən, bizə yeməyə gəl. Higginbotam evdən iş üçün gedəndə, mən sənə xəbər göndərə bilərəm. Uşaqlardan biri həmişə sənə xəbər gətirə bilər. Mart, bəs...

Martin bacısının nə deyəcəyini qabaqcadan bilirdi, çünki onun fikirlərinin istiqaməti kifayət qədər aydıncı.

– Bir yerə işə girmək vaxtın gəlib çatmayıbmı?

– Sən elə bilirsən ki, mən heç nəyə nail olmayacağam? – deyərək Martin soruşdu.

Hertruda başını buladı.

– Hertruda, özümdən başqa heç kəs mənim qüvvəmə inanmır.

– O, bu sözləri ehtiraslı bir coşqunluqla dedi. – Lakin mən artıq bir çox yaxşı əsər yazmışam və gec-tez onlara görə pul alacağam.

– Sən haradan bilirsən ki, onlar yaxşıdır?

– Lap ona görə ki... – Martinin ədəbiyyat, ədəbiyyat tarixi haqqında bütün bildikləri birdən-birə beynində canlandı və o da başa düşdü ki, hansı əsaslara görə özünə inandığını bacısına anladı bilməz. – Lap ona görə ki, mənim hekayələrim jurnallarda çap olunan yazıların doxsan doqquz faizindən yaxşıdır.

Özünün haqlı olduğuna möhkəm əmin olan Hertruda:

– Sən, hər halda, ağıllı məsləhətə qulaq as. Hə, ağıllı məsləhətə qulas as, – deyərək təkrar etdi, – sabahsa nahar eləməyə gəl.

Martin onu tramvaya mindirdi və özü isə yüyürüb poçta gəldi. Beş dolların üçünə çoxlu marka aldı. Daha sonra Morzlargilə gedəndə yolüstü poçt şöbəsinə girdi və çoxlu qalın paket göndərdi, üç iki-sentlik markadan başqa, qalanlarının hamısı həmin paketlərə getdi.

Bu, Martin üçün unudulmaz bir axşam idi, çünki bu axşam o, Ress Brissendenlə tanış oldu. Brissendenin Morzlargilə necə gəlib çıxdığını, onu oraya kimin gətirdiyini Martin heç öyrənə bilmədi. O, bunu Rufdan soruşmağa belə maraq göstərmədi, çünki Brissenden ona səthi və dayaz bir adam kimi göründü. Bir saatdan sonra Martin qət etdi ki, bundan əlavə, həmin adam, həm də nadandır: heç bir hörmət-izzət gözləmədən veyil-veyil otaqdan-otağa keçir, gözlərini bərəldib lövhələrə baxır, masaların üstünə və ya rəflərə düzülmüş kitab və jurnalları araşdırırdı. O, nəhayət, məclisdəkilərin heç birinə əhəmiyyət verməyərək, öz evində imiş kimi, morris kreslosuna oturub yerini rahatladı, cibindən bir kitabça çıxarıb oxumağa başladı. O, kitabçanı oxuyarkən ara-sıra fikri dağınıq halda, saçlarını tumarlayırdı. Sonra Martin o adamı unutdu və yalnız məclisin sonunda onu gənc qadınların arasında görüb yadına saldı; aydınca görünürdü ki, gənc qadınlar onunla söhbətdən ləzzət alırlar.

Martin evə qayıdarkən təsadüfən yolda Brissendeni gördü.

– Hə, sizsiniz, – deyə Martin onu daldan səslədi.

Brissenden isə cavabında çox da nəzakətli olmayan bir tövrlə nə isə söylədi, lakin buna baxmayaraq, Martinlə yanaşı getdi. Martin onu söhbətə tutmağa daha cəhd etmirdi, beləliklə, onlar sükut içində bir neçə məhəlləni ötüb keçdilər.

– Özümdən razı qoca eşşək!

Qəfildən və qüvvətli qopan bu nida Martini mat qoydu. Onu gülmək tutdu, lakin eyni zamanda, Brissendenə qarşı kininin artığını hiss etdi.

Onlar sükut içində daha bir məhəllə keçdikdən sonra Martin bu sözləri eşitdi:

– O evdə nə tapmısınız ki, oraya ayaq döyürsünüz?

– Bəs siz? – deyə Martin də, öz növbəsində, soruşdu.

Brissenden cavabında:

– Bu canım ölsün ki, bilmirəm, – dedi. – Əlqərəz, mən ora birinci dəfə idi ki gedirdim. Əvvəl-axır günümüz iyirmi dörd saatdır. Bu vaxtı birtəhər keçirmək lazımdır, ya yox? Gedək içək.

– Gedək, – deyə Martin cavab verdi.

Martin tez razılaşdığına görə əlüstü ürəyində özünü danladı. O evdə yazı-poçu ilə məşğul olmalı idi; bundan əlavə, gecə Veysmanın əsərlərinin kiçik bircildliyini oxumağı qət etmişdi. Mən hələ onu demirəm ki, Herbert Spenserin hər cür romandan daha maraqlı olan bioqrafiyasını oxumaq fikrində idi. Martin fikirləşirdi ki, bu yapıqsız adama nə üçün vaxt sərf edəsən. Lakin onu cəlb edən yol yoldaşı və içki deyil, bunlarla əlaqədar olan bütün başqa şeylər – parlaq işıq, güzgülər, badələrin cingiltisi və parıltısı, pörtmüş üzlər və ucadan çıxan səslər idi. Hə, hə, həyatda müvəffəqiyyət qazanmış və buna görə də öz pullarını açıq ürəklə içkiyə verə bilən şad-xürrəm və qayğısız adamların səsləri. Martinin bədbəxtliyi onda idi ki, o, yalqızdı. Brissendenin təklifini də məhz buna görə bu cür həvəslə qəbul etdi. Portuqaliyalı dükançının Martini içkiyə qonaq etməsi istisna olunmaqla o, “Qaynar bulaqlar”ı tərk etdikdən və Codan ayrıldıqdan sonra bir dəfə də olsun, meyxanaya getməmişdi. Əqli yorğunluq fiziki yorğunluq qədər insanı içkiyə cəlb etmir, bu səbəbdən də Martin içkiyə aludə deyildi. Lakin indi Martin içmək, daha doğrusu, içki içilən, çığırtı-bağırtı salınan və qəhqəhə çəkilən gurultulu

meyxana mühitinə düşmək istədi. “Mağara” məhz belə bir meyxana idi. Yayılıb rahat meşin kreslolarda oturmuş Brissendenlə Martin yavaş-yavaş sodalı su ilə şotland viskisi içməyə başladılar.

Az sonra söhbət qızıxdı: muxtəlif şeylərdən danışdılar və yalnız bir-birinin dalınca içki sifariş etmək üçün söhbətə ara verirdilər. İçməkdə çox dözümlü olan Martin, hər halda, öz həmpiyaləsinin dözümlünə təəccüb etməyə bilməzdi. Lakin Martin onun irəli sürdüyü fikirlərə daha çox təəccüb edirdi. Çox keçmədən Martin belə bir qənaətə gəldi ki, Brissenden hər şeyi bilir və o, ümumiyyətlə, həyat yollarında onun rastına çıxan ikinci əsl ziyalıdır.

Ancaq üstəlik, Brissendenin bir çox elə cəhəti də vardı ki, onlar professor Kolduellə yoxdu. O, odlu-odlu danışdı, son dərəcə dərin və iti düşündü, həssasdı, onun fikirləri baş alıb gedirdi. O, çox gözəl danışdı. Onun nazik dodaqlarından dəzgahda yonulmuş kimi iti sözlər qopub tökülürdü. Bu sözlər dəlib keçir və doğrayıb-tökürdü. Bundan sonra gələn anda isə həmin sözlər parlaq, cazibəli obrazlar işlədildiyinə görə rəngarəng, səlis, axıcı cümlələrlə əvəz olunurdu; sanki, dediyi obrazlarda varlığın anlaşılmaz gözəlliyinin izi vardı. Bəzən onun nitqi qızgın, böyük mübarizənin fırtına və gurultusu içərisinə atılmağa çağıran bir döyüş şeypuru kimi səslənir, gümüş kimi cingildəyir, ulduzlu fəzaların soyuq parıltısını əks etdirirdi. Brissenden elmin son nailiyyətlərini bu nitqilə qısa və aydın şəkildə ifadə edirdi. Eyni zamanda bu, sözlə deyilə bilməyən, yalnız bu sözlərin doğurduğu incə və mürəkkəb assosiasiyalar vasitəsilə nəzərə çarpdırıla bilən ülvü və girişilməz mühakimələrlə dolu bir şair nitqi idi. Onun ağılı, sanki, bir möcüzə nəticəsində hər hansı uzaq, insan təcrübəsinin qavraya bilmədiyi sahələrə qədər varırdı. İnsana elə gəlirdi ki, bu sahələrdən adi dillə danışmaq mümkün deyildir. Lakin, doğrudan da, ecazkar danışmaq sənəti adi sözlərlə qeyri-adi mənalar ifadə etməkdə onun köməyinə çatırdı. Dar düşüncəli adamlar bu mənaları sezə bilməzdi, lakin onlar Martinə yaxın və aydın idi.

Martin Brissendenə olan əvvəlki kinini dərhal unuttu. Onun qarşısında indiyədək yalnız kitablarda gördüyü bir insan dayanmışdı. Həyatda təcəssüm olunmuş mütəfəkkir ideali, pərəstişə layiq bir adam onun gözü qabağında idi. Martin heyran-heyran öz müsahibini dinləyərək, öz-özünə dönə-dönə: “Mən onun önündə diz çökməliyəm. Mən onun ayağına düşməliyəm”, – deyirdi.

Nəhayət, Martin özünün də bəzi şeylərdən baş çıxardığına mənalı-mənalı işarə edərək bərkədən dilləndi:

– Görünür, siz biologiyayı öyrənmişiniz. – Brissenden başını bulayanda Martin təəccüb etdi. Martin Brissendenin təəccüblə baxdığını görüb sözünə davam etdi: – Axı siz elə müddəalar irəli sürürsünüz ki, biologiyayı bilmədən bu nəticələrə gəlmək ağılabatan şey deyil. Sizin nəticələriniz böyük alimlərin hökmlərinin bütün gedişinə uyğun gəlir. Ola bilməz ki, siz onların əsərlərini oxumamış olarsınız.

Brissenden cavabında dedi:

– Bunları eşitməyimə çox məmnunam. Çox razı qalırım ki, mənim səthi biliklərim həqiqəti dərk etmək üçün məni ən qısa bir yola gətirib çıxarmışdır. Axır ki, haqlı olub-olmadığının məndən ötrü əsla fərqi yoxdur. Bunun heç bir əhəmiyyəti yoxdur. Axı insan heç bir zaman mütləq həqiqəti dərk edə bilməyəcəkdir.

Martin sevinclə ucadan:

– Siz Spenserin şagirdi və ardıcılısınız! – dedi.

– Mən cavan yaşlarımda Spenserin kitablarını ötəri də olsa, nəzərdən keçirməmişəm. Cavan yaşlarımda yalnız “Tərbiyə” əsərini oxumuşam.

Brissendenin bütün zəka sərvətini diqqətlə təhlildən keçirmiş Martin yarım saatdan sonra:

– Kaş ki mən də belə asanlıqla bilik qazana biləydim, – dedi. – Məni ən çox təəccübləndirən odur ki, siz etiraza yol vermirsiniz. Siz elə şeyləri qəti iqrar edirsiniz ki, elm onları yalnız a posteriori¹ müəyyən edə bilər. Siz birdən-birə doğru nəticələr çıxarırsınız. Sizin, doğrudan da, bəxtiniz gətirib, həqiqətə gedən ən qısa yolu tapmışınız və bu yolu işıq sürəti ilə uçub keçirsiniz. Bu nə işə fəvqəltəbii bir istedaddır.

Brissenden cavab verərək sezdirdi:

– Hə, bu həmişə mənim müəllimlərimi, Cozef atanı və Detton qardaşı çaşdırırdı. Lakin burada heç bir möcüzə-filan yoxdur. Uğurlu bir təsadüf üzündən mən körpə yaşlarımdan katolik kollecinə girdim. Bəs siz özünüz harada təhsil almısınız?

Martin Brissendenə öz həyatını danışa-danışa, eyni zamanda, onun üzünün kübarlara məxsus incə cizgilərini, yastı çiyinlərini, yaxınlıqdakı stulun üstünə atılıb qalmış, ciblərindən kitab görünən paltosunu diqqətlə nəzərdən keçirirdi. Brissendenin üzü və zərif əlləri

¹ Təcrübə əsasında (*lat.*)

günün altında yanıb qapqara qaralmışdı. Bu isə Martini təəccübləndirdi. Çətin ki, Brissenden açıq havada gəzməyi xoşlayanlardan olsun. Bəs o, harada belə yanıb qaralıb? Bu qaraltı altından Martinin gözüne nə isə iztirablı, qeyri-təbii bir şey görünür və o da Brissendenin uzunsov, anıq üzünə baxdıqca daim bunu düşünürdü. Brissendenin ordları batıqdı, burnu isə gözəl qartal burnu idi. Onun gözlərində nəzəri cəlb edən heç bir şey yoxdu. Bu gözlər nə çox iri, nə də çox kiçikdi, qonurdu, lakin çaları bir qədər aydın deyildi. Bununla belə, Brissendenin gözlərində gizli bir od yanırıdı və onların ifadəsi nə isə qəribə, ikibaşlı və ziddiyyətli idi. Bu gözlər vüqarla parlayır, meydan oxuyur, bəzən hiddət saçır. Lakin, eyni zamanda, bu gözlərə baxarkən insan nədənsə acıyırdı. Martinin Brissendenə yaman yazığı gəlirdi, çox keçmədən Martin bu hissini nədən doğduğunu başa düşdü.

Brissenden bu yaxınlarda Arizonadan gəldiyini bildirdikdən sonra:

– Axı məndə vərəm var, – dedi. – Mən orada iki ilə yaxın yaşadım, oranın ab-havası ilə müalicə olundum...

– Yaxşı, siz indi bizim iqlim şəraitinə qayıtmaqdan qorxmursunuz?

– Qorxmuram.

Brissenden Martinin dediyi sözləri elə-belə təkrar etdi, lakin Martin dərhal başa düşdü ki, Brissenden dünyada heç nədən qorxmur. Onun gözləri qıyıldı, burnunun pərləri geniş açıldı, üzündə qartallara xas olan, vüqar və qətiyyət bildirən bir ifadə göründü. Bu insana heyran olduğundan Martinin qəlbi daha şiddətlə çırpınmağa başladı. O: “Nə yaxşıdır!” – deyə düşündü və sonra ucadan bu misraları oxudu:

Olsa da taleyin zülmü, zilləti,
Bu qanlı başımı əymərəm qəti.

– Siz Genlini sevirsinizmi? – deyə Brissenden soruşdu, bu zaman onun gözləri dərhal şəfqət və mehribanlıq ifadə etdi. – Hə, aydıncı, məgər siz onu sevməyə bilirsiniz! Eh, Genli! Böyük qəlblı insan! Qladiator xacələr arasından necə ucalırsa, Genli də jurnallarda çap olunan müasir qafiyəbazlar arasından elə ucalır.

– Jurnallarda çıxan yazılar sizin xoşunuza gəlmir? – deyə Martin, ehtiyatla soruşdu.

Brissenden:

– Bəs sizin xoşunuza gəlir? – deyə elə hiddətlə bağırdı ki, Martin həтта səksəndi.

Martin mızıldanaraq:

– Mən... Mən jurnallar üçün yazıram, ya da, daha doğrusu, yazmağı sınayıram, – dedi.

Brissenden daha sakit bir təzədə:

– Elə isə bu, bəd deyil. – Siz yazmağı sınayırsınız, lakin baş tutmur. Mən sizin uğursuzluqlarınızı qiymətləndirir və onların qədrini bilirəm. Mən indi təsəvvür edirəm, siz nə yazırsınız. Bunun üçün mənə sizin əsərlərinizi oxumaq belə lazım deyil. Əsərlərinizin bir nöqsanı var ki, bunun da ucbatından bütün qapılar sizin üzünüə bağlanmışdır. Sizin əsərlərinizdə dərin mənə vardır, bu isə jurnallara lazım deyil. Jurnallara hər cür zir-zibil gərəkdir ki, bu zir-zibili də onlar bolluca alırlar. Təbii ki, sizdən yox.

Martin etiraz edərək:

– Mən peşə işindən çəkinmirəm, – dedi.

– Əksinə...– Brissenden bir anlığa susdu və Martinin yoxsulluğunun bütün nişanələrini – nimdaş qalstukunu, pencəyinin köhnəlikdən işildayan qollarını, dağılmış manjetlərini utanmaz-utanmaz gözdən keçirdi; sonra Martinin ovurdu-ovurdundan keçmiş ariq yanaqlarına uzun-uzadı baxdı, – əksinə, peşə işi sizdən çəkinir, özü də elə inadla ki, siz bu sahədə heç bir vəchlə müvəffəqiyyət qazana bilməzsınız. Bura baxın, əzizim, mən sizə yemək təklif etsəydim, siz ehtimal ki, inciyərdiniz, eləmi?

Martin hiss etdi ki, yamanca qızarır, Brissenden isə qaliblər kimi qəhqəhə çəkdi. O:

– Qarnı tox olan adamlar belə təkliflərdən incimirlər, – deyə bildirdi.

Martin acıqlı-acıqlı qışqırdı:

– Siz iblissiniz!

– Axı mən sizə heç təklif də eləməirdim!

– Cəsarətiniz çatırdısa eləyərdiniz, onda görərdiniz!

– Doğrudan? İş ki belə oldu, sizi mənimlə şam yeməyinə dəvət edirəm.

Brissenden bu sözləri deyib dikəldi, sanki, elə bu saat restorana getmək fikrindəydi.

Martin yumruqlarını düyünlədi, qan onun beyninə vurdu.

Brissenden səyyar tamaşanın carçısını yamsılaya-yamsılaya:

– Məşhur ilanudan! İlanları diri-diri udur! – Planları diri-diri udur!
– deyə çığırdı.

Martin də, öz növbəsində, xəstəlikdən arıqlayıb üzülmüş Brissendeni utanmaz-utanmaz süzüb:

– Mən sizi, doğrudan da, diri-diri uda bilərdim, – dedi.

– Ancaq bir şey var ki, məni udmağa dəyməz.

Martin:

– Sizi yox, belə iş tutmağa dəyməz, – dedi və elə o saat da səmimi-qəlbədən bir qəhqəhə çəkdi. – Brissenden, boynuma alıram ki, siz məni axmaq yerinə qoydunuz. Mənim ac qalmağım təbii bir şeydir və bunda məndən ötrü heç bir utanmalı şey yoxdur. Görürsünüz, mən əhəmiyyətsiz şərtləklərə və xurafata nifrət edirəm, lakin siz ən adi sözlərlə hər şeyi açıb danışan kimi mən bir an içində xurafatın quluna çevrildim.

Brissenden:

– Hə, siz incidiniz, – deyə təsdiq etdi.

– Boynuma alıram, incidim. Uşaqlıqdan insanın qanına aşılarmış xurafat var. Mən vaxt tapıb çox şey öyrənsəm də, bəzən xurafata uyuram. Hərənin öz zəif cəhəti, necə deyərlər, dolabda öz skeleti var.

– Lakin siz indi artıq dolabın qapılarını örtmüşünüz, elə deyilmi?

– Hə, əlbəttə.

– Yəqin?

– Yəqin.

– Onda gedək şam eləməyə.

– Gedək.

Martin viskinin pulunu vermək istədi və özünün axırıncı iki dollarını cibindən çıxartdı, lakin Brissenden ofisiantı Martindən pul almağa qoymadı və içkinin pulunu özü verdi.

Martin üz-gözünü turşudub narazılığını bildirmək istəyirdi ki, Brissenden yavaşdan və dostcasına əlini onun çiyinə qoydu, o da itaətdən çıxmayıb pulu cibinə soxdu.

OTUZ İKİNCİ FƏSİL

Sabahı günü Mariya yeni bir sarsıntı keçirdi. Martinin yanına yenə qərribə bir qonaq gəlmişdi. Lakin bu dəfə Mariya özünü itirməyib, elə

təmkinli apardı ki, hətta qonağı hörmətlə qonaq otağında gözləməyə dəvət etdi.

– Çağırılmamış sizə gəldiyimdən narazı deyilsiniz ki? – deyə Brissenden soruşdu.

Martin onun əlini bərk-bərk sıxa-sıxa:

– Yox, yox, nə danışırsınız! – dedi və yeganə stulunu qonağa verib özü çarpayıda oturdu. – Ancaq siz mənim ünvanımı necə öyrənə bilmisiniz?

– Morzlargilə zəng çaldım. Telefona miss Morz özü gəldi. Sonrası da budur ki, indi sizin yanınızdayam.

Brissenden əlini paltosunun cibinə saldı, kiçik bir kitab çıxarıb masanın üstünə qoyaraq:

– Alın, bu bir şairin şer kitabçasıdır, – dedi. – Oxuyun, sizin olsun. O, Martinin etiraz hərəkətinə cavab olaraq: – Götürün! – deyə qışqırdı. – Kitablər mənim nəyimə lazımdır? Bu gün səhər yenə boğazımdan qan açılmışdı. Sizdə viski olar? Bilirəm, əlbəttə, yoxdur! Bir az gözləyin.

Brissenden cəld ayağa durub otaqdan çıxdı. Martin onun dalınca baxdı və Brissendenin, yəqin, bir zamanlar qüvvətli olmuş, indi isə batıq sinəsini, əyilmiş çiyinlərini görüb qüssələndi. Martin iki stəkan çıxartdı, hədiyyə aldığı kitabı oxumağa başladı. Bu, Henri Voqan Marlounun son şeirlər məcmuəsi idi.

Geri qayıdıb gəlmiş Brissenden bildirdi:

– Şotland viskisi yoxdur. Haramzada ancaq amerikan viskisi satır. Buna baxmayaraq, bir şüşə aldım.

Martin:

– İndi uşaqlardan birini limon almağa göndərdim, özümüz də groq düzəldək, – deyə təklif etdi. – Maraqlıdır, görəsən, bu cür kitabla Marlou necə alır?

Brissenden cavab verərək:

– Bir əlli dollar, – dedi. – Bu hələ yaxşıdır. Qoy şükür eləsin ki, riskə getmək istəyən nəşir tapa bilməmişdir.

– Deməli, şerlə dolanmaq olmaz?

Martinin səsində dərin bir kədər vardı.

– Əlbəttə yox! Hansı səfeh buna ümid bağlaya bilər? Qafiyə-bazlığı desən, onda, başqa söz. Brüs, Virşini Sprinq və ya Sevcik kimi-ləri yaxşı qazanırlar. Lakin əsl şairlər... Bilirsiniz Marlou nəylə dolanır?

Pensilvaniyada, geri qalmış şagirdlər məktəbində dərs deyir, bu məktəb isə yer üzündə cəhənnəmin, heç şübhəsiz ki, qaranlıq şöbəsidir. O, mənim ömrümü əlli il uzatmağı təklif belə etsəydi, onun yerinə dərs deməzdim. Halbuki yaqutlar şüşə arasında parladığı kimi, onun şerləri də müasir şairlərin pis şerləri içərisində parlayır. Ancaq görün tənqidçilər onun haqqında nələr yazırlar! Görüm bu tənqidçilər, bu lovğa, miskin adamlar lənətə gələydi!

– Ümumiyyətlə, özləri yazıçı ola bilməyən adamlar əsl yazıçılar haqqında həddindən çox hökmlər verirlər, – deyə Martin səsləndi. – Məsələn, Stivenson haqqında nələr uydurmamışlar!

Brissenden nifrətlə dişlərini qıcırıdıb:

– Bataqlıqlarda yaşayan zəhərli ilanlar! – dedi. – Bəli, mən bu tayfanı tanıyıram. Onlar Damyen atanın müdafiəsi məqsədilə yazdığı məktuba görə Stivensonu bütün ömrü boyu didmişlər. Onun yazdıqlarını bir-bir araşdırmışlar, həm götür-qoy eləmişlər, həm də...

– Həm də onu öz miskin “mən”lərinin meyanı ilə ölçmüşlər, – deyə Martin qeyd etdi.

– Yaxşı dediniz. Hə, əlbəttə! Stivensonadakı bütün gözəl, həqiqi və xeyirxah xüsusiyyətləri didib-dağıtmış və murdarlamışlar, sonra da əllərini onun kürəyinə vurub, ürək-dirək vermiş və demişlər: “Sən vəfalı köpəksən, Fido!” Tfu! Riçard Rilf ölüm yatağında onlar haqqında: “İnsan cinsinin miskin sağsağanları!” demişdir.

Martin ehtirasla Brissendenin səsinə səs verərək:

– Onlar ulduz tozunu dimdikləyirlər, – dedi. – Onlar meteor sürətilə düha fikrini qavramağa çalışırlar. Mən bir dəfə tənqidçilər, daha doğrusu, reseziyaçılar haqqında məqalə yazmışam.

Brissenden tələsik:

– Onu bəri verin! – dedi.

Martin masanın altından “Ulduz tozu”nun bir nüsxəsini çıxardı və Brissenden dərhal onu oxumağa başladı. Brissenden tez-tez içini çəkir, əllərini ovuşdururdu, o hətta öz qroqunu da yaddan çıxarmışdı.

Brissenden məqaləni oxuyub qurtarandan sonra:

– Axı, siz özünüz kor karlıklar ölkəsinə uçub düşmüş ulduz tozunun bir zərrəsisiniz! – deyə bağırırdı. – Təbii ki, məqalənizi göndərdiyiniz ilk jurnal ondan dördəlli yapışmışdı, eləmi?

Martin öz qeyd dəftərçəsinə baxdı:

– Bu məqaləni iyirmi yeddi jurnal rədd etmişdir.

Brissenden qəhəqəhə çəkmək istəyirdi ki, dərhal öskürəyi tutdu. Nəhayət, Brissenden xırıltı ilə:

– Deyin görüm, siz, yəqin, şeir də yazırsınız? – dedi. – Verin oxuyum.

Martin ondan xahiş edib:

– Ancaq burada oxumayın, – dedi. – Mən sizinlə söhbət etmək istəyirəm. Mən şerlərimi sizə verərəm, siz də evdə oxuyarsınız.

Brissenden “Məhəbbət sonetləri”ni və “Pəri və inci”ni götürüb getdi. Sabahı günü o yenə Martinin yanına gəldi və yalnız bu sözləri dedi:

– Yenə verin.

Brissenden oğlanın bütün əsərlərini oxuyandan sonra dedi ki, Martin əsl şairdir. Məlum oldu ki, Brissenden özü də şeir yazır.

Martin Brissendenin şerlərini oxuyub heyran oldu və onları çap etdirmək üçün Brissendenin bir dəfə də olsun təşəbbüsdə bulunmadığını öyrənib çox təəccüb etdi.

Martin Brissendenin şerlərini jurnallardan birinə göndərməyi təklif etdi. Brissenden:

– Bütün jurnallar cəhənnəm olsun! – dedi. – Gözəlliyi gözəllik naminə sevin, jurnalları isə başınızdan çıxarın, onların dərdi sizə qalmayıb. Ah, Martin İden! Mənim sizə məsləhətim budur ki, yenidən gəmilərə, dənizin qoynuna qayıdın. Siz buradan, şəhərin bu iyrenc mühitindən nə istəyirsiniz? Axı, siz jurnalların tələbi xatirinə gözəlliyi satıb hər gün intihar edirsiniz. Bu yaxınlarda necə demişdiniz? Hə, xatırladım... “İnsan efemeridlərin¹ axıncısıdır. Axı şöhrət sizin üçün zəhərdir. Təriflər, mədhiyyələr dinləyib xoşhallanmaq üçün siz həddindən artıq orijinal, çox səmimi və ağıllısınız. Mən bu ümiddəyəm ki, siz heç bir zaman jurnallara bir sətir də satmayacaqsınız. Yalnız gözəlliyin xidmətində durmaq lazımdır. Gözəlliyə qul olun, camaat isə itilsin cəhənnəmə! Müvəffəqiyyət lazımdır! Axı siz Stivenson haqqında sonetinizdə bu müvəffəqiyyətə çatmışınız. Yeri gəlmişkən, deyim ki, sizin bu sonetiniz Genlinin “Xəyallar” əsərindən qat-qat qüvvətlidir. “Məhəbbət sonetləri”niz də, dəniz şeirləriniz də yenə elə. Şairin sevinci, əldə edilmiş uğurda deyil, yaradıcılığın özündədir. Mənimlə mübahisəyə girməyin. Mən nə dediyimi bilirəm. Bu, sağalan yara, əlacı olan bir xəstəlik deyil, bu, qəlbə saplanmış qızmar bir bıçaqdır. Jurnallarla əlaqə saxlamaq sizin nəyinizə gərəkdir? Bir də ki, onsuz da bundan bir şey

¹ *Efemeridlər* – yalnız bir gün yaşayan cücülər.

çıxmayacaq. Narahat olmaya bilərsiniz. İstəyirsiniz lap min ildən bəri çıxan bütün jurnalları oxuyun, siz onların səhifələrində, heç olmazsa, Kitsin bir misrasına bərabər olan bir şey tapa bilməzsiniz. Şöhrəti də, qızılı da başınızdan çıxarın, günü sabah dəniz səfərinə gedin.

Martin gülərək:

– Mən şöhrətə naminə yox, məhəbbətə naminə əlləşirəm. Sizin aləminizdə məhəbbətə, görünür ki, yer verilməmişdir. Mənim aləmində isə gözəllik məhəbbətin kənzidir.

Brissenden heyran-heyran və təəssüflə ona baxdı.

– Martin, siz hələ nə qədər cavansınız! Eh, siz hələ nə qədər cavansınız! Siz çox yüksəklərə uçacaqsınız, lakin ehtiyatlı olun, sizin qanadlarınız həddindən çox zərifdir. Onları oda verib yandırmayın. Bir də ki, siz onları artıq oda verib yandırmısınız. Bu “Məhəbbət sonetləri”ndə isə bir arvad tərənnüm olunur... Lap biabırçılıqdır!

Martin etiraz edərək:

– Onlarda məhəbbət tərənnüm olunur, sadəcə, arvad yox, – dedi və yenə güldü.

Brissenden özündən çıxaraq:

– Dəlilik fəlsəfəsidir! – dedi. – Mən əməlli-başlı həşiş çəkdikdən sonra şirin-şirin xüyalara dalanda buna inanmışam. Ehtiyatlı olun! Bu burjua şəhərləri sizi məhv edəcək. Misal üçün, bizim tanış olduğumuz alverçilər yuvasını götürün. Allaha and olsun, bura zibil çalaşından da pisdir. Belə bir mühitdə salamat qalmaq olmaz. Orada istər-istəməz boğularsan. Axı, bir də ki, heç kəs – nə bir kişi, nə də bir qadın bu rəzalətdən yüksəyə qalxa bilmir. Onların hamısı səyyar qarınqululardır, elə bir qarınqulu ki, ideya-bədii ehtiyacları molyuskalarınkindən irəli getməmişdir...

O, birdən sözünü kəsib Martinə baxdı. Qəfildən bir fikir şimşək kimi çaxıb onun beynini işıqlandırdı. Üzü isə dəhşət və heyrət ifadə etdi.

– Siz də ki, gözəl “Məhəbbət sonetləri”nizi bu solğun və miskin dişiciyəzin şərəfinə yazmısınız?

Elə həmin anda Martin sağ əliylə Brissendenin boğazından yapışdı və elə silkələdi ki, onun dişləri bir-birinə dəydi. Lakin Martin onun gözlərində qorxu ifadəsi yox, yalnız nə isə bir maraq, iblis gülüşü gördü. Bu vaxt özünə gələn Martin barmaqlarını açdı və Brissendeni yatağın üstünə fırlatdı.

Brissenden uzun zaman nəfəsini dərə bilmədi. Nəhayət, nəfəsini dərib güldü. O:

– Olub qalan canımı alsaydınız, mən sizə həmişəlik minnətdar olardım, – dedi.

Martin özünü doğrultmağa çalışaraq:

– Son zamanlar əsəblərim pozulub, – dedi. – Ümidvaram ki, sizi çox da ağrıtmadım? İndicə təzə qroq hazırlaram.

– Eh, cavan ellin, cavan ellin¹ – deyə Brissenden ucadan səsləndi. Siz öz bədəninizin qədrini bilmirsiniz. Siz yaman güclüsünüz. Lap cavan bəbirsiniz! Aslan balasıınız! Hə, hə! Bu sizə həyatda baha tamam olacaq.

Martin stəkanı ona verə-verə maraqla:

– Necə yəni? – deyə soruşdu. – İçin, özünüz də acıqlanmayın.

Brissenden qroqu bəyəndiyindən gülümsəyə-gülümsəyə içməyə başlayıb cavab verdi:

– Çox aydın bir səbəbə görə. Qadınların ucbatından. Onlar sizdən indi əl çəkmədikləri kimi, ömrünüzün axırına kimi də əl çəkməyəcəklər. Axı mən dünənki uşaq deyiləm. Ancaq yenə də məni boğmaq fikrinə düşməyin. Mən onsuz da hər şeyi axıra kimi sizin üzünüzə deyəcəyəm. Mən başa düşürəm ki, bu sizin ilk məhəbbətinizdir. Lakin gözəllik naminə gələn dəfə daha diqqətli olun. Axı bu burjua qızları sizin nəyinizə lazımdır? Onları atın, onlara qoşulmayın. Özünüzə qızgın, ehtiraslı, əsl bir qadın, bilirsiniz – “həyata da, ölmə də gülən, məhəbbət yaşadıqca sevən” qadınlardan birini tapın. Dünyada bu cür qadınlar var, özünüz də inanın ki, tox burjua həyatının doğurduğu bu miskin xilqət kimi onlar da sizi eyni həvəslə sevelər.

Martin hiddətlə:

– Miskin xilqətmə? – deyə bağırdı.

– Özüdür ki var, miskin xilqət! O, uşaqlıqdan beyninə yeridilmiş basmaqəlib əxlaq həqiqətlərini sizə danışacaq və eyni zamanda, əsl həyatdan qorxacaqdır. Martin, o, sizi özünə görə sevəcək, lakin özünün miskin basmaqəlib əxlaq həqiqətini daha çox sevəcəkdir. Sizə isə böyük fədakar bir məhəbbət lazımdır, sizə azad bir xilqət, boz güvə yox, rəngdən-rəngə çalan bir kəpənək lazımdır. Bir də ki, bədbəxtlikdən bu dünyada çox qalsanız, axırda bütün qadınlardan

¹ *Ellin* – qədim yunanların adı.

zəhləniz gedəcək. Lakin siz çox qalmayacaqsınız. Axı siz dənizə qayıtmaq istəməyəcəksiniz! Nə qədər ki özünüz çürüməyibsiniz, bu çürük şəhərləri gəzib dostlaşacaqsınız.

Martin dedi:

– Nə istəyirsiniz deyin, onsuz da siz məni fikrimdən daşındıra bilməyəcəksiniz! Axı sizin öz həyat fəlsəfəniz, mənim də öz həyat fəlsəfəm var, odur ki, hərə özünə görə haqlıdır.

Onların məhəbbətə, jurnallara və bir çox başqa şeylərə olan baxışları tutmurdu, lakin buna baxmayaraq, onlar bir-birinə yaxın olmaq istəyirdilər və bu səbəbdən Martinin ürəyində Brissendenə qarşı adi mehribanlıqdan daha dərin bir hiss vardı. Brissenden Martinin boğucq havalı otağında bir saatdan artıq otura bilmədiyinə baxmayaraq, onlar hər gün görüşməyə başladılar.

Brissenden hər bir vaxt özü ilə bir şüşə viski gətirməyi unutmurdu. Onlar kiçik bir restoranda yemək yedikdə isə Brissenden onu sodalı su ilə şotland viskisinə qonaq edirdi. Brissenden həmişə hər ikisinin pulunu verdiyindən, onun sayəsində Martin bir çox zərif yeməklərin dadını görmüş, şampan şərabının gözəlliyini və reyveynin ətrini ilk dəfə duymuşdu.

Lakin Brissenden Martindən ötrü həmişə bir müəmma olaraq qalırdı. Üzdən tərki-dünya bir adama oxşayan Brissenden, xəstəliyinə baxmayaraq, həyat nemətlərinin, həyatdan həzz almağın qədri ni bilirdi. O, ölümdən qorxmurdu, insan həyatının bütün formalarına acı-acı, kinayə ilə gülürdü, amma eyni zamanda, həyatı ən kiçik təzahürlərinə qədər sevirdi. O, həyat aşiqi, yaşamaq dəlisi idi, o, həyatın titrək nəfəsini duymaq arzusunda idi. Bir dəfə özü demişdi ki, “yarandığım kosmik toz içərisində öz kiçik mənzilimdə çapalamaq” istəyirəm. Brissenden narkotiklərin təsirini öz üzərində yoxlamışdı və yalnız yeni duyğular keçirmək xatirinə qəribə işlərdən çıxırdı. O, Martinə danışdı ki, dördüncü gün atəşini söndürməkdən ləzzət almaq üçün üç gün dalbadal su içməmişdir. Martin heç bir zaman onun haradan gəlib, haraya getdiyini öyrənə bilmədi. Brissenden keçmişə olmayan bir adamdı. Onun gələcəyi yaxın bir ölümlə – məzarla bitirdi, indi isə onu həyat eşqi yandırıb-yaxırdı.

OTUZ ÜÇÜNCÜ FƏSİL

Martinin güzəranı getdikcə pis keçirdi. O, nə qədər qənaətlə dolanmağa çalışsa da, xırda ədəbi yazılarından aldığı qazanc gündəlik xərcinə belə çatmırdı. O, axırda qara kostyumunu da girov qoymağa məcbur oldu və bununla da, Şükür günü Morzlargildə nahar etmək dəvətini qəbul etmək imkanını itirdi. Ruf onun nə səbəbdən boyun qaçırdığını öyrənib, çox məyus oldu ki, bu da Martini çox cəsərtli bir qərara gəlməyə təhrik etdi. O, nahara gələcəyini qıza vəd etdi, dedi ki, özü “Transkontinental aylıq” redaksiyasına gedib beş dollarını alacaq və bu pula kostyumunu girovdan çıxaracaqdır.

O, səhər Mariyadan on sent borc aldı. Martin Brissendendən borc almağı daha münasib bilərdi, lakin bu qərribə adam birdən-birə harasa yoxa çıxmışdı. Artıq iki həftə idi ki, Brissenden Martinin otağında görünmürdü və Martin də havayı yerə başını çatladıb xatırlamaq istəyirdi ki, görəsən, məndən inciməsi üçün əlinə bir bəhanə verməmişəm ki? On sent Martinə bərə ilə körfəzi keçmək üçün lazımdı və buna görə də o, aradan bir az keçmiş Market-strit küçəsiylə gedirdi. Fikirləşirdi ki, pulumu ala bilməsəm, nə edəcəyəm? Pul almasaydı, Okləndə qayıtmaq belə, bir problemə çevrilə bilərdi, çünki körfəzi keçmək üçün onun San-Fransiskoda borc ala biləcəyi bir nəfər tanışısı da yoxdu.

“Transkontinental aylıq” redaksiyasının qapısı aralı idi, bu vaxt Martin aşağıdakı söhbəti eşidib istər-istəməz ayaq saxladı:

– Mister Ford, axı məsələ bunda deyil (Martin bilirdi ki, redaktorun familiyası Forddur). Məsələ bundadır ki, mənim borcumu verməyə imkanınız varmı? Yəni, təbii ki, nağd pul ilə. Gələn il işinizin necə olacağını mənə heç bir dəxli yoxdur. Mən tələb edirəm ki, mənim haqqımı verəsiniz, vəssalam. Qabaqcadan deyirəm ki, siz mənim haqqımı axırıncı sentinə kimi ödəməyincə, mövlud günü nömrəsi maşına verilməyəcəkdir. Sağ olun! Pulunuz olanda gəlin.

Qapı taybatay açıldı, yumruqlarını sıxmış bir adam dodaqaltı söyüş yağdıra-yağdıra Martinin yanından yel kimi ötüb keçdi. Martin on beş dəqiqə gözləməyi daha münasib bildi. O, bir qədər küçə-də gəzişdikdən sonra geri qayıtdı, qapını itələyib açdı və ömründə

birinci dəfə olaraq redaksiya binasının astanasına ayaq basdı. Açıq görünürdü ki, burada vizit kartoçkası tələb olunmur. Bir oğlan uşağı elə-belə arakəsmənin dalına keçdi və dedi ki, bir nəfər mister Fordu soruşur. Uşaq geri qayıdıb Martini redaktorun kabinetinə apardı. Otaqda böyük qarma-qarışıqlıq vardı. Martini təəccübə salan ilk şey bu oldu. Sonra Martin gördü ki, masanın arxasında üzdən cavan görünən, bakenbard qoymuş bir cənab oturmuşdur. Bu cənab maraqla Martinə baxırdı. Onun üzündəki ifadə heç dəyişməmişdi. Martin buna mat qalmışdı. Görünür, mətbəə sahibinin saldığı dava onun kefini zərrəcə pozmamışdı.

Martin sözə başlayaraq:

– Mən... mən Martin İdenəm (sonra demək istədi ki, “özüm də beş dollarımı almağa gəlmişəm”).

Lakin bu, Martinin üz-üzə gəldiyi ilk redaktor olduğundan qət etdi ki, kəskin danışıqdan başlamağın xeyri yoxdur.

Mister Ford ayağa qalxıb ucadan:

– Yox canım, nə danışırsınız! – deyəndə Martin təəccüb etdi. Sonrakı anda isə redaktor Martinin əlini şadlıqla sıxmağa başladı. – Mister İden, sizinlə tanış olduğuma nə qədər şad olduğumu bir biləydiniz. Mən sizi tez-tez düşünürdüm, sizin simanızı gözümün qabağına gətirməyə çalışırdım.

Mister Ford bir balaca geri çəkilib Martinin indi yeganə geyimi olan gündəlik kostyumunu heyran-heyran gözdən keçirdi. Açıqca görünürdü ki, şalvarının qatı Mariya Silvanın ütüləriylə yaxşıca ütülənsə də, daha bu kostyumu gözəmək və yamamaq mümkün deyil.

– Mən elə bilirdim ki, siz bundan çox-çox yaşlısınız. Sizin hekayəniz elə fikirlərlə doludur ki, elə gözəl yazılmışdır ki... Bu əsl şah əsərdir... Birinci üç-dörd sətri oxuyandan sonra dərhal bunu başa düşdüm. İstəyirsiniz, hekayənizi ilk dəfə necə oxuduğumu sizə danışım? Yox! Mən istəyirəm əvvəlcə sizi əməkdaşlarımızla tanış edim.

Mister Ford danışa-danışa Martini ümumi otağa gətirdi, burada onu öz müavini mister Uayta təqdim etdi. Mister Uayt sıxsıq, anıq bir adamdı, əlləri buz kimi idi, üzündə elə bir ifadə vardı ki, sanki, titrəyib qızdırır.

– Bu isə mister Endsdir. Mister Ends bizim işlər müdirimizdir.

Martin saqqalı, qar kimi ağappaq olsa da, üzdən hələ qoca olmayan dazbaş bir cənabın əlini sıxdı. Bu cənabın arvadı bazar günləri onun saqqalını səliqə ilə vurub düzəldir, üstəlik peysərini də qırırdı.

Onların hər üçü Martini araya aldı və bir-birinin sözünü kəsərək, uzun-uzadı danışmağa, ona tərif yağdırmağa başladı. Buna görə də Martin axırda bu fikrə gəldi ki, sadəcə olaraq, onun başını qatıb azdırmağa çalışırlar.

Mister Uayt ucadan dilləndi:

– Biz çox vaxt buna təəccüb edirdik ki, nə üçün redaksiyaya gəlmirsiniz!

Martin dedi:

– Mənim bərəyə minməyə pulum yoxdur! – O, bu yolla pula nə qədər ehtiyacı olduğunu onların nəzərinə çatdırmaq qərarına gəlmişdi.

Bunu deyərkən Martin düşündü: “Mənim “rəsmi” kostyumum ehtiyac içində yaşadığımı çox aydın göstərir”.

Sonrakı söhbət zamanı Martin nə məqsədlə redaksiyaya gəldiyinə tez-tez işarə etməyə çalışdı. Lakin onun istedadına pərəstiş edənlər bütün bu işarələri, sanki, eşitmirdilər. Onlar Martinin hekayəsinə heyran olduqlarını, arvadları və qohumlarının həmin hekayəyə heyran olduqlarını deyib dururdular. Lakin bu üç adamın biri də Martinə çatacaq pulu vermək niyyətində olduğunu əsla bildirmədi.

Mister Ford dedi:

– Sizin hekayənizi ilk dəfə nə kimi bir şəraitdə oxuduğumu hələ sizə danışmamışam! Mən Nyu-Yorkdan gəlirdim, Oqdendə qatar dayananda qəzetsatan vaqona girdi, mən təsadüfən ondan “Transkontinental aylıq”ın son nömrəsini aldım.

Martin: “Aman Allah! – deyə fikirləşdi. – Bu dələduz Pulman vaqonlarına minib gəzir, mənə ac qalırım və alın tərilmə qazandığım beş dollarımı bundan birtəhər çəkib ala bilmirəm!” Martin qəzəbləndi. “Transkontinental aylıq”ın işlədiyi cinayət birdən-birə dəhşətli dərəcəyə qalxdı; o, uzun aylardan bəri həsrətdə qalıb gözlədiyini, məhrumiyətlərə və aclığa dözdüyünü xatırladı, dünən də yarıac yatdığını, bu gün isə heç bir şey dilinə dəymədiyini yadına saldı; hirsli başına vurdu. Bunlar quldur da deyillər. Adi, kiçik dələduzlardır. Onlar yalançı vədlər vermiş və açıqdan-açıq aldadıb mənim hekayəmi almışlar. Yaxşı, yaxşı, indi sizin dərsinizi verərəm.

Buna görə də Martin ürəyində and içdi ki, axırıncı sentinə kimi haqqını almayınca redaksiyadan çıxmayacaqdır. Bir də ki, Oklendə qayıtmağa onsuz da pulu yoxdur. Martin hələ də özünü saxlayırdı,

lakin üzündə yırtıcılara məxsus bir ifadə görünməyə başlamışdı, bu isə onun müsahiblərini çaşdırmış və hətta qorxutmuşdu.

Onlar Martini daha qızgın bir səylə tərifləməyə başladılar. Mister Ford “Zəng səsi”ni ilk dəfə necə oxuduğunu yenə danışmağa başladı, mister Ends isə qardaşı qızının bu hekayəni dəlicəsinə xoşladığını bildirdi, onun qardaşı qızı isə, zarafat deyil, Alameddə məktəb müəlliməsidir!

Martin qəfildən:

– Mən sizdən hamınıza belə xoş gələn hekayənin pulunu almağa gəlmişəm. Siz hekayəni çap etdirdikdən sonra mənə beş dollar verməli idiniz.

Mister Ford özünü üzdən elə göstərdi ki, guya, pulu bu dəqiqə verməyə hazırdır, ciblərini yoxladı və üzünü Mister Endsə tutub pulunun yaddan çıxıb evdə qaldığını bildirdi. Mister Ends pərt olub Forda baxdı və qeyri-ixtiyari olaraq əlini şalvar cibinin üstünə qoydu. Martin başa düşdü ki, Mister Endsin cibində pul var.

Mister Ends:

– Çox təəssüf edirəm, – dedi. – Mən mətbəə işçilərinin pulunu indicə verdiyim üçün nağd pulumun hamısı buna getmişdir. Əlbəttə, gerek özümlə belə az pul götürməyəydim... Çox düşüncəsiz iş görmüşəm... Bilirsiniz, mətbəəçinin pulunu ödəmək vaxtı hələ çatmamışdı, lakin birdən o gəldi və ona xətir qoyub avans verməyi xahiş etməyə başladı.

Onların hər ikisi mister Uayta baxdı, lakin Uayt güldü və çiyinlərini çəkdi. Hər halda, onun vicdanı ləkəli deyildi. O, jurnal işini öyrənmək üçün “Transkontinental aylıq”a qulluğa girmişdi, lakin, əsasən, maliyyə siyasətini öyrənməli olurdu. “Aylıq” artıq dörd ay idi ki, onun zəhmət haqqını vermirdi. Lakin o, öyrənə bilmişdi ki, mətbəə işçilərini yola gətirib susdurmaq redaktor müavininin zəhmət haqqını verməkdən daha vacibdir.

Mister Ford sırtıq-sırtıq:

– Təəssüf ki, iş belə gətirib, – dedi. – Mister İden, siz bizi yaman yerdə yaxalamısınız. Ancaq bilirsiniz, belə eləyərik. Sabah səhər pul çekini sizə poçtla göndərerik. Mister Ends, Mister İdenin ünvanını yazıb götürmüşünüzmü?

– Söz ola bilməz, təbii, mister İdenin ünvanı yazılıb götürülmüş və çek sabah səhər göndəriləcəkdir.

Martin maliyyə və bank işlərindən yaxşı baş çıxarmırdı, lakin dərhal bu qərara gəldi ki, onlar çeki sabah vermək fikrindədirlərsə, elə bu gün də verə bilərlər.

– Mister İden, deməli, qərara alırıq ki, sabah sizin çekinizi göndərək.

Martin qətiyyətlə:

– Pul mənə sabah yox, bu gün lazımdır, – dedi.

Mister Ford:

– Bu uğursuz bir təsadüfdür! Əgər siz redaksiyamıza istədiyiniz başqa bir gün gəlsəydiniz... – deyə sözə başlamaq istəyirdi ki, görünür, xasiyyətə daha səbirsiz olan mister Ends birdən-birə sözünü kəsdi.

O, kəskin bir tərzdə:

– Mister Ford sizə anlatdı ki, iş nə yerdədir, – dedi. – Mən də anlatdım. Sizə çek sabah göndəriləcəkdir.

Martin İden:

– Mən də sizə anlatdım ki, – dedi, – pul mənə bu gün lazımdır.

İşlər müdirinin kobud danışıqı Martinə yaman toxundu. O, müdirdən gözünü çəkməməyi qət etdi, bir də şübhəsiz ki, “Aylıq”ın kassası onun cibində idi.

Mister Ford yenə:

– Mənim ümidim bir yerə gəlmir... – deyə sözə başlamaq istədi.

Lakin bu ara mister Ends səbirsizliklə dabanı üstə fırlanıb geri döndü və görünür ki, otaqdan çıxmaq fikrinə düşdü. Martin elə həmin an onun üstünə atıldı və boğazından elə yapışdı ki, qar kimi ağ saqqalı pəjmürdə olmadan, gözəl formasını itirmədən qırx beş dərəcə bucaq altında yuxarı dartındı. Dəhşətdən dil-dodaqları qurumuş mister Fordla mister Clayt dayanıb, Martinin İran xalisini çırpıb silkələyirmiş kimi işlər müdirini silkələdiyinə baxırdılar.

Martin İden səsinə başına atıb qışqırırdı:

– Ey gənc istedadların hörmətli istismarçısı, əlinizi cibinizə salın görək, yoxsa mən özüm haqqımı axırıncı sentinə kimi boğazınızdan çıxardaram!

O, sonra üzünü bu hadisəni qorxa-qorxa seyr edənlərə tutaraq əlavə etdi:

– Siz isə, yaxşısı budur, qarışmayın... yoxsa sizi də elə vuraram ki, adınız yadınızdan çıxar.

Mister Ends boğulurdu, buna görə də Martin barmaqlarını azacıq açdı, imkan verdi ki, mister Ends onun təklif etdiyi şərtə razılıq versin. İşlər müdiri bir neçə dəfə əlini cibinə aparıb-gətirdikdən sonra axır ki, dörd dollar və on beş sent çıxartdı.

– Cibinizi çevirin! – deyə Martin ona əmr etdi.

Onun cibindən on sent də çıxdı. Yanılmasın deyə, Martin əldə etdiyi pulu iki dəfə saydı.

– İndi növbə sizindir! – deyə o, mister Fordun üstünə qışqırdı, – Mən yetmiş beş sent də almalyam!

Mister Ford cibində nə varsa, dillənmədən çıxardı, lakin onun cəmi altmış senti vardı. Martin ona hədə-qorxu gələrək:

– Yaxşı baxın, – dedi, – jiletinizin cibindən ucu görünən nədir?

Mister Ford düz adam olduğunu sübut eləmək üçün hər iki cibinin astarını çevirdi. Onun cibinin birindən yerə kvadratşəkilli kiçik bir karton düşdü. Mister Ford kartonu yerdən qaldırdı və təzədən cibinə qoymaq istədi, lakin Martin bağdırdı:

– O nədir? Bərə biletidir? Bəri verin. Onun qiyməti on sentdir. Deməli, indi məndə, bileti də saysaq dörd dollar doxsan beş sent var. Hə, nə oldu, beş senti də sayın gəlsin!

O, mister Clayta elə baxdı ki, bu nərmə-nazik centlmen bir an içində cibindən bir nikel sikkə çıxartdı. Martin onların hər üçünə müraciətlə:

– Təşəkkür edirəm, – dedi. – Sağlıqla qalın!

Mister Ends onun dalınca:

– Soyğunçu! – deyə hirsindən boğula-boğula dilləndi.

Martin dalınca qapını çırpanda:

– Cibgir! – deyə cavab verdi.

Martin öz qələbəsiindən nəşələnmişdi, o qədər nəşələnmişdi ki, “Eşşək arısı”nın “Pəri və inci”yə görə ona borclu olduğu on beş dolları xatırlayıb təxirə salmadan həmin borcu da almağa qərar verdi. Lakin “Eşşək arısı” redaksiyasında üzləri təmiz qırılmış gənclər olurdu. Onlar, görünür ki, hamını və hər kəsi, o cümlədən bir-birlərini də soymağa alışmış əsl quldurlar idi. Doğrudur, Martin mebellərdən bir neçəsini sındıra bildi, lakin ən axırda redaktor (tələbək illərində o boks üzrə mükafatlar almış) işlər müdirinin, elan yığan agentin və qapıçının köməyiylə Martini bayıra çıxartdı və hətta onun pilləkəndən yumalanıb düşməsinə də kömək etdi.

Onun dalınca gülə-gülə:

– Tez-tez gəlin, mister İden, həmişə siz gələsiniz! – deyə qışqırdılar.

Martin də gülümsəyə-gülümsəyə yıxıldığı yerdən qalxdı.

Dodaqaltı:

– Üf! – dedi. – Afərin, uşaqlar! Yoxsa bu Transkontinentaldakı əclaflar kimi!..

Martinin sözlərinə cavab olaraq yenə qəhqəhə qopdu. “Eşşək arısı”nın redaktoru dedi:

– Mister İden, nəzərinizə çatdım ki, siz özünüzü qorumağı bacarırsınız. Bir şair üçün bu az şey deyil, bunu harada öyrənmişiniz?

Martin də ona belə cavab verdi:

– Siz qoşa nelsonu harada öyrənmişinizsə, elə mən də orada. Hər halda, sizin gözünüzün altı qaralacaqdır.

Redaktor söz altı qalmayıb ehtiramla etirazını bildirdi:

– Ümidvaram ki, sizin də boynunuz göynəyəcəkdir. Bilirsiniz nə var, bəlkə, bunun şərəfinə içək, hə? Təbii ki, yaralanmış boyunun şərəfinə yox, bizim tanışlığımızın şərəfinə.

Martin cavab verdi:

– Mən basılmışam, deməli, gərək razılıq verəm!

Onlar hamısı, soyğunçular da, soyulmuş adam da bir yerdə bir şüşə içdilər, dostcasına razılığa gəldilər ki, daha güclülər vuruşmadan qalib çıxmışlar, buna görə də “Pəri və inci”yə çatacaq on beş dollar haqlı olaraq “Eşşək arısı”nınkıdır.

OTUZ DÖRDÜNCÜ FƏSİL

Artur hasarın kiçik qapısı qabağında qaldı, Ruf isə Mariya Silvanın artırmasının pillələrini cəld çıxdı. Qız yazı makinasının tələsik taqqılısını eşitdi və otağa girərkən Martinin bir əlyazmasının son səhifəsini çap edib qurtarmaqda olduğunu gördü. Ruf, məxsusi gəlmişdi ki, Martinin Şükr günü onların evinə nahara gəlib-gəlməyəcəyini öyrənsin, lakin hələ qəlbə yaradıcılıq ehtirası ilə çırpınan Martin onu ağzını açmağa qoymadı.

O, səhifəni makinadan çıxarıb surətlərini bir kənara qoyaraq qızğın-qızğın:

– İcazə verin bunu sizə oxuyum! – dedi. – Bu, mənim son hekayəmdir. Bu hekayə əvvəlki yazılarıma oxşamır və məni bir balaca qorxudur. Lakin, nədənsə, mənə elə gəlir ki, bu yaxşı cəhətdir. Qulaq asın, özünüz deyin. Hekayə Havay həyatındandır. Mən onu “Viki-Viki” adlandırmışam.

Martinin üzü yaradıcılıq atəşindən od tutub-yanırdı, halbuki Ruf onun soyuq otağında əsim-əsim əsirdi, Martinin əlləri də buz kimi soyuqdu.

Ruf diqqətlə qulaq asırdı, lakin onun üzündə açıqdan-açığa hekayəni bəyənənmək ifadəsi var idi, bu ifadə yox olub getmirdi. Martin hekayəni oxuyub qurtardıqdan sonra qızdan soruşdu:

– Açığını deyin, xoşunuza gəlir, ya yox?

Qız:

– Bilmirəm, – dedi. – Sizcə, bunu bir yerdə çap etdirmək olar? Martin etiraf edərək:

– Məncə, yox! – dedi. – Jurnalların bu hekayəyə gücü çatmaz.

Ancaq bu sırf həqiqətdir.

Ruf rəhmsizcəsinə sözündə təkid edib soruşdu:

– Siz nə üçün satılması mümkün olmayan şeyləri inadınıza salıb yazırsınız? Axı siz ki, dolanmaq üçün pul qazanmaq xatirinə yazırsınız, eləmi?

– Elədir, əlbəttə. Lakin mənim qəhrəmanım məndən güclü çıxdı. Əlimdən bir şey gəlmədi. Qəhrəmanım tələb edirdi ki, əhvalat bu cür qurtarsın, başqa cür yox.

– Yaxşı, nə üçün sizin “Viki-Viki” belə kobud danışır? Axı onu oxuyan hər bir şəxs qəhrəmanınızın danışdığı sözlərdən pərt olub, xəcalət çəkəcəkdir və əlbəttə, redaktorlar bu hekayəni qaytarsalar, haqlı olacaqlar.

– Çünki əsl Viki-Viki məhz bu cür danışar.

– Bu zövqsüzlükdür.

– Bu həyatdır! – deyərək Martin səsləndi. – Bu, reallıqdır. Bu, həqiqətdir. Mən həyatı necə görürəmsə, elə də təsvir etməliyəm.

Ruf bu sözlərə bir cavab vermədi və araya bir anlığa ağır sükut çökdü. Martin qızı dünyalar qədər sevirdi və buna görə də onu başa düşmürdü, qız isə Martini ona görə anlamırdı ki, oğlan onun insanlar haqqındakı təsəvvürlərinin məhdud dairəsinə sığmırdı.

Martin söhbəti daha münasib, qəlbə dəyməyən bir mövzu üzərinə gətirmək istəyərək:

– Xəbəriniz varmı, mən “Transkontinental aylıq”dan pulumu aldım, – dedi və redaksiyadakı üç nəfərdən zorla dörd dollar doxsan sent və bir bərə biletini aldığı xatırlayıb ürəkdən qəhqəhə çəkdi.

Ruf sevincək:

– Çox gözəl! – dedi. – Deməli, gələcəksiniz? – Axı mən elə bunu bilmək istəyirdim.

– Gələcəyəm? – deyə Martin qızı başa düşməyib təkrar soruşdu: – Haraya?

– Sabah bizə, nahara. Axı, siz dediniz ki, pul alan kimi kostyumu-nuzu girovdan çıxaracaqsınız.

Martin utana-utana:

– Mən bunu lap unutmuşam, – dedi. – Bilirsiniz nə olub... Bu gün səhər polismen Mariyanın iki inəyini və bir buzovunu başqasının biçənəyini əzib korladığına görə çəkib aparıb, arvadın isə cərimə verməyə pulu yoxdur... Hə, mən də onun yerinə pul verdim. Beləliklə, “Zəng səsi”ndən gələn bütün qonorar Mariyanın inəklərini geri almağa getdi.

– Deməli, siz gəlməyəcəksiniz?

Martin özünün nimdaş paltarını gözdən keçirdi.

– Gələ bilmərəm.

Rufun mavi gözləri doldu, qız məzəmmətlə Martinə baxdısa da, bir söz demədi.

– Gələn il biz sizinlə Şükr gününü Delmoniko sahillərində, ya Londonda, ya Parisdə, yaxud da ki, harada könlünüz istəsə, orada bayram edərik. Mən buna əminəm.

Cavab əvəzinə Ruf:

– Mən bu günlərdə qəzetdə oxudum ki, poçt idarəsində bir neçə vəzifə boşalır, – dedi. – Axı siz orada növbədə birinci deyildiniz?

Martin məcburiyyət qarşısında boynuna aldı ki, poçt idarəsindən çağırış kağızı almış, lakin oraya getməmişdir.

O, özünü doğrultmağa çalışaraq dedi:

– Mən müvəffəqiyyət qazanacağıma yaman inanıram, mən bir ildən sonra hər bir poçt məmurundan on dəfə artıq pul qazanacağam. Görərsiniz.

Ruf yalnız:

– Ah! – deyə bildi, qız ayağa durdu və əlcəklərini geyməyə başladı. – Vaxtdır, mən gedim, Martin. Artur məni gözləyir.

Martin onu bağrına basıb öpdü, lakin Ruf onun nəvazişinə biganə qaldı. Adətən olduğu kimi, qızın bədəni titrəmədi, qız ikiəlli onun boynundan asılmadı və dodaqlarını Martinin dodaqlarına sıxmadı.

Martin qızı ötürüb evə qayıdarkən: “Hirsi tutub, – deyə düşündü, lakin nə üçün? Əlbəttə, heyf ki, polismen inəkləri məhz bu gün tutub, ancaq bu ki uğursuz bir təsadüfdür. Buna da heç kəs təqsirkar deyil”. Martinin ağılına gəlmədi ki, özü bu cür hərəkət etməkdənsə, başqa cür hərəkət edə bilərdi. Nəhayət, Martin bu qərara gəldi ki, “hə, əlbəttə, poçt idarəsində işdən boyun qaçırdığıma görə də onun yanında bir balaca müqəssirəm. Bir də ki, “Viki-Viki” də onun xoşuna gəlmədi.

Arxadan addım səsi eşidildi. Martin geri dönüb baxanda artır-maya yaxınlaşan poçtalyonu gördü. Martin çoxdan alışdığı bir ürək çırpıntısı ilə ondan bir yığın böyük, uzunsov konvert aldı. Bunların içində kiçik bir zərf vardı; üzərinə “Nyu-York icmalı”nın ştamplı vurulmuşdu. Martin zərfi açmağa qərar verməzdən əvvəl bir az tərəddüd etdi. Bu, hekayənin qəbul olunması haqqında bildiriş ola bilməzdi. O, bu jurnala bir əlyazma belə yollamamışdı. O fikirləşdi: “Bəlkə, onlar mənə məqalə sifariş etmək istəyirlər?” Bu fikirdən də tamam donub yerində qaldı.

Lakin Martin dərhal bu cəsarətli, baştutmaz ümidi qovub özündən uzaqlaşdırdı.

Zərfin içində redaktorun qısa, rəsmi bir məktubu vardı. Redaktor yazırdı ki, imzasız məktub alınıb, həm də Martindən xahiş edirdi, narahat olmasın, çünki redaksiya heç bir imzasız məktuba əhəmiyyət vermir.

Redaktorun kağızına əlavə olunmuş imzasız məktub əl ilə, çap hərflərilə yazılmışdı. Bu, mənasız, savadsız bir çuğulluqdu. Çuğul yazırdı ki, jurnallara öz hekayələrini və şerlərini yollayan “Martin İden adlanan adam” heç də yazıçı deyildir, o, hekayələri köhnə jurnallardan oğurlayır və makinada yenidən yazdıqdan sonra öz adından jurnallara göndərir. Zərfə “San-Leandro” möhürü vurulmuşdu. Martin məktub müəllifinin kim olduğunu dərhal başa düşdü, imzasız məktubun hər sətirindən Higginbotamın qrammatikası, Higginbotamın işlətdiyi sözlər, Higginbotamın fikirləri görünürdü. Aydındı ki, məktub onun əziz yeznəsinin kobud əlilə yazılmışdır.

– Axı bu onun nəyinə lazımды? – deyə Martin öz-özündən soruşurdu. – Mənim Bernard Higginbotama nə pisliyim keçib? Bu o qədər

səfeh, o qədər mənasız bir hərəkətdi ki... Bu hərəkətə düz-əməlli bir izahat tapmaq mümkün deyildi. Bir həftə içərisində Şərq ştatlarında çıxan müxtəlif jurnallardan da bu cür məktub gəldi, Martin qərar verdi ki, redaktorlar çox nəcib iş görürlər. Onların çoxu Martini əsla tanımadıqları halda, ona ürək-dirək verir, onun dərdinə şərik çıxırdılar. Aydın-
dı ki, onlar imzasız çuğulluqlara nifrətlə baxırlar. Ona ziyan vurmaq yolunda göstərilən bu səfeh cidd-cəhd açıqdan-açığa baş tutmamışdı, boşa çıxmışdı. Əksinə, bu, hətta onun xeyrinə ola bilərdi, çünki redaktorların diqqətini onun adına cəlb edirdi. Onların bəzisi indi Martin İdenin hekayəsini oxuyarkən xatırlayar ki, bunu imzasız məktubda adı çəkilən həmin Martin İdenin özü yazmışdır. Kim bilir, bəlkə də bu, onun əsərlərinin müqəddəratına xoş təsir bağışlayacaqdır!

Təqribən bu aralarda bir hadisə də baş verdi, bundan sonra Martin Mariyanın gözündən yaman düşdü. O, bir dəfə Mariya Silvanı mətbəxdə göz yaşları içində ağlayan, ağrıdan inildəyən gördü, ağır ütüləri çəkməyə qadının taqəti qalmamışdı. Martin dərhal qət etdi ki, Mariya Silva zökəm xəstəliyinə tutulub, buna görə də Brissendenin gətirdiyi şüşələrdən birinin dibində qalmış viskini ona içirdi və yorğan-döşəyə girməsini tapşırırdı. Lakin Mariya heç bir vəchlə razı olmurdu. O, inadına salıb deyirdi ki, mütləq paltarları ütüləyib qurtarmalı və elə bu gün axşam da təhvil verməlidir, əks təqdirdə, sabah yeddi uşağı yeməyə bir şey tapa bilməyəcəkdir.

Mariya Silva böyük təəccüb içində Martinin ütünü qapdığını (qadın ömrünün lap axırına kimi bunu danışmaqdan yorulmurdu) və nazik batist koftanı paltar ütülənən taxtanın üstünə atdığını gördü. Bu, məhəllənin ən dəbdəbəli geyinən qadını Ket Flenaqanın ən qəşəng bayram koftası idi. Miss Flenaqan tələb etmişdi ki, koftası nəyin bahasına olursa-olsun, axşama kimi ütülənib gətirilməlidir. Hamı bilirdi ki, miss Flenaqan dəmirçi Con Kollinzlə durub-oturur, dostluq edir və Mariyanın aldığı ayrı bir məlumata görə, onlar sabah Qızıl Qapılar parkına gəzməyə getmək istəyirdilər. Mariya əbəs yerə koftanı Martinin əlindən almaq istəyirdi. Martin zorla onu stulda oturtdu, Mariya da dəhşətdən gözlərini bərəldib onun ütüləri var qüvvəsi ilə işlətdiyinə göz qoymağa başladı. Martin on dəqiqədən sonra koftanı Mariyaya verdi. Kofta elə ütülənmişdi ki, Mariya özü ömründə onu bu cür ütüləyə bilməzdi, Martin Mariyanı vadar etdi ki, bunu boynuna alsın. Oğlan izahat verərək:

– Ütülər bundan bir az da çox qızsaydı, mən paltarların öhdəsindən daha tez gələrdim, – dedi.

Lakin, Mariyanın fikrincə, Martin ütüləri onsuz da közərib qıpqırmızı olana kimi qızdırmışdı. Axırda Martin Mariyaya:

– Siz paltara suyu düz çiləmirsiniz, – dedi. – Bunu necə etmək lazım gəldiyini gəlin mən sizə göstərim. Əgər tez ütüləmək istəyirsinizsə, su çilənmiş paltarı məngənə altında saxlayın.

Martin anbardan bir yeşik tapıb gətirdi, ona bir qapaq qayırdı və uşaqların təhvil vermək üçün yığıqları dəmir qırıntılarını onun üstünə topladı, sonra su çilənmiş paltarları yeşiyə yığdı və ağızını bağlayıb üstünə dəmir qırıntıları qoydu. Bununla da, hazırlıq işləri görülüb qurtardı.

Martin qurşağa kimi soyunub:

– İndisə baxın, – dedi və az qala, közərinçə qızdırılmış ütüdən yapışdı.

Sonralar Mariya hamıya danışdı ki, Martin paltarları ütüləyib qurtardıqdan sonra ona yun parçaları necə yumağı öyrədirdi.

O deyir: “Mariya, çox səfeh, mən sizə öyrədəcəm”. O öyrədirdi də. Ona maşın on dəqiqə içində düzəldi. Çəllək, iki ağac və təkər topu. Bax belə!

Martin bu qurğunu düzəltməyi “Qaynar Bulaqlar” camaşırxanasında Codan öyrənmişdi. Köhnə təkərin ağaca geydirilmiş topu porşeni əvəz edirdi. Onun o biri başına mətbəxin tavanının çatısından keçirilmiş ip bağlanmışdı, bu isə porşeni bir əllə işə salmağa imkan verirdi, çəlləyə qoyulmuş yun paltarlar bu qurğu vasitəsilə çox yaxşı çırpılıb təmizlənirdi. Mariya, hətta uşaqlardan birinə ipi dartmağı öyrətmişdi və yalnız Martin İdenin fəndgirliyinə təəccüb edib dururdu.

Buna baxmayaraq, Martin öz bacarığını göstərmək və bununla da öz təkmilləşdirmələri ilə Mariyanın işini asanlaşdırmaqla onun yanında yamanca hörmətdən düşdü. Martin İdenin keçmişdə camaşırxanada işlədiyi məlum olduqda isə onu bürüyən xəyali şan-şöhrət bir tüstü kimi dağılıb getdi. Martinin kitabları, karetalarda onun yanına gələn və ya boş viski şüşələri qoyub gedən hörmətli adamlar – hər şey birdən-birə Mariyanın gözündə bütün füsunkarlığını itirdi. Demə, o, adi bir fəhlə, Mariyanın özü kimi bir fəhlə olmuşdur və onların hər ikisi eyni sinfə mənsubdurlar. Bu səbəbdən Martin Mariya

üçün daha əziz, daha tez başa düşülən bir adam oldu, lakin sirdən doğan füsunkarlıq yox olub getdi.

Martin öz qohumlarından getdikcə daha çox uzaqlaşdı. Mister Higginbotamın uğursuz cidd-cəhdindən sonra Martinin gələcək yeznəsi German Şmidt də özünü göstərdi. Martin bir dəfə bir neçə kiçik şeir və hekayəsini işə verə bilməmiş, qismən də öz güzəranını yaxşılaşdırmışdı. O, borc aldığı adamların bir qisminin borcunu qaytarmış, kostyum və velosipedini girovdan çıxarmışdı. Martin velosipedin təmir ediləsi olduğunu görüb gələcək qohumuna bir dost kimi münasibət bəslədiyini göstərmək üçün velosipedini German Şmidtin emalatxanasına göndərməyi qəət etdi.

Martin elə həmin axşam velosipedi geri aldıqda təəccübləndi və məmnun qaldı. Görünür, Şmidt də eynilə bir dost münasibəti göstərməyi qərara almış və velosipedi növbədənəkar təmir etmiş, üstəlik də evinə göndərmişdi, halbuki heç bir emalatxana təmir etdiyi şeyləri, adətən, evə yollamır. Lakin Martin velosipedi nəzərdən keçirib belə bir qənaətə gəldi ki, velosipedi heç təmir etməmişlər. O, telefonla emalatxanaya zəng vurdu və öyrəndi ki, German Şmidt “onunla heç bir əlaqə saxlamaq istəmir”.

Martin sakit-sakit:

– Cənab German Şmidt, – dedi. – Sizə yaxşıca bir qulaqburması vermək üçün, deyəsən, yanınıza gəlməli olacağam.

Ona verilən cavab bu oldu:

– Siz mənim emalatxanama gəlsəniz, adam göndərib polis çağırtdıraram! Mən sizə göstərərəm! Arxayın olun, siz məni davaya çəkə bilməzsiniz! Mənimki sizin kimilərlə tutmaz. Bilirsiniz siz kimsiniz, siz tənbəlsiniz, lakin mənə kələk gələ bilməzsiniz! Əgər mən sizin bacınızı alıramsa, bu hələ heç də o demək deyildir ki, siz məni soya bilərsiniz. Siz nə üçün bir işə girib namusla özünüzə çörəkpuşu qazanmaq istəmirsiniz? Hə? Cavab versəniz!

Martin əsl bir filosof kimi qəzəbini boğdu və cavab olaraq yalnız fit verib telefonun dəstəyini asdı. Bu, əvvəlcə Martinə gülünc göründü, lakin yavaş-yavaş yalqızlıq hissi onun qəlbini sıxıb incitməyə başladı.

Onu heç kəs başa düşmürdü, tək cə Brissendenən başqa. O, heç kəsə lazım deyildi, Brissenden isə, Allah bilir, hara yox olmuşdu. Martin əlində şey-şüy tərəvəz dükanından çıxanda şər qarışmağa başlamışdı. Tramvay tində dayandı və Martinə tanış olan uzundraz

adam atılıb yerə düşdü. Martinin ürəyi sevincdən şiddətlə döyündü. Bu, Brissendenin özü idi ki, vardı. Pəncərələrdən düşən işıqda Martin onun paltosunun ciblərinin şişib qalxdığını görə bildi. Brissendenin ciblərindən birində kitablar, o birisində isə dolu bir şüşə vardı.

OTUZ BEŞİNCİ FƏSİL

Brissenden uzun zamandan bəri görünmədiyinin səbəbi haqqında Martinə heç bir izahat vermədi, elə Martin də ondan heç bir şey soruşmadı. O, qroq dolu stəkanlardan burula-burula qalxan buğ arasından dostunun solğun və arıq üzünə məmnuniyyətlə baxırdı.

Martin, Brissendenə son əsərlərindən danışdıqdan sonra o:

– Mən də boş-bekar oturmamışdım, – dedi.

Brissenden cibindən bir əlyazma çıxarıb Martinə verdi, Martin isə əlyazmanın sərlövhəsini oxuyub, sual dolu gözlərini Brissendenə dikdi. Brissenden istehza ilə gülümsədi:

– Hə, hə, pis sərlövhə deyil, doğru deyilmi? “Efemerida” ... Bundan yaxşısını tapıb deyə bilməzsən. Bu söz isə sizindir, – yadınızdadır, siz insandan danışanda onu “efemeridaların sonuncusu”, istilikdən doğan və dünyada öz yeri uğrunda mübarizə aparan canlı bir maddə adlandırırıdınız. Bu mənim başımdam çıxmırdı, mən də axırı ürəyimi boşaltmaq üçün bütöv bir poema yazmalı oldum. Götürün, oxuyun və bu barədə nə fikirdə olduğunuzu deyin.

Martin poemanı oxuyarkən həyəcandan rəng verib-rəng alır, gah pörtüb qızarır, gah da ağappaq olurdu. Bu, ən kamil bədii əsər idi. Ən incə fikir çalarlarının sözlə ifadə olunduğu bu əsərin üstünlüklərindən danışmaq olardısı, deyərdik ki, burada forma məzmunu üstün gəlir, həm də ifadələr o qədər kamil idi ki, Martinin heyranlıqdan nəfəsi daralırdı və gözlərində yaş qaynayırdı. Bu, altı-yeddi yüz misralıq uzun bir poema idi. Bu poema qəribə, fantastik, adamı qorxuya salan bir poema idi. Adama elə gəlirdi ki, buna bənzər bir əsər yaratmaq ağılasığan bir iş deyil, lakin, hər halda, əsər göz qabağında idi, kor-kor, gör-gör. Bu poemada insan, onun bütün axtarışları, hüdudsuz boşluqları aşıb keçmək, ən uzaq günəşlər aləminə yaxınlaşmaq yolunda onun bütün səyləri təsvir olunurdu. Bu,

ölməkdə olan bir adamın baş alıb gedən xəyalının dəli cövləri idi. Həmin adam hələ yaşayırdı və onun qəlbinin getdikcə zəifləyən son çırpıntıları eşidilirdi. Poemanın əzəmətli ritmindən planetlərin gurultusu, toqquşan meteorların şaqqıltısı, odlul buludların işıqları ilə aydınlaşan qaranlıq boşluqlar içərisində ulduz qoşunları vuruşmasının səs-küyü gəlirdi. Bütün bunların arasından isə uçulub dağılan dünyaların dəhşətli gurultusunda susmaq bilməyən həzin bir şikayət kimi zəif insan səsi eşidilirdi.

Nəhayət, Martinin dili söz tutanda:

– Hələ bu cür bir əsər yazılmamışdır, – dedi. Çox gözəldir! Adamı heyran qoyur. Mən şaşırıbmışam! Bu böyük əbədi məsələ başımdan çıxmır. Dərk olunmayan bir şeyi dərk etməyə çalışan insanın şikayət dolu səsi bundan belə həmişə qulaqlarımda cingildəyəcəkdir. Eynilə fillərin güclü bağirtəsi və aslanların nəbəsi içərisində ağcaqanadın ölümqabağı vızıltısı kimi... lakin bu vızıltıda bir ehtiras duyulur. Yəqin, mən səfeh şeylər danışırım, lakin bu əsər tamamilə qəlbimə, beynimə hakim kəsilmişdir. Siz... bilmirəm nə deyim, siz lap dahisiniz, lakin siz bunu necə yaratmışınız? Siz bunu necə yarada bildiniz?

Martin yağdırdığı təriflərə ancaq nəfəs almaq üçün ara verdi.

– Mən daha heç bir zaman əlimə qələm almayacağam. Mən, olsa-olsa, miskin bir cızma-qaraçıyam. Siz əsl sənətkarlığın nə olduğunu mənə göstərdiniz. Siz dühasınız! Yox, siz dühadan da böyüksünüz! Bu, dəlilik həqiqətidir. Bu, həqiqətin ən gizli mahiyyətidir. Başa düşürmüsünüz, siz ehkamçısınız? Hətta elm belə sizin dediklərinizi rədd edə bilməz. Bu, kosmos zülmətindən şeirin güdrətli ritmiylə döyülüb yaradılmış, gözəllik və əzəmət xariqəsinə çevrilmiş bir peyğəmbər həqiqətidir. Mən daha heç bir şey deməyəcəyəm! Mən əzilmişəm, məhv edilmişəm! Yox, mən, hər halda, bir neçə söz də deyəcəyəm: icazə verin, poemanı bir jurnalda nəşr etdirim.

Brissenden qəhqəhə çəkdi.

– Axı bütün xristian aləmində bu yazını nəşr etməyə cəsarəti çatan bir jurnal tapılmaz! Siz ki özünüz bunu çox gözəl bilirsiniz!

– Yox, bilmirəm! Mən əminəm, bütün dünyada elə bir jurnal tapılmaz ki, bu əsərdən dördəlli yapışmasın. Axı bu cür əsərlər yüz ildə bir dəfə yazılır. Bu poemanın ömrü bir gün deyil, bir il deyil. Bu, əsrin poemasıdır.

– Düz deyirsiniz – əsrin!

Martin etiraz edərək:

– Özünüzü həyasız adam yerinə qoymayın! – dedi. – Redaktorlar heç də tamam ağıldankəm deyillər. Mən bunu bilirəm. İstəyirsiniz mərc gələk ki, təklif etdiyim birinci redaksiyada olmasa da, ikinci redaksiyada “Efemerida”-nı hökmən götürərlər.

Brissenden:

– Sizinlə mərcə girməyimə mane olan bir səbəb var, – dedi və bir qədər susduqdan sonra əlavə etdi: – Bu əsər, ümumiyyətlə, bütün yazdıqlarımın ən yaxşısıdır. Mən bunu çox gözəl bilirəm. Bu, mənim son əsərimdir. Mən bu poema ilə son dərəcə fəxr edirəm. Bu poemaya pərəstiş edirəm. O, mənim üçün viskidən də əzizdir. Bu, insanın hələ ideallara qovuşmağa can atdığı və xülyalara inandığı gənclik günlərimdə xəyalı ilə yaşadığım ən kamil bir əsərdir. Budur, indi mən öz xəyalımı həyata keçirmişəm, bir ayağım gorda ikən həyata keçirmişəm. Siz elə bilərsiniz ki, indi mən onu donuzların ayağı altına ataram! Mən sizinlə mərc qoşmayacağam! Bu, mənimkidir. Bu əsəri mən yaratmışam və onu yalnız sizə oxumağa verirəm.

Martin:

– Qalan aləmi də unutmayın! – deyə səsləndi. – Axı gözəllikdə məqsəd insanları sevindirmək və onlara ləzzət verməkdir!

– Qoy bu məni sevindirsin və mənə ləzzət versin.

– Xudbin olmayın!

– Mən heç də xudbin deyiləm! – Brissenden istehza ilə güldü, sanki, demək istədiyi sözdən əvvəlcə ağız dolusu ləzzət aldı. Mən ac donuz kimi altruistəm.¹

Martin onu qəbul etdiyi qərardan əbəs yerə daşındırmağa çalışdı. Martin and-aman eləyib Brissendeni inandırmaq istəyirdi ki, onun jurnallara olan nifrəti mənasızdır və fanatik mahiyyətdədir. O, Efesli Diananın məbədinə od vurmuş Herostatdan min qat mənasız iş görür. Brissenden qroq içə-içə Martinin dediklərinə qulaq asır, başını tərpedir və hətta razı olurdu ki, müsahibi, jurnallara aid mühakimələri istisna edilməklə, qalan hər şeydə haqlıdır. Onun redaktorlara olan nifrətinin həddi-hüdudu yoxdu, buna görə də Brissenden redaktorları Martindən daha amansız bir şəkildə söyürdü.

Brissenden:

¹ *Altruist* – altruizmi rəhbər tutan adam. *Altruizm* – öz mənafeyini unudub başqalarının qeydinə qalma.

– Xahiş edirəm, poemanı mənim üçün makinada yenidən yazın, – dedi. – Siz bunu hər cür makinaçıdan min dəfə yaxşı edərsiniz. İndisə mən sizə faydalı bir məsləhət vermək istəyirəm. – Brissenden cibindən qalın bir əlyazma çıxardı. – Bu, sizin “Günəşin ləkəsi” məqalənizdir. Mən onu üç dəfə oxumuşam! Bu, mənim sizə deyə biləcəyim ən böyük tərifdir. Siz “Efemerida” haqqında bu qədər şey dedikdən sonra, təbii ki, mən dinməyib susmalıyam. Lakin qulaq asın, sizə deyirəm: “Günəşin ləkəsi” çap olursa, son dərəcə böyük hay-küyə səbəb olacaq. Bundan ötrü ən şiddətli mübahisələr başlanacaq ki, bu da sizin üçün hər cür reklamdən da yaxşı olacaqdır.

Martin qəhqəhə çəkdi.

– Bəlkə, mənə bu məqaləni jurnallardan birinə göndərməyi məsləhət görürsünüz?

– Əgər istəyirsinizsə məqaləniz çap olunsun, jurnala göndərməyi heç bir vəchlə məsləhət görmürəm. Məqaləni böyük nəşriyyatlardan birinə təklif edin. Bəlkə, məqalənizi bir dəli və ya möhkəm vurub sərxoş olmuş resenziyaçılarından biri oxudu, onun haqqında müsbət rəy verdi. Hə, görünür, siz çox kitab oxumusunuz. Bu kitablarda yazılanların hamısını Martin İdenin beyni qavramış və onları “Günəşin ləkəsi” əsərində ifadə etmişdir. Zaman gələcək, Martin İden məşhur bir adam olacaqdır, həm də onun şan-şöhrətinin çox hissəsini bu məqalə yaradacaqdır. Naşir axtarın, özü də onu nə qədər tez tapsanız, bir o qədər yaxşı olar!

Bu axşam Brissenden Martinin otağında çox oturdu. Martin onu tramvaya qədər ötürdü. Brissenden tramvaya minəndə birdən-birə dostunun ovcuna əzik bir kağız basdı.

– Götürün bunu, – dedi. – Bu gün cıdırda əlim gətirmişdi.

Zəng çalındı və Brissenden, əlində əzik kağız olan Martini heyətdə qoyub yola düşdü. Martin otağına qayıdıb kağızı açdı. Bu, yüz dollarlıq bank bileti idi.

Martin pulu utanıb-eləmədən xərclədi. O, lap gözəl bilirdi ki, dostunun pulu çoxdur və bundan əlavə, tezliklə onun borcunu qaytara biləcəyinə əmindir. Martin səhəri bütün borclarını ödədi, Mariyaya ev kirəsinin üç ayını qabaqcadan verdi və girov qoyduğu bütün şeyləri geri aldı. O, Meriyen üçün toy hədiyyəsi, Ruf və Hertruda üçün mövlud bayramı hədiyyələri aldı. Bütün bunlar bəs deyilmiş kimi, Martin Silvanın bütün yetim-yesiri ilə birlikdə Okləndə gəldi və öz

vədinə əməl edərək (düzdür, bir il gecikmişdi) Mariyaya da, onun bütün uşaqlarına da ayaqqabı aldı. Bundan əlavə, Martin uşaqlara çoxlu oyuncaq və şirniyyat da aldı, bağlamalar uşaqların kiçik əllərinə zorla sığırdı.

Bu qeyri-adi, təntənəli yürüşün önündə şirniyyat mağazasına girən Martin təsadüfən Rufa və onun anasına rast gəldi. Missis Morz yamanca utandı və hətta Ruf da pərt olub özünü itirdi. Ruf insanın zahiri görkəminə böyük əhəmiyyət verdiyindən, sevgilisini bir dəstə cırm-cındır geyinmiş portuqal yetimi arasında gördükdə birtəhər oldu. Martində vüqarın və özünə hörmət hissənin bu dərəcədə yoxluğu Rufun könlünə dəydi. Ən pisi də bu idi ki, Ruf bu təsadüfə Martinin öz mühiti üzərində yüksələ bilmək iqtidarında olmadığını yeni bir sübutu kimi baxırdı. Bu, öz-özlüyündə dedikcə xoşa gəlməyən bir şeydi və odur ki, bununla bütün aləm qarşısında, qızın aləmi qarşısında əsla öyünmək lazım deyildi. Rufa Martinin nişanlandığı indiyə qədər gizli saxlanılsa da, onların münasibətləri heç kəs üçün sirr deyildi. Şirniyyat mağazasına isə, elə bil ki, qəsdən çoxlu tanış-biliş gəlmişdi və onların hamısı da miss Morzun adaxlısının başına toplanmış qəribə yetim-yesirə maraqla baxırdı. Öz mühitinin sədaqətli qızı olan Ruf Martinin səxavətini, geniş təbiətini başa düşə bilmirdi. Qız özünə xas olan həssaslıqla bu təsadüfə biabırçı bir hərəkət kimi qavradı. Həmin gün Morzlargilə gələn Martin, Rufun o qədər həyəcan keçirdiyini gördü ki, gətirdiyi hədiyyəni cibindən çıxarmağa belə cəsarəti çatmadı. O, qızı ilk dəfə idi ki göz yaşları içində – qəzəb və inciklikdən doğan göz yaşları içində görünürdü. Buna görə də gördüyü mənzərədən elə sarsıldı ki, təqsirinin nədən ibarət olduğunu tamamilə aydın başa düşməsə də, ürəyində özünü kobud heyvan adlandırdı. Öz dairəsinə mənsub olan adamlara görə utanmaq Martinin ağına belə gəlmirdi, bu səbəbdən mövlud bayramı münasibətilə Mariya Silvanın uşaqlarına hədiyyə almağa getməsində Rufu alçaldan heç bir cəhət görmürdü. Lakin Martin Rufun izahatını dinləyib və bütün bu epizodu, görünür, ən yaxşı qadınlara belə xas olan qadın zəifliyinin təzahürü kimi şərh edərək, qızın incikliyinə haqq qazandırmağa canla-başla hazırdı.

OTUZ ALTINCI FƏSİL

Bir yanvar axşamı Brissenden Martinə:

– Gedək, sizə “əsl adamlar”ı göstərəcəyəm, – dedi.

Onlar San-Fransiskoda nahar etmişdilər və Oklənd bərəsinə yenicə minmək istəyirdilər ki, birdən Brissendenin beyninə “əsl adamları” Martinə göstərmək düşdü. O, geri döndü və körpüdən yan tərəfə getməyə başladı. Brissenden yellənən plaşında kölgəyə oxşayırdı. Martin ona güclə çatırdı. Brissenden yolda həsirlə hörülmüş qablarda iki qallon köhnə portveyn aldı və əlində bu qablar olduğu halda, sıçrayıb Mişen-stritə gedən tramvaya mindi. Bir neçə şüşə viski götürmüş Martin də elə elədi. Martin yalnız bir anlığa: “Ruf indi məni görsəydi, görəsən, nə deyərdi”, – deyə düşündü, lakin onun fikrini-zikrini başqa sual məşğul edirdi: bu “əsl adamlar” nə deməkdir? Onlar tramvaydan düşüb Market-stritdən cənubda fəhlə məhəlləsinin qaranlıq bir döngəsinə burulanda Brissenden:

– Bəlkə, bu gün orada heç kəs olmadı, – dedi. – Onda sizə çoxdan axtardığınız adamları görmək qismət olmayacaq.

Martin soruşdu:

– Axı onlar kimlərdir?

– Sizə rast gəldiyim çərçilər yuvasında veyil-veyil gəzib-dolaşan boşboğazlardan deyillər, adamlırlar, əsl ağıllı adamlırlar. Siz kitablar oxuyur və yalqızlıqdan iztirab çəkirdiniz. İndi isə mən sizi bir para kitablar oxumuş adamlarla tanış edəcəyəm, siz də daha bu cür yalqız olmayacaqsınız.

Brissenden bir məhəllə keçdikdən sonra əlavə etdi:

– Mən onların ardı-arası kəsilməyən mübahisələriylə çox da maraqlanmıram. Ümumiyyətlə, mənim kitabdangəlmə fəlsəfədən zəhləm gedir, ancaq onlar, şübhəsiz, burjua donuzları deyil, əsl ziyalılardır! Lakin yadınızda saxlayın ki, nədən söhbət düşürsə-düşsün, onlar çox danışib sizin baş-beyninizi aparacaqlar!

Brissenden aradan bir az keçdikdən sonra yeriməkdən nəfəsi tənqiyə-tənqiyə, lakin portveyn qablarını götürmək üçün Martinə icazə verməyərək sözünə davam etdi:

– Bu ümiddeyəm ki, Nortonu görə biləcəyik. Norton idealistdir. O, Harvard universitetini qurtarmışdır! Çox gözəl hafizəsi var! İdealizm onu fəlsəfə sahəsində anarxizmə gətirib çıxarmış və nəticədə ailəsi ondan üz döndərmişdir. Atası dəmir yol şirkətinin prezidentidir, böyük milyonçudur, oğlu isə ayda iyirmi beş dollara bir anarxist jurnalı redaktə edərək, Friskoda yarıac güzəran keçirir.

Martin San-Fransiskoya, xüsusilə şəhərin bu hissəsinə yaxşı bələd deyildi, buna görə də Brissendenin, əslində, onu haraya aparacağını heç vəchlə anlaya bilmirdi.

Martin:

– Onlardan mənə yenə danışın, – dedi, – mən onların necə adam olduqlarını bilmək istəyirəm. Onlar nə ilə dolanırlar? Buraya necə gəlib çıxmışlar?

Brissenden nəfəsini dərmək üçün ayaq saxlayaraq dedi:

– Hamiltonu da görsək, yaxşı olar. Əslində, onun iki soyadı var: Straun-Hamilton. O, qədim cənublular ailəsindəndir, lakin öz xüsusiyyəti etibarilə hələ dünyada misli-bərabəri görünməmiş əsl avara və tənbdirdir. Halbuki o, həftədə altı dollara bir kooperativdə xidmət edir, daha doğrusu, xidmət etməyə çalışır. O, düzəlməsi mümkün olmayan bir avaradır! O, elə San-Fransiskoya da avara-sərgərdan halda gəzə-gəzə gəlib çıxmışdır. Bir dəfə o, bütün günü parkda skamyada oturub qalmışdı, həm də səhərdən dilinə bir şey dəyməmişdi. Mən ona iki məhəllə aralı restoranda nahar etməyə getməyi təklif elədikdə, bilirsiniz mənə cavabı nə oldu? “Həddindən artıq əziyyətli iş olar, dostum. Yaxşısı budur, mənə bir qutu papiros alın!” Nə qədər ki Kreys onu materialist monizm yoluna gətirməmişdi, o da sizin kimi Spenser tərəfdarı idi. Onu monizmdən danışmağa sövq etmək lazımdır. Norton da monistdir, lakin onunku idealist monizmdir. O, Hamilton və Kreyslə daim əlbəyaxadır.

– Bəs Kreys kimdir? – deyə Martin soruşdu.

– Biz elə onun yanına gedirik. Keçmiş professordur... Universitetdən qovulmuşdur. Ülgüc kimi iti ağı var. Dolanmaq üçün təsadüfi işlərdən pul qazanır. Hətta küçələrdə çərçilik də edib. Əsla heç bir mövhumatla hesablaşmır. Heç bir vicdan əzabı çəkmədən ölünün kafənini boğazından çəkib çıxarar. Onunla burjua arasında fərq bundadır ki, o heç bir xəm xəyala qapılmadan oğurlayır. O, Nitsşedən, Şopenhauerdən, Kantdan, nədən istəsən danışa bilər, lakin əslinə

qalsa, ancaq monizmlə maraqlanır. Monizmə nisbətən, hətta öz Merisini belə çox az düşünür. Hegel onun Allahıdır. Onu təhqir etməyin yeganə yolu Hegele toxunmaqdır. Hə, portveyn... axır ki, gəlib çatdıq.

Brissenden yuxarı çıxmazdan qabaq nəfəsini dərmək üçün portveyn qablarını pilləkənə qoydu. Bu ev tində idi. Birinci mərtəbəsində yeməxanası və baqqal dükanı olan ən adi ikimərtəbəli evdi. Brissenden:

– Bütün kompaniya buradaca yaşayır, ikinci mərtəbədə onlar olur, – dedi. – Lakin təkcə Kreysin iki otağı var. Gedək!

Yuxarıda lampa yanmırdı, lakin qaranlıqda Brissenden yolu cin kimi tanıyırdı. O, Martinə bu sözləri demək üçün ayaq saxladı:

– Burada Stivens adlı bir adam da var, teosofdur. Özündən çıxanda, kimi istəsən, dolaşıra bilər. Bu yaxınlarda restorana qab-qacaq yumağa düzəlmişdir. Əla siqar çəkməyi xoşlayır. Meyxanada on sentə nahar yeyər, sonra isə əlli sentə siqar ala bilər. Mən, hər ehtimala qarşı, onun üçün iki siqar götürmüşəm. Burada Parri soyadlı bir avstraliyalı da var – bu, statistikdir və canlı idman ensiklopediyasıdır. Ondan soruşsanız ki, min doqquz yüz üçüncü ildə Paraqvyada taxıl məhsulu necə olub, ya da min səkkiz yüz doxsanıncı ildə Çinə nə qədər ingilis kətanı gətirilib və ya Battlinq-Nelsona üstün gələndə Cimmi Braytın çəkisi nə qədər olub, yaxud da min səkkiz yüz altmış səkkizinci ildə Birləşmiş Ştatların orta çəkiddə çempionu kim olub – bütün bu suallarınıza avtomat sürəti və dəqiqliyi ilə cavab verir. Burada Endi adlı birisi yaşayır, bənnadır, hər şey haqqında mülahizəsini bildirir, çox gözəl şahmat oynayır; sonra Harri gəlir – çörəkçi, qatı sosialist və həmkarlar ittifaqı xadimidir. Yeri gəlmişkən, soruşum, aşpazların və ofisiantların tətili yadınızdadırmı? Bu tətili Hamilton düzəltdi. O, burada, Kreysin otağında oturub ittifaq təşkil etmiş və tətilin planını hazırlamışdı. O, bunu özünün əylənməsi üçün etmiş və tənbəllikdən daha ittifaqın işlərində iştirak etməmişdir. Əgər o istəsəydi, çoxdan böyük bir vəzifə tuta bilərdi. Bu adamın hədsiz imkanları var, lakin dedikcə tənbəldir.

Onlar qapının arasından düşən işıq zolağında kəndarı görəndə kimi, Brissenden qaranlıqda irəliləyirdi. Qapı döyüldü, “içəri gəlin” cavabı eşidildi. Martin artıq Kreysin əlini sıxmaqda idi. Kreys qara bıçlı və iri qaraqözlü, ağdişli, qarabuğdayı, gözəl bir kişi idi. Təmkinli, cavan, sarışın bir qadın olan Meri eyni zamanda həm mətbəx, həm də yemək otağı olan kiçik bir otaqda qab-qacaq yuyurdu. Birinci otaq

yataq və qonaq otağı idi. Otağın bu başından o başına çəkilmiş ipdən paltar asılmışdı, buna görə də Martin küncdə oturub nə barədəsə söhbət edən iki adamı ilk anda görmədi. Onlar Brissendeni və onun şərab şüşələrini sevinc dolu nidalarla qarşıladılar. Martin onlarla tanış olarkən öyrəndi ki, bunlar Endi ilə Parridir. Martin dünənki boks haqqında Parrinin söhbətinə maraqla qulaq asmağa başladı. Brissenden isə şüşələrin ağzını açmağa və punş hazırlamağa həvəslə girişdi. Endi onun “hamını buraya yığın” komandasını eşidən kimi dərhal ayağa qalxdı, otaqlardan adamları çağırmağa getdi.

Brissenden Martinin qulağına pıçıldaıyıb dedi:

– Bəxtimiz gətirib, demək olar ki, hamı yığışib. Bu da Nortonla Hamilton. Gedək, sizi tanış edim. Təəssüf ki, Stivens hələ gəlməyib. Mən çalışacağam monizmdən söhbət salım, ancaq onlara imkan vermək lazımdır ki, bir az coşsunlar.

Əvvəlcə söhbət tutmurdu, lakin Martin bu adamların ağılının orijinallığını və itiliyini dərhal qiymətləndirə bildi. Onların hər birinin özünün müəyyən görüşləri vardı, bəzən bu görüşlər bir-birinə zidd idi, lakin öz yumor və kəsərli sözlərinə baxmayaraq, bu adamlar əsla dayaz adamlar deyildilər. Martinin gözünə çarpdı ki, onların hər birinin (nədən söhbət gedirsə-getsin) dərin elmi bilikləri, dünya və cəmiyyət haqqında möhkəm və aydın baxışları vardır. Onlar heç kəsdən hazır rəy götürməmişdilər. Bunlar əsl üsyankar ruhlu adamlar idilər və hər cür bayağılıq da onlara yabançı idi. Martin bu qədər mövzu və mənafe rəngarəngliyinə Morzlargildə heç bir zaman rast gəlməmişdi. Adama elə gəlirdi, dünyada elə bir şey yoxdur ki, bunlar onun haqqında ardı-arası kəsilməyən fikir yürütməsinlər. Söhbət missis Hemfri Uordun son kitabından, Şounun yeni komediyasından, dramın gələcəyindən, Mensfild haqqında xatirələrdən gedirdi. Onlar səhər çıxan qəzetlərin baş məqalələrini tərifləyir, ya da məsxərəyə qoyurdular, Yeni Zelandiyada fəhlələrin vəziyyətindən, Henri Ceymsdən və Brender Metyuzdan danışır, Uzaq Şərqdə Almaniyanın yeritdiyi siyasət və “sarı təhlükə”nin iqtisadi nəticələri haqqında fikir yürüdür, Almaniya seçkilər və Bebelin son nitqi ətrafında mübahisə edir, yerli siyasət, sosialist partiyasının rəhbərliyində son itilafları və liman yükvuranlarının tətilinin səbəblərini şərh edib aydınlaşdırırdılar.

Martin onların bütün bu işlərdən son dərəcə ətraflı xəbərdar olduqlarına mat qalmışdı. Qəzetlərdə heç bir zaman çap olunmayan

şeylər, qıraqda-bucaqda baş verən bütün gizli işlər onlara məlum idi. Martini təəccübləndirən bir də bu idi ki, Meri də bu söhbətlərdə iştirak edir, həm də ağıllı və bilikli olduğunu büruzə verirdi. Martin özünə tanış olan heç bir qadında bunu görməmişdi.

Onlar Suinbern və Rossettindən danışdılar, sonra fransız ədəbiyyatı üstünə gəldilər. Meri isə dərhal onu elə dərinlərə saldı ki, Martinin nadanlığı aydın oldu. Əvəzində Martin Merinin Meterlinki sevdiyini öyrənib, “Günəşin ləkəsi” məqaləsinin əsasına qoyulmuş düşünlümlüş dəlillərini qadının fikirlərinə qarşı qoydu.

Bir neçə adam da gəldi, indi otaq tənbəki tüstüsündən qaranlıqlaşdı, bu vaxt Brissenden döyüşü başlamağı qət etdi.

– Kreys, burada işləyib düzəltmək üçün təzə material var, – deyə o dilləndi. – Bütün gənclik ehtirası ilə Herbert Spenserə vurulmuş naşi bir cavan. Bir görün ondan Hegel tərəfdarı düzəldə bilərsinizmi!

Kreys qəfildən hərəkətə gəldi, sanki, onun canına elektrik cərəyanı buraxdılar. Norton isə şəfqətlə Martinə baxdı və ürək verirmiş kimi gülümsədi, elə bil, onu müdafiə edəcəyini vəd edirdi.

Kreys dərhal Martinin üstünə düşdü, lakin Norton təcridən söz atmağa başladı və nəhayət, söhbət onunla Kreys arasında əsl təkbətək çarpışmaya çevrildi. Martin öz qulaqlarına inanmadan dinləyirdi, o, təsəvvürünə gətirə bilmirdi ki, bütün bu söhbətlər yuxuda yox, ayıqlıqda baş verir, həm də harada – Market-stritdən cənubda, fəhlə məhəlləsində. Martinin oxuduğu bütün kitablar, sanki, bu adamların simasında canlanıb təcəssüm tapmışdı. Onlar odludlu və vəcdlə danışdılar, başqalarını qəzəb və spirtli içkilər coşdurduğu kimi, onları da fikirlər coşdurub həyəcana gətirirdi. Bu, Kant və Spenser kimi əsatiri yarımallahların yaratdığı kitablarda yazılmış quru fəlsəfə deyildi. Bu, mübahisə edən adamların ətinə, qanına işləmiş, onların danışdıqlarında kükrəyib coşan canlı bir fəlsəfə idi. Yavaş-yavaş başqaları da mübahisəyə qoşuldu və hamı papirosunu tüstülədə-tüstülədə gərgin bir diqqətlə mübahisəni izləməyə başladı.

Martin heç bir zaman idealizmə aludəçilik göstərməmişdi, lakin Nortonun izahatından sonra idealizm onun üçün bir kəşf oldu. Fəqət Martinə yenilməz görünən məntiq Kreyslə Hamiltonu qane etmir, inandırmırdı, onlar Nortona gülürdülər, onu metafizik adlandırdılar, Norton isə, öz növbəsində, onları metafizik adlandırdı.

“Fenomenlər” və “noumenlər” havada dolaşmış dururdu. Kreyslə Hamilton Nortonu şüuru şüurun özünə əsaslanaraq izah etmək cəhdlərində təqsirləndirirdilər. Norton isə onları, öz növbəsində, bunda təqsirləndirirdi ki, onlar sözləri hoqqabazlığa çevirərək, öz ümumi nəticələrini faktlar əsasında yox, məfhumlar əsasında qururlar. Bu isə onların cinini başlarına vururdu. Onların əsas prinsipi elə bundan ibarətdi ki, faktlardan başlamaq və faktlara ad vermək lazımdır.

Norton Kantın mürəkkəb mühakimələrinin dərinliklərinə enəndə Kreys dedi ki, köhnə məktəbə mənsub hər bir vicdanlı alman filosofu ölümündən sonra Oksforda gəlib çıxır. Norton Hamiltonun şərtilik qanununu xatırladanda əleyhdarları dərhal bildirdilər ki, məhz onlar bu qanuna əsaslanırlar. Martin isə heyrətdən əsə-əsə, dizlərini qucaqlamış halda qulaq asırdı. Lakin Norton Spenserin əsl tərəfdarı deyildi və buna görə də o, mübahisənin lap şirin yerində Martinə tez-tez üz tuturdu, başqa əleyhdarları ilə mübahisə etdiyi kimi, onunla da mübahisə edirdi.

O, Martinə müraciətlə deyirdi:

– Bilirsinizmi ki, hələ Berkliyə heç kəs əməlli-başlı cavab verə bilməyib? Herbert Spenser cavab verməyə başqalarından daha çox yaxınlaşmış, lakin əslinə qalsa, o da müfəssəl cavab verə bilməmişdir. Onun ən cəsarətli ardıcılları bundan daha irəli gedə bilmirlər. Mən Spenser haqqında Salibinin məqaləsini oxumuşam. Elə o da deyir ki, Spenser Berkliyə “təqribən” cavab verə bilməmişdir.

– Bəs Yumun nə dediyi yadınızda deyil?! – deyərək Hamilton səsləndi.

Norton başını tərpətdi, lakin Hamilton qalan adamlara izahat verməyi lazım bildi:

– Yum demişdir ki, Berklinin dəlillərinin heç bir cavabı yoxdur və qətiyyətlə inandırıcı deyil.

Norton etiraz edərək:

– Yum üçün inandırıcı deyil, – dedi. – Yum isə eynilə sizin kimi düşünmüşdür, aranızda yalnız bircə fərq var: onun ağı çatıb etiraf etsin ki, Berkliyə cavab vermək mümkün deyil.

Norton heç vaxt özünü itirməsə də, tez hiddətlənir və özündən çıxırdı, Kreyslə Hamilton isə düşmənin zəif cəhətlərini sakit-sakit və səbirlə öyrənən soyuqqanlı vəhşiləri xatırladırdılar. Gecənin axırında metafizik olduğuna görə daimi məzəmmətlərə məruz qalıb hirsələnən Norton mübahisənin qızgın yerində sıçrayıb ayağa durmamaq üçün

ikiəlli stuldan yapışdı və gözlərindən od yağa-yağa, öz əleyhdarları üzərinə qəti hücumu keçdi.

– Yaxşı, Hegel tərəfdarları, – deyə o qışqırdı, – bəlkə, mən cadugər və ara həkimi kimi mühakimə yürüdüürəm, lakin bilmək istədim görüm bəs siz necə mühakimə yürüdüürsünüz? Axı lazım olanda da, olmayanda da pozitiv elmdən dəm vursanız da, sizin əsaslanmağa heç nəyiniz yoxdur. Siz cahil ehkamçılarsınız! Axı materializm, monizm məktəbi yaranmamışdan çox-çox əvvəl bütün zəmin elə qazıq-qazıq edilmişdi ki, daha heç bir təməl qoymaq mümkün deyildi. Bilirsiniz, bunu kim eləmişdi? Lokk bunu eləmişdi. Con Lokk! O, iki yüz il, hətta daha artıq bundan əvvəl özünün “İnsan zəkası haqqında təcrübə” əsərində fitri ideya anlayışının sarsaqlığını sübut etmişdir. Siz isə indiyə kimi bununla məşğulsunuz. Bu gün bütün axşamı mənə sübut etməyə çalışırsınız ki, heç bir fitri ideya yoxdur. Bu nə deməkdir? Bu o deməkdir ki, insan ən yüksək reallığı dərk edə bilməz. Siz doğulanda da, beyninizdə heç nə olmur. Bütün sonrakı idrak fenomenlərə, yalnız beş duyğunuzun köməyi ilə aldığınız təəssürata əsaslanır. Doğularkən beyninizdə olmayan noumenlər sonradan heç bir vəchlə oraya daxil ola bilməz.

– Doğru deyil... – deyə Kreys onun sözünü kəsdi.

Norton ucadan dedi:

– Qoyun sözümlü qurtarım! Siz qüvvə ilə materiyanın qarşılıqlı təsirinə yalnız o təzahürlərini dərk edə bilərsiniz ki, onlar bu və ya başqa şəkildə sizin hissələrinizə təsir bağışlayır. Görürsünüz, mübahisənin şirinliyi xatirinə mən hətta etiraf etməyə hazırım ki, materiya mövcuddur! Lakin mən sizin fikirlərinizi bu saat elə öz dəlillərinizlə alt-üst edəcəyəm. Mənim başqa çarəm yoxdur, çünki çox təəssüf, hər ikiniz mücərrəd təfəkkürə qabil deyilsiniz. Bir deyin görüm, yüksək pozitiv elmin müddəaları əsasında materiya haqqında nə bilirsiniz? Siz yalnız qavradığınız şeyləri bilirsiniz, yəni yenə də yalnız fenomenləri. Siz yalnız materiyanın dəyişilməsini, daha doğrusu, hətta sizin tərəfinizdən materiyanın dəyişilməsi kimi qavranılan şeyi bilirsiniz. Pozitiv elm yalnız fenomenlərə əsaslanır, siz divanələr isə elə bilirsiniz ki, noumenlərə əsaslanırsınız və özünüzü ontoloq¹ hesab edirsiniz. Elədir, pozitiv elm yalnız xarici hadisələrdən istifadə edir. Kim isə bir dəfə demişdir ki, hadisələr haqqında

¹ *Ontologiya* – idealist fəlsəfədə varlıq haqqında metafizik nəzəriyyə

elm hadisələr üzərində yüksələ bilməz. Siz Kantı təkzib edə bilsəniz belə, Berkliyə cavab verə bilməzsiz, lakin siz iddia edirsiniz ki, Berkli haqlı deyil, zira sizin nəzəriyyəyiniz Allahın varlığını inkar etdiyi halda, materiyanın varlığına şübhə etmir. Mən indicə materiyanın varlığını yalnız ona görə etiraf etdim ki, siz mənim düşüncələrimin gedişini anlayasınız. Lütf edin, pozitivist olun, lakin pozitiv elmlər arasında ontologiyaya yer yoxdur. Deməli, siz ona toxunmamalısınız. Spenser bir aqnostik¹ kimi haqlıdır, lakin Spenser...

Lakin son Oklənd bərəsinin yola düşməyinə az qalmışdı; buna görə də Brissendenlə Martin çıxıb getməyə məcbur idilər. Norton danışmaqda davam etdiyi, Kreyslə Hamilton isə qudurmuş tazı kimi onun üstünə atılmaq üçün ancaq fürsət gözlədikləri zaman Martinlə Brissenden gözə çarpmadan durub çıxdılar.

Onlar hər ikisi bərəyə minəndən sonra Martin Brissendenə dedi:

– Siz mənim üçün ecazkar bir məmləkət kəşf etdiniz. Bu cür adamlarla söhbət etdikdən sonra görürsən ki, yaşamağa dəyər! Mənim başım hərlənir! Mən indiyədək idealizmin nə olduğunu başa düşmürdüm. Mən indinin özündə də onu qəbul edə bilmərəm. Mən bilirəm ki, həmişə realist olaraq qalacağam, görünür, binadan belə yaranmışam. Lakin mən məmnuniyyətlə Kreys və Hamiltonla mübahisəyə girərdim. Nortona demək üçün də iki-üç söz tapardım. Ağılım kəsmir, Spenserə ciddi etirazlar edilmiş olsun. Mən ilk dəfə sirkə gətirilmiş uşaq kimi həyəcanlanmışam. Gərək Salibinin kitabını tapım! Mən əminəm ki, Spenser möhkəm və yenilməzdir. Gələn dəfə mən özüm də mübahisədə iştirak edəcəyəm...

Lakin Brissenden arıq çənəsini isti şərlə bürüyərək, ağır-ağır nəfəs ala-ala mürgü çalırdı və hər dəfə bərənin pəri dönəndə onun bütün arıq bədəni uçunurdu.

OTUZ YEDDİNCİ FƏSİL

Martin ertəsi gün səhər, Brissendenin məsləhətlərinə baxmayaraq, “Günəşin ləkəsi”ni “Akropol” redaksiyasına göndərdi. O, bu ümiddə idi ki, jurnallardan biri onun məqaləsini çap edər, jurnalların

¹ *Aqnostik* – obyektiv aləmin varlığını inkar edən idealist nəzəriyyə tərəfdarı

səhifələrində müvəffəqiyyət qazanandan sonra isə kitab nəşriyyatına daha asanlıqla yol tapa bilər. O, “Efemerida”-nı da makinada yenidən yazdı və yola saldı. Brissendenin redaktorlara və jurnallara dəli nifrətinə baxmayaraq, Martin möhkəm qərar vermişdi ki, poema işıq üzü görməlidir. O, əlbəttə, poemanı müəllifin icazəsi olmadan çap etdirmək fikrində deyildi. O istəyirdi ki, hər hansı qalın bir jurnal əsəri qəbul etsin. Martin fikirləşirdi ki, onda Brissendenin razılığını almaq olar.

Martin elə həmin səhər artıq üç həftə bundan əvvəl ağılına gəlmiş və o zamandan bəri ısrarla kağıza köçürülməyi tələb edən povestini yazmağa başladı. Bu, dəniz həyatından alınmış, əyləncəli süjeti, real xarakterləri və real məkanı olan, iyirminci əsr romantikasının nümunəsi kimi səslənən bir povest olmalı idi. Lakin əyləncəli fabula pərdəsi altında elə bir şey gizlənməli idi ki, dayaz oxucu onu sezməsin, amma bu, povesti oxuyarkən belə oxucunun da həzz almasına heç də mane olmamalı idi. Süjetin dolaşıcılığı yox, məhz bu “nə isə” Martin üçün povestin canını təşkil edirdi. Onu əsərdə həmişə əsas ideya cəlb edirdi və süjet də bu ideyadan asılı olaraq qurulurdu. O özü üçün bu əsas ideyanı müəyyən edib aydınlaşdırdıqdan sonra elə obraz və vəziyyətlər axtarırdı ki, bunlar həmin ideyanı daha parlaq, daha qabarıq ifadə etsin. Povest “Gecikmiş” adlandırılmalı və həcm etibarilə altmış min sözdən artıq olmamalı idi. Martinin iş qabiliyyətini və yaradıcılıq enerjisini nəzərə alsaq, bunu yazmaq, təbii ki, çox asan bir iş idi. O, elə yazmağa başladı ki, ilk gündən dərin sənətkar ləzzəti duydu. Martin indi daha qorxmurdu ki, çarəsiz qalıb işlətdiyi yersiz ədəbi forma onun fikrini zəiflədə bilər. Martinin uzun aylardan bəri çəkdiyi inadlı, gərgin əmək, nəhayət, istənilən nəticə vermişdi. İndi o, öz məqsədinə doğru dönmədən və inamla irəliləyə bilərdi. Buna görə də hər şeyi unudub var qüvvəsini işə verən Martin həyatı, əvvəllər heç vaxt görünməmiş şəkildə doğru anladığını və əks etdirməyi bacardığını hiss edirdi. Martin “Gecikmiş” povestində, həqiqətən baş vermiş hadisələri təsvir etmək, real düşünən və duyan həyatı insanları vermək istəyirdi, lakin bundan əlavə, povestdə böyük gizli bir mənə, bütün məmləkətlər, bütün zəmanələr və xalqlar üçün eyni dərəcədə haqlı, ədalətli olan bir ideya olmalı idi. Martin arxasını masanın söykənəcəyinə dayayıb düşündü: “Bütün bunlara Herbert Spenserin sayəsində nail olmuşam. Hə, Herbert Spenserin və onun mənə verdiyi və təkamül adlanan böyük kainat açarının sayəsində!”

Martin indi yaratdığı əsərin böyüklüyünü aydın başa düşürdü. O, ürəyində öz-özünə: “İşlər yoluna düşəcək! Yoluna düşəcək!” deyib dururdu. Bəli, işlər yoluna düşdü. Axır ki, o elə bir şey yazacaq ki, hər cür jurnal dərhal ondan dördəlli yapışsın. Povest bütünlüklə, sanki, odlu hərflərlə onun gözləri qarşısında alışıb-yanırdı. Martin qəfildən işdən ayrıldı və povestin son hissəsini təşkil etməli olan parçanın planını qeyd dəftərinə yazdı. Əsərin bütün kompozisiyası Martin üçün elə aydındı ki, onun sonunu vaxtından çox-çox əvvəl, asanlıqla yazı bilərdi. O, özünün hələ yazıb qurtarmadığı povestini başqa yazıçıların dəniz hekayələriylə müqayisə edir və bu qənaətə gəlirdi ki, onun əsəri qat-qat yüksəkdir. Martin astadan:

– Yalnız bir adam buna bənzər bir şey yazı bilərdi, – dedi. – Konrad. Lakin Konrad da bu povestə görə tamamilə ürəkdən mənim əlimi sıxıb deyə bilərdi: “Martin, dostum, çox yaxşı işləmişdir!”

Demək olar ki, bütün günü işləyən Martin birdən Morzlargilə nahara dəvət olunduğunu xatırladı. O, Brissendenin sayəsində öz qara kostyumunu girovdan çıxarmışdı və odur ki, indi yenidən adam arasına çıxı bilərdi. Martin yolda kitabxanaya dəydi və oradan Salibinin “Həyat silsiləsi” kitabını aldı. O, mübahisə əsnasında Nortonun xatırladığı məqaləni lap tramvayın özündə oxumağı qət etdi. Martin məqaləni oxuya-oxuya hiddətə gəlirdi; onun yanaqları od tutub yanırdı, gözlərindən od tökülürdü, yumruqları daim qeyri-ixtiyari olaraq düyünlənirdi, sanki, kimi işə hədələyirdi. O, tramvaydan düşdü, cini beyninə vurmuş bir adam kimi, tələsik addımlarla küçəni keçdi və Morzların qapısının zəngini elə hirsə basdı ki, o saat özünə gəlirdi və ürəkdən qəhqəhə çəkdi. Lakin Martin evə girən kimi dərhal qəlbini böyük bir kədər qapladı. Sanki, onun qanadlarını qırıb yanına saldılar və o, ilham gücünə qalxdığı zirvələrdən dərhal yuvarlanıb yerə düşdü.

O, Brissendenin “Burjua! Alverçilər!” kimi tez-tez işlətməyi xoşladığı ifadələri xatırladı. Lakin acıqlı-acıqlı “Nə olsun ki! – dedi. – Axı mən Rufu alıram, onun ailəsini yox ki!”

Martinə elə gəlirdi ki, Ruf hələ heç bir zaman bunca gözəl, bunca coşğun və eyni zamanda şux və tərəvətli olmamışdır. Qızın yanaqlarına xəfif bir qızartı çökmüşdü. Martin işə gözlərini onun gözlərindən, ilk dəfə əbədiyyətin inikasını gördüyü mavi gözlərindən çəke bilmirdi. Düzdür, Martin son zamanlar elmi ədəbiyyat oxumağa başı qarışdığından əbədiyyəti unutmuşdu, lakin indi Rufun gözlərindən

lal bir dəlil oxudu, bu, kitablarda gətirilən bütün dəlillərdən daha inandırıcı idi. Martin qızın gözlərindən məhəbbət oxudu. Martinin öz gözlərində də eyni məhəbbət qaynayırdı, məhəbbətin isə sübuta heç bir ehtiyacı yoxdur. Onun ən dərin, alovlu qənaəti belə idi.

Nahardan qabaq Rufa keçirdiyi yarım saat Martinə yenidən səadət gətirdi və onu həyatdan razı saldı. Lakin nahar əsnasında Martin birdən-birə özünü son dərəcə əzgin hiss etdi. Bu əzginlik isə bir gün sürən gərgin işin təbii nəticəsi idi. Onun gözləri yorulmuşdu və ağrıyırdı. Ətrafındakı hər şey Martini əsəbiləşdirirdi. O, indi dəfələrlə gülməyi tutduğu və darıxdığı həmin bu masanın arxasında bir zamanlar ilk dəfə özündən çox-çox yüksək tutduğu mədəni adamlar arasında oturduğunu xatırladı. O zamanlar Martinə elə gəlirdi ki, bu evin havasının özünə belə incə bir mədəniyyət aşılarmışdır. Görünür, o zamanlar Martin çox gülməli imiş, şəfqət doğurmuş. Qorxu və utancaqlıqdan qan-tərə qarq olmuş, nahar qaydalarının mürəkkəbliyindən başını itirmiş, əzəmətli lakeyin zülmünə məruz qalmış, təsadüf nəticəsində belə yüksək bir mövqeyə yüksəlmiş, əzab-əziyyət içində bu mövqelərdə durmağa çalışmış yarım-vəhşi Martin axır ki təhlükəli bir qərara gəldi: “Necəyəmsə, elə də qalacağam, nə biliyimi, nə də məndə olmayan davranış ədalarını gözə soxmağa çalışmayacağam”.

Martin Rufa öteri bir nəzər saldı; adətən, gəminin təhlükə qarşısında qaldığı şeyiəsini eşidən sərnəşin bu cür baxıb, nicat dairəsinin öz yerində olub-olmadığını yoxlayır. Elədir! Yalnız bu məhəbbət və Ruf zamanının imtahanından çıxmışlar. Martin kitab oxumağa başlayan kimi bütün qalan şeylər sərəb təkə yox olub getmişdi. Lakin Ruf və məhəbbət sərəb deyildi. Martin onları doğrultmaq üçün bioloji nöqtəyi-nəzərdən vasitə tapmışdı. Məhəbbət həyatın yüksək təzahürü idi. Təbiət ona sevməyi əmr edir və hər bir normal adam kimi, onu da sevib-sevilmək üçün hazırlayırdı. Təbiət bu məqsədlə insan cinsini daha da kamilləşdirmək üçün on minlərlə, yüz minlərlə yox, milyonlarla əsrdən bəri əlləşirdi və axırda o, Martin, şübhəsiz, təbiətin nailiyyətlərinin tacı oldu. Təbiət Martinin qəlbinə məhəbbət aşladı, milyon dəfə məhəbbətin gücünü artırdı, Martinə xəyala dalmaq vergisi verdi. Görülən işlərdən, böyük hünərlərdən həyəcana, rıqqətə gəlmək və sevinc duymaq üçün onu dünyaya göndərdi. Martin masanın altında Rufun əlini tapıb sıxdı. Ruf da eyni bir

qızgınlıqla Martinin əlini sıxdı. Onlar tez bir-birlərinə baxdılar, bu zaman qızın gözləri məhəbbət və nəvazişlə parladı. Martinin gözləri də parlayırdı və onun ağılına belə gəlmirdi ki, əslinə qalsa, Rufun gözlərindəki parıltı öz nəzərlərində yanan atəşin yalnız inikasıdır.

Martindən kənarında, mister Morzdan sağ tərəfdə ştatın ali məhkəməsinin üzvü hakim Blount oturmuşdu. Martin dəfələrlə onunla rastlaşmışdı və doğrusunu desək, ona bir elə rəğbət bəsləmirdi. Hakim Rufun atası ilə həmkarlar ittifaqlarından, siyasi vəziyyətdən və sosializmdən danışırdı. Mister Morz Martini söhbətə qatmağa çalışaraq, onu sosializm nəzəriyyəsinin tərəfdarı adlandırdı. Hakim Blount bir ata şəfqəti ilə Martinə baxdı. Martin ürəyində acı-acı gülümsədi.

Hakim mehribancasına:

– Cavan oğlan, bu bələdan qurtararsınız, – dedi, – uşaq xəstəliklərinin ən böyük loğmanı zamandır! (Hakim bu sözləri deyib üzünü Mister Morza tutdu.) Bu cür hallarda mən heç bir zaman mübahisəyə girmirəm: mübahisə xəstəni yalnız inadlı edir.

Mister Morz təkəbbürlə:

– Tamamilə haqlısınız, – dedi. – Lakin bəzən xəstəliyin gətirə biləcəyi nəticələri xəstəyə qabaqcadan xəbər vermək, hər halda, faydalı olur.

Martin, müəyyən dərəcədə özünü zorlasa da, güldü. Gün elə uzun, bütün günü davam edən iş o qədər gərgin idi ki, indi yorğunluq özünü göstərirdi.

Martin:

– Şübhəsiz, siz çox gözəl həkimlərsiniz, – dedi. – Lakin siz xəstənin fikriylə, heç olmasa, bir balaca maraqlanırsınızsa, icazə verin, o, sizə desin ki, yanlış diaqnoz qoymusunuz. Əslində, sizin hər ikinizdə mənim ayağıma yazdığınız xəstəlik var. Mən isə bu xəstəliyə tamamilə yabançıyam. Sizi bir belə həyəcanlandırılıb təşvişə salan sosializm fəlsəfəsi heç mənim eynimə də deyil.

Hakim yavaşdan dedi:

– Yaxşı dediniz! İttihamı ittihamçının əleyhinə çevirmək mübahisədə çox gözəl fənddir.

Martin:

– Mən isə sizin sözləriniz əsasında danışıram! – dedi. Onun gözlərində od parladı, lakin o, hələ özünü ələ alıb saxlayırdı. – Bilirsiniz, cənab hakim, mən sizin seçkiqabağı nitqlərinizə qulaq asmışam.

Təfəkkür aləmində xüsusi bir təhrif nəticəsində (çoxları başa düşməsə də, bu mənim ən çox xoşladığım ifadədir) siz özünüzü inandır mısınız ki, rəqabət və bu rəqabətdə ən güclünün üstün gəlib yaşama sınıprinsiplərinin tərəfdarisınız, lakin siz, eyni zamanda, güclünü gücdən salmaq üçün hər cür tədbir görürsünüz.

– Cavan oğlan!..

Martin onun sözünü kəsərək:

– Unutmayın ki, mən sizin nitqlərinizə qulaq asmışam. – dedi. – Ticarəti ştatlar arasında bölüşdürüb sahmana salmaq, “Standart oyl” şirkətinin və dəmir yol trestinin fəaliyyətini nizama salmaq, meşələrdən planlı şəkildə istifadə etmək və s. məsələlərdə sizin tutduğunuz mövqə məhdudlaşdırma tədbirləri tələb etməkdən savayı başqa bir şey deyil, yəni mahiyyət etibarilə sizin mövqeyiniz sosialistlərin mövqeyinə uyğun gəlir.

– Məgər, sizcə, həddini aşmış bütün bu hakimiyyət təzahürlərini cilovlamaq lazım deyil?

– Söhbət bunda deyil. Mən yalnız sizə sübut etmək istəyirəm ki, siz yanlış diaqnoz qoymusunuz və sosializm bakteriyası zərrə qədər də mənə yoluxmamışdır. Mən sizə sübut etmək istəyirəm ki, siz özünüz, məhz siz, bu zərərli bakteriya ilə zəhərlənmişsiniz. Mənə gəlincə, sizin eybəcər demokratiyanız kimi, köhnədən sosializmin də düşməniyəm. Əslinə qalsa, sizin bu demokratiyanız yalnız mürəkkəb söz və ad oyunları pərdəsi altında gizlənən saxta sosializmdir. Mən irticaçıyam, o qədər möhkəm irticaçıyam ki, saxta ictimai münasibətlər aləmində yaşayan sizlər heç bir zaman mənim baxışlarımı anlaya bilməyəcəksiniz, çünki həmin aləm arasından bir şeyi seçmək üçün uzağı əsla görə bilmirsiniz. Siz özünüzü elə göstərsiniz ki, guya, daha güclünün qələbəsinə inanırsınız, mənə, doğrudan-doğruya, buna inanıram. Fərq də elə bundadır. Mən bir balaca cavan olanda – cəmi bir neçə ay bundan əvvəl, – eynilə sizin kimi düşünürdüm. Bilirsiniz, bir zamanlar sizin ideyalarınız mənə müəyyən təsir bağışlamışdı. Lakin alverçilər və dükançılar qorxaq hökmdarlardır, onların arzuları yüngül qazanc götürməklə məhdudlaşır və buna görə də kübarlar mənim ürəyimə daha çox yatırlar. Bu otaqda mən yeganə fərdiyyətçiyəm. Mən dövlətdən heç nə ummuram. Yalnız qüvvətli şəxsiyyət, at belində gələn peyğəmbər dövləti labüd pozğunlaşıb dağılmaqdan xilas edə bilər. Nitsşe haqlı imiş. Mən vaxt itirib Nitsşenin kim olduğunu sizə

izah etməyəcəyəm, lakin o, haqlı idi! Dünya qüdrətli olduqları qədər də nəcib olan qüvvətliyəndir, bu qüvvətliyə isə bütün ömürləri boyu alğı-satqı bataqlığında ilişib qalmırlar. Dünya əsl kübarların, sarışın vəhşilərin, heç bir sazişə getməyən və həmişə yalnız “hə” deyən adamlarıdır. Onlar isə sizləri, sosializmdən qorxan və özlərini fərdiyyətçi adlandıran siz sosialistləri, öz içərilərində əridəcəklər. Sizin qızıl miyanəlik kimi kölə əxlaqınız sizi xilas etməyəcəkdir! Hə, əlbəttə, bütün bunları siz anlaya bilməzsiniz və mən də daha sizin zəhlənizi tökməyəcəyəm. Lakin bir şeyi yadınızda saxlayın! Axtarsan Oklənddə yarım düjün də əsl fərdiyyətçi tapmaq olmaz, lakin onlardan biri sizin müti bəndəniz Martin İdendir.

Martin bu sözləri deyib, Rufa tərəf çevrildi, bununla da, sanki, demək istəyirdi ki, mübahisəni qurtarmış hesab edir.

– Mən bu gün yorulmuşam, – dedi. – Mən söz-söhbət yox, sevib-sevilmək istəyirəm.

Mister Morz irad tutub dedi:

– Siz mənə inandırmadınız. Sosialistlərin hamısı yezuitdir. Bu, onları başqalarından fərqləndirən əlamətdir.

Martin ona cavab vermədi. Hakim Blount:

– Eyib etməz! Biz hələ sizdən xeyirxah bir respublikaçı hazırlayırıq!

– Siz mənə respublikaçıya çevirməzdən daha əvvəl at belində peyğəmbər gələr, – deyə Martin mehribancasına etiraz etdi və üzünü yenə Rufa çevirdi.

Lakin mister Morz narazı idi. Gələcək kürəkəninin tənbelliyi və normal, ağıllı fəaliyyət sahələrinə nifrəti onun xoşuna gəlmirdi. Kürəkənin düşüncə tərzini ona yabançı, təbiəti isə onun üçün anlaşılmaz idi. Buna görə də mister Morz söhbəti Herbert Spenserin nəzəriyyəsi üzərinə gətirməyi qət etdi. Mister Blount bu söhbəti davam etdirdi, filosofun adı çəkilən kimi qulaqlarını şəkəlməmiş Martin eşitdi ki, hakim təkəbbürlə Spenserin ideyalarını tənqid edir. Mister Morz arabir Martinə baxırdı, sanki, “eşidirsinizmi, körpə balam?” demək istəyirdi.

Martin donquldanaaraq:

– Zəvək sağsağan, – dedi, Ruf və Arturla söhbətinə davam etdi.

Lakin gündüzkü yorğunluq və “əsl adamlar”la dünənki mübahisələr öz işini gördü, bir də ki Martin hələ tramvayda oxuduğu məqalənin doğurduğu acığı tamamilə soyumamışdı.

Martinin güclə özünü saxlamağa çalışdığını gören Ruf təşviş içində:

– Nə olub? – soruşdu.

Hakim birdən dedi:

– “Dərək olunmayandan savayı, başqa allah yoxdur, Herbert Spenser də onun peyğəmbəridir”.

Martin dərhal ona tərəf döndü və sakit-sakit:

– Bu, ucuz söz oynatmaqdır, – dedi. – Mən bu sözləri ilk dəfə Siti-Holl-parkda bir fəhlənin ağızından eşitmişəm. Məncə, bu fəhlə daha ağıllı olmalıydı. O vaxtdan mən bu sözləri tez-tez eşitmişəm və hər dəfə onların bayağılığı mənim ürəyimi bulandırmışdır. Heç utanıb-qızarmırsınız! Sizin bulanıq söz axını, içində böyük və nəcib bir adamın adı olan üfunətli suda bir damla şəh kimidir. Mən sizə nifrət edirəm!

Martinin bu sözləri otaqda olanları ildırım zərbəsi kimi sarsıtdı. Hakim Blount qıpqırmızı qızardı və masa arxasında oturanların üstünə uğursuz bir sükut çökdü. Mister Morz xəlvətcə buna seviniirdi. O görürdü ki, qızı xəcalət çəkir. Mister Morz istədiyinə nail olmuşdu: nifrət etdiyi bu adamın təbiətinə xas olan kobudluğu qızısdıraraq üzə çıxarmışdı.

Ruf masanın altından Martinin əlini yalvarıcı bir əda ilə sıxdı, lakin artıq oğlanın qanı başına vurmuşdu. Yüksək mövqe tutan adamların lovğalığı və kütlüyü onu hiddətləndirmişdi. Ali məhkəmənin üzvü! Görürsünüz, cəmi iki-üç il əvvəl Martin bu cür adamlara pərəstiş etməyə hazır idi, onlara, az qala, ilahi cinsdən olan vücudlar kimi baxırdı.

Hakim Blount özünə gəldi və hətta saxta bir nəzakətlə Martinə muraciət edərək, söhbəti davam etdirməyə çalışdı, lakin Martin dərhal başa düşdü ki, bu yalnız masanın arxasında oturmuş xanımların xatirinə edilir. Bu isə Martinin cinini lap başına vururdu. Doğrudanmı, dünyada əsla şərəf qalmamışdır? Martin ucadan:

– Spenserin haqqında siz mənimlə mübahisə edə bilməzsiniz! – dedi. – Spenserin həmyerliləri kimi, siz də ona çox az bələdsiniz. Mən bilirəm, təqsir sizdə deyil! Bunun təqsiri bütün müasir nadanlıqdadır. İndicə, buraya gələndə belə nadanlıq timsallarından biriylə tanış oldum! Mən Salibinin Herbert Spenser haqqında məqaləsini oxuyurdum. Gərək siz də bunu oxuyaydınız. O kitabı hamı oxuya bilər. Siz onu hər bir mağazadan və hər bir kitabxanadan ala bilərsiniz. Bu böyük adam haqqında Salibinin yazdıqlarını oxuyanda, mən əminəm ki, hətta siz də xəcalət çəkərsiniz. Bu elə bayağılıq rekordudur ki, qarşısında sizin

bayağılığınız sönük görünür. Spenserlə bir havadan nəfəs almağa layiq olmayan bu quru akademik filosof onu “avamlar filosofu” adlandırır. Mən əminəm ki, siz Spenserin bütün əsərlərindən heç on səhifə də oxumamısınız, lakin sizdən çox oxumayan tənqidçilər var. Amma bu ağıllı tənqidçilər həyasızlıqlarına salıb, hamının qulağı eşidə-eşidə Spenserin ideyalarının saxtallığını onun ardıcılalarına göstərmişlər! Başa düşürsünüzmü? Böyük dühası elmi idrakın bütün cəhətlərini qavramış bir adam – Spenser psixologiyanın atası olmuş, o, pedaqogika sahəsində tam bir dönüş yaratmış ki, nəticədə indi də Fransanın hər hansı bir guşəsində bütün kənd uşaqları Spenserin təklif etdiyi metodlar əsasında oxumaq, yazmaq və saymaq öyrənirlər. Onun xatirəsini təhqir edən miskin adamlar, eyni zamanda, onun ideyalarını əməli surətdə tətbiq edərək, özləri üçün bir parça çörək qazanırlar. Axı əgər onların başlarında bəzi fikirlər varsa, bununla onlar Spensərə borcludurlar. Axı Spenser olmasaydı, onların tutuquşu kimi əzbərləyib, mənimsədikləri az-çox bilikləri də olmazdı. Hakim Blount, sizdən daha yüksək mövqə tutan Oksford rektoru Ferbenks kimi bir cənabın isə cəsarəti çatır desin ki, gələcək nəsillər Spenseri mütəfəkkirdən çox, şair və xəyalpərəst adlandıracaqlar. Bilirsiniz bunlar kimdir? Hürən küçüklər! Birisi demiş ki, “Başlıca əsaslar” ədəbi məziyyətlərdən xali deyildir”. Başqaları bar-bar bağırır ki, Spenser orijinal mütəfəkkir deyil, zəka fəhləsidir. Hürüşən küçüklər! Hürüşən küçüklər sürüsü!

Martin araya çökmüş tam sükut içərisində susdu. Rufgilin ailəsində hamı hakim Blounta möhtərəm və ləyaqətli bir adam kimi hörmət edirdi. Buna görə də Martinin belə hərəkəti hamını dəhşətə gətirdi. Naharın sonu, dəfn mərasimində olduğu kimi, qüssəli keçdi. Hakim və mister Morz bir-birləriylə yavaşdan söhbət edirdilər, qalanların söhbəti isə heç tutmurdu.

Martinlə Ruf nahardan sonra ikilikdə qalanda aralarında bərk deyişmə oldu. Göz yaşları tökən Ruf:

– Siz ipə-sapa yatmayan adamsınız, – dedi.

Lakin hələ Martinin qəzəbi soyumamışdı və buna görə də o, qorxunc bir tərzdə:

– Heyvanlar! Ah, heyvanlar! – deyə donquldandı.

Ruf deyəndə ki Martin hakimi təhqir etmişdir, Martin etiraz etdi:

– Sizcə, mən onu nə ilə təhqir etdim? Həqiqəti deməkləmi?

Ruf sözünə davam edərək:

– Bunun həqiqət olub-olmamasının mənim üçün fərqi yoxdur, – dedi. – Lakin müəyyən nəzakət hüdudları var, sizə heç kəs haqq verməmişdir ki, adamları təhqir edəsiniz.

– Bəs hakim Blounta kim haqq verib ki, həqiqəti təhqir etsin! – deyə Martin səsləndi. – Həqiqəti təhqir etmək hər hansı miskin bir adamcıqazı təhqir etməkdən çox-çox pisdir. Lakin o daha pis iş tutdu! O, vəfat etmiş ən böyük və ən nəcib bir mütəfəkkirin adını ləkələdi. Ah, heyvanlar! Ah, heyvanlar!

Martinin qəzəblənməsi Rufu qorxutdu. Qız Martini ilk dəfə bu cür coşan görürdü və öz nöqtəyi-nəzərincə, bu mənasız, ağılsız qəzəbin səbəblərini başa düşə bilmirdi. Eyni zamanda, oğlan qızı əvvəlki kimi yenə də yenilməz bir qüvvə ilə cəlb edirdi. Belə ki, Ruf özünü saxlaya bilmədi və ən gözlənilməz bir anda hər iki əlini oğlanın boyuna doladı. Qız baş vermiş bütün hadisələrdən inciməmiş və qəzəblənmişdi, lakin buna baxmayaraq, onun başı oğlanın sinəsində idi və Martinə qısılarkən onun:

– Heyvanlar, ah, heyvanlar! – donquldandığına qulaq asırdı.

Martin hətta bu sözləri deyəndə də qız başını qaldırmadı:

– Mən daha sizin nahar ziyafətlərinizi korlamayacağam, əzizim. Sizin dostlarınız məni sevmirlər, mən də zorla onların xoşuna gəlmək istəmirəm. Mənim onlardan zəhləm getdiyi kimi, onların da məndən zəhləsi gedir. Tfu! Onlar lap iyərəndirlər! Görürsünüz, mühüm vəzifələrdə çalışan, zəngin, dəbdəbəli evlərdə yaşayan, universitet diplomu və bankda hesabı olan adamlara bir zamanlar aşağıdan-yuxarı baxarkən necə də yanılırmışam! Mən sadədil olduğumdan elə bilirdim ki, onlar, doğrudan da, hörmətə layiqdirlər.

OTUZ SƏKKİZİNCİ FƏSİL

Yarım saat əvvəl qan qusmuş Brissenden (son üç gündə ikinci dəfə idi ki, qan qusurdu) özünə gələr-gəlməz Martinə:

– Sosialistlər klubuna gedək! – dedi. Brissenden, həmişəki kimi, bir stəkan viskini tir-tir əsən əlindən yerə qoymurdu.

– Mənim orada nə işim var? – deyə Martin soruşdu.

Xəstə:

– Kənar adamlara söz alıb beş dəqiqə danışmağa icazə verilir, – dedi. – Siz də çıxış edərsiniz. Nə üçün sosializmin əleyhinə olduğunuzu onlara deyərsiniz. Onlar barədə, onların səfillər etikası barədə nə fikirdə olduğunuzu üzlərinə deyərsiniz. Nitsşe fəlsəfəsini onların üzlərinə çırpın, qoyun ara qarışsın. Sizə də, onlara da bu mübahisələrin xeyiri var! Çox istəyirəm ki, mən ölməmişdən qabaq siz sosialist olasınız. Təbii ki, bir zaman gələcək, siz həyatdan əlinizi üzüb, ümidinizi itirəcəksiniz, onda sizi yalnız sosializm xilas edə bilər.

– Sizin, məhz sizin necə dönüb sosialist olduğunuzu başa düşmürəm, – deyə Martin sezdirdi. – Axı siz qara camaata nifrət edirsiniz. Doğrudan da, sizin kimi bir estetin qara camaatın mənafe və arzuları ilə nə işi var? – Martin məzəmmətlə Brissendenə viskini göstərərək dedi: – Görünür, sizi sosializm xilas etmir.

Brissenden cavab verib dedi:

– Mən çox xəstəyəm. Siz isə başqa məsələ. Siz sağ-sağlamsınız, siz hələ çox yaşayacaqsınız və buna görə də sizin həyatda hər hansı bir məqsədiniz olmalıdır. Siz mənim nə üçün sosialist olduğuma təəccüb edirsiniz? Bu saat deyim. Çünki sosializm labüddür, çünki müasir quruluş çürümüşdür və uzun zaman yaşaya bilməz, çünki sizin atlının vaxtı keçmişdir. Kölələr onun arxasınca getməyəcəklər. Kölələr həddindən artıq çoxdurlar. O, ayağını üzəngiyə keçirməmiş çəkib onu atdan yerə salacaqlar. Siz yaxanızı onların əlindən qurtara bilməyəcəksiniz və onların kölə əxlaqını həzm etməyə məcbur olacaqsınız. Əlbəttə, bu, çox da şirin bir şey deyildir. Lakin başqa çarə yoxdur. Martin, siz öz Nitsşe ideyalarınızla, troqloditdən savayı başqa bir şey deyilsiniz. Olan olub, keçən keçib, “tarix təkrar olunur” deyən adam isə yalan danışır. Siz haqlısınız, mən qara camaatı sevmirəm, lakin nə etməli? Siz gözləməyin, atlı gəlib çıxmayacaq, mənim isə, qorxaq burjua donuzlarının hakimiyyətindən başqa, hər şey qəbulumdur. Gedək. Əgər mən bir az da burada qalsam, bərk içib sərxoş olaram, özümü-sözümü bilmərəm. Bilirsinizmi, doktor mənə nə deyir? Bir də ki cəhənnəm olsun doktor! Yaman istəyirəm onu aldadıb gülünc vəziyyətdə qoyum.

Bazar gününün axşamı idi. Oklənd sosialistlərinin klubunun kiçik salonu əsas etibarilə fəhlələrlə ağzına kimi dolmuşdu. Milliyətcə yəhudi olan dərrakəli bir natiq, Martinin qəlbində dərhal etiraz hissi doğursa da, xoşuna gəlirdi. Natiqin ensiz kürəyi, batıq sinəsi onun

əsl getto oğlu olduğunu göstərirdi. Martin isə ona baxdıqca dünyanın bir ovuc güclülərinə qarşı miskin və gücsüz kölələrin əbədi müharibəsini aydın təsəvvür edirdi, güclülər isə əzəldən onların hakimi olmuşlar və həmişə olacaqlar. Bu cılız adama Martin bir simvol kimi baxırdı. Bu, məşəqqətli həyat yollarında labüdü bioloji qanuna görə həlak olan sısqə və bacarıqsız insan kütlələrinin təcəssümü idi. Onlar ölümə məhkumdurlar. Onların kələkbaz fəlsəfəsinə və kollektivizmə olan meylinə baxmayaraq, təbiət qüdrətli və güclü adamlar naminə bu adamları rədd etmiş, bunlardan üz döndərmişdi. Təbiət özünün ən yaxşı xilqətlərini seçmiş, insanlar isə onu təqlid edərək, əla tərəvəz becərməyə və cins atlar bəsləməyə başlamışlar. Əlbəttə, dünyanın xalığı daha yaxşı üsul yarada bilərdi, lakin bu dünyanın adamları artıq həyatda qəbul olunmuş məlum qaydalarla hesablaşmalı olurlar. Əlbəttə, sosialistlər kimi, onlar ölüm ayağında qıvrıla və qovrula bilərlər, toplaşib yer üzündəki həyatın əzəblərini azaltmaqdan və kainatı aldatmaqdan danışa bilərlər.

Martin bu cür düşüncəyə, odur ki, Brissenden, nəhayət, onu çıxış edib salondakılara divan tutmaq üçün yola gətirəndə öz mülahizələrini bildirdi. Martin xitabət kürsüsünə qalxdı və qaydası ilə sədrə müraciət etdi. O, bir balaca tutula-tutula, həməni yəhudinin nitqi zamanı birdən ağılına gələn axın-axın fikirləri sahmana salmağa çalışaraq, əvvəlcə lap yavaşdan danışmağa başladı. Bu cür mitinqlərdə danışmaq üçün hər nətiqə beş dəqiqə vaxt verilirdi. Lakin ayrılmış bu beş dəqiqə qurtardıqdan sonra Martin hələ təzəcə öz nitqindən ləzzət anlayaraq coşmuşdu. Onun sosialistlərin nəzəriyyələrinə hücumu təzəcə genişlənməyə başlamışdı. Buna görə də Martin dinləyicilərin böyük marağına səbəb olduğundan onlar sədrdən vaxtı uzatmasını yekdilliklə tələb etdilər. Onlar bu naməlum gəncin şəxsində ləyaqətli bir rəqiblə rastlaşmışdılar və onun hər sözünü diqqətlə izləyirdilər. Martin isə lüzumsuz təfsilatə əl atmadan qeyri-adi bir vəcdlə danışır və kölə əxlaqına hücum edərək, açıqdan-açığa deyirdi ki, kölələr dedikdə, məhz öz dinləyicilərini nəzərdə tutur. O, Spenserin və Maltusun əsərlərindən sitatlar gətirir və dünya inkişafının bioloji qanununu alqışlayırdı.

O, öz nitqini yekunlaşdıraraq deyirdi:

– Deməli, yalnız kölələrdən ibarət olan bir dövlət yaşaya bilməz!
Əsas təkamül qanunu burada da öz təsirini saxlayır! Mən artıq

dediyim kimi, yaşayış uğrunda qovğada yalnız güclü və güclünün nəslı qalib çıxıb yaşayır, gücsüz və onun nəslı isə ölümə məhkumdur. Odur ki, bu proses nəticəsində nəsilədən-nəslə güclünün gücü artır. Görürsünüzümü, təkamül budur! Lakin siz kölələr – razıyam, adamın özünü kölə bilməsi heç də onun üreyindən deyil – siz kölələr böyük təkamül qanununa tabe olmayan bir cəmiyyət xəyalı ilə yaşayırsınız. Siz istəyirsiniz ki, cılız və həyata uyğunlaşmamış adamlar məhv olub getməsin. Siz istəyirsiniz zəif adamlar da güclülər kimi və həm də istədikləri qədər yesinlər. Siz istəyirsiniz ki, zəiflər də güclülərlə ciftləşsinlər və nəsil törətsinlər. Lakin bütün bunlar nə kimi nəticələr verəcəkdir? Bəşəriyyətin qüvvəsi və yaşayış bacarığı nəsilədən-nəslə artmayacaqdır. Əksinə, onun qüvvəsi azalacaqdır. Sizin “kölələr fəlsəfeniz”in Nemezidası¹ budur bax! Sizin “kölələr cəmiyyəti” prinsipi əsasında, kölələr üçün adından təşkil olunmuş cəmiyyətiniz yavaş-yavaş zəifləməyə və dağılmağa başlayacaq, nəhayət, tamamilə məhv olacaqdır. Yadda saxlayın ki, mən sentimental əxlaqa yox, bioloji qanunlara əsaslanıram. Kölələr dövləti yaşaya bilməz.

Kim isə:

– Yaxşı, bəs Birləşmiş Ştatlar necə? – deyər bağırır.

Martin etiraz edərək:

– Birləşmiş Ştatları? – dedi. – On üç müstəmləkə öz hakimlərini qovmuş və üzdənirəq respublika yaratmışdır. Kölələr özləri özlərinin ağası olmuşlar. Daha qılınc gücünə hakimiyyət sürən ağalar yoxdur. Lakin kölələr ağalarsız qala bilməzdilər və buna görə də yeni hakim soyları – cəsəətli, nəcib və güclü insanlar yox, miskin hörümçəklər, alverçilər və sələmçilər meydana gəlmişlər! Bunlar isə sizi yenidən əsarət altına almışlar, həm də açıqdan-açığa güclünün haqqı əsasında yox, nəzərə çarpmadan, əl altından, müxtəlif fırıldaqlarla, hiylə ilə, aldatmaq və yalan yolu ilə. Onlar sizin hakimləri satın almışlar, sizin qanunları təhrif etmişlər, sizin oğullarınızı və qızlarınızı elə bir zülm altında saxlayırlar ki, qanuni şəkllə salınmış köləliyin bütün dəhşətləri o zülmün qarşısında sönük görünür. İndi sizin iki milyon uşağınız Birləşmiş Ştatların sənaye ağalarının zülmü altında qan-tər içində çalışır. On milyon kölə də nə başının üstündə damı, nə də bir parça çörəyi olmadan yaşayır. Yox, kölələr dövləti yaşaya

¹ Nemezida – qədim yunan mifologiyasında ictimai və əxlaq normalarını pozanları cəzalandıran intiqam ilahəsi; ədalət divanı mənasında işlədilir.

bilməz, çünki bu, təkamülün bioloji qanununa ziddir. Kəllələr cəmiyyəti təşkil olunan kimi dərhal süqut və cırlaşma başlanır. Siz təkamül qanunlarını inkar edirsiniz? Çox gözəl, bəs istinad etmək fikrində olduğunuz həmin yeni, başqa qanun hanı? Onun dəqiq, ümumi tərifini verin. Bəlkə, bunu çoxdan vermisiniz? Yaxşı, onda onu mənə deyın.

Martin salonda oturan adamların hamısının qulaqbatıran bağırması, səs-küyü altında keçib yerində oturdu. İyirmiyə yaxın adam söz istəyərək sıçrayıb yerindən durdu. Onlar bir-birinin ardınca, ehtiras və coşqunluqla, qəzəblə əl-qol ata-ata və alqışlara səbəb olaraq Martinin hücumunu dəf edirdilər. Bu, əsl qanlı ideyalar qırğını, şiddətli ideyalar çarpışması idi. Nətiqlərin çoxu ümumi mövzularda da danışırdı. Lakin əksəriyyəti bilavasitə Martinə etiraz edirdi. Onlar Martinin başına onun üçün yeni olan fikirlər yağdırırdılar, onun qarşısında yeni bioloji qanunlar kəşf etməsələr də, köhnə qanunları tətbiq etmək üçün yeni imkanlar açırtdılar. Onlar həddindən artıq qızışmış və nəzakətli olduqlarını unutmuşdular, buna görə də sədr bir neçə dəfə onların sözünü kəsməli oldu.

Gurultu qoparan xəbər və hadisələr sorağında gəzib yorulmuş, əldən düşmüş yeni başlayan gənc bir müxbir təsadüfən gəlib bu yığıncığa çıxmışdı. Onun nə ağılı, nə də təcrübəsi vardı. Onda yalnız qəzetçiyə xas olan hədsiz-hüduzsuz bir sırtıqlıq görmək olardı. O, mübahisənin mənasını izləmək üçün həddindən artıq nadandı. Lakin onun qəlbində xoş bir inam vardı ki, fəhlə sinfi içərisindən çıxmış bu zəvək, divanələrin hamısından qat-qat yüksəkdə durur. Bir də ki o, bu dünyanın yüksək mövqe tutan, millətlərin və qəzetlərin siyasətini müəyyənləşdirən güclü adamlarına çox hörmət edirdi. Onun hətta öz ideali belə vardı. O, birinci dərəcəli müxbir, elə bir müxbir olmaq istəyirdi ki, heç bir şeydən çox, lap çox şey yarada bilsin.

Axır ki o, əslində, nədən söhbət getdiyini anlamadı. Bir də ki bunu bilmək ona heç lazım da deyildi. O “inqilab” kimi ayrı-ayrı sözləri əsas götürürdü. Paleontoloq tapdığı bir sümük əsasında öz təsəvvüründə tam bir skeleti çanlandırdığı kimi, bu müxbir də yadında qalan tək bir “inqilab” sözü əsasında böyük bir nitq yazı bilərdi. O, elə həmin axşam bununla məşğul oldu, həm də çox yaxşı məşğul oldu. Martinin çıxışı isə hamınıninkindən daha çox səs-küyə səbəb olduğuna görə, müxbir Martini bir anarxist kimi təsvir etdi, onun irticaçı fərdiyyətçiliyini isə ən qatı qırmızı sosializmə çevirib, bu nitqi ona söyləməyi qət etdi. Gənc

müxbirin ədəbi istedadı çox deyildi, buna görə də o, hiddətlənmiş izdihamın qarına-qarıq uğultusu altında yumruqlarını havada oynadan və acıqlı-acıqlı haraylar salan uzunsaçlı, qeyzli adamları, əsəb xəstəliyinə tutulmuş kosaları, cinsi pozuntuları olanları çox canlı şəkildə təsvir etdi.

OTUZ DOQQUZUNCU FƏSİL

Ertəsi gün Martin səhər qəhvə içərkən, adəti üzrə, qəzet oxuyurdu. O, ömründə ilk dəfə öz adını böyük hərflərlə birinci səhifədə yazılmış gördü. Martin qəzətdən öyrəndi ki, Oklend sosialistlərinin ən görkəmli rəhbərlərindən biridir. O, təəccüb etdi. Martin özünün əvəzinə gənc müxbirin uydurduğu alovlu nitqi tələsik nəzərdən keçirdi, əvvəlcə bu həyasız uydurmada hiddətləndi, lakin axırda gülə-gülə qəzeti bir yana tulladı.

O, nahardan sonra yanına gələn və yorğun-arğın yeganə stula sərələnən Brissendenə:

– Bunu ya sərxoş bir adam yazmış, ya da bunun arxasında hər hansı bir xain niyyət var, – dedi.

Martin özü, adəti üzrə, çarpayıda oturmuşdu.

Brissenden:

– Məgər bunun sizin üçün bir fərqi var? – dedi. – Siz, doğrudanmı, qəzet oxuyan burjua donuzlarının rəylərinə əhəmiyyət verirsiniz?

Martin bir anlığa fikrə getdi.

– Əlbəttə, mənim onlarla işim yoxdur. Lakin qorxuram ki, bu, mənim Rupun ailəsi ilə münasibətlərimi dolaşdırıb mürəkkəbləşdirsin. Onun atası əmindir ki, mən sosialistəm, bu cızma-qara isə onun fikrini təsdiq edir. Onun mülahizələrini mən vecimə də almıram, lakin hər halda... Eh, bir də ki nə fərqi var? Mən bu gün yazdığım hissəni sizə oxumaq istəyirəm. Əlbəttə, yenə həmin “Gecikmiş”dir. Təqribən yarısı hazırdır.

Martin təzəcə oxumağa başlamışdı ki, Mariya qapını açdı və qəşəng geyinmiş cavan bir oğlanı içəri buraxdı. Bu oğlan cəld ətrafına baxdı, piletə və mətbəx qutusuna diqqət yetirdi və nəhayət, gözlərini Martinə dikdi.

Brissenden:

– Əyləşin, – dedi.

Martin qonağa yer vermək üçün bir az o yana çəkildi və sual dolu baxışlarını gəncin üzünə dikdi. Gələn adam bir qədər susandan sonra sözə başladı:

– Mister İden, mən sizin dünənki nitqinizə qulaq asırdım. Mən istərdim ki, qəzetimiz üçün sizin müsahibənizi təşkil edim.

Brissenden qəhqəhə çəkib güldü.

Müxbir Brissendenə ani bir nəzər salaraq və sanki, ürəyində bir dirigözlü meyitin təsvirinin nə kimi təsir bağışlayacağını götür-qoy eləyərək:

– Sosialist məsləkdaşınızdır? – deyə soruşdu.

Martin fikirli-fikirli:

– Deməli, geniş məlumatı yazan bu imiş, belə südəmər bir uşaq? – dedi.

Brissenden soruşdu:

– Nə üçün onu yaxşıca əzişdirmirsiniz? Beş dəqiqəliyə mənim sağlam ciyərlərimi özümə qaytarsaydılar, indi min dollar verərdim.

Öz yanındaca gedən bu söhbət gənc jurnalisti bir qədər şaşırmışdı. Lakin redaktor, sosialistlərin mitinqi haqqında parlaq bir məlumat yazdığına görə onu təzəcə tərifləmişdi və mövcud idarə üsulunun mütəşəkkil düşmənlərinin rəhbəri Martin İdenlə müsahibə təşkil etməyi ona tapşırılmışdı.

– Mister İden, biz sizin şəklinizi çəksək, etiraz etməsiniz ki? – deyə jurnalist soruşdu. – Mən özümlə fotoqraf gətirmişəm, o deyir ki, tələsmək lazımdır, yoxsa gün batır. Biz sizinlə sonra söhbət edə bilərik.

Brissenden uzada-uzada soruşdu:

– Fotoqraf? Hə, nə durmusunuz, Martin? Əzişdirin onu!

Martin dedi:

– Görünür, qocalıram. Bilirəm ki, onu əzişdirmək lazımdır, lakin, nədənsə, gücüm çatmır. Bir də ki axı nəyin, kimin xatirinə?

– Onun yazıq anasının xatirinə, – deyə Brissenden etiraz etdi.

Martin razılaşaraq:

– Deyəsən, bu, əsaslı mülahizədir, – dedi. – Lakin mənim qüvvəm çətinləşir. Axı hər hansı bir adamı əzişdirmək üçün qüvvə sərf etmək lazımdır. Bir də bu, əl qatmağa layıqdirmi?

Müxbir şad bir əda ilə Martinin dediyini göydə tutdu:

– Lap düz deyirsiniz, layıq deyil. – Lakin bu sözləri deyərkən ehtiyatla qapıya baxdı.

Martin Brissendenə müraciətlə sözüne davam etdi:

– Əlbəttə, onun yazdıqlarının bir sözü də doğru deyildir.

Gənc ürəklənib izahat verdi:

– Bilirsiniz, bu, ümumi şəkildə təsvir kimi bir şey idi. Ancaq, öz aramızdır, bu, sizin üçün gözəl bir reklamdır... Özünüz deyin.

Brissenden təntənə ilə:

– Martin, nəzərə alın, bu, sizin üçün reklamdır! – dedi.

– Hə, hə! Mən də bununla razılaşmağa məcburam.

Müxbir üzünü gərgin diqqət ifadə edən bir şəkllə salaraq soruşdu:

– Mister İden, icazənilə, harada anadan olduğunuzu bilək.

Brissenden araya söz salıb dedi:

– Bir baxın, o heç nə yazmır. O, hər şeyi yadında saxlayır.

Öz təşvişini hər vasitə ilə boğub gizlətməyə çalışan gənc dedi:

– Mənim üçün bu da bəsdir. Təcrübəli müxbir qeydsiz-yazısız keçinir.

– Bu o saat görünür... dünən yazdığınız məlumatdan.

Lakin Brissenden şərə müqavimət göstərməmək tərəfdarı deyildi, buna görə də dərhal səsinin ahəngini dəyişib birdən bağırıldı:

– Martin! Siz onu döyməsəniz, mən döyəcəyəm! Canım da çıxsa, döyəcəyəm!

Martin soruşdu:

– Məncə, bir-iki şapalaq vurmaq kifayətdir, elə deyilmi?

Brissenden fikrə getdi, sonra başı ilə “hə” dedi. Aradan bir an keçmiş müxbir artıq ağı üstə Martinin dizlərinə düşüb qalmışdı.

Martin xəbərdarlıq edərək dedi:

– Ancaq dişləməyin. Yoxsa sizin bu qəşəng sifətinizi xurd-xəşil eləməyə məcbur olaram. Ancaq heyfidir.

Martinin sağ əli müntəzəm olaraq qalxıb-enməyə başladı. Gənc zingildəyir, onun əlindən çıxmağa çalışır, söyüş söyür, lakin dişləməyə cəsarəti çatmırdı. Brissenden sakit-sakit bu səhnəni izləyirdi. O yalnız bir yol özünü saxlaya bilmədi, boş butulkanı götürüb qışqırdı:

– Qoyun mən də birini vurum!

Axırda Martin dedi:

– Təəssüf ki, daha gücüm çatmır, taqətdən düşmüşəm. Əlim lap keyiyib.

O, müxbirin yaxasından tutdu, silkələdi və çarpayya otuzdurdu.

Müxbir elə hey qışqırırdı:

– Mən polisə xəbər verəcəyəm. Sizi tutduracağam! – Onun pörtmüş yanaqlarından hiddət yaşları axırdı. – Siz bunun cəzasını çəkəcəksiniz. Özünüzü gözləyin!

Martin:

– Bu nə danışır, canım, – dedi. – O hələ də başa düşmür ki, sürüşkən, əyri yol tutub. Axı öz yaxın bir adamı haqqında yalan danışmaq şərəfsizlikdir, ədəbsizlikdir, kişiyyə yaraşan sifət deyil. Sən isə bunu hələ də anlamırsan.

Brissenden söz atdı:

– Nə olar, özü öz ayağı ilə yanınıza gəlib çıxıb ki, bunu ona başa salasınız.

– Hə, əvvəlcə mənə iftira atdıqdan, məni rüsvay etdikdən sonra durub yanıma gəlib. İndi, yəqin, dükançım mənə nişyə ərzaq verməyəcək. Lakin ən fənası da budur ki, yazıq uşaq əla bir jurnalistə və əla bir əclafa çevrilməyincə bu yoldan çıxmayacaqdır.

Brissenden etiraz edərək dedi:

– Hələ vaxt var. Onu haqq yola gətirmək, bəlkə də, elə sizə qismət olmuşdur. Ah, axı siz niyə qoymadınız, heç olmasa, onu bir yol da mən vurum? Mən çox istərdim ki, bu xeyir işdə iştirak edim.

Yolunu azmış bu xilqət içini çəkə-çəkə deyirdi:

– İkinizi də tutub həbsxanaya salacaqlar! Heyvanlar!

Martin başını bulayaraq dedi:

– Bu oğlan üzdən çox göyçəkdir. Deyəsən, axı mən əbəs yerə əlimi işə salıb onu incitmişəm. Bu cavan oğlan düzələn deyil. Şüb-həsiz, o, əla bir jurnalist olacaqdır. Onda vicdandan əsər-əlamət belə qalmamışdır! Elə təkcə bu, ona irəliləməkdə kömək edər.

Lakin bu ara cavan oğlan hələ də butulkanı əlində yellədən Brissendenin yanından qorxa-qorxa sürüşüb güllə kimi otaqdan çıxdı.

Ertəsi gün Martin özü barədə daha bir çox yeni və maraqlı şey oxudu. Guya, Martin mətbuat nümayəndəsi ilə söhbətində demişdir: “Bəli, biz cəmiyyətin düşmənləriyik. Lakin biz anarxistlər deyilik. Biz sosialistlərik!” Müxbir onun nəzərinə çatdıranda ki bu iki məktəb arasında çox da böyük bir fərq yoxdur, Martin lal-dinməz, razılıq əlaməti olaraq çiyinlərini çəkmişdir. Məlum olmuşdur ki, onun üzü çox eybəcər və biçimsizdir, cırlaşmanın bütün nişanələrini əks etdirir. Onun düyünlü əlləri və qana susamış, parlayıb-yanan gözləri xüsusilə nəzərə çarpır.

Martin sonra bunu da oxudu ki, təqribən hər axşam Siti-Holl-parkda fəhlə mitinqlərində çıxış edir, orada xalqın beynini zəhərləyən bütün anarxistlər və təşviqatçılar arasında daha çox müvəffəqiyyət qazanır, çünki ən inqilabi nitqlər söyləyir. Müxbir onun daxmasını müfəssəl, canlı təsvir etmiş, pilotəsini, yeganə stulunu xatırlatmağı unutmamış, habelə onun dostu, meyitsifətli bir sərsərinə, bütün görkəmindən iyirmi il həbsdə yatdıqdan sonra təzəcə məhbəsdən buraxıldığı oxunan bir sərsərinə canlı, parlaq boyalarla vermişdi.

Cavan müxbir çox zirək tərpənmişdi. O, Martin İdenin bütün ailə tarixini eşləyib çıxarmış və mister Higginbotamın dükənini və dükən qapısında duran mister Bernard Higginbotamın özünün fotosəklini tapmışdı. Adını çəkdiyimiz centlmen nəinki yalnız öz qaynının sosialist baxışlarına şerik olan, hətta ümumiyyətlə, öz qaynı ilə heç bir əlaqə saxlamaq istəməyən hörmətli və sağlam düşüncəli bir alverçi kimi təsvir edilmişdi. Mister Higginbotamın dediyinə görə, Martin dəfələrlə əlverişli təkliflər aldığına baxmayaraq, işləmək istəməyən qatı bir tənbel, bir avaradır, odur ki, heç şübhəsiz, gec-tez qazamata düşməli olacaqdır. German fon Şmidtə də müsahibə təşkil olunub qəzetdə verilmişdi. O, Martini “Ailəni rüsvay edən çirkin bir ləkə” adlandırmışdı. Şmidt də Martinlə hər cür qohumluq əlaqəsini kəsmişdi. “German fon Şmidt sözgəlişi demişdi ki, o, mənəmin boynuma minmək istəyirdi, lakin bu nömrəsi baş tutmadı. Mən ona veyl-veyl gəzib buraya gəlməyi tərgitdirmişəm. Bəli, bu avaranın əlindən ömründə yaxşı bir iş gəlməz!”

Bu dəfə Martin, doğrudan-doğruya, hirsələndi. Brissenden bütün bunlara məzəli bir zarafat kimi baxırdı. Lakin o, Martini sakitləşdirə bilmədi. Martin bilirdi ki, Rufu başa salmaq çox çətin olacaqdır. Qızın atasına gəlincə, yəqin ki, o, cavanların nişanını pozmaqdan ötrü bu mənasız uydurmadan bütünlüklə istifadə etməyə çalışacaqdır. Martinin bu mənhus ehtimalları tezliklə doğruldu. Elə sabahı gün poçtalyon Rufdan məktub gətirdi. Martin fəlakət baş verdiyini hiss edib dərhal zərfi açdı. Poçtalyonun açıq qoyub getdiyi qapını belə örtmədən kağızı oxumağa başladı.

Martin məktubu oxuyarkən qeyri-ixtiyari cibini əlləşdirir, əvvəllər həmişə yanında gəzdirdiyi tənbeli və cığara kağızı axtarırdı. O, dərk etmirdi ki, cibi çoxdan boşdur, hətta cibində nə axtardığını belə anlamırdı.

Məktub aram-arxayın bir təzədə yazılmışdı. Onda qəzəbdən heç bir əsər-ələmət yoxdu, lakin ilk sətrindən son sətrinə kimi bütün məktubdan inciklik və peşmanlıq yağdı. Ruf yazırdı ki, siz mənim ümidlərimi doğrultmadınız. Mən elə bilirdim ki, siz tükürpərdən, qor-xunc ədalarınızdan əl çəkmişiniz, mənə olan məhəbbətiniz xatirinə sadə, adi və ədəbli bir həyat sürməyə, doğrudan da, razısınız. İndisə atamla anam qəti tələb etmişlər ki, nişanımız pozulsun. Mən isə onların gətirdikləri dəlilləri əsaslı dəlillər saymaya bilməzdim. Bizim münasibətlərimiz heç bir yaxşı nəticə verə bilməz. Bu lap əvvəldən bir səhvdi.

Məktubda yalnız bir danlaq vardı və bu da Martinə xüsusilə acı görünürdü. Ruf yazırdı: “Kaş siz bir işə girəydiniz, həyatda özünüzə hər hansı bir yer tapmağa çalışaydınız! Lakin bu mümkün deyildir. Siz əylənməyə və pozğun həyat keçirməyə yamanca adət etmişiniz. Mən sizin təqsirkar olmadığınızı başa düşürəm. Siz öz təbiətinizə və tərbiyənzə uyğun olaraq hərəkət edirsiniz. Martin, mən sizi təqsirləndirmirəm və bunu yadınızda saxlayın. Atamla anam haqlı imişlər. Biz bir-birimizə yaraşırıq. Buna görə sevinmək lazımdır ki, bu da çox gec aydınlaşmamışdır... – Qız sözünün sonunda yazırdı: – Mənimlə görüşməyə çalışmayın, – bu görüş həm bizim hər ikimiz, həm də anam üçün ağır olar. Mən, onsuz da, görürəm ki, anama çox dərd vermişəm və tezliklə ona dərdini unutmaya bilməyəcəyəm!”

Martin məktubu axıra kimi oxudu, daha bir dəfə təkrarən diqqətlə gözdən keçirdi. O, sonra oturub cavab yazmağa başladı. Martin sosialistlərin mitinqində danışdıqlarını ətraflı yazdı, qəzeti isə ən şərəfsiz bir iftira yaymaqda təqsirləndirdi. Martinin məktubunun axırında şərh və bəraət dolu sözlər yalvarıb sevilmək istəyən bir aşıqın ehtiraslı pıçıltılarına çevrilirdi. O yazırdı: “Hökmən mənə cavab verin, yalnız bir söz yazın, məni sevirsiniz, ya yox? Bu, mənim üçün başlıca şərtir”.

Lakin aradan bir-iki gün keçdisə də, cavab gəlmədi ki gəlmədi. “Gecikmiş” in əlyazması elə həmin səhifədə açıq qalmışdı. Masanın altındakı geri qaytarılmış əlyazmalar qalağı isə hey böyüyürdü. Martin ömründə ilk dəfə əzab dolu yuxusuz gecələr keçirdi. O, üç dəfə Morzlargilə gəldi, lakin hər dəfə də lakey onu qapıdan içəri buraxmadı. Brissenden xəstə yatırdı, buna görə də Martin ona baş çəkərkən öz dərdini dostuna açmağa cəsarət etmirdi.

Martinin dərdi isə böyükdü. Müxbirin fırladığı Martinin ehtimal etdiyindən daha acı nəticələr verdi. Portuqalialı baqqal ona nisyə ərzaq verməkdən imtina etdi, öz təmiz amerikan mənşəyi ilə qürrələnməyi sevən tərəvəzçi isə Martini vətən xaini adlandırdı və vətən eşqi başına vuranda həтта onun hesabını belə cırıb atdı, borcunu qaytarmaq üçün dükanə gəlməyi Martinə qadağan etdi. Bütün qonşular Martinin əleyhinə idilər və onların qəzəbi gündən-günə artırdı. Heç kəs xain sosialistlə əlaqə saxlamaq istəmirdi. Qorxu və şübhə yazıq Mariyanın qəlbini didib-parçalayırdı, lakin o, Martinə vəfalı qalmışdı. Bir zaman Martinin yanına qonaqlar gətirmiş bəzəkli, təmtəraqlı faytondan aldıkları təəssüratı unutmş olan qonşu uşaqları indi uzaqdan Martini görüb “Tənbəl!”, “Avara!” deyə qışqırırdılar. Yalnız Mariyanın çolma-çocuğu möhkəm dayanmışdı, Martini müdafiə edirdi, onun üstündə dəfələrlə davaya girirdi. Mariya isə uşaqlarının qançır olmuş üzlerini və qanadılmış burunlarını görüb əlini hər şeydən üzürdü.

Martin bir yol küçədə Hertrudaya rast gəlib ondan öyrəndi ki, (elə əvvəllər də buna şübhə etmirdi), Bernard Higginbotam qəzəblənib özündən çıxmışdır, bu fikirdədir ki, Martin bütün ailəni rüsvay etmiş və Martinə onlara gəlib-getməyi qadağan edib. Hertruda Martinə yalvarır, deyirdi:

– Martin, gəlsənə başqa yerə köçüb gedəsən. Get və hər hansı yaxşı bir yerə işə düzəl. Hər şey yerinə düşüb unudulandan sonra geri qayıda da bilərsən.

Martin başını buladı və uzun-uzadı izahat verməkdən vaz keçdi. Bir də ki axı o necə izahat verə bilərdi! Onunla qohumları arasında dərin bir uçurum qaralırdı. O, daha bu uçurumun üstündən atılıb keçə bilməzdi! Özünün, Nitsşe tərəfdarının, sosializmə münasibətini Hertrudaya anlatmaq gülüncdü! Dildə elə sözlər yoxdur ki, Martin onları işlədərək bu adamlara öz baxışlarını və hərəkətlərini anlada bilsin. Onların bütün hökmlərinin canı bundan ibarətdi: özünə bir yer tap! Bu, həmişə ilk və son sözdü. Onların bütün ideya aləmi bununla bitirdi. Özünə yer tap! Qulluğa gir! Martin Hertrudaya qulaq asaraq düşünürdü: zavallı, kütbeyin kölələr! Bundan sonra təəccüb etməməlidir ki, güclülər dünyanı əllərinə alıb ağalıq edirlər! Kölələr öz kölə təsəvvürlərinin dairəsindən çırpınıb çıxa bilməmişlər. “Qulluq” onlar üçün qızıl bir bütdür, onlar bu bütü ilahiləşdirir, onun önündə ağı üstə yerə qapılıb yazıq-yazıq yalvarırlar.

Hertruda ona pul təklif etdi, lakin Martin bir neçə gündən sonra kostyumunu yenə girov qoymaq məcburiyyəti qarşısında qalacağını bilsə də, başını buladı.

Hertruda ona öyüd-nəsihət verərək deyirdi:

– Yaxşısı budur, sən indi Bernardın gözünə görünmə. Aradan bir-iki ay keçər, onun hirsli soyuyar və onda istəsən, hətta xahiş edərsən ki, səni öz yanına arabaçı götürsün. Əgər mən sənə lazım olsam, istədiyin vaxt dalımca adam göndər, durum yanına gəlim. Eşidirsənmi?

Hertruda hönkür-hönkür ağlayıb yoluna düzəldi.

Martin isə onun ağır, yorğun yerisinə baxa-baxa dözülməz bir qəmdən ürəyinin sıxıldığını hiss etdi. O, bacısının dalınca baxarkən birdən Nitsşe fəlsəfəsinin binası tərpendi və ləngər vurdu. Hər hansı bir mücərrəd kölələr soyu haqqında hökm vermək asandı, lakin bu nəzəriyyəni öz yaxın adamlarına tətbiq etmək isə çox da asan deyildi. Halbuki, güclünün zülmü altında yaşayan zəif bir adamı misal çəkmək lazımsa, Hertrudadan yaxşısını tapmaq mümkün deyil. Martin hətta bu paradoksa qaşqabaqlı-qaşqabaqlı güldü: “İçimdə qəlbim sarsılan kimi öz baxışlarımda tərəddüd etməyə başlayırsam, məndən yamanca da Nitsşe tərəfdarı çıxar”. Bir də ki, axı bu dəqiqə onun içində eyni kölə əxlaqı baş qaldırmırdı, məgər onun öz bacısına qarşı mərhəməti kölə hissi deyilmi? Əsl güclü adam mərhəmət və şəfqətdən yüksəkdə durmalıdır. Bu hisslər kölələrin yaşadıkları yeraltı mağaralarda doğmuş, yalnız zəif və bədbəxt insanların qisməti olmuşdur.

QIRXINCI FƏSİL

“Gecikmiş” üzərində iş irəli getmirdi. Martinin redaksiyalara göndərdiyi bütün əlyazmaları çoxdan qayıtmış, masanın altında yatıb qalmışdı. Yalnız bircə əlyazması mənzil-mənzil gəzib dolaşmaqda idi. Bu, Brissendenin “Efemerida”-sı idi. Martin velosipedini və qara kostyumunu yenidən girov qoydu; yazı makinasının isə, adəti üzrə, işlətmək haqqı ödənilməmiş, gecikdirilmişdi. Lakin bütün bunlar əsla Martinin vecinə deyildi. O, həyatda özünə yeni bir dayaq tapmalı idi və nə qədər ki bu dayaq tapılmamışdı, elə bil, həyat yoxa çıxmışdı.

Aradan bir neçə həftə keçdi və bir gün Martinin çoxdan gözlədiyi bir hadisə baş verdi. O, küçədə Rufa rast gəldi. Düzdür, Ruf tək deyildi, qardaşı Norman yanınca gedirdi. Düzdür, onların hər ikisi özlərini elə göstərirdilər ki, guya, Martini tanımamışlar, Martin isə onlara yaxınlaşmaq istəyəndə, Norman onu yaxına qoymamağa çalışdı. Norman dedi:

– Əgər siz cəsarət edib mənim bacıma yanaşsanız, polis men çağıraram, bacım sizinlə danışmaq istəmir, sizin zəhlə aparmağınız isə bizim üçün təhqirdir.

Martin qaşqabaqla dedi:

– Yaxşısı budur, mübahisə açmayın, yoxsa, doğrudan da, polis men çağırmalı olarsınız və onda da adınız qəzetlərə düşər. Qırağa çəkilin və mane olmayın. Mən Ruffla danışmalıyam. Martin qıza:

– Mən bunu sizin öz dilinizdən eşitmək istəyirəm, – dedi.

Qız ağappaq ağardı və titrəməyə başladı, lakin ayaq saxladı və sual dolu gözlərini onun üzünə dikdi. Martin israrla:

– Məktubumda sizə verdiyim suala cavab verin.

Norman səbirsizlik eləmək istəyirdi ki, Martin bir baxışla onu susdurub yerinə mıxladı. Ruf başını buladı. Martin yenidən:

– Siz özxoşunuza hərəkət etmişiniz? – deyə soruşdu.

Qız yavaşdan, lakin qəti bir şəkildə:

– Hə, – dedi, – özxoşuma hərəkət eləmişəm. Siz məni elə rüsvay eləmişiniz ki, adam arasına çıxmağa, tanışlarla görüşməyə utarıram. İndi hamı məndən danışır. Axır sözüüm budur, daha sizə başqa şey deya bilmərəm, siz məni bədbəxt etmişiniz və mən də daha sizi görmək istəmirəm.

– Tanışlar! Dedi-qodu! Qəzetin uydurduğu yalanlar! Belə şeylər məhəbbətdən güclü ola bilməz. Deməli, siz, sadəcə olaraq, məni heç vaxt sevməmişiniz!

Rufun solğun üzünü birdən-birə alışıb-yandı. O dedi:

– Bütün bu olub-keçənlərdən sonramı? Martin, siz nə danışdığınızı özünüz də bilmirsiniz! Siz məni nə hesab edirsiniz?

Norman bacısını aparmaq üçün onun qoluna girərək ucadan dilləndi:

– Görürsünüz ki, sizinlə danışmaq istəmir!

Martin onların ardınca baxdı və qeyri-ixtiyari olaraq, cığara kağızı və tənbəki çıxarmaq üçün əlini cibinə atdı, lakin onun cibində nə cığara kağızı, nə də tənbəki vardı.

Şimali Oklend yaxın deyildi, lakin Martin bu yolu necə getdiyini hiss etmədi. Yalnız öz otağına gəlib çıxandan, çarpayıda əyləşəndən sonra özünə gəldi. Aylmış uğurgəzənlər kimi, dağınıq nəzərlə ətrafına boylandı; “Gecikmiş”in masanın üstünə atılıb qalmış əlyazması gözüne sataşdı; o, stul çəkdi və qələmi götürdü. Başlanan işi qurtarmağa çalışmaq onun təbiətinə xas olan bir cəhətdi. İndi isə onun qarşısında yarımçıq bir iş dururdu. O, bir zamanlar başqa iş görmək üçün bunu geriyə atmışdı. İndi həmin başqa iş başa çatdırılmışdı və təkrarən “Gecikmiş”in üzərinə qayıtmaq lazımdı. Martin sonradan hansı bir işdən yapışacağını bilmirdi. O, yalnız bir şey bilirdi: həyatında hansı bir mərhələ isə sona çatmışdı və nöqtə qoymazdan əvvəl cümləni qurtarmaq lazımdı. Gələcək onu maraqlandırmırdı. Ehtimal ki, tezliklə, qabaqda başına nələr gələcəyini görəcəkdə. Lakin bu, çox da vacib deyildi. Vacib heç bir şey yoxdu.

Martin beş gün dalbadal “Gecikmiş”in üzərində işlədi, heç yana getmədi. heç kəslə görüşmədi, ancaq bir balaca yemək üçün işindən ayrılırdı. Altıncı günün səhəri poçtalyon ona “Parfenon”un redaktorundan bir məktub gətirdi. O, konverti açıb dərhal gördü ki, “Efemerida” qəbul olunmuşdur.

Redaktor yazırdı:

“Biz poemanı oxumaq üçün mister Kartyart Bryusa verdik. O, poema haqqında elə xeyirxah fikir söylədi ki, biz əsəri öz jurnalımızda çap etməyi bir məmnuniyyət hesab edərdik. Əgər biz poemanın çapını avqust nömrəsinə qədər təxirə salırıqsa, buna səbəb yalnız odur ki, iyul nömrəsi çoxdan yığılıb. Mister Brissendenə bizim ən dərin minnətdarlığımızı və heyranlığımızı bildirin. Xahiş edirik, zəhmət çəkib bizə onun portretini və haqqında bioqrafik məlumat göndərsiniz. Əgər təklif etdiyimiz qonorar az görünsə, iltifat edib hansı şərtləri daha məqbul hesab etdiyinizi teleqrafla bizə bildirin”.

Redaktorun təklif etdiyi qonorar üç yüz əlli dollar olduğundan, Martin qət etdi ki, teleqram vurmağa dəyməz. Yalnız Brissendenin razılığını almaq qalırdı. Axır ki, Martin haqlı çıxmışdır, əsl poeziyadan bir qədər başı çıxan redaktor tapılmışdı. Hətta “əsrin poeması” üçün belə qonorar çox idi. Bundan əlavə, Martin bilirdi ki, Brissenden bütün tənqidçilər içərisində Kartyart Bryusu hörmətəlayiq bir tənqidçi hesab edir.

Martin evdən çıxdı, tramvaya mindi, yanından ötən evlərə və yolaçılarına baxa-baxa qəmli düşüncələrə daldı ki, indi artıq nə

dostunun müvəffəqiyyəti, nə də çalınmış qələbə onu riqqətə gətirmirdi. Birləşmiş Ştatların ən yaxşı tənqidçisi ləyaqətinə görə poema-ya qiymət vermişdi və deməli, Martin “əsl sənət əsəri mətbuata yol açə bilər” deyə iddia edərkən səhv etməmiş. Lakin Martin artıq öz əvvəlki coşqunluğunu itirmişdi və çox gözəl başa düşürdü ki, ürəyindəki arzu Brissendeni, sadəcə, görmək, ona bu şad xəbəri yetirmək arzusundan daha qüvvətlidir. Yalnız indi Martinin ağına gəldi ki, “Gecikmiş” üzərində işə sərf etdiyi beş gündə bir dəfə də olsun Brissendeni xatırlamamış və ondan heç bir xəbər tutmamışdır. Martin birdən-birə hiss etdi ki, nə isə mənəvi bir donuqluq içindədir və buna görə də dostu önündə utandı. Lakin bu utancaqlığı da nə isə süst-süst duydu. “Gecikmiş”in əlyazması üzərində çalışdığı zaman duyduğu yaradıcılıq ehtirasından başqa, heç bir emosiya onu həyəcanlandırıb coşdurmurdu. O, qalan hər şeyə qarşı laqeyddi. O, sanki, nə səbəbdənsə huşunu itirmişdi. Tramvayın keçdiyi küçələrdə qaynayıb-daşan həyat ona uzaq və xəyal kimi görünürdü. Buna görə də kilsə zənginin qülləsi gözünün qabağında birdən-birə uçulub yerə tökülsəydi, Martin çox da təəccüb etməzdi.

O, mehmanxana qapısından içəri girib tələsik Brissendenin otağına qalxdı və bir dəqiqədən sonra eyni tələsikliklə aşağı endi. Brissendenin otağı boşdu, otaqdan hər şeyi çıxarmışdılar. Martin qapıçıdan:

– Məgər Mister Brissenden gedib? – deyə soruşdu. – Ünvanını qoymayıb?

Qapıçı ona nə isə qərribə bir nəzərlə baxdı.

– Məgər siz hələ heç nə eşitməmişiniz? – deyə qapıçı soruşdu. Martin başını buladı.

– Bunu bütün qəzetlər yazıblar. Yataqda onun ölüsünü tapıblar. İntihar! Gülləni öz başına çaxıb!

– Onu dəfn ediblər?

Martinə elə gəldi ki, bu sualı verən səs yad, tanış olmayan bir adamındır.

– Yox, meyit təhqiqatdan sonra Şərqə göndərildi, onun qohumlarının çağırdıqları vəkillər hər şeyi düzəldilər.

Martin dedi:

– Bəs niyə bu cür tələsmişlər?

– Necə yəni tələsmişlər? Axı bu hadisə beş gün bundan əvvəl olmuşdur!

– Beş gün bundan əvvəl?

– Bəli, beş gün.

Martin yalnız:

– Aha! Bəs belə! – deyə bildi və mehmanxanadan çıxdı.

O, yolda teleqrafa girdi və “Parfenon” un nəşrinə yazdı ki, poemanı çap eləyə bilər. O, teleqrafı alan adamın ödəməsi şərt ilə vurdu. Çünki tramvayla geri qayıtmaq üçün cibində cəmi beş sent qalmışdı.

Martin evə qayıtdıqdan sonra yenə işə girişdi.

Günlər, gecələr gəlib keçir, Martin işə hey masanın arxasında oturub yazırdı. O, evdən nadir hallarda çıxır, duru xörək və ya şilə bişirməyə bir şeyi olanda, bişirib könülsüz-könülsüz yeyir, bişirməyə bir şeyi olmayanda eynilə laqeyd bir halda yeməksiz keçinirdi. O, bütün povesti əvvəlcədən ən kiçik təfərrüatına qədər düşünüb hazırladığına baxmayaraq, birdən ekspozisiyanı başqa cür qurmağa qərar verdi, bu işə povestin həcmi daha iyirmi min söz artırdı. Povesti bu cür diqqətlə cilalamağa heç bir ehtiyac yoxdu, lakin Martin daha başqa cür işləyə bilmirdi. O, daha ətrafındakı aləmi duyub qavramadan, sanki, donuq bir vəziyyətdə yazırdı. Xəyal tanış yerləri gəzib dolaşdığı kimi, o da öz keçmiş həyatının yaradıcı vərdişlərinə əl atırdı. O, kiminsə dediyi bu sözləri xatırladı ki, xəyal – ölən, lakin özü də bunu anlamayan insanın ruhudur. Martin də nə işə bir anlığa düşündü: bəlkə, elə mənim də başıma belə bir iş gəlir?

Axır ki, “Gecikmiş” in yazılıb başa çatdırıldığı gün gəldi. Burovuz kontorunun agentini yazı makinasını aparmağa gəlmişdi, Martinin çarpayısında oturub onun son səhifəsini yazıb qurtarmasını gözləyirdi. Martin makinada “Son” sözünü döyəclədi və bu, doğrudan da, onun üçün bir sondu. O, agentin makinanı götürüb apardığına baxaraq bir qədər rahat oldu. Bundan sonra Martin çarpayısıya sərilirdi. O, ac qaldığından lap taqətdən düşmüşdü. Martin artıq otuz altı saat idi ki, bir şey yeməmişdi və hətta bir dəfə də olsun, yemək yadına düşməmişdi. O, gözlərini yumub arxası üstə uzanmışdı və nə işə bir duman yavaş-yavaş onun beynini bürüyürdü. Martin Brissen-denin tez-tez ona oxuduğu bir şeri yarıyuxulu pıçıldaırdı. Qapının arxasında dayanmış Mariya təşviş içində onun yeknəsək pıçıltısına qulaq asırdı. Şerin sözlərinin onun üçün heç bir mənası yoxdu, lakin arvadı qorxudan bu idi ki, Martin öz-özü ilə danışırdı.

İlham uzaq!
 Yoxdur sözüm!
 Nəğmələrim uçub getdi,
 Dərddən qaçdı, dərdə yetdi,
 Uzaqlarda gözdən itdi.
 İlham uzaq!
 Yoxdur sözüm!
 Yaşıl meşə quçağında,
 Bir gözəllik bucağında,
 Bir cökənin kölgəsində,
 Gəncliyin ilk həvəsində
 Oxuduqca oxuyardım,
 Mən – cəsərət, mən – vüqardım.
 İndi isə bu göz yaşım
 Bağlayacaq şeirə məni.
 Ömür gömür qəbrə məni.
 İlham uzaq!
 Yoxdur sözüm!

Mariya daha dözə bilmədi, o, sobanın yanına gəldi, bir qabı ağzına kimi şorba ilə doldurdu, qazanın dibində qalmış bir tikə əti və tərəvəzi səxavətlə çıxartdı və qaçaraq özünü Martinin otağına yetirdi. Martin dirsəklənərək yeməyə başladı, ona and-aman elədi ki, heç də sayıqlamır və sapsağlamdır.

Mariya gedəndən sonra Martin qalxıb çarpayıda oturdu və belini əyərək, mənasız-mənasız bir nöqtəyə baxaraq, uzun zaman bu cür qaldı. O, birdən dərk etdi ki, səhər poçtu ilə göndərilmiş jurnalın nömrəsi qabağındadır! O düşündü: “Bu, “Parfenon”dur – avqustda çıxan “Parfenon”dur və burada “Efemerida” çap olunmalı idi. Eh, bircə Brissenden sağ olaydı!”.

O, jurnalı vərəqləməyə başladı və birdən donub qaldı: “Efemerida” dəbdəbəli bir sərlövə altında verilmiş və səhifələrin qıraqlarına Berdslinin üslubunda haşiyələr çəkilməmişdi, sərlövənin bir yanında Brissendenin, o biri yanında isə Britaniya səfiri ser Con Velyunun portretləri çəkilməmişdi. Redaksiya adından yazılmış müqəddimədə deyilirdi: Bu yaxınlarda ser Con Velyu bildirmişdir ki, guya, Amerikada şair yoxdur və “Parfenon” da “Efemerida”nı nəşr etməklə, elə bil,

ona cavab verir: “Alın baxın, ser Con Velyu”. Daha sonra Amerikanın ən böyük tənqidçisi kimi Kartrayt Bryusun adı çəkilir və onun aşağıdakı sözləri misal gətirilirdi: “Efemerida” Amerika poeziyasının ən möhtəşəm əsəridir”. Müqəddimə bu sözlərlə qurtarırdı: “Biz hələ “Efemerida”nın bütün gözəlliklərinə lazımınca qiymət vermək iqtidarında deyilik. Bəlkə də, biz heç bir zaman onun tam qiymətini verə bilməyəcəyik. Lakin biz poemanı təkrar-təkrar oxuyarkən mister Brissendenin qeyri-adi söz zənginliyinə heyrət edir və dönə-dönə özümüz özümüzdən soruşurduq: Mister Brissenden bu qədər söz ehtiyatını necə və haradan almış və belə məharətlə bir-birinə uyuşdura bilmişdir”.

Bundan sonra poemanın özü gəlirdi.

Jurnal Martinin əlindən yerə düşərkən o düşündü: “Yazıq Bris, yaxşı ki ölmüsən, bütün bunları görmürsən!”.

Bütün bunlar bayağı və murdardı, ürək bulandırırdı. Lakin Martin əsl nifrət duymadı. O istərdi ki, hirslənsin, lakin buna gücü çatmadı. O, sanki, kütləşmişdi. Qan onun damarlarında donmuşdu və hiddətdən daha qaynayıb daşmaq istəmirdi. Bir də ki, axı nə olub? Bütün bunlar Brissendenin dərin-dərinə nifrət etdiyi burja cəmiyyəti ruhundadır.

Martin:

– Yazıq Bris! – deyə mızıldadı. – Sən buna görə ömründə mənim günahımdan keçməzdin!

Martin güclə ayağa durub əvvəllər makina üçün kağız saxladığı siyirməni çəkdi. O, siyirməni eşələyib, oradan dostunun yazdığı on bir şeir çıxardı.

Martin onları bir-bir, yavaş-yavaş cırdı və qutuya atdı. Sonra yenə çarpayıya oturdu və donuq gözlərini boşluğa dikdi.

Neçə vaxt belə oturduğunu o özü də bilmədi, nəhayət, dumanlı boşluqdan uzun, ağappaq bir zolaq sıçrayıb çıxdı və onun gözləri önündə canlandı. Bu, çox qəribə idi. Lakin Martin diqqətlə baxıb gördü ki, bu, Sakit okeanın mərcan qayalarından birinə çarpan dalğaların açdığı zolaqdır. O, aradan bir an keçdikdən sonra köpüklü dalğalar arasında kiçik köhnə bir qayıq seçdi. Belinə al-qırmızı bir parça sarımiş tunc rəngli gənc bir tanrı, qayığın dal tərəfində oturub parıldayan avarını dalğalara sancırdı. Martin onu tanıdı. Bu, qəbilə başçısı Taminin kiçik oğlu Moti idi. Deməli, bu hadisə Taiti sahillərində baş verir, mərcan qayanın arxasında isə gözəl Papara məmləkəti

vardır. Qəbilə başçısının qamışdan tikilmiş koması burada çayın lap ağzında yerləşmişdi.

Şər qarışırdı. Moti də balıq ovundan qayıdırdı. O, böyük, şahə qalxan dalğa gözləyirdi ki, belinə qalxıb qayanın üzərindən adlasın. Martin özünü də qayıqda oturan gördü. O, doğrudan da, dəfələrlə bu cür oturaraq, Motinin işarəsini gözləmişdi ki, dağ boyda firuzəyi dalğalar başlarının üstünü alan kimi bərk-bərk avarlara güc versin. Bundan sonra gələn anda Martin daha tamaşaçı deyildi. O, doğrudan da, qayıqda oturmuşdu və Motinin vəhşi sədaları altında inadla avar çəkirdi, onlar üzlərinə çırpılan su damllarına baxmayaraq, gurultulu və köpüklü dalğalar içərisində irəliyə atılır və birdən gəlib durğun, sakit bir gölə düşdüklərini görürdülər. Moti gülə-gülə şor su dolmuş gözlərini silir, qayıq isə süzüb mərcan sahilə doğru gedirdi. Orada yaraşlıq hindqozu palmaları arasında Taminin qürub edən günəşin şüalarında qızıla çalan koması görünürdü.

Lakin Martinin qarşısında canlanan mənşərə birdən dumana büründü və onun dar daxmasında hökm sürən hərc-mərclik yenidən gözlərinin qabağına gəldi. O, əbəs yerə Taitini yenidən gözləri önündə cəlandırmağa çalışırdı. Martin bilirdi ki, indi palma cəngəlliyində mahnılar eşidilir və qızlar ay işığında oynayırlar. Lakin o, üstünə kağız-kuğuz yığılmış masadan və çoxdan yuyulmamış tutqun pəncərədən başqa, heç nə görmədi. O, inləyərək gözlərini yumdu və mürgülməyə başladı.

QIRX BİRİNCİ FƏSİL

O, bütün gecəni ağır yuxuya getdi. Səhər onu yuxudan qapını döyən poçtalyon oyatdı. Yorğun və hər şeyə biganə olan Martin aldığı məktubları açdı. Zərfində məşhur “Pirat” jurnalının möhürü olan bir məktubun arasında iyirmi iki dollarlıq çek vardı. O, bu pulu, demək olar ki, il yarım almışdı. Lakin indi Martin pulu almağına tamamilə laqeyd qaldı. O, daha nəşriyyatlardan gələn çekləri görəkən sevincdən mat qalmağa qadir deyildi. Əvvəllər bu çeklər Martinə gələcək böyük uğurların rəhni kimi görünürdü, lakin indi onun qabağında, sadəcə olaraq, iyirmi iki dollar vardı və bu pula yemək üçün bəzi şeylər almaq olardı. Vəssalam.

Bu poçtla bir çek də gəldi, bunu Martinin çoxdan qəbul olunmuş məzəli şerlərinə görə bir Nyu-York jurnalı göndərmişdi. Bu çek on dollarlıqdı. Martinin ağına bir fikir gəldi, o, həmin dəqiqə bu fikri soyuqqanlıqla götür-qoy elədi. Martin bundan sonra nə eləyəcəyini bilmirdi və müəyyən bir iş görməyə həvəsi də yoxdu. Halbuki yaşamaq, borclarını ödəmək lazımdı. Bu on dolları markaya verərək masanın altında atılıb qalmış qalaq-qalaq əlyazmasını yenidən səyahətə göndərmək daha faydalı, daha əlverişli deyilmi? Bəlkə, hər hansı bir redaksiyada bu əlyazmalarının bir-ikisini qəbul etdilər. Bu isə Martinə imkan verər ki, birtəhər dolansın. Martin belə də elədi. O, Oklend bankından çeklərlə pul götürüb marka aldı. Lakin öz daxmasına qayıtmaq və biş-düşlə məşğul olmaq fikrinə tab gətirmədi. İlk dəfə idi ki, Martin borclarını qaytarmamağı qət etdi. O, çox gözəl bilirdi ki, evdə on beş-iyirmi sentə doyunca yemək olar. Lakin Martin bunun yerinə "Forum" kafesinə getdi və özünə nahar sifariş etdi. Nahar iki dollar tutdu. O, xidmət haqqı olaraq əlavə iyirmi beş sent verdi və əlli sent də Misir papiroslarına xərclədi. O, Rufun qadağan etdiyi gündən bəri papiros çəkməmişdi. Lakin indi qızın istədiyini etməkdən boyun qaçırmağa heç bir bəhanəsi yoxdu, papiros çəkmək isə yamanca ürəyinə düşmüşdü. Bir də, pulu qoruyub saxlamağa dəyərmi? Əlbəttə, Martin beş sentə qırx eşimlik tənbəki və cığara kağızı ala bilərdi, lakin bunun bir mənası varmı? Pula indi, bu gün bir şey almaqdan başqa, onun Martin üçün daha heç bir əhəmiyyəti qalmamışdı! O, sükansız və kompassız qalmışdı, bir yerə də tələsmirdi. O, baş alıb gedən axına qoşulanda həyatı daha az duyurdu, həyatı duymaq isə onu incidirdi.

Bir-birinə bənzər günlər gəlib keçirdi. O, indi gecələr səkkiz saat yatırdı. O, yeni çeklər gözlədiyinə görə on sentə başa gələn kiçik yapon restoranlarında çörək yeyirdi, hətta kökəlmişdi də; yanaqları girdələnmişdi, çünki daha yuxusuna haram qatıb gərgin işləməklə özünü əldən salmırdı. O, heç nə yazmırdı, kitabları rəfdə yatıb qalmışdı. O, tez-tez şəhərdən kənara, təpələrə gedir, saatlarla parkda olurdu. Onun nə dostu, nə də tanışları vardı, bir də ki, dost və tanış tapmaq da istəmirdi. Nəyə gərəkdir? O, özü də fərfinə varmadan kənardan nə isə bir təkan gözləyirdi ki, dayanıb durmuş həyatını yenidən hərəkətə gətirsin, hələlik isə güzəranı usandırıcı, yeknəsəq, boş və tamamilə mənasız keçirdi.

Martin bir dəfə San-Fransiskoya gedib “əsl adamlarla” görüşmək fikrinə düşdü. Lakin o, lap qapının ağzında birdən geri döndü və gettonun izdihamlı küçələrilə tələsik qayıtdı. İndi fəlsəfi mübahisələr eşidəcəyini düşünəndə Martin elə qorxdu ki, “əsl adamlardan” birisi qarşısına çıxıb onu tanıyacağından ehtiyat edərək, demək olar, buradan baş götürüb qaçırdı.

O, “Efemerida”dan nələr yazıldığını bilmək üçün bəzən jurnal və qəzetləri gözdən keçirirdi. Poema səs-küyə səbəb olmuşdu. Həm də nə cür səs-küy! Hamı əsəri oxumuşdu. Hamı da bunun poeziya olub-olmaması üstündə mübahisə edirdi. Yerli qəzetlər daim bu poema münasibətilə yazılmış elmi məqalələr, kinayəli resenziyalar, həyəcanlı oxucu məktubları ilə dolu olurdu. Elen Della Delmar (şeypur sədələri və titrək təbil səsləri altında Birləşmiş Ştatların ən böyük şairəsi elan edilmişdi) Peqasda¹ öz yanında Brissendenə yer vermək istəməmiş və oxuculara uzun-uzadı məktublar yazaraq sübut edirdi ki, Brissenden heç də şair-zad deyil.

“Parfenon” növbəti nömrəsində qaldırdığı küy-kələyin bəhrəsini təkəbbürlə götürür, ser Con Velyunu ələ salır və reklam məqsədilə Brissendenin ölümündən vicdansızcasına istifadə edirdi. Guya, yarım milyondan çox abunəçisi olan bir qəzet Elen Della Delmarın poemasını çap etmişdi. Bu poemada Brissenden məsxərəyə qoyulurdu. Bununla ürəyi soyumayan şairə “Efemerida”ya bir parodiya da yazdı.

Martin dönə-dönə sevinirdi ki, dostu indiyədək yaşayıb bütün bunları görmür. Brissenden bütün varlığı ilə qara camaata nifrət edirdi, indi isə onun üçün ən müqəddəs və pünhan olan bir əsəri həmin qara camaatın ayaqları altına atılmışdı. Onun yaratdığı gözəlliyi hər gün diridiri yarırdılar. Yoldan ötən hər içiboş cızmaqaraçı Brissendenin əzəmətindən saçılan işıqda özünü camaata göstərməyə fürsət tapdıqda sevinirdi. Bir qəzet yazırdı: “Biz bir centləmədən məktub almışıq, bildirir ki, hələ bir neçə il bundan əvvəl eynilə bu cür, həm də daha yaxşı bir poema yazmışdır”. Başqa bir qəzet, Elen Della Delmar yazdığı parodiya üstündə məzəmmət edərək tamamilə ciddi bir tərzdə qeyd edirdi: “Miss Delmar bu parodiyayı yazmaqla, yəqin, unutmuşdur ki, bir böyük şair həmişə özündən, bəlkə də, daha böyük başqa bir şairə hörmət etməlidir. Lakin burası şübhəsizdi ki, miss Delmar Efemerida”nın

¹ Peqas – Zevsin qanadlı atı, ilham, şairlik vergisi. Bu mənalar bir-birilə sıx əlaqədardır.

müvəffəqiyyətinə bir qədər qısqanc yanaşsa da, bütün qalan adamlar kimi, o özü də bu əsərin təsiri altındadır və bəlkə də, bir gün gələcək, şairəmiz özü buna bənzər bir şey yazmaq üçün gücünü sınayacaqdır”.

Mübəlləğlər “Efemerida”-nı öz moizələri üçün mövzu seçirdilər. Bu vaxt onlardan biri poemanı müdafiə etməyə çalışdığına görə kafirlikdə təqsirləndirildi. Böyük poema möhtərəm oxucuları əyləndirməyə bir bəhanə oldu. Məzəli şeir tədarükçüləri və karikaturaçılar bir-birini sıxışdıraraq oxucuları güldürməyə çalışırdılar, felyetonçular da öz kəsərləri dillərini işə salmışdılar, nəql edirdilər ki, Çarlı Frenşem adlı birisi Arçi Cenninqsə sırrı verib demişdir: “Efemerida”-nın beş misrasını oxuyandan sonra adam şikəsti döyməyə, on misrasından sonra isə başaşağı çaya atılmağa qadirdir.

Martin gülmürdü, hiddətindən dişlərini də qıcamırdı. Bu, ancaq ona böyük bir dərd olmuşdu. Martinin məhəbbətlə yaşayan bütün aləmi dağılıb viran qalandan sonra mətbuata və oxuculara inamının iflası uğraması daha onun üçün böyük fəlakət deyildi. Brissendenin jurnallara verdiyi qiymət tamamilə haqlı idi. Odur ki, Martin də onun haqlı olduğuna inanmaq üçün əbəs yerə bu qədər vaxt sərf etmişdi. Jurnallar Brissendenin ehtimalını nəinki yalnız təsdiq etmiş, həm də onu vurub keçmişdi. Martin qanıqara halda özünə təsəlli verərək deyirdi: nə olsun ki bu, axırdır. O, qanad çalıb buludlardan yuxarı uçmaq istəyirdi, amma yuvarlanıb üfunətli bir bataqlığa düşmüşdü.

Uzaq Taitinin gözəl, işıqlı mənzərələri isə yenə onun gözləri önündə canlandı. Budur, qarşındakı düzənlik Paumotu, dağlıq Markiz adalarıdır. Ona bəzən elə gəlirdi ki, Papeetanın mərcan qayaları yanından və ya Nukixivanın inci qumlu saya yerləri boyunca Tayoxae körfəzinə doğru üzən kiçik bir ticarət gəmisinin, yaxud xırda bir katerin göyər-təsində dayanmışdır; bilirdi ki, körfəzdə Tamari onun gəlişi şərəfinə qaban kəsəcək, Tamarinin qızları isə gülə-gülə, mahnı oxuya-oxuya onun başına yığısacaqlar və onu çiçək çələngləri ilə bəzəyəcəklər. Sakit okean təkidlə onu çağırırdı və Martin də bilirdi ki, əvvəl-axır bu çağırışa səs verəcəkdir. Hələlik isə Martin böyük biliklər səltənəti ilə uzun sürən yorucu səyahətdən sonra dincələ-dincələ axına qoşulub üzməkdə davam edirdi.

Martin “Parfenon”-dan üç yüz əlli dollarlıq çek alıb qəbz yazdırdı və Brissendenin qəyyumuna verdi, daha sonra ona qəbz verdi ki, Brissendenə yüz dollar borclu qalıb.

Lakin Martin üçün kiçik yapon restoranlarında xörək yemək vaxtı da qurtarmaq üzrə idi. Elə o, mübarizədən əl çəkdiyi zaman-dan etibarən taleyin üzünə döndü. Lakin tale həddindən artıq gec onun üzünə gülməyə başlamışdı. O, “Millenium”dan aldığı zərfi könülsüz açdı, zərfdən üç yüz dollarlıq çek düşdü. Bu, “Macəra”nın qonorarı idi, girov qoyub faizlə aldığı pul da daxil olmaqla Martinin bütün borcları yüz dollar da eləməirdi. Martin, borclarını verdikdən və Brissendenin qəyyumuna yüz dollar göndərdikdən sonra, yenə də əlində onun üçün böyük bir məbləğ – yüz dollar qalırdı. O, özünə yaxşı bir kostyum sifariş verdi və şəhərin ən gözəl kafelərində nahar etməyə başladı. O, yenə də Mariyanın həmin kiçik otağında olurdu, lakin Martinin yeni kostyumu bütün qonşulara elə qüvvətli təsir bağışladı ki, damlarda və hasarların üstündə oturan oğlan uşaqları daha ona avara və tənbel deməyə cəsəret etmədilər.

“Uorrenin aylığı” iki yüz əlli dollara onun “Havay” hekayəsini – “Viki-Viki” hekayəsini aldı. “Şimal icmalı” “Gözəllik beşiyi”ni çap etdi, “Makintoşa Jurnalı” isə Meriyenin şərəfinə yazılmış “Fəlçi” şerini qəbul etdi. Redaktorlar və resenziyaçıları yay istirahətindən qayıtmışdılar və buna görə də əlyazmaları misilsiz bir sürətlə satın alındı. Martin heç bir vəchlə başa düşə bilmirdi ki, nə üçün iki il müddətində inadla rədd edilən bütün əsərləri indi, az qala, ucdantutma qəbul olunur. Hələ onun bir əsəri də nəşr edilməmişdi. Martin, əvvəlki kimi, Oklenddən kənarında tanınmırdı, onun haqqında söz-söhbət eşitmiş bir neçə Oklend sakini isə onu “qırmızılara” mənsub qatı sosialist hesab edirdi. Bu cür qəfil təbəddülatı heç bir səbəblə izah etmək mümkün deyildi.

Bu, taleyin adicə şıltağı idi.

Bir neçə jurnal dalbadal “Günəşin ləkəsi” məqaləsini rədd etdikdən sonra Martin öz mərhum dostunun məsləhətini yadında bərk-bərk saxlayıb, onu bir kitab nəşriyyatına təklif etməyi qərara aldı. Bir neçə nəşriyyat əlyazmasını rədd etdikdən sonra, axır ki ən böyük firmalardan biri – “Sinqltri, Darnley və K°” firması nəşr etmək üçün götürdü. Avans haqqında Martinin xahişinə cavab verərək naşir ona yazdı ki, onlar qabaqcadan pul vermirlər, adətən, bu cür kitablar qoyulan xərci çıxarmır və çox çətinliklə onun mindən artıq nüsxəsini satmaq mümkün olacaqdır. Martin hesabladı ki, kitabının biri bir dollara satılsa, on beş faizdən götürdükdə, yüz əlli dollar alacaqdır.

O, bundan sonra qət etdi ki, bir zamanlar yenə yazmağa başlasa, yalnız bədii əsərlər yazacaqdır. “Macərə” “Günəşin ləkəsi”ndən dörd dəfə kiçikdi, lakin ona ikiqat artıq qazanc verdi. Axır ki, yazıçıların qonorarları haqqında bir zamanlar Martinin qəzetlərdən oxuduğu məlumat doğru çıxdı. Birinci dərəcəli jurnallar, doğrudan da, əlyazmasını qəbul edən kimi pulunu verirdi və çox yaxşı verirdi, “Millenium” isə ona hətta bir sözə görə iki sent yox, dörd sent verdi. Bundan əlavə, əsl ədəbiyyat, hər halda, pula gedirdi. Axı onun əsərlərini alırdılar. Bunu düşünərkən Martin qəmli-qəmli gülümsədi.

O, “Sinqltri, Darnley və K°” firmasına yazdı ki, “Günəşin ləkəsi”ni yüz dollara satmağa razıdır, bundan sonra kitab tamamilə nəşriyyatın ixtiyarına keçir, lakin nəşriyyat riskə getmək istəmədi. Bir də ki, Martin pul sarıdan korluq çəkmirdi, çünki son zamanlar çap olunmaq üçün daha beş-altı hekayəsi qəbul olunmuşdu. O, bu hekayələrin də pulunu almışdı. Martin hətta bankda bir neçə yüz dollarlıq cari hesab da açmışdı. “Gecikmiş” az bir müddət gəzdikdən sonra Meredit-Louel nəşriyyatında özünə yer tapdı. Martin Hertrudaya beş dollar yerinə beş yüz dollar qaytaracağını vəd etdiyini xatırlayaraq, nəşriyyata məktub yazıb xahiş etdi ki, beş yüz dollar məbləğində avans göndərsinlər. Dərhal bu məbləğdə çek göndərilməsi Martini heyrətə saldı. Martin çeki xırdalayıb qızıl aldı və Hertrudaya zəng çaldı ki, onu görmək istəyir.

Hertruda təngnəfəs gəldi, çünki çox tələsmişdi. Qadın, nə isə bir xəta çıxdığını qabaqcadan hiss etdiyindən azacıq pulun hamısını redikülünə qoymuşdu. O, Martinin başına bir belə gəldiyinə o qədər əmindir ki, dərhal başını qardaşının döşünə qoyub ağladı və gətirdiyi pulu onun ovcuna basmağa başladı.

Martin dedi:

– Mən özüm sənin yanına gələrdim, lakin mister Higginbotamla söyüşmək istəmərdim! Bunsuz isə, yəqin ki, keçinmək olmazdı!

Bacısı Martinin başına məhz nələr gəldiyini bilməyə çalışaraq, ona ürək-dirək verib dedi:

– Eybi yoxdur, bir azdan sonra hirs soyuyar, sakitləşər. Ancaq sən tezliklə işə gir. Adamların namuslu əməklə məşğul olması Bernardin lap ürəyindəndir. Qəzetdəki məqalə onu özündən çıxarmışdı. Mən onu heç bir zaman belə qəzəbli görməmişdim.

Martin gülümsəyərək bacısına:

– Mən işə girmək istəmirəm, – dedi. – Bunu mənim adımdan onun qulağına çatdırı bilərsən. Mənə heç bir qulluq lazım deyil. Bu da sənə sübut.

Bundan sonra Martin bacısının ətəyinə parlayan, cingildəyən yüz dənə beş dollarlıq qızıl sikkə tökdü:

– Yadındadır, mənim tramvay pulum olmayanda sən mənə beş dollar verdin? Al, bu sənin beş dolların, üstəlik bir də onun doxsan doqquz tayı, müxtəlif yaşlı olsalar da, dəyəri birdir.

Hertruda Martinin yanına təşviş içində gəlirdisə, indi onu vahiməli bir qorxu bürüdü. Bu dəhşət heç bir şübhəyə yol vermirdi. Hertruda daha şübhələnmirdi, tamamilə əmindir. O, qorxu içində Martinə baxırdı, bütün bədəni əsim-əsim əsirdi, sanki, bu qızıl dairəciklər onu cəhənnəm atəşində yandırır.

Martin gülə-gülə:

– Bütün bunlar sənindir! – dedi.

Hertruda hönkür-hönkür ağlamağa başladı. O, Martini oxşayaraq:

– Yazıq balam! Yazıq balam! – dedi.

Martin bir anlığa özünü itirdi. Lakin elə həmin dəqiqə bacısının həyəcanının səbəbini anladı və kitab nəşriyyatından aldığı məktubu ona göstərdi. Hertruda məktubu güc-bəla ilə oxudu, gözlərini sildi və nəhayət, tərəddüdlə soruşdu:

– Deməli, sən bu pulu doğru yolla qazanmısan?

– Bəs necə? Mən onu hətta qumarda da udmamışam, zəhmət çəkib qazanmışam.

Yavaş-yavaş Hertrudanın gözlərinə işıq gəldi və o, məktubu bir də diqqətlə oxudu. Martin ona bu qədər pulu nəyə görə aldığını çətinliklə başa saldı. Bu pulun Hertrudaya verildiyini, Martinin ona möhtac olmadığını qadına anlatmaq daha çətin oldu.

Hertruda qət edib dedi:

– Mən bunu sənin adına banka qoyaram.

– Yox, istəməz! Sən onu götürməsən, Mariyaya verəcəyəm. Mariya xərcləməyə yer tapar. Mən tələb edirəm ki, bir qulluqçu tutasan və əməlli-başlı dincələsən.

Hertruda ayağa duraraq:

– Gedim Bernarda danışım, – dedi.

Martin azacıq qaşqabağını salladı, lakin elə həmin dəqiqə güldü.

– Danış, danış, – dedi. – Bəlkə, indi məni nahara qonaq çağırırdı.

Bacısı onun boynuna sarılaq hərərətlə dedi:

– Əlbəttə, çağırar! Demək istəyirəm ki, mən tamamilə buna əminəm.

QIRX İKİNCİ FƏSİL

Aradan bir müddət keçdi, Martin darıxmağa başladı. O, sağlam və güclü bir kişi idi, ancaq görməyə əlində qətiyyəni bir işi yoxdu. Martin yazmaqdan vaz keçdikdən və kitabları unutduqdan, Brissendenin ölümündən və Rufdan ayrılıqdan sonra, onun həyatında dərin bir boşluq əmələ gəldi. O, əbəs yerə bu boşluğu restoranlar və Misir papirosları ilə doldurmağa çalışırdı. Düzdür, cənub dənizləri yenilməz bir qüvvə ilə onu çağırırdı, lakin ona hələ də elə gəlirdi ki, burada – Birləşmiş Ştatlarda oyunun qurtarmasına çox qalıb. Bu yaxınlarda onun iki kitabı nəşr ediləcəkdi və bəlkə, başqa əsərləri üçün də nəşir tapıldı. Bu isə pul deməkdi, cənub dənizlərinə qızıl dolu kisə ilə getmək üçün gözləməyə dəyərdi. O, Markiz adalarında qəşəng bir vadi tanıyırdı. Həmin vadi nalşəkili kiçik bir körfəzdən başlanıb, zirvəsi buludlarda gizlənmiş uca dağlara qədər uzanırdı. Orada tropik çiçəklər açıq, vəhşi cəngəlliklərdə kəkliklər və qabanlar gəzir, dağlarda isə dəstə-dəstə vəhşi köpəklərin təqib etdiyi dağ keçisi sürüsü otlayırdı. Bura təbiətin yabanı bir guşəsi idi. Buraya bir insan ayağı belə dəyməmişdi. Bütün bu yerləri – vadini də, körfəzi də min Çili dollarına almaq olardı.

Onun yadında idi ki, körfəz külək görmür və dərin, körfəzdə böyük okean gəmiləri lövbər sala bilərdi və Sakit okeanla səfərə çıxanlar üçün buraxılmış məlumat kitabçası onu okeanın bu hissəsində ən gözəl bir liman kimi tövsiyə edirdi. Martin gəmi – yaxtaya bənzəyən sürətli kiçik bir gəmi alacaq, inci ovu ilə məşğul olacaq və kopra¹ satacaqdır. Vadiyə yurd salacaqdır. Orada özü üçün başçı Taminin koması kimi bir qamış koma tikəcək və yerli qaralardan qulluqçu saxlayacaqdı. O, komasında Tayoxaedən gələn tacirləri, ticarət gəmilərinin kapitanlarını, qaçaqları və nəcib dəniz səfillərini qəbul edəcəkdir. O, açıq yaşayacaq və qonaqlarına şahənə qulluq

¹ *Kopra* – hindqozunun ləpəsi.

göstərəcəkdir. Bəlkə də, orada bir zamanlar oxuduğu kitabları və başdan-başa xülya olan dünyanı unudacaqdır.

Lakin bunun üçün Kaliforniyada oturmaq və pul kisəsinin qızılla dolmasını gözləmək lazımdı. Artıq pul onun başından yağmağa başlamışdı. Heç olmazsa, bircə kitabı çıxsa, bütün əlyazmalarını asanlıqla sata biləcəkdir. Vadini də, körfəzi də, gəmini də tezliklə almaq üçün kiçik hekayə və şeirlərdən məcmuələr düzəltmək olardı. O daha heç bir zaman yazmayacaqdı. Martin bunu biryolluq və möhkəm qət etmişdi, lakin kitablar çapdan çıxana kimi nə isə bir şeylə baş qarışdırmaq lazımdı. Belə donub qalmaq və bütün dünyaya laqeyd baxaraq yaşamaq olmazdı.

Martin bir dəfə eşitdi ki, bazar günü Şell-Mound-parkda bənnaların gəzintisi olacaq və oraya getməyə qərar verdi. O, keçmiş illərdə bu cür gəzintilərə tez-tez gedərdi, onların mənasını çox gözəl bilirdi və indi, parka girərkən çoxdan unudulmuş duyğuların ürəyində necə baş qaldırıldığını hiss etdi. Axır ki Martin zəhmət əhli üçün doğma bir adamdı. O, bu mühitdə doğulub böyümüşdü və bir müddət uzaqlaşdıqdan sonra yenə həmin mühitə qayıtmağından razı idi.

Martin qəfildən kiminsə:

– Axı bu ki Martdır! – dediyini eşitdi. Kimsə dost əlini onun çiyinə qoydu. – Dost, haralarda gəzib dolanırdın? Dəniz səfərinə çıxıb-eləməmişdin ki? Hə, hə, yaxşı, otur görək, adama birini içək.

Martinin bütün köhnə dostları burada idi, yalnız adda-budda yeni üzvlər görünür və əvvəlki tanışların bəziləri çatışmırdı. Onların bənnalara heç bir dəxli yoxdu. Lakin əvvəlki kimi, onlar indi də bir bazar gəzintisini belə buraxmırdılar, çünki gəzinti zamanı rəqs etmək, çığır-bağır salmaq və güc sınamaq olardı. Martin onlara qoşulub içdi və dərhal ruhlandı. “Səfeh olmuşam ki, bunlardan ayrılmışam!” Martin bu dəqiqə möhkəm bir qənaətə gəlmişdi ki, öz mühitindən aralanmasaydı, kitab bilikləri və özlərini ondan yüksək bilən adamların məclisi dalınca düşməsəydi, daha da bəxtiyar olardı.

Lakin pivə, keçmiş illərdə olduğu kimi, dadlı deyildi! Dadı tamamilə başqa idi. Görünür, Brissenden ona adi pivəni yadırgatmışdı, bəlkə, kitablar deyib-gülən gənclik yoldaşları ilə dostluq etməyi tərgitmişdir? O, bunun belə olmadığını özünə sübut etməyə qərar verib, pavilyona rəqs etməyə getdi. O, burada bacısının kirayənişini Cimmiyə rast gəlirdi. Cimminin yanında ucaboy, sarışın bir qız vardı, qız dərhal Martini seçdi.

Martin və sarışın qız valsa başlayıb hərlənəndə dostları Cimmiyə sataşdılar. Cimmi onlara dedi:

– Həmişə başıma belə oyun açır! Mənim daha acığım da tutmur. Onunla yenidən görüşməyimə yamanca sevinirəm. Lənət sənə, kor şeytan, gör necə də çevik oynayırsan! Elə bir qız tapılmaz ki, ona bənd olmasın.

Lakin Martin sarışın qızı vicdanla Cimmiyə qaytardı, onlar hər üçü yarım düjün dostları ilə birlikdə deyib-gülməkdə davam etdilər. Hamı Martinin qayıtmasına sevinirdi. Hələ Martinin bir kitabı da nəşr olunmamışdı və deməli, dostlarının yanında hələ heç bir saxta qiyməti yoxdu. Onlar Martini onun öz xatirinə sevirdilər. Martin isə özünü sürgündən qayıtmış bir şahzadə kimi hiss edirdi və bu səmimi, ürəkdən gələn sevinc içərisində onun yalnız qəlbi isinirdi. O, yamanca coşmuşdu. Onun ciblərində dollarlar cingildəyirdi və onları səxavətlə, lap keçmişlərdə dəniz səfərindən qayıdarkən xərclədiyi kimi, sağa-sola sovururdu.

Martin oynayanlar içində birdən Lizzi Konollini gördü, qız fəhlə bir oğlanın qolları arasında hərlənirdi. Martin aradan bir qədər keçmiş pavilyonu gəzərkən qızı masa arxasında oturan gördü; burada soyuq içkilər içirdilər; Martin Lizziyə yanaşdı. Lizzi Konolli bu görüşdən bərk heyretə gəlib sevindi. Onlar hal-əhval tutduqdan sonra parka getdilər. Burada musiqi onların söhbətinə mane olmurdu. İlk dəqiqədən aydın oldu ki, qız tamamilə Martinin əlindədir. Martin də bunu başa düşdü. Həm qızın gözlərinin ılıq baxışları, həm hərəkətlərinin vüqarlı mütəliyi, həm də Martinin hər sözünü möhtəris bir maraqla qamarladığı əsasında belə bir hökm vermək olardı. Bu, daha Martinin bir zamanlar teatrda rast gəldiyi cavan qız deyildi. Lizzi Konolli böyüyüb qadın olmuşdu və Martin onun canlı, coşqun gözəlliyinin çiçəklənən iyini dərhal sezdi. Lizzi əvvəlki kimi canlı idi. Lakin, görünür, coşqunluğunu məhdudlaşdırmağa, həddini aşmamağa öyrənmişdi.

Martin qeyri-ixtiyari bir heyranlıqla:

– Gözəldir, əsl gözəl, – deyə pıçıldadı. Martin bunu da bildirdi ki, əl eləsə, qız onunla dünyanın lap o başına gedər.

Elə bu an birdən Martinin başına elə bir zərbə vurdular ki, az qaldı yıxılsın. Zərbə yumruq zərbəsi idi və onu vuran adam, yəqin ki, Martini çənəsindən vurmaq istəmişdi, lakin tələsdiyindən və hiddətli olduğundan hədəfə dəyməmişdi. Hücüm çəkən adam ikinci zərbəni

vurmaq üçün yumruğunu qaldırıb endirmək istədiyi anda Martin dönüb geri baxdı. O, cəld kənara çəkildi, zərbə hədəfə dəymədi və Martin əks-zərbə ilə rəqibini vurub yerə sərdi. Lakin rəqibi o saat sıçrayıb ayağa durdu. Martin qarşısında hiddətdən əyilib bürüşmüş bir üz gördü və bu adamı niyə görə qəzəbləndirdiyinə təəccüb etdi. Lakin bu təəccübü Martinin yenidən həmləni dəf etməsinə və qüvvətli bir zərbə ilə hücum çəkən adamı yerə sərməsinə mane olmadı. Artıq Cimmi və başqaları yüyürə-yüyürə dava yerinə gəlirdilər.

Martin əsim-əsim əsirdi. Keçmiş bəxtiyar günlər geri qayıtmışdı: rəqs, deyib-gülmək, dava-şava! O, gözlənilməz rəqibini gözdən qoymayaraq Lizzi Konolliyə ani bir nəzər saldı. Qızlar bu cür davalar olanda, adətən, ciyilti salırdılar, lakin Lizzi Konolli cıncırını da çıxarmadı, qız nəfəsini belə dərmədən, bütün varlığı ilə irəliyə əyilərək, əlini döşünə sıxıb baxırdı. Onun yanaqları od tutub yanır və gözlərindən heyranlıq oxunurdu.

Bu arada Martinə hücum etmiş adam sıçrayıb ayağa durdu, dartınıb Cimmi və onun dostlarının əlindən çıxmağa çalışdı.

O, qəzəblə qışqırırdı:

– Qız məni gözləyirdi. Qız məni gözləyirdi, bu utanmaz onu götürüb apardı! Buraxın məni! Mən ona göstərəm!

Cimmi cavan oğlanı tutub saxlayaraq:

– Lap sənin aqlın çaşıb! – dedi. – Axı ona Martin İden deyirlər! Yaxşısı budur, sən ona baş qoşma. Səni elə əzişdirər ki, sürsümüyünün hərəsi bir dərədən tapılar.

– Niyə qızı əlimdən aldı? – deyə cavan oğlan qışqırdı.

– O, Qanadlı hollandını döymüşdür, onun isə necə bir oğlan olduğu sənənin yadındadır. Mart onu beşinci raundda döyüb əldən saldı! Sən isə bir dəqiqə onun qabağında dura bilməzsən. Başa düşdün?

Görünür, bu xəbər oğlanı bir qədər sakitləşdirdi. O, diqqətlə, təpədən dırnağa kimi Martini gözdən keçirdi və hələ də xoruzlanaxoruzlana, lakin əvvəlki coşqunluğunu bürüzə vermədən dedi:

– Nədənsə inanmaq olmur.

Cimmi etiraz edərək:

– Qanadlı hollandı da inanmırdı, – dedi. – Gedək! Bu işdən vaz keç! Yoxsa burada qız qəhətliyidir, nədir?

Axır ki, həmin oğlan sözə baxdı və dəstənin hamısı pavilyona doğru getdi. Martin Lizzidən soruşdu:

– Bu kimdir? Bir də, niyə belə özündən çıxmışdı? Keçən günlərin əksinə, indi Martinin ürəyində dava ehtirası artıq soyuyurdu. Martin kədərlənərək, bu çənaətə gəlirdi ki, özünütəhlil vərdişi hissiyyat və düşüncələrinin ibtidai təbiiliyini əlindən almışdır.

Lizzi başını buladı. Sonra dedi:

– Elə-belə, bir oğlandır. Son zamanlar onunla gəzirdim.

Qız bir qədər susduqdan sonra əlavə etdi:

– Mən yaman darıxırdım... Lakin mən səni heç bir zaman unutmurdu. – Qız səsinə alçaldıb gözünü boşluğa dikdi. – Mən sizin yanınızda onun üzünə də baxmazdım!

Martin qıza baxır və başa düşürdü ki, indi sadəcə əl eləsə, qız boynuna atılacaq, lakin qızın sadə sözlərini dinləyərkən, zərif kitab dilinə bu qədər böyük əhəmiyyət verməyin lazım gəlib-gəlmədiyini düşündü və... ona cavab verməyi untdu.

Qız gülə-gülə:

– Siz onu yamanca şil-küt elədiniz, – dedi:

Martin alicənablıq göstərərək etiraz etdi:

– O, güclü oğlandır. Onu çəkib aparmasaydılar, yəqin ki, mən onunla əlləşməli olacaqdım.

Lizzi birdən-birə:

– Sizinlə gördüyüm o cavan xanım kim idi? – deyə soruşdu.

Martin:

– Elə-belə, bir tanışımdı, – dedi.

Qız fikirli-fikirli:

– Sizinlə çoxdan rastlaşmışdıq, – dedi. – Elə bil, min il bundan əvvəl!

Martin heç nə demədi və söhbətin mövzusunu dəyişdi. Onlar restorana getdilər. Martin şərab və bahalı məzələr gətizdirdi. Qız yorulub əldən düşənədək onunla, yalnız onunla rəqs etdi. Martin çox gözəl oynayırdı. Qız isə onun qolları arasında hərlənərkən bəxtiyarlıqdan, sanki, qanad çalıb göylərdə uçurdu. Qız başını Martinin çiyinə qoydu və ürəyindən keçirdi ki, kaş bu təmas heç zaman bitib-tükənməyəydi, əbədi olaydı. Sonra onlar təzədən parka getdilər. Parkda köhnə, gözəl bir adətə əməl edərək, qız otların üstündə oturdu, Martin isə uzanıb başını onun dizinin üstünə qoydu. Aradan bir az keçmiş Martin mürgülədi, qız isə bütün varlığı ilə qəlbində tüğyan edən hissiyata sarıaraq mehribancasına onun saçlarını tumarlayırdı.

Martin qəfildən gözünü açdı və qızın baxışından saf bir məhəbbət etirafı sezdi. Qız əvvəlcə özünü itirən kimi oldu, lakin dərhal özünü ələ aldı, dik və qəti baxışlarla ona baxdı.

Lizzi Konolli güclə eşidiləcək bir tərzdə:

– Mən bütün bu illəri gözləyirdim, – dedi.

Martin isə hiss etdi ki, qızın dedikləri həqiqətdir, heyrətamiz, gözəl bir həqiqətdir. Onda şiddətli bir tamah hissi doğdu; bu qızı xoşbəxt eləmək onun əlindəydi. Bir halda ki bəxtiyarlıq onun özünə qismət olmadı, nə üçün başqa bir adamı bəxtiyar etməsin? O, qızı alıb özü ilə Markiz adalarına apara bilərdi. Martin çox istəyirdi ki, bu tamah hissinə könül versin, lakin içərisindən gələn, nə isə başqa bir səs belə bir iş tutmamağı əmr edirdi. O, öz iradəsinin əksinə olaraq, məhəbbətinə sadıq qalırdı. Açıq-saçıq dolandığı, yelbeyinlik etdiyi günlər keçib getmişdi. Onları geri qaytarmaq mümkün deyildi. O dəyişmişdi və nə qədər dəyişdiyini yalnız indi anladı. Martin gülümsəyə-gülümsəyə:

– Məndən ər çıxmaz, Lizzi – dedi.

Qızın əli bir anlığa dayandı, lakin sonra yenidən onun saçlarını mehribancasına ayırmağa başladı. Martin gördü ki, qızın üzünü birdən-birə sərt, qəti bir ifadə aldı, lakin bu, tez yox olub getdi, yanaqları yenə qızardı, gözlərində isə bir mülayimlik və nəvaziş göründü.

Qız sözbə başlayaraq:

– Mən demək istəməyirdim ki... – dedi və dili dolaşdı, – hər halda, bunların mənim üçün fərqi yoxdur. Qız təkrarən: – Hə, hə, mənim üçün heç bir fərqi yoxdur, – dedi. – Mən sizin dostluğunuzla fəxr edirəm. Mən sizdən ötrü hər şeydən keçərəm. Yəqin, mən anadan belə doğulmuşam.

Martin qalxıb oturdu. O, qızın əlini əlinə aldı və hərarətlə sıxdı, lakin Martinin əl sıxmasında elə bir ehtiras yox idi. Lizzi bu hərarətdən üşüdü. O:

– Gəlin bu barədə danışmayaq, – dedi.

Martin:

– Siz qəşəng, nəcib qızsınız, – dedi. – Mən sizin dostluğunuzla fəxr etməliyəm, siz yox. Fəxr də edirəm, hə, hə! Siz mənim üçün bu qaranlıq və zülmət dünyada, sanki, bir işıq ucusunuz, siz mənimlə düz dolandığınız kimi, mən də sizinlə düz dolanacağam.

– Sizin mənimlə düz dolanıb-dolanmamağınızın mənə bir istisoyuqluğu yoxdur. Siz mənim başıma istədiyiniz işi açə bilərsiniz:

İstəsəniz, məni çirkaba fırlayıb tapdalaya bilərsiniz. – Qız vüqarla başını qaldırıb: – yalnız siz mənimlə bu cür davrana bilərsiniz, – dedi. – Mən əbəs yerə lap körpəlikdən özüm öz başımın ağası olmağa alışmamışam!

Martin nəvazişlə:

– Elə buna görə də mən sizinlə düz dolanmalıyam – dedi. – Siz elə qəşəng və nəcib qızınsız ki, mən də sizinlə nəcib davranmalıyam. Mən sizi ala bilmərəm və elə-belə sevə bil... hə də, sevə bilmərəm, halbuki, əvvəllər sevirdim. Mən çox təəssüf edirəm ki, bu gün sizə rast gəldim, lakin olacağa çarə yoxdur. Mən bilmirdim ki, bütün bu işlərin nəticəsi belə olacaq. Axı mənim sizə qarşı münasibətim çox yaxşıdır. Lizzi, siz, hətta təsəvvürünüzə belə gətirə bilməzsiz ki, nə qədər yaxşıdır. Bu hələ harasıdır. Mən sizə heyranam, sizə pərəstiş edirəm. Siz gözəl qızınsız, doğrudan da, gözəl qızınsız! Lakin bunu sizə deməyin nə faydası var? Mənim əlimdən yalnız bir iş gələr. Sizin güzəranınız ağır keçir. İcazə verin, sizin güzəranınızı yaxşılaşdırım! – Qızın gözlərində bir sevinc parladı və dərhal da söndü. – Mən tezliklə çox pul alacağam! Dedikcə çox!

Bu anda Martin vadini də, körfəzi də, qamış komanı da, ağ yaxtanı da unutdu. Bir də ki, axı bütün bunlar nəyə gərəkdi? Axı mən çox asanlıqla istədiyim gəmi ilə istədiyim yerə gedə bilərəm.

– Mən bu pulu sizə vermək istərdim. Siz kursa girib hər hansı bir sənət öyrənə bilərsiniz. Stenoqrafçı ola bilərsiniz. Mən sizə kömək eləyəyəm. Bəlkə, sizin ata-ananız hələ sağdır? Mən, məsələn, onlar üçün bir baqqal dükanı ala bilərdim, siz yalnız mənə nə istədiyinizi deyən, sonrasını işiniz olmasın, bütün arzularınızı yerinə yetirərəm.

Lizzi gözlərini qarşıya dikib hərəkətsiz oturmuşdu və dinib-danışmırdı, heç bir cavab vermirdi. Nə isə, boğazını tutmuş bir qəhər qızın nəfəsini daraldırdı, Martin isə bunu birdən-birə elə aydınca duydu ki, özünün də boğazı tutulub ağrıdı. Bu söhbəti salmaq lazım deyildi. Martinin qıza təklif etdiyi şeylər qızın Martinə məmnuniyyətlə vermək istədiklərinə nisbətən cüzi və çox azdı. Martin artıqlıq edən bir şeyi təklif edirdi, onsuz keçinə bilərdi, qız isə nə rüsvayçılıqdan, nə günah işləməkdən, nə də əbədi əzabdan qorxmayaraq bütün mənliliyini ona verirdi.

Qız:

– Gəlin bu məsələdən danışmayaq, – dedi və öskürdü, sanki, boğazında saplanıb qalan, nəfəsini daraldan qəhəri udmağa çalışdı. – Vaxtdır, gedək! Mən yorulmuşam.

Gəzinti qurtarmışdı və camaat, demək olar ki, tamamilə dağılışıb getmişdi. Lakin Martinlə Lizzi ağacların dalından çıxanda onları gözləyən bir dəstə adam gördülər. Martin dərhal məsələnin nə yerdə olduğunu anladı. Dava düşəcək, ara qarışacaqdı. Bu adamlar Martinlə Lizzinin mühafizləri idilər. Onlar bir yerdə parkın darvazasına yanaşdılar, bir az aralı, başqa bir dəstə də oraya gəlirdi. Bu, Lizzinin fərsiz aşiqinin dəstəsi idi. O, təhqir edildiyi üçün qisas almağa hazırlaşaraq, başına öz tərəfdarlarını yığa bilmışdi. Toqquşma olacağından duyuc düşmüş bir neçə polismen hər iki dəstəni San-Fransiskoya gedən qatara qədər ötürdü. Martin Cimmiyə çatdırdı ki, on altıncı küçədəki duracaqda düşəcək və Oklend tramvayına minəcəkdı. Lizzi ətrafında baş verən bütün hadisələrə qarşı biganə idi.

Qatar on altıncı küçənin girəcəyində dayandı. Duracaqda gözləyən tramvayın konduktoru səbirsizliklə zəng çalırdı.

Cimmi qışqıraraq:

– Yaxşı, qızı götürüb aradan çıx! – dedi – Tez ol! Əkil! Biz burada onların qabağını kəsib saxlarıq.

Düşmən dəstə ilk dəqiqələrdə bu fəndə çasıb qaldı, lakin dərhal vaqondan çıxıb qaçanların dalına düşdü.

Artıq tramvaya minib oturmuş adamlar tələsik, tənəgfəş halda tramvaya yanaşib küncdə iki boş yerdə oturan cavan oğlana və qıza xüsusi əhəmiyyət vermədilər. heç kəsin ağına gəlmirdi ki, bu iki nəfərin Cimmiyə nə isə bir münasibəti var. Cimmi isə tramvayın pilləkəsinə sıçrayıb vaqon sürücüsünə qışqırdı:

– Dostum, sür gedək, sür, bacarıqda sürətini artır!

Bundan sonra gələndə Cimmi yumruqlarını işə salıb atılaraq, tramvaya minmək istəyən ilk rəqibdən qorunurdu. Bütün tramvay boyu yumruqlar işə düşdü: Cimminin yoldaşları açıq vaqonun uzun pilləsinə minmişdilər və hücumu qəhrəmanlıqla dəf edirdilər. Zəng çalındı, tramvay yola düşdü və Cimminin dostları pillədən yerə atıldılar. Dava meydanı çox uzaqda qaldı, tramvaydakı sənişinlərin isə ağına belə gəlmirdi ki, küncdə oturan qəşəng geyinmiş cavan oğlan ilə gözəl fəhlə qız bu davaya səbəb olmuşlar.

Dalaşma Martini həyəcana gətirdi, onun içində dava-dalaşa olan keçmiş coşqun ehtiras baş qaldırdı. Lakin aradan bir az keçmiş Martinin qəlbini alışıdığı kədər yenidən bürüdü. O, qoca idi, öz qayğısız gəncliyinin bu qayğısız yoldaşlarından əsrlər qədər yaşlı idi.

O, həddindən artıq uzun bir yol keçmişdi, geri dönməyi isə ağına belə gətirməməli idi. Onu bir zamanlar tutduğu həyat yolu daha cəlb etmirdi. Köhnə dostları ona yabançı idilər. Tərgitdiyi ucuz pivənin dadı kimi, köhnə dostları da onun ürəyini bulandırınırdılar. O, həddindən artıq uzaqlara baş alıb getmişdi. Oxuduğu minlərlə kitab bir divar kimi aralarını kəsib onları bir-birlərindən ayırırdı. Martin özü özünü bu sürgünə məhkum etmişdi. O, əqlin hüdudsuz ənginliklərini gəzib dolanmağa könül vermişdi, həmin yerlərdən isə yenidən arxada buraxılmış şeylər üzərinə qayıtmağa yol yoxdu. Lakin Martin adamlıqdan çıxmamışdı və əvvəlki kimi insanlar arasına can atırdı. Ancaq o, hələlik yeni bir vətən tapmamışdı. Nə köhnə dostları, nə qohumları, nə burjua dairələrindən olan yeni tanışları, nə də yüksək qiymətləndirdiyi və hörmət etdiyi bu qız onu anlaya bilirdilər. O, bunu acı təəssüf və kədərlə düşündü.

Martin qızı fəhlə məhəlləsinə (Lizzi burada, Altıncı küçə ilə Market-stritin arasında yaşayırdı) qədər ötürüb vidalaşarkən:

– Onunla barışın, – dedi.

O, istər-istəməz bu gün əvəz etdiyi həmin cavan oğlanı nəzərdə tuturdu. Qız cavabında:

– İndi... Barışa bilmərəm. – dedi.

Martin qayğısızcasına səsini ucaldıb:

– Boş şeydir! – dedi. – Siz bircə dəfə əl eləsəniz, yüyürüb gələr.

Qız, sadəcə:

– İş bunda deyil, – dedi.

Martin qızın nə demək istədiyini başa düşdü.

Lizzi birdən-birə Martinə qısıldı. Qızın bu hərəkətində hökm verməkdən və meydan oxumaqdan irəli gələn heç bir meyil yoxdu. Bu hərəkət ürkək və müti bir hərəkətdi. Martinin ürəyinin ən incə telləri rıqqətə gəldi. Təbiətinə xas olan xeyirxahlıq onun daxilində baş qaldırdı. Martin qızı bağına basıb bərk öpdü, qızın dodaqlarından qopan öpüş isə dünyada ən saf və bakir bir öpüşdü.

Qız için-için ağlayaraq:

– Aman allah! – dedi. – Mən sizin yolunuzda sevinə-sevinə ölümə gedədim!.. Sizin yolunuzda ölümə gedədim.

Lizzi birdən-birə silkinib Martinin qolları arasından çıxdı və darvazaya girərək gözdən itdi, Martinin gözləri yaşardı. O, donquldanaraq:

– Martin İden, – dedi. – Sən vəhşi deyilsən, səndən Nitsşe tərəfdarı da çıxmaz. Sən gərək bu qızı alaydın və xoşbəxt edəydin. Görürsən, qız bütün varlığı ilə xoşbəxt olmaq istəyir. Lakin sən buna qadir deyilsən. Bu isə arsızlıqdır, rüsvayçılıqdır! – O, Genlini xatırlayaraq mızıldadı: “Qoca sərsəri acı-acı şikayətlənir”. “Bizim bütün həyatımız səhv və rüsvayçılıqdan ibarətdir!”. Bəli, həyatımız səhv və rüsvayçılıq deməkdir!

QIRX ÜÇÜNCÜ FƏSİL

“Günəşin ləkəsi” oktyabrda çapdan çıxdı, Martin naşirin poçt ilə göndərdiyi altı müəllif nüsxəsi bükülmüş bağlamalı açarkən qəlbi kədərli və tutqundu. O düşündü: bu, cəmi bir neçə ay əvvəl mənim üçün böyük bir sevinc mənbəyi ola bilərdi və indi ürəyimdən keçən soyuq laqeydlik hissi bu sevincə nə qədər də yabançıdır! Onun kitabı, ilk kitabı qarşısında, masanın üstündə idi, qəlbi isə aramla döyünür və kədərdən başqa heç nə duymurdu. İndi daha bunun heç bir əhəmiyyəti yoxdu. Uzağı, bunun mənası o idi ki, pul alacaqdı, lakin indi pul onun nəyinə gərək idi?..

Martin kitabın bir nüsxəsini götürüb mətbəxə gəldi və onu Mariyaya bağışladı.

Martin arvadın təəccüb etdiyini görüb izah etdi:

– Bu kitabı mən uydurmuşam. Onu bax bu daxmada yazmışam və elə bilirəm ki, bu işdə sizin şorbanız böyük rol oynamışdır. Alın, bunu saxlayın. Ona baxıb məni yada salarsınız.

Mariyanın qarşısında lovğalanmaq Martinin ağına belə gəlməzdi. O, yalnız Mariyanı sevindirmək, uzun illərdən bəri arvadın öz kirayənişininə olan inamını doğrultmaq istəyirdi. Mariya kitabı qonaq otağına, ailə tövratının yanına qoydu. Onun kirənişinin yazdığı bu kitab indi qadın üçün müqəddəs bir xatirə, dostluq rəmzi idi. İndi Mariya Martinin əvvəllər camaşırxanada adi fəhlə olduğu fikrini belə başından çıxardı. Mariya bu kitabda yazılanların bircə sətirini belə başa düşə bilməsə də, ancaq buna möhkəm inanırdı ki, kitabdakı hər bir sətir gözəl yazılmışdır. Bu sadə, yolunu azmamış, ağır zəhmətə alışmış qadının qiymətli bir bacarığı vardı: inanmaq!

Martin, müəllif nüsxələrinə olduğu kimi, hər həftə qəzetlərdən lazımı məqalələri kəsib yığan büronun göndərdiyi məqalələrdəki rəylərə də laqeyd baxırdı. Aydın idi ki, kitab hər yerə səs salmışdı. Nə olsun ki, deməli, qızıl kəsəsi daha tez dolacaqdır, Lizzinin işlərini düzəldə bilərəm, bütün vədlərimi yerinə yetirərəm və axır ki qamış sarayıma köçərəm.

“Sinqltri, Darnley və K^o” nəşriyyatı ehtiyat edib cəmi min beş yüz nüsxə buraxmışdı, lakin ilk resenziyalar onu, kitabın ikinci nəşrinin üç min nüsxədə çap etməyə təhrik etdi. Aradan bir az keçmiş, kitabın üçüncü nəşri də çıxdı, nəşriyyat bu dəfə beş min nüsxə buraxmışdı. Bir London şirkəti kitabın ingilis nəşri haqqında danışıqlara başladı, Fransadan, Almaniyadan və Skandinav ölkələrindən isə kitabı hansı şərtlərlə tərcümə etməyin mümkün olduğuna dair sorğular gəlirdi. Meterlinq məktəbinə hücum lap yerində və vaxtında edilmişdi. Şiddətli mübahisələr başlanmışdı. Salibi və Hekkel ilk dəfə fikir dostlarına çevrilib “Günəşin ləkəsi”nə tərəfdar çıxır və onu müdafiə edirdilər. Kruks və Uolles kitabın əleyhinə çıxmışdılar, ser Oliver Loc isə öz kosmos fəlsəfəsi nəfinə bənşədirici bir nöqtə tapmağa çalışırdı. Meterlinq tərəfdarları mistisizm bayrağı altında sıx birləşdilər. Guya, dəbdə olan bu mövzunu obyektiv şərh edirmiş kimi, bir silsilə məqalə ilə çıxış etmiş Çesterton bütün aləmi özünə güldürdü. Bernard Şou öz kəsərlə sözlər selini onun üzərinə yeritdi, bu sel, az qala, höcətləşənləri də, mübahisə mövzusunun özünü də yuyub aparacaqdı. Mən hələ onu demirəm ki, bu böyük sənətkarlardan əlavə, nisbətən kiçik ulduzlar da meydana atıldı, xülasə, səs-küy nəhəng bir vüsət aldı.

“Sinqltri, Darnley və K^o” şirkəti Martinə yazdı: “Bu, tamamilə görünməmiş bir hadisədir, tənqidi fəlsəfi kitab roman kimi satılır. Bundan daha əlverişli mövzu seçmək çətinidir, bir də ki, zahiri şərait son dərəcə əlverişlidir, bu isə kitabın müvəffəqiyyət qazanmasına kömək edir. Əmin ola bilərsiniz ki, biz fürsətdən mümkün qədər yaxşı istifadə etməyə çalışırıq. Birləşmiş Ştatlarda və Kanadada sizin kitabınızın qırx min nüsxəsi satılmışdır və hazırda iyirmi min tirajı olan yeni nəşri çap edilir. Biz tələbatı güclə ödəyə bilirik. Lakin digər tərəfdən, bu tələbatı artırmaq üçün biz heç də az iş görməmişik. Biz rekrama artıq beş min dollardan çox pul xərcləmişik. Bu kitab rekordları arxada buraxacaqdır.

Bununla birlikdə, özümüzü gələcək kitabınıza bağlayacağımız müqavilə layihəsini göndərmək şərəfinə layiq bilirik. Nəzərə alın ki,

biz qonoraranızı artırıb iyirmi faizə çatdırmışıq, bu, bizim hörmətli şirkətimiz kimi bir şirkətin verməyə imkanı olan ən yüksək qonorar dərəcəsidir. Siz təklif etdiyimiz şərtləri münasib bilirsinizsə, lütfən, əsərinizin adını blanka yazın. Biz əsərinizin məzmununu barədə heç bir şərt irəli sürmürük. İstədiyiniz mövzuda, istədiyiniz əsəri yaza bilərsiniz. Əgər əlinizin altında artıq hazır bir əsər varsa, bu daha yaxşı, ləngitməyin. “Dəmiri isti-isti döymək lazımdır”.

İmzaladığınız müqavilənaməni geri alan kimi dərhal avans olaraq beş min dollar göndərəcəyik. Görürsünüz ki, biz sizə inanıq və riskə getməkdən qorxmuruq. Bəlkə, müəyyən bir müddətə, tutaq ki, on il müddətinə, bütün əsərlərinizi istisnasız olaraq nəşr etmək hüququnu almaq barədə sizinlə sazişə gələk? Bunu da deyək ki, biz bu məsələnin üzərinə hələ bir də qayıdacağıq”.

Martin məktubu bir yana qoyub, haqq-hesab çəkdi və on beş senti altmış minə vuraraq belə bir nəticə aldı: doqquz min dollar... O, yeni kitabını “Sevinc nişanəsi” adlandırıb, müqavilənaməni imzaladı və hələ qəzet felyetonları yazmaq yolunu tapmazdan əvvəl yazdığı iyirmi kiçik hekayə ilə birlikdə nəşrə göndərdi. Bundan sonra Amerika poçtunun qadir olduğu bir sürətlə Martinə beş min dollarlıq çek gəldi.

Martin çeki aldıqdan sonra Mariyaya dedi:

– İstəyirəm ki, siz bu gün saat ikidə mənimlə şəhərə gedəsiniz, Mariya! Yaxşısı budur, belə eləyək, düz saat ikidə On dördüncü küçə ilə Brodveyin tinində görüşək.

Mariya təyin olunmuş vaxtda gəldi, maraqdan qadının gözü dörd olmuşdu, lakin o, təzə ayaqqabıdan böyük bir şey arzulamırdı. Buna görə də Martin ayaqqabı dükanının yanında keçib Mariyanı nə isə bir kontora gətirdikdə qadın hətta bir qədər məyus da oldu.

Bundan sonra baş vermiş hadisələr şirin bir rəya kimi həmişəlik Mariyanın xatirində qaldı. Qəşəng geyinmiş centlmenlər mehriban-casına Mariyanın üzünə gülümsəyərək, Martinlə və bir-birlərilə danışdılar. Yazı makinasının səsi gəlirdi, nə isə üzdən mühüm görünən bir kağız imzalandı. Mariyanın yaşadığı mülkün sahibi də burada idi, o da imza atdı.

Onlar küçəyə çıxdıqdan sonra mülk sahibi ona dedi:

– Bilirsiniz, Mariya, siz daha bu ay mənə yeddi dollar yarım verməli oluyacaqsınız.

Təəccübdən Mariyanın nitqi qurudu. Ev sahibi sözüünə davam edərək:

– Elə gələn aylarda da, – dedi.

Mariya sədəqə almış bir adam kimi ona minnətdarlıq etməyə başladı. Qadın yalnız evə qayıtdıqdan və qonşularla, hamıdan əvvəl portuqaliyalı dükançı ilə söhbətdən sonra başa düşdü ki, uzun illərdən bəri kirə verib yaşadığı bu kiçik mülk indən belə onun öz mülküdür.

Martin tramvaydan düşüb evə yollananda portuqaliyalı dükançı bir dost kimi onu səsləyib:

– Niyə siz indi məndən daha bir şey almırsınız? – deyə soruşdu.

Martin onu başa saldı ki, daha özü bişir-düşür eləmir, onda dükançı Martinə bir şüşə çaxıra qonaq olmağı təklif etdi. O, Martini dükanda olan ən yaxşı çaxıra qonaq etdi.

Martin elə həmin axşam bildirdi:

– Mariya, mən sizdən köçürəm. Elə siz özünüz də tezliklə buradan köçüb gedəcəksiniz. İndi mülkü bir adama kirəyə verə bilərsiniz və hər ay ondan kirə alarsınız. Görək ki, sizin San-Leandroda, ya da Heyuordsda südçülük təsərrüfatı olan bir qardaşınız var. Bilirsiniz nə var, paltarları yumamış, başa düşürsünüz? Yumamış! Sahiblərinə qaytarın, San-Leandroya və ya Heyuordsa gedin – xülasə, qardaşınızın yanına... Qardaşınıza deyin ki, ona sözüüm var. Mən Oklenddə, “Metropol” hotelində olaçağam. Bəlkə, qardaşınız bir südçülük ferması gözaltı eləmişdir.

Beləliklə də, Mariya həm mülk, həm də ferma sahibi oldu. Onun ağır işləri görən iki əmələsi vardı, indi çolma-çocuğunun hamısına ayaqqabı geydirdiyinə və onları məktəbə göndərdiyinə baxmayaraq, bankda cari hesabı getdikcə artırdı. Həyatda əfsanəvi bir şahzadəyə rast gəlmək çox az adama qismət olur. Lakin ağır işdən başı ayılmayan və heç bir zaman heç bir şahzadə xəyalına düşməyən Mariya keçmiş camaşırxana fəhləsi simasında belə bir şahzadəyə rast gəldi.

Bu ara hər yerdə camaat bu Martin İdenin kim olması ilə maraqlanmağa başladı. Martin nəşirlərə özü barədə bioqrafik məlumat vermək istəmədi, lakin qəzetlərin əlindən qurtarmaq çox da asan deyildi. O, Oklend sakini idi və müxbirlər Martin İdeni uşaqlıqdan tanıyan xeyli adam axtarıb tapdılar. Beləliklə, Martin barədə ətraflı məlumat, nəçi olduğu və olmadığı, nə iş gördüyü və görmədiyini haqqında xəbərlər çıxdı. Bütün bu məlumat, rəsmlər və fotoşəkillərlə verilməmişdi. Bir zamanlar Martinin şəkil çəkəndiyi

bacarıqlı bir fotoqraf peyda olmuşdu və indi onun fotosəkillərini çox yaxşı satırdı. Martin əvvəlcə bütün bu səs-küyə qarşı çıxırdı, çünki qəlbində jurnallara və burjua cəmiyyətinə olan qüvvətli kini hələ soyumamışdı, lakin axırda susub təslim oldu, çünki bu, daha az zəhmət tələb edirdi. Uzaqlardan elə bunun üçün gəlmiş müxbirlərə müsahibə verməmək onun üzündən gəlmirdi. Bundan əlavə, o vaxtdan ki yazıçılıqdan vaz keçmişdi və kitabları unutmuşdu, günləri son dərəcə ləng gəlib keçirdi və boş vaxtı nə isə bir şeyə sərf etmək lazımdı. Buna görə də Martin bu kiçik şıltağa yol verdi: jurnalistlərlə görüşüb söhbət edirdi, öz ədəbi və fəlsəfi görüşlərini izah edirdi və varlı burjua evlərinə dəvətləri belə qəbul edirdi. O, birdən-birə qeyri-adi bir arxayınlığa gəlib çıxmışdı. Martin hər şeyə biganə idi. O, hamının bütün günahlarından keçmişdi, hətta bir zamanlar onu qorxulu bir sosialist kimi təsvir etmiş gənc müxbirin belə günahından keçmişdi və öz fotosəkilini də əlavə etməklə ona tam bir qəzet səhifəsini tutan müsahibə vermişdi.

Martin ara-sıra Lizzi ilə görüşürdü və aydındır ki, qız onun yüksəlməsinə, böyüməsinə təəssüf edirdi, çünki onların arasındakı uçurum daha da böyüyüb dərinləşmişdi. Bəlkə də, Lizzi bu uçurumun üstündən körpü salmaq ümidilə Martinin dil töküb irəli sürdüyü təklifə razı oldu: axşam məktəbində və stenoqrafiya kurslarında oxumağa başladı, külli miqdarda pul alan ən yaxşı bir dərjədə özünə paltar tikdirdi. Qızın açılış sürətlə irəliləməsi, nəhayət, Martini dürüst iş tutub-tutmamasını düşünməyə vadar etdi. Martin bilirdi ki, Lizzi nə iş görürsə-görsün, onun xatirinə görür. Qız onun gözündə yüksəlmək, elə keyfiyyətlər kəsb etmək istəyirdi ki, onun fikrincə, Martin onları xüsusilə qiymətləndirir. Martin isə bu ara qıza heç bir ümid vermir, onunla az-az görüşür və həmişə qardaş bacı ilə necə davranırsa, elə davranırdı.

Martin şöhrətin ən yüksək zirvəsində olanda Meredith-Louel nəşriyyatı "Gecikmiş" əsərini buraxdı. Bədii ədəbiyyat olduğundan "Günəşin ləkəsi" nə nisbətən bu povest daha böyük müvəffəqiyyət qazandı. Kitab bazarının tələbi nöqteyi-nəzərindən götürsək, Martinin hər iki kitabı həmişə birinci yer tuturdu. Bu isə, demək olar ki, görünməmiş bir işdi. Həm əyləncəli kitab həvəskarları, həm də ciddi oxucular, "Günəşin ləkəsi" pərəstişkarları povesti gözlərinə təpirdilər, onun gücünə və müəllifin böyük sənətkarlığına heyran qalırdılar. Martin İden təzəcə mistisiz-

mə nəzəri cəhətdən hücum etmiş, indi isə əsl ədəbiyyatın nə olduğunu təcrübədə sübut etmişdi. Beləliklə, xoşbəxtlikdən, Martinin şəxsinə tənqidi istedad ilə bədii istedad qaynayıb qarışaraq birləşmişdi.

Martin böyük ədəbiyyat üföqlərində kometa kimi süzürdü. Pul hey Martinin başından yağırđı, şöhrəti misilsiz dərəcədə artırdı, lakin bütün bunlar onu sevindirməkdən çox, əyləndirirdi. Cüzi, boş bir hadisə onu yaman heyrətə saldı və yəqin ki, bu hadisə bütün dünyanı da əməlli-başlı heyrətə gətirərdi. Əlqərəz, dünya bu hadisənin özünə yox, daha çox, onun Martini heyrətə gətirdiyinə təəccüb edirdi. Hakim Blount Martini evlərinə nahara dəvət etdi, öz-özlüyündə mənasız olan bu hadisə çox keçmədən Martin üçün böyük bir əhəmiyyət kəsb etməli idi. Axı Martin hakim Blountu təhqir etmişdi, onunla nəzakətsiz, qaba danışmışdı, indi isə hakim Blount küçədə Martinə rast gəlib onu nahara dəvət etdi. Martin Morzlargilin evində hakimlə nə qədər tez-tez görüşdüyünü xatırladı, hakim isə onu nahara dəvət etməyi heç bir vaxt ağına da gətirməmişdi. Martin öz-özündən: “Axı nə üçün hakim məni onda dəvət etməirdi?” – deyə soruşurdu. Mən zərrə qədər də dəyişməmişəm. Elə yenə də əvvəlki Martin İdenəm ki, varam. Bəs onda səbəb nədədir? Yalnız odurmu ki, indi əsərlərim çap olunur? Axı mən ki onları hələ o zaman yazmışam. Mən o vaxtdan bəri heç nə yazmamışam. Yaradığım əsərlərin ən qüvvətliilərini onda, hakim Blountun ümumi rəyə qoşularaq mənim görüşlərimə və Spensərə aludə olduğuma güldüyü bir zamanda yazıb-yaratmışam. Deməli, hakim Blount məni həqiqi xidmətlərimə görə yox, əslində, yalnız bu xidmətlərin inikası olan işlərin xatirinə qonaq çağırmışdı.

Martin özü də öz üzüyolalığına təəccüb edərək, hakim dəvətini təbəssümlə qəbul etdi. Nahar zamanı süfrə başında altı və ya yeddi görkəmli şəxs, bunların qadınları və qızları oturmuşdular. Martin dərhal hiss etdi ki, hamının gözü ondadır. Hakim Blount Martindən xahiş edirdi ki, onu öz “Stiks” klubuna üzv yazmağa izin versin. Hakim Yenuell tamamilə hakim Blountun bu fikrinə tərəfdardı. Həmin klub isə yalnız, sadəcə, varlıları deyil, nə isə görkəmli bir xidməti olan adamları yazırdılar.

Martin daha da heyrətə gəldi, lakin hakim dən təklifini qəbul etmədi.

O, əvvəlki kimi, öz əlyazmalarını bölüşdürməklə məşğul idi. Naşirlər ona hey məktub dalınca məktub göndərirdilər. Hamı yekdilliklə bu qərara gəlmişdi ki, Martin üslub sahəsində görkəmli bir

ustaddır və onun əsərlərində forma gözəlliyi altında zəngin məzmun vardır. “Şimal icmalı” “Gözəllik beşiyi”ni çap etdikdən sonra Martinə müraciət edib xahiş elədi ki, yenə bir neçə bu cür məqalə göndərsin. Martin isə öz köhnə ehtiyatını araşdırıb bu xahişi yerinə yetirmək istəyirdi ki, birdən “Berton jurnalı” qızışıb, onun beş məqaləsini həərəsinə beş yüz dollar verməklə çap etməyi təklif etdi.

Martin yazdı ki, razıdır, lakin hər məqaləyə beş yüz dollar yox, min dollar istəyir. Onun çox yaxşı yadında idi ki, bütün bu əlyazmaları bir zamanlar eynilə həmin jurnallar tərəfindən rədd edilmişdi, halbuki indi onlar əlyazmaları üstündə dava salır, mübahisə edirdilər. Jurnalların soyuq, laqeyd, standart rədd cavabları onun yadında idi. Onlar Martini çox incitmişdilər, indisə Martin onları incitmək istəyirdi. “Berton jurnalı” beş məqaləyə görə Martinin istədiyi pulu verdi, qalan dörd məqaləni isə eyni şərtlərlə “Makintoşa aylığı” qapıb aldı. “Şimal icmalı” çox kasıbdı və onlarla ayaqlaşma bilməzdi. Beləliklə, Martinin “Möcüzə kahinləri”, “Xəyalpərəstlər”, “Bizim mənimizin meyanı”, “Xülyalar fəlsəfəsi”, “Allah və vəhşi”, “Sənət və biologiya”, “Tənqidçilər” və “Sınaq şüşəcikləri”, “Üldüz tozu”, “Sələmçiliyin gücü” məqalələri nəşr edildi. Bütün bu əsərlər uzun zaman kəsilməyən bir gurultu qopardı.

Naşirlər Martindən xahiş edirdilər ki, özü şərt kəssin, Martin məmnuniyyətlə şərt kəsirdi. Lakin o ancaq qabaqlarda yazdıqlarını çap etdirirdi. O, hər cür yeni yazı işindən qəti olaraq boyun qaçırırdı. Yenidən qələmi ələ almağı düşünəndə Martin olmazın əzab çəkirdi. Qara camaatın qurbanı olmuş Brissenden onun yaxşı yadında idi, buna görə də qara camaat Martini alqışlasa da, Martin ona nifrət etməkdə və kin bəsləməkdə davam edirdi. Martin öz şöhrətinə Brissendenin xatirəsini təhqir etmək kimi baxırdı. O, üz-gözünü turşudurdu, lakin öz kisəsini qızılla doldurmağı möhkəm qərara aldığından məqsədindən üz döndərmirdi.

Martin dəfələrlə naşirlərdən aşağıdakı məzmununda məktublar almali olurdu:

“Biz, bədbəxtlikdən, təqribən bir il əvvəl sizin bir silsilə lirik şeirinizi rədd etmişdik. Onlar elə onda da bizə böyük təsir bağışlamışdı, lakin bəzi səbəblər üzündən o zamanlar sizin şeirlərdən istifadə edə bilməmişik. Həmin şeirləriniz hələ çap olunmamışsa və siz zəhmət çəkib onları bizə göndərməyə razılıq verirsinizsə, onda biz dərhal

bütün silsiləni nəşr edərək, sizə isə, lütfən, təyin etdiyiniz qonoranı göndərərək. Sizin üçün çox əlverişli olan şərtlərlə onları ayrıca kitab şəklində nəşr etməyə də razıyıq”.

Martin şeirlə yazdığı faciəsini xatırladı və şərləri əvəzinə onu göndərdi. Əsəri yola salmazdan qabaq Martin onu yenidən gözəndən keçirib faciəsinin nə qədər zəif və təmtəraqlı olduğuna özü də mat qaldı. Lakin faciəni, hər halda, göndərdi, jurnal isə çap etdi, lakin sonradan, çox peşmançılıq çəkdi. Oxucular hiddətlənmişdilər və şan-şöhrətli Martin İdenin belə boş bir şey yazdığına inanmaq istəmədilər. Bar-bar bağırıldılar ki, bu əsər açıqdan-açığa qəlpdir, ya da ki, Martin İden Ata-Dyumanı təqlid etmək öz yerinə yazmağı başqalarına tapşırır. Lakin Martin bu əsərin, neçə dəyərlər, ədəbi gənclik xətası olduğunu və yalnız nəşirlər yaxasından yapışib əl çəkmək istəmədiyinə görə mətbuatda çıxdığını izah etdikdə, hamı qəh-qəhə çəkib güldü. Jurnal isə öz redaktorunu dəyişməyə məcbur oldu. Beləliklə, faciə ayrıca kitab şəklində buraxılmadı, lakin Martin İden nəşirə heç bir mərhəmət göstərmədən aldığı avansı geri qaytarmadı.

“Kolmen həftəliyi” Martinə azı üç yüz dollara başa gəlmiş uzun bir teleqram vurub, təklif etdi ki, hərəsi min dollardan iyirmi oçerk yazsın. Bunun üçün Martin gərək nəşriyyatın hesabına Birləşmiş Ştatları gəzib dolaşaydı və maraqlı hesab etdiyi mövzular seçəydi. Nəşriyyatın nə qədər vüsətli və rəngarəng niyyətlərlə çalışdığını açıq-aydın göstərmək üçün teleqramda nümunə üçün bir neçə mövzu göstərilirdi. Martinin qarşısında qoyulan yeganə şərt bu idi ki, Birləşmiş Ştatların həyatından götürülmüş material əsasında yazsın.

Martin nəşriyyatın hesabına vurduğu teleqramda dərinəndərinə təəssüf etdiyini bildirirdi ki, bu gözəl təklifdən istifadə edə bilməyəcəkdir.

“Uorren aylığı”nda çap olunmuş “Viki-Viki” povesti qeyri-adi bir müvəffəqiyyət qazandı. Aradan bir az keçmiş nəfis şəkildə ayrıca nəşr edilmiş bu povest, az qala, bir neçə günün içində satılıb qurtardı. Bütün tənqidçilər bir ağızdan etiraf etdilər ki, bu əsəri “Şüşə içərisindəki ruh” və “Şaqren dərisi” kimi klassik şah əsərlərlə yanaşı qoymaq olar.

Lakin “Sevinc nişanəsi” hekayələr məcmuəsi müəyyən dərəcədə təəccüblə və hətta soyuq qarşılandı. Burjua cəmiyyəti həddən ziyadə hərcəyi əxlaqi nəticədən və mövhumata tamamilə etinasız

münasibətdən usanmışdı. Lakin Parisdə kitabın misilsiz müvəffəqiyyət qazanmış fransızcaya tərcüməsi buraxılında İngiltərə ilə Amerika da məcmuənin üstünə cumdular, Martin isə “Sinqltri, Darnley və K°” nəşriyyatından üçüncü kitabına görə iyirmi beş, dördüncü kitabına görə isə otuz faiz tələb etdi. Bu ilk kitaba Martinin müxtəlif jurnallarda çap olunmuş bütün hekayələri daxil edilmişdi. Birinci cild “Zəng səsi”ndən və bütün “qorxulu” hekayələrdən düzəldildi, ikinci cildə isə “Macəra”, “Qazan”, “Həyat şərabı”, “Burulğan”, “Şən küçə” və daha bir neçə hekayə salındı. Bundan əlavə, Martinin bütün məqalələrindən düzəldilmiş məcmuə, habelə bir cild şeirlər kitabı buraxıldı. Bu kitaba “Dəniz nəğmələri” və “Məhəbbət sonetləri” daxil edilmişdi. Martin “Məhəbbət sonetləri”ni əvvəlcə “Qadınların yol yoldaşı” jurnalında çap etdirib çox yüksək qonorar almışdı.

Martin axır ki son əlyazmasını da işə verəndən sonra rahat nəfəs aldı. İndi qamışdan tikilmiş saray da, ağ yelkənli gəmi lap Martinin yaxınlığında idi. Brissenden bu fikirdə idi ki, jurnallarda bir dənə də olsun əsl bədii əsər buraxılmır. Axır ki Martin dostunun bu fikrini rədd etmişdi. Martinin öz timsalı parlaq surətdə sübut etmişdi ki, Brissenden yanılırmış. Bütün bunlara baxmayaraq, Martin gizləndə hiss edirdi ki, dostu haqlı imiş. Axı Martinin bütün uğurlarına, əsasən, “Günəşin ləkəsi” səbəb olmuşdu, qalan əsərlərinin hamısı sırf təsadüf nəticəsində işə keçmişdi. Axı onun bütün bu əsərlərini jurnalların hamısı uzun illərdən bəri idi ki, rədd edirdi. Lakin “Günəşin ləkəsi”nin çıxması böyük bir gurultuya və mübahisəyə səbəb oldu, bu isə Martinə ad qazandırdı. “Günəşin ləkəsi” çıxmasaydı, mübahisə olmazdı, kitabın müvəffəqiyyəti isə, əslinə qalsa, möcüzədən başqa bir şey deyildi. Bunu, “Sinqltri, Darnley və K°” belə boyunlarına alırdılar. Onlar ilk dəfə əsəri min beş yüz nüsxədən artıq buraxmağa cəsarət etməmişdilər, təcrübəli naşir olan bu adamlar özləri də kitabın müvəffəqiyyətinə heyrət edirdilər. Onların gözüne bu müvəffəqiyyət, doğrudan da, möcüzə kimi görünürdü. Onlar sonralar da bu duyğudan canlarını qurtara bilməmişdilər və hər məktubda gizli, heç nə ilə izah edilə bilməyən ecazkar bir müvəffəqiyyət önündə onların pərəstiş dolu heyrəti hiss edilirdi. Onlar bu qisməti araşdırıb anlamağa da təşəbbüs göstərmirdilər. Bunu izah etmək mümkün də deyildi. İş belə gətirmişdi, vəssalam. Bütün ehtimallara və haqq-hesaba rəğmən iş belə gətirmişdi.

Bütün bunları düşünən Martin öz şöhrətini çox da yüksək qiymətləndirmirdi. Onun kitablarını burjuaziya oxuyurdu, kisəsini qızilla dolduran da burjuaziya idi. Martin isə burjuaziyanı tanıdığından, əsərlərində onu hansı xüsusiyyətlərin cəlb edəcəyini başa düşmürdü. Martinin şöhrətini yayan və kitablarını əldən qapan yüz minlərlə adam üçün bu əsərlərin gözəllik və mənasının qətiyyətlə heç bir əhəmiyyəti yoxdu. “Mən, sadəcə olaraq, bəxtəvərəm, allahların başının qarışdığını görüb fürsətdən istifadə edərək, Parnasa soxulmuş, görmədiyi günə düşən bir adamam. Bu yüz minlər məni heyvani bir qanmazlıqla oxuyur və mənə heyran qalır, bir zamanlar isə eyni qanmazlıqla Brissendenin “Efemerida”sı üzərinə atılmış, onu parçalayıb dağıtmışdılar. Bunlar birinin qabağında quyruq bulayan, digərinin boynuna köpək dişlərini saplayan alçaq canavarlar sürüsüdür. Hər şey təsadüfdən asılıdır! Martin əvvəlki kimi yenə də möhkəm inanırdı ki, “Efemerida” onun yazdığı və yazıb yarada biləcəyi bütün əsərlərdən yüksəkdə durur. Bu, bütöv tarixi dövr açan bir poema idi. Bundan sonra qara camaatın, hələ lap yaxınlarda “Efemerida”nı çirkəbə salıb tapdamış həmin qara camaatın pərəstişinin bir mənası varmı? Martin rahatca və razılıqla köks ötürdü. Son əlyazması satılmışdı və tezliklə bütün bunlara son qoymaq olardı.

QIRX DÖRDÜNCÜ FƏSİL

Mister Morz Martinlə “Metropol” mehmanxanasının vestibülündə rastlaşdı. O, mehmanxanaya təsadüfənmi və ya Martin İdenlə görüşməyə gizli ümidləmi gəlmişdi (Martin İden ikinci ehtimala daha çox meyil edirdi), fərqi yoxdur, nə olursa-olsun, mister Morz onu nahara qonaq çağırırdı. Onu evinə qoymayan və onun nişanını pozan Mister Morz, Rufun atası Mister Morz!

Martinin acığı tutmadı. Onun xətrinə belə dəymədi. O, bu dərəcədə alçalmağın, yaqın ki, Mister Morz üçün çox da dadlı olmadığını düşünərək, səbirlə onu dinlədi. Martin nahara dəvəti rədd etmədi, yalnız qeyri-müəyyən bir şəkildə minnətdarlığını bildirdi və bütün ailədən, ilk növbədə Missis Morzdan və Rufdan hal-əhval tutdu. Martin Rufun adını həyəcan keçirmədən, dili topuq çalmadan çəkdi

və gizlicə heyrət etdi ki, qanı beyninə vurmadı, qəlbi isə daha şiddətlə çırpınmağa başlamadı.

Martini hər yandan nahara qonaq çağırırdılar. Yalnız onu nahara qonaq çağırmaq üçün Martinlə tanış olmağa fürsət axtarırdılar. Martin isə yavaş-yavaş böyük məna kəsb edən bu kiçik fəndə heyrət edirdi. Hətta Bernard Higginbotam belə birdən onu qonaq çağırırdı. Bu, Martini daha da çaşdırıb təəccübə saldı. Martin fikirləşirdi ki, bir zamanlar ac qalanda məni nahara qonaq çağırmırdı. Halbuki o zaman bu cür çağırış mənim yaman karıma gələrdi, axı gündən-günə acından arıqlayırdım, saralıb-solurdum, lap taqətdən düşürdüm! Nə isə, ən mənasız bir paradoks göz qabağındadır. Mən həftələrlə naharsız qalanda, heç kəsin ağılına gəlmirdi ki, məni qonaq çağırırsın, indi isə yüz min nahara kifayət qədər pulum olduğuna və bir də ki tamamilə iştahadan düşdüyümə baxmayaraq, sağına-soluna hamı məni nahara qonaq çağırır. Nə üçün? Bu haqsızlıqdır, mən buna layiq deyiləm, mən elə həmin adamam ki, varam. Mənim əsərlərimin hamısı çoxdan, mister və miss Morzun məni tənbel və avara adlandırdığı və Ruf vasitəsilə kontora klerk işinə girməyi təklif etdiyi aclıq günlərində yazılmışdır. Axı onlar onda da mənim yazıb-yaratdığımı bilirdilər. Ruf Martinin ona oxumağa verdiyi hər bir əlyazmasını onlara göstərir və onların özləri bu əlyazmalarını oxuyurdular. İndi isə həmin əsərlər sayəsində adım qəzetlərə düşmüşdür və bu səbəbdən mən onlar üçün əziz qonaq olmuşam.

Bir şey tamamilə aydındı: Morzları nə Martin İdenin özü, nə də yaradıcılığı maraqlandırır. Əgər onlar Martinlə görüşüb bir məclisdə olmaq istəyirdilərsə, buna səbəb nə onun özü və nə də onun əsərləri idi. Səbəb bir halə kimi Martinin adına sarılmış şöhrət, bəlkə də, bankda cari hesabında olan yüz min dollar idi. Nə olsun ki, burjua cəmiyyətində insana, adətən, bu cür qiymət verirlər və bu adamlardan başqa bir şey gözləmək də qəribə görünərdi. Lakin Martin vüqarlı idi. Ona bu cür qiymət lazım deyildi. “Martin istəyirdi ki, ya onun özünü, ya da yaradıcılığını qiymətləndirsinlər, bu isə, əslinə qalsa, eyni bir şeydi. Lizzi onu elə bu cür qiymətləndirirdi. Hətta Martinin əsərlərinin belə, qızın gözündə qiyməti çox da böyük deyildi, bütün məsələ Martinin özündə idi. Cimmi də, bütün köhnə dostları da ona bu cür baxırdılar. Onlar keçən günlərdə dəfələrlə Martinə təmənnəsiz sədaqət bəslədiklərini sübut etmişdilər, – indi Şell-

Mound-parkda bazar günü gəzintisində də sübut etdilər. Martinin bütün yazıları onların eyninə də gəlmirdi. Onlar onu, yaxşı oğlan və sədaqətli dost olan Martini sevidilər və onun yolunda oda-alova atılmağa hazır idilər.

Rufun isə işi başqa idi. Qız Martini Martinin özünə görə sevmişdi, buna heç bir şübhə yoxdu. Lakin Martin qız üçün nə qədər əziz olsa da, burjua xurafatı ondan ötrü daha əzizdi. Qız əsas etibarilə ona görə Martinin yaradıcılığına rəğbət bəsləmirdi ki, bu yaradıcılıqdan oğlan mənfəət götürmürdü. Qız onun “Məhəbbət sonetləri”nə bu nöqteyi-nəzərdən qiymət verirdi. Ona görə də tələb edirdi ki, Martin qulluğa girsin. Doğrudur, qızın dilində bu, “mənsəbə çatmaq” adlanırdı, lakin bu ki məsələnin məzmununu dəyişdirmirdi, “qulluq” sözünə isə Martin daha çox alışmışdı. Martin qıza bütün əsərlərini oxuyurdu: poemalarını, hekayələrini, məqalələrini, “Viki-Viki”ni, “Günəşin ləkəsi”ni – bütün əsərlərini oxuyurdu. Qız isə sabit bir inadla ona qulluğa girməyi, bir iş tapmağı məsləhət görürdü. Sən ey qadir Allah! Guya, mən axır ki, yalnız qıza layiq olmaq xatirinə var gücümü toplayaraq, yuxuma haram qataraq, heyvan kimi işləmirdim!

Beləliklə, kiçik bir əməl böyük və mənalı bir əmələ çevrilirdi. Martin özünü sağlam və gümrah hiss edirdi, doyunca yatırdı, lakin bu kiçik, boş əməl onu rahat qoymurdu. Çoxdan! Bu fikir Martinin beynini gəmirirdi. Bazar günü naharlarından biri zamanı Bernard Higginbotamla qabaq-qabağa oturan Martin güclə özünü saxlayıb bu sözləri onun üzünə çırpırdı:

“Axı bütün bu əsərlər çoxdan yazılmışdır! Sən indi məni qonaq eləyirsən, bir zamanlar isə mən acından ölsəydim, sənənin vecinə də olmazdı. Məni evinə buraxmırdın, yalnız qulluğa getmədiyimə görə mənim üzümə belə baxmaq istəmirdin. Halbuki onda bütün əsərlərimi yazıb qurtarmışdım. İndi isə mən danışanda sən hörmətlə susursan, pərəstiş dolu gözlərini məndən çəkmirsən, hər sözümü diqqətlə dinləyirsən. Mən sənə deyirəm ki, sənənin partiyən rüsvətxorlardan və fırlıdaqçılardan ibarətdir, qəzəblənmək əvəzinə, sən yanıqlı-yanıqlı başını tərpedirsən və az qala, mənim dediklərimi təsdiq edirsən. Axı nəyə görə? Ona görə ki, mən adlı-sanlıyam! Ona görə ki, mənim çoxlu pulum var. Əsla ona görə yox ki, mən Martin İdenəm, yaxşı oğlanam və heç də səfeh deyiləm! Mən desəydim ki ay yaşıl pendirdən düzəldilib, sən dərhal bununla razılaşardın, hər halda,

mənə zidd getməzdin, ona görə ki, mənim yığın-yığın qızılım var. Bu qızilları yazdığım əsərlərə görə almışam, əsərlərimi isə çoxdan, məni adam saymadığın və eyninə almadığın həmin günlərdə yazmışam”.

Lakin Martin bu sözləri demədi. Onu kədər gəmirirdi, lakin səbirlə gülümsəyirdi. Higginbotam gördü ki, o susur, özü danışmağa başladı.

– Mən, Bernard Higginbotam, hər şeyi öz əlimin əməyilə qazanmışam, – dedi – və bununla fəxr edirəm. Mənə heç kəs kömək eləməmiş və heç kəsə heç nə borclu deyiləm. Mən ədəb-ərkanlı vətəndaşam, böyük bir ailə saxlayıram. Bu dükan: “Higginbotamın pərakəndə satış dükanı” mənim qeyrət və cömərdliyimin nəticəsidir.

Bəziləri öz arvadlarını necə sevirildərsə, o da “Higginbotamın pərakəndə satış” dükanını elə sevirdi. O, Martinə ürəyini açıb bu dükanı sahmana və işləri yoluna salmaq üçün nələr çəkdiyini danışmağa başladı. – Bundan əlavə, – mənim planlarım var, vüsətli planlarım, – dedi. – Məhəllənin əhalisi artır. Dükan hamıya xidmət edə bilmir. Bundan daha böyük bir binam olsaydı, bəzi yeniliklər edərdim və mənfəətimi artırardım. Belə də eləyəcəyəm, lakin, hər şeydən əvvəl, qonşuluqdakı torpaq sahəsini gərək alam və bir dənə də ikimərtəbəli ev tikəm. Yuxarı qatı kirayə verərəm, aşağı qatı isə dükana qataram. – O, bu başdan o başa uzanacaq dükanın qarşısına vurulmalı olan yeni lövhədən danışmağa başlayanda gözləri parıl-parıl parladi.

Martin, demək olar ki, qulaq asmırdı. “Çoxdan” nəqəratı onun qulaqlarında cingildəməkdə davam edirdi. Bu nəqərat açıqdan-açığa onun aqlını başından çıxarırdı, Martin ondan yaxasını qurtarmalı idi.

O birdən soruşdu:

– Bu neçəyə başa gələr?

Yəznəsi, məhəllənin ticarət perspektivləri haqqında naqqallığına ara verdi və gözünü bərəldib Martinə baxdı. Bernard heç də bunun neçəyə başa gələcəyindən danışmırdı, lakin Martini maraqlandırsa, deyə bilər. O, hər şeyi hesablamışdır.

– İndiki qiymətlə bu dörd minə başa gələrdi, – deyə o dilləndi.

– Lövhəni də daxil edirsən?

– Mən lövhəni hesaba salmamışam. Təki mülk olsun, lövhə tapılar!

– Bəs torpaq? Üç min də üstünə gəl.

Bernard Higginbotam qurumuş dodaqlarını yalayaraq və əsəbi-əsəbi barmaqlarını tərpedə-tərpedə Martinin necə çek yazdığına baxırdı. Martin çeki yazıb Higginbotama verdi. Çek yeddi min dollarlıqdı.

Higginbotam həyəcədən batmış bir səslə donquldanaraq:

– Mən... Mən sənə altı faizdən artıq verə bilmərəm, – dedi.

Martin gülmək istədi, lakin gülmək əvəzinə soruşdu:

– Yaxşı, altı faiz nə qədər eləyir?

– Bu saat hesablayım. Altı faiz... altı dəfə yeddi – dörd yüz iyirmi...

– Deməli, ayda otuz beş dollar verməli olacaqsan, eləmi?

Higginbotam təsdiq əlaməti olaraq başını tərپətdi.

– Yaxşı, etirazın yoxdursa, onda belə eləyək. – Martin bu sözləri deyərkən Hertrudaya baxdı. – Əsas məbləği həmişəlik özünə götürə bilərsən, lakin bu şərtlə ki, aşpaza və paltaryuyan qadına ayda otuz beş dollar xərcləyəsən. Xülasə, əgər söz verirənsə ki Hertruda daha evdə qara iş görməyəcək, əlləşməyəcək, yeddi mini sənə verirəm. Razısan?

Mister Higginbotam ucadan nəfəsini dərdi. Arvadının daha qara iş görməməsi tələbi Higginbotama təhqir kimi göründü. Sən demə, bu böyük hədiyyə həbi, həm də acı bir həbi qızla tutmaq vasitəsi imiş! Onun arvadı işləməsin! Bundan Higginbotamın cini başına vurdu.

Martin:

– Kef sənindir, – dedi. – Onda ayda bu otuz beş dolları mən özüm verəcəyəm, lakin...

O, əlini çekə uzatdı, ancaq Higginbotam tələsik əlini onun üstünə qoydu və ucadan dedi:

– Mən razıyam! Razıyam!

Martin tramvaya minərkən bir yorğunluq və nifrət hiss etdi. O, dönüb gəl-gəl deyə çağıran lövhəyə baxdı və mızıldandı: “Donuz, donuzun böyüyü!”

“Makintoşa jurnalı”nda ən gözəl rəssamların rəsmlərilə bəzədilmiş “Falçı” çıxandan sonra German Şmidt birdən unuttu ki, bir zamanlar bu şeiri açıq-saçıq, hərcayı şer adlandırmışdı. O, hamıya və hər gələnə danışırdı ki, şeir onun arvadının şərəfinə yazılmışdır və çalışdı ki, bu söz-söhbət qəzet müxbirinin qulağına çatsın. Aradan çox keçməmiş yanında fotoqraf ilə rəssam müxbir gəldi... Nəticədə bazar günü buraxılan əlavə nəşrin səhifələrindən birində Meriyenin

xeyli bəzək-düzəkli portreti, Martin İdenin və ailəsinin həyatından bir çox məhrəm təfərrüat və jurnalın xüsusi icazəsilə “Falçı”nın bütöv mətni çap olundu. Bu, aləmə səs saldı və ətrafda yaşayan evdar qadınlar böyük yazıçının bacısı ilə tanış olduqları ilə fəxr etməyə başladılar. İndiyədək Meriyenlə tanış olmayanlar isə bu kəsiri aradan qaldırmağa tələsirdilər. German Şmidt məmnuniyyətdən əllərini ovuşdururdu, hətta emalatxana üçün yeni dəzgah da sifariş etdi. O:

– Bu, hər cür reklamdən daha yaxşıdır, – dedi. – Pul da istəmir.

Meriyen təklif edərək dedi:

– Gərək onu nahara dəvət edək.

Martin nahara gəldi və ətin topdansatışı ilə məşğul olan şişman tacir və onun daha şişman zövcəsilə nəzakətlə davranmağa çalışdı, çünki bunlar hörmətli adamlardı və məsələn, German Şmidt kimi həyatda özünə yol açan cavan bir adama çox lazım ola bilərdilər. Əlbəttə, German Şmidt məşhur yazıçının nahara gələcəyini vəd etməsəydi, onlar ömründə onun evinə ayaq basmazdılar. “Sakit okean” velosiped şirkəti agentliyinin baş müdiri də eyni tilova düşdü. German Şmidt ona yaltaqlanırdı, çünki Oklenddə onun nümayəndəsi olmaq ümidində idi. Xülasə, German Martin İdenlə qohumluğunu öz həyat aktivinə salmağa hazırdı, lakin qəlbinin dərinliyində bütün bu işlərin necə baş verdiyini qətiyyənlə anlaya bilmirdi. O, çox tez-tez gecənin sükutu içində yuxudan durur və arvadını oyatmamağa çalışaraq, Martinin əsərlərini oxuyurdu, hər dəfə də müəyyən bir qənaətə gəlirdi ki, yalnız axmaqlar bu əsərlərə pul verə bilərlər.

Martin yeznəsinin nə fikirdə olduğunu çox gözəl başa düşürdü: o, arxasını stula söykəyib, German Şmidt gözədən keçirərək, ürəyində onun peysərinə yaman yumruqlar vurur. – Ah, özündən bədgüman almanciyəz! – deyirdi. Lakin onun bəzi sifətləri Martinin xoşuna gəlirdi. German nə qədər kasıb olsa da və nə qədər tezliklə varlanmaq istəsə də, Meriyenin ev işlərini yüngülləşdirmək üçün, hər halda, qulluqçu tuturdu. Martin nahardan sonra velosiped şirkətinin müdirilə danışdı, Germanı kənara çağırırdı və Oklenddə velosiped və onun ehtiyat hissələrini satan ən yaxşı bir mağazanı avadanlıqla təchiz edib sahmana salmağı ona təklif etdi. Martin elə səxavətə gəldi ki, Germana, eyni zamanda, qaraj və avtomobil emalatxanası da gözəlti eləməyi tapşırırdı, çünki heç şübhəsiz ki, German hər iki müəssisənin öhdəsindən gələ bilərdi.

Meriyen ağlaya-ağlaya Martini quçağlayıb vidalaşırkən ona qar-daşını indi necə sevdini və həmişə çox istədiyini pıçıldadı. Doğrudur, son sözləri deyərəkən azacıq dili dolaşdı, göz yaşları və öpüşləri daha artdı və Martin başa düşdü ki, bir zamanlar ona şübhə ilə baxdığına və qulluğa girməyi təklif etdiyinə görə Meriyen indi üzr istəyir.

Axşam German Şmidt arvadına:

– Demək belə, onun əlində pul çox da qalmaz, – dedi. – Mən faiz-dən söz salanda qan onun beyninə vurdu. Bilirsən, mənə nə dedi? Faiz nədir, mənə kapital da lazım deyil. Bir də bundan söhbət sal-san, sənın alman başını əzərəm. Elə belə də dedi: “alman başını”. Lakin işgüzar adam olmasa da, hər halda, qoçaqdır, afərin ona! Əsas məsələ isə budur ki, Martin mənim yaman dadıma çatdı!

Nahar dəvətləri hey Martinin başından yağdı və onlar nə qədər artırdısa, Martinin də heyreti bir o qədər artırdı. O, ən köhnə bir klubun ziyafətində fəxri qonaqdı, ətrafında oturmuş adamlar haqqında, demək olar ki, bütün ömrü boyu oxumuş və eşitmişdi. Bu adamlar ona deyirdilər ki, “Transkontinental aylıq”da “Zəng səsi”ni, “Eşşək arısı”nda isə “Pəri və inci”ni oxuduqdan sonra böyük bir yazıçının meydana gəldiyini dərhal başa düşmüşdülər. Martin isə fikirləşirdi: “Aman allah, mənə onda ac qalırdım və cır-cındır geyinirdim! Nə üçün bunlar məni o zaman bir dəfə də olsun, nahara qonaq çağırırdılar? Onda bu lap yerinə düşərdi. Axı mənim bütün bu əsərlərim çoxdan yazılmışdır. Siz məni indi çoxdan gördüyüm bir işə görə nahara qonaq edirsinizsə, bəs nə üçün mənim qarnımı, doğrudan da, ehtiyacım olanda doyuzdurmurdunuz? Axı mən nə “Zəng səsi”ndə, nə də “Pəri və inci”də bir kəlməni belə dəyişməmişəm. Yox, siz məni əsla işimə görə qonaq etmirsiniz, ona görə qonaq edirsiniz ki, hamı qonaq edir və indi məni qonaq çağırmaq şərəf sayılır. Siz məni ona görə qonaq edirsiniz ki, siz heyvanlarsınız, sürü heyvanları! Çünki siz kororanə və kütbeyin bir sürüdə hökm sürən hissə itaət edirsiniz, bu hiss isə indi sizə pıçıldayır ki, Martin İdeni nahara qonaq eləmək lazımdır. Lakin sizin heç birinizi nə Martin İdenin özü, nə də onun əsərləri maraqlandırır”, – deyər yazıçı qəmli-qəmli düşünür və kəsərlı gözəl bir sağlığa kəsərlı və gözəl cavab vermək üçün ayağa dururdu.

Onu hər yerdə bu cür qarşılayırdılar. Martin haraya gedirsə-getsin – dəbdəbəli klublara, kübar qonaqlıq salonlarına və ədəbi gecələrə, fərqi yoxdur, hər yerdə ona deyirdilər ki, “Zəng səsi” və “Pəri

və inci” çapdan çıxdıqdan sonra böyük bir yazıçının meydana gəl-di-yi hamı üçün dərhal aydın oldu. Həmişə Martinin qəlbinin dərinliklərində zəhlətökən bir sual qurcalanırdı: “Bəs siz mənə nə üçün onda nahar yedizdirmirdiniz?” Axı bütün bu əsərlər çoxdan yazılmışdır. “Zəng səsi” və “Pəri və inci” zərre qədər də dəyişməmişdir. İndiki kimi o zaman da bu əsərlər eynilə gözəldi və eyni bir sənət-karlıqla yazılmışdı. Lakin siz məni nə bu, nə də qalan başqa əsərlərimə görə qonaq eləmirsiniz. Siz məni ona görə qonaq eləyirsiniz ki, bu, indi dəbdır, ona görə ki, bütöv bir sürü Martin İdeni qonaq eləmək azanna tutulmuşdur”.

Belə anlarda təntənəli məclislərdə çox vaxt ikiyanlı gödəkcə geymiş və stetsonu gözüne basmış gəzəyən oğlan birdən-birə onun gözləri önündə canlanırdı. Bir dəfə Oklenddə, qadınlar klubunda ədəbi məclisdə belə oldu. Martin estradaya çıxarkən birdən uzaqda, salonun içində tanış gödəkcə və şlyapa geymiş oğlanı gördü. Martin İdenin diqqətli nəzərlərini kimə dikdiyini görmək üçün beş yüz geyinib-kecinmiş xanım dərhal dönüb geri baxdı. Lakin onlar boş keçiddə heç nə görmədilər. Martin isə hey baxır və sanki, başına bitmiş olan şlyapanı çıxarmağın oğlanın ağılına gəlib-gəlməyəcəyini düşünürdü. Kölgə estradaya doğru yönəldi və estradaya çıxdı. Martin öz gəncliyinin bu kölgəsinə baxa-baxa, nəçi ola biləcəyini və indi nəçi olduğunu düşünə-düşünə, az qala, kədərdən hönkürə-hönkürə ağlayacaqdı. Kölgə estrada ilə irəlilədi, lap Martinə yanaşdı və onun içində ərimişmiş kimi yox olub getdi. Beş yüz xanımın hamısı əlcək taxdıqları zərif əllərilə çəpik çaldı. Onlar birdən-birə bu cür utancaqlıq göstərən adlı-sanlı qonağa ürək-dirək vermək istəyirdilər. Martin iradəsini toplayıb kölgəni gözləri önündən qovdu, gülüm-sədi və danışmağa başladı.

Yumşaqürəkli, hörmətli bir adam olan məktəb direktoru bir dəfə küçədə Martinə rast gəlib ona xatırlatdı ki, Martini dəcəlliyinə və dava saldığına görə məktəbdən qovanda dəftərxanasında nə kimi dəhşətli səhnələr baş vermişdi. O:

– Mən sizin “Zəng səsi”ni hələ ilk dəfə çap olunanda oxudum, – dedi. – Gözəl əsərdir! Edqar Podan fəna deyil! Mən elə onda da oxuyandan sonra “gözəldir!” – dedim.

Martin, az qala: “Doğrudan? Axı siz o zaman küçədə mənimlə iki dəfə rastlaşdınız və hətta məni tanımadınız belə, – deyəcəkdiniz,

– iki dəfənin ikisində də mən ac-susuz yeganə kostyumumu girov qoymağa gedirdim! Siz məni tanımaq istəmərdiniz! Bəs nə üçün indi məni tanıdınız?”

Direktor sözünə davam edərək dedi:

– Elə bu günlərdə arvadıma deyirdim ki, nahara bizə gəlsəniz, yaxşı olar, arvadım da məndən çox xahiş elədi ki, sizi qonaq çağırım, hə, çox-çox xahiş elədi.

Martin gözlənilmədən ucadan bağırdı:

– Nahara?

Direktor özünü itirmiş halda:

– Hə... hə... nahara, – deyə donquldandı. – Bilirsiniz, elə-belə... Köhnə müəlliminizlə... Ay səni, kələkbaz! – O, qorxa-qorxa Martinin çiyinə toxundu, bu hərəkətinə araları açıq adamlara məxsus zərərət donu geydirməyə çalışdı.

Martin bir neçə addım atıb dayandı və qocanın arxasınca baxdı. Sonra donquldanaraq:

– Allah bilir, nələr eləyirəm, – dedi. – Deyəsən, mən onu yaman qorxutdum!

QIRX BEŞİNCİ FƏSİL

Bir dəfə Kreyz – “əsl adamlardan” biri olan həmin Kreyz Martinin yanına gəldi, Martin onun gəlişinə ürəkdən sevindi və Kreyzin son dərəcə xəyali bir müəssisə yaratmaq üçün tutduğu layihə haqqında söhbətini dinlədi. Bu müəssisə əsla bir maliyyəçi kimi yox, bir yazıçı kimi Martini maraqlandıra bilərdi. Kreyz layihə haqqında izahatının şirin yerində birdən “Günəşin ləkəsi”ndən danışmağa başladı və dedi ki, bu əsər bir dəli-divanənin sərsəmləməsidir, O, öz sözünü kəsərək:

– Əlqərəz, mən buraya mühakimə yürütməyə gəlməmişəm, – dedi. – Mən ancaq bir şeyi bilmək istəyirəm, siz mənim bu müəssisəmə min dollar qoya bilərsiniz, ya yox?

Martin:

– Yox, – dedi. – Bunun üçün mən o qədər də dəli deyiləm. Ancaq mən başqa bir iş eləyə bilərəm. Siz mənə bir zamanlar ömrümdə ən

maraqlı bir gecə keçirməyə imkan vermisiniz ki, onu heç bir pula almaq olmaz. İndi pulun mənim üçün heç bir əhəmiyyəti yoxdur. Mən sizə məmnuniyyətlə elə-belə, həmin unudulmaz gecəyə görə min-nətdar olduğum üçün min dollar verərəm. Sizə pul lazımdır, mənim isə həddindən çox pulum var. Pul almaq istəmirsiniz? Heç bir kələk-zad lazım deyil. Alın!

Kreyz zərrə qədər də təəccüb etmədi. O, çeki götürüb çibinə basdı.

– Mən bu cür şərtlə hər həftə sizin üçün belə gecələr düzəltməyə hazırım.

Martin başını bulayaraq:

– Çox gecdir, – dedi. – Bu mənim üçün ilk və son bir gecə idi. Mən, sanki, başqa bir aləmə düşmüşdüm. Bilirəm, sizin üçün gecənin heç də ayrıca bir mənası yoxdur. Lakin mənim üçün hər şeyin xüsusi bir mənası vardı. Bunu daha təkrar etmək olmaz. Mən fəlsəfənin daşını atmışam. Mən daha onun adını da eşitmək istəmirəm.

Kreyz qapıya tərəf gedərkən:

– Həyatımda birinci dəfədir ki, fəlsəfədən pul qazandım, – dedi, – onun da ki, qiyməti o saat düşdü.

Bir dəfə missis Morz küçədə faytonla Martinin yanından keçdi və gülümsəyərək, ona baş əydi. Martin də gülümsədi və şlyapasını çıxardı. Bu təsadüf Martinə heç bir təsir bağışlamadı. Halbuki cəmi bir ay bundan əvvəl bu, Martinin ürəyini bulandırardı, bəlkə də, ona gülünc görünərdi və Martin bu görüş zamanı missis Morzun nələr keçirdiyini təsəvvüründə canlandırmağa çalışırdı. Lakin indi bu görüş Martinin fikrini cəlb etmədi. O, məsələn, Mərkəzi bankın binası və ya bələdiyyə idarəsinin yanından keçdiyini unuda biləcəyi kimi, bu görüşü də dərhal unutdu. halbuki onun beynində fasiləsiz, həddən ziyadə gərgin bir iş gedirdi. “Çoxdan” adlanan eyni inadlı fikir onu gəmirməkdə davam edirdi. Martin səhərlər bu fikirlə yuxudan ayılırdı, bu fikir onu yuxuda da təqib edirdi. Onun gördüyü, eşitdiyi, duyduğu hər şey beynində dərhal bu “çoxdan” fikrillə əlaqəyə girirdi. Martin məntiq əsasında mühakimə yürüdərək, belə amansız bir nəticəyə gəldi ki, indi heç kimdir, heç nədir. Gəzəyən oğlan Mart İden və dənizçi Mart İden real şəxslər idilər, onlar, doğrudan da, yaşamışlar. Lakin böyük yazıçı Martin İden heç bir zaman yaşamamışdır. Böyük yazıçı Martin İden qara camaatın uydurması idi və qara camaat onu gəzəyən oğlan və

dənizçi Mart İdenin cildində təcəssüm etdirmişdi. Lakin onun özü ki bütün bunların yalan olduğunu bilirdi. O, əsla önündə qara camaatın pərəstiş etdiyi, qarnına canla-başla xidmət etdiyi əsatri qəhrəman deyildi. Təbii ki, yaxşısını o bilirdi.

Martin öz haqqında jurnallarda yazılanları oxuyur, daim jurnallarda çap olunan portretlərinə baxır və özünü tanıya bilmirdi. Ucqar fəhlə məhəlləsində böyüyən, yaşayan, sevən və həyatdan ləzzət alan odur. Adamlara yaxşı münasibət bəsləyən və taleyin dönüklüyünü qayğı bilməyən bir ürəklə qarşılayan odur. Özgə ölkələri gəzən, hər cür havada növbədə duran və özü kimi dəliqanlılar dəstəsinə başçılıq edən odur. İlk dəfə kitabxanaya gələn, intəhasız kitab sıralarını görüb mat-məəttəl qalan və şiddətli bir təsirə qapılan, sonra isə bu kitabları oxuyan və anlamağı öyrənən odur. Gecə yarısına kimi lampanı söndürməyən, yuxuya getməmək üçün yatağına mıx dolduran və kitablar yazan da odur. Lakin indi adamların fasiləsiz olaraq yedizdirməyə çalışdıqları, “doydum” deməyən qarınqulu o deyil.

Bəzi şeylər yenə də Martini əyləndirib güldürürdü. Bütün jurnallar Martin İdeni kəşf etmək şərəfini özünə çıxırdı. “Uorrenin aylığı” öz abunəçilərini inandırır ki, daim istedadlar axtarırdı və Martin İdenə ilk dəfə o rast gəlmişdir. “Ağ siçan” bu xidməti özünə çıxırdı, axır ki, “Qlobus” çıxış edib təntənəli surətdə ilk dəfə öz səhifələrində dərc etdiyi təhrif olunub şil-küt edilmiş “Dəniz nəğmələri”ni göstərməyincə “Şimal icmalı” və “Makintoşa jurnalı” da belə eləyirdi. Borclarından birtəhər yaxasını qurtarmış və yenidən çıxmağa başlamış “Gənclik və kamillik” jurnalı da Martin İdeni kəşf etdiyi iddia etdi. Ancaq bu jurnalı, fermer uşaqlarından başqa, heç kim oxumurdu. “Transkontinental aylıq”, “Eşşək arısı” bir-birinə aman vermədən özlərinin birinci olduğunu etiraf etməyi tələb edirdi. Bu gurultu içərisindən “Sinqltri, Dariley və K°”nın yavaş səsi əsla eşidilmirdi. Nəşriyyatın öz jurnalı yoxdu ki, onun səhifələrində öz haqqını ucadan bildirsin.

Bütün qəzetlər Martinin qonoralarını hesablayırdı. Bəzi jurnalların ona təklif etdiyi imtiyazlı şərtlər hansı yollasa aşkara çıxdı. Oklend mübəlligləri onun şəfqətinə təsir göstərir, müxtəlif kiçik fırıl-daqçılar isə şifahi və yazılı xahişlərlə onu təngə gətirirdilər. Lakin qadınlar hamıdan fəna idilər. Martinin fotoşəkilləri bütün məmləkətdə yayılırdı, müxbirlər isə onun “tunc üzünü”, “enli kürəyini”, “aydın, sakit baxışlarını”, “tərki-dünyalara məxsus batıq ovurdlarını” daha

parlaq şəkildə təsvir etməyə çalışırdılar. Martin öz gəncliyinin coşqun illərini xatırlayanda xüsusilə “Tərki-dünyalara məxsus batıq ovurdlarına” gülürdü. O, qadınlar arasında olarkən çox tez-tez onların mənalı, qədirdilən, ürək-dirək verən baxışlarını sezirdi. Martin Brisendenin xəbərdarlığını xatırlayaraq gülürdü. Yox, qadınlar məni iztirab çəkməyə məcbur edə bilməz. Mən bunun daşını atmışam.

Bir dəfə Martin Lizzini axşam məktəbinə ötürən zaman Lizzi, yanlarından keçən, qəşəng geyinmiş gözəl bir xanımın Martinə baxan gözlərilə qarşılaşdı. Bu baxış lazım gəldiyindən bir balaca daha diqqətli, bir balaca daha uzundu. Lizzi isə qəzəbindən titrəməyə başladı, çünki bu baxışın nə demək olduğunu dərhal anladı. Martin onun qəzəbinin səbəbini öyrənib qıza dedi ki, bu cür baxışlara çoxdan alışmışdır və onlara biganədir.

Lizzi acıqlı-acıqlı baxaraq qışqırdı:

– Ola bilməz, deməli, siz xəstəsiniz!

– Mən heç bir zaman indiki kimi sağlam olmamışam. Hətta beş girməyə kökəlmişəm də.

– Mən demirəm ki, siz cismən xəstəsiniz, mən, sizin ruhunuzdan danışırım, sizin içəriniz nə isə nasazdır! Mən nəyəm ki, mən də görürəm!

Martin fikirli-fikirli onun yanınca gedirdi. Qız birdən:

– Mən çox istərdim ki, siz bu xəstəlikdən mümkün qədər tez sağalısınız, – dedi. – Ola bilməz ki, sizin kimi bir kişi, qadınlar ona bu cür baxanda, biganə qalsın. Bu, qeyri-təbiidir. Axı siz ki, balaca uşaq deyilsiniz. Vicdanım haqqı, axırı bir qadın peyda olub sizi yerinizdən oynatsaydı, mən ürəkdən sevinərdim.

Martin Lizzini ötürüb “Metropol”a qayıtdı.

O, tərpənmədən və heç nə düşünmədən kürsüdə oturub düz qabağına baxırdı. Yalnız ara-sıra uzaq keçmişin bəzi səhnələri birdən onun yaddaşının boş ekranında görünürdü. Martin yuxuda olduğu kimi, bu səhnələri düşünmədən seyr edirdi. Lakin o yatmırdı. Birdən o silkindi və saata baxdı. Saat düz səkkizdi. Onun bir işi yoxdu. Yıxılıb yatmaq isə hələ tezdi.. Onun fikirləri yenə də bir-birinə qarışdı, yenə də səhnələr bir-birini əvəz edərək, onun gözləri önündən süzülüb keçdi. Bu səhnələrdə nəzər-diqqəti cəlb edən elə bir şey yoxdu. Bir obraz daim təkrar olunurdu: günəş şüalarının parçalayıb keçdiyi sıx yarpaqlar.

Qapı döyüldü. Martin gözlərini açmağa məcbur oldu. O yatmırdı və qapının döyülməsi dərhal onun beynində teleqram, məktub, camaşırxanadan paltar gətirmiş qulluqçu haqqında təsəvvür yaratdı. O, Conu xatırladı və özündən indi Conun harada ola biləcəyini soruşaraq qışqırdı:

– Gəlin!

O, Conu düşünməkdə davam edərək, hətta dönüb qapıya da baxmadı. Qapı yavaşdan açıldı, lakin Martin onun döyüldüyünü artıq unutmuşdu və əvvəlki kimi yenə də heç nə görməyən gözlərlə boşluğa baxırdı. Birdən-birə arxadan kəsik-kəsik həzin qadın hön-kürtüsü eşidildi. Martin bir an içində sıçrayıb ayağa durdu. O, təəcüb və demək olar ki, qorxu ilə:

– Ruf! – deyə çığırdı.

Rufun bənizi solğun və kədərli idi. O, astanada dayanmışdı, bir əlilə qapını tutmuşdu, o biri əlini isə sinəsinə basmışdı. Qız birdən yalvarışla hər iki əlini ona tərəf uzatdı və irəli yeridi. Martin onu kürsüyə oturdarkən, qızın barmaqlarının nə qədər soyuq olduğunu sezdi. O, özü üçün başqa bir kürsü çəkib onun yanında oturdu. Martin həyəcandan danışa bilmirdi. O, Rufla məhəbbət macərəsini çoxdan öz qəlbinə gömmüşdü. Martin elə hiss etdi ki, elə bil, “Metropol” otelində deyil, birdən gəlib “Qaynar bulaqlar” camaşırxanasına çıxmışdır, bir həftədən qalmış bir yığın alt paltarını yuyacaqdır. O, bir neçə dəfə sözə başlamaq istədi, lakin heç bir vəchlə cəsarət edə bilmədi.

Ruf yavaşdan, yalvarış dolu bir təbəssümlə:

– Heç kəs mənim burada olduğumu bilmir, – dedi.

– Nə dediniz? – deyə Martin soruşdu.

Öz səsinin cingiltisi Martini heyrətə saldı.

Ruf dediyi sözləri təkrar etdi.

Martin:

– Oho! – dedi, onun tapıb dediyi söz vur-tut bu oldu.

– Mən sizin mehmanxanaya girdiyinizi gördüm, bir az gözlədim və sonra mən də içəri girdim.

– Oho! – deyə Martin təkrar etdi.

Martinin dili hələ heç bir zaman bu cür tutulmamışdı. Qəti olaraq onun fikirləri birdən-birə başından çıxdı. O, hiss edirdi ki, susmağı yersiz görünməyə başlayır, lakin başının üstünü ölüm təhlükəsi alsaydı

belə, nədən sözə başlamağı düşünüb tapa bilməzdi. “Yaxşısı budur, gözümlü açıb özümlü “Qaynar bulaqlar” camaşırxanasında görədim, onda qollarımı çırmalayar və işə girişərdim”. Martin, nəhayət, dedi:

– Deməli, bir az gözləyib içəri girdiniz.

Ruf qəməli-qəməli başını endirdi və sinəsindəki şərfi açdı.

– Mən əvvəlcə sizi küçədə o qızla gördüm...

Martin, sadəcə:

– Hə, – dedi. – Mən onu axşam məktəbinə ötürürdüm.

Ruf yeni bir fasilədən sonra soruşdu:

– Məgər siz məni görməyinizdən məmnun deyilsiniz?

Martin tələsik cavab verdi:

– Məmnunam, məmnunam. Lakin siz buraya tək gəlməklə ehtiyatsızlıq etməmişiniz ki?

– Mən içəriyə gözə çarpmadan gizlin keçdim. Heç kəs mənim burada olduğumu bilmir... Mən sizi yaman görmək istəyirdim. Mən gəlmişəm sizə deyəm ki, nə qədər səfeh olduğumu indi anlayıram. Mən gəlmişəm ona görə ki, daha gəlməməyə gücüm çatmadı, çünki buraya gəlməyi qəlbim mənə əmr etdi... çünki gəlmək istəyirdim!

Ruf ayağa durdu və Martinə yanaşdı. Qız əlini onun çiyinə qoydu, dərinədən və tez-tez nəfəsini dərərək, bir an bu cür dayandı, sonra iti bir hərəkətlə ona doğru əyildi. Təbiəti etibarilə xeyirxah və həssas olan Martin başa düşdü ki, qızı uzaqlaşdırmaq mümkün deyil, qızın ürəyini sındırıb ehtirasına biganə qalsa, onu elə amansız təhqir edər ki, ömründə kişi qadını bundan pis təhqir etməmişdir. Martin qızı qucaqladı, lakin onun ağuşunda nə hərarət, nə də mehribanlıq vardı, sadəcə olaraq, qızı qolları arasına aldı, vəssalam. Qız tələsik Martinə qısıldı və əllərini onun boynuna doladı, lakin bu əllərin təmasından Martinin canına, əvvəllər olduğu kimi, odlu bir gizilti düşmədi; o, yalnız utanıb xəcalət çəkdi.

Martin soruşdu:

– Niyə belə titrəyirsiniz? Sizə soyuq deyil ki? Bəlkə, buxarını yandırım?

Martin elə tərpendi ki, elə bil, qızın qolları arasından çıxmaq istəyir, lakin Ruf ona daha bərk qısıldı.

Qızın dişləri-dişlərinə dəyə-dəyə cavab verdi:

– Bu əsəbilikdəndir. İndicə hamısı keçib gedər. Halım daha yaxşıdır.

Qızın titrətməsi yavaş-yavaş keçdi. Martin qızı hələ qolları arasından buraxmamışdı, lakin daha təəccüb etmirdi. Qızın nə üçün gəldiyini artıq bilirdi. Ruf bildirdi:

– Anam istəyirdi ki, mən Çarlı Hepquda ərə gedim.

Martin donquldanaraq:

– Çarlı Hepqud? Həmişə hərzə-hərzə danışan o cavan oğlanı deyirsiniz? – dedi və bir az susduqdan sonra əlavə etdi: – İndisə ananız istəyir ki, siz mənə ərə gedəsiniz, eləmi.

Martinin dediyi bu sözlərdə sual intonasiyası yoxdu. O, bu sözləri tam bir inamla dedi və onun gözləri önündə aldığı qonorarların çoxhədli rəqəmləri oynamağa başladı.

– Anam daha bizim evlənməyimizin əleyhinə çıxmayacaq, – Ruf dilləndi.

– Ananız məni sizə layiq ər hesab edir?

Ruf başını əydi.

Martin fikirli-fikirli dedi:

– Mən ki ananız bizim nişanımızı pozandan sonra yaxşılaşmamışam. Mən dəyişməmişəm. Mən elə əvvəlki Martin İdenəm ki, varam. Mən hətta xarab olmuşam. İndi yenə papiros çəkirəm, mən-dən tütün iyi gəldiyini hiss edirsinizmi?

Ruf cavab vermək əvəzinə nazlı-nazlı ovcunu Martinin dodaqlarına yapışdırdı. Martinin onu öpdüyünə alışmışdı, lakin Martinin dodaqları tərپənmədi. O, Rufun əlini çəkməsini gözlədi və sözüne davam edib dedi:

– Mən dəyişməmişəm, mən qulluğa girməmişəm, qulluq axtarmıram da. Hətta axtarmaq fikrində də deyiləm, mən əvvəlki kimi indi də iddia edirəm ki, Herbert Spenser böyük və nəcib bir adamdır. Hakim Blount isə eşşəyin biridir. Mən dünən onlarda nahar eləyirdim, bunu bir daha öz gözümlə gördüm.

Ruf məzəmmətlə soruşdu:

– Bəs nə üçün atamın dəvətini qəbul etmədiniz?

– Haradan bilərsiniz? Onu mənim yanıma kim göndərmişdi? Sizin ananız?

Ruf susurdu.

– Hə, əlbəttə, ananız! Mən elə belə də bildirdim. Yəqin, siz elə indi də onun təkidilə buraya gəlmisiniz.

Ruf qızğın etiraz edərək:

– Mənim burada olduğumu heç kəs bilmir. Yəni siz, doğrudan da, elə bilirsiniz ki anam mənim belə bir iş tutmağıma izin verərdi?
– dedi.

– Yaxşı, mən şübhə etmirəm ki, ananız sizə izin verərdi ki, mənə ərə gedəsiniz.

Rufdan şikayət dolu bir səs çıxdı:

– Ah, Martin, rəhminiz olsun! Siz hətta məni bir dəfə də olsun öpmədiniz. Siz daş kimisiniz. Bir görün, mən nəyə cəsarət etmişəm.

– Qız qorxa-qorxa, lakin eyni zamanda, bir maraqla ətrafına baxdı.

– Bir görün, mən haraya gəlmişəm!

Martin Lizzinin, “Mən sizdən ötrü məmnuniyyətlə ölümə gedərdim! Sizdən ötrü ölümə gedərdim!” – sözlərini xatırladı.

Martin sərt bir əda ilə soruşdu:

– Bəs nə üçün əvvəllər buna cəsarət etmirdiniz? Mən daxmada yaşayanda, mən ac qalanda. Axı mən elə onda da həmin Martin İden idim, həm bir insan, həm də bir yazıçı kimi. Mən son zamanlar bunu çox tez-tez özümdən soruşuram, bu sualı təkçə sizə yox, həm də bütün adamlara verirəm. Görürsünüzmü, dəyişməmişəm. Halbuki birdən-birə yüksəlməyim bəzən mənim özümü buna şübhə etməyə məcbur edir. Lakin mən eyni adamam ki, varam! Mənim başım da, kürəklərim də eynidir. Əllərimdə və ayaqlarımda eyni on barmaq var. Mən qürrələnib deyə bilmərəm ki, mən yeni bir istedadada sahib olmuşam və ya xeyirli işlər görmüşəm, mənim beynim olduğu kimi qalıb. Mənim hətta heç bir yeni ədəbi və ya fəlsəfi baxışım da yoxdur. Yalnız və kimsəsiz yaşadığım zamandan bəri mənim şəxsiyyətimin qiyməti artmamışdır. Bəs nə üçün mən indi birdən-birə hər yerdə əziz bir qonaq kimi qarşılanıram. Aydınır ki, adamlara öz-özlüyümdə mən lazım deyiləm, çünki əvvəl onların tanımaq istəmədikləri həmin Martin İden olaraq qalırım. Deməli, onlar mənim şəxsimdə nə isə elə bir cəhəti qiymətləndirirlər ki, onun mənim şəxsi keyfiyyətlərimə heç bir dəxli yoxdur, onunla mənim heç bir əlaqəm yoxdur. Sizə deyimmi mənim nəyimi qiymətləndirirlər? Hamının gözündə ad-san çıxardığımı. Ancaq bu ad-san mənim içərimdə deyil, xaricimdədir. Bu ad-san başqalarının başındadır. Bundan əlavə, indi əlimdə olan pula görə mənə hörmət edirlər. Lakin bu pul da məndə deyildir. O, banklardadır, hər cür conların, tomların və ceklərin ciblərindədir. Hə, deməli,

mən sizə də buna görə, şöhrət və pula görə lazım olmuşam, eləmi? Ruf inildəyərək:

– Siz mənim qəlbimi qırırsınız, – dedi. – Siz bilirsiniz ki, mən sizi sevirəm, buraya da yalnız sizi sevdiyimə görə gəlmişəm!.

Martin mülayim-mülayim dedi:

– Qorxuram ki, siz məni çox da doğru başa düşmədiniz. Bilirsiniz, mənə deyən görüm, nə üçün indi məni məndən üz döndərməyə cəsarətiniz çatdığı günlərdən daha çox sevirsiniz?

Qız çaşaraq qışqırdı:

– Bağışlayın və unudun! Mən sizi həmişə sevmişəm! Eşidirsiniz, həmişə! Elə buna görə də buradayam, sizin qucağınızdayam.

– Mən indi çox ehtiyatlı olmuşam, hər şeyi tərəziyə qoyub çəkirəm. Buna görə sizin məhəbbətinizi də çəkib onun nə olduğunu bilmək istəyirəm.

Ruf birdən sıyrılıb onun ağuşundan çıxdı, dikəldi və diqqətlə ona baxdı. Qız, sanki, nə isə demək istəyirdi, lakin deməyib susdu.

Martin sözünə davam edərək dedi:

– Bu barədə mənim düşüncələrimi bilmək istəyirsinizmi? Mən artıq indiki mövqeyimə çatmadan əvvəl sinfimin adamlarından başqa heç kəs məni tanımaq istəmirdi. Mənim kitablarımın artıq yazılıb qurtaran əlyazmalarını oxuyanların heç biri mənə bir kəlmə ilə olsun belə “bəyənirəm” demədi. Əksinə, yazdığımıza görə məni məzəmmət edirdilər, bu fikirdə idilər ki, mən nə isə ayıb və rüsvayçı bir iş görürəm. Hamı mənə yalnız bunu deyirdi... “İşə get”. Ruf etiraz dolu bir hərəkət elədi. Martin sözünə davam edərək:

– Hə, hə, – dedi. – Ancaq siz işdən yox, cəmiyyət içərisində mövqə tutmaqdan danışırıdınız. Mənim yazdıqlarım kimi, “iş” sözü də sizin xoşunuza gəlmirdi. İş sözü, doğrudan da, qaba sözdür. Lakin sizi inandırırıram ki, mənim fikrimcə, ətrafimdakı adamların hamısının məni dilə tutub işləməyə yollamaları daha qaba idi, sanki, onlar nə isə qəddar bir canini düz yola gətirmək istəyirdilər. Bəs axırı nə oldu? Kitablarımın nəşri və oxucuların hörməti sizin hissiyyatınızda dəyişiklik yaratdı. Siz onda Martin İdenə ərə getmək istəmirdiniz, halbuki onun bütün əsərləri yazılıb qurtarmışdı. Martinin arvadı olmağa cəsarət etmək üçün sizin məhəbbətiniz lazımınca qüvvətli deyildi. İndi isə sizin məhəbbətinizin lazımınca qüvvətli olduğu aydınlaşmış və görünür ki, bu qəribə faktın səbəbini məhz mənim

çatdığım şan-şöhərdə axtarmaq gərəkdir. Mən hələ öz gəlirimdən danışmıram, siz, bəlkə də, önu düşünməmişiniz, halbuki, ehtimal, sizin ata-ananız üçün mənim gəlirim əsas şərtidir.

Bütün bunlar isə çox da mənim ürəyimə yatmır! Lakin ən fənəsi budur ki, bu məni məhəbbətə, müqəddəs məhəbbətə şübhə ilə baxmağa vadar edir! Doğrudanmı, məhəbbət şöhərdən və qara camaatın hörmətindən qidalanıb yaşamalısınız? Görünür ki, belədir! Mən bunu o qədər düşünmüşəm ki, axırda başım hərlənməyə başlayıb!

Ruf mehribancasına onun saçlarını tumarlayıb dedi:

– Yazıq baş! Qoy daha hərlənməsin. Hər şeyi yenidən başlayaq, Martin! Bilirəm ki, zəiflik göstərmişəm, anamın təkidi qarşısında dayana bilməmişəm. Mən güzəştə getməməli idim. Ancaq siz ki insan zəifliklərinə göz yummaqdan, əhəmiyyət verməməkdən çox tez-tez danışdınız, mənə mərhəmətli olun. Mən yanılmışam. Məni bağışlayın! Martin səbirsizliklə səsləndi:

– Bəs nə, bağışlayıram! Bağışlamalı bir şey olmayanda bağışlamaq asandır! Sizin hərəkətinizin bağışlanmağa ehtiyacı yoxdur. Hər adam daha yaxşı bildiyi işi tutur. Axı mən qulluğa girmək istəmədiyimə görə sizdən üzr istəməyəcəyəm ki...

Ruf cəld etiraz edərək:

– Axı mən ki, sizin xeyrinizi istəyirdim, – dedi. – Bir halda ki mən sizi sevirdim, sizin xeyrinizi istəməyə bilməzdim.

– Duzdür, siz mənim xeyrimi istəməklə az qalmışdınız ki, axırıma çıxasınız. Bəli, bəli! Az qalmışdı ki, mənim yaradıcılığımın, mənim gələcəyimin axırına çıxasınız! Mən təbiətən realistəm, burjuva mədəniyyətinin isə realizmdən zəhləsi gedir. Burjuaziya qorxaqdır. Burjuaziya həyatdan qorxur. Siz isə məni də həyatdan qorxmağa məcbur etmək istəyirdiniz. Siz məni dar bir qəfəsə salıb ağızımı bağlamağa, mənə yanlış, məhdud, bayağı həyat baxışı sınımağa çalışırdınız. – Qız etiraz etmək istədi, lakin Martin işarə ilə onu susdurdu. – Bayağılıq, lap qoy tamamilə səmimi olsun, hər halda, bayağılıq burjuva mədəniyyətinin, zərif burjuva sivilizasiyasının əsasını təşkil edir. Siz isə mənim varlığımın canlı bir qəlbi vurub çıxarmaq, məni özünüzün külərdən birinə çevirmək, mənə öz sinfi ideallarınızı, sinfi əxlaqınızı, sinfi xurafatınızı aşılamaq istəyirdiniz.

Martin qəmli-qəmli başını buladı.

– Siz indi də məni anlamırsınız. Siz tamamilə mənim sözlərimə mənim verdiyim mənanı vermirsiniz. Sizin üçün mənim dediklərimin hamısı sırf xəyaldır. Mənim üçün isə bu, həyat həqiqətidir. Uzağı, siz gülüb əylənərsiniz və heyrət edərsiniz ki, çirkab içindən, aşağı təbəqələrdən çıxmış qaba bir hərif sizin sinfi tənqid etməyə və bayağı adlandırmağa cəsarət edir.

Ruf yorğun-arğın başını onun çiyinə söykədi, qızı yenə əsə-bilikdən doğan bir titrətmə sardı. Martin bir dəqiqə gözlədi ki, bəlkə, qız dillənsin və sonra sözünə davam etdi:

– İndi isə siz istəyirsiniz ki, bizim məhəbbətimizi dirildəsiniz! Siz istəyirsiniz ki, biz də ər-arvad olaq! Siz məni istəyirsiniz! Axı elə ola bilərdi ki, – çalışın məni anlayın, – elə ola bilərdi ki, mənim kitablarım nəşr edilib işıq üzü görməzdi və hörmət qazanmazdı, lakin buna baxmayaraq, mən nəyəmsə, o da olub qalardım! Lakin siz onda heç vaxt mənim yanıma gəlməzdiniz! Yalnız bu kitablar... Onlar cəhənnəmə...

Qız onun sözünü kəsərək:

– Söyüş söyməyin, – dedi. Martin acı-acı güldü. Sonra:

– Görürsünüz, görürsünüz! – dedi. – Həyatınızın bütün səadəti karta qoyulduğu bir anda siz kobud bir söz eşitməkdən qorxursunuz. Siz əvvəlki kimi yenə də həyatdan qorxursunuz.

Ruf bu sözləri eşidərkən diksindi, sanki, bu sözlər onun hərəkətinin bütün mahiyyətini heçə endirdi, lakin qıza yenə də elə gəlirdi ki, Martin ona qarşı haqsızlıq eləyir və buna görə də ondan incidi.

Onlar bir müddət səssiz-səmirsiz oturdular; qız əzab içində cırı-pıraq, nə edəcəyini düşünürdü. Martin isə yox olmuş məhəbbətinin fikrini çəkirdi. O indi aydın başa düşdü ki, heç bir zaman Rufu ürəkdən sevməmişdir. O, xəyalının yaratdığı nə isə ideal bir Rufu, səmalar xilqətini, poeziyasının ilham qaynağı olan nurlu və şəfəqli bir obrazı sevmişdir.. Əsl Rufu, burjua psixologiyası və məhdud burjua görüş dairəsi olan bir burjua qızını o heç bir zaman sevməmişdir.

Qız birdən dilə gəldi:

– Mən etiraf edirəm ki, sizin dediklərinizin çoxu həqiqətdir. Mən, doğrudan da, həyatdan qorxurdum. Mən sizi çox da böyük məhəbbətlə sevmirdim. Lakin indi böyük məhəbbətlə sevməyi öyrənmişəm, mən sizi nəsinizsə, ona görə sevirəm, nə olmusunuzsa, ona görə sevirəm, sizi bu cür eləyən səbəbə görə sevirəm. Mən sizi

mənim sinfimdən ayıran bütün cəhətlərinizə görə sevirəm. Qoy bəzən sizin baxışlarınızı anlamayım. Mən onları anlamağı öyrənərəm. Mən onları anlamağı öyrənmək üçün əlimdən gələni əsirgəmərəm. Siz papiros çəkirsiniz, söyüş söyürsünüz, – bütün bunlar sizin varlığınızın bir hissəsidir, mən buna görə də sizi sevirəm, mən çox şeyə alışırım. Son on dəqiqə içərisində mən artıq çox şey öyrəndim. Məgər əvvəllər ömrümdə buraya – sizin yanınıza gəlməyə cəsərət edədimmi? Martin!..

Ruf, üzünü onun sinəsində gizlədərək ağladı. Martin axşamdan bəri ilk dəfə olaraq qızı nəvazişlə quçaqladı. Qız bunu duydu və işıq gəlmiş gözlərini qaldırıb ona dikdi.

Martin:

– Çox gecdir, – dedi. O, Lizzinin sözlərini xatırladı. – Mən xəstəyəm, Ruf... Yox, cismən yox. Mənim ruhum, beynim xəstədir. Mənim üçün hər şey mənasını, əhəmiyyətini itirmişdir. Mən heç nə istəmirəm, siz yarım il bundan əvvəl gəlsəydiniz, hər şey başqa cür olardı!

Qız qışqıraraq:

– Yox, gec deyil! – dedi. – Mən bunu sizə sübut edərəm. Mən sizə sübut edərəm ki, indi məhəbbətim aşıb-daşır, məhəbbətim indiyə kimi mənim üçün həyatda əziz olan bütün şeylərdən daha əzizdir! Mən burjuaziyanın gözündə böyük qiyməti olan hər şeydən əl çəkməyə hazırım. Mən daha həyatdan qorxmuram. Mən atamı və anamı tərک edəcəyəm, qoy abırım tökülsün. Mən indi, bu saat burada sizinlə qalmağa hazırım və qoy bu, azad məhəbbətin vüsal birliyi olsun. Əgər istəyirsinizsə, mən bundan vüqarlanaram və sevinərəm. Əgər mən əvvəllər məhəbbətimizə xəyanət etmişəmsə, mənə xəyanətə təhrik edən şeylərə məhəbbət naminə xəyanət etməyə hazırım.

Ruf parıldayıb yanan gözlərlə Martinin qarşısında dayanmışdı.

– Mən gözləyirəm! – deyə qız pıçıldadı. – Martin, mən sizin “hə” cavabınızı gözləyirəm. Mənə baxın.

Martin qıza baxaraq düşündü: “Onun bütün əvvəlki səhvlərini yuması, əsl bir qadına çevrilməsi, burjuja şərtliliklərinin dəmir zəncirlərini parçalayıb boynundan atması, nə qədər də gözəldir. Bütün bunlar gözəl, müəzzəm, nəcibdir. Lakin axı mənə nə olubdur?”

Qızın hərəkəti Martini həyəcanlandırmadı, sarsıtmadı. O, yalnız ağılında bu hərəkətə haqq qazandırır. Alov püskürmək əvəzinə

soyuq bir təqdir! Martinin qəlbi riqqətə gəlməmişdi, qanında arzular qaynamırdı. O, yenidən Lizzinin sözlərini xatırladı.

Martin ümitsiz-ümitsiz əlini yelləyib:

– Mən xəstəyəm, bərk xəstəyəm, – dedi. – Bu qədər ağır xəstə olduğumu indiyədək ağılıma belə gətirmirdim. Nə isə mənim içərimdə tükənmişdir. Mən heç bir zaman həyatdan qorxmamışam, lakin heç bir zaman təsəvvür etməzdim ki, bir zaman gələcək, daha həyatdan ləzzət ala bilməyəcəyəm. İndi isə aydınlaşır ki, mən həyatdan doymuşam. Ürəyimdə daha heç bir arzum qalmamışdır. Mən hətta sizi də istəmirəm! Görürsünüz, necə xəstəyəm!

O, başını kürsünün söykənəcəyinə dayadı və gözlərini yumdu: Ağlayan uşaq aydın göz yaşları arasından günəşə baxıb dərhal bütün dərdlərini unuduğu kimi, Martin də qəfildən gözləri önündə canlanmış bir səhnəni – günəş şüalarının yarıb keçdiyi qalın yarpaqları seyr edərək, xəstəliyini də, Rufun burada olduğunu da, ümumiyyətlə, dünyada hər şeyi yadından çıxardı. Bu yarpaqlar yamyaşıldı və göz qamaşdırırdı. Martin yarpaqlara baxanda gözləri ağrıyırdı, lakin o özü də səbəbini bilmədən baxırdı.

Martin qapı dəstəyinin cırıltısından özünə gəldi. Ruf qapının ağzında dayanmışdı. Qız həzin səsle:

– Mən buradan necə çıxım? – deyərək soruşdu. – Qorxuram.

Martin sıçrayıb ayağa duraraq qışqırdı:

– Ah, məni bağışlayın! Özüm də bilmirəm mənə nə olub. Sizin burada olduğunuz yadımdan çıxmışdı.

O, əli ilə alnını ovuşdurdu.

– Görürsünüz, mən tamam nasazam. Mən sizi evinizə qədər ötürərəm. Biz dal qapıdan çıxa bilərik. Heç kəsin gözünə dəymərik. Ancaq üz örtüyünüzü salın.

Nə qədər ki onlar dar koridorlardan və ala qararıllıq pilləkənlərdən keçib gedirdilər, Ruf Martinin əlindən tutub buraxmaq istəmirdi.

Qız küçəyə çıxarkən:

– Axır ki, təhlükədən qurtardım, – dedi və əlini Martinin əlindən çəkmək istədi.

Martin:

– Mən sizi evinizə qədər ötürərəm, – dedi.

Qız etiraz etdi:

– Yox, yox, lazım deyil!

Qız yenidən əlini Martinin əlindən çəkməyə çalışdı. Bu, bir anlığa Martində maraqla oyatdı. Ona elə gəlirdi ki, qız məhz indi, onun üçün hər cür təhlükənin artıq keçib getdiyi bir zamanda nədənsə qorxur. Qız, sanki, tez-tələsik Martini əkmək istəyirdi. Martin isə bunu əsəb sarsıntısı ilə, sadəcə olaraq, açıqla izah edirdi. Buna görə də qızın əlini öz əlində saxladı və onların evinə doğru döndü. Onlar tinə çatanda Martin birdən uzun palto geymiş bir adam gördü, həmin adam tələsik küçə qapısına soxuldu. Martin qapının yanından keçəndə ora baxdı və yad adam paltosunun yaxasını qaldırdığına baxmayaraq, Rufun qardaşı Normanı tanıdı.

Martinlə Ruf yolboyu demək olar ki, danışırdılar. Ruf kədərli, Martin isə hər şeyə biganə idi. O, qıza yalnız bunu dedi ki, Sakit okean adalarına gedir, qız isə birdən-birə gəldiyinə görə ondan üz istədi. Vəssalam. Onlar qızın qapısında ayrıldılar, elə bil, aralarında heç nə olmamışdı. Onlar bir-birinin əlini sıxdılar, bir-birinə “Gecən xeyrə qalsın” dedilər, həm də Martin ədəb qaydası ilə şlyapasını bir balaca qaldırdı. Qapı çırpıldı. Martin papiros yandırdı və geriye, mehmanxanaya qayıtdı. Normanın gizləndiyi həmin küçə qapısının yanından keçəndə Martin ayaq saxladı və bir dəqiqə fikirli-fikirli dayandı. O bərkədən:

– Ruf yalan danışırmış, – dedi. – O, məni inandırmaq istəyirmiş ki, qəti və cəsarətli hərəkət edir. Halbuki qardaşı onu geri, evə aparmaq üçün burada dayanıb çoxdan gözləyirmiş. – O, qəhqəhə çəkib güldü. – Ah, burjuylar, burjuylar! Mən kasıb olanda, hətta onun bacısına yanaşmağa belə haqqım yoxdu. Bankda cari hesab açandan sonra isə qardaş özü bacısını mənim yanıma gətirir!

Martin yoluna davam etmək istəyirdi ki, birdən hansı bir avara isə onun dirsəyinə toxundu. Avara:

– Cənab, lütfən, mənə 25 sent verin, – dedi. – Gecə qalmağa yer pulu verməliyəm.

Bu səs Martini bir an içində dönüb geri baxmağa məcbur etdi. Bir an sonra Martin artıq Conun əlini bərk-bərk sıxdı.

Co deyirdi:

– Yadındadır, mən sənə demişdim ki, görüşəcəyik. Bu mənim ürəyimə dammışdı. Gördün ki, görüşdük!

Martin heyran-heyran:

– Sən lap nər kimisən! – dedi. – Deyəsən, kökəlmisən də.

Co onun sözünü təsdiq edərək gülə-gülə dedi:

– Elədir ki var. Mən avara olan gündən bəri yaşamağın mənasını anladım! Otuz girvənkə kökəlmişəm və özümü çox yaxşı hiss edirəm! Axı keçmişlərdə o qədər işləyib əldən düşürdüm ki, məndən bir dəri, bir sümük qalmışdı. Görünür, avara yaşamaq mənə düşür!

Martin ona sataşaraq:

– Ancaq gecələməyə yer pulu istəyirsən, – dedi. – Gecə isə çox da isti deyil!

– Hm! Gecələməyə yer pulu istəyirəm! – Co cibindən bir ovuc xırda pul çıxardı və etiraf etdi. – Bu mənə çatardı, ancaq sən görkəmindən yaman səxavətli adama oxşayırdın! Buna görə səni gözaltı elədim. Martin qəhqəhə çəkdi. Sonra dedi:

– Gecələmək nədir, bu pul hələ sənin içkinə də çatır.

Co lovğa-lovğa pulu cibinə qoydu:

– Mən daha belə işlərə baxmıram! – deyə bildirdi. – Mən indi daha içmirəm. Həvəsim yoxdur. Səndən ayrıldıqdan sonra mən ancaq bir dəfə kefli olmuşam, həm də ona görə ki, səfehliyimə salıb ac qarına içmişdim. Mən heyvan kimi işləyəndə heyvan kimi içirdim. İndi isə adam kimi yaşadığıma görə adam kimi də içirəm. Hərdən bir stəkan içirəm və “bəsdir” deyirəm!

Martin sabah görüşmək üçün onunla şərtləşdi və mehmanxanaya getdi. O, vestibüldə paroxodların hərəkət cədvəlinə baxdı, “Maripoza” beş gündən sonra Taitiyə yola düşürdü.

O, qarışıya:

– Telefonla mənə kayut sifariş edin, – dedi. – Ancaq yuxarıda yox: aşağıda, sol tərəfdə. Yadınızda saxlayın. Yaxşısı budur, yazın: sol tərəfdə.

Martin öz otağına gəlib uzandı və uşaq kimi bir anda yuxuya getdi. Axşamdan bəri baş vermiş bütün hadisələr onun ürəyində heç bir iz buraxmadı. Onun beyni daha mütəəssir olmurdu. Hətta Co ilə görüşdən doğmuş coşqun sevinc də ani bir həvəs kimi gəlib keçdi. Bu sevinc yalnız bir an sürdü, gələn anda isə Martin artıq öz keçmiş yoldaşına rast gəldiyinə təəssüf edirdi, çünki dinib-danışmaq belə istəmirdi. Beş gündən sonra üzüb istəklili okeanına gedəcəyi də onun ürəyini açmırdı. O, məmnuniyyətlə gözlərini yumdu və səssiz-səmirsiz səkkiz saat yatdı. O, yuxuda çapalamırdı, gecəgözü hər şeyi unudaraq dincəlir və aylarda həmişə heyfslənirdi. Həyat

onu usandırır və didib parçalayırdı, zaman isə onun üçün əsl böyük bir işgəncə idi.

QIRX ALTINCI FƏSİL

Sabahı gün Martin sözə başlayaraq dedi: – Bilirsən nə var, Co. Burada, İyirmi səkkizinci küçədə bir fransız var. O, bir az pul yığıb, indi isə Fransaya qayıtmaq istəyir. Onun kiçik, qəşəng, çox gözəl təchiz edilmiş bir camaşırxanası var. Əgər sən oturaq həyat yoluna qayıtmaq istəyirsənsə, bu, sənin üçün lap göydən düşüb. Al, bu da pul, özünə qəşəng bir kostyum al və bu ünvana get. Komسیونçu bu ünvanda olur, mən ona tapşırısam ki, sənin üçün münasib bir şey axtarıb tapsın. O, səninlə gedər və hər şeyi sənə göstərər. Əgər camaşırxana xoşuna gəlsə və sən bu fikirdə olsan ki istənilən qiymətə, on iki min dollara dəyər, onda mənə de və bil ki, camaşırxana sənindir. İndisə sürüş buradan! Mənim işim var. Biz səninlə sonra söhbət edərik.

Co içərisində coşan qəzəbi boğaraq asta-asta: – Bilirsən nə var, Mart – dedi, – mən buraya səninlə görüşməyə gəlmişəm. Başa düşdün? Heç də onun üçün gəlməmişəm ki, mənə camaşırxana bağışlayasan! Mən keçmiş yad edib köhnə dost kimi sənin yanına gəlmişəm, sən isə camaşırxananı mənim gözümə soxursan. Bilirsən, buna görə sənə demək istəyirəm ki, götür öz camaşırxananı, onunla bərabər itil cəhənnəm!

O, ayağa durdu və getmək istədi, lakin Martin onun çiyinlərindən yapışdı və üzünü özünə tərəf çevirdi. O dedi:

– Bilirsən, Co, əgər mənə bu cür fırıldaqlar gəlməyə başlasan, keçmiş dostluğumuz xatirinə səni elə döyərəm ki, dünya gözüne qaranlıq görünər. Başa düşdün? Hə, nə var? İstəyirsənmi?

Co dartındı və Martini itələmək istədi, lakin ona sarılmış qollar həddindən artıq qüvvətli idi. Onlar əlbəyaxa olub otağı hərlənməyə başladılar, bütün ağırlıqları ilə stulun üstünə yığılıb onu sındırdılar və axır ki, döşəməyə sərildilər. Co arxası üstə uzanmışdı. Martin isə dizini onun sinəsinə basıb üstünə çıxmışdı. Martin Conu buraxdıqda onun nəfəsi güclə özünə gəldi. Martin:

– Hə, deməli, indi danışa bilərik. Görürsən, yaxşısı budur, mənə baş qoşma. Mən, hər şeydən əvvəl, camaşırxana məsələsini qurtarmaq istəyirəm. Sonra gələrsən və onda biz keçmiş xatirələrdən və başqa bir şeydən danışarıq. Mən sənə dedim ki, işim var, özün bax.

Elə bu vaxt lakey səhər poçtunu, bir qalaq məktub və jurnal gətirdi.

– Məgər həm bütün bunları oxumaq, həm də söhbət eləmək olarmı? Get camaşırxananın məsələsini həll elə və sonra buraya qayıt.

Co könülsüz olaraq:

– Yaxşı, – deyə razılaşdı. – Mən elə bildim ki, sən, sadəcə olaraq, mənə camaşırxana verib istəyirsən başından açılım, ancaq indi görürəm ki, yanılmışam. Ancaq boksda sən mənə üstün gələ bilməzsən, Mart. Nədən istəyirsən, mərc gəlirəm.

Martin gülə-gülə:

– Yaxşı, – dedi, – sonra əlcəklərimizi taxıb gücümüzü sinayırıq.

– Hökmən! Mən camaşırxananı alan kimi, – deyə Co yumruğunu uzatdı. – Görürsən? Səni iki zərbə ilə vurub yerə sərərəm.

Nəhayət, Co gedəndən sonra, Martin rahat nəfəs aldı. O, adamlardan qaçmağa başlamışdı. Adamlarla ünsiyyətdə olmaq onun üçün gündən-günə çətinləşirdi. Onlar Martinin yanında olanda Martinin ürəyi sıxılırdı, onlarla danışmaq zərurəti isə onu hirsələndirirdi. Adamlar onun əsəblərinə toxunurdular və Martin bir adamla görüşməmiş tez ondan yaxasını qurtarmaq üçün bəhanə axtarmağa başlayırdı.

Co gedəndən sonra Martin poçtu dərhal araşdırmağa girişmədi. O, əlini ağdan-qaraya vurmadan təqribən yarım saat kürsüdə oturdu və başından yalnız haçandan-haçana hər hansı qırıq fikirlər, yuxuya dalmış bir ağılın ani bəlihtiləri gəlib keçirdi.

Nəhayət, Martin durdu və poçtu araşdırmağa başladı. Təqribən bir düjin məktubda avtoqraf göndərməsini xahiş edirdilər, Martin bu cür məktubları ilk baxışdan tanıyırdı. Sonra maddi kömək istəyənlərin standart xahişləri, əbədi mühərrikin modelini yaratmış ixtiraçı və yer səthinin boş kürənin daxili hissəsi olduğunu sübut etmiş riyaziyyatçıdan tutmuş kommunist yurdu salmaqdan ötrü Meksikada – Kaliforniya yarımadasını almaq üçün maliyyə köməyi istəyən şəxsədək müxtəlif, qəribə adamların və xəyalpərəstlərin məktubları gəlirdi. Onunla tanış olmaq istəyən qadınlardan da məktub vardı,

bu məktublardan biri Martini gülümsündürdü. Məktub müəllifi ədəbli və mömin adam olduğunu sübut etməyə çalışaraq, kilsədə daimi yerinin pulunu verdiyi barədə qəbzə məktuba əlavə etmişdi.

Naşirlər və redaktorlar onun başına elə hey məktub yağdırırdılar: jurnallar ilan dili çıxarıb, ondan məqalələr, kitab nəşriyyatları isə yalvarıb yeni kitablar istəyirdi, hamı onun əlyazmaları, bir zamanlar göndərmək üçün var-yoxunu girov qoyduğu zavallı əlyazmaları arzusunda idi. Bu məktublar arasında gözlənilməyən pul çekləri də olurdu – ingilis nəşrlərinin haqqı, xarici nəşriyyatlardan göndərilmiş beh. Martinin ingilis agentı ona xəbər verirdi ki, Almaniyada üç kitabını tərcümə etmək hüququ alınmışdır, onun əsərləri İsveçdə də tərcümə olunurdu, lakin İsveç Bern müahidəsində iştirak etməmişdi və bu tərcümələrə görə bir şey almaq mümkün deyildi. Rusiyadan da sorğu gəlmişdi, bu da sırf rəsmi mahiyyətdə idi, çünki bu məmləkət də Bern müahidəsində iştirak etməmişdi.

Martin qəzetlərdən məqalələri kəsib saxlayan bürodan gətirilmiş bir yığın paketi açdı və onun özündən, misilsiz bir sürətlə artan şöhrətindən bəhs edən yazıları oxudu. Martin gözəl bir əda ilə bütün əsərlərini birdən-birə qara camaatın ağzına atmışdı. Görünür ki, onun bu qəfil şöhrətinin səbəbi də bu idi. Martin də, Kiplinq kimi, qara camaatı hücumla ələ keçirmişdi; Kiplinq ölümcül xəstə yatan da sürü hissinə itaət edən qara camaat birdən-birə onun kitablarını ardı-arası kəsilmədən oxumağa qurşanmışdı. Bu ara Martin xatırladı ki, elə həmin qara camaat yarım ildən sonra oxuduğundan heç nə başa düşməyib, Kiplinqin özünü çirkablar içinə atıb tapdamışdır. Bu fikir Martini acı-acı gülməyə məcbur etdi. Kim bilir! Bəlkə, yarım ildən sonra bu, mənə də qismət olacaqdır. Lakin mən qara camaatı aldadacağam. Mən onda uzaqlarda, cənub dənizlərində olacağam, öz qamış komamı tikəcəyəm, inci və qoz ləpəsi satacağam, sualtı qayaların üzərindən dalğaların belində keçəcəyəm, köpəkbalığı tutacağam, Tayoxae vadisinə bitişik vadidə dağ keçisi ovlayacağam.

Elə bu an həyatının bütün ümitsizliyi onun gözləri önündə canlandı. O, birdən başa düşdü ki, Kölgələr vadisindədir, ölüm kölgələri. Onun həyatı ötüb-keçmişdi; onun həyatı sönür, saralıb-solur və qürub edirdi. Martin indi nə qədər çox yatdığını və həmişə yatmaq istədiyini düşündü. Halbuki bu yaxınlara kimi yuxuya nifrət edirdi. Yuxu ondan həyatın ən qiymətli saatlarını çalıb aparırdı. İyirmi dörd saatda dörd

saat yatmaq – dörd saat az yaşamaq deməkdi. Onda yuxudan necə də bezmişdi! İndi isə həyatdan nə qədər bezmişdir! Həyat cansıxıcı idi və acı dadırdı. Martinin ölümünə səbəb bax bu idi. Həyata can atmayan adam ölüm yolları axtarır. Onun qəlbində köhnə, əzəli yaşamaq instinkti baş qaldırdı. Hə, o, yola çıxmağa tələsməlidir. O, otağı gözdən keçirdi və şeyləri yığıdırmaq lazım gələcəyini düşünüb, dəhşətə gəldi. Bir də ki bu tələsik deyil. Hələlik şey-şüy almaq lazımdır.

Martin şlyapasını başına qoyub mehmanxanadan çıxdı, tufəng, patron və balıqçı ləvazimatı seçməklə bütün səhəri silah mağazasında keçirdi. Ticarət üçün mallara gəldikdə, Martin onları Taitiyə çatandan sonra yazıb gətirməyə qərar verdi, çünki mallara olan tələb tez-tez dəyişir. Onları yazıb Avstraliyadan da gətirmək olar. Bu fikir Martini çox sevindirdi. O, düşünəndə ki nə isə bir iş görmək və bir addım atmaq lazımdır, indi daha bu fikrə dözə bilmirdi. Martin mehmanxanaya qayıdırkən məmnuniyyətlə qoynunda yer tapacağı rahat kürsüsünü düşünürdü, lakin Conun bu kürsüdə oturduğunu görüb az qaldı hirsindən hönkür-hönkür ağlasın.

Co camaşırxanaya heyrandı. O, bütün məsələləri həll etmişdi və sabahdan camaşırxananın külli-ixtiyar sahibi olurdu. Martin çarpayıya uzandı və gözləri yarıyumulu olduğu halda Conun danışdıqlarına qulaq asmağa başladı. Martinin fikirləri, demək olar ki, insan şüurunun hüdudlarından ayrılmışdı, uzaqlarda gəzirdi. O, Coya, heç olmazsa, bir cavab vermək üçün ara-sıra özünü zorlayırdı. Axı o ki Conun xatirini istəyirdi. Lakin Conun qəlbində həyat qaynayır, aşır-şaşırdı, onunla təmasda olmaq isə indi Martini incidirdi. Bu, Martinin yorğun, usanmış qəlbi üçün çox ağır bir yüküdü. Co birdən-birə deyəndə ki bir zaman gələcək onlar əlcəklərini geyib boks oynayacaqlar, Martin ağırdan az qaldı çığırsın.

Martin:

– Co, yadında saxla! – dedi. – Sən öz camaşırxananda “Qaynar bulaqlarda” arzuladığın qayda-qanunu qoymalısən. Vaxtından əlavə heç kəsi işlətməməlisən. Gecələr heç bir iş gördürməməlisən. Yaxşı zəhmət haqqı verməlisən. Heç bir vəchlə uşaqları işə götürməməlisən! Heç bir səbəbi nəzərə almamalısən!

Co başını tərpətdi və qeyd dəftərçəsini çıxardı. – Mən bu gün səhər yeməyindən qabaq iş qaydalarının planını çəkmişəm. Bir qulaq as!

Co oxumağa başladıqda Martin bəh-bəh deyir, lakin hey bir şey düşünürdü ki, axır Co nə vaxt rədd olub gedəcəkdir.

Martin yuxudan ayılındaqda gecədən xeyli keçmişdi. Onun fikri yavaş-yavaş gerçək həyat faktları üzərinə qayıtdı. Otaqda heç kəs yoxdu. Yəqin, Co Martinin yuxuya getdiyini görüb, yavaşca çıxıb getmişdi. Martin: “Çox nəzakətli davranmışdır”, – düşündü. Sonra gözlərini yumdu və yenidən yuxuya getdi.

Bundan sonra gələn günlərdə Conun başı öz işlərini sahmana salmağa bərk qarışmışdı və çox da Martinin zəhləsini tökmürdü. Yalnız Martinin yola düşməsi ərəfəsində qəzetlər xəbər verdilər ki, Martin İden “Maripoza” ilə dəniz səfərinə çıxır. O, yenə də instinktə – nəyin bahasına olursa olsun yaşamaq instinktinə itaət edərək, həkimin yanına getdi və müayinədən keçirilməsini xahiş etdi. Martin tamamilə sapsağlam idi. Onun ciyərlərinə və ürəyinə heç söz ola bilməzdi. Tibb nöqtəyi-nəzərindən onun bütün orqanları lap sağ-salamatdı və tamamilə normal işləyirdi.

Həkim:

– Sizin heç bir xəstəliyiniz yoxdur, mister İden, – dedi. – Heç bir. Sizin gözəl orqanizminiz var. Mən, sadəcə olaraq, sizə qibtə edirəm. Sizin səhhətiniz çox yaxşıdır. Köks qəfəsiniz nə qədər də enlidir! Daşdan yumşaq nə olsa həzm eləyən mədəni də buna əlavə etsək, deməli ki, bu, sarsılmaz səhhətin və gücün rəhnidir. Bu cür insan vücuduna min, hətta on min adamdan bir rast gəlmək olur. Hər hansı bədbəxt bir hadisə üz verməsə, siz yüzə qədər yaşaya bilərsiniz.

Martin də inandı ki, Lizzi düz diaqnoz qoymuşdur. Cismən o sapsağlamdır. Lakin içərisində nə isə nasazdı və yalnız cənub dənizlərində şəfa tapmağa ümid bağlaya bilərdi. Ən fənası isə o idi ki, indi, səfər ərəfəsində, Martinin bütün yola çıxmaq həvəsi birdən-birə qaçdı. Sakit okean onun gözündə burjua mədəniyyətindən zərrə qədər də yaxşı deyildi. O, yola düşməyi fikirləşərkən heç bir mənəvi coşğunluq duymurdu, – əksinə, qarşıdakı səfər ona əzab verirdi və buna görə də Martin istəyirdi ki, artıq gəmidə olsun, daha heç nəyin qeydinə qalmasın və heç nəyi düşünməsin.

Son gün Martin üçün, doğrudan da, böyük bir əzabdı. Bernard Higginbotam və Hertruda öz ailəsi ilə, habelə German Şmidt və Meriyen qəzetlərdə Martinin yola düşəcəyi xəbərini oxuyub onunla vidalaşmağa gəldilər. Martin sonra bəzi işlərini qurtardı, haqq-hesabını

verdi, qır-saqqız müxbirlərin arzularına əməl etdi. O Lizzi Konolli ilə axşam məktəbinin qapısında ayaqüstü vidalaşdı. Sonra mehmanxanaya qayıdıb gördü ki, Co buradadır. Co bütün günü camaşır-xanada əlləşmişdi və ancaq axşamüstü işini qurtarıb vidalaşmağa gəlmişdi. Bu, Martinin səbir kasasını doldurdu, lakin o birtəhər özünü saxlayıb kürsünün qoltuğunu əsəbi-əsəbi sıxaraq yarım saat dostunun cəfəngiyatını dinlədi.

Martin:

– Öz aramızdır, Co, – dedi. – Yadında qalsın ki, heç nə səni bu camaşırxanaya bağlamır. İstədiyən vaxt onu satıb pulunu havaya sovura bilərsən. Elə ki gördün işdən bezmisən və yenə avara-sərgərdan dolanmaq istəyirsən, o saat şələ-küləni yığışdırıb yola çıx. Çalış, necə xoşuna gəlersə, elə də yaşa!

Co başını buladı:

– Yox, bəsimdir, mən daha uzun yollarda düşüb qalmayacağam. Avara həyat sürmək hər cəhətdən yaxşıdır, bircə şey olmasaydı – qızları deyirəm. Onlarsız yaşaya bilmirəm. İstəyirsən vur öldür. Avara-sərgərdan gəzəndə isə, özün bilirən ki, tək gəzməlisən. Bəzən musiqi çalınan bir evin yanından keçirsən. Pəncərədən baxıb görürsən ki, ağ paltar geymiş qəşəng cananlar rəqs edir, gülümsəyirlər! Eh, sən mənim dərdimi bilməzsən! Həyat lap adamın gözündən düşür. Axı mən şəhər kənarına seyrə çıxmağı, rəqs etməyi, aylı gecədə gəzməyi və daha başqa şeyləri çox sevirəm. Avaralıq hara, camaşırxana hara... Camaşırxana başqadır, qəşəng kostyum geyməyə, cibinə hər ehtimala qarşı bir ovuc dollar qoymağa imkanın olur! Mən dünən burada bir qıza rast gəldim. Vicdan haqqı, mənə elə gəlir ki, bax, lap bu saat onu alardım. Bütün günü yadıma düşəndə sevincimdən ürəyim atılıb-düşür. Onun baxışları elə məhribandı ki... səsi isə gözəl bir mahnı kimi idi. Eh, Mart, niyə evlənmirsən ey? Bir belə pulun var, ən birinci gözəli ala bilərsən!

Martin acı-acı gülümsədi və ürəyinin dərinliyində, ümumiyyətlə, adamların nə üçün evlənmək arzusuna düşdüklərinə təəccüb etdi. Bu, Martinə qəribə və anlaşılmaz görünürdü.

Paroxodun dənizə çıxmasına az qalmış “Maripoza”nın göyertəsində dayanan Martin onu ötürənlər içində Lizzi Konollini gördü. İçərisindən gələn bir səs ona “Qızı özünlə götür! – deyər pıçıldadı. Axı mərhəmətli, alicənab olmaq çox asandır, qız isə hədsiz dərəcədə

bəxtiyar olardı”. Martin bir anlığa həvəsə gəldi, lakin bu həvəs dərhal yerini böyük bir dəhşətə verdi. Martinin usanmış qəlbə etiraz səsini ucaldırdı. O, paroxodun kənarından aralandı və öz-özünə pıçıldadı: “Yox, əzizim, sən çox ağır xəstəsən”.

Martin öz kayutuna çəkildi və paroxod açıq dənizə çıxmayınca orada oturub qaldı. Yemək salonunda nahar zamanı Martini kapitanın sağ tərəfində fəxri yerdə oturdular, o isə dərhal bu qənaətə gəldi ki, səyahətə çıxmış adlı-sanlı adama necə baxmaq lazımdırsa, “Maripoza”nın bütün sərnəşinləri də ona elə baxırlar. Lakin hələ heç bir zaman heç bir adlı-sanlı adam ətrafındakı insanların ümidini bu cür boşa çıxarmamışdı. Bu böyük adam vaxtının çox hissəsini göyertədə uzanır, gözlerini qıyır, axşam isə hamıdan qabaq yatmağa gedirdi.

İki gündən sonra sərnəşinlər dəniz xəstəliyindən özlərinə gəlmiş və səhərdən axşama kimi salonlara və göyertəyə yığışırdılar. Martin onların yanında nə qədər çox olurdusa, bir o qədər çox onlara acığı tuturdu. Bir də ki, bunda haqsız olduğunu anlayırdı. Martin axır ki bunların xoşsifət və xeyirxah adamlar olduqlarını etiraf etməyə məcbur olur və buna baxmayaraq, ürəyində əlavə edirdi: əlbəttə, mənəvi cəhətdən məhdud və ağıl cəhətdən miskin bütün burjuaziya kimi. Bu adamlar Martinin gözünə o qədər səfeh və yelbeyin görünürdülər ki, onlarla söhbətdən danırırdı. Gənclərin gurultulu şənliyi isə onun əsəblərinə toxunurdu. Cavanlar heç bir vaxt dinc durmurdu: onlar göyertədə vurnuxur, gil-gilə oynayır, delfinlərə tamaşa edir, qatar-qatar uçan balıqları şaqraq bir hay-harayla salamlayırdılar.

Martin çox yatırdı. O, səhər yeməyindən sonra əlinə jurnal götürüb jezlonqa uzanırdı, lakin nə qədər əlləşirdisə də, jurnalı oxuyub başa çıxıb bilmirdi. Çap olunmuş sətirlər onu yorurdu. O, adamların necə mövzu tapıb yazdıqlarına təəccüb edir və təəccüb edə-edə öz kürsüsündə dinməz-sözləməz yuxuya gedirdi. İkinci səhər yeməyinə çağıran zəng səsi Martini yuxudan ayılırdı və ayılmaq lazım gəldiyinə hirsələnirdi.

Martin yuxunun gətirdiyi bu donuqluqdan yaxasını qurtarmağa çalışaraq, bir dəfə kubrikə, matrosların yanına getdi. Lakin ona elə gəldi ki, özü matros çarpayısında yatdığı zamanlardan bəri matros-lar da dəyişmişlər. O, özü ilə bu kütbeyin, cansıxıcı, heyvanabənzər adamlar arasında heç bir ümumi cəhət, əlaqə tapa bilmədi. O, ümidlərini tamam itirmişdi. Orada, yuxarıda Martin İden bir insan kimi

heç kəsə lazım deyildi, öz sinfinin tanıdığı və bir zamanlar sevdiyi adamların yanına da daha qayıda bilmirdi. Onlar Martinə lazım deyildilər. Birinci dərəcənin yelbeyin sərnişinləri kimi, onlar da Martini hövsələdən çıxarırdılar!

Gözləri xəstə olan adam üçün parlaq işıq necə bir əzabdırsa, həyat da Martin üçün elə bir əzabdı. Həyat onun gözləri qarşısında bərq vururdu və göyqurşağının bütün rənglərinə çalırdı, Martin isə ağrıyırdı. Ağrıdan gözünü açma bilmirdi.

Martin İden ömründə birinci dəfə idi ki, birinci dərəcəli kayutda dənizə çıxmışdı. O, əvvəllər bu cür gəmilərdə səfərə çıxarkən ya növbə çəkər, ya da qazanxanada qan-tər içərisində işləyirdi. O günlərdə Martin tez-tez başını anbar qapısından çıxaraq, göyörtədə gəzişən, deyib-gülən, söhbət edən, havayı vaxt keçirən dəstə-dəstə geyimli-kecimli sərnişinlərə baxardı; göyörtənin üzünə çəkilmiş kətan çadır onları günəşdən və küləkdən qoruyur, zirək stüardlar isə onların ən kiçik arzusuna belə bir an içində əməl edirdilər: havasız kömür anbarından çıxmış Martinə isə bütün bunlar nə isə bir cənnət kimi görünərdi. İndi isə Martin özü fəxri bir sərnişin kimi masada kapitanın sağ yanında oturur, hamı ona pərəstişlə baxır, halbuki Martin bu ara itirilmiş cənnət olan kubrikin və qazanxananın həsrətini çəkir. O, yeni bir cənnət tapmamışdı, köhnə cənnət isə biryolluq itirilmişdi.

Martin, heç olmazsa, qismən maraqlı bir şey axtarıb gəzərkən paroxod qulluqçuları arasında bəxtini sınağa qərar verdi. O, mexanikin köməkçisi, ziyalı bir adamla söhbətə başladı; mexanikin köməkçisi isə dərhal Martinin üstünü alıb sosialist təbliğatı aparmağa başladı, onun bütün ciblərini pamfletlər və intibahnamələrlə doldurdu. Martin könülsüz-könülsüz onun kölə əxlaqı haqqında mülahizələrini dinləyir və bir zamanlar özü iman gətirdiyi Nitsşe fəlsəfəsini xatırlayırdı. Axı deyin görüm, bütün bunların bir mənası varmı? – Martin divanə Nitsşenin ən dəli-divanə müddəalarından birini xatırladı, bu müddəanı irəli sürməklə Nitsşe hər şeyi – hətta həqiqətin özünü belə şübhə altına alırdı. Nə olar ki, Nitsşe, bəlkə də, haqlıdır! Bəlkə, həqiqət heç yerdə, hətta həqiqətin özündə belə yoxdur. Bəlkə, həqiqət məfhumunun özü mənasız bir şeydir. Lakin Martinin beyni tez yoruldu, o, yenidən kürsüyə uzanıb mürgüləməyinə sevindi.

Martinin günləri paroxodda nə qədər məşəqqətlə keçsə də, irəlidə onu daha böyük məşəqqətlər gözləyirdi. Paroxod Taitiyə gələndən

sonra nələrlə olacaq? Nə qədər əlləşib-vuruşmaq, qeyrət göstərmək lazım gələcəkdir. Gərək malların qeydinə qalasan. Markiz adalarına gedən bir şxuna tapasan, min cür lazımlı və usandırıcı işlər görəsən. Hər dəfə də özünü zorlayıb bütün bunları düşünməyə məcbur olan Martin başının üstünü almış təhlükəni aydınca anlamağa başlayırdı. Bəli, o artıq Kölgələr vadisində idi və ən dəhşətli də budur ki, heç nədən qorxmurdu. O, heç olmazsa, bir az qorxsaydı, həyata qayıda bilərdi, lakin qorxmurdu və buna görə də getdikcə özünü daha da zülmətə atırdı. Daha onu həyatda heç nə, hətta bir zamanlar sevdiyi şeylər belə sevindirmirdi. Məsələn, “Maripoza”nın qarşısına Martinin çox alışdığı şimal-şərq passat küləyi əsirdi, lakin bir zamanlar onu şərab kimi xumarlandıran bu külək, indi onu yalnız darıxdırıcı acıqlandırır. O, keçmiş günləri və gecələrinin bu xeyirxah yoldaşının yersiz nəvazişlərindən yaxasını qurtarmaq üçün kürsüsünü başqa yerə qoydurdu.

Lakin “Paripoza” tropik iqlimli sulara girəndə Martin özünü xüsusilə bədbəxt hiss etdi. Yuxusu qaçmışdı. O, həddindən çox yatmışdı və indi istər-istəməz oyaq qalmalı, həyata baxmalı və həyatın əzab dolu parlısından gözləri qamaşmalı idi. O, təlatüm içində göyörtədə vurnuxurdu. Hava rütubətli və isti idi, qəfildən və tez-tez yağın şıdırığı yağışlar isə sərinlik gətirmirdi. Yaşamaq Martin üçün bir əzabdı. O, bəzən üzülmüş halda kürsüyə düşürdü, lakin bir az dincəldikdən sonra yenə ayağa durur və yenidən var-gəl eləməyə başlayırdı. O, nəhayət, özünü jurnal oxuyub başa çıxmağa məcbur etdi və kitabxanadan bir neçə şeir kitabı aldı. Lakin Martin fikrini toplayıb oxuya bilmir və buna görə də gəzməyi daha münasib hesab edirdi.

Martin axşam hamıdan axırda öz kayutuna endi, lakin gecədən xeyli keçdiyinə baxmayaraq, yuxuya gedə bilmədi. Həyatın əlindən dincəlmək üçün yeganə vasitə artıq təsir gücünü itirmişdi. Bu isə lap böyük dərd idi! O, işığı yandırdı və bir kitab götürdü. Bu, Suinbermin şeirlər kitabı idi. Martin bir müddət kitabı vərəqlədi və birdən maraqla oxuduğunu sezdi. O, şeiri axıra kimi oxudu, gerisini də oxumağa başladı, lakin yenə oxuyub qurtardığı şeirin üzərinə qayıtdı. O, nəhayət, kitabı öz sinəsi üstünə qoyub fikrə getdi. Hə! Özüdür! Mənə lazım olan şeydir! Qərībədir ki, əvvəllər bu mənim bir dəfə də olsun ağılıma gəlməmişdir. Bu, hər şeyin açarı idi, o, həmişə qeyri-ixtiyari olaraq bu açara doğru gəlmişdi. İndi isə Suinbern ona ən yaxşı çıxış yolu

göstərdi. Martinə dinclik lazımdı, dinclik isə onu gözləyirdi. Martin illüminatora baxdı. Hə, illüminator lazımcı genişdi. Aradan gəlib keçmiş xeyli müddət ərzində ilk dəfə olaraq onun qəlbi sevinclə doldu. Axır ki, o, öz xəstəliyinin dərmanını tapmışdı. Martin kitabı sinəsindən götürdü və yavaş-yavaş, ucadan bu misraları oxudu:

Yorulub əbədi bir intizardan,
Yorulub şən keçən məclisdə də biz.
Qorxusuz, arzusuz ömür edən zaman,
Bütün tanrılara könüllərimiz
Dualar eləyir, nə var ki, ürək
Gec, ya tez, əbədi susan ürəkdir.

Nə var ki, çaylar da axıb keçərək,
Dəniz də lal, hamar görünəcəkdir.

Martin yenidən illüminatora baxdı. Suinbern ona yol göstərmişdi. Həyat usandırıcı idi, daha doğrusu, son dərəcə usandırıcı və cansıxıcı olmuşdu.

Nə var ki, ürək,
Gec, ya tez, əbədi susan ürəkdir!..

Bəli, buna görə tanrılara şükür eləməyin yeri var. Bu, onların dünyada gördükləri yeganə xeyirli bir işdir! Həyat işgəncə və əzaba çevrildiyi zaman, əbədi yuxuyuya dalıb ondan xilas olmaq nə qədər də asandır!

Nəyi gözləyirsən: Vaxtdır.

Martin başını illüminatordan çıxarıb aşağı, süd kimi ağ köpüklərə baxdı. “Maripoza” çox dərinə idi və Martin əlləri ilə yapışib sallansa idi, ayaqları suya dəyərdi. Sular sıçrayıb şappıldamazdı. Heç kəs eşitməzdi. Sıçrayan su damlaları onun üzünü islatdı. Martin dodaqlarında şor bir dad hiss etdi və bu, onun xoşuna gəldi. O, hətta düşündü: “Son ölüm mahnımı yazım, ya yox!” Lakin o saat da bu fikrə düşdüynə görə öz-özünə güldü. Vaxt da yoxdu. O, hər şeyə mümkün qədər tez son qoymağı ürəkdən arzu edirdi.

Martin ehtiyat üçün kayutda işığı söndürdü, ayaqlarını illüminatordan çıxarıb sulara salladı. Onun kürəkləri illüminatordan

keçmirdi və buna görə də bir qolunu yanına sıxaraq oradan sürüşüb keçməli oldu. Paroxodun qəfildən vurduğu təkan ona kömək etdi! Martin sürüşüb illüminatordan çıxdı və əllərindən asılı qaldı. Onun ayaqları suya dəyən kimi əllərini açdı. Ağ, ilıq su onu qoynuna aldı. “Maripoza” möhtəşəm qara bir divar kimi Martinin yanından keçdi, illüminatorların işıqlı dairələri bu divarı adda-budda dəlmişdi. Paroxod sürətlə gedirdi. Martin isə təzəcə bunu düşünmüşdü ki, birdən gəminin xeyli aralandığını gördü və okeanın suları ilə sakit-sakit üzdü.

Martinin dərisinin ağılığı bonitanı cəlb etdi, bonita onu sancdı və Martin güldü. Ağrı ona nə üçün suda olduğunu xatırlatdı. Sudan çıxmağa çalışan Martin, az qala, öz əsas məqsədini unutmuşdu. “Maripoza”nın işıqları artıq uzaqlarda gözdən itirdi. Martin isə hey üzükcə üzür, sanki, buralardan yüz millərlə aralı olan ən yaxın sahilə çatmaq istəyirdi.

Bu, qeyri-şüuri həyat instinkti idi. Martin üzməkdən vaz keçdi, lakin su ağızına dolan kimi, yenidən əllərini işə saldı. O, “həyat eşqi” deyə düşündü və düşünüb acı-acı, nifrətlə güldü. “Bəli, mənim iradəm var, son dəfə qeyrət göstərib varlığımı yox etmək üçün kifayət qədər möhkəm iradəm var”.

O, suda dümdüz uzandı. Martin sakit ulduzlara baxdı və eyni zamanda, ciyərlərindən bütün havanı buraxdı. O, ayaqları və əllərinin cəld, qüvvətli hərəkətilə qurşağa kimi sudan çıxdı ki, tezliklə daha dərinə çata bilsin. O, ağ bir heykəl kimi dənizin dibinə cümməli idi. O, suya daldıqdan sonra xəstə daha tez huşa getmək üçün narkotik dərmanı içinə çəkdiyi kimi, suyu içinə çəkməyə başladı. Lakin su onun boğazına dolub onu boğmağa başlayanda, Martin istər-istəməz instinktiv bir təlaşla üzüb suyun üzünə çıxdı və yenidən başının üstündə parlaq ulduzları gördü.

O, yenidən nifrətlə “həyat eşqi” deyə düşündü, ciyərlərinə əbəs yerə sərin gecə havasını çəkməyə çalışdı. “Yaxşı, mən başqa cür eləyəərəm!” O, bir neçə dəfə dərinə nəfəs aldı. Martin ciyərinə mümkün qədər çox hava alıb var gücü ilə suya baş vurdu. O, açıq gözlərilə maviyə çalan fosfor işığını söndürdü. Bonitalar kölgələr kimi, şığıyıb onun yanından keçirdilər. O, bu ümiddə idi ki, bonitalar ona dəyməzlər, çünki bu, iradəsinin gərginliyini azaldıb boşalda bilərdi. Bonitalar ona dəymədilər və Martin ürəyində həyata bu son iltifatına görə təşəkkür etdi.

O, əlləri və ayaqlarının necə qıc olduğunu duyaraq, getdikcə daha dərinliklərə dalırdı. O başa düşürdü ki, suların çox dərin yerindədir. Onun qulaqlarının pərdələri təzyiqdən ağrıyaraq, az qala, partlayacaqdı, beyni isə, elə bil, parçalanıb dağılırdı. O, iradəsinin ağlasığmaz bir gücü bahasına özünü suyun daha dərinliklərinə dalmğa məcbur etdi, o vaxta kimi dərinliklərə getdi ki, axırda bütün hava birdən-birə fişqırıb onun ciyərlərindən çıxdı. Hava qovuqları sürüşüb onun yanaqlarından, gözlərindən keçdi və sürətlə suyun üzərinə doğru getdi. Onda boğulmağın verdiyi əzablar başladı. Lakin Martin öz sönən zəkası ilə başa düşdü ki, bu əzablar hələ ölüm deyildir. Ölüm əzab vermir. Bu hələ həyatdı, həyatın son sarsıntısı, son əzabları idi. Bu, həyatın ona vurduğu son zərbə idi.

Onun əlləri və ayaqları süst-süst hərəkət etməyə başladı! Gecdir! O, həyat eşqini aldatmışdır. O artıq suyun lap dərinliklərində idi. O daha üzüb suyun üzünə çıxa bilməzdi. Martinə elə gəlirdi ki, o, yavaş-yavaş, aram-aram əngin lövhələr dəniziylə üzür. Bəs bu nədir? Elə bil, mayakdır! Lakin bu mayak – bu parlaq, ağ işıq onun beynində yanırırdı. Bu işıq getdikcə hey alışıb parlayırdı. Haradasa dəhşətli bir uğultu qopub ətrafa yayıldı və Martinə elə gəldi ki, sıldırım, nəhəng bir pilləkəndən iti sürətlə başaşağı, qaranlıq bir uçuruma yuvarlanır. O, bunu aydın başa düşdü! O, qaranlıq bir uçurma yuvarlanır və bunu anladığı həmin anda huşu həmişəlik onu tərk edir.

MÜNDƏRİCAT

Cek Londonun “Martin İden” romanı 5

MARTİN İDEN

Birinci fəsil	15
İkinci fəsil	27
Üçüncü fəsil	37
Dördüncü fəsil	45
Beşinci fəsil	50
Altıncı fəsil	57
Yeddinci fəsil	65
Səkkizinci fəsil	75
Doqquzuncu fəsil	84
Onuncu fəsil	93
On birinci fəsil	100
On ikinci fəsil	107
On üçüncü fəsil	112
On dördüncü fəsil	124
On beşinci fəsil	136
On altıncı fəsil	145
On yeddinci fəsil	153
On səkkizinci fəsil	160
On doqquzuncu fəsil	164
İyirminci fəsil	172
İyirmi birinci fəsil	179

İyirmi ikinci fəsil	185
İyirmi üçüncü fəsil	193
İyirmi dördüncü fəsil	199
İyirmi beşinci fəsil	208
İyirmi altıncı fəsil	218
İyirmi yeddinci fəsil	229
İyirmi səkkizinci fəsil	243
İyirmi doqquzuncu fəsil	248
Otuzuncu fəsil	260
Otuz birinci fəsil	269
Otuz ikinci fəsil	278
Otuz üçüncü fəsil	285
Otuz dördüncü fəsil	291
Otuz beşinci fəsil	298
Otuz altıncı fəsil	303
Otuz yeddinci fəsil	310
Otuz səkkizinci fəsil	319
Otuz doqquzuncu fəsil	324
Qırxıncı fəsil	331
Qırx birinci fəsil	338
Qırx ikinci fəsil	345
Qırx üçüncü fəsil	354
Qırx dördüncü fəsil	363
Qırx beşinci fəsil	371
Qırx altıncı fəsil	386

DÜNYA ƏDƏBİYYATI
KLASSIKLƏRI

CEK LONDON

MARTİN İDEN

(roman)

Çapa imzalanmışdır 19.10.2009. Format 60×90 $\frac{1}{16}$. Ofset çap üsulu.
Fiziki çap vərəqi 25. Sifariş 203. Tiraj 7000.

“Şərq-Qərb” ASC-də çap olunmuşdur
Bakı, Aşıq Ələsgər küçəsi, 17
Tel.: (+994 12) 474-75-62
Faks: (+994 12) 470-18-49
e-mail: sharq.qarb@gmail.com